

MD

65.980/1

**HETEDIK ORSZÁGOS
ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI
KONFERENCIA**

BUDAPEST, 1997. ÁPRILIS 3-5.

I. KÖTET

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLA, 1997

**HETEDIK ORSZÁGOS
ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI
KONFERENCIA**

BUDAPEST, 1997. ÁPRILIS 3-5.

Szerkesztette: Polyák Ildikó

I. kötet

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLA, 1997

MD05.980/1

1998

963 7163 26 3 Ö

963 7163 27 1 I.k.

Felelős kiadó : Dr.Iványi Károly

Készült : a Külkereskedelmi Főiskola
házinyomdájában

Formátum : A/4 -Ívszám : 39, ív - Példányszám :300

Munkaszám : 97-275

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető	8
Plenáris előadások	
Szépe György: Az európai "csatlakozás" néhány nyelvi vonatkozása	10
Christopher Leeds: Numbers, Metaphors, Frames and Communication Styles	19
Prószéky Gábor: Újra papír? Lexikonok, enciklopédiák, szótárak – másképp	23
Hidasi Judit: A magyar alkalmazott nyelvészeti konferenciák színeváltozása	28
I. Általános és alkalmazott nyelvészet	
Békési Imre: Aktuális és kreatív tudás az elvi jelentésszerkezet hátterében	34
Borbás Gabriella Dóra: Szinonima, szinonímia	38
Horváth Márta: A funkcióigés szó szerkezetek (V+N) lexikalizálódási folyamata a francia nyelvben	42
Jaguszinné Ujvári Klára: A kétnyelvű mikrostruktúrák jelentésképző eljárásai	47
Jászay László: Nomina actionis és az aspektualitás a németben	50
Nagyné Lőrinc Julianna: Igealternánsok a mai orosz nyelvben	53
Szili Katalin: Az aspektualitás és az időhatározók rendszerének összefüggései	57
Uzonyi Pál: A függő beszéd automatikus előállításának lehetőségéről a német nyelvben	61
II/A. Interkulturális kommunikáció – lingvisztikai aspektus	
Balogh Katalin: Udvariasság és kommunikáció. Ami a nyelvkönyvekből kimaradt	66
Johanthan Deakin-Fábiánné Nádudvari Tatjana: A gesztusnyelv szerepe az interkulturális kommunikációban az idegennyelvi órán	70
Koutny Ilona: Kultúrák közötti kapcsolat egy vagy több nyelven?	73
Koutny Ilona: A magyar és a lengyel kultúra találkozása egy tematikus szótár keretében	77
Lendvai Endre: Nyelvi imperializmus és nyelvművelés	81
Lizanec Péter: Ukrán-magyar kulturális kapcsolatok	85
Maros Judit: Az interkulturális szempont érvényesülése a német nyelvkönyvekben	89
Mikó Pálné: A következtetlen nyelvi formák és az idegen kultúrák ismerője	93
Nagy L. János: Nyelvek a nyelvben: kultúrák a kultúrában?	96
Osváth Gábor: Nyelv és kultúra összefüggései Koreában	99
Renate, Resch: Selbstpräsentation in der interkulturellen Kommunikation	102
Székács Anna: Nyelvi kreativitás és onomatopoiák	105
Székely Gábor: Fokozó értelmű szóösszetételekről interkulturális kapcsolatok tükrében	108
Udvari István: A ruszin-magyar együttlélés nyelvi tükröződése irodalmi művekben	110
II/B Interkulturális kommunikáció – civilizációs aspektusból	
Czellemé Farkas Mária: A magyar kultúra közvetítésének kezdetei Franciaországban: Aurélien Sauvageot 100. születésnapjára	114
Csemus Sándorné: Interkulturális tanulás és országismeret	117
Falkné Bánó Klára: Kultúraközi kommunikációs kihívások Magyarországon	121
Földvári Sándor: A Baltikum és Európa: Balti-skandináv interferenciák	125
G. Láng Zsuzsa: Interpreting as Cultural Mediation	128

Györi Anna: "Vigyázó szemetek ..." Sztereotípa-kutatás és alkalmazása az idegen nyelvek oktatásában	132
Hatoss Anikó: Negotiating meaning across cultures	136
Hervey Sándor: Three Kinds of Alienation: Aspects of Television Advertising in Hungarian Culture	139
Holló Dorottya: Milyet kultúrát tanítsunk?	142
Katus Elvira: A "Hungaropessimizmus" és az atlantai olimpia	146
Szűcs Tibor: A hungarológia interkulturális nyitottságának esélyei	149
Zólyomi Theodóra: Az országismeret c. tantárgy oktatásának fontossága az árnyaltabb kommunikáció elősegítése érdekében	152
II/C Interkulturális kommunikáció – Európai Unió vonatkozások	
Monique Gatheron: Etudes pour l'Europe	158
Szólós Péter: Európa Tanulmányok képzés a KVIF-en	160
Vörös Ottó: "Kis nyelvek" kultúrákövetítő és gazdaságot szervező lehetőségei az "új Közép-Európa" régióban	162
III. Szociolingvisztika	
Balázs Géza: A magyar nyelv mint lingua franca	166
Bárkán György: A párbeszéd strukturális törvényszerűségei és a társadalmi kisebbségek kutatása	171
Bencze Ildikó: Finnugor vagy közép-európai nyelvi identitás?	174
Bihari Márton: Reklámok – nyelvészeti megközelítésben	177
Czeglédi Katalin: A magyar népnév a földrajzi nevek tükrében	182
Erb Mária-Knipf Erzsébet: Kommunikációs stratégiák a magyarországi németek nyelvhasználatában	187
Fábián Miroszláva: A vallási szókincs helye a magyar nyelv szókészletének rendszerében	191
Horváth Gáborné: Virágnevek - női nevek hagyománya 1807-ből	193
Jagustin László: Mi is az a "mémsebeszt"?	196
Károlyi Margit-Szabó Géza: Kontaktusnyelvi jellemzők a Beregszászi Főiskola hallgatóinak nyelvhasználatában	199
Kertész Benőné: Közéletünk nyelvi csapdái	204
Helena Medeová: Sprache und Recht	208
Salánki Ágnes: Nemi erőszak a nyelvhasználatban	210
Sturcz Zoltán: Nyelvek és kultúrák közép-európai találkozása: nyelvpolitikai kérdések az Osztrák-Magyar Monarchiában a századfordulón	214
Telekiné Nagy Ilona: Névadási szokások megváltozott nyelvi környezetben	217
Tóth Szergej: A zsargon lehetséges létezési alapformái	221
Veszprémi Eszter: Nyelvjárási szókincsvizsgálatok	224
Vörös Ferenc: A névalak változásai Diósfőregpatonyban 1977-95 között	226
IV. Számítógép és nyelvészet/nyelvoktatás	
Biacsi Dávid-Rohonyi András: Homo Editor Project	232
Boda István Károly-Porkoláb Judit: Konkordanciák szerepe a szövegek befogadásában	237
Erdős József: Kis lépések és nagy lehetőségek	242
Kis Ádám: Gépszerű helyesírás	246
Kis Balázs: Mi van a szavakon túl?	250
Muráth Ferencné: Gazdaságterminológiai adatbank a grazi és a pécsi egyetemen	254

Naszódy Máttyás: Nyelvhelyesség-ellenőrzés számítógéppel (parciális szintaxis)	256
Wolfgang Sebon: Der Einsatz von Computern und fachspezifischen Computerprogrammen im Deutsch als Fremdsprache-Unterricht	261
Varga Lídia: Szintaktikai elemzés számítógépes felhasználásáról	265
V. Pszicholingvisztika	
Fazakas Emese: Mit mond a nyelv a játékról?	270
Gósy Mária: A beszélő felismerése a beszéde alapján	273
Hodoványné Varga Györgyi: Az óvónői beszédviselkedés jellemzői	278
Iványi Zsuzsanna: Lücken im mentalen Lexikon – Wortsuchprozesse in alltäglichen Gesprächen	283
Navracsics Judit: Szövegszintű vizsgálatok többnyelvű gyermekek körében	287
Papp László: Kiskacsa “Für Dich” avagy interferencia-jelenségek óvodáskorú gyermekeknél	291
Simon Orsolya: A beszédtevékenység zavarai: az afázia (magyar felnőtteknél)	295
Szászné Veidner Katalin: A gyorsolvasás mint a kultúrák szelektív megismerésének egyik útja	300
Zimmermann Klaudia: Transzferjelenségek többnyelvű közegben	304
Névmutató	308

Jelen kötet a Külkereskedelmi Főiskolán 1997. április 3-5-én megrendezett VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián elhangzott előadások közül azokat tartalmazza, amelyeket szerzőjük a szerkesztőnek október 20-ig eljuttatott.

Az első kötet élén a plenáris előadások állnak, ezeket követi a szekciók anyaga a konferencián használt számozás szerint. Az egyes szekciókon belül az előadások szerzőjük neve szerinti alfabetikus sorrendben szerepelnek. A mindkét kötet végén található névmutató segíti a kiadványban való eligazodást.

A szerkesztő háromféle javítást végzett. Minden dolgozatban kijavítottuk a nyilvánvaló gépelési és helyesírási hibákat, illetve formátumukat a lehetőség szerint egységesítette. Ez azonban bizonyára nem jelenti azt, hogy a kiadványban nem maradtak hibák: ezekért a szerkesztő ezúttal kéri a szerzők elnézését.

Másodszor, lerövidítettük azokat az írásokat, amelyek jelentősen meghaladták a kért 1500 szavas terjedelmi korlátot. Ahol a szerző jelezte, hogy mely részt lehet kihagyni a közlésből, követtük utasítását, egyéb esetekben saját belátásunk szerint cselekedtünk. Megjegyzendő azonban, hogy néhány dolgozat olyannyira tömör, hogy a szerkesztést nem lehetett elvégezni anélkül, hogy ne sérült volna meg a mű logikája, koherenciája. Ugyancsak eredeti terjedelmükben közöljük a plenáris üléseken elhangzott előadásokat.

Harmadszor, néhány előadást a programkészítő bizottság az absztrakt alapján nem abba a szekcióba sorolt, ahová témája alapján igazán tartozik. Célszerűnek láttuk, hogy a nyomtatott változatban ezen változtassunk: a címhez rendelt csillagos lábjegyzetben azonban jeleztük, hogy ezek a referátumok eredetileg mely szekcióban hangzottak el. Törekedtünk tehát az egyes szekciókon belüli egységre, ám a dolgozatok tanulmányozása során is világossá vált, hogy további kisebb szekciókat lehetett volna létrehozni, például lexográfia, illetve nyelvművelés, anyanyelvi oktatás témájában.

PLENÁRIS ELŐADÁSOK

Az európai "csatlakozás" néhány nyelvi vonatkozása

Szépe György

Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs és MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

1. Voltaképpen ki "csatlakozik"? A kormányzervek vagy az egész társadalom?

A kérdés nem provokatív. Feltévéssel mindössze arra próbálom ráébreszteni a hallgatóságot, hogy egy olyan óriási kihatású történelmi lépésről van szó, amely az egész ország részvétele nélkül nem lehetséges: vagy a civil társadalom túlnyomó többsége saját ügyének tekinti ezt a "csatlakozást", vagy nagyon nehéz lesz ez az út.

(Más kérdés, hogy a némi történelmi ismeretekkel rendelkezők számára groteszk maga az "európai csatlakozás" nyelvi fordulat, hiszen alaposan benne voltunk mi ennek a kontinensnek a múltjában. Földrajzilag pedig valahol Ungvár mellett található az európai földrész központja.)

Ne kerteljünk: a nyugat-európai érdekszféra kiterjesztéséről van szó. Mivel a két világrendszer versenyében a "Nyugat győzött", ezért a "létező szocializmus"-ból kilábaló közép-európai és kelet-európai államok kormányai számára kínálkozó lehetőség, hogy visszatérjenek abba a zónába, ahonnan átmenetileg kiszakadtak.

Nem a mi dolgunk a helyzet történelmi-politikai elemzése. Ezt az előttem szóló Somogyi Ferenc, az európai ügyekért felelős államtitkár megtette.

Miránk inkább az jut, hogy megpróbáljuk végiggondolni szakmai szempontból a jelen konstelláció mibenlétét, illetve mindazt, ami ebből következhet. Szakmailag ugyanis semmi sem indokolja, hogy ezt az egyetlen szempontot úgy emeljük ki a többi közül, mintha egyedüli volna. Lehet, hogy a legfontosabb, de korántsem egyedüli: behelyezkedik a demokratizálódás és modernizálódás folyamatába (s remélhetőleg a gazdasági föllendülésbe is).

A feladatot abban látom, hogy az állampolgár különféle szerepeinek (szabad munkavállalónak, kereskedőnek, turistának stb.) szükségletei szempontjából gondoljuk végig az új helyzetet. (A jogharmonizáció, a kormányzati dokumentumok fordítása stb. ügyét hagyjuk a kormányzatra.) Vagyis a civil szféra ne támaszkodjon mindenben - régi módon - a hivatalos szférára; de ne is hagyja, hogy helyette a kormány döntsön szakmai illetékességén kívül eső dolgokban. Ebből a kiindulópontból próbálok hozzájárulni annak megfogalmazásához, hogy milyen nyelvvel, elsősorban nyelvoktatással kapcsolatos feltételei, velejárai és következményei lehetnek a csatlakozásnak.

De hadd bocsássam előre a konklúziómat: az idegen nyelvi ismeretek növekedése és javulása, valamint a nyelvhasználat különféle területein az európai normák érvényesülése mind-mind segíthető a "csatlakozás" előtt, de a "javulás" majd magának az "európai csatlakozásnak" lesz az eredménye. Tehát akkor lesz/lehet nagyobb a nyelvtudás, ha már bent leszünk.

S végül még egy megjegyzés. Valahogy úgy alakult, hogy az elmúlt negyedévben többször kellett hasonló perspektívából foglalkoznom szomszédos témákkal (például az idegennyelv-oktatás modernizációjával, a magyar nyelv problémáival az internet korszakban, stb.) Most igyekszem elkerülni az átfedéseket ezekkel az írásaimmal (amelyeknek adatait összeszedtem a bibliográfiában); egy-két gondolat azonban óhatatlanul előfordul több szövegemben is.

2. Az európai szervezetek implicit nyelvpolitikája és belső gyakorlata

Ez a kérdés vizsgálható kiterjedésében (extenzíven) és mélységében (intenzíven).

2.1. Az európai nyelvpolitika extenzív szempontú - rövid - áttekintése

Az extenzív áttekintés egyszerűbbnek látszik. Mint ismeretes, az Európai Uniónak jelenleg 15 teljes jogú tagja van (Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság [Nagy-Britannia és Észak-Írország], Finnország,

Franciaország, Görögország, Írország, Luxemburg, Németalföld, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország és Svédország).

Ennek megfelelően az Unió (közösségi) hivatalos nyelvei a következők: angol, dán, finn, francia, görög, német, németalföldi (holland), olasz, portugál, spanyol és svéd; az ír, illetve a luxemburgi csak saját országukon belül számítanak hivatalos nyelvnek.

Ezek közül a magyarországi közoktatásban jelen vannak a következő nyelvek:

- (a) a leggyakrabban választott nyelvek: az angol és a német;
- (b) általánosan választható nyelvek: a három újlatin nyelv, a francia, olasz és spanyol;
- (c) a felsőoktatásban szakkal rendelkező, illetve tanfolyami keretben tanulható nyelv: a többi.

Előbb-utóbb várható 3-5 közép-európai ország "csatlakozása", ugyanennyi nyelvvel.

Több írásból lehet tájékozódni arról, hogyan működtethető hatékonyan egy többnyelvű államszövetséghez hasonló - de alapjában véve újszerű - struktúra egyrészt az egyenlőség/ demokrácia, másrészt az ésszerűség/takarékosság követelményeinek együttes figyelembevételével (Labrie, 1997; Szabari, 1996a).

2.2. Az európai nyelvpolitika intenzív szempontú - rövid - áttekintése

Az intenzív áttekintés némileg bonyolultabb¹.

A Coulmas által szerkesztett könyvből (1991) és egyéb forrásokból kiderül, hogy az Európai Uniónak csak belső forgalmát illetően van explicit nyelvpolitikája. (Ez a - nem is olyan egyszerű - szabályrendszer is jórészt áttekinthető fentebb idézett két szerző alapján.)

Ehhez azonban hozzájön még további négy tényező; ezek együttesen adhatják ki azt, amit "európai nyelvpolitikának" nevezhetünk. Ezek a következők:

(a) A három legnagyobb ország (vagyis Nagy-Britannia, Franciaország és Németország) saját - nyelve útján is realizálódó - érdekeinek érvényesítése; vagyis három birodalmi nyelvpolitika koalíciójáról és egyúttal versenyéről van szó.

(b) A többi országok saját - nyelvük útján is realizálódó - érdekeinek érvényesítése. Ez jórészt összhangban áll a nyolcvanas évekbeli Helsink-i zárónyilatkozat alapján létrejött európai nyelvpolitikával, amely elsősorban a "kevésbé oktatott nyelvek"-re irányult (erre vonatkozó utalásokat lásd lejjebb).

(c) Az európai multinacionális cégek nyelvpolitikája, amely inkább az (a) pont alatti birodalmi modellhez igazodik (vö. Ulijn, 1995).

(d) Az európai hagyományokat folytató, a regionális, szomszédos és etnikai viszonyokat is figyelembe vevő nyelvpolitika, amely kiterjed az egyes országok kormányai, regionális egységei, helyi szervezetei, egyesületei és beszélők különböző csoportjai, sőt egyes beszélők érdekeire is. Voltaképpen itt érhet össze az idegennyelv-használat a regionális, nemzeti és etnikai kisebbségek nyelvhasználatának kérdéskörével (ezzel a témakörrel itt nem foglalkozom bővebben).

S mindehhez még hozzájárulnak az ENSZ-család idevágó szabályai, preferenciái és szokásai. Ne feledjük, hogy sok tekintetben Európa az egész világ számára mintául szolgál. (S természetesen nem volna bölcs kizárni a figyelmünkben az Európán kívüli vonatkozásokat..)

Hogy ebből hogyan lesz inkább áttekinthető, mint zavaros kép, az természetesen nem közömbös a mi szempontunkból sem. Mint látni fogjuk, a rendezés egy külön diszciplína dolga lehet. Most annyival kell megelégednünk, hogy azért mindazzal, ami Magyarországra tartozik, nincs nagy baj; az érdekelt szervezetek általában ismerik a rájuk vonatkozó nyelvi előírásokat (vö. pl. Juhász, 1997; G.T., 1997; de még akadnak problémák, vö. Vranai, 1997). Abban lehet ezen a helyzeten változtatni, esetleg javítani, hogy a kormány kialakít egy olyan preferencia-rendszert, amely országos nyelvpolitikának tekinthető.

2.3. Egy nyelvpolitikai megjegyzés a fentiekhez

Az Európai Unió figyelmének első vonalában az államok hivatalos nyelvei találhatóak. Jelen vannak azonban, ahogy látom, - egyelőre a második vonalban - az egyes országokon belül a többi nyelvek is; ezeknek ügyeivel egy külön iroda foglalkozik Dublinban [The European Bureau for Lesser Used Languages] és annak tájékoztatója a *Contact Bulletin*.

Ezek a regionális és kisebbségi nyelvek eléggé különbözőek a néhány ezernyi keleti friztól a csaknem tíz milliányi katalánig. Az Európai Unióban létrejövő politikai egység vélhetően távlatilag lehetővé teszi, hogy a több országban használt anyanyelvek összegeződjenek (akár többségi, akár kisebbségi nyelvről van szó). Egy ilyen akkumuláció kb. 30 %-kal megnövelheti a magyar nyelv súlyát az európai nyelvek között.

3. Milyen változás lehetséges és kívánatos Magyarországon?

3.1. A tanulandó nyelvek választása

Ha csak kormányzati oldalról vizsgáljuk a kérdést, akkor ez esetleg redukálható volna a fordításra és a tolmácsolásra. Mindkét területen van mit fejlesztenünk; egyik szakterület sem tekinthető "euro-kompatibilis"-nek. A fordítók és tolmácsok kiképzése azonban nem pusztán szervezeti/technikai kérdés; ennek meg kellene teremteni az alapját nagyobb számú nyelvtudók és jobban nyelvet tudók által (vö. Szabari, 1996b).

Az Európai Unió várható kibővülése révén azonban nem zárható ki egy olyan megoldás, amely az adott ország nyelvére fordítandó dokumentumok előállításának feladatát fokozatosan áthárítja az érdekelt országra, illetve országokra. Nyilvánvaló ugyanis, hogy bizonyos mértéken felül egyetlen szervezet költségvetése sem fordítható kommunikációra (vagyis tolmácsolásra és fordításra). (Természetes megmarad a központnak a terminológiai és néhány egyéb kérdésben való koordinálási felelőssége.)

Feltehetően ezzel párhuzamosan megnövekedik majd az európai szervezetekben a nem protokolláris soknyelvűség, - hacsak az úgynevezett világnyelvek közül "természetes" ("darwini" folyamatként) versenyben túlsúlyra nem jut:

- (a) három "fő nyelv" (vagyis az angol, francia és német),
- (b) két "ENSZ-munkanyelv" (vagyis az angol és francia),
- (c) akár egyetlen nyelv (vagyis az angol²).

Ennél - az én véleményem szerint - voltaképpen két nagyságrenddel fontosabb ügy az Európai Unió polgárainak közvetlen kommunikációja. (Ezt pedig nem az Unió központjának, illetve szervezeteinek nyelvi problémái határozzák meg.)

Azt hiszem, hogy a következő két tétel** érvényes erre:

- (1) Az élő szemközi kommunikáció (beleértve annak közvetlen kiterjesztéseit) feltehetően továbbra is a leghatékonyabb formája marad az emberi kapcsolatoknak.
- (2) A televíziózás és a számítástechnika szerepe azonban szemmel láthatóan növekszik (bizonyos mértékig magába szívja a hagyományos írásbeli közlés számos funkcióját is).

Mindebből következhet az a tétel, hogy több szinten kell fejleszteni az idegen nyelvek tanulását:

- (3) Bizonyos nyelvek (vagyis a külön említett három - "fő" - nyelv egyike) valamennyi felnőtt munkavállaló számára fontosak lehetnek, tehát minden nyilvános oktatási intézményben meg kell adni a lehetőséget a tanulásukra.
- (4) Nem szabad azonban csökkenteni az oktatandó nyelvek számát. [Ne felejtjük, hogy könnyebb eladni a vevő nyelvén; s a magyar kereskedők nagyon is szeretnék eladni.]
- (5) Ez a feladat csak akkor oldható meg, hogyha a közoktatásban két idegen nyelvet lehet tanulni (s ez folytatható a felsőoktatásban is). [Nota bene: ez a keret lehetővé teszi, hogy elegendő mértékben folyjon az Európai Unión kívüli nyelveknek - például az oroszoknak, a szomszédos országok nyelveinek és a nagy keleti nyelveknek - a tanulása is.]
- (6) A két idegen nyelv modelljéből pedig az következik, hogy az elsőt minél korábban el kell kezdeni. [Itt említem, hogy tudományos eszközökkel meg kellene vizsgálni azon vélekedések alapját, mely szerint

a nyelvtanulás korai kezdése árt a gyermekek anyanyelv-használatának, gondolkodásának vagy bármilyen egyébnek.]

3.2. A nyelvtanulók száma

Itt rendelkezésre áll Terestyéni Tamás több felmérése; a legutolsót 1996-ban publikálta. Ezek szerint Magyarországon másfél évtized alatt 9,2 százalékról 11,8 százalékra nőtt a nyelvtudók száma. Ezen belül az angoltudók száma látványosan emelkedett. (Érdekes módon - véletlenül - a németül tudók száma csaknem ugyanolyan mértékben növekedett, mint ahogy az oroszul tudók száma csökkent.)

Ez a jelenlegi százalékos arány azonban Európának ezen a részén elégtelennek látszik a szükségletek kielégítésére. (Összehasonlításként álljon itt az az adat, hogy Ausztriában 1974-ben nagyjából négyszer annyian tudtak valamilyen idegen nyelvet, mint Magyarországon (amellett, hogy a német is európai elterjedtségű nyelv); a kilencvenes évekre ez az arány hatszorosan számítható (Fremdsprachenkenntnisse, 1992).

Terestyéni Tamás felmérése az egész közoktatásügyet mélyszéles elgondolkozásra készítheti. Ennek alapján többféle kiegészítés is szükségesnek látszik a bevezetésre váró Nemzeti Alaptanterv idegennyelvi részében (hogy egyértelműen elkerülhető legyen egy "minimalista" olvasata a NAT-nak.)

Éppen ezért nehezen érthetőek egyes felsőoktatási intézményeknek az ott folyó idegennyelv-oktatással szemben megnyilvánuló takarékosági akciói. (Vannak természetesen dicséretes kivételek, ilyen például a konferenciát rendező Külkereskedelmi Főiskola, ahol a nyelveknek szakmai szempontból megvan a becsületük; s nem is marad el az eredmény.)

Ennek a résznek a konklúziója egyértelmű:

- (7) Meg kell keresni annak a módját hogyan növelhető a nyelvtanulók tömegén belül az eredményes nyelvtanulók, vagyis nyelvtudók száma. [Nyilvánvaló, hogy ezt az oktatási hatóságok egyedül nem tudják elvégezni; megfelelő ösztönzési rendszerrel azonban talán ezen is lehetne segíteni az iskolákban.]
- (8) Ki kellene "számítani", hogy az eredményre vezető nyelvtanulás milyen mértékben tekinthető szükséges beruházásnak. (Ehhez a "számításhoz", gondolom, az oktatásgazdaságtan és a munkaerőpiaci megfontolások mellett új típusú szempontok is szükségesek lesznek.)

3.3. Az elsajátított nyelvek minősége és jellege

A Terestyéni Tamás (1996) felméréseiben résztvevők nem nagyon elégedettek nyelvtudásuk szintjével; ebben a (viszonylag kevés) olasztudó és (a német után a második helyen található) angol áll legjobban; s egyértelműen az orosz áll a legrosszabbul. *Nota bene*: körülbelül háromszor annyian gondolják magukról, hogy tudnak egy idegen nyelvet, mint az a felmérés szerint igaz volna.

A felmérésből egyébként érdekes adatok derülnek ki arról, hogy a nyelvismerek használják-e idegennyelvtudásukat munkájukban, olvasnak-e újságot, könyvet idegen nyelven; hallgatnak-e/néznek-e idegennyelvtudó rádió/tv-műsort; használják-e nyelvtudásukat külföldi turistaútjaikon; vannak-e külföldi barátaik, ismerőseik, akikkel idegen nyelven érintkeznek. (Ezekből kiderül, hogy messze az angol és a német áll az élen: a munkahelyen/szakmában inkább az angol, a magánéletben pedig inkább a német.)

Igen tanulságos a Teenant-Varga-Heltai-féle (1993) elemzés is a magyarországi szakmai idegennyelvtudó szükségletekről.

Ezen a területen a tapasztalatok (és a fenti adatok alapján) a következő két következtetés körvonalazódik:

- (9) Mind az angolt, mind a németet biztosítani kell a nyelvtanítás minden szektorában és szintjén; s mellettük szükségesnek látszik valamilyen egyéb nyelv tanulásának biztosítása (a harmadik nyelv tanításának központi ösztönzése).
- (10) A munkában/szakmában fölmerülő nyelvi igényeket fokozottabban kellene figyelembe venni. (Ne feledjük, hogy az európai egység egyik sarokköve az egyéni szabad munkavállalás az egész Unió területén.) Mindez nemcsak a szakmai kommunikáció/szaknyelv hatékonyabb oktatását igényli,

hanem a különböző szakmai irányoknak és szinteknek jobban megfelelő nyelvoktatási modellek bevezetését is [a jelenlegi, túlnyomó többségében értelmiségi célkitűzésű általános nyelvoktatási modellek mellett].

Itt meg kell említeni az Európa Tanács Grazban 1995-ben alapított nyelvi továbbképző központját, amelynek révén Magyarország - a térség tucatnyi országához hasonlóan - nemzetközi segítséget kaphat fejlesztési igényeihez (vö. Modern Language Learning, 1997).

3.4. Nyelvoktatás a decentralizálódó közoktatás keretében

Az iskolarendszer decentralizálása az egyes kormányzatok célkitűzéseitől független trend a piacgazdaságban. Az átalakulóban levő magyarországi oktatási rendszerben természetesen nem könnyű az egyre differenciálódó igényeket kielégíteni. A közoktatás irányítóinak talán csak a Nemzeti Alaptanterv maradt erre az egyetlen eszköze; ebben pedig most egyértelműen továbbberősítendőnek látszik az idegennyelv-oktatás.

Valószínűleg újfajta fejlesztési stratégiára lesz szükség. Nagyobb teret kellene engedni a nyelvtanulói és a szülői ambícióknak. Hasonlóképpen növelhetőnek látszik a felhasználói igények figyelembevétele; ezek megfogalmazásában azonban nagy szükség lesz a nyelvoktatási szakemberekre.

A fentiek alapján egyértelműen megjósolható, hogy ténylegesen növekedni fog a helyi tantervek fontossága. (Ez előbb-utóbb létrehozza a "tankönyv-piac" mellett a "tanterv-piac"-ot is.) Ehhez természetesen az is szükséges lesz, hogy (a) a nyelvtanárok egy része tudjon tantervet is készíteni, (b) az iskolák segítséget kapjanak tantervkészítéshez.

Ennek a kérdésnek a fejtegetésében itt meg kell állnom, mert ez most nagyon messzire vinne. Éppen ezért a fenti - csaknem triviális - konklúzióknak nem is adok tételszámot. Erről majd egy másik alkalommal volna érdemes részletesebben eszmét cserélni a nyelvtanároknak.

3.5. Kitérő a magyarországi nem idegen nyelvekre

Ez a rövid kitérő arra irányul, hogy próbáljuk meg valamennyi magyarországi nyelvet tőke gyanánt tekinteni ebben a beruházásban. Igaz, hogy ezek közül jelenleg csak a német szerepel az Európai Unió hivatalos nyelvei között. Középtávon bejuthat ezen csoportba a szlovén és a szlovák, hosszútávon pedig a többi magyarországi nemzeti kisebbség anyaországának hivatalos nyelve "európai nyelvvé" válhat ilyen értelemben.

Szeretném azonban arra is felhívni a figyelmet, hogy az európai csatlakozás következtében valamennyi magyarországi regionális, nemzetiségi és etnikai kisebbségi nyelv belekerül abba a rendszerbe, amely belföldi megmaradásukat és fejlesztésüket segíti, s nemzetközi kapcsolatrendszerbe helyezi őket.

3.6. A magyar nyelv külföldi jelenléte

Mutatis mutandis ugyanez vonatkozik a magyar nyelv külföldi jelenlétére is. Természetesen egészen más a magyar nyelv jelenléte - a Magyarok Világszövetségének terminológiája szerint - a Kárpát-régió országában, mint az Európai Unió országában.

Most nem foglalkozom tengemnyi problémáival a Kárpát-régióknak, ahol magyarság nemzeti kisebbségként él; annak ellenére teszem ezt, hogy Ausztria is idetartozik. Mindössze annyit jegyzek meg, hogy az EBESZ [vagyis az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet] számára készült Hágai Ajánlások (The Hague Recommendations, 1996) megfelelő nyelvi-emberjogi keretet kínálnak a nyelvi kisebbségi oktatás számára.

Az Európai Unió valamennyi országában található magyar identitással is rendelkező bevándorló csoport; egyes országokban ennek már több generációs hagyománya van. (Ausztriában megtalálhatók mind az "öslakó", mind a bevándorló magyarok.) Feltehetően jobb helyzetbe kerül ezen országokban a magyar nyelv fenntartása abban az esetben, ha a magyar is "európai nyelvnek" számít majd. (Ennek részleteit majd ki kell dolgozni. Először azoknak az európai uniós nyelvközösségeknek a tapasztalatait kellene megismerni, amelyek belső migráció révén nagy mértékben jelen vannak a többi európai uniós országban: ilyenek a

görögök, olaszok, portugálok és spanyolok. Természetesen azt sem szabad elfelejteni, hogy a Nyugat-Európában élő magyarság nem dél-európai eredetű és a nyugat-európai magyarok többsége - egyelőre - nem a vándormunkások társadalmi rétegéhez tartozik.)

Hasonló módon végig kell majd gondolni az Európai Unió keretében folyó "magyar mint idegen nyelv" fenntartásának és oktatásának új lehetőségeit. (Ez is egy külön tanácskozás tárgya lehetne.)

3.7. Megjegyzések a nyelvtanárképzésről

Engedtessek meg, hogy itt - röviden - a saját külön-véleményemet adjam elő a kérdés egyetlen aspektusáról. (Most ugyanis nem kívánom érinteni a főiskolai szintű nyelvtanár és az egyetemi szintű nyelv- és irodalomtanár problémáját; ezt az európai vonatkozásoktól teljesen függetlenül kellene majd egyszer megvitatni; erre vö. pl. Bárdos & Medgyes, 1997).

Röviden arról van szó, hogy szeretném visszahozni a kétszakos nyelvtanári modellt. Ezt következő tételekben fogalmazom meg:

- (11) A nyelvtanárok kiképzése - az angol és a német nyelvtanárokat kivéve - csak kétszakos keretben kívánatos (a másik szakot illetően azonban nem volna szabad semmilyen korlátozást felállítani, sőt nem bölcsészek számára is lehetővé kellene tenni nyelvszakos oklevél megszerzését).
- (12) Az angol és a német szakosok számára is kötelező volna egy B-szak vagy egy specializáció, például "alkalmazott nyelvészet az idegen nyelvek oktatásában", fordítás, összehasonlító irodalomtudomány stb. (vö. Szépe, sajtó alatt).
- (13) A "magyar - idegen nyelv" szakosok számára lehetővé kellene tenni minél több helyen a "magyar mint idegen nyelv/hungarológia" B-szak elvégzését, amely felkészítene a magyar nyelv és kultúra külföldi oktatására is.

Hozzátehetnék ehhez, hogy természetesen a közoktatásbeli idegennyelv-oktatásban is akadna még - a már említett NAT-on kívül - megbeszélni való. Elsősorban a kétnyelvű iskolák, illetve az "európai rendszerű" iskolák és az "euro-kompatibilis" vizsgák érdemelnének figyelmet (vö. pl. Makosch, 1996). [Hadd jegyezzem meg, hogy a nyelvtanárok képzésében, illetve másféle nyelvi közvetítők, fordítók stb. képzésében nem indokolt "túlképzésről" beszélni. Ami ugyanis magyar belső munkaerő-tervezési szempontból "túlkézésnek" tűnhet, az európai szempontból belépőjegy lehet a munkaerő európai szabad mozgása számára.]³

3.8. Megjegyzések a szakterület kutatásáról és fejlesztéséről

Hadd tegyek ezzel kapcsolatban néhány töredékes megjegyzést.

Át kellene végre egyszer gondolni, hogy miért csak az orvosi és műszaki esetében fogadják el az alkalmazott tudományokat; s miért mellőzik ezeket azok esetében, akik idegen nyelvet tanítanak vagy ezt a folyamatot kutatják?

Az idegennyelv-oktatáshoz kapcsolódó FEFA-projektumok rendkívül szükséges fejlesztési akciók voltak, helyel-közzel némi kutatással. (Ilyenekre továbbra is szükség lesz; akárki finanszírozza is; vö. Szépe 1997b.)

Jó hír viszont az, hogy egy nagyobb létszámú doktori tanfolyam indult el (Pécsett, 1995-ben) - többek között - az alkalmazott nyelvészet az idegen nyelvek oktatásában témakörben; egy kisebb méretű angol alkalmazott nyelvészeti/nyelvpedagógiai doktori kurzus működik az ELTE-n; s egy további - veszprémi egyetemi program - elindulás előtt áll. Ez nagyon reményteljes a jövőre nézve: lesznek kutatói a szakterületnek.

Voltaképpen máris vannak jó néhányan kutatók; a szakterület kutatása azonban egyelőre nem teljesen harmonizál a nemzetközi normákkal. A *Modern Nyelvtanítás* minden számában szeretnék közölni legalább egy olyan közleményt, amely szabályszerű kutatás eredményéről számol be; ez azonban nem mindig sikerül. (Ennek részben az az egyik oka, hogy a nagy számban levő angol alkalmazott nyelvészek - érthető módon - szívesebben publikálnak angol nyelvű folyóiratokban.) A hiány másik oka azonban szerintem az, hogy a világnak ezen a részén másféle hagyományai voltak az oktatáshoz kapcsolódó empirikus kutatásoknak. Ezen valószínűleg lehetne segíteni, ha a nyelvtanárok képzését nem függetlék-szakmának tekintenék (mármint a

modern filológia függelékének), hanem sajátlagos kutatási területtel is rendelkező szakmának. (Talán ezzel függ össze, hogy 4-8 évenként az Akadémián épp az alkalmazott nyelvészeti bizottságot próbálják meg elspórolni - mindig másféle indokolással; épp ez történt 1997-ben is.)

A legnagyobb hiány azonban én szerintem nem is ebben van, hanem a világszínvonalú könyvek (tudományos monográfiák és összefoglaló művek) és folyóiratok beszerzésében. Itt látszik meg legjobban, hogy voltaképpen milyen szegény ez az ország. Amikor például egy egyetemi docensnek egy havi fizetéséből másfél vastag nyugati könyv vásárolható, akkor mindenképpen ki kellene találni valamilyen expedienst. (Tegyük hozzá, hogy az intézményi könyvbeszerzési alapellátás ugyanilyen szintű.) Források nélkül ugyanis véletlenszerűen, egyéni áldozatok árán lehet csak könyvekhez jutni. Ha ez így megy tovább, akkor egy olyan új fajta provincializmus fog kialakulni, amelyben a pozíciónk rosszabb lehet, mint a hajdan volt keleti blokkon belül.

Itt engedtessek meg egy kitérés. Medgyes Péter két éve megkapta a legjobb külföldön írt nyelvoktatási monográfia díját (Medgyes, 1994). Könyvének fő célja az anyanyelvi nyelvtanár becsületének helyreállítása. Ironikus módon angolul megjelent könyvének haszna a "British language industry" egyik nevezetes kiadójának a kasszájába vándorol. - Mindez csak egy apró tünet, de egyre több helyen hallható a "nyelvi gyarmatosítás" fordulat. Dehát nem ez következik a birodalmi nyelvpolitikákból? Ez azonban nem végzettszerű konstelláció; a belföldi könyvkiadás és könyvterjesztés ésszerű támogatásával nem reménytelen ezen segíteni. Ami a kutatási tematikát illeti, már eddig is említettem néhányat; egy csoport még sorra fog kerülni. Illetlenség volna tőlem vagy bárki másról előállni kutatók témák listájával, hiszen ezek nemzetközileg közismert dolgok. A magyarországi kutatók egyébként eléggé ötletesek szoktak lenni abban, hogyan lehet szinte bármilyen eszközzel - s bármilyen kevés pénzzel - eredményesen kutatni.

A szakterület magyarországi kutatásainak finanszírozásában az eddigieknél sokkal nagyobb mértékben igénybe kellene venni az európai programok, alapítványok segítségét (lásd pl. az Országos Tudományos Kutatási Alap, 1996; La Commission Européenne approuve, 1997). S talán egyszer a nyelvkönyvek kiadói - belföldiek és külföldiek egyaránt - is visszapumpálhatnának valamit profitjukból a nyelvtanulás kutatásába.

4. Az alkalmazott nyelvészet és az alkalmazott szociolingvisztika (nyelvpolitika) diszciplínáiról

Végül néhány záró megjegyzést szeretnék tenni az alkalmazott nyelvészet és az alkalmazott szociolingvisztika (nyelvpolitika) diszciplínáiról.

A jelenlevők túlnyomó többsége valamilyen formában művelője az alkalmazott nyelvészetnek⁴. (Erről az 1993. évi miskolci és 1994. évi műegyetemi konferencián beszéltem: Szépe, 1993 & 1994.) Mint ismeretes, errefelé az alkalmazott nyelvészetnek az a széles meghatározása terjedt el, amely az idegen nyelvek tanításában alkalmazott nyelvészet mellett még számos egyéb - nyelvvel kapcsolatos - praktikus probléma megoldását is tartalmazza. Magyarán mondva: alkalmas arra, hogy a nemzetközi vonatkozásban az átlagosnál jobban tájékozott és nyelvészetileg művelt idegennyelv-tanárokat bekapcsolja az ország számos egyéb nyelvi feladatának megoldásába is.

Természetesen az is hasznos, ha egyes nyelvtanárok külön kiképzést kapnak ezen a téren. Tudjuk, hogy a három régebbi egyetemen működött és remélhetőleg továbbra is működik az általános és alkalmazott nyelvészet szak; ezekben azonban inkább az általános nyelvészeti részen volt a hangsúly.

Az újabb felsőoktatási intézmények egy részének terveiben megtalálható "az alkalmazott nyelvészet az idegen nyelvek oktatásában" B-szak létesítése. Ez a szak 1996-ban kapott teljes akkreditációt a pécsi egyetemen; még ebben az évben szakindítási engedélyt kér a veszprémi egyetem, a miskolci egyetem (mindkettőn működik alkalmazott nyelvészeti tanszék), valamint a szombathelyi tanárképző főiskola. (Itt említtem meg, hogy hasonlóképpen indulás előtt áll a pécsi egyetemen a "magyar mint idegen nyelv/hungarológia" B-szak; feltehető, hogy másutt is indítanak majd hasonló programokat. Ez a program egyébként tekinthető nyitásnak is Európa felé.)

Hadd ismétljem el minduntalan: a nyelvtanárok kiképzésében szükséges elem az alkalmazott nyelvészet. Ez nem áll szemben a nyelvpedagógiával programmal; ezek ugyanazon a képzési zóna, illetve arra épülő program kétféle kiindulású megközelítésének tekinthetők.

Mindössze megemlítem a szociolingvisztikát, amely ma már elengedhetetlen aspektusa mindenféle gyakorlati nyelvi feladatnak. (Ismertnek teszem fel az elérhető szociolingvisztikai szakirodalmat.)

Most az alkalmazott nyelvészet és a szociolingvisztika összekapcsolásából létrejött új alkalmazott szociolingvisztikai ágról, a nyelvpolitikáról kívánok néhány szót szólni előadásom befejezéséért.

A nyelvpolitika legszélesebb értelmében átfogja mindezeket a fentebb említett témákat; emellett tartalmazza a sokféle nyelvtervezésként tárolt ismeretanyagot is. Tartalmazza továbbá az írástudás/analfabetizmus témakörét; hiszen nyilvánvaló, hogy ebben is utol kellene érünk majd a nyugat-európai középmezőnyt. Kiterjed továbbá a kisebbségi nyelvhasználat kérdéseire s ezzel kapcsolatban a nyelvi emberi jogokra, azok törvénykezési vonatkozásaira.

Ez a heterogén tematikának világszerte kb. tíz éve kezdődött valamiféle belső elrendeződése. Ez a nagy rend még nem jött létre (s egyáltalában nem biztos, hogy a szociolingvisztikán belül vagy más társadalmi jellegű diszciplínán belül könnyen létrehozható).

Mivel a nyelvpolitika esetében alkalmazott diszciplínáról van szó, végülis a hasznossága dönti el azt, hogy érdemes-e foglalkozni a nyelvpolitikával mint felsőoktatási diszciplínával. A pécsi egyetemi tapasztalatok azt mutatják, hogy érdemes.⁵

Úgy látszik, hogy ez a diszciplína alkalmas arra, hogy betöltse a filológiai & pedagógiai kiképzés és a nagyobb méretű és távlatú társadalmi gyakorlat közötti űrt. S ennek segítségével talán jobban hozzá tudunk járulni az "európai csatlakozás" feladatainak azonosításához és korszerű megoldásához is.

Jegyzetek

¹ Az előadás során felvázolt téziseket folyamatosan számozom.

¹ Az egy tucatot alig meghaladó tagországgal rendelkező Európai Unió hosszú ideig a nyelvpolitika egy részét, pl. az idegen nyelvekkel kapcsolatosat, átengedte az Európa Tanács Kulturális Bizottságának [Conseil Culturel du Conseil d'Europe], amelynek taglétszáma ennek több mint a kétszerese; vö. pl. *The situation of regional and minority languages*, 1995; *Modern Language Learning*, 1997. S nem lebecsülendő a Helsinki zárónyilatkozat alapján szinte valamennyi európai államot (valamint az Amerikai Egyesült Államokat és Kanadát) magában foglaló Európai Bizottsági és Együttműködési Szervezet [Organisation for Security and Cooperation in Europe = OSCE], amelynek egy lazább nyelvpolitikája létezik másfél évtizede; az első stádiumra lásd *L'Acte Final d'Helsinki*, 1990; Villain-Gandossi és társai, 1990; ezen korszak nyelvpolitikájára két magyarországi írás: Szépe, 1980; Herman & Szépe, 1983. Az EBESZ későbbi - jelenlegi - korszakával kapcsolatban lásd: *The Hague Recommendations*, 1996; Rothenberger, 1997). - A három, koncentrikus körben elhelyezkedő európai szervezet nyelvpolitikáját másutt tervezem bemutatni; ott kísérlem meg listába foglalni az érvényes dokumentumaikat is.

² Az angol nyelvnek - Európában és az egész világon - olyan nagy súlya kezd lenni, hogy egyes kutatók azt "nyelvi imperializmus"-ként tekintik; az alapmű: Phillipson, 1992; egy friss magyarországi írás: Ankerl, 1997. Jellemző, hogy az Európai Uniónak - az angolnak kedvező - nyelvi gyakorlatával szemben is születnek már tiltakozások (Pétition, 1997).

³ Az európai "csatlakozás" természetesen mindenféle oktatási, ezek között felsőoktatási problémát is felvet. Ezekről nyújt áttekintést Halász (szerk.), 1993.

⁴ A magyarországi alkalmazott nyelvészet rövid történeti áttekintését Lengyel Zsolt adta meg (vö. Lengyel, 1996). A magyarországi alkalmazott nyelvészet jövőbeli problémáival kapcsolatban vö. Rettig és társai (szerk.), 1995; Szépe, 1997a).

⁵ A nyelvpolitikára vö. Batley és társai, 1993; az európai nyelvpolitikára vö. pl. Calvet, 1995; Christ, 1993; Coulmas (szerk.), 1991; Labrie, 1997; Raasch, 1994; Siguan, 1995; Thornberry & Estebanez, 1994; stb.

Bibliográfia

L'Acte Final d'Helsinki. Texte et Analyse. Gottfried Eggert Verlag - Fondation Européenne de la Culture: Wilhelmsfeld, 1990. 577 p.

Ankerl Géza. "A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv." in: *Valóság*. vol. 40, nr. 1, pp. 1-11 (Budapest, 1997).

Bárdos Jenő & Medgyes Péter. "A hároméves angol nyelvtanárképzés továbbfejlesztésének lehetőségei: 1994/1996." in: *Modern Nyelvoktatás*. vol. 3, nr. 1-2, pp. 3-19 (Budapest, 1997).

Batley, Edward; Michel Candelier; Gisella Hermann-Brennecke & Szépe György. *Language policies for the world of the twenty-first century.* World Federation of Modern Language Associations (FIPLV): [Paris] 1993. 50 p.

Calvet, Louis-Jean. "Las políticas lingüísticas y la construcción europea." in: *Signo & Señal*. nr 4, pp. 29-52 (Buenos Aires, 1995).

"La Commission européenne approuve un nouveau programme pour promouvoir de la diversité linguistique de l'Europe dans la société de l'information." in: <http://www2.echo.lu/mlis/fr/press.ht> (Commission européenne, Bureau MLIS: Luxembourg, 1997. április 16. 3 p.)

Christ, Herbert. "Sprachenpolitik für Europa: Folgen für den Fremdsprachenunterricht." in: Wilfried Brusch & Peter W. Kahl (szerk.). *Europa. Die sprachliche Herausforderung.* Cornelsen: Berlin, 1993. pp. 30-40.

Fremdsprachenkenntnisse. Ergebnisse des Mikrozensus März 1990. = *Beiträge zur Österreichischen Statistik*. Heft 1.063. (Österreichisches Statistisches Zentralamt: Wien, 1992. 58 p.

Coulmas, Florian (szerk.). *A Language Policy for the European Community: Prospects and Quandaries.* Mouton de Gruyter: Berlin, 1991.

- G.T. "A szakigazgatás érti a brüsszeli nyelvet. Modellértéki országtanulmány." in: *Magyar Hírlap*. 1997. május 20. p. 3.
- The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*. The Foundation of Inter-Ethnic Relations: The Hague, 1996. 19 p.
- Halász László (szerk.). *Az oktatás jövője és az európai kihívás*. Educatio: Budapest, 1993. 218 p.
- Herman József & Szépe György. *L'expérience hongroise dans le domaine de la planification et de méthodologie de l'enseignement des langues relativement peu enseignées en Europe*. UNESCO: Paris, 1983. 107 p.
- Juhász Endre. "Közeledve a csatlakozási tárgyalásokhoz." in: *Magyar Hírlap*. 1997. május 7. p. 7. & május 9. p. 7.
- Labrie, Normand. "La politique linguistique insitutionnelle de l'Union européenne dans la perspectives de l'élaboration et de mise en application de la Déclaration universelle des droits." [Előadás kézírata:] IIIe Symposium international sur les langues européennes et les législations. Pamplona, 8-10 mai 1997. 19 p.
- Lengyel Zsolt. "Múltban gyökerező jelen. A magyarországi alkalmazott nyelvészet a kilencvenes években." in: *Modern Nyelvoktatás*. vol. 2, nr. 3, pp. 17-22 (Budapest, 1996).
- Medgyes Péter. *The non-native teacher*. MacMillan: London, 1994. 128 p. - A könyv egyik fejezete megjelent magyar átdolgozásban is: "Valóban halott-e az anyanyelvi beszélő?" in: *Modern Nyelvoktatás*, vol. 2, nr. 1-2, pp. 10-20 (Budapest, 1996).
- Makosch, Mike. "A 'single European system of certification'-ról; a nyelvtudás certifikációjával kapcsolatos kezdeményezések és problémák - nemzetközi kontextusban." in: Bohn, Herbert; Christine Schumann & Richard Stang (szerk.). *Nyelvek*. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete: Budapest, 1996. pp. 30-40.
- Modern Language Learning in the New Europe. The Role of the European Centre for Modern Languages in Graz*. Proceedings of the First Annual Colloquy of the European Centre for Modern Languages of the Council of Europe. 8 and 9 December 1995, Graz, Austria. [ECMLCE: Graz, 1997.] 87 p.
- "Az Országos Tudományos Kutatási Alap [OTKA] és az Európai Tudományos Alapítvány [ESF]." in: *OTKA Hírlevél*. 1996/2. pp. 1-2.
- "Pétition de protestation contre les pratiques linguistiques discriminatoires de la Commission de Bruxelles." in: <http://PersoWeb.francenet.fr/~mbonnaud/pet-fr.html> (Association Le Droit de Comprendre: Paris; 1997. február 18. 2 p.)
- Phillipson, Robert. *Linguistic Imperialism*. Oxford University Press: Oxford, 1992.
- Raasch, Albert. "Die europäische Dimension in der Aus- und Fortbildung von Fremdsprachenlehrern." in: *La dimension européenne dans la formation des professeurs de langues: nouvelles directions*. Didier - Multilingual Matters: Paris - Clevedon - Philadelphia - Adelaide, 1994. pp. 89-97.
- Rettig, Heike - Júlia Pajzs - Gábor Kiss (eds.). *Proceedings of the First European Seminar "Language Resources for Language Technology"*. Tihany, Hungary, September 15 and 16, 1995. [Trans-European Language Resources Infrastructure: Mannheim, 1997. 196.]
- Rothenberger, Alexandra. *Bibliography on the OSCE High Commissioner on National Minorities: Documents, Speeches and Related Publications*. The Foundation on Inter-Ethnic Relations: The Hague, 1997. 58 p.
- Siguan, Miquel. *L'Europa de les llengües. Una proposta per a Europa basada en el multilingüisme, sense renunciar a la pròpia identitat lingüística*. Edicions 62: Barcelona, 1995. 218 p.
- The situation of regional or minority languages in Europe. Contributions submitted by national delegations*. Council of Europe: Strasbourg, 1995. 166 p.
- Szabari Krisztina. "Az Európai Unió és a nyelvek." in: *Modern Nyelvoktatás*. vol. 2, nr. 3, pp. 31-45 (Budapest, 1996a).
- Szabari Krisztina. "A nyelvi kérdés szabályozása az Európai Unióban, a fordítás és tolmácsolás jelenlegi gyakorlata, a jövő kihívásai - tanulságok Magyarország számára." in: Székely Gábor & Cs. Jónás Erzsébet (szerk.). *Nyelvek és Nyelvoktatás a Kárpád-medencében. VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyíregyháza, 1996. április 2-4.* Bessenyei György Könyvkiadó: Nyíregyháza, 1996. vol. 1, pp. 51-83.
- Szépe György. *Less taught languages in Europe. Their place in education and their role*. UNESCO: Paris, 1980. 118 p.
- Szépe György. "Az alkalmazott nyelvészet kutatásáról és oktatásáról." in: Klaudy Kinga (szerk.). *Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. 1993. április 2-3.* Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék: Miskolc, 1993. pp. 17-28.
- Szépe György. "Egynyelvű magyar alkalmazott nyelvészet a többnyelvű világban." in: *Folia Practico-Linguistica*, vol. 24/1, pp. 24-35 (Budapest, 1994).
- Szépe György. "Az internet-korszak nyelvésze." in: *Modern Nyelvoktatás*. vol. 3, nr. 1-2, pp. 76-89 (Budapest, 1997a).
- Szépe György. "Modernizálási törekvések a legújabbkori magyarországi idegennyelv-oktatásban." in: Deák Péterné & Márté Györgyi (szerk.). *A nyelvtanulás folyamata és mérése*. Lingua Franca Csoport: Pécs, 1997b. pp. 5-24.
- Szépe György. "A három éves nyelvtanári program folytatása a IV. és V. évben." in: *Modern Nyelvoktatás* (sajtó alatt). (Budapest, 1997).
- Teenant, Annela; Varga Zsófia & Heltai Pál. *Hungary's Nationwide Need Analysis of Vocationally-Oriented Foreign Language Learning: Student, Teacher and Business Perspectives*. Hungarian Ministry of Culture and Education, Hungarian Ministry of Labor, United States Information Agency and the Council of Europe Modern Languages Project Group: Budapest, 1993. 753 p.
- Terestyéni Tamás. "Vizsgálat az idegennyelv-tudásról." in: *Modern Nyelvoktatás*. vol. 2, nr. 3, pp. 3-16 (Budapest, 1996).
- Thornberry, Patrick & Maria Amor Martin Estebanez. *The Council of Europe and Minorities*. Council of Europe: Strasbourg, 1994. 104 p.
- Ulijn, J. M. "How can a multicultural workforce of a company successfully communicate in international trade?" in: *Acta Universitatis Wracaviensis*, No. 1774 = *Neerlandica Wracaviensis*, vol. VIII, pp. 257-276 (Wroclaw, 1995).
- Vrannai Katalin. "Megfizetünk az információhiányért. Beszélünk kell az EU bikkfanyelvét." in: *Magyar Hírlap*. 1997. május 17. p. 10.
- Villain-Gandossi, Christiane; Klaus Bochmann; Michel Metzeltin & Christina Schäffer (szerk.). *Le concept de l'Europe dans le processus de la CSCE*. Günter Narr Verlag: Tübingen: 1990. 221 p.

Intercultural Communication

Christopher A. Leeds

University Nancy 2, Franciaország

While an infinite range of micro-cultures exist in the world, this paper highlights four "macro-cultures" or worldviews in relation to intercultural communication. These four are not only universal but also tend to predominate in certain regions. Numbers are used, metaphorically speaking, in this study as a means of symbolising various broad levels of significance to culture and identity.

Language reflects a culture and remains an essential factor which maintains the conventions of cultures (Corson, 1995, p. 193). Linguistics form an important element for a full understanding of intercultural communication. However this study focuses on non-linguistic aspects. Cultural differences naturally extend beyond linguistic differences to include values, ideologies and the influence of history and geography. It is possible to have two distinctive cultures which share the same language, as in the case of the British and the American.

Glen Fisher, former American Foreign Service officer, favours the term "mindset" for describing the means by which members of a culture simplify the environment and bring to each new experience or event a "pre-established frame of reference for understanding it". The human mind becomes a cognitive system, or in other words a framework of mental constructs of the external world, including beliefs, images, assumptions, habits of reasoning, which help the individual make sense of the world (Fisher, 1988, p. 23).

Persons involved in intercultural communication soon appreciate the importance of recognising the relativity of culture-bound viewpoints, and the importance of breaking away from a habitual mode of thinking and behaviour when encountering cultural differences. Examples of the way culture affects communication include determining the time and timing of interpersonal events, the location where it is most suitable to discuss particular topics, the physical distance separating the speakers, and the tone of voice that is appropriate to the topic. (Hall and Whyte, 1968, p. 256). Context reframing facilitates the process of adjustment when strangers meet from different cultures to resolve serious problems. This implies the examination of personal assumptions, values, attitudes and beliefs. They both learn through dialogue how to broaden their perspectives. Eventually each side begins to see things differently, and in a manner close to the viewpoint of the other. (Fairhurst and Sarr, 1966).

2. Numbers and levels of major culture categories

A brief coverage of three initial levels (one, two and three) leads to the fourth, the most important in terms of communication styles. Number One implies oneness or unity that binds peoples and communities worldwide. It also reflects the growth of the truly multicultural person. Through some combination of personality, skills, experience and training, such people possess the ability to cope with cultural problems worldwide, and to communicate effectively, with the help of interpreters. Number One can also reflect culture at the level of each individual's unique personality and identity. In a sense, interpersonal communication is intercultural, as people adjust to each other across various forms of difference, for example, age, gender, profession, region and income, within the same country.

Number Two symbolises the major binary East-West divide. The modern, European worldview between the fifteenth and seventeenth centuries crystallised around individualism, and two cognitive modes, man's rational and empirical faculties, associated with the search for scientific truth, objectivity and progress. Subjective aspects of human nature, emotions, aesthetics, spiritual awareness, imagination, tended to be regarded as irrelevant (Lakoff and Johnson, 1980) (Tarnas, 1991).

From the eighteenth century certain scholars constructed various dichotomous constructs, contrasting the West and the non-West. One Western view assumed that societies undergoing development and modernisation could progress from one side of these constructs to the other. Talcott Parsons believed

this to be the case with respect to his five pattern variables A and B (Parsons, 1951). Two of these are discussed later.

Condon and Yousef, building on the work of Parsons and others, identified a series of basic problems that face all communities, and the methods taken in particular cultures for dealing with them. Four of their categories covered individualism versus interdependence, action-orientedness as opposed to "being" (living in harmony with nature), rationality versus irrationality, and a vision of life as mechanistic or organic.

Some thinkers apply key labels to describe the two contrasting worldviews, that of the West in general as opposed to the non-West. Examples include rationalism and intuition (Capri, 1983, p. 21) and low-context individualist and high-context collectivist societies (Hall and Hall, 1990, p. 15). Edward T. Hall's description of the differences between these two worldviews covers a whole training experience in itself in terms of intercultural communication. Raymond Cohen competently developed Hall's ideas in a series of publications, while highlighting sub-dimensions embedded in the low and high context dimension, such as directness versus indirectness in communication patterns. Cohen analysed various problems in miscommunication between Americans and other countries, such as Egypt, across the low-high context divide (Cohen, 1991).

Number Three symbolises reconciliation of the tensions between opposites, a third alternative way or triad between contrasts. For example, rather than the choice being either man dominates nature or nature dominates man, Condon and Yousef stress an intermediate stage of man living in harmony with nature. Many cultures are medium context, and in central positions on continuums based on research findings, while all countries are in differing degrees both individualist and collectivist. Instead of the mere choice between use of intelligence or emotion, Daniel Goldman (1995) argues the case for Emotional Intelligence. Number Three, rather than depicting a compromise between extremes, also symbolises the search for a new synthesis, a new higher plane of existence, a perspective of Asians with respect to the Taoist polarities of ying and yang.

Four appears quite consistently as the number of categories chosen in studies relating to cognition and communication. Carl Jung (1921) identified four cognitive functions which provide the means by which each individual made sense of his environment, sensation-intuition contrasting with thinking-feeling. Parsons highlighted the significance of the first two pairs of his five pattern variables by placing them on a two dimensional typology similar to the Jungian model. These are respectively Specificity-Diffuseness (West-East) and Neutrality-Affectivity (North-South) (Parsons, 1951).

One model applies philosophical ideas to management styles, ideas which correlate closely with those chosen by Jung and Parsons. English-speaking countries are characterised as associated with Pragmatism (West), France, parts of Germany and Northern Europe are associated with Rationalism (North), Humanism with Mediterranean Europe and Africa (South), and Wholism partly with German-speaking parts of Europe and Asia (East). (Gatley, Lessern and Altman, 1996).

3. Major forms of negotiation and communication styles

Four negotiating styles identified by Casse and Deol (1985), correspond closely to characteristics associated with the philosophies just described. These are first the factual style, action-based, which focuses on the present. Secondly the analytical style, process-based, concerned with structure and methods, relates the past, present and future. The third normative style, based on ideas and concepts, makes use of emotion and focuses on the past. The fourth intuitive style, people-based, prizes teamwork and social interactions, and focuses on the future. See Table One, for a summary of four communicative styles, based on sources discussed above. However, different cultures may apply more than one style in negotiation, and may use many sub-variations of these broad styles.

Communication Styles based on value orientations at the level of macro-cultures

<i>North</i>	Thinking Neutrality Rationalism Process-based	Intuition Diffuseness Wholism People-based	<i>East</i>
<i>West</i>	Sensing Specificity Pragmatism Action-based	Feeling Affectivity Humanism Idea-based	<i>South</i>

Table One

The last two styles of Casse and Deol basically apply to the types of societies described by Lewis (1996) as multi-active and reactive societies. The former covers basically countries in the high context South style/Mediterranean societies, Latin-American, Arabs and Africans, and the sub-Indian continent. Such peoples tend to be extrovert and talkative in communication, to confront emotionally and to use unrestricted body language. In contrast, reactive societies tend to be introvert, not talkative, and to avoid confrontation. Lewis places in this category much of Asia and the Pacific (high context East style) Finland, and to a degree Sweden.

Cultures at any level of analysis are not discrete, bounded entities. In direct contrast to the integrative style of East, the West style focuses on the "parts" considered virtually autonomous from the whole. However, the West style shares certain elements with the North, notably an analytical approach to problem-solving and objectivity. The North style shares certain features with the East style, notably caution and unassertiveness. While Southerners and Easterners employ non-verbal communication to a significant degree, this takes an openly expressive form in the South, while it remains virtually disguised in the Eastern style, amounting with many Asians to a silent means of ingroup communication. Just as tensions exist in individuals between two contrasts, so they do in cultures. A North-South or East-West divide may exist within countries. The French are likely to be more rational in the North, and more humanist in the South, the Germans possibly more low-context in one region and more holistic in another.

5. Conclusion

Intercultural communication provides a key element in a wide variety of professions, disciplines, and activities — business, diplomacy, social interactions, conflict resolution — with regard to effective dialogue, negotiation and mediation. Each person, organisation, and even profession, possesses a distinctive culture, even if this may resemble one or more of the forms already outlined.

The emphasis on only four styles seem to indicate that people are caught within a deterministic strait-jacket. However, there are naturally numerous micro forms of communication and negotiation, reflecting the interplay of personal, national, global and other influences. Consequently this situation reflects life itself, a balance between uncertainty and certainty, amounting in effect to indefinite determinism.

Bibliography

- Capra, F. (1983) *The Turning Point*. Flamingo, London.
- Casse, P. and S. Deol. (1985) *Managing Intercultural Negotiations*. Sietar International, Washington, D. C.
- Cohen, R. (1991) *Negotiating across cultures: communication obstacles in International Diplomacy*. U. S. Institute of Peace Press, Washington, D. C.
- Condon, J. C. and F. Yousef. (1975) *An introduction to intercultural communication*. Bobbs-Merril, Indianapolis (Ind.).
- Corson, D. (1995) "World view, cultural values and discourse norms: the cycle of cultural reproduction". *International Journal of Intercultural Relations*. Vol. 19-2. Spring, pp. 183-196.
- Fairhurst, G. T. and R. A. Sarr (1966) *The Art of Framing: Managing the Language of Leadership*. Jossey-Bass, San Francisco
- Fisher, G. (1988). *Mindsets*. Intercultural Press, Yarmouth, Maine.
- Gatley, S., N. Lessem and Y. Altman (1996) *Comparative Management*. McGraw-Hill, London.

- Glenn, E. S., D. Witmeyer and K. A. Stevenson (1977) "Cultural styles of persuasion". *International Journal of Intercultural Relations*. Vol. 1. N° 3.
- Goldman, D. (1996) *Emotional Intelligence*. Bantam, New York.
- Hall, E. T. and Whyte, W. F. (1968) "Intercultural communication: a guide to men of action". In: L. Kriesberg (Ed.) *Social Processes in International Relations - A Reader*. John Wiley: New York, pp. 255-271.
- Jung, C. G. (1923) *Psychological Types*. Kegan Paul, London.
- Lakoff, G. and M. Johnson (1980) *Metaphors we live by*. Chicago University Press, Chicago.
- Lewis, R. D. (1996) *When Cultures Collide*. Nicholas Brialey, London.
- Parsons, T. (1951) *The Social System*. The Free Press, New York.
- Tarnas, R. (1991) *The Passion of the Western Mind*. Ballantine Books, New York.

Újra papír? Lexikonok, enciklopédiák, szótárak – másképp

*Prószéky Gábor
MorphoLogic*

Az alábbiakban a várható Európai Unió csatlakozás egy igen fontos aspektusára, a számítógép segítségével végzett hatékony fordítás legfontosabb eszközeire szeretné irányítani a figyelmet. Minden jel szerint ugyanis a közeljövőben még mindig nem a gép végzi a fordítást helyettünk, ugyanakkor a számítástechnikát nem használó fordítók jelentős hátrányba fognak kerülni „gépesített” társaikkal szemben. Ennek a „szép új világnak” pozitív következménye például, hogy az eddigieknél gyorsabb és pontosabb lehet (lesz?) a szakfordítás, lényeges negatív következmény viszont, hogy a fordítót támogató, könyv formájában hozzáférhető szótári, lexikografikus, enciklopédikus információkat, azok „papír-természetének” megváltoztatása nélkül próbálják meg nyelvész számítástechnikusok gépre vinni. Ezt a székelyt nemcsak el lehet kerülni, de – a nyelvtechnológia eredményeit végre a gyakorlatban alkalmazva – olyan eszközöket is létre lehet hozni, melyek forradalmasítják a számítógépes fordítástámogatást.

Bevezetés

Napjaink számítástechnikájában megjelentek a nyelvi–nyelvészeti tudással rendelkező programmodulok. Ez a tény a lexikográfiának több olyan aspektusát is érinti, melyre korábban nem volt, nem lehetett példa. Korunkban például lényeges szempont a kérdések tárgyalásánál az is, hogy a számítógépes szótár a papírszótárhoz hasonló funkciót lát-e el, azaz a felhasználó maga keresgél-e majd benne, illetve hogy nyelvhelyesség-ellenőrző programok belső adatbázisául szolgál-e, közvetlen emberi hozzáférést nem engedve az adatokhoz. Nyilván a minőség mindkét esetben magas kell legyen, de teljesen más igény van a közvetlen emberi hozzáférésre tervezett rendszerek – nevezzük ezeket *közvetlen*, vagy *1. típusú* szótáraknak – lexikográfiai kezelésében, mintha az adatok csak a számítógépes programok számára volnának elérhetőek, mely esetben *közvetett*, vagy *2. típusú* szótárakról fogunk beszélni. Mindkét típusra mutatunk példát az alábbiakban.

A papírszótárak és a számítógépes szótárak szerkezete

A szótárak természetes közlési egysége a szócikk. Ebben, a lehetőségekhez mérten, minden olyan információt meg kell találnia a felhasználónak, mely az adott szótárra jellemző. Tehát például egy értelmező szótár minden információt megad egy szó értelmezéséről, de a szavak más nyelvű megfelelőit nem köteles közli. A kétnyelvű szótárak szerepe ezzel szemben nem elsősorban az értelmezés, a képes szótáraké pedig nem a magyarázat. A példákat sorolhatnánk, ám a hagyomány és a papíron való megjelenés sok olyan szempontot tart kötelezőnek egy adott szótártípus szócikkének helyes kialakításához, melyeket a számítógép, illetve az általuk megvalósítható lehetőségek (pl. több szótár egyidejű használata) újraértelmezendővé tesz. A fenti példákban ugyanis adott esetben egyetlen címszó különböző szótárbeli szócikkei teljesen másak lehetnek. Kérdés, hogy egyetlen adott típusú szótár hányféle, elsősorban a hagyományból és a gyakorlati lehetőségek jellegéből következő, valójában különböző szótárakba „való” információt tartalmaz. Például a fordítónak fordítás közben nem feltétlen kell fonetikai információ, az általános szótárak legtöbbje mégis tartalmazza ezt. A gépi megvalósítás korában akár minden információ lehet külön helyen, lehetővé téve a szócikk részleges megjelenítését, de külön szótárak információi is meg tudnak így jelenni egyetlen felületen, ha szükséges. Érthető, hogy ezeknek a gondolatoknak még a csirái sem jelenhettek meg a gépi szótárak előtti időkben.

Az önálló szócikk a szótárban a lehetőségekhez képest a címszóra vonatkozó valamennyi tudnivalót

magában foglalja, ezzel szemben az utaló szócikk érdemi tájékoztatást a címszóról nem nyújt, hanem csak azt közli, hogy a tüzetes felvilágosítást melyik önálló szócikkben kell keresni. Erre a megkülönböztetésre ma csak 1. típusú rendszerek esetében van szükség. A számítógépes program azonban ez esetben is azonnal képes egyetlen lépésben az utalási helyre ugrani. A számítógépes nyelvfeldolgozó eszközök szótárai számára semmilyen különbség nincs önálló és utaló szócikk között. Tehát a számítógépes szótáraknak nem kell feltétlenül minden információt egyetlen címszó alatt tárolniuk, mindössze arra van szükség, hogy akár egyszerre is elérhetőek legyenek. Természetesen az információ lehet megosztott is, a lényeg, hogy szükség esetén a felhasználó úgy találkozhat velük, mintha egy helyen volnának tárolva.

A szócikkfej a címszóra mint szótári egységre vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazza. Ezek a magyar szótárirodalomban általában a következők: a címszó, a homonimák és álhomonimák, az alak- és írásváltozatok, a kiejtés, az elválasztás, a szófaj, a főbb toldalékos alakok, a nyelvtani megjegyzés és a stílusminősítés. A jelentéscsoportok az alapjelentések és a jelentésárnyalatok szerint kisebb részekre osztják az önálló címszó főrészt. Az így kapott egységek tovább bomlanak értelmezésre valamint példákra és – a magyar szótárirodalomban elsősorban irodalmi – idézetekre. A szócikk végén szóláshasonlatok, közmondások, esetleges igekötős vagy más szavakkal alkotott összetételekre, származékszókra vonatkozó információk találhatók.

A fenti felosztás az 1. típusú számítógépes szótárakban ugyanúgy fontos, mint a papírszótáraknál, bár a példák, szólások és közmondások nem szükségesek, hogy statikus részét alkossák a gépi szótáraknak. A példák ugyanis a papírszótárakban a közvetlenül el nem érhető információból – a magyar gyakorlatban elsősorban a szépirodalomból – idéztek. Ezzel szemben ma, amikor elektronikus könyvtárak vannak, amikor az adott nyelven írt szövegek elérhetők számítógépen, a dinamikus példakeresés lényegesen jobb határfokú lehet, mint egy-két „konzerv példamondat” sematikus értelmezése.

A papírszótárak és a számítógépes szótárak címszótípusai

Az élő köznyelv stilisztikailag közömbös, mindenfajta területi, társadalmi és időbeli megkötés nélkül használható szavai, melyek semmilyen körülmények közt nem tekinthetők ismeretlennek, tehát mind az 1., mind a 2. típusú szótárak kötelesek tartalmazni őket. Ugyanakkor például az idegen szavak definíciója meglehetősen nehéz, mert minden nyelv tele van más nyelvből jött szavakkal, ám míg ezek nem épülnek be a nyelvbe, a szótárak nem kötelesek őket felsorolni, ha pedig már beépültek, akkorra a nyelv részének tekinthetők. Míg az általános szótártani szempontok a közvetlen szótárakra tökéletesen állnak, a közvetetteknek – elvileg – minden olyan szót tartalmazniuk kell, melyek nem tarthatók hibásnak, ha egy adott nyelvben előfordulnak. Ez minden közkeletűvé vált idegen eredetű szó felvételét jelenti. A kifogásolható szavak többféle altípusra bomlanak. Vannak valaha helytelenül készített szavak, melyek időközben polgárjogot nyertek (pl. *bölcsőde*, *nagybani*, *pasztörizál* stb.), vannak durva, illetlen szavak, melyeket illik ismerni és egyben a figyelmet is illik felhívni ezek durva voltára. Az argó leggyakoribb szavai szintén stilisztikai minősítéssel, de mindenképpen kezelendők. A rendszerváltás előtt a politikai okokból megszűntnek tekintett, pontosabban megszüntetendőnek ítélt szavak ugyan szerepelhettek a szótárakban, de magukon kellett viselniük a „szocializmus előtti” minősítésnek nevezett megkülönböztető bélyeget.

A nyelvhelyességi szempontból kifogásolható szavaknak természetesen a közvetlen szótárakban nincs helyük. Ugyanakkor, ha ezek a szavak a közvetett szótárakban „nem fordulhat elő” megjelöléssel megtalálhatók, a nyelvhelyességi programok fel tudják használni ezt az információt a felhasználóknak szóló hibáüzenet készítésénél. A peremszókincs szavai elsősorban a nem stilisztikai okokból korlátozottabb használatú szavakat jelentik. Ilyenek a régies vagy éppen a nagyon új, egyes szak- vagy csoportnyelvnek ítélt szavak, melyek közvetlen szótárbeli megjelenését korábban a kiadandó mű mérete korlátozta elsősorban. A gépi szótáraknál ez a szempont nem elsődleges. Ugyanakkor a közvetett szótárak esetében van egy olyan veszély, mely korábban egyáltalán nem jelentkezett. Arról van szó, hogy egy egyébként ismert szó elírásakor olyan szóalakhoz jutnánk, mely egy peremszóbéli szóból morfológiaiilag levezethető, a helyesírási rendszer helyesnek fogja őket minősíteni. Ez tulajdonképpen

nem volna baj, a baj az, hogy a hibát elkövető felhasználó az eredeti szó helyes alakjaként fogja értelmezni a jelenséget. Elvként tehát kimondható: ezek a szavak nem zavarhatják meg a nyelvhelyesség-ellenőrző szabályos működése következményeként a figyelmetlen felhasználókat

A történeti szótárak természetesen tartalmaznak olyan archaikus szavakat, melyeket a nem-szakember ma már nem ért. Kérdés, hogy mi legyen azokkal az alakokkal, melyeket még értünk, de már nem használ senki. Ide tartozik egyébként – gépi megvalósításról lévén szó – a régies toldalékolás, például az igék régmúlt alakjai. Ugyanakkor a számítástechnika és a kommunikációs eszközök, valamint a közelmúlt politikai változásai nem egy új szót. kifejezést honosítottak meg, illetve meglevők jelentését módosították. Nincs papírszótár, mely a változásokat olyan sebességgel tudná követni, mint épp a számítógépes szótári rendszerek. Ha esetleg egy-egy kifejezés mégsem érné meg saját „nagykorúságát”, nem kell hogy feltétlen megmaradjon az utókor számára is. Nyomtatásban való megjelenésük lényegesen nehezebben volna semmissé tehető. Természetesen a legfontosabb kiegészítő szótárak a számítógépes környezetben nem az archaikus vagy tájjellegű szavakat tartalmazó szótárak, hanem a szaknyelvek sajátos szókincsét tartalmazó szakszótárak. Míg a papírszótárak kialakításakor igen komoly probléma, hogy mely szaknyelvi szavak kerüljenek be a szótárba, a gépi megvalósításnál ennek sokkal kisebb a jelentősége, amennyiben egyidejűleg egynél több szótár is elérhető a rendszer számára: a főszótár mellett tetszőleges szaknyelvi változat együttesen épp azt a hatást adhatja, mintha egyetlen szótár tartalmazná mind az alap-, mind a szaknyelvi változatokat. Számítógépes környezetben tehát mindig megvan arra a lehetőség, hogy a felhasználó saját egyedi szavainak tárolására ún. sajátyszótárt nyisson, melyet a nyelvi szoftver a „hivatalos” szótárral vagy szótárakkal megegyező módon kezel.

A szótári szavak alaktani típusai

A szótárakban alapszónak számít minden olyan tőszó, melynek akár csak továbbképzett származékai, akár összetételbeli előfordulásai is vannak. Mivel a gépi szótárak bemenetén sokszor egyetlen szó áll, el kell dönteni azt is, hogy létezik-e olyan többszavas kifejezés, amiben a szó állhat, jóllehet önmagában soha. Pl. *kedvetlenedik* ige nincs, de ha a mondatban ott áll az *el* igekötő is, akkor helyesnek kell tekinteni. Tehát a szótárnak ismernie kell a *kedvetlenedik* alakot, valamint pontos előfordulási feltételeit is. A gépi szótárak valóban csak akkor érnek valamit, ha folyó szöveg elemzését, ellenőrzését is képesek támogatni, ez pedig aligha képzelhető el működő morfológiai elemzés nélkül. Ennek ellenére bizonyos származékszókat fontos önálló címszóként is felsorolni, például az *-ás*, *-és* képzős igék egy részét, melyek a pusztán cselekvésen túl mást is jelölnek. Ezek elemzésekor az aktív morfológia nem csak ad hoc képzést talál, hanem egyben önálló jelentésű lexikális címszót is. Természetesen léteznek olyan származékszavak is, melyek alapalakja nem is létezik (pl. *degenerált*, *elfogulatlan*), tehát önálló címszót kell alkotniuk. Más esetben egyes címszavaknak bizonyos – formálisan helyes – toldalékolt alakjai nem léteznek a nyelvben (pl. *tan[fn]+i[képző]=*tani*), a szótárak olykor utalnak erre a hiányosságra, máskor viszont nem. Szemben a papírszótárakkal, ahol az összes ilyen alak felsorolása, különösen agglutináló nyelvek esetében, lehetetlen, a morfológiai rendszerrel rendelkező gépi szótáraknak biztos megkülönböztetést kell tudniuk tenni az értelmezett és az ún. értelmezetlen származékok között, explicit lexikális felsorolás nélkül is. Azokban a nyelvekben, ahol az összetett szavak létrehozása morfológiai kérdés (pl. a magyarban, ahol szemben az angollal, az összetettség egybeírással jár), a szótárban elsősorban csak a jelölt összetételeket (amelyek ma már nem produktív eszközökkel jötte létre) és az önállósult jelentésű jelöletleneket kell lexikalizálni. Ennek a redundanciának az eredménye a morfológiai elemző nagyon pontos működése lesz: *asztalláb* és *lábasztal* egyaránt szabályos magyar összetétel lesz, de az első „valódi létezését” a szótárban egy lexikális egységként való előfordulás is jelzi.

A szótári szavak szófajtypusai

Minden nyelvben a fogalomszók, azaz a főnevek, melléknevek és az igék adják a szótárak gerincét. Általában még a számnevek, a névmások, a névelők, az igekötők, az előljárók ill. névutók és a kötőszók tartoznak ide. A számnevekből a szótárak általában néhányat expliciten felsorolnak, de általános

kezelésüket csak az algoritmikus morfológiai elemzéssel ill. generálással lehet megoldani. A névmások is általában sok nehézséget tartogatnak a szótárkészítők számára: gondoljunk csak a magyar todalékolt névmásokra, melyek osztályozása a határozóragos névmásoktól a határozószókig terjed. Ezek kezelése is a morfológiai komponens dolga: így, ha a felhasználó akarja, a *velem* és az *utánam* alakok egyes szám első személyű volta ugyanúgy világos lehet, mint az *én* vagy az *engem* esetében, míg személyragos határozószói illetve névutói alakokként is kezelhetők maradnak.

A köznyelvi, de legalábbis az általánosan ismertnek gondolt alakokon túl bizony rengeteg olyan alak van – lévén legtöbbjük hangutánzó eredetű vagy szótagisméltő – melyek felsorolása amúgy is reménytelen volna. Szerencsére általában todalékolásukról nem kell gondoskodni, így a szótárhasználat közben jelentkező hiányt a sajtószótárba való felvétellel lehet megoldani gépi használat esetén. Számítógépes környezetben nem a szótárnak, hanem, a morfológiai leírásnak van a ragokra, jelekre, képzőkre, sőt a képzővé válás útján levő elemekre szüksége. Önálló szótári elemként a számítógépes szótáraknak nem is kell a todalékokat tartalmaznia.

A közvetlen szótárak, mint minden – akár egynyelvű, akár többnyelvű – papírszótár, kötelesek több szóból álló, egy címszóként értelmezhető szókapcsolatokat is tartalmazniuk. A közvetett szótárak, ezzel szemben, csak „betűköz nélküli” alapszavakat tartalmaznak, így az önállóan egyébként nem előforduló *vérszem*, *szabadláb*, *közkéz* alakok – természetesen az előfordulásukra vonatkozó megszorításokkal együtt benne lesznek a gépi szótárak adatbázisában. Ezeket a kiegészítő információkat azonban csak a szónál nagyobb egységgel mint bemenettel rendelkező programok (pl. mondatelemző, mondatszintű helyesírás-ellenőrző) fogják tudni pontosan értelmezni (*vérszemet kap*, *szabadlábra helyez*, *közkézen forog*).

A tulajdonnevek – természetüknél fogva – állandó problémát okoznak a szótárkészítőknek. Érvek mind szerepeltetésük, mind elhagyásuk mellett bőségesen vannak. A számítógépes szótárak gyakorlati megfontolásokból mindig tartalmaznak tulajdonneveket, méghozzá elsősorban a leggyakoribb keresztnneveket, családneveket, földrajzi és intézményneveket elsősorban a helyesírásuk ellenőrzése céljából. Mivel a gépi környezetben egyidejűleg más, enciklopédikus jellegű információforrások is jelen lehetnek, nem muszáj minden problémának – így a tulajdonnevek kezelése problémájának – a megoldását sem a hagyományos szótárszinten megoldani.

Gépi szempontból a szinonimaszótárak kérdése pontosan azokat a problémákat veti fel, mint a papírszótáraknál. Nyilván jelentős különbség, hogy todalékolt alakok szinonimája megfelelő módon todalékolt kell legyen. A szótárak todalékolatlan alakokat tartalmazván, az elemzés és a generálás a morfológiai komponens dolga. Kétnyelvű szótárak esetében – amennyiben mindkét nyelvi irányt támogatja a program – az A nyelv (pl. angol) egy szavának (pl. *dog*) B nyelvű (pl. magyar) megfelelőinek bármelyikéből (pl. *kutya*) kiindulva az adott szó A nyelvű ekvivalenseit (*dog*; *very*), ill. azok B nyelvi megfelelőit (*kutya*, *eb*; *nagyon*) az eredeti B nyelvi szó (*kutya*) – különböző értékű – szinonimáinak tekinthetjük: Ez a megoldás papírszótárak esetében hosszadalmas lapozgatással járna, gyors kivitelezése szinte lehetetlen. Ugyanakkor a gépi megvalósítás lehetővé teszi, ezáltal a szótárak röptében történő „kifordítása” nem jár ugyanazokkal a hátrányokkal, mint papír esetben.

A papírszótárak és a számítógépes szótárak a kiejtésről és az elválasztásról

A kiejtés ugyanúgy „mező”, mint pl. a szó jelentése egy másik nyelven, vagy éppen az értelmezés. Leírásához speciális, fonetikus ábécét használunk. Jelentős papírszótárakban nélkülözhetetlennek tűnik, ám fordítás közben nélkülözhető információ. Gépi környezetben csak a közvetlen szótáraknak lehet erre az információra szüksége, de csak időnként. Kikapcsolhatósága megoldható, ha logikailag önálló szótárként kezeljük. Meg kell említenünk, hogy az alakváltozatok kiejtésének generálására a gépen a morfológiához hasonló algoritmikus megoldásra van szükség, hiszen legfőljebb a nem egyértelmű kiejtéssel rendelkező todalékos alakok kiejtését tartalmazzák a hagyományos szótárak, a szabályos alakok kiejtésének mikéntjét nem, azt illik tudni.

A kiejtéshez hasonló probléma áll az elválasztásra is: az alapszavak elválasztása vagy jól algoritmizálható, vagy megtalálható a papírszótárban. Ha viszont olyan szó elválasztására vagyunk kíváncsiak, mely nem szerepel a szótárban, az elválasztási szabályokat ismernünk kell, különben nem jutunk eredményhez. Ezt a feladatot mind a közvetlen, mind a közvetett esetben elvégzik a gépi szótárak algoritmikus elválasztó alrendszerei.

A címszavak sorrendje

Sok probléma forrása, így gyakran a helyes – pontosabban a helytelen – ábécé-sorrendnek is maga a számítógép. Lévéen a betűk, jelek belső ábrázolási sorrendje az angol ábécén alapul, a diakritikus jellel ellátott betűknek hosszú ideig mostohasors jutott. Ráadásul a különféle diakritikummal ellátott azonos alapbetűk megkülönböztetése, valamint a digráfok speciális kezelése a helyes rendezést önmagukban is képesek megnehezíteni. A pontos rendezés komoly programokat igényel az angol ábécérendtől eltérő nyelvek esetében. Tehát nem a számítógép maga képtelen a megfelelő rendezésre, hanem az e célra készült programok nyelvi unintelligenciája, illetve a programozók ismerethiánya vagy lustasága a helytelen sorrend valódi oka. Napjainkban elvárható azonban, hogy minden gépi szótár – természetesen csak a közvetlenek, hiszen a közvetettek belső tárolási formája lényegtelen a felhasználó számára – tudja az adott nyelv tökéletesen helyes ábécérendjét.

Összefoglalás

A lexikográfia feladatai nem váltak egyszerűbbé a számítógépes szótárak megjelentével. A hatás más irányban jelentkezik: a gépi szótárak új problémákat hoznak, ám egyben eddig még ki nem dolgozott elvek meghonosodását ígérik. Az új eszközök segítségével a mindenkori szótárhasználó munkája lesz, lehet könnyebb. Ugyanakkor ezen eszközök két családjának – melyeket a jelen írásban közvetlen, illetve közvetett szótáraknak nevezünk – egymásra hatásából egy dinamikus, a nyelvtudomány általános eredményeit alkalmazni tudó új részterület látszik kikerekedni: az alkalmazott számítógépes lexikográfiáé.

Az alkalmazott nyelvészeti konferenciák színeváltozása

Hidasi Judit

Külkereskedelmi Főiskola, Budapest

1. Az Alkalmazott Nyelvészeti konferenciák hétéves számvetése

Az 1997-ben rendezett Alkalmazott Nyelvészeti konferencia, a hetedik az évente tartott országos összejövetelek sorában. A "hetes" - mint ismeretes a számmisztikából - sok kultúrában jeles szám. A "hetedik" évnek a hétköznapi életben is kitüntetett szerepet tulajdonítanak - hétévente úgymond kicserélődnek az emberi szervezetben a sejtek; ennek megfelelően átalakul az ízlésünk; hétéves korban váltják a gyerekek a fogaikat és a tejfogakból vasfogak lesznek; a válási statisztikák szerint a házasságok legtöbbször a hetedik évben bomlik föl; és a többi. A hetes évforduló ilyenformán szinte kínálja magát egy kis számvetésre. Az elmúlt hét év alkalmazott nyelvészeti konferenciáinak programját átvizsgálva, elemezve és összevetve néhány figyelemreméltó következtetést tudunk levonni. Ha jól belegondolunk, hét év egy tudomány életében, pláne egy humán tudomány életében, nagyon rövid idő. Azonban ez alatt a rövid idő alatt is mennyi változáson ment át az alkalmazott nyelvészeti konferenciák tematikája!

Az egyik következtetés, hogy vannak ún. **örökzöld témák**, amelyek kimeríthetetlennek tűnnek. Idetartoznak a **szaknyelvoktatás, számítógépes nyelvészet és a fordítás és nyelvoktatás, vagy a fordítás és tolmácsolás**.

A másik megfigyelés az, hogy mindig vannak ún. **aktuális nyelvpolitikai döntésekkel összefüggő témák**, amelyek egy-két év alatt kifutják magukat és nem is várhatjuk, hogy újból előkerülnek egy ideig. Ide sorolható például az orosz nyelvtanárok átképzésére vonatkozó tematika, amely egy átmeneti időszaknak volt a nagyon fontos problematikája. Vannak továbbá olyan témák, amire lehet azt mondani, hogy **divatos témák**.

Ezek a divatos témák, amelyek rendre trendeket tükröznek, sokszor előbb kerülnek a konferenciák napirendjére, mint ahogy arról a hivatalos fórumok tudomást vennének. Az alkalmazott nyelvészeti konferenciák tehát nem csak önmagukban, önmagukért érdekesek, hanem azért is, mert egyfajta "fejlődési szenzor" szerepet is betölthetnek, jelezhetik a várható változásokat.

Úgy tűnik nemegyszer, hogy oktatáspolitikai szinten késve tudatosul, hogy a nyelvoktatásban is vannak változások. Változnak az igények. Ha mást nem is tudnánk elérni, mint azt, hogy oktatáspolitikai döntéshozóknak tudomására hozzuk, hogy milyen igények vannak és nekünk milyen igényeket kell kielégíteni és ennek megfelelően hogyan kellene oktatnunk, milyen tanterveket kellene összeállítanunk, amelyek ezeket a változásokat tükrözik, stb., akkor máris egy nagy lépést tudnánk előre tenni. Kérdés, hogy egy ilyen kimutatást vagy jelentést elolvasnak-e oktatáspolitikai fórumokon, hiszen bizvást állítható, hogy nem lenne haszontalan. Úgy érzem, hogy az ebbe a kategóriába eső diszciplínák, amelyek jelenleg divat, érdeklődés, trend szintjén uralják a terepet, más szempontból sem elhanyagolandók. Hiszen érdemes figyelembe venni őket következő konferenciák tervezésekor is.

Nevesítve a dolgot, a *szociolingvisztika, kultúrakutatás* szerepel mint téma a 3-as, 4-es, 6-os, 7-es évjáratú konferenciákon, illetve az *interkulturális kommunikáció* a 4-es, 6-os, 7-esen. A szociolingvisztika és a kultúrakutatás sokszor egyébként eleve interkulturális kommunikációs problémákat érintett.

A 6. és 7. konferencián az interkulturális kommunikáció nem csak egyszerűen szerepel, hanem ebből a témából van a legtöbb előadás. Mégpedig azért, mert az al-szekciók különböző aspektusból vizsgálják az interkulturális kommunikációt; tehát nyelvi, civilizációs és szociolingvisztikai megközelítésből. Itt nem csak a pusztá szereplés a lényeg, hanem egy mennyiségi növekedés, ami nagyon érdekes és figyelemre méltó, hiszen mindenképpen arra utal, hogy valamilyen trend kialakulásának vagyunk a tanúi. Azért, hogy Magyarországon ez a trend miért mostanra erősödött föl, érdemes pár szót szólni.

2. Az interkulturális kommunikáció nemzetközi pályafutásáról

Az Egyesült Államokban kb. 20-30 éve foglalkoznak interkulturális vagy cross-kulturális kommunikáció kutatással, különböző nevek alatt és különböző tudományok képviselői. Európában a mai napig sem alakultak ki igazán nagy kutatóhelyei az interkulturális kommunikációnak, háromról azonban mégis csak érdemes említést tenni. Az egyik a müncheni, amely néprajzi, etnográfiai indíttatású interkulturális kommunikációkutatás. Természetesen nem véletlen, hogy részben ez a tanszék lett a kezdeményezője ennek a diszciplinának. A Roth házaspár volt a mozgatórugója, fő szervezője a tavalyi nagy SIETAR konferenciának, amely világkonferencia, európai konferencia és német SIETAR konferencia volt egyidejűleg, több mint 800 résztvevővel. Ezenkívül van egy jónevű központja ennek a kutatásnak Brüsszelben, ami ugyancsak nem véletlen. Belgium, mint tudjuk, többnyelvű és etnikailag is megosztott terület, ahol az interkulturális problémák nagyon élénkek, akutak, relevánsak, állandó vita tárgyai. Jelenleg több egyetemen, például Leuvenben is foglalkoznak ezzel a kérdéssel. A leuveni és brüsszeli központok nyelvészeti indíttatásúak. A harmadik nagy központ Finnországban a jyvaskyläi egyetemen található, ahol Intercultural Studies programból lehet most már M.A. fokozatot szerezni, sőt doktorálni is. Ezeket a helyeket általában aszerint minősítik, vagy aszerint nevezik ki kutatóhelynek, hogy az illető egyetemnek van-e joga, mondjuk, mesterképzést indítani, vagy van-e joga doktorképzést indítani. Jelenleg tehát ez a három központ Európában, ahol érdemben valami fajta fokozat elérésének a reményében is lehet ilyen tanulmányokat folytatni. A finnországi se nem etnográfiai, se nem lingvisztikai, hanem inkább antropológiai indíttatású, némi kommunikációs felhanggal. 1996-ban akkreditálták a jyvaskyläi programot, tehát ezek nagyon friss fejlemények.

Magyarországon mint tudjuk, ugyancsak beindultak stúdiók és tulajdonképpen elég gyors követéssel indultak be, főleg ahhoz képest, hogy Nyugat-Európában is csak 10 éve kezdődött meg ez a folyamat.

Át kéne gondolni, hogy Magyarországon milyen indíttatásból indultak az interkulturális kommunikáció stúdiók. Az egyik, amire büszkék lehetünk úgy is, mint nyelvoktatók, hogy Magyarországon a nyelvoktatásban már korábban is "országismeret"-ként mindig is helye volt az interkulturális tanulmányoknak is. Magyarországon az első nagy lökés, az első próbálkozások - akár oktatás, akár kutatás szintjén - a nyelvtanárok oldaláról történtek, és a nyelvtanárok érdeme, hogy ez a dolog bizonyos szintre eljutott. Az igény megfogalmazódott a gazdaság és a kereskedelem oldaláról is, és gazdasági és kereskedelmi orientáltságú felsőoktatási intézmények, vagy továbbképző intézetek szintén felléptek ilyen igénnyel. Az első professzor, aki Magyarországon kereskedelmi aspektusból, kereskedelmi tárgyalások interkulturális vonatkozásaival foglalkozott, Nyerges János volt, aki a Külkereskedelmi Főiskolán is hosszú évekig volt előadó és jegyzetei is jelentek meg. Köré is szerveződött egy kutatócsoport, amelynek tagjai elsősorban a tárgyalások szempontjából folytattak interkulturális kutatásokat. A dolog tehát Magyarországon két oldalról, az egyik a nyelvészet, illetve nyelvoktatás, a másik a gazdaság, illetve kereskedelem oldaláról indult ki. Persze Magyarország ilyen tekintetben sajátos pozícióban van. Kicsit hasonlítható Hollandiához, mert ott ugyan "Intercultural Studies" tanszékek vagy doktorképzést folytató helyek kevésbé ismertek és kevésbé vannak, viszont Hollandia adta a két legnagyobb kutatót Európában, akik az interkulturális stúdiókkal foglalkoztak és akik a mozgalomnak az elméleti keretét megadták.

Geert HOFSTEDE és Fons TROMPENAARS a két kutató, aki immár világhíressé lett. Életkorban egy generáció eltérés van közöttük, és még hatalmasabb tudományos távolság. Nem kedvelik egymást, de ez a két ember az, aki végül is az európai interkulturális stúdióknak az elméleti keretét megadta, lefektette és most már szinte nem múlik el olyan előadás, hogy ne hivatkoznának erre a két névre. Azt hiszem, az ő gondolkodási világuk, bármelyiket is vegyük, analitikusabb és jobb az európai agyunknak, mint az amerikai kutatók gondolkodásvilága, tehát ilyen szempontból meg kell őket becsülni. Talán nem véletlen, hogy két holland volt az, aki ezekben a kutatásokban jeleskedett. Bizonyára azért is, mert Hollandia kis ország, a nyelve kicsi, nem világnyelv, kereskedői hagyománnyal és kereskedői gyakorlattal rendelkező ország, állandóan ki van téve interkulturális kommunikációnak, hatalmas forgalmat bonyolít le, a kikötői révén logisztikailag is fontos tranzitország. Ilyen adottságok miatt szinte belekényszerültek abba, hogy ezekkel a problémákkal foglalkozzanak és ez valóban így is történt. Ha ezt elfogadjuk, hogy ez így van, és, hogy ez is az egyik oka annak, hogy a holland nép termelte ki ezt a két kutatót, - bár TROMPENAARS nem Hollandiában lakik - akkor talán kicsit Magyarországra is tudnánk bizonyos aspektusokat a fenti kiváltó okokból vonatkoztatni.

3. Az "interkulturális kommunikáció" státusza Magyarországon

Ha megnézzük, Magyarországot geográfiai helyzete eleve predesztinálja arra, hogy tranzitország legyünk; továbbá mi is nyelvi sziget vagyunk, - mint ahogy a hollandok is valamelyest nyelvi szigetet képeznek, - és így rákényszerülünk arra, hogy valamilyen formában interkommunikáljunk. Az ún. etnikai öröksége is eléggé sajátos Magyarországnak, ami különleges pozícióba helyezi, hiszen etnikailag tőle eltérő népek körében él. Az ország kicsi, a népesség kicsi, tehát a szomszédokra vagyunk utalva. Nem elhanyagolható a rengeteg változás sem, amely Magyarországon újabban végbement a politikában, ami drasztikus következményekkel járt a társadalmi életre, a munkaviszonyokra, a médiára, a kultúrára és általában a mobilitásra vonatkoztatva. A mobilitás alatt nem csak az értendő, hogy rengeteg embert fogadunk és tranzitország vagyunk (több mint 40 millió ember fordult meg 1996-ban Magyarországon, ami elképesztő arány, ha belegondolunk, mert ez azt jelenti, hogy minden magyarra négy külföldi jut), de a kiutazó mobilitás is nagyon nagy. A kiutazó mobilitásra sokan azt mondják, hogy, ó hát az így volt régen is, mindenki külföldre ment nyaralni, de a dolognak van egy el nem hanyagolható minőségi vetülete. Mégpedig az, hogy régen az emberek nyaralni mentek külföldre, most meg dolgozni vagy tanulni mennek, és ez egy egészen másfajta közeg. Régen elég volt felszínesen interkommunikálni, elég volt a megélhetéshez, hiszen az érdemi dolgok idehaza zajlottak és az itthoni közegnek kellett megfelelni. Most már ez nem elég, tehát ilyen értelemben a dolog minőségileg megváltozott és ezért lépett az interkulturális kommunikáció előtérbe. Persze nem csak Magyarországon, másutt is így van ez, de Magyarországon különösen, mert most kénytelenek vagyunk nem csak az ún. szabadidő szférában, hanem a *munkaszféránkban* is interkulturálisan gondolkodni. Ez azért nagyon lényeges, mert itt már nagy a tét, tehát itt élesre fordult az interkulturális ismeretek hiánya vagy megléte, bizonyos esetekben egzisztenciális kérdés lehet az, hogy valaki mennyire sikeres az interkulturális kommunikációban. Tehát abban a pillanatban, hogy egzisztenciális kérdéssé lép elő a probléma, a dolognak nagyon fontos lesz az oktatási vetülete is, mert hiszen akkor ezt nekünk bele kell építenünk az oktatásba. Mivel ha nem építjük bele, akkor nem készül fel a következő nemzedék. Az, hogy mások is foglalkoznak az interkulturális problémákkal Kelet-Európában, az nyilvánvaló, de a különféle szakmai fórumokon szerzett tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy Magyarország élen jár. Egyelőre még jobb helyzetben vagyunk mint a többi posztoszocialista ország, több szakirodalmunk van, tanterveinkben több helyen szerepel, több tapasztalatunk és több szakemberünk is van már ezen a téren.

A kelet-európai országokkal mint tanulmányozandó célországokkal egyébként külföldiek is elkezdtek foglalkozni. Nyugat-Európának is természetesen érdeke, hogy minél jobban megismerje a vasfüggöny mögül előbukkant kulturális sokféleséget. Az üzlet az üzlet, nekik sem árt bizonyos dolgokat tudni. Sokáig nagyon felszínes és minőségében szintén ingadozó minőségű tanulmányok jelentek meg. Nemrég jelent meg azonban a "From *da* to *yes*" tehát "Igentől igenig" c. könyv - Yale Richmond a szerzője, a kiadót Intercultural Press-nek hívják - az első olyan tudományos igényű írás, amely reális, hiteles képet ad Magyarországról és a kritikáit is úgy fogalmazza meg, hogy az elfogadható és nem bántó. Ez azt bizonyítja, hogy bizony minket is tanulmányoznak. Nem ártana ugyanakkor, ha mi is jobban tanulmányoznánk magunkat, mert mint tudjuk, hogy mások mit gondolnak rólunk az egy dolog (heterosztereotípiá) de az sem mindegy, hogy mi mit gondolunk magunkról, ezt hívjuk autosztereotípiának. Amit mi önmagunkról gondolunk, azt próbáljuk általában közvetíteni a világ felé. Ahhoz, hogy olyat közvetítsünk a világ felé, amitől a világ jobbat gondol rólunk, mint korábban gondolt, ahhoz nagyon sikeres és hatékony kommunikációs stratégiára van vagy lenne szükség. Erre most az Európai Integrációs Iroda keretében alakult egy munkacsoport, amely próbálja ezt a bizonyos magyar énképet úgy alakítani és kommunikálni kifelé, hogy az kedvező irányba befolyásolja a befogadók korábbi heterosztereotípiáit, vagyis azt, amit ők mirőlunk gondolnak. Ez nehéz feladat; nekünk az a célunk, hogy ez minél sikeresebben, zökkenőmentesebben folyjon, annál is inkább, mert ez nagyon befolyásolja nemcsak Magyarország jelenlegi helyzetének a megítélését, hanem a jövőbeni sorsát is, tehát hogy emberek hogyan fognak majd dönteni Magyarországot sorsa felől, tudniillik nem csak mi döntünk a saját sorsunk felől. Ilyen szempontból nagyon is lényeges a *sztereotípiák-kutatás*, ami az interkulturális kommunikációnak csak egy kicsi területe, de nagyon lényeges. Ez a sztereotípiák-kutatás lett a magyarországi ún. kifelé irányuló kommunikációs stratégia egyik alapköve. Ezt próbálják

kormány szinten is egy kicsikét jobban kidolgozni, erősíteni és ezen nyomvonalak mentén próbálnak elindulni.

Mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy Európában nagyon erős a kulturális identitástudat. Érdekes módon 20 évvel ezelőtt azt jósolták, hogy a gazdasági és monetáris integrációt fogja követni a kulturális integráció. Erről azonban szó sincs; a gazdasági és monetáris integráció vagy a jogharmonizáció még csak-csak halad, azonban a kulturális diverzifikáció egyre erősebb Európában és a felhangok is egyre erősebbek. Felerősödött a nemzeti öntudat nagyon sok nációban és ennek hangot is adnak. Pontosabban nem csak hangot, hanem jogot is adnak. Tehát a dolog egy kicsit azért "farkába harapott a kutya", mert azáltal, hogy általában a jogok gyakorlásához való jog felerősödött, nagyon sok helyen az EU-ban a nyelvhez, a kultúra műveléséhez, gyakorlásához való jog iránti fokozott igényvel léptek föl. Ezzel éltek sok helyen; csak egy példát szeretnék említeni: Angliában még sose látott reneszánszát éli a walesi nyelv oktatása és a walesi nyelv művelése, van walesi nyelvbarátok köre, és jelentékeny nemzetközi támogatást is élvez, stb. A kulturális integrációs tendenciák tehát nem valósultak meg. Európa nem akarja követni az amerikai utat, nem akar "melting pot" lenni, nem akar olvasztótégely lenni, hanem Európa úgy dönt, hogy ő megtartja és biztosítja a kulturális és nyelvi jogokat. Az, hogy ez mibe kerül Európának arról szekció-előadásban már szóltak. Tudomásom szerint az EU költségvetésének 14-15%-át viszi el a 11 hivatalos nyelv használata miatt jelentkező fordítási és tolmácsolási költség. Az újabb nyelvek becsatlakozásával nem 1-1%-kal fog, hanem hatványozottan fog nőni ez a görbe, tehát ha még 2-3 nyelv csatlakozik, akkor már 20% lesz a költség, s ha még öt, akkor 25%, és nem biztos, hogy egy ilyen szervezet budget-je ezt bírni fogja. Ameddig azonban biztosítottak ezek a kulturális és nyelvi jogok, addig az európai népek akarnak élni ezzel a lehetőséggel. Magyarország is kíván élni ezzel a joggal és úgy készül, hogy amennyiben EU-tag lesz, akkor természetesen azonos nyelvi és kulturális jogot vár el magának, mint bármelyik EU-tagország. Még elgondolni is rossz, hogy milyen feladat elé állítja ez a szinkrontolmacsolásokat!

Az, hogy Európa még változatlan klisékben él és gondolkodik, arra is érdemes utalni. Nemrég jelent meg a "Fedezzük fel Európát" című kiadvány, amelyet a European Commission adott ki. Ez a könyv betürendbe szedve bemutatja a 15 EU-tagországot. Egyrészt leír vonatkozó adatokat, de közöl egy felmérést is. Megkérdeztek több ezer EU-tagországbeli fiatalt, hogy ha meghallja azt a szót, hogy Belgium vagy Olaszország, akkor mi jut az eszébe. A kapott asszociációkat gyakoriság szerint osztályozták. Érdekes módon a European Commission azzal, hogy egy ilyen kiadványt kiad, erősíti a sztereotípiákat. Nem biztos, hogy ez tudományos és helyes, de valószínű, hogy hasznos. Tehát nem mindig rossz a sztereotípia, hiszen sokszor orientációs pont, és mint ilyen hasznunkra válik. Ugyanakkor él egy ellentendencia, amelyről szintén indokolt említést tenni. 1996-ban az UNESCO egyik irányelve az, hogy tilos még turisztikai anyagokban is bármiféle sztereotípiára utaló megfogalmazásokat elejteni. Magyarul: tilos azt mondani, hogy a "spanyolok állítják elő a legjobb bort" azért, mert ez sztereotípia. Ezt az UNESCO-utasítást azonban élénken vitatták különböző idegenforgalmi kiadványok szerkesztői. Az volt a fő érvük, hogy ha a sztereotípiákat kihagyjuk ezekből a kiadványokból, akkor semmi nem marad benne. Vagyis kommunikációs stratégia szintjén igenis élünk a sztereotípiával mint eszközzel, ugyanakkor emberi jogok szintjén még tiltakozunk, hogy ne használjunk sztereotípiákat. Ez eléggé ellentmondásos és nehezen összeegyeztethető folyamat, úgyhogy Magyarországnak lesz dolga az elkövetkezendő években, ideértve a hivatalos stratégia alkotókat is. Nekünk, nyelvtanároknak is bőven van dolgunk és majdnem biztos, hogy a következő nyelvészeti konferencián is igen szép, kiemelt helyet kap az interkulturális kommunikáció.

*I.**ÁLTALÁNOS ÉS ALKALMAZOTT NYELVÉSZET*

Aktuális és kreatív tudás az elvi jelentésszerkezet háttérében

Békési Imre

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged

Előadásom tárgya a *m e g s z o r í t ó*, azaz 'elvárástörő' ellentét; közelebbről az a jelentésszerkezet, amelynek ez az ellentétfajta a domináns viszonya. Ma itt két megnyilatkozási fajtán belül, két példacsoportban foglalkozom vele. Az elsőben két apróhirdetés van, a másodikban egy versrészlet.

Első példacsoport:

Karambolos, de üzemképes Skoda eladó.

Bontott, de új parketta eladó.

Második példacsoport:

*"Négykézláb másztam. Alló istenem
lenézett rám és nem emelt fel engem.
Ez a szabadság adta értenem,
hogyan lesz még erő, lábraállni, bennem."*

(József Attila: Négykézláb másztam ..., 1937.)

A mindennapi-tárgyi, valamint a költői megnyilatkozás egymás utáni tárgyalása ugyan a konvencionalitás és a kreativitás ellentétét emeli ki, de nem ennek a felmutatása a célom. (Ez a különbség nyilvánvaló.) Célom a különbség *r e p r e z e n t á l á s a*: hogyan alkalmazható mindkét megnyilatkozási fajta vizsgálatában egy elvi jelentésszerkezet, az ún. *k e t t ő s s z i l l o g i z m u s*.

0. A kettős szillogizmus egy olyan elvi jelentésszerkezet elnevezése, amelyben a *de* kötőszó nem két kijelentés ('propozíció'), hanem két szillogisztikus érvelés viszonyát jelöli (hozza létre). (Vö. Békési Imre, A szövegmondatoktól a szöveg egésze felé: *Szemiotikai szövegtan 5.* 35--44. JGYTF Kiadó, Szeged, 1992.)

0.1. Az elvi jelentésszerkezet alkotórészei: (I) séma

(I)

$$\left[\begin{array}{c} (A_{pr}^*) \\ (A_p) \\ (A_q) \end{array} \right] (B_{pr}^*) \text{ de } \left[\begin{array}{c} (B_p) \\ (B_q) \end{array} \right]$$

0.2. Az alkotórészek értelmezése:

0.2.1. /A/ *de* /B/: az ellentétes viszony elő- és utótagja.

0.2.2. Csillag (*): a szillogisztikus érvelésnek csillaggal megjelölt tétele (konklúziója) tipikusan rejtett ('implicit'). A rejtett tartalom a megnyilatkozás nyelvileg kifejezett ('explicit') komponenseinek hatására - a szillogisztikus érvelés mechanizmusával - a partner tudatából idéződik fel ('rendelődik hozzá') az explicit komponensek jelentéséhez.

0.2.3. (*pr**), azaz (*A_{pr}**), (*B_{pr}**): a szillogisztikus érvelés felső tétele ('nagy premisszája'). Két fő összetevője van:

Tartalmazza egyrészt azt a TUDÁS-t (az adott kultúrában általánosnak, konvencionálisan elfogadottnak tekinthető) tapasztalatot, vélekedést, meggyőződést, hitet stb., amely a megnyilatkozásban szereplő valóságdarabra vonatkoztatható. Erre a közös TUDÁS-ra épülően hozza létre a partner azt a

két PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉS-t, amelyet az elvi jelentésszerkezetben *ha...*, *akkor*-viszonyként fogalmazzunk meg.

A két PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉS, azaz az (A_{pr}^*) és a (B_{pr}^*) egymással részlegesen azonos: 'az általános és a különös', az 'egész és a rész', a 'standard és az aktuális' viszonyában állnak egymással, miként az (1) példában.

(1) példa

Karambolos, de üzemképes Skoda eladó.

(A) ÁLTALÁNOS TUDÁS

Karambol: 'járművek összeütközése, az üzemképesség megszűnése'.

(B) KÜLÖNÖS TUDÁS

Üzemképesség: 'a motor, a kormánymű és a futómű üzemképessége'.

(A_{pr}^*) PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉS

'Ha egy Skoda karambolos, akkor (általában) feltételezhető, hogy nem üzemképes'.

(B_{pr}^*) PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉS

'Ha a karambolban nem sérült meg a motor, a kormánymű és futómű, akkor feltételezhető, hogy a hirdetésben szereplő Skoda valóban üzemképes.'

0.2.4. (p), azaz (A_p) és (B_p) : a szillogisztikus érvelés alsó tétele ('kis premisszája'). Ha nyelvileg kifejezett ('explicit'), akkor a szerepe tipikusan EGYEDI TÉNYÁLLÁSLEÍRÁS ('deszkripció'), szintaktikai formája pedig 'megnyilatkozás' vagy 'szintagma'. Ha a jelenléte rejtett ('implicit'), szerepe akkor tipikusan EGYEDI FELTEVÉS. Az (1) példában:

(A_p) EGYEDI TÉNYÁLLÁSLEÍRÁS (B_p^*) EGYEDI FELTEVÉS

Karambolos ... Skoda

Ennek a Skodának a karambolban ép maradhatott a motorja, kormányműve, futóműve

0.2.5. (q), azaz (A_q^*) és (B_q) : a szillogisztikus érvelés konklúziója. Ha rejtett ('implicit'), akkor a szerepe tipikusan ELVÁRÁSTÖRLÉS; ha nyelvileg kifejezett ('explicit'), akkor - az ELVÁRÁSTÖRLÉS mellett - TÉNYÁLLÁSLEÍRÁS is.

(A_q^*) EGYEDI ELVÁRÁS

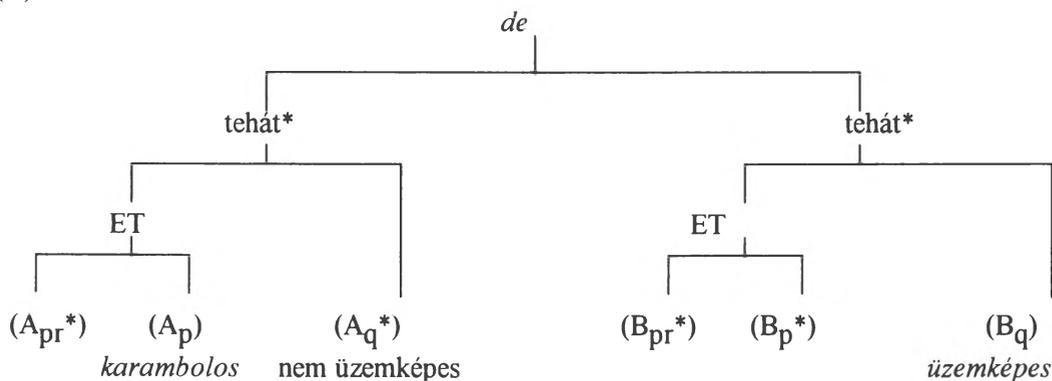
nem üzemképes

(B_q) ELVÁRÁSTÖRLÉS

üzemképes Skoda

0.2.6. A fenti komponensek ágrajzos reprezentálása, ahol ET az ÁLTALÁNOS, valamint az EGYEDI közti elvi konjunkciót képviseli: (II) séma.

(II)

1. Az elvi jelentésszerkezet ismeretében vegyük elő a második apróhirdetést! Ebben is ÁLTALÁNOS/KONVENCIONÁLIS TUDÁST alkalmazunk KÜLÖNÖS/AKTUÁLIS helyzetre, ahogyan az (1) példa esetében tettük. A (2) példa elemzésében már tovább is léphetünk. Azt vizsgáljuk meg, hogy miként rendezhetjük általa paradigmába a megjelenési formákat.

(2) *Bontott, de új parketta eladó.*

(A továbbiak érdekében fogadjuk el, hogy a *bontott* parketta ellentéte a *még le nem rakott* parketta!)

1.1. Egy lehetséges szillogisztikus érvelés:

EGYEDI TÉNY (A_p): [Ez itt] még le nem rakott parketta.

ÁLTALÁNOS/KONVENCIONÁLIS TUDÁS (A_{pr}*): Ha a szóban forgó parkettát még nem rakták le, akkor az - általában - újnak tekinthető.

EGYEDI KONKLÚZIÓ (A_q*): [Ez itt] feltehetőleg új parketta.

1.2. A (2) példa megjelenési formáinak paradigmája:

((A_p) *de* (B_q)): (A) egyedi tény, de (B) egyedi konklúzió:
még le nem rakott, de régi,
bontott, de nem régi.

((A_p) *de* (B_p)): (A) egyedi tény, de (B) egyedi tény:
még le nem rakott, de nem új,
bontott, de új.

((A_q) *de* (B_p)): (A) egyedi konklúzió, de (B) egyedi tény:
régi, de még le nem rakott
nem régi, de bontott.

((A_q) *de* (B_q)): (A) egyedi konklúzió, de (B) egyedi konklúzió:
réginek kellene lennie, de nem régi
nem kellene bontottnak lennie, de bontott.

A mindennapi-tárgyi megnyilatkozásfajta (1) és (2) példáján azt szemlélhetjük, hogy egy elvi jelentésszerkezet szerint hogyan, miféle művelettel alkalmazzuk a tényállásra vonatkozó ÁLTALÁNOS/KONVENCIONÁLIS TUDÁSunkat egy KÜLÖNÖS/AKTUÁLIS helyzetre. Van ilyen alkalmazás a költészetben is; a költészetben azonban elsősorban arról van szó, hogy a *k ö l t ő h o z z a l é t r e*, teremti meg a TUDÁSt, amely - az érvelésben betöltött szerepe által - ÁLTALÁNOS TUDÁSként jelenik meg.

3. A kreatív, azaz a költő által teremtett TUDÁSt a (3) példa jelentésszerkezeti elemzése képviseli.

(3) *"Négykézláb másztam. Álló istenem
lenézett rám és nem emelt fel engem.
Ez a szabadság adta értenem,
hogy lesz még erő, lábraállni, bennem."
(József Attila: Négykézláb másztam ..., 1937.)*

Elemzés:

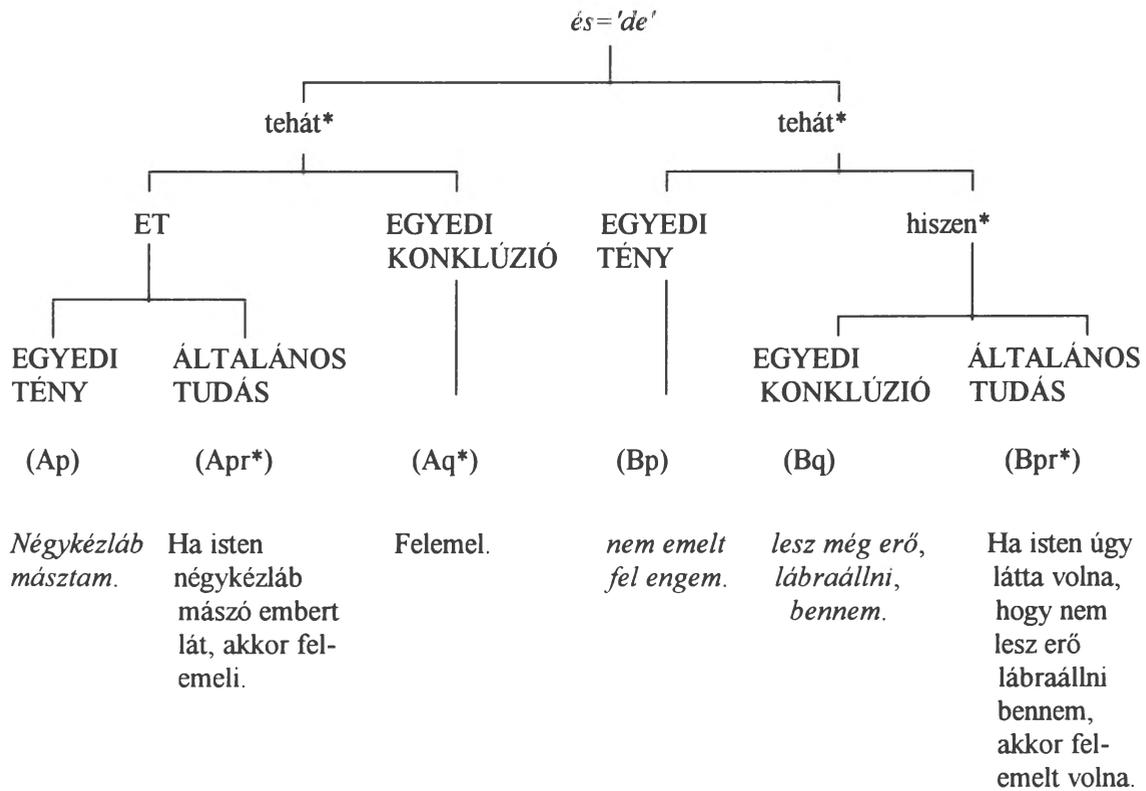
Az ábrázolt tényállásra vonatkozó ÁLTALÁNOS/KONVENCIONÁLIS TUDÁS:

Az ember nem *négykézláb mászó* lény, ezért ha valami következtében mégis *négykézláb mászik*, akkor *lábra kell állnia*.

(A) Pragmatikai előfeltevés: Ha Isten úgy látja, hogy valakiben, aki *négykézláb mászik*, már nem lesz *erő lábra állni*, akkor felemeli.

(B) Pragmatikai előfeltevés: Ha viszont Isten valakit nem emel fel, azaz szabadságául hagyja, hogy ember létére *négykézláb másszon*, akkor ezzel adja értésére, hogy lesz még *erő lábra állni benne*. (III) ábra.

(III) ábra

A fentieket, természetesen, lehet cáfolni, másként gondolni, kiegészíteni stb. De nem is egy vitathatatlan vélemény kifejtése volt a célom, hanem éppen az értelmezés megvitathatósága. Ehhez - mint minden értelmezés megvitathatóságához - kellett konstruálnom egy elvi jelentésszerkezetet, ami nélkül nem tudtam volna reprezentálni a megnyilatkozásban feltételezett (implicit) komponenseket.

Az itt alkalmazott elvi jelentésszerkezet valószínűsíti az *és* mögötti 'de' relációt is, amely az *és* nélkül is jelen volna. Talán nem túlzás azt feltételezni, hogy az 'elvárástörő' ellentétfajtának a *de* kötőszó csupán domináns jegye. Ami meghatározza az ellentétfajtát, az elő- és az utótag közötti *e l l e n t é t*. (Vö. Békési Imre: *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához. JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 188 p)

Szinonima, szinonímia – Lexikai szinonimika
(Elméleti problémák, gyakorlati alkalmazás)

Borbás Gabriella Dóra
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

A szinonimitás körüli definitív problémák megnehezítik, bizonytalanná teszik e terminus gyakorlati alkalmazását, felhasználását: a lexikográfia, a nyelvtanítás, az alkalmazott szinkronikus és diakronikus szemantika területén egyaránt. Szükséges lenne a különböző elméleteket és definíciókat újragondolni: összehangolni és pontosítani. Mostani előadásom a magyar nyelvészetben használatos jelentéstani kategóriákkal foglalkozik.

A szóképzetet a következő szemantikai csoportokra szokás bontani: monoszémák, poliszémák, szinonimák, antonimák, heteronimák, homonimák, paronimák. Ezek közül azonban csak a monoszémia, a poliszémia és a szinonímia a valódi jelentéstani kategória. A homonímia (azonos alakúság) és a paronímia (hasonló alakúság) a nyelvi jelnek a jelölő és nem a jelölt oldalához kapcsolódó fogalmak. Az antonímia és a heteronímia pedig valójában nem nyelvi, hanem logikai, fogalmi kategóriák. Ezzel szemben a szinonimitást lehetséges nyelvi és nem fogalmi síkon meghatározni, majd később látni fogjuk, a kontextusbeli felcserélhetőség kritériumával.

Ha összevetjük a monoszéma és a poliszéma, valamint a homonímia és a paronímia műszavakat: már elnevezésükben is nyilvánvaló, hogy az első kettő a nyelvi jel jelölt, a másik két terminus a nyelvi jel jelölő oldalához kötődik. Mi a helyzet a szinonímia elnevezéssel? A fenti terminusok alapján, mivel a szinonimitás a jelölt oldalhoz tartozik, szinoszémának kellene neveznünk, csakúgy, mint az antonimát antoszémának, a heteronimát heteroszémának.

Károly Sándor Jelentéstanában (KÁROLY 1970. 78) a szinonimák osztályát a kettős heteronímia-monoszémia (vagyis több különböző alak - egy jelentés) terminussal jelöli meg.

Minden esetben figyelembe kell vennünk, hogy szinonim szavak nincsenek, csak szinonim szójelentések léteznek, mivel a legtöbb lexéma poliszéma.

Az egyik általánosan elterjedt szinonima-definíció nagyjából így hangzik: rokon értelműek azok a szavak, amelyek jelentése megegyezik vagy csak árnyalatban különbözik egymástól. A másik gyakori definíció-típus a jelentések azonosságát kihagyja a meghatározásból.

Ahhoz, hogy olyan állításokat elemezzünk, melyekben a jelentés terminus előfordul, meg kell vizsgálni, mi a jelentés mint nyelvi — tehát nem logikai és nem pszichikai — kategória jelentése. Mivel azonban ez az előadás nem a jelentés, hanem a szinonímia kategóriájával foglalkozik, ezért csak vázlatosan ismertetném azt a jelentésfelfogást, melyet a továbbiakban alkalmazni fogok. Arra is csak röviden utalnék, hogy milyen hatásokra alakult ki ez a jelentésfelfogásom.

A szó jelentése, a **lexikai jelentés az alábbi öt összetevőből állhat:**

1, fogalmi érték vagy jelölő érték (ez utóbbi O. Nagy Gábor elnevezése): azonos a F. de Saussure-i jelölttel/jelentéssel, a fogalmi tartalommal, a C. W. Morris-i deszignátummal, a R. Carnap-i intenzióval. Ez tulajdonképpen a szűkebb értelemben vett jelentés, vagyis a hagyományos jelentésfogalom: a szó fogalom-megnevező, fogalomjelölő funkciója.

2, hangulati érték: azaz a szó emocionális (expresszív, indiciális) tartalma, a beszélő lelkiállapota, érzelmi hozzáállása a valósághoz. Például az alábbi szinonimasor jelölő értéke azonos, a köztük levő jelentéskülönbség hangulati értékükben fogható meg: *házikó, putri, vityilló, viskó*. A beszélő választása az adott házhoz való hozzáállásától függ, attól a szándékától, hogy tréfás, kedves, ironikus, gúnyos (stb.) szeretne-e lenni.

3, lexikai érték: egy szónak egy nyelvallapon belüli összes többi lexémával való közvetlen, illetve közvetett viszonya. Ahogy Saussure mondta: "Egy nyelvallapon belül minden viszonyokon nyugszik" (SAUSSURE 1967. 156). "A nyelv rendszer, amelynek minden tagja kölcsönösen függ a

többitől, és amelyben az egyik tag értéke csak annak a következménye, hogy egyidejűleg a többi tag is jelen van..." (SAUSSURE 1967. 147).

Lexémák közvetlen viszonyán az egy fogalomkörhöz, egy jelentésmezőbe vagy az egy szócsaládba való tartozást értem.

4, szintaktikai érték: egy lexéma kapcsolási lehetőségei bármely, szónál nagyobb egységbe, azaz annak meghatározottsága, hogy az adott lexéma milyen nyelvi kontextusokban jelenhet meg.

5, stílusérték: ez nem azonos a hagyományos értelemben vett stilisztikai értékkel; itt a szociolingvisztikában használatos stílus-fogalomról van szó. (Stílus: nyelvhasználati mód, beszédmód, egy nyelvváltozatban a nyelvhasználat igazodása a különböző beszédhelyzet-típusokhoz.) Egy nyelvváltozatban, egy kódon belül több stílussal számolhatunk: a legfontosabb megkülönböztetés a labovi formális és az informális stílus. A stílus tulajdonképpen válogatás a nyelvi elemek eszköztárából: esetünkben például a szinonim lexémákból. Ahogy Hangay Zoltán fogalmazott: "a szinonima a választás lehetősége" (MNYK. 444).

A stílusérték ezek szerint azt határozza meg, hogy egy lexéma milyen interakciós kontextusokban, milyen beszédhelyzet-típusokban jelenhet meg.

A fenti jelentés-definíció-kísérlethez O. Nagy Gábor (O. NAGY 1965. 249) lexéma-funkció meghatározása és Károly Sándor (KÁROLY 1970. 43) jelentésmeghatározása áll talán a legközelebb.

O. Nagy Gábor a lexéma funkciójába annak három tulajdonságát sorolja: a lexéma jelölő értékét, grammatikai funkcióját és stilisztikai jellegét.

Károly Sándor szerint "a jelentés a jel (v. jelkapcsolat) használati értéke (funkciója)..." Ez a funkcionális szemlélet O. Nagy Gábor, André Martinet, Gombocz Zoltán és Leonard Bloomfield (stb.) előtt már Saussure-nél is megfogalmazódik: "egy materiális egység csak a neki tulajdonított jelentés, funkció által létezik,... viszont egy jelentés, egy funkció csak akkor létezik, ha van valamiféle materiális alapja..." (SAUSSURE 1967. 174).

Károly Sándor szerint a jelentés:

- "-előírja a jel vonatkozását a valóság megfelelő részletéhez,
- ennek a valóságnak a vonatkozását a jelek használóihoz,
- a beszédhelyzethez,
- s általában más jelek használatához,
- előírja a jel hozzáilleszhetőségét más jelekhez,
- és a beszédbeli helyettesíthetőségét más jelekkel."

Láthatjuk, hogy O. Nagy meghatározása sokkal áttekinthetőbb, sokkal egyszerűbb.

Most már rátérhetünk a szinonimitás meghatározására.

Az első magyar definíció 1870-ben született Finály Henrik tollából: "hasonértelműek azok a szavak, amelyeknek jelentései annyi pontban egyeznek egymással, hogy bizonyos esetekben egyik a másik helyébe léphet a beszéd szabatos értelmének megzavarása nélkül" (FINÁLY 1870.15).

A szinonímia meghatározására a szavak két tulajdonságát szokták felhasználni: a jelentéseik közötti rokonságot és a kontextusbeli felcserélhetőségüket. Finály Henrik mindkettőt beveszi értelmezésébe. Nagyon érdekes, hogy Finály mintha "pontokra" bontaná a jelentéseket. Tolnai Vilmos a szinonimitás definiálása közben a szavak "tartalmát" már egyértelműen "uralkodó képzetre" és "alárendeltebb módosító jegyekre" osztja (TOLNAI 1908. 115) (mellékesen megjegyzem: majd hat évtizeddel Schmidt, Katz és Fodor előtt). Finály és Tolnai a definícióikban pontosabban igyekeztek megközelíteni a szinonim szavak jelentéseinek: "egymáshoz való közelállását", "árnyalati különbözőségét"; ezen utóbbi kevésbé egzakt meghatározások találhatók a ma elterjedt definíciókban.

Nézzük még meg Ruzsiczky Éva 1978-as definícióját: "a szinonim szavak jelentésük, közelebről fogalmi tartalmuk (szignifikátumuk) szempontjából közel állnak egymáshoz, csupán kis mértékben, esetleg csak árnyalatilag különböznek vagy olykor nem is térnek el egymástól, és a közlésben, a kommunikáció folyamatában is hasonló szerepet töltenek be: azonos helyzetekben, ugyanazon szövszerkezetben/szövszerkezetekben illetőleg szöveggörnyezetben használatosak" (SzinSz. 8).

(Sajnos az ezekre a definíciókra épülő következtetések részletes kifejtésére itt most nincs idő, ezért azokat csak vázlatosan tudom ismertetni.)

Miért volt szükség a jelentést mint nyelvi kategóriát részletesen vizsgálni? A szinonimák elemzéséből kiderül, hogy a jelentés 1. és 2. értéke, tehát a fogalmi és a hangulati érték játssza a legnagyobb szerepet a szinonimia jelenségében. Ezen két érték különbözőségével lehet őket típusokba sorolni.

A jelentés jelölő értékének azonossága, vagy árnyalatnyi eltérése (azaz uralkodó szemantikai jegyeik megfelelése) azaz deszignátumuk azonossága vagy hasonlósága beláthatóan nem képezheti a nyelvészeti kutatás tárgyát, mivel a **fogalmak** a nyelv szféráján kívül eső entitások. Ennek ellenére a szemantikusok többsége a szinonimitást az intenziók azonosságában határozza meg (pl. Carnap), vagy az intenziók nagyfokú hasonlóságában (pl. O. Nagy Gábor, Ruzsiczky Éva).

A szinonimia nyelvi szempontból egyedüli lehetséges vizsgálati módját O. Nagy Gábor veti fel, azonban ötlete kidolgozatlan marad. Károly Sándor a deszignatív ekvivalencia kritériumát a **denotatív** váltja fel, azaz a G. Frege-i **Bedeutung**, az **extenzió** azonosságának követelményével. Károly Sándor azonban csak a **lexémák** denotatív jelentésének azonossága esetén beszél szinonimitásról. ("Szinonimáknak mi csak azokat a szavakat...tekintjük, amelyeknek a denotatív jelentésük megegyezik..." KÁROLY 1970. 88) Szükségesnek tűnik ezt a jelenséget kitágítva, a **mondat** denotatív jelentésének azonosságát emelni egyedüli meghatározó elemmé.

O. Nagy Gábor a lexémák **fölcserélhetőségében** állapítja meg a szinonimia jelenségének lényegét: "...rokonértelműségről csakis akkor beszélhetünk, ha valamely lexémapár több kontextusban is fölcserélhető" (O. NAGY 1965. 251).

A két elmélet továbbgondolása, egymásba kapcsolása adja meg az alábbi definíciót: **két vagy több lexéma szinonimának tekinthető, amennyiben legalább egy olyan nyelvi – nem idiomatikus – kontextust (mondatot) fel tudunk mutatni, amelyben úgy cserélhetők föl az adott lexémák, hogy a mondat denotatív jelentése nem változik.**

Ennek a definíciónak a nyelvészeti alkalmazhatóságát tovább vizsgálva valószínűleg szükséges lesz a szinonimák két csoportjának elkülönítése:

1. lexikai / uzuális / szokásszerű és
2. alkalmi / kontextuális / okkasionális szinonimák.

Két lexéma szinonimitásának nem szófajuk megegyezése a kritériuma, hanem szintaktikai szerepük azonossága. Az *áll* igének például (O. NAGY 1965. 254) melléknevek is lehetnek szinonimái az alábbi mondatok alapján: *Ez a tétel nem áll.*

Ez a tétel nem érvényes.

Ez a tétel nem igaz.

A fenti definíció alkalmazásával alapját veszi a lexikai és a stilisztikai szinonimitás O. Nagy Gábor-i megkülönböztetése (O. NAGY 1967. 262), mivel nem a deszignatív jelentés azonossága/hasonlósága a szinonimitás feltétele.

A **mondatok denotatív azonosságának megítélése** a beszélőre/hallgatóra van bízva, mint ideális anyanyelvi beszélőre; azaz akkor tekinthetők a mondatok denotatív jelentésükben egyezőnek, ha az adott interakcióban a hallgató számára megegyezik denotatív/pragmatikus jelentésük. Éppen ezért egy szinonimasorban helyet kaphatnak az archaizmusok, a neologizmusok, sőt az Imre Samu-i tautonimák (dialektológiai szinonimák) is, amennyiben a beszélő számára ezen lexémák jelentése ismert, akkor is, ha a szinonimasor szavai eredetileg nem tartoznak egy nyelvi kódba.

Az eddigiekből egyértelműen következik, hogy a lexémák csak kontextusban lehetnek egymás szinonimái -- önmagukban nem. Ahogy H. Sperbertől tudjuk: a lexémák egyedüli funkciója, hogy mondatokat alkossanak ezért a szó jelentése kontextusokban konkretizálódik.

Az előadásom végén egy szép, ugyanakkor a szinonimitást, mint létező jelenséget valamelyest tagadó, s éppen ezért elgondolkodtató Gombocz-mondatot szeretnék idézni: "Adott esetben minden hangulati elemekkel átszőtt lelki tartalomnak rendszerint csak egy adekvát nyelvi kifejezése van" (GOMBOCZ 1926. 43).

Idézett irodalom

Finály Henrik, Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Pest, 1870. (in: NyÉrt. II/IV)

Gombocz Zoltán, A magyar történeti nyelvtan vázlata IV. Jelentéstan. Pécs, 1926.

Károly Sándor, Általános és magyar jelentéstan. Bp., 1970.

MNyK.= Főszerk.: A. Jászó Anna, A magyar nyelv könyve. Bp., 1994.

O. Nagy 1965. = O. Nagy Gábor, A lexémák funkciója és a rokonértelműség. Bp., 1965. (in: Szerk.: Keszler Borbála, A mai magyar nyelv (Cikk- és tanulmánygyűjtemény) II. Bp., 1993. 245-58; a cikk eredetije: MNy. 61. 312-22)

O. Nagy 1967. = O. Nagy Gábor, A szinonimák világa. Bp., 1967. (in: Szerk.: Keszler Borbála, A mai magyar nyelv (Cikk- és tanulmánygyűjtemény) II. Bp., 1993. 259-80; a cikk eredetije: Magyar nyelvhelyesség 3. Bp., 1967. 103-28)

O. Nagy Gábor -- Ruzsiczky Éva, Magyar szinonimaszótár. Bp., 1978.

Ferdinand de Saussure, Bevezetés az általános nyelvészetbe. Bp., 1967.

Tolnai Vilmos, A rokonértelmű szavakról. Bp., 1908. (in: MNy. 4. 114-21)

A funkciógés [V+N] szószerkezetek lexikalizálódási folyamata a francia nyelvben

Horváth Márta

Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza

A latin nyelvcsalád tagjai bővelkednek azonos jelentésű és struktúrájú [V+N] kifejezésekben. Például:

francia	olasz
AVOIR froid, AVOIR faim, AVOIR soif...	AVERE freddo, AVERE fame, AVERE sete...
FAIRE froid, FAIRE chaud FAIRE attention...	FARE freddo, FARE caldo, FARE attenzione...
DEMANDER pardon...	CHIEDERE scusa...
spanyol	román
TENER frio, TENER calor, TENER sed...	A AVEA frig, A AVEA cald, A AVEA sete...
HACER frio, HACER calor, HACER atención...	ESTE frig, ESTE cald, ACORDA atentie
TENER en cuenta...	TINE în evidenta...
PEDIR perdón...	CERE pardon...

A latin nyelvek eme állandósult kifejezéseit egy ige és egy kötött determináns nélküli vagy kötött, determinánssal ellátott főnév alkotja. A kutatások egyértelműen igazolták, hogy az állandósult igés szókapcsolatokban a legszerteágazóbb grammatikai és szemantikai kapcsolatokra képes igék a leggyakoribbak. Az igék világában a létige *ÊTRE*, *ESSERE*, *ESTAR*, *ESTE*, valamint a birtoklást kifejező *AVOIR*, *AVERE*, *TENER*, *A AVEA* igék, mint az igerendszerek oszlopai, elsősorban grammatikai funkciójukban nélkülözhetetlen építőkövei az igeidők, igemódok kifejezésének. A többi ige esetében a jelentés felőli megközelítés adhat választ a kapcsolódási lehetőségek felmérésére, vizsgálatára.

A *Dictionnaire des Fréquences* (1971, 370) a francia nyelv leggyakrabban használt szavait állította gyakorisági sorrendbe szófaj szerinti megjelöléssel. Az igék listája a következő: *être, avoir, faire, dire, pouvoir, aller, voir, savoir, vouloir, venir, falloir, devoir, croire, trouver, donner, prendre, mettre*.

A felsorolt igék mindegyikével a lexikalizáció folyamatát nyomon követni nem tudjuk. Választásunk a 3. leggyakoribb francia igére esik. A cselekvést legáltalánosabban kifejezni tudó *FAIRE* ige a szókinccs több ezer nominális elemével képes kapcsolatba lépni, amelyekkel együtt tudja az éppen adott cselekvést kifejezni. A vizsgálat során a frazeologizálódás fokozatait a következő véletlenszerűen kiemelt [*FAIRE+N*] szókapcsolatokban követjük nyomon.

FAIRE la tarte	elkészíti a tortát
FAIRE le diagnostic	felállítja a diagnózist
FAIRE peur	megijeszt vkit
FAIRE tapisserie	petrezselymet árul

Vállalva a tévedés kockázatát, felállítunk egy hipotézist a lexikalizálódás különböző szintjeiről.

4. szint	FAIRE flèche de tout bois	idiómák /minden követ megmozgat/
----------	------------------------------	-------------------------------------

3. szint	FAIRE peur	állandósult szókapcsolatok /megjjeszt/
2. szint	FAIRE une analyse	operátor igés szerkezet /elemzést végez/
1. szint	FAIRE une maison	szabad szókapcsolat /házat épít/

A frazeologizálódás szintjeinek jellemzői:

1. A funkcionalitás első fokán állnak a N^1+V+N^2 szintaktikai szerkezetű szabad szerkesztésű szókapcsolatok.

Szintaktikai jellemzőik

Példa: Le pâtissier fait la tarte.

Az ige tranzitív volta a közvetlen tárgyi bővítmény jelenlétében nyilvánvaló.

A nominális elem pronominalizációja nem ütközik akadályba. A főnév többes számba tehető, határozott, határozatlan determinánssal bővíthető. Jelző betoldása megengedett.

A passzív átalakítás nem ütközik akadályba.

A [FAIRE+N] szókapcsolatok lexikológiai szinonimái alapján azt a következtetést vonjuk le, hogy a szabad szerkesztésű szókapcsolatokban a FAIRE mint pro-verbe igének szinonimáit számos más, a nominális elemhez köthető ige adja úgy, hogy a formátor nem változik. Példák:

FAIRE + N		Szinonimák
~ une maison	(házat épít)	bâtir (construire) une maison
~ un dîner	(vacsorát készít)	préparer un dîner
~ un costume	(öltönyt készít)	confectionner un costume

2. szint

A legtágabban értelmezett frazeológiai egységek körébe azokat a FAIRE igével alkotott szókapcsolatokat soroljuk, amelyekben a FAIRE ige, mint "verbe opérateur" szerepel.

Igés szerkezet

Le professeur analyse les fautes.

Operátorral alkotott szerkezet

Le professeur fait l'analyse des fautes.

A FAIRE ige szerepe a jelentés szempontjából csak a hozzá csatolható főnevek közti szelektálásra korlátozódik; ez utóbbiak adják az igazi jelentését az így keletkezett igés szókapcsolatoknak. Az operátor ige nem helyettesítődik, hiszen a deverbális főnév alakul át igévé. A FAIRE ige tranzitivitásához nem fér kétség, a cselekvő ige szenvedővé alakítható.

a FAIRE N(<V) szerkezeteket formai és szintaktikai sajátosságaik alapján csoportosítjuk.

A FAIRE_{op} N(<V)-vel alkotott szókapcsolatok táblázatháni rendszerezése

N¹ fait DétN²(<V)

ski, skier

...í N_{anim}

photographie, photographier

N¹ fait DétN²(<V) de N³

N¹ N_{anim}

PrépN⁴

comparaison, comparer

Prép à, contre

blessure, blesser

N¹ fait DétN²(<V) PrépN³

Prép N⁴

enquête, enquêter

N₁ = N_{inanim} - N₁ fait DétN²(<V)

clapotis, clapoter

N¹ = N_{anim} + N_{inanim}

N₁ = N_{anim} + N_{inanim} N₁ fait DétN²(<V) Prép N³ / prép = sur, à, dans, égratignure, égratigner

N¹ fait DétN²(<V) à N³

encartage, encarter

N₁ = N_{anim/inanim}

N¹ fait Art. Déf²(V) DE N³

analyse-analyser

Átlépve a második szintet a FAIRE igét szubdukciós helyzetben találjuk. (GUILLAUME, 1992, 42). Szubdukciós helyzetbe olyan igék kerülhetnek, amelyekben az általuk kifejezett cselekvést az általánosítás legmagasabb foka jellemzi. Minél magasabb ez a szint, annál kevésbé képes önmagában funkcionálni, azaz annál inkább szüksége van egy másik szóra a valóság viszonyainak kifejezésére. A szubdukciós helyzetben lévő igéket a teljes jelentésű igékhez viszonyítva úgy tekintjük, mint azok szemantikai előfeltevéseit. Az igék olyan jelentésszintjeiről van tehát szó, amelyekben az alakfejlődés teljessé vált még mielőtt a fogalmi fejlődés lezárult volna. Ezen a szinten az igét kísérő nominális elem szerkezetileg és szemantikailag szorosan kötődik az igéhez, *locution verbale*, vele egész egységet alkot. Az igével való összeforrottság mértékét formailag a nominális elem determináltsága határozza meg. A jelentésintegráció folyamata is nyomon követhető. A FAIRE igével alkotott állandósult szókapcsolatokban az igei tagnak nincs önálló jelentése, csupán nyelvtani szerepe van. A mellette álló névszó következőképpen hat szemantikailag az igés szókapcsolat jelentésére.

/1/ faire horreur à q 'megrémit vkit' = 'horrifier q'

/2/ faire peur à q 'megijeszt vkit' = 'effrayer q'

/3/ faire obstacle à qc 'meggátol vmit, megakadályoz vmit' = 'empêcher de + inf'

Az első lehetőség szerint az egész kifejezés részben egyetlen, a szókapcsolat nominális eleméből képzett igéjével /1/, vagy a szókapcsolat jelentésének megfelelő más igével /2/, vagy igés szókapcsolattal helyettesíthető /3/.

A szenvedő szerkezetre való transzformálás nem lehetséges többé.

E típusú állandósult szókapcsolatokban egy jelentéstartalmában megüresedett funkcióige – feladata csupán a mondatbani beilleszkedéshez szükséges grammatikai szerep biztosítása – és egy szemantikailag teljes, de kategoriális jeggyel nem rendelkező főnév (N_{artR}), alakilag két szóból álló, de egyetlen gondolati tartalmat kifejező igét alkot. A funkcióigék szintaktikailag nélkülözhetetlenek a nem idiomatikus állandósult szókapcsolatokban is, mert biztosítják a struktúrát és a funkciót, míg a főnév a szókapcsolat jelentését adja.

4. szint: A FAIRE *flèche de tout bois* szólásban az ige a névszói elemekkel immár elválaszthatatlan szemantikai és szerkezeti egységet alkot. A nominális elemek az igével szerkezetileg zárt egységben, részekre nem bontható, komplex egészben az átvitt értelmű és képes jelentésen keresztül eredeti lexikális jelentésüket elveszítve fokozatosan jutnak el az idiomatikus jelentésig. Ezen a szinten a természetes szinonimák már nem a szavak, hanem a frazeológiai egységek között keresendők. A fenti szólásban tehát igazi idiómával van dolgunk, amely készen kapott építőköve a nyelvnek, s amelynek jelentése eltér a tagok puszta jelentésszegétől. Szinonímája lehet: FAIRE *feu des quatre fers* vagy, FAIRE *feu des quatre pieds*.

A frazeologizáció legteljesebb mértékben a nem bővíthető, elemeiben nem cserélhető tagolatlan FAIRE igei állandósult szókapcsolatokban valósul meg. Az idiómává válás lehetősége ebben a csoportban a legnagyobb. A FAIRE igés állandósult szókapcsolatoknak csak kis része minősül idiómának a frazeológiailag kötött jelentés alapján. A nagyobb rész azonban nem visel magán idiomatikus vonást. Az alkotóelemek szemantikailag egységgé integrálódnak, de a jelentés elemezhető, megfejthető. Az állandósult szókapcsolatok frazeologizációjának folyamatában a lexikális alaktani, szerkezeti sajátosságok feltárása hasznosnak bizonyulhat a szemantikai struktúrákban ingadozások, eltolódások megértéséhez. Az állandósult szókapcsolatok – ideértve még a keletkezésük szempontjából produktív modell alapján képződő $[V+N_{artR}]$ állandósult szókapcsolatokat is – nem teljesen, egyszer és mindenkorra megmerevedett, lezárt egységei a nyelvnek.

Bibliográfia

Bally 1951	Bally, Ch.: <i>Traité de stylistique française</i> . 3 ^e éd. Klincksieck, Genève-Paris. (66, 72, 74, 87, 166)
Bernard 1974	Bernard, G.: <i>Les locutions verbales françaises</i> . in "La linguistique" n°10, P.U.F., Paris. (4-18)
Curat 1982	Curat, H.: <i>La locution verbale en français moderne</i> . Les Presses de l'Université Laval, Québec. (18)
Dubois 1965	Dubois, J.: <i>Grammaire structurale du français: nom et pronom</i> . Larousse, Paris. (46)
Giry-Schneider 1977	Giry-Schneider, J.: <i>Constructions à verbe opérateur</i> . in "Le Français dans le monde", n°129. (22-34)
Guillaume 1992	Guillaume, G.: <i>Leçons de linguistique de Gustave Guillaume (1938-39)</i> . Publiées par Roch Valin. Presses de l'Université Laval et Paris, Klincksieck-Québec. (42-43)
Harris 1970	Harris, Z. S.: <i>The elementary transformations papers in structural and transformational linguistics</i> . Dordrecht.

- Horváth 1990 Horváth M.: A FAIRE ige grammatikai kapcsolódásainak vizsgálata Balzac: Eugénie Grandet című regénye alapján. AAPNy Tomus 12/C. (83-90)
- Horváth 1995 Horváth M.: A FAIRE ige operátor szerepben. V. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Veszprém. 1995. (64-67)
- Marcello-Nizia 1966 Marcello-Nizia, C.: Les verbes supports en diachronie. Le cas du français. in "Langages", n°121, Larousse, Paris.
- Muller 1979 Muller, Ch.: Langue française et linguistique quantitatif. Édition Slatkine, Genève.

A kétnyelvű mikrostruktúrák jelentésképző eljárásai

Jagustinné Ujvári Klára

Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola. Debrecen

1. Magyar vagy euromagyar?

1.1. Európába, az Európa-házba igyekezvén a magyar köz- és magánbeszéd is megteszi a maga utazási, átköltözködési előkészületeit. Pontosabban szólva vendégül látja, ismerkedik a domináns európai nyelv (talán világnyelv?), az angol (az amerikai angol?) szókészletével, világtudatával.

A magyar-más nyelv érintkezési viszonyrendszer nem új keletű, hiszen első európai bejövételünk, a honfoglalás óta hullámszerűen változott a magyar-latin, magyar-német, magyar-török, magyar-francia, magyar-angol, magyar-orosz nyelvi kapcsolatteremtés terjedelme és intenzitása. Az egyes hullámok kultúrákötöttsége eltérő jellegű volt.

a.) A magyar-latin kapcsolódás elsősorban a szóbeliség-írásbeliség tengelyei mentén ment végbe. Nyelvemlékeinkből legalább is ez bizonyítható egyértelműen, hiszen a latin elsősorban az írásbeliség nyelve volt.

b.) A későbbiekben felerősödött a műfajformák szerinti differenciálódás, amely lefedte mind a szóbeli, mind pedig az írásbeli műfajokat, mind a magán, mind a közbeszédet (pl. birtokívet magyarul írtak, verset latinul).

c.) Nagyjából a XIX. században kezdett növekedni és ma is növekszik a kommunikációt segítő, gyorsító eszközök szerepe: újságok, folyóiratok, könyvek, telegráf, telefon, rádió, TV, számítógép (internet).

Mintegy 10 éve készülődünk Európába, illetve a nekünk új világrendbe. Mindenki, akinek módjában áll, angolul, franciául, németül, spanyolul tanul, s mindenki szabadon utazik. Ez a kulturális, nyelvi gazdagodás, expanzió indokolja és hitelesíti a magyarországi írásos és szóbeli köz- és magánbeszédekben a kétnyelvű konstrukciók megjelenését, szaporodását, de talán a túlbujánzását is. A kérdés tehát az, hogy indokolt-e az ötletszerűen, szabálytalanul létrehozott kétnyelvű konstrukciók terjesztésének ez a sebességszintje.

1.2. Ez a folyamat természetszerűleg nem egy okú, nem egy értelmű s nem egy célú:

a.) Sokszor azért fordulunk az angol szavak kölcsönvételéhez, hogy mutassuk szemantikus (nyelvi) európaizálódásunkat, azaz mi már *így* gondolkodunk, *így* beszélünk, tehát egy kicsit már *így* is élünk.

b.) Azért használunk angol fogalmakat, hogy magyar beszédünk a kulcsszavakat illetően kompatibilis legyen az európai nyelvvel, hogy értsenek minket ezen a minimális, kezdetleges szinten a külföldiek.

c.) Ha angol szavakat fűzünk a honfitársainknak szánt közléseinkben, ezek mintegy magukkal hozzák az angol-amerikai minőség garanciáját. Tehát kiteljesítik a magyar beszélőt, a magyar céget, a magyar terméket azáltal, hogy "nem magyarként" határozzák meg fontos tulajdonságaikat.

d.) Néhány szakterületen nem is rendelkezünk mindig pontos magyar névkészlettel. A számítástechnika világában például nemcsak a szabványosítás miatt kötelező az idegen fogalom átvétele, hanem a sikeres magyarosítás is gondot okozna (home page, winchester, hardver...), de említhetnénk más példát is: HBO, home banking.

Az a tény, hogy egyre intenzívebben *euromagyarul* írunk és beszélünk, természetesen érthetően anglo-mániaként vagy ameriko-mániaként is, s ekkor természetesen anyanyelvünk, magyarságunk fennmaradásáért, önállóságáért harcot is indíthatunk. A Hajdú-Bihari Napló 1997. január 22-i számában Szathmári Endre például a következőket javasolja: "Az önkormányzat hozzon határozatot (s hajtassa is végre!), hogy bármilyen reklám, felirat, cégjelzés stb. elsősorban magyar nyelven kerüljön a nyilvánosság elé...; a Hajdú-Bihari Napló nemcsak az idegen szavak kerülésével és írtásával, hanem akár a cégek tudatlan és műveletlen alkalmazottai által magyartalanul fogalmazott hirdetések felülvizsgálatával is foglalkozhatna...; az iskolák (magyar)tanárainak azt ajánlom, ne tűrjenek meg a falakon belül olyan idegen szavakat, amelyekre van megfelelő magyar."

A kérdés persze az, hogy van-e értelme és eredménye ennek az erőszakosan és versenyszerűen végeztetett magyarosításnak, ha az egységes Európában kívánunk élni. Az euromagyar nyelvi átalakulás sebességszintje befolyásolásának értelmét a MTA elnöke többször felvetette.

1.3. Sem az aggodalom, sem a jelenség nem új, minden említett hullám esetében felmerült. Nyomai fellelhetők a helyesen vagy helytelenül használt szókapcsolatokban, amelyek régóta jelen vannak nyelvünkben: erkölcsi - morális, erkölcsi - etikai, per - pillanat, beintegrál, kidisszidál stb. Kérdéses, hogy az ilyen típusú szóhasználatok egyértelmű nyelvhelyességi hibák-e vagy sajátos jelentéserősítő szereppel tudatosan így használják a beszélők.

2. A jelentésképző eljárások tipológiája

A kétnyelvű mikrostruktúrák eltérő szerkezete abból fakad, hogy különböző jelentésképző eljárásokat reprezentálnak. Ezek mögött más-más pragmatikai szándék, intencionalitás, modalitás működik. Ebből a gazdag anyagból emelünk ki néhány látványos, jellemző, divatos típust.

2.1. Az alkalmazott idegen szó jelentésének már-már névmási jellegű kiterjesztése, illetve bizonytalanná, ellenőrizhetetlenné tétele:

(Minden egyes példánál megőriztem az eredeti írásformát, amelynek jelentésségéről külön tanulmányt készíthetnénk.)

- a.) (KEY - ACCOUNT) MANAGER
- b.) termék manager
- c.) művelődési menedzser
- d.) ügyvezető igazgató

Az a.) típusú átvételben az idegen hangzás és jelentés biztosítja a nem magyar minőséget, s egyúttal csökkenti is a magyar ellenőrzés, a felülvizsgálat lehetőségét. (Ilyenek még: Multi Level Marketing; last minute; Gillette Sensor for women; Red Bull Party; House party; Sunday; Indian Summer – The summer in You; West – Test ir; Kipper Cargo BZ; Home Fax stb.)

A b.) típusú konstrukcióban a félig magyar, félig angol jelentéskapcsolódás pragmatikai együttműködést ígér, de sajátos szemiotikai (lásd az írásképet) és szemantikai különállást vagy színvonalat is közvetít (city ing; top ár; top lista; Info fax-szolgáltatás; Mega bloks wagon bébijáték; controlling munkatárs; franchise vállalkozás; Sensitiv Tusfürdő; Offshore-cég stb.).

A c.) típusú szókapcsolatok esetében a "honosítás", azaz a magyar helyesírás, illetve a kiejtés szerinti írás a nyelvi közelítés révén az a.) vagy b.) típussal szemben esetleg felmerülő szemantikus bizalmatlanságot oldja fel vagy előzi meg (pl. Hivatalos Disztribútor).

A d.) típus valójában nem is d.) típus, mert teljesen magyar hangzású és írású, talán csak az "ügyvezető" jelentéstöbblete utal arra, hogy fordításról, leképzésről van szó (például még: értékesítő vezető).

Újabb csoportot képezhetünk azokból a struktúrákból, amikor párhuzamosan szerepel az idegennyelvű kifejezés és magyar nyelvű értelmezése: Interfruct Cash et Carry – Élelmiszer Raktáráruház; Interjet Gold – Földközi-tengeri hajóközút; Express Yourself – Valósítsd meg önmagadat! stb.

Ha a logikai szemantika gondolkozásmódját alkalmazzuk, akkor azt is mondhatnánk, hogy az említett példákban olyan típusú névadásról (terminus) alkalmazásról van szó, amely idegen nyelvi rendszerből való vétettsége következtében nem névként, hanem mondatként (formulaként) szemantizálódik a magyar nyelvi közegben. Pontosabban szólva, az idegen nyelvűséggel, kultúrával szemben kialakított magyar előítélet (presuppozíció) reprezentál. Ez az előítélet ma Magyarországon az angol eredetű fogalmakkal szemben pozitív (míg az orosz eredetűekkel szemben negatív) értékítélet-mondást jelent. Így akár cég, akár szervezet vagy egyén használja, érthető, hogy ha pozitív módon akarja felépíteni önmagát, akkor ehhez angol fogalmakat, kifejezéseket választ. A névmási jelleg így egyfajta funktor jelleget, azaz szemantikai kitöltésre váró, felszólító jelleget is tartalmaz. A menedzser név tehát úgy lesz mondatértékű

jel, hogy mint funktort ellátjuk a megfelelő argumentumokkal. Ha valaki műveletlen vagy tájékozatlan, s először találkozik ezzel a névvel, akkor képtelen kitölteni az argumentumhelyeket, s számára a név név marad.

2.2 Az alkalmazott idegen név a szakmai jellegű zárt kommunikációra való törekvés és felszólítás eredménye. Ennek a szemantikai izolációnak az egyértelmű és gyors redundanciamentes információcsere a célja. Az orvostudományban évszázadok óta bevett szokás, de ma számos területen szinte megfordítva működtetik: az idegen fogalmak bevezetésével akarják tudományossá, tudományá hitelesíteni az adott magán- vagy közbeszédet (pl.: accreditálás, habilitáció, PhD.) Itt komolyabb jelentésértelmezési feszültséget teremt a terminusok és formulák interdiszciplináris vándoroltatása, elegyítése.

2.3. Az alkalmazott idegen név a magyar szó jelentésének aktualizáló feljavítását, értelmezését szolgálja: top ár, top minőség, city ing stb.

2.4. Az alkalmazott idegen név reklámszerű figyelemvonzó funkciót tölt be: friss journal, shoppingoljon nálunk, action stb. Ezekben az esetekben megvan és használatos a magyar megfelelő, de éppen emiatt nem is akadna meg rajtuk a magyar befogadó figyelme. Nyilvánvaló, hogy itt a legerősebb a funkciótlan divatkövetés, nyelvrontás, de van bizonyos felelősség nélküli játékkjellege is.

3. Az euromagyar nyelvállapot tehát változékony, konfliktusos, de korszerű és törvényszerű. A nem magyar elemek megőrizhetik szemantikai idegenségüket, s ennek a jelentéses zártságnak minden előnyét. Ugyanakkor a magyar beszédhelyzetbe, szövegbe illesztetten jelentésük értelmezhető, újramondható is lehet. Ezzel a kétszer mondással, kétnyelvűséggel sajátos közbeszéd-poétikát is lehet teremteni.

Nomina actionis és az aspektualitás a németben

Jászay László

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

1. Az a nyilvánvaló tény, hogy az aspektus, ill. a fogalmilag tágabb aspektualitás az igei szófaj sajátossága (melyet a nem szláv nyelvekben elsősorban mondatszemantikai megközelítéssel próbálnak leírni), nem jelenti azt, hogy e jelenség ne mutatna túl a maga szófaji keretein. A cselekvést jelölő főnevekben megőrződhetnek bizonyos aspektusbeli jellemzők. Egyrészt rögzíthetnek egészszerű, határponttal lezárt eseményt, azaz lehetnek perfektív típusúak, másrészt, ha folyamatos ige jelentéséből vezetjük le őket, jelölhetnek határpont nélküli, imperfektív típusú főnevesített cselekvést, pusztán megnevezve a folyamatot. Érzékeltetni lehet ezt a magyarban is, ha bizonyos nomina actionis igekötős képzéseket két ellentétes jelentésű névutóval használunk – egyidejűség kifejezésére, ill. cselekvések egymást követő helyzetének bemutatására. Ez utóbbi állapotnak természetes névutója az *után*: *a ház felépítése után*; *a könyv elolvasása után*, – ugyanakkor érezzük a fonákságát annak, ha az ilyen igekötős képzésekkel egyidejű, tartós tevékenységet (durativitást) próbálnánk kifejezni: *?a ház felépítése közben*; *?a könyv elolvasása közben*. Egy temporálisan is jelölt folyamatos aspektusban az igekötő használata felesleges és zavaró (helyesen tehát: *a könyv olvasása közben*).

Érdekes, hogy míg a magyarban az igekötővel képzett folyamatos–befejezett párokból meglehetősen következetességgel képezhetők a megfelelő főnévi párok (*írás–megírás, takarítás–kitakarítás, éneklés–éleleklés, darabolás–feldarabolás* stb.), addig ez kevésbé következetesen valósul meg az oroszban (vö. a lehetséges *чтение–прочтение* és egyéb párok mellett számos formailag hasonló típusú igepárból nem képezhető analóg főnévi pár: *звонить–позвонить, прощаться–попрощаться, неть–спеть, есть–съесть, платить–заплатить, пить–выпить, красть–украсть* stb.). A suffixális képzésű igepárookra e tekintetben az jellemző, hogy belőlük általában csak egyetlen főnév képezhető (*освободить–освободить → освобождение, прекращать–прекратить → прекращение*), amelyet tekinthetünk úgymond kettős szemléletűnek is, hiszen a kontextustól függően magában hordozza mindkét aspektusjelentés közvetítésének lehetőségét. Az igei szemléletpároknak megfelelő olyan főnévi párok, mint *приобретение–приобретание, опоздание–опаздывание* inkább tekinthetők kivételeknek, semmint általános jelenségnek.

2. A német nyelvben nemcsak az igék mutatnak eltérő aspektusbeli sajátosságokat, mind az orosz, mind a magyar modelltől, hanem a cselekvést jelentő főnevek is. A múlt századi újgrammatikusok, majd az őket követő nemzedék egy része még egyfajta szláv típus szerint szerveződő igei aspektust keresett a germán nyelvekben – természetesen, sikertelenül. Ez a feltevésük csak mai szemmel meglepő, hiszen az aspektualitásnak az erősen grammatikalizálódott (ma aspektusnak, igeszemléletnek nevezett) s a lexikai-szemantikai szinthez tartozó (németül Aktionsart-nak nevezett) területei sokáig összerosódtak a szláv nyelvekben, csupán S. Agrell (1908) nagyhatású tanulmánya¹ után kezdett különválni a két fogalom. (Mindez lassú folyamat volt, A. Belić 1924-ben a szláv ige jellemzésére az Aktionsart terminust a mai értelmezés szerint *aspektus*jelentésben használta.²) Ami a német igét illeti, ma már általánosan elfogadott tétel, hogy nincs igei aspektuskategóriája, nem lévén kötelező és szabályszerű morfológiai kifejezőmódja, ám az aspektualitás lexikai-szemantikai szférájában, a különböző cselekvésmódok (= Aktionsarten) képezhetőségében, úgy tűnik, a német ige is (hasonlóan a szláv igehez) igen termékeny.

Mindazonáltal a mai germanisztikában az aspektualitás kérdéseit nemcsak az igék morfológiája keretében tanulmányozzák, hanem a főnévi szóalkotás némely vonatkozásában is, azaz a már említett cselekvést jelölő főnevek kapcsán. Lényegében valamennyi német infinitívus elvileg átalakítható semleges nemű *-en* végű főnévvé (N-*en*), még ha egyik-másik ilyen alak ritkábban használatos is vagy csupán potenciálisan létező. Az általános felfogás szerint ezek az N-*en* főnevek imperfektív típusú cselekvést jelölnek, kiemelve annak pusztán megnevező mivoltát vagy időbeli elnyújtottságát. A cselekvést jelölő főnevek egy másik részét, a zéró ill. *-ung* képzős főneveket pedig a perfektivitással szokták összekapcsolni, amennyiben azok pontszerű, de legalábbis az N-*en* alakokhoz képest összefogottabb, zártabb formában jelenítik meg az eseményt, közülük a zéró-képzős alakok gyakran a cselekvésnek magát a következményét, eredményét rögzítik. Úgy tűnik tehát, hogy míg az igei szófaj

keretében (ellentétben a szláv nyelvekkel) nem beszélhetünk szemléletpárokról, addig a cselekvést jelölő főnevek számottevő része aspektusszerű párokba rendeződik, melyek egyik tagja (N-en) imperfektív típusú, másik tagja (N-0, N-ung) perfektív. Íme néhány ilyen főnévpár: *Kaufen–Kauf*, *Klatschen–Klatsch*, *Tanzen–Tanz*, *Schlafen–Schlaf*, *Schneiden–Schnitt*, *Schreiben–Schrift*, *Springen–Sprung*, *Fliegen–Flug*, *Abholen–Abholung*, *Überholen–Überholung*, *Übersetzen–Übersetzung*, *Aufräumen–Aufräumung*, *Vernehmen–Vernehmung* stb.

Akadnak nyelvészek (pl. H. Esau³, árnyaltabb kifejtésben V. Ullmer-Ehrich⁴, R. Z. Murjaszov⁵), akik az ilyen alapon történő szabályszerű szembeállítások lehetőségében vélik megtalálni az imperfektív–perfektív oppozíció alapuló nominalizációs aspektuskategóriát. Bizonyos aspektusjegyek kétségtelenül megvannak az ilyen típusú oppozíciókban, ám ennek ellenére nem beszélünk kategóriáról, mert a vele szemben támasztott követelmények nem teljesülnek. A bemutatandó jelenség az imperfektivitás és a perfektivitás szempontjából nem írható le rendszerszerűen. Az alábbi érvelésben érdemes párhuzamot vonni a szláv igei aspektussal, amely megfelel a nyelvtani kategória követelményeinek.

2.1. Számos infinitívusból nem vezethetők le nomina actionis párok, hanem csupán N-en főnevek képezhetők (*s Husten*, *s Hören*, *s Lesen*, *s Bremsen*, *s Kommen*, *s Hereinkommen* stb.), tehát nem jön létre a grammatikai viszony alapját jelentő oppozíció. Némely esetben ennek nem látjuk szemantikai okát (vö. *Bremsen*, de: *Beschleunigen–Beschleunigung* vagy *Hereinkommen*, de: *Ankunft*, *Herkunft*), más esetekben a szemantikai ok nyilvánvalónak tűnik (ebben az egy tekintetben megfelelő az analógia a pár nélküli szláv igékkel). Nagy számú N-en főnév pár nélküli volta kézenfekvő, mivel lexikai jelentésük genetikailag a folyamatosságra vagy belső iterativitásra épül fel: *Weinen*, *Schluchzen*, *Krabbeln*, *Streicheln*, *Plätschern*, *Ächzen*, *Husten* stb. A lexikai jelentésükből adódóan pár nélküliek a különböző hangadást jelölő N-en főnevek: *Hupen*, *Klirren*, *Klappern*, *Knistern*, továbbá, amelyek állathangok megnevezésére vonatkozó hangkibocsátást fejeznek ki: *Quaken*, *Miauen*, *Zirpen*, *Zwitschern*, *Schnattern*. Némelyikükből, prefixum segítségével, képezhető ugyan másik alak: *Bellen–Gebell*, *Zwitschern–Gezwitscher*, de ezek között nem létesül aspektusviszony, hiszen az előképzős változatok is elsődlegesen folyamatos-iteratív használatúak. Mindazonáltal szemantikai vonatkozásban sem figyelhető meg aspektuális szabályszerűség: például a mozzanatos *vállrándítás* és a gyakorító jelentésű *vállvonogatás* egyaránt *s Achselzucken*, nem képezhető a mozzanatoság kifejezésére N-ung (*Achselzuckung).

2.2. Az aspektusjelentéssel összekapcsolt szóképzési modell formálisan alkalmazható ugyan, de az esetünkben alapformának tekintett imperfektív típusú N-en főnevekből alkotott új szó, N-0 vagy N-ung, nem aspektuális jegyben különbözik az N-en-től, hanem egymástól eltérő nominációjuk vonatkozásában is: *s Fließen* ↔ *r Fluß*, *s Putzen* ↔ *r Putz*, *s Kochen* ↔ *r Koch*, *s Fressen* ↔ *r Fraß*. A *s Sitzen* mellett van *r Sitz* és *e Sitzung* is, más-más jelentésben. A *e Kleidung* és *e Rechnung* főneveknek is inkább a tárgyjelölő funkciójuk érvényesül ('öltözet, ruha' ill. 'számla'), s kevésbé használják cselekvés megnevezésére ('öltözködés' ill. 'számolás'). E főnévi szóalkotás szemantikai rendszerezése nem az aspektuskutatás feladata.

2.3. A reálisan létező oppozíciók ("főnévpárok") között sem mindegyik "tisztá" imperfektív–perfektív szembeállítás, ugyanis a lexikai jelentéstől és a kontextustól függően azok N-en tagja jelölhet pillanatszerű, befejezett eseményt is vagy a cselekvés eredményét, az N-ung vagy N-0 tagja pedig kifejezhet duratív funkciót is. Példák: *Für Ihr letztes Schreiben danke ich bestens*. A kiemelt szó a *schreiben* cselekvés eredményét jelöli s nem magát a cselekvést (vö. *beim Schreiben des Briefes*). *Er schlug beim Fallen mit dem Kopf gegen einen Stein*. Itt befejezettségről van szó, a kontextus alapján kizárhatjuk az N-en duratív funkcióját. *Bei der Vernehmung benahm er sich ruhig*. Itt az egyidejűség viszonyából következik a durativitás is. *Der ganztägige Schlaf hat ihm gut getan*. Itt a jelzős szerkezet mond ellent a perfektivitásnak.

Az N-en főnevek imperfektív jellegű aspektusértéke akkor sem abszolút érvényű, ha hiányzik mellőle az N-0 vagy N-ung változat (példa erre a fentebb említett *Achselzucken* is). Számos lexikai jelentés jól megfér a cselekvés hirtelen bekövetkező, mozzanatos elképzelésével: *das plötzliche Bremsen*; *das plötzliche Aufwallen seines Gefühles*; *das plötzliche Aufwachen / Erwachen / Aufschrecken aus dem Schlaf*. Azt is mondhatjuk, hogy *plötzliches Sterben*, de ebben a perfektív típusú kontextusban, úgy tűnik, maga az esemény megnevezése megőrzi imperfektív jellegét, ti. a hirtelen bekövetkezésre utaló s

így perfektív értékű határozószó ellenére kiérezzük, hogy a *Sterben* elmúlást, haldoklást fejez ki, tehát nyelvtani értelemben folyamatot rögzít. Némely N-en főnév aspektusértéke mozzanatosságra utaló határozószó nélkül is perfektív, ami a mondat jelentéséből következik: *Gleich nach dem Hereinkommen fing er an zu erzählen; Ich danke für dein Kommen* (= dafür, daß du gekommen bist).

A lexikai jelentésnek az N-ung főnevek esetében is meghatározó szerepe van az aspektusbeli funkciók érvényre jutásában. Eszerint ezek a főnevek sem következetesen perfektívek, legfeljebb az ilyen jellegű funkció kifejezésének tendenciájáról beszélhetünk. Míg a *e Vernehmung* perfektív és imperfektív értékű egyaránt lehet (vö. *nach der Vernehmung* ill. *während der Vernehmung*), addig a pár nélküli N-ung főnevek között akadnak imperfektív jellegűek is, pl. *Kühlung, Besserung, Änderung, Blutung* (melyek a prefixáció következtében válnának perfektívvé).

Amint a fenti példák mutatják, nem beszélhetünk a nomina actionis esetében sem az aspektusjegyek szabályos kifejezési formáiról, ezért ilyen kategóriáról sem. A vizsgált formai jegyek, az *-en, -ung* és a zéróképző, csak meglehetősen viszonylagossággal kapcsolhatók össze az aspektus kifejezésével, ellentétben a szláv igerendszerrel, ahol az aspektusképzés formális jegyeihez valóban meghatározott szemantikai tartalom kötődik.

2.3.1. Ez a megállapítás részben érvényes némely főnévi formában realizált Aktionsart-jelentésre is. Pl. az *-ei* képzős főnevek nyilvánvaló cselekvésmód-jelentést hordoznak, amennyiben a tevékenység időben elnyújtott vagy iteratív jellege domborodik ki – gyakran annak negatív konnotációja kíséretében (*Lauferei, Fahrerei, Faiselei, Fopperei, Schießerei*), máskor (nyilván a lexikai jelentéstől is függően) nélküle (*Grübelelei, Schmeichelei, Tätschelei*). Más *-ei* képzős főnevekben viszont hiányzik, vagy legalábbis háttérbe szorul, az említett aspektuális funkció, noha mai jelentésük ('egy bizonyos tevékenységhez kötődő intézmény') éppen a duratív-iteratív értékű cselekvésmód alapján fejlődött ki (*Fischerei, Putzerei*). A *Gärtnererei* főnevet használhatjuk aspektuálisan is jellemezhető (duratív + iteratív) tevékenység megnevezésére: 'kertészkedés,' ill. az e tevékenységből kialakult intézmény jelölésére: 'kertészet', és ebben a jelentésben az *-ei* képzőnek nincs aspektuális értéke.

3. Az előadásban azt próbáltam bemutatni, hogy az aspektus és az aspektualitás fogalma kiterjeszthető a nomina actionis főnevekre is, de bizonyos aspektuális jegyek pusztán ténye nem elegendő egy nyelvi kategória posztulálásához. Ugyanakkor az aspektusjelenség nyomainak kétségtelen jelenléte a főnévi szófajban (s ez érvényes a magyarra ill. a szláv nyelvekre egyaránt) fölveti annak az aspektus-definíciónak az újragondolását vagy pontosítását, amely az általános nyelvészetben is elterjedt, melyben a cselekvés időbeli lefolyásának jellege fogalmazódik meg (a szláv nyelvekben ez igei cselekvés, a nem szláv nyelvekben pedig a mondatban kifejezett cselekvés). Ez a meghatározás A. M. Peskovszkijtől származik⁶, és érvényessége messze túlmutat az orosz ige jellemzésén, mert kisebb módosítással (l. pl. Kiefer Ferencnél)⁷ egyetemes érvennyel alkalmazzák a különböző nem szláv nyelveket illetően is. Csakhogy a cselekvés időbeli lefolyása nem egyeztethető össze a főnévvel mint nominalizációs szófajjal. Ennek az elméleti problémának az elhárítására két lehetőség kínálkozik: vagy elvetjük a "nominalizációs aspektus" gondolatát, ami nem célszerű, mert attól a jelenség még létezik, vagy pedig bevezetünk egy egyetemesebb s egyben elvontabb tartalmú definíciót, amely segítségével értelmezhető lesz a nomen actionis főnevek aspektuális funkciója is. Eszerint az aspektus a cselekvésnek a maga határpontjához való viszonyát fejezi ki. Amikor igei cselekvésről vagy az igrén keresztül a mondat által kifejezett cselekvésről van szó, az aspektusban valóban az időbeli lefolyás jellege tükröződik vissza.

Jegyzetek

¹ S. Agrell, *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte*. Lund, 1908.

² A. Belić, *Zur slavischen Aktionsart*. Streitberg Festgabe. Leipzig, 1924.

³ H. Esau, *Nominalization and complementation in modern German*. Amsterdam, 1973.

⁴ V. Ullmer-Ehrlich, *Zur Syntax und Semantik von Substantivierungen im Deutschen*. Kronberg, 1977.

⁵ P. З. Мурясов, *Номинализация и аспектология*. ВЯ 1991, № 2.

⁶ A. M. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*. Изд. 7-е, М., 1956. 105.

⁷ Kiefer Ferenc, *Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból*. MNY, XCII, 1996. 3.

Igealternánsok a mai orosz nyelvben

Nagyné Lőrincz Julianna

Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger

1. A nyelvi variativitásnak a nyelv minden szintjén nagy szerepe van. Történeti szempontból a variativitás a nyelvi evolúció következménye, a különböző nyelven belüli tényezők kölcsönhatásának eredménye. A variativitás kérdése szoros kapcsolatban van a nyelvi norma kérdésével. A kodifikált, normatív nyelvi változat mellett, ezzel együtt élnek a nyelvben a társadalmi és a területi nyelvváltozatok is, amelyek minden nyelvi szinten tartalmazhatnak egymással szemantikailag egyenértékű, csupán használati körülben különböző elemeket.

1.1. A nyelvi jelenségek variáns-invariáns korreláció szerinti megkülönböztetése először a Prágai Nyelvész kör, ill. más nyelvészeti iskolák fonológiai kutatásaiban terjedt el, majd más nyelvi szintek kutatásában is alkalmazták e módszert.

2. A nyelvi variánsok egy és ugyanazon nyelvi egység egymást váltogató alakváltozatai. A magyar nyelvészeti szakirodalomban Deme László alternánsoknak nevezi a különböző nyelvi szinteken megjelenő variánsokat „az alternációnak alapfeltétele az alapvető alaki azonosság és a részleges alaki különbség.” /Deme 1987:110/. Az alternációs sor tagjait minden helyzetben az köti össze, hogy azonos a jelentésük, illetve toldalékalternánsok esetében a grammatikai funkciójuk. Az alternánsok szembenállása lehet funkciós és funkciótlan. „Ez attól függ: az alapvető alaki azonosságon belül jelentkező részleges alaki különbséghez társul-e jelentésbeli /vagy grammatikai értékbeli/ különbség; vagy pedig a két alternáns csak alakjában tér el egymástól, s jelentésértékében nem. A funkciós alternációban a változatok jelentése /rendszerint grammatikai értéke/ között egy teljes jelentésmozzanatnyi /azaz egy szemémányi/ eltérés van. A funkciótlan alternációban a változatok jelentése /és grammatikai jelentésértéke/ azonos. Lehet köztük némi árnyalati /általában stilisztikai értékbeli/ eltérés: de az egy szemémányit... nem éri el; tehát nem jelentésbeli különbség, csak használati! /Deme: 1987:111/

Az ilyen alternációkat Deme László szabad és kötött változatokra osztja. Szabad pl. a magyar nyelvben a csoda ~ csuda, csorog ~ csurog, csend ~ csönd stb. Toldalékok között a -zik ~ -dzik igeképző: vakarózik ~ vakaródzik; az -nként - ~ nkint határozóragok: kilónként ~ kilónkint stb.

Kötött az alternáció akkor, ha a változatok közül bizonyos kombinációkban csak az egyik, bizonyosakban csak a másik jelentkezik, azaz a variációs szembenállás tagjai a paradigma által meghatározott helyzetben fordulhatnak csak elő. Pl. a magyar igetövek közül a sző ~ szöv-/ök/; terem ~ term-/ett/; alszik ~ alud-/na/ ~ ~ alv-/ó/ stb.

3. Az orosz nyelvészetben a nyelvi variánsok kérdéseivel sok nyelvész foglalkozott. Közülük elsőként talán F. P. Filin érdemes megemlítenünk. Filin a következő variánstípusokat különíti el az orosz nyelvben: О слове и вариантах слова 1963)

1. fonematikus variánsok: современный\современный, оседлый\осёдлый
2. akcentológiai variánsok: багроветь\багроветь, отпил\отпил
3. grammatikai variánsok: капает\каплет, мёрз\мёрзнул, цвeсть\цвести и т. д.

/F. P. Filin 1963: 128-33/

I.M. Sanszkij /1975:26-27/ a következő öt variánstípust különbözteti meg: (Русский язык. Лексика. Словообразование 1975)

1. szemantikai variánsok: нынешний (теперешний)
современный\одновременный
2. grammatikai variánsok: зал\зала; глист\глиста
3. fonetikai variánsok: калоши\галoши;

4. akcentológiai variánsok: перекупщик\перекупщик

5. orfoepikai variánsok: тысяча\тыща; булочная\булошная

Meg kell jegyeznünk, hogy I. M. Sanszkij az első csoportban említett szemantikai variánsok csoportjában a szinonimasor tagjait említi példaként, amelyek véleményünk szerint nem tartoznak a variáció, Deme terminológiája szerint az alternáció fogalmába. Ezek tagjai között ugyanis nemcsak részleges, hanem teljes alaki eltérés figyelhető meg. Külön lexémának tekintjük őket, és nem egymást váltogató alakváltozatoknak.

4. A variációs sor tagjainak mindenképpen meg kell felelniük néhány alapvető kritériumnak ahhoz, hogy rendszerbe foglalhatók, egymással egybevetethetők, nyelvészeti kutatási módszerekkel leírhatók legyenek. Л. К. Граудина - В. А. Ицкович - А. П. Катлинская: Грамматическая правильность русской речи (1976:8) munkájukban a következő kritériumokat nevezik meg:

1. a grammatikai rendszeresség/rendszerbe foglalhatóság/

/грамматическая системность/

2. rendszeres behelyettesíthetőség

/регулярная взаимозаменяемость/

3. az egymást helyettesítő kontextusokon belüli grammatikai jelentések funkcionális ekvivalenciája /функциональная эквивалентность/

4. az összevetendő grammatikai struktúrák egyneműsége

/однородность сравниваемых грамматических структур/

5. Előadásomban a grammatikai alternánsok köréből az igei paradigma alternánsaival foglalkozom.

5.1. Az igei paradigma variánsai a mai orosz nyelvben a következő grammatikai kategóriákban találhatóak meg:

5.1.1. Az igeidő kategórián belül:

a/ Az V. szóképzési osztály mintegy 40 igéjének kijelentő módú, jelen idejű alakjai sorában. Pl. капать-капает/каплет; брызгать-брызгает/брызжет; плескать-плескает/плещет; тыкать-тыкает/тычет и т. д.

b/ A IV. szóképzési osztály mintegy 70 igéjének kijelentő módú, múlt idejű, himnemű alakjaiban. Pl. мёрзнуть-мёрз/мёрзнул, блёкнуть-блёк/блёкнул; зябнуть-зяб/зябнул и т. д.

5.1.2. Az igeszemléleti kategórián belül /itt számszerű adatokat nehéz említeni, hiszen másodlagos imperfektíváció révén új alakok is keletkeznek, mivel ez a szóképzési mód igen aktív az oroszban/.

a/ Folyamatos szemléletű variánsok: приготовлять/приготавливать-приготовить /пищу/; слаготь/складывать/нести/; гибнуть/погибать-погибнуть /на войне/.

b/ Befejezett szemléletű variánsok: застелить/застлать-застивать /постель/; истратить/потратить- тратить /деньги; выгладить/погладить-гладить и т. д.

5.1.3. Az igemód kategóriáján belül a felszólító módú alakok variánsai:

a/ Az V. szóképzési osztály igéi egy részének egyes szám 2. személyű felszólító módú igealakjai is variációs sort alkotnak.

Pl. махать - маши! \махай!

полоскать - полощи!\полоскай!

b/ A X. szóképzési osztály mintegy 60 igéje. Pl. -ds igekötős alakban:

выбросить-выбрось!\выброси!

выставить-выставь!\выстави!

вычистить-вычисти!\вычисти! и т. д.

6. Előadásom következő részében az igei paradigmán belül az V. szóképzési osztályhoz tartozó двигать típusú igék jelen idejű ragozott alakjainak alternációs sorával foglalkozom, értékelve ezek használati körét is az orosz normaszótárak segítségével.

Az orosz akadémiai nyelvtan /Русская грамматика 1980:654/ szerint az V.1. szóképzési osztály igéinek ragozási rendszerében az I. produktív igeosztály hatása kezd egyre inkább érezhetővé válni. Az improduktív, hangváltakozást mutató tőalternáns: маш-у mellett ebben az igeosztályban is megjelenik a читать típusú igék analógiájára a produktív махаяю alternáns. Ilyen igék pl.: брышгать-брызж-/брызга-; двигать-движ-/двига-; махать-маш-/маха-

Nem alkotható tőalternáns azokból az igékből, amelyek a múlt idő tövében az -a- mgh előtt z, sz mássalhangzót tartalmaznak. Pl.: вязать, писать ezeknek csak improduktív tövük van: вяж-, пиш-

Az alternáns tövek a ragozási paradigmán belül azonban nem minden esetben helyettesíthetők be oppozíciós párjuk helyére a szövegben. A leggyakrabban azok a tőalternánsok illeszthetők be a szövegbe egyenértékű ekvivalensként vagy minimális jelentésmódosulással ekvivalensként, amelyekben a múlt idejű töben a magánhangzót p vagy m mássalhangzó előzi meg. Pl. капать-капают\каплют; внимать-внимают\внемлют; щипать-щипают\щиплют

Ugyanakkor viszont több ige esetében csak az improduktív, mássalhangzó változást mutató többől képzett igéket tartják a normaszótárak helyesnek: Pl.: кликать-кличут; клохтать-клохчут; хлестать-хлещут

Az alternációs sor tagjai közül abban az esetben használatos mindkét többől képzett igealak, ha közöttük jelentésbeli, ill. használati kötöttségbeli eltérés mutatkozik. Ebben az esetben a szótárak jelzik – különböző minősítésekkel –, hogy a nyelv mely rétegében él az alakváltozat.

7. Az általam vizsgált igék közül jelen előadásomban a брызгать igére térek ki részletesebben.

7. 1. A брызгать igének az Ozsegov-féle értelmező szótárban a következő jelentésekben használatosak az alternánsai:

a/ разбрасывать брызги, рассеяться брызгами `fröcsköl, fröccsen`.

Ebben a jelentésben az improduktív tőalternáns számít normatívnak: Фонтан брызжет. Грязь брызжет из-под копыт.

b/ az ige 2. jelentésében: опрыскивать, кропить на кого, что-л.

vízzel meghint, meglocsolt, a produktív többől képzett alakok használatosak. Ezek elsősorban beszélt nyelvi alakok, tehát az analógiás képzés, a читать típusú igék mintájára a produktív igeképzés a nem kodifikált, nem normatív nyelvváltozatokban jobban megfigyelhető. Хозяйка брызгает бельё. Дети брызгают водой на пол.

Átvitt jelentésben, képi szerkezetben viszont ismét az improduktív változatokkal találkozunk rendszeresen a nyelvben. Az irodalmi nyelvi szövegek az improduktív töveket őrzik elsősorban: "и брызжет солнце горстью /свой дождик на меня". /С Есенин, О пашни.../ "Как будто бродильный сок брызжет из некоторых книг, опьяняет нас..." /К. Паустовский, Золотая роза/

Átvitt jelentésben a beszélt nyelvben is az improduktív tőalternánsból képzett alakok használatosak. Язвительность брызжет в каждом его слове.

Az orosz nyelv gyakorisági szótára (1977) éppen a fent említett jelentésmegoszlást veszi figyelembe, amikor a брызгать ige alternáns alakjait homonimaként, tehát 2 önálló lexémaként jelöli. A брызгать fröcsköl, fröccsen jelentésben az improduktív többől képezi alakjait:

A „брызгать”¹ vízzel meghint, meglocsol’ jelentésben a produktív töből alkotja meg a ragozási paradigmáját: Хозяйка брызгает бельё.

A 90-es évek nyelvhasználatában, s különösen a tömegtájékoztatási eszközök nyelvében egyre inkább előtérbe kerülnek a produktív tőalternánsból képzett alakok. Ennek egyik oka a nyelvi változatok közötti eltérések kiegyenlítődése. A korábban beszélt nyelvek tartott alakok az irodalmi nyelvi, illetve kodifikált normatív alakokkal egyenértékűvé válnak. Sok esetben kiszorítják a nyelvhasználatból a korábban normatívnak tartott, improduktív tőalternánsból képzett alakokat.

Irodalom

1. Deme László: A beszéd és a nyelv Tankönyvkiadó, Bp. 1987
2. Л. К. Гарудина - В. А. Ицкович - Л. П. Катлинская
Грамматическая правильность русской речи /опыт частотно-стилистического словаря вариантов,
Наука, Москва, 1976/
3. Русская грамматика /Наука, Москва, 1980/
4. Трудности словоупотребления и варианты норм русского литературного языка /словарь-справочник/
Наука, Москва, 1973
5. Б. П. Филин, О слове и вариантах слова /в кн. Морфологическая структура слова в языках различных
типов, М-Л, 1963/
6. И. М. Шанский, Русский язык. Лексика
Словообразование /Пособие жля учителя, Просвещение, М., 1975/
7. Частотный словарь русского языка /под ред. А. Н. Засориной, русский язык, М., 1977

Az időhatározók és a mondat aspektusának összefüggései

Szili Katalin

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

A mondat külső időszerkezetében a referenciaidőt, azaz az időviszonyítás alapjául szolgáló időt általában kifejező időhatározók és a cselekvések, történések bekövetkezését jelölő eseményidő szemantikai alapú egymáshoz rendelése a legalapvetőbb mondatalkotási szabályok egyike.

Az időhatározók mondatbéli viselkedésének ennél kevésbé egyértelmű és csak részben feltárt területe viszonyuk a mondat belső időszerkezetéhez, azaz aspektusához. Az aspektus mondatszemantikai kategóriaként való értelmezése maga után vonta ugyan a mondat imperfektív, perfektív jellegét dominánsan meghatározó igék mellett más mondatrészek, elsődlegesen a tárgy, az alany, az irányjelölő helyhatározók szerepének tisztázását az aspektus alakításában, a bővítmények hierarchiájában hátrébb álló időhatározók csak az utóbbi években lettek a kutatások polémiát is kiváltó tárgyává. (Pete István, MNy. 1993. 385-401, Kiefer Ferenc, MNy. 1994. 264-75.)

Az a tény, hogy némely karakteresen viselkedő alakjuk, így az *alatt*, *vmin belül*, *vmin át/keresztül* névutós szerkezetek és az *-ig* ragos időhatározók az imperfektív - perfektív szituációk elkülönítésére alkalmazhatók, (Kiefer, Strukturális magyar nyelvtan, 1992. 829.) az előbbi kettő ugyanis csak perfektív, az utóbbiak csak imperfektív mondatok időmódosítói lehetnek, felvetik a kérdést: általánosnak mondható-e az időhatározók és a mondat aspektusának esetükben tapasztalt összefüggései, avagy a mondat belső időszerkezetét tekintve irreleváns mondatrészek.

Dolgozatomban a feltett kérdésre adandó válaszhoz szükséges alapkutatásokra, az azok eredményeiből levonható lényeges következtetések levonására vállalkozom.

Mivel az időhatározók legteljesebb körét kívántam vizsgálni, munkám első lépéseként az időhatározók kifejezésére szolgáló grammatikai eszközöket, ragokat, névutókat gyűjtöttem egybe. A segítségükkel alkotott határozók, mondatbéli viselkedését két vizsgálati szempont együttes alkalmazásával igyekeztem meghatározni: egyfelől megállapítottam, hogy milyen aspektusú mondatokhoz kapcsolhatók, illetve milyen idejű a mondat állítmányi szintagmája.

A két szempont alkalmazása reményeimnek megfelelően a formai ismérvek alapján egybegyűjtött alakok konglomerátumából azonos viselkedési jegyekkel bíró homogén csoportokat különített el, ahogy ezt a mellékelt összegző táblázat mutatja.

Az azonos jellemzőket mutató kategóriák valójában kétirányú rendezési folyamat eredményeként jöttek létre. A példamondatok ugyanis egyfelől azt bizonyították, hogy egyazon forma több, jól elkülöníthető funkcióban is használatos, másfelől az azonos mondatbéli szerep és jelentés egyberendezhette az eltérő formákat.

Az előbbi jelenségre példák: az *-a*, *-ja* birtokos személyrag, mely első jelentésében a *mennyi ideje?* kérdésre válaszol (*Két éve élek Budapesten*), míg a másodikban a *-val*, *-vel* *ezelőtt* szerkezettel mutat megegyező használati jellemzőket, kérdése ebben az esetben *mikor?* : *Két éve érkezett Budapestre*. (Táblázatomban az egyes ragok, névutók mellett álló számok funkcióik ilyen megkülönböztetését szolgálják. Hasonlóképpen kettőződött meg az *óta* névutó s az *-ig* rag, melyeknek eltérő jelentése ismeretes nyelvtanaink előtt. A használatbéli különbségek egyértelműen két csoportba sorolták a Kiefer által részletesen vizsgált *alatt* névutót is kötött, aspektuskijelölő szerepében. (*Két óra alatt felérek a hegyre.*), illetve attól teljesen eltérő használatában (I. csoportbeli *alatt*).

Az azonos funkció és viselkedési jegyek természetesen rokoníthatják is a különböző formákat, mint ahogy ezt a *-tól* ablatívus rag és az *óta* névutó találkozása bizonyítja, de hasonló okból kerültek egymás mellé a *mennyi ideig?* kérdésre felelő *-ig*, valamint a tárgyrag (*Három évig dolgoztam itt. - Három évet dolgoztam itt.*) Ugyancsak megegyezik a már említett birtokos személyjel és az *óta* névutó funkciója (I. *-a*, *-ja*, *-e*, *-je* = *óta*): *Egy éve élek Budapesten* = *Egy év óta élek Budapesten*.

Mivel táblázatomban nyomon követhető, hogy a vizsgált ragok, névutók milyen használati jegyekkel bírnak, a továbbiakban csupán a fő csoportok általános jegyeit emelem ki. Részletesen azokkal a határozókkal foglalkozom, amelyeknek a táblázatban elfoglalt helye, vizsgálati szempontjaim alapján megállapított jellemzői ellentmondani látszanak a róluk eddig alkotott képnek.

I. Idő- és aspektussemleges csoport

Az ebbe a csoportba rendeződött formák nem követelnek megkötéseket sem az idő- sem az aspektushasználatban: tetszőleges idejű és imperfektív-perfektív igével egyaránt előfordulhatnak. Talán csak kis számuk meglepő: a *-kor* ragon kívül a *hol?* kérdésre felelő essivusi esetragok kerültek ide, melyek nagyrészt szemantikailag jól körülhatárolható főnévcsoportokhoz – a naptári egységek neveihez – kapcsolhatók s mellettük a csekély leterheltségű *-val* rag (*összel, tavasszal, idővel*). A névutók közül viszont a vártnál több kapott itt helyet.

Bár idézett munkájában Kiefer is szétválasztja a perfektivitás tesztelésére használt számjelzős *három év alatt* féle szerkezeteket az *alatt* főnévvel való előfordulásától, nézete kisebb pontosításra szorul. *A film alatt, a háború alatt* alakzatok magyarázata szerint olyan főnevet tartalmaznak, „amelynek van belső időszerkezete (valameddig tart), de nincs megadva sem a kezdő, sem pedig a végpont” (i.m.269.) Példái arra engednek következtetni, hogy ehhez a határpont nélküli tartósságot kifejező időhatározóhoz csak imperfektív igéket rendel (*A háború alatt Szegeden laktunk*), holott perfektív szituációk időhatározója éppúgy lehet: *A háború alatt lebombázták a házukat / megtanult németül*.

II. Kötött igeidővel használatos, aspektussemleges csoport

Az ide tartozó *mikor?*, illetve *meddig?* kérdésekre válaszoló időhatározók mellett az igeidő kötött – múlt, jövő avagy jövő értelemben használt jelen – az állítmány ellenben bármilyen aspektusú lehet.

Fontosnak tartom ezt hangsúlyozni az *-ig* terminativus ragos határozók esetében, mert a leírások hol egyik, hol másik előfordulásáról feledkeznek meg. Pete példáiban imperfektív szemléletű igékkel idézi: *1990-ig lakott Szegeden; Délig még várunk rá*. (i.m. 399.), a MMNyR pedig a perfektív szintagmával való kapcsolódásával foglalkozik (II. 188-89.).

III. Az aspektustól és az igeidőktől függő csoport

A mind az igeidő-használatot, mind az igei aspektust korlátozó csoportba meglepően sok időhatározó került.

Sőt viszonyuk jellegétől függően további három alcsoport különíthető el közöttük.

a. csoport

Az ide sorolt határozók közös jellemzője, hogy a *mikortól?* kérdésre válaszoló *-tól* rag kivételével jelen idejű s imperfektív szemléletű szintagmák tagjai.

Az időhatározók e családjánál inkább funkcionális egyezéseik, összemosódó jelentés-artományaik szétválasztása jelent nehézséget.

b. csoport

Az időhatározó az előző alkategóriához hasonlóan imperfektív, de múlt, jelen és jövő idejű szituációk tagja. Mint ahogy a táblázat adatai jelzik, a Kiefer Ferencnél a folyamatos és befejezett aspektusú szituációk szétválasztására használt *vmin át/keresztül/ hosszát*, valamint a *mennyi ideig?* kérdésre felelő *-ig* a vizsgált szempontok alapján is azonos használati sajátosságokat mutatnak.

c. csoport

Az ide került időhatározók perfektív, múlt vagy jövő, illetve jövő értelemben használt jelen idejű szituációk idővonatkozásaira utalhatnak.

Az *egy óra alatt, 5 nap alatt* típusú hagyományosan duratívnak mondott időhatározók és a velük kompatibilis perfektív szituációk közötti ellentmondás feloldásával Kiefer több munkájában foglalkozik, így már nem igényel bővebb kifejtést.

A *mennyi időre?* kérdésre felelő időszakaszt kijelölő *-ra, -re* ragos határozó használatáról szólva először is azt kell kiemelnünk, hogy megjelenése az igék igen szűk szemantikailag jól körülhatárolható körével - célhatározói bővítmény vonzó mozgást jelentő igékkel - lehetséges csak.

Vizsgálataim az időhatározók mondatbéli viselkedésének alapkérdéseit érintették egyszerű mondatokban. A levont következtetéseknek az aspektussal, illetve az idővel foglalkozó elméletekkel való szembesítése és azok tágabb összefüggéseibe helyezése már egy új dolgozat témájául szolgálhat.

<i>kategória jellege</i>	<i>kérdőszó</i>	<i>formai eszköz</i>	<i>múlt</i>	<i>jelen</i>	<i>jövő</i>	<i>imp.</i>	<i>perf.</i>
I. idő- és aspektus- semleges csoport	m i k o r ?	-kor	+	+	+	+	+
		-n, -on, -en, -ön	+	+	+	+	+
		-nál, -nél	+	+	+	+	+
		-val, -vel	+	+	+	+	+
		alatt	+	+	+	+	+
		során, közben folyamán	+	+	+	+	+
	előtt, után, között körül, felé, tájt, tájban	+	+	+	+	+	
mettől meddig?	-tól, -ig	+	+	+	+	+	
II. aspektus- semleges, kötött igeidős csoport	m I k o r ?	múlva	-	-	+	+	+
		-val, -vel, ezelőtt	+	-	-	+	+
		-a, -ja, -e, -je ₂	+	-	-	+	+
	meddig?	-ig ₁	+	-	+	+	+
III/a. imperpektív aspektusú, jelen idejű csoport	mikortól?	-tól, -től	- / +	+	+	+	- / +
	mióta?	-tól fogva, kezdve óta ₁	- / +	+	+	+	- / +
	mennyi ideje?	-a, -ja, -e, -je ₁	- / +	+	-	+	-
	mióta?	óta ₂	- / +	+	-	+	-
III/b. imperpektív aspektusú, kötetlen igeidejű csoport	mennyi ideig?	-ig ₂	+	+	+	+	-
	mennyi időt?	-t	+	+	+	+	-
	mennyi időn át?	vmin át/keresztül	+	+	+	+	-
III/c. perfektív aspektusú, kötött igeidejű csoport	mennyi idő alatt?	alatt	+	- / +	+	-	+
	mennyi időn belül?	vmin belül	+	- / +	+	-	+
	mikorra?	-ra, -re ₁	+	- / +	+	-	+
	mennyi időre?	-ra, -re ₂	+	-	+	-	+

A függő beszéd automatikus előállításának lehetőségéről a német nyelvben

Uzonyi Pál

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

A transzformáció tudvalevőleg elsősorban a nyelvtani reprezentáció egy lehetséges formája, és nem a beszédprodukciónak valamilyen reális processzusa. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a természetes beszédalkotó stratégiáknak van egy olyan válfaja is, amely többnyire felszíni szerkezetet alakít át felszíni szerkezetté. Ez a beszédprodukciónak eljárás nem más, mint a függő beszéd előállítása. A függő beszéd megalkotójának elhangzott megnyilatkozásokat kell bizonyos szabályok szerint átalakítania, amelyek ezáltal úgy válnak saját nyilatkozataivá, hogy magukon viselik a más által és/vagy máskor történt megfogalmazás tényének jegyeit.

A más szavait idéző személy alapvetően kétféle szerkezet közül választhat: vagy változatlanul hagyja, vagy függő beszéddé alakítja a mondatokat (de a kettőt kombinálhatja is, mint azt később látni fogjuk). Bármelyik megoldást választja, egy fölérendelt mondatban meg kell adnia, hogy ki mondta ezt, és szükség szerint egyéb információkat is, pl. hogy kinek, mikor, hogyan stb. Ezek az információk többnyire nyelven kívüliek (pl. az illető látja és azonosítja a beszélőt), ezért a számítógépes modelltől – legalábbis a mesterséges intelligencia, alakfelismerés stb. jelenlegi fejlettségi szintjén – nem várhatjuk el, hogy ezt segítség nélkül megoldja. A segítség kézenfekvő módja, hogy inputként nem a nyers szöveget, hanem annak szó szerinti idézését, az ún. „egyenes beszédet” használjuk, hiszen emellett már ott kell állnia a beszélőt (és egyéb körülményeket) megnevező főmondatnak.

Nézzük, milyen műveleteket kell a függő beszéd alkotójának magán az idézett nyilatkozaton elvégeznie!

- (a) A megszólítások és emfatikus szerepű partikulák elhagyása.
- (b) Az ige nélküli szerkezetek igésítése.
- (c) A névmások és egyes határozószók megváltoztatása a pragmatikai jegyek függvényében.
- (d) A kérdések szórendjének megváltoztatása, eldöntendőnél *ob* betoldása, kérdőjel elhagyása.
- (e) A felszólítás *mögen/sollen* segítségével való kifejezése, felkiáltójel elhagyása.
- (f) A kijelentő módú igealakok áttétele I. kötőmódba (szükség esetén II.-ba/*würde*-alakba) és egyeztetése az alánnyal.

A felsorolt műveletek részletezése:

(a) Ha az írott formából indulunk ki – már pedig mind a függő beszéd leggyakoribb előfordulási helyeit, mind a számítógépes feldolgozás szokásos inputját figyelembe véve ebből célszerű kiindulni –, a megszólítás a központozás alapján elég jól azonosítható, legföljebb az értelmezők egyike-másika tesz szükségessé külön vizsgálatot, pl. *Ihr Kollege, Herr Müller, ist einer der besten Experten*, ahol a kontextus alapján meg kell kísérelni kideríteni, hogy Müller a kolléga neve, vagy a megszólított személy.

Az illokutív partikulák jó része a függő beszédben is megmarad, főleg a szépirodalomban.

Sie wurden von den beiden Herren gefragt, was sie denn alles so trieben, ...

(-ky: Ein Killer für Bramme)

Inkább az emfatikus töltésű partikulákra, az indulatszókra, és egyáltalán a felkiáltásra mint mondatfajtára nem jellemző a függő beszédben való előfordulás.

(b) A függő beszédet az ige kötőmódja jelöli. Néha azonban hiányos, ige nélküli mondatokat is idézni kell, amelyek ebben a formában nem alkalmasak a kötőmód kifejezésére. Találhatunk persze példát, ahol a szerző kommentár nélkül, szó szerint idéz hiányos mondatot, mivel a szituációból világos, kinek a szavai ezek.

Wohin die beiden denn wollten? Nach Bremen. Ja, das ginge, denn man führe noch weiter nord-nordostwärts, ...

(-ky: Ein Killer für Bramme)

Ha a függő beszédet a kötőmóddal is ki akarjuk fejezni, ki kell egészíteni a hiányos mondatot az elhagyott igével, amely legtöbbször a szöveggörnyezetben megtalálható. Mindenesetre az ilyen kiegészítések automatizálása is igen intelligens algoritmust feltételez.¹

A hiányos mondatok mondatértékű, egyszavas válaszok is lehetnek, amelyek igés parafrázisait egy rövid listában fel lehet sorolni, pl. *ja* → *bejahen* vagy *ja sagen, wahrscheinlich* → *für wahrscheinlich halten* stb.

(c) Az egyenes beszéd névmásai a függő beszédben megváltoznak (ez a „Pronominal-erschiebung” néven ismert jelenség). Ennek oka a kommunikáció résztvevőinek szerepváltozása. Az alábbiakban valamelyest leegyszerűsítjük a képletet, mégpedig azáltal, hogy a mondatban egyetlen harmadik személy szerepel. Nézzük meg, hányféleképpen változhat meg ez esetben a pragmatikai szereposztás, és hogyan változnak meg ennek függvényében a névmások!²

A függő beszéd ilyen módon leegyszerűsített szituációjához a következő öt szerep tartozik:

- A: aki az eredeti mondatot mondta
- B: akinek az eredeti mondatot mondták
- C: aki a mondatot függő beszédben felidézi
- D: akinek a mondatot függő beszédben felidézik
- E: az eredeti mondatban említett harmadik személy

A lehetséges szereposztások száma 13, ugyanis egy-egy személy egyszerre két szerepben is megjelenhet, pl. ugyanaz idézi fel a mondatot, aki eredetileg is mondta. Bizonyos szereppároknál viszont eleve kizárható a személy egybeesése. Ez az A és B, illetve C és D, hiszen az ember önmagával nem folytathat valódi kommunikációt. Mivel E harmadik személy, nem lehet azonos sem A-val, sem B-vel (a mondatban persze minden további nélkül szerepelhet A első, B pedig második személyben). A felidézendő mondat legyen a következő: „*Sie sind für mich auch ein Anhänger von ihm*” (, *sagte Frau A zu Herrn B*). Az öt szerep egy 3x2-es mátrixba rendezhető, ahol a szerepek egybeesését „+” fogja jelölni.

		<i>szerepek:</i>			<i>személyek:</i>		
1.	A	B	E	1.	→	3.	
	C	-	-	⇒	2.	→	3.
	D	-	-		3.	→	3.
	Sie sagte, er sei für sie auch ein Anhänger von ihm.						
2.	A	B	E	1.	→	1.	
	C	+	-	⇒	2.	→	3.
	D	-	-		3.	→	3.
	Ich sagte, er sei für mich auch ein Anhänger von ihm.						
3.	A	B	E	1.	→	2.	
	C	-	-	⇒	2.	→	3.
	D	+	-		3.	→	3.
	Sie sagten, er sei für Sie auch ein Anhänger von ihm.						
4.	A	B	E	1.	→	3.	
	C	-	+	⇒	2.	→	1.
	D	-	-		3.	→	3.
	Sie sagte, ich sei für sie auch ein Anhänger von ihm.						
5.	A	B	E	1.	→	3.	
	C	-	-	⇒	2.	→	2.
	D	-	+		3.	→	3.
	Sie sagte, Sie seien für sie auch ein Anhänger von ihm.						

6.   A   B   E   1.   →   3.
 C   -   -   +   ⇒   2.   →   3.
 D   -   -   -   3.   →   1.
 Sie sagte, er sei für sie auch ein Anhänger von mir.

7.   A   B   E   1.   →   3.
 C   -   -   -   ⇒   2.   →   3.
 D   -   -   +   3.   →   2.
 Sie sagte, er sei für sie auch ein Anhänger von Ihnen.

8.   A   B   E   1.   →   1.
 C   +   -   -   ⇒   2.   →   2.
 D   -   +   -   3.   →   3.
 Ich sagte, Sie seien für mich auch ein Anhänger von ihm.

9.   A   B   E   1.   →   1.
 C   +   -   -   ⇒   2.   →   3.
 D   -   -   +   3.   →   2.
 Ich sagte, er sei für mich auch ein Anhänger von Ihnen.

10.   A   B   E   1.   →   2.
 C   -   +   -   ⇒   2.   →   1.
 D   +   -   -   3.   →   3.
 Sie sagten, ich sei für Sie auch ein Anhänger von ihm.

11.   A   B   E   1.   →   2.
 C   -   -   +   ⇒   2.   →   3.
 D   +   -   -   3.   →   1.
 Sie sagten, er sei für Sie auch ein Anhänger von mir.

12.   A   B   E   1.   →   3.
 C   -   -   +   ⇒   2.   →   2.
 D   -   +   -   3.   →   1.
 Sie sagte, Sie seien für sie auch ein Anhänger von mir.

13.   A   B   E   1.   →   3.
 C   -   +   -   ⇒   2.   →   1.
 D   -   -   +   3.   →   2.
 Sie sagte, ich sei für sie auch ein Anhänger von Ihnen.

Mint utaltunk rá, az automatikus elemzőt megoldhatatlan feladat elé állítjuk, ha pragmatikai jegyeket akarunk vele felismertetni. Ha viszont inputként megkapja a szereposztást is a fentihez hasonlóan formalizált alakban, jők az esélyei egy sikeres transzformációnak.

A „gestern → am Vortag”, „hier → dort” stb. megfeleltetések könnyedén beépíthetők az algoritmusba, bár az irodalmi példák azt mutatják, hogy a határozószók néha változatlanul maradnak.

Nach dem Krieg sei es ihm unter Mithilfe holländischer Freunde – er sei damals in Amsterdam gewesen – gelungen, "irgendeiner Gefangenschaft zu entgehen", und er habe von 1945 an, jetzt in Huskirchen, wieder als Tischlermeister gelebt und gearbeitet.

(Heinrich Böll: Ende einer Dienstfahrt)

(d) A függő kérdés mindig bevezetett mellékmondatként jelenik meg (a „b” pontban idézett példa mutatta, hogy ez akkor is igaz, ha főmondat nem áll előtte). A szórend megváltoztatása mechanikus feladat, könnyen automatizálható.

(e) A felszólító módú igealakot „*mögen/sollen* + főnévi igenév” szerkezetűt kell átalakítani, és ha hiányzik a névmás, be kell tenni a mondatba. A *mögen* és *sollen* közti választás feltételei³ aligha fogalmazhatók meg olyan egzakt módon, hogy egy gépi algoritmus ezekkel dolgozni tudjon.

(f) Az igemódok átváltása is elég jól leírható szabályokkal. A kijelentő mód helyett I. kötőmódot kell alkalmazni. Ha ez az alak egybeesik a kijelentő móddal (pl. *sie können*), a II. kötőmódot kell a helyére tenni, ha pedig ez is megegyezik valamilyen kijelentő alakkal (pl. *sie lebten*), akkor a *würde*-alakot alkalmazzuk. Az így kapott szöveg azonban „tökéletesebb” lesz a valóságnál, ugyanis autentikus példák sorával igazolható, hogy még az írott nyelvben is gyakran megjelenik a II. kötőmód az I. helyett olyankor is, amikor ezt egybeesésekkel nem lehet indokolni.

Die Zeiten wären schlecht, klagte er, ein böses Ende drohe, wenn nicht in letzter Sekunde noch eine gepanzerte Faust dazwischenführe.

(F. Werfel: Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig)

A *würde*-alakra való átváltás sem történik meg minden esetben, különösen ha a mondat értelme kizárja a kijelentő múlt időként való értelmezést.

Das könne letztlich auch den Menschen nützen, die heute in den Vertreibungsgebieten lebten.

(Frankfurter Allgemeine Zeitung, 09. 09. 1996)

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a függő beszéd előállításának legfontosabb lépései szabályokkal leírhatók és gépi implementáció számára formalizálhatók, de egyrészt a figyelembe veendő, nyelven kívüli információk, másrészt a természetes nyelvhasználatban megfigyelhető esetlegességek miatt nem tudunk olyan teljes modellt készíteni, amely a természetes kommunikáció inputját emberi módon fel tudná dolgozni és adekvát outputot generálna.

Megjegyzések

¹ az emberi és gépi intelligencia interaktív üzemben kombinálhatók is egymással, vö. UZONYI, PÁL: *Von der rechnergestützten menschlichen Übersetzung zur menschengestützten Rechnerübersetzung*. – In: KLAUDY, K.; KOHN, J.; MOLNAR, K.; SZALAI, L. (Hgg.): *Transferre necesse est*. Szombathely: BDTF 1993., 249-255.

² ennek leírása egyéb formális eszközökkel megtalálható még: UZONYI, PÁL, *Rendszerez német nyelvtan*. Budapest: Aula 1996., 241 ff., illetve: UZONYI, PÁL, *Igemódok a németben*. Budapest: Corvina 1997.

³ vö. UZONYI, PÁL, *Rendszerez német nyelvtan*. Budapest: Aula 1996., 247

*II/A.**INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ —
LINGVISZTIKAI ASPEKTUSBÓL*

Udvariasság és kommunikáció. Ami a nyelvkönyvekből kimaradt.

Balogh Katalin

Külkereskedelmi Főiskola, Budapest

A franciákról a legtöbb európai országban hagyományosan élő sztereotípiát az udvariassághoz kötődik. Ez a kép addig él az idegenekben, amíg az ellenkezőjével nem szembesülnek a mindennapi életben. Ilyenkor csalódott keserűségükben arról panaszkodnak, hogy milyen udvariatlanok is a franciák. A kérdés az, hogy ennek oka nem abban rejlik-e, hogy mást értünk udvariasság alatt. A történet fordított értelemben is igaz: míg a franciák mindenki mást faragatlan tuskónak tartanak, magyarországi tartózkodás után sokszor megjegyzik, hogy itt még él valami boldog, békeidőkbeli udvariasság.

Mit értünk mi és mit értenek ők az udvariasságon? Ha az illemtankönyveket megvizsgáljuk, a jótanácsok 3/4-e egyezik, mivel egy közös, európai viselkedéskódex részét képezik. Ami viszont nem, arra érdemes odafigyelni.

A legfontosabb különbség talán az, hogy a francia udvariasság nagymértékben verbalizált, nyelvi megnyilvánuláshoz kötött. A franciának a nyelvéhez való viszonya erősen érzelmekhez fűződik. A közszereplés legfontosabb adója a jól beszélni tudás. Az Ecole Nationale d'Administration hallgatóit erre tanítják meg, ezek a politikusok felismerhetők jó beszédképességükről. A franciák tudják értékelni a nyelvi finomságokat, a kifejezés kifinomultságát. A jó kiejtés és intonáció, a forma szépsége néha mintha a tartalomnál fontosabb lenne. A formalizmus, a szellemesség sziporkái jellemzik. Rosszul beszélni franciául sokkal kellemetlenebb, mint például angolul. A helytelen beszéd jobban kirekeszti a beszélőt, mint más nyelvterületeken.

Az olasz eredetű *politesse* szó a franciában 1655-ben jelent meg mai jelentésében mint azon szabályoknak összessége, amelyek a társadalomban legjobbnak megítélt viselkedést és nyelvhasználatot szabályozzák. Jelenti még ezen szokásoknak a betartását és ennek a mikéntjét is. (Petit Robert) Szinonimái az illendőség (bienséance), a civilité, courtoisie, éducation, savoir-vivre, usage, urbanité. Ezek közül, mint azt Dominique Picard is megjegyzi, a civilité és az urbanité terminusok mutatják, hogy az udvariasság eszméje bizonyos értelemben a városiasodással függött össze. (Picard, 1995, p.203.)

Érdekes ezek után megnéznünk a Magyar Értelmező Szótár által megadott meghatározást is. Az udvarias melléknevet olyan személyre vonatkoztatja, "aki a társas érintkezésben, főleg az idősebbekkel és nőkkel kapcsolatban eleget tesz a tiszteletet kifejező, hagyományos szokásoknak; a társadalmi illem szerint viselkedő, előzékeny, figyelmes." Az udvariasság a fenti definíció szerinti melléknévvel kifejezett tulajdonság, valakinek udvarias volta. Második jelentése: az ilyen személyre jellemző viselkedés, modor, bánásmód, beszéd. Mellékjelentése: valamely kor vagy társadalmi réteg szokásainak, igényeinek, felfogásának megfelelő, udvariasnak tartott gondolkodásmód vagy viselkedési mód.¹

Mihez kezdünk ennyi meghatározással?

Ezt az összetett jelenséget két oldalról közelíthetjük meg. A gazdag nyelvészeti szakirodalomból Beatriz Lavandera cikkére szeretnék csak utalni, aki összefoglalta az udvariasság jelenségének nyelvi oldalait elemző elméleteket. Lavandera udvariassági kontinuumról beszél, amelyben a beszédaktusokat egy udvariassági skálán helyezhetjük el, ahol is az udvarias/udvariatlan a skála két végpontja. A mondatoknak nincs önmagukban udvarias jelentésük², csak a kontextus határozza meg azt, hogy valami udvariasnak vagy udvariatlannak tekintendő. A kontextus legfontosabb változója pedig a szituáció. (Zinnin, 1981, 54) Az udvariasság a beszédaktusok tulajdonsága.

¹ Ezek mellett meg kell említenünk még az etikett fogalmát, amely franciában a rangsorolást, egy királyi udvarban vagy államtők környezetében szokásos ceremóniát jelenti. A protokollt lényegében ennek a szinonimájának tekinthetjük.

² "no sentence is inherently polite or impolite [ ] it is not the expressions themselves but the conditions under which they are used that determine the judgement of politeness." Fraser/Nolen, 1981, 96.

Az udvariasság pragmatikai modelljei két elméletre épülnek alapvetően Grice maxima-elméletére és Searle beszédaktus-elméletére.^{3 4}

Amikor a különböző nyelvkönyvek listákat adnak közre az udvarias kifejezésekből, ezek általában valami enyhítő konnotációval rendelkeznek. Ezek ugyan nyelvenként változóak, de sok bennük a közös elem: feltételes mód, a kérést kifejező fordulatok stb. Tulajdonképpen arról van szó, hogy ezek olyan kifejezések, amelyek bizonyos helyzetekben használhatók udvarias kommunikációra, sőt egyes beszédaktusokhoz, mint például a kérés vagy köszöntés hozzátapadhatnak. Ez természetesen még nem azt jelenti, hogy más beszédaktusokban nem lehet udvariasan megnyilvánulni.

A másik megközelítés a szociológiáé, amely sokban rokonságot mutat az etológiáéval. Itt elsősorban Goffman úttörő jelentőségű munkáit említhetjük, aki keretet határozott meg a viselkedések elemzéséhez. "Interpersonal ritual in our secular society has a special bearing on Durckheim's distinction between positive and negative rites ... current work on territoriality and personal preserves allows us to describe negative rites in very close detail, and not as an occasional restriction, but as a central organizational device of public order" (Goffman, 1971, 63).

A közös elemet a Goffman-féle rituel fogalomban találhatjuk meg.⁵ Mint minden rítus, látszólag önkényes szabályok megmerevedett rendszere. Ezeknek a rituáléknak összessége szerepel az illemtanokban. Dominique Picard, a párizsi XIII-as egyetem pszichológiai tanszékének munkatársa könyvében arra tett kísérletet, hogy a két diszciplínát összeházasítva éppen Saussure ihletésére próbálta meg az illemtanokat mint a viselkedés grammatikáját felfogni szemben a parole jelenség körébe sorolható tényleges magatartásokkal.

Picard Goffman terminológiáját adaptálva megközelítési, megerősítési és átmeneti rítusokról beszél. Az elsőbe tartozik a bemutatkozás, köszöntés és búcsúzás, a másodikba a tisztelgő (áthaladási sorrend, ülő álló helyzet, vmely sorban elfoglalt hely, meghajlás, protokoll), fenntartó (látogatás, telefonálás, ajándék, étkezés, és ratifikáló (státuszváltozást pld. vmely testületbe való beválasztást), a harmadikba az olyanok mint a keresztelő, házasság, temetés stb. Minél konfliktusosabbnak ítélünk meg egy helyzetet, annál inkább szükségünk van fogódzókra, ilyen fogódzók a rítusok.⁶

Miért fontos ismernünk az udvarias kommunikáció nyelvspecifikus szabályait? Elsősorban azért, mert az, hogy kit hogyan ítélnék meg, az kulturális impliciteken múlhat. Nem csak megérteni kell az idegen kultúra más szokásait, hanem adott esetben annak megfelelően kell is viselkednünk, máskülönben hátrányos helyzetbe hozzuk magunkat.

A dolgozat alcíme arra utal, hogy az udvariasság kérdése, ha egyáltalán, akkor ellentmondásosan jelenik meg a nyelvkönyvekben. Három fő eset fordul elő: a) a nyelvkönyv hallgat ilyen szabályok létéről, a viselkedési normák hiányoznak. b) a nyelvkönyv külön, általában bekeretezett részben, külön oldalon úgynevezett civilizációs ismeretek keretében mintegy rázúdítja a tanulóra az egyes témákkal kapcsolatos tudnivalókat idegen vagy anyanyelven. c) nagyon ritka, hogy a nyelvkönyv dialógusai, szövegei implicit udvariassági problémákat mutassanak be. Egy-két példa a köszönés illusztrálására még csak akad, de bonyolultabb szabályok nem szerepelnek.

Lássunk most néhány konkrét példát a magyar-francia összehasonlításban. Hogy az udvariasság fogalma a két kultúrában mást takar, azt mutatja jól a helyátadás problémája. Franciaországban például a metrón kis felirat hirdette, kinek az előjoga az adott helyen ülni (nálunk ezt piktogram hirdeti

³ Általában közös bennük, hogy interakcióban gondolkodnak. Itt kell megemlítenünk Lakoff, Fraser, Laver és Franck nevét. Leech modellje próbálta meg a szemantika és a pragmatika kapcsolatában vizsgálni a jelenséget. Grice maximáihoz ő teszi hozzá a tact (tapintat) maximát, ami abból áll, hogy elismerjük, hogy mi az alárendeltjei vagyunk a velünk kommunikáló alárendelőnek. A Brown/Levinson szerzőpáros az udvariassági stratégiák pragmatikus modelljét alkotja meg, azonban a félelem köré építik fel a stratégiákat, ezáltal kirekesztik a beszédaktusok döntő többségét a fogalom alkalmazásából.

⁴ Lavandera, i.m. 1198-1201

⁵ "J'emploie le terme rituel parce qu'il s'agit ici d'actes dont le composant symbolique sert à montrer combien la personne agissante est digne de respect, ou combien elle estime que d'autres en sont dignes [...] La face est donc un objet sacré, et il s'ensuit que l'ordre expressif nécessaire à sa préservation est un ordre rituel". (Goffman, 1974, p.21)

⁶ Picard, 1995, p.93.

a villamosokon). Az érdekesség persze az, hogy nem az idősek és a terhes anyák vezetik a sort, hanem a hadirokkantak és mozgássérültek.⁷

Érintkezései viselkedés

Itt elsősorban az üdvözlés és búcsúzkodás rituáléjára térnek ki. A nyelvkönyvekben tanított *enchanté*, *trés heureux* kifejezések 1981-re elavulni látszottak. Nagyon fontos ismeret a *Monsieur/madame* helyes használata. Az üdvözlésnek a franciában a lehető legszemélyesebbnek kell lennie. A létező kollektív köszöntés *Messieurs-dames*, udvariatlannak minősül, bár a kereskedők sokszor élnek vele. Ha viszont, mint egyes nyelvkönyvekben sajnos, hozzáteszik az illető nevét is, az ugyancsak szociálisan konnotált. (szállítók, háztartási alkalmazottak, házfelügyelők esetén).

A család tagjainak, barátnőknek járó puszik száma 1 és 4 között ingadozik, és általában a levegőbe adják. Meglepő, mennyire általános a mindennapos puszikodás női kollégák között. Férfiak közötti puszikodás politikusok közötti megjelenése elég ritka, de létezik a kitüntetés átadásakor⁸.

Ami a férfiakat illeti, ők a kézrázást ejtik meg napjában többször is. Míg Amerikában általában csak bemutatkozáskor fognak kezét vagy valamely jelentős esemény alkalmából, addig a franciák állandóan élnek vele. A kézcso, arisztokrata és nagypolgári körök formális alkalmait kivéve, ismeretlen Franciaországban.

Itt kellene foglalkoznunk a tegezés-magázás kérdésével is, amelynek nagy szakirodalma van, viszont el is évülnek ezek az információk a társadalmi változásokkal párhuzamosan. Csak megemlítem, hogy a terjedő tegeződés megtorpant és most már egy üdülőfaluban a szórakoztatást biztosító személyzetnek újra magáznia kell a kedves vendéget.⁹ A tegeződés terjedése egyébként a 68-as diákmozgalmak következménye is volt. Ami fontosabb talán az az, hogy a francia kisleány *Monsieur* megszólítás illeti meg és magázás kb. 10 éves kor felett. Ez régi iskolai hagyomány. Természetesen ebben is vannak változások, de az alapállás eléggé jellegzetes. Másik nagy különbség a magyarral szemben a bácsi/néni típusú megszólítás hiánya. A gyerekek a vérszerinti nagybácsinak vagy nagynéninek mondhatják csak az *Oncle/Tante* kifejezést, egyéb felnőttek szigorúan *Monsieur* és *Madame* jár, vagy felvilágosultabb családokban a keresztnév magázással vagy tegezéssel. Szintén említésre méltó, hogy az emberek az anyósukat és apósukat sem minden családban kötelesek megtisztelni a *Maman/Papa* megszólítással, igen elterjedt a keresztnév használata is.

Testmozgás, kinezikus viselkedés

Szorosabban véve ide tartoznak a gesztusok, az arckifejezések, a szemjáték és a testtartás. Az általános nézet szerint a franciák viszonylag sokat gesztikulálnak.¹⁰ Azonban mint ezt Th. Zeldin is megjegyzi¹¹, minél magasabbra megyünk a társadalmi ranglétrán, annál kevésbé találkozunk bizonyos gesztusokkal. Ilyenkor segíthetnek a nyelven kívüli attributumok, mint az öltözet, a megjelenés. Érdekes kutatási terület lehetne az egyes szubkultúrák gesztusainak vizsgálata.

A nyolcvanas évek óta a francia nyelv rendelkezik gesztusszótárral¹² Geneviève Calbris jóvoltából. Ez azonban leginkább az embléma¹³ jellegű gesztusokat tartalmazza. A magyar az esetek túlnyomó többségében nem használ ott gesztust, ahol a francia.

⁷ Egy ötvenéves nőnek nem illik helyünket átadni, mert az megsértődhet, hogy öregnek néztük. Itt utalnék arra is, hogy az ember a franciák szemében sokkal tovább marad fiatal, mint a magyar mentalitás szerint.

⁸ "One of the hazard of accepting a decoration in France is a bilateral buss in the name of the Republic" La Barre, i.m.p.200.

⁹ Jacques Gandouin: Guide du protocole et des usages, p.57.

¹⁰ "The French are also thought to be great gesturers but they were not in the sixteenth century! French courtiers before the arrival of the Italian Catherine de Medici, made few gestures and thought them vulgar, but "âmes sensibles" of the Restoration gesticulated freely." La Barre, i.m.201.

¹¹ Theodore Zeldin: Les Français, Paris, Fayard, 1983. p.46.

¹² Geneviève Calbris - Jacques Montredon: Des gestes et des mots pour le dire, coll. Dic mini-dictionnaires, CLE International, Paris, 1986.

¹³ A Semiotica folyóirat 1996. vol. 112., 3/4 -es számában olvasható egy kimerítő tanulmány az embléma definíciójáról Barbara E.Hanna tollából Defining the emblem címmel, pp.289-359. Csak a későbbiekben foglalkozom majd vele.

A szemléltetők (illusztrálók, Hoppál terminológiájában¹⁴) használatában jellegzetes a beszéd állandó gesztusokkal kísérése a jobb megértés, a hangsúlyozás céljából és mint ilyen részét képezik a franciáknak a világos szerkezetű előadások iránti előszeretetének.

A szabályozók kulturális függőségére a következő példát hozhatjuk fel: ha egy magyar kikerül egy francia társaságba, igen frusztrált lesz, mert nem tudja, mikor szólhat bele egy vitába. A franciák egyik rossz tulajdonsága, hogy szeretnek egymás szavába vágni, bár minden illetlen próbálja őket erről lebeszélni. Az ilyen magaviseletért az embert udvariatlannak szokták tartani.

A Knapp tanulmányában alkalmazkodóknak fordított gesztusok kategóriába Ekman és Friesen azokat az általában kora gyermekkorban ösztönösen elsajátított gesztusokat sorolja, amelyek a későbbiekben a legváratlanabb helyzetben előhívódhatnak.¹⁵ A fiziológiás jelenségekről az udvarias kommunikáció természetesen nem vesz tudomást, zavarba hozná vele a másik felet. Itt jegyzem meg, hogy a nyelvsajátítás szempontjából nem érdektelen a fiziológiás reakciókra adott nyelvi válasz sem. A magyarban azt tanítják, ha valaki tüsszent, Egészségére!-t kell mondanunk. A francia azt tanácsolja, ne vegyünk róla tudomást, bár ez esetben még létezik rá a nyelvben formula (A tes souhaits!, á tes amours!).

Szólnunk kellene még számos más területről, mint a proxemikáról, az asztali vagy a babonás szokásokról. Erre azonban terjedelmi szempontból most nem kerülhet sor.

Bibliográfia

- Denuelle, S., *Le savoir-vivre. Guide pratique des bons usages d'aujourd'hui*, Paris, Larousse, 1992.
- Gandouin, J., *Guide du protocole et des usages*. Paris, Editions Stock, 1991.
- Goffman, E. (1971) *Relations in public: Microstudies of the public order*, New York.
- Goffman, E. (1974) *Les Rites d'interaction*, Paris, Editions de Minuit.
- Hoppál, M., Gesztus-kommunikáció, in. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, VIII., pp.71-84. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- Knapp, M.L. A nemverbális kommunikáció, in *Kommunikáció. Szöveggyűjtemény II.* Szerk. Horányi Özséb, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978, pp. 69-87.
- Lavandera, Beatriz R., *The Social Pragmatics of Politeness Forms*, in *Sociolinguistics*, vol.2. pp. 1196-1205. Mouton De Gruyter Berlin Den Haag, 198
- Menthon, S. de, *Business oblige. Les nouveaux enjeux du savoir-vivre en affaires* Coll. L'entreprise. Paris, InterEditions, 1990.
- Picard, D., *Les rituels d'accès dans le savoir-vivre* In. *Ethnologie française*, La ritualisation du quotidien, 1996/2 Avril-Juin, tome XXVI, pp.239-247.
- Picard, Dominique: *Les rituels du savoir-vivre*. coll. La couleur de la vie. Paris, oct. 1995, Editions du Seuil.

¹⁴ Hoppál, i.m. p.77.

¹⁵ i.m. 92.

A gesztusnyelv helye az idegennyelv-tanulás rendszerében

*Jonathan Deakin – Fábiánné Nádudvari Tatjana
Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza*

A kultúraközi érintkezésben a nyelv minden funkcióját betölti: a közlés formáit, a gondolatok kifejezését, az információ megszerzését, érzelmi ráhatást a beszélő partnerre, kontaktus teremtését. Ehhez azonban nemcsak hangzó beszédre van szükség, hanem a kommunikáció más formáira is.

A nem verbális kommunikáció egyik módja a gesztusnyelv. Életünk szinte elképzelhetetlen gesztusok nélkül. Gyakorlatilag minden megnyilatkozásunkat gesztusok kísérik, legyen az például egy telefonbeszélgetés, amikor a beszélő partnert nem látjuk. Eközben feltétlenül bólintunk, kezünkkel gesztikulálunk, szemöldökünk mozdításával, mosolyunkkal, vagy épp ellenkezőleg, ajkunk összeszorításával adunk jelzéseket környezetünk felé. Nem véletlen tehát, hogy az utóbbi időben egyre fontosabb szerep jut a gesztusoknak a nyelvészetben általában és a nyelvtanításban.

A kultúrakutatás részét csak azok a gesztusok képezhetik, amelyek jellemzőek egy nemzet meghatározott etnikai csoportjára, meghatározott információt hordoznak, kódolt tartalmat jelenítenek meg, és ezáltal kulcsfontosságúvá válnak az egész személyiség számára. A gesztusok függhetnek a beszédőtől, és lehetnek önállóak jelentéstartalmukat tekintve.

A gesztusok osztályozásának különféle formái léteznek. Mi 9 alapvető csoportra osztottuk őket.

1. **Én-gesztusok.** Elsősorban az ember belső érzéseit és állapotát tükrözik.
2. **Megerősítő gesztusok.** Ezek a gesztusok a verbális beszéd kísérőjeként és a mondandó megerősítéseként jelennek meg.
3. **Mennyiségi gesztusok.** A nevükben is benne van, hogy mennyiségekről hordoznak információt.
4. **Ő-gesztusok.** Az ehhez a csoporthoz tartozó gesztusok különféle emberek egymáshoz való viszonyát fejezik ki.
5. **Védekező gesztusok.** Ezeket a gesztusokat a valakitől vagy valamitől való védekezésre használják.
6. **Jelző gesztusok.** Ezek a gesztusok az ember jellemjegyeit fedezik.
7. **Felszólító gesztusok.** Ezek a gesztusok környezetváltozást követelnek meg, felszólítanak, parancsot adnak, óhajt fejeznek ki.
8. **Hangkikapszoló gesztusok.** Az ebbe a csoportba sorolt gesztusok "teljes mértékben" átvállalják az információt, vagyis önmagukban – hangzó beszéd nélkül is – teljes értékűek.
9. **Hagyomány-hordozó gesztusok.** Ezek a gesztusok meghatározott hagyományokat, szertartásrendet, rítust hordoznak magukban és közvetítenek.

Az első csoportba tartozó ún. "én-gesztusok", melyek elsősorban az ember belső állapotát fejezik ki. Ilyen gesztus, például a feledékenységet kifejező enyhe homlokon ütés a kezünkkel. Ez a gesztus azonos jelentéstartalommal bír mind az orosz, mind az angol nyelvben. Egy másik gesztus, melynek ugyanez a jelentése mindhárom gesztusnyelvben a vállvonás, ha valamit nem tudunk, nem vagyunk biztosak valamiben, vagy nem értünk valamit. Ugyanezt fejezi ki a két kéz eltávolítása egymástól középről két irányban. Ha megnyaljuk a szánk szélét, azzal pozitív izkifejezést juttatunk nyilvánosságra. Egy gesztus kifejezésekor az egyes, kiemelt emberi testrészek, mint kulcsfontosságú információhordozók kerülnek előtérbe, és egy pillanat erejéig az egész kommunikációs aktus, illetve annak tartalma rajtuk összpontosul.

A másik csoportba tartozó ún. "**megerősítő gesztusok**"-nak a nevében is benne van, hogy fő funkciójuk az elmondottak alátámasztása, megerősítése. Ez a gesztus-csoport általában a beszélő temperamentumát tükrözi és dramatizálja a helyzetet. Ide tartozik a jobb kéz hirtelen felemelésével jelzett visszavonhatatlan döntéshozatal megerősítése.

Ide tartozik a gondolkodást, bizonytalanságot, megfontolás tárgyát kifejező fültő vagy fejtető vakarás révén kifejezésre jutó gesztus is. Ez nagyjából megegyezik az orosz és az angol nyelvben a magyarban hasonló jelentéstartalommal bíró gesztussal.

Az ebbe a csoportba tartozó orosz gesztusok közül a következő a suttogás meghallását, vagy a másra nem tartozó információ kifejezését szolgáló gesztus a fülhöz emelt kéz. (A magyarban ez kiegészítő jelentéssel bíró gesztus, mivel azt is kifejezi, hogy "... túl halkán beszél a másik partner, és én nem hallom jól ...") Az angolban pedig csak ez utóbbi jelentésben használják.

A harmadik csoportba tartozó, ún. "**mennyiségi gesztusok**", főleg fizikai mennyiséget és méretet fejeznek ki. Nagyon érdekes orosz gesztus a magyar diákok számára a kisujj behajlításával megkezdett számolás, illetve a számok 1-től 5-ig történő bemutatása az ujjakon, mivel alapvetően különbözik a magyarok által használt kézen történő számlálás menetétől. Az angol gesztusnyelvben a számolás szintén a kisujjal kezdődik, mint az oroszban, de zárt kézről ujjnyitással. Viszont, ha egytől ötig mutatjuk a számokat, a két jelrendszer megegyezik, annyi megjegyzéssel, hogy míg az oroszban inkább befelé néz a tenyerünk, addig az angoloknál – a kettes szám bemutatását kivéve, mely kifelé tartott tenyérrel történik – szintén a befelé tartott tenyérrel történik a számok bemutatása.

A vastagság, magasság, hosszúság, mélység kifejezése az orosz gesztusrendszerben egy vagy két kézzel történik. Gondoljunk csak a "Karavoj" című népi játékra. Ezek a gesztus értékű kifejezések hasonlóak a három nyelvben, a magyarban, az oroszban és az angolban. Annyi kiegészítés tartozik ehhez az információhoz, hogy az angolban a korban kicsit is kézzel mutatják, illetve a mennyiséget – úgy, mint a magyar gesztusnyelvben – két ujjal is be lehet mutatni.

A negyedik csoportba tartoznak az ún. "**Ő-gesztusok**", amelyek az emberek közötti kapcsolatokat fejezik ki, azokra irányulnak. Ide tartozik a szellemi képességek kétségbevonását jelentő homlokon merőlegesen tartott és forgatott mutatóujj. Ez a gesztus jelentésében megegyezik az angollal és a magyarral, bár a magyar gesztusrendszernek e tartalom kifejezésére van még egy másik gesztusa is, melyet az orosz, illetve angol beszélőpartner nem biztos, hogy megértene. Ha ugyanezt a magyarban használt gesztust vesszük alapul, mely a tenyér jobbra-balra mozgatását jelenti az arc, illetve inkább a szem és a homlok előtt, akkor az angolban ennek a gesztusnak van egy kiegészítő jelentése, mely szerint az illető átvitt értelemben vak.

Az erőfitogtatást, félelemkifejezést szolgálja a mutatóujj mozgatása, vagy az öklórázás a másik arca előtt. Ez a gesztus jelentéstartalmában megegyezik az orosz és a magyar nyelvben. Az angol nyelvben kiegészítő jelentése is van, mely szerint figyelmeztetni akarunk valakit. A politikai életben azonban megerősítést, nyomatékosítást jelent.

Az ötödik csoportba sorolt ún. "**védekező gesztusok**"-nak már a megnevezése is nagyon találó, önmagáért beszél. Bár ezt az elnevezést mi megtoldottuk a „titokhordozó” jelzővel is. Ide tartozik a távolba nézést kifejező gesztus, szemöldökvonatra emelt tenyérrel, mellyel mintegy árnyékoljuk a szemünket, hogy jobban lássunk a távolba, vagy a másik fülébe történő sugdolózás szájhoz emelt, rá merőlegesen tartott kézzel. Ez utóbbi gesztus a csend megtartását fejezi ki, illetve a titok közlését az információt adó sűgő és az azt vevő között. Mindkét gesztus azonos jelentéstartalommal bír mindhárom nyelvben.

A hatodik csoportba tartozó ún. "**jelző gesztusok**" érzelmi hozzáállást, értékelést, vélemény kifejezést jeleznek/adnak tudomására az érintkezésben résztvevőnek. Ilyen például a bosszantás, ingerlés kifejezésére szolgáló, mindkét kéz ujjait igénybevevő gesztus, mely megegyezik az orosz és a magyar nyelvben. Az angolban kiegészítésre szorul ez a gesztuscsoport, hiszen olyan gesztusokat tartalmaz, melyek sem az orosz, se a magyar gesztusrendszerben nem találhatók meg. Ilyen például a beszélőpartner kigúnyolását szolgáló saját orr „megfricskázása” lentről fölfelé. Ezt azt jelenti, hogy nem bánja a beszélő, ha kinevetik, nem törődik vele, ha bosszantják, nem érdekli a beszélőpartner véleménye.

A hetedik csoportba tartoznak az ún. "**felszólító vagy imperatívuszi gesztusok**", melyek belső impulzív érzéseket, óhajt fejeznek ki. Ilyen például a hallgatást, a csend óhaját kifejező ajakra merőlegesen emelt mutatóujj. Az odaintést, odahívást mindig magunk felé fordított tenyérrel és minden ujjunk egyszerre történő ki-behajlításával végezzük, esetleg csuklómozgással megerősítve a mozdulatot. Mindkét gesztus megegyező a szóban forgó nyelvekben, de angol vonatkozásban kiegészítésre szorul. Ha ugyanis ujjal intek magamhoz valakit, az a tekintélyemet, felsőbbiséget fejezi ki, ha viszont tenyérrel (vagyis kézfejemmel) jelzek valakinek, az sokkal barátságosabb. Ha egész karral intünk, az vagy azt jelenti, hogy az illető messze van, és szeretnénk, ha meglátná a jelzést, vagy a közlekedésben használatos, mint formális, közlekedés-irányító jelzés.

Az oroszban használatos gesztus, mely ebbe a csoportba sorolható és nem egyezik a magyarban hasonló esetben használt gesztussal az elgondolkodás állapotából való kizökkentésére szolgáló gesztus, mely a mutatóujj jobbra-balra történő mozgatását feltételezi az illető orra előtt. Ez a gesztus jelentéstartalmát tekintve megegyezik az angollal. A különbség az, hogy az angol egész tenyerét használja e mozgás során, nem csak egy ujját.

A nyolcadik csoportba sorolt, ún. "**verbális beszédet kikapcsoló gesztusok**" teljes értékűek, nincs szükségük verbális megerősítésre. Ez a gesztuscsoport a látás érzékszerveire alapozza az információ átvitelt. Ide tartozik a leülésre invitáló gesztus, az útirányt ujjal vagy teljes karral mutató gesztus, és a kacsintás, mint a szolidaritás, vagy egy ügyben való közreműködés, szerepvállalás kifejezése. Ezek a gesztusok szintén közel azonos jelentéstartalommal bírnak mindhárom nyelvben.

A legnagyobb érdeklődésre általában és különösen az idegennyelvi órán a kilencedik csoportba tartozó, ún. "**hagyományhordozó gesztusok**" tartoznak. Ezek a gesztusok magukban hordozzák a népi és egyéb hagyományokat, az egyházi és egyéb hittel, hiedelemvilággal kapcsolatos ritusrendszert, szokásokat. Ezek a gesztusok elsősorban az ember társadalmi életével kapcsolatosak, hiszen általánosan elfogadott viselkedésformákat, szokásrendet jelenítenek meg meghatározott, a szokásostól eltérő események, illetve a mindennapok kapcsán. Tulajdonképpen ez az a gesztuscsoport, mely a leginkább felhasználható és beépíthető az idegennyelvi óra menetébe.

A legegyszerűbb orosz példa ennek illusztrálására a babonához kapcsolódó, szimbolikus imitálása a bal vállon keresztül történő "köpésnek" háromszor annak reményében, hogy el ne kiabáljunk valamilyen szerencsés eseményt vagy kijelentést. Ez a gesztus formailag teljes mértékben különbözik a magyartól és az angoltól. Úgy vettem észre, hogy a hallgatóim hitetlenkedéssel vegyes humorral fogadják és sajátítják el ezt a gesztust az óráimon, de nagyon élvezik. Az angol gesztusnyelvben ebben az esetben kétszer koppantanak fán, vagy kopogtatják meg a jobb kéz középső ujjával a halántékot „touch wood” szóbeli kiegészítéssel. Ha például kiborult a só, az orosz és az angol gesztusrendszerben egyaránt – a magyartól eltérően – jobb kézzel összeszedve a bal váll fölött áthajítva dobják ki, mondván, hogy hadd csipje az ördög szemét, hiszen az ördög a bal vállunkon keresztül tekintget és hat ránk.

A következő – ebbe a csoportba tartozó – gesztus már megegyezik jelentéstartalmát tekintve az oroszban és a magyarban, hiszen két ember összefonódott kezére történő szimbolikus ütés egy egyezés, megállapodás pozitív jóváhagyását jelenti, bár nálunk ez a jelentés kiegészül a vita lezárását jelentő jelzéssel is. Az angoloknál a pusztá kéz összefonódása jelenti ezt, ráütés nélkül.

Találkozáskor és búcsúzaskor általában kézfogással üdvözljük egymást, bár az angolok nemcsak a férfiakkal fognak kezét, hanem a nőkkel is, míg a magyar és az orosz szokásrendben ez nem feltétlenül van így. Üdvözlésre általánosan elfogadott gesztus a férfiak részéről a kalap megemlése vagy levétele. Egymás üdvözlésekor más gesztusok is alkalmazásra kerülnek. Ilyen például a puszi. Az oroszok hosszú távollét után vagy hosszú időre történő búcsúzaskor háromszor puszilják egymást arcon, rövidebb távollét után egyszer. A magyaroknál, mint tudjuk, két puszi „jár”. Ezért nagyon furcsa és kellemetlen helyzetbe kerülhet a magyar ember, ha nem ismeri ezt a szokást. Az angoloknál az arcon puszilás egyáltalán nem szokás.

Mint a rendszerezésből és a példákból kitűnt, az idegen nyelv tanítása során feltétlenül alkalmazni kell a gesztusokat, ezáltal a nyelvi óra sokkal élénkebb lesz. A gesztusoknak köszönhetően a diákok jobban átérzik az illető nyelvet hordozó nép temperamentumát, megerősítik saját benyomásaikat az idegen nyelvvel kapcsolatban, és a nyelvelsajátítás is sokkal könnyebb a pozitív motiváció által.

Kultúrák közötti kapcsolat egy vagy több nyelven?

Koutny Ilona

Adam Mickiewicz Egyetem, Poznan, Lengyelország

Bevezetés

A különböző kultúrák közötti kapcsolat egyre intenzívebb, látjuk és halljuk, hogy mi történik távoli országokban, nyilatkoznak alig ismert kultúrák képviselői, ... s ha nem lenne tolmács, mit sem értenénk. Számítógépes hálózatokon bolyongva távoli adatbankokat érhetünk el, de mégsem járunk mindig sikerrel, hisz nem értjük az információt. Turistaként is lépten-nyomon nyelvi korlátokba ütközünk.

A nyelv és kultúra szoros kapcsolatban áll egymással; elfogadott nézet, hogy a nyelv tükrözi egy népnek a világlátását. Konfliktushelyzetek adódhatnak, ha a másik kultúrájának ismerete nélkül próbálunk kommunikálni. Ha kulturális szinten hiba csúszik a kommunikációba nemzetközi tanácskozásokon, akkor akár politikai incidensek is kirobbanhatnak. S egyre nagyobb teret kapnak a nemzetközi kapcsolatok!

Két, egymással ellentétes folyamat figyelhető meg kulturális téren: egyrészt egy egységesítő tendencia, azaz a világ nagy részére eljut az új divat, hasonló ruhákat hordanak és ugyanazt a zenét hallgatják a fiatalok, ugyanazoknak a nagy cégeknek a termékei kaphatók különböző országokban, és sokszor már nem bajlódunk az új fogalmak lefordításával, hanem átvesszük a legtöbbször angol szót, kifejezést (*computer, Aids, top, jogging, stb.*). Az USA a nagy "olvasztótégely", ahol a világ különböző részeiről érkező emberek átveszik az angolt és az amerikai kultúrát (bár ott is a spanyol nyelvű kisebbség szerepe egyre nő).

Másrészt az identitáskeresés, visszanyúlás a gyökerekhez, a hagyományokhoz, a kulturális és nyelvi különbségek hangsúlyozása egyre jellemzőbb. Európában a nemzetek különválását figyelhetjük meg: csehek, szlovákok, horvátok, szerbek, szlovének stb. saját nyelvük és államuk megerősítésén munkálkodnak. A különböző kultúra előbb-utóbb különbségeket hoz létre az eredetileg azonos nyelvben is: ld. brit és amerikai angol, spanyolországi és dél-amerikai spanyol, stb.

Hogy tudunk "egyetérteni", amikor több mint 5000 nyelven beszél a világ, s még többféle módon gondolkozik? A "*bábeli szindróma*" (Piron 1994) régóta foglalkoztatja az embereket, de igazán égető kérdéssé napjainkban vált. Néhány lehetséges megoldást mutatunk be és következményeit elemezzük.

1. Többszínűség és a nemzetközi szervezetek

A többszínűség megjelenik a mindennapokban és a nemzetközi szervezetek gyakorlatában. A nemzetközi tanácskozásokon a tagállamok képviselői ragaszkodnak az egyenlő nyelvi jogokhoz, azaz hogy saját anyanyelvükön szólalhassanak meg, továbbá hogy a határozatok a saját nyelvükön is megfogalmazódjanak, hisz ezek utána a tagországok hivatalos dokumentumai közé tartoznak. A nyelvi pluralitás a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és tudományos életet egyaránt jellemzi; a nyelv így fontos politikai és gazdasági fegyver is (Szabari 1996).

Az ENSZ-nek 6 (angol, francia, spanyol, orosz, arab, kínai), az Európai Uniónak 12 (angol, dán, finn, francia, ír, görög, holland, német, olasz, portugál, spanyol és svéd) hivatalos nyelve van. A konferenciák lebonyolításához tolmácsok hada szükséges, a dokumentumok lefordításához pedig fordítóké: a 12 nyelvet tekintve 132 fordítási irány ellátásáról kell gondoskodni, és ennek anyagi oldalát előteremteni, továbbá a fordítások időigényesek, s így fontos információk csak késéssel jutnak el a megfelelő helyre. Ha a kelet-európai országok is csatlakoznak, 4 további ország esetén az előbbi szám 210-re emelkedik, súlyos terheket róva a csatlakozó országokra.

Csak néhány adatot idézünk a költségek szemléltetésére (Piron 1992): az EU nyelvi kiadása már 1989-ben 1,4 milliárd ECU volt; előfordult, hogy az Egészségügyi Világszervezet lemondott egy 4,2 millió

dolláros, jól megfontolt egészségügyi programról Afrikában, miközben 5 millió dollárt hagyott jóvá a nyelvi költségekre (!). 1995-ben napi 1 millió oldalt fordítottak (Szabari 1996) és egy átlagos konferencianap 17000 ECU-be került.

A számítógépes fordítás, melybe hatalmas összegeket fektetnek (pl. EUROTRA, vagy újabban a VERBMOBIL) még távol van attól, hogy átvegye a fordítók és tolmácsok munkáját.

A kultúra közvetítése, mely lehet forrásnyelv- vagy célnyelv-orientált, a tolmácson és fordítón múlik. Bár az EU biztosítani kívánja minden nemzetnek az anyanyelvéhez való jogot, egyes nyelveket, mint az angolt és a franciát sokkal gyakrabban használják. Beszélnek már egyfajta *eurospeak*ról, mely a nyelvek, főleg az angol egy steril változatát jelöli.

Az eredetileg többnyelvű tolmács, majd pszichológus Piron (1994) patologikusnak nevezi a jelenlegi helyzetet. "*társadalmi neurózis*"-ról beszél, hisz az emberek nem is akarnak tudomást venni arról, hogy lehetne más megoldás is (ld. 3.), ragaszkodnak a költséges többnyelvűséghez, vagy előnyben részesítenek egy etnikai nyelvet.

2. Az angol mint nemzetközi nyelv

A történelem során egy-egy nyelv, mint az arám vagy a latin, nemzetközi szerepre tett szert (Szerdahelyi 1977). Ennek mindig is politikai, gazdasági okai voltak. Jelenleg az angol tölt be ilyen nem hivatalos szerepet (hisz a hivatalos politikai kapcsolatokban a többnyelvűség uralkodik, mint ezt láttuk): tudományos konferenciákon, sajtótájékoztatókon, turizmusban .... (bár Kína nemrég bejelentette, hogy 97 szeptemberétől csak kínai nyelven tartanak sajtótájékoztatót).

Az angolt 350 millió ember beszéli anyanyelvként és további 750 millió használja hivatalos nyelvként a világban. Ha elfogadjuk a nyelv kultúráközvetítő szerepét, akkor óhatatlanul felmerül a kérdés, milyen angol kultúrát próbáljunk meg elsajátítani: a britet, az amerikai, a kanadait vagy az ausztrált? Egyre többen érvelnek a nem anyanyelvi normák mellett (Kachru 1992), pl. indiai, szingapúr vagy nigériai változatok elfogadása mellett, ahol a nyelvi struktúra és kifejezőmód szintjén is érződik az anyanyelv hatása. A *konferencia angol* is különbözik a britek *Quine English*-étől, hisz rendszerint jóval primitívebb az anyanyelvi változatnál.

Nemzetközi kommunikációban, ha különböző anyanyelvű emberek közös nyelvet beszélnek, akkor két eset lehetséges: a közös nyelv

- az egyiknek anyanyelve, a másiknak idegen nyelv;
- egyiküknek sem anyanyelve.

Az első esetben az anyanyelvi beszélő előnyt élvez, hisz minden probléma nélkül ki tudja magát fejezni, s ráadásul az ő kulturális háttere dominál, a másiknak igazodnia kell hozzá. Ha ez tömeges méreteket ölt, mint az angol esetén, akkor ez az adott nyelvet beszélő népeknek nyújt anyagiakban is kifejezhető hatalmas előnyöket, hisz a többieknek sok évet kell a nyelvtanulásra fordítani.

A nyelvtanulás Magyarországon különösen nem hatékony, de nagyon sok országban nem áll megfelelő arányban a nyelvtudás a ráfordított idővel és pénzzel. Az angol kiejtése egyes népek számára (pl. japánok, kínaiak) komoly nehézséget okoz. További probléma a nem világos mondatstruktúra (jelöletlen mondatbelső funkciók), s a gazdag frazeológia. Így a kezdetben könnyű angol magas szintű elsajátítása nagyon nehéz.

Chiti-Batelli (1995) politikai és nyelvi hegemoniáról beszél, s az angol szerepét fenyegetőnek tartja, olyannak, mint az ókorban a latinét az őshonos európai nyelvekre vagy később a spanyolét Dél-Amerikában az indián nyelvekre.

Ha egyik félnek sem az anyanyelve a használt közös nyelv, akkor kevésbé kötelező az adott nyelv normája és kultúrája, a felek nyelvtudásától is függ a használt kód, rendszerint az adott nyelv egyfajta primitív változatához vezet.

Érdekes, de kétséges megoldás az Ogden (1930) javasolta Basic English, amely 850 angol alapszóval (ebből 600 főnév, 150 melléknév, 82 nyelvtani szócska és mindössze 18 ige) akar mindent kifejezni, pl. *give a song* ‘énekel’, *give it their attention* ‘figyel’.

3. Az eszperantó mint semleges nemzetközi nyelv

A 110 éves múlttal rendelkező, s a világon több millió ember által beszélt eszperantó már régen nyelvertervezetből valódi, működő nyelvvé vált. Nyelvtana egyszerű és szabályos, szókészlete produktív, így megtanulásához kevesebb idő kell, mint más természetes nyelvéhez. Piron (1994) szerint 150 óra alatt lehet olyan eredményt elérni, mint amelyet az angol esetén 1500 óra alatt. Ez azt jelenti, hogy oktatása tizedannyiba kerülne mint az angolé, franciaé vagy németé. A könnyű kifejezőképesség, a szabályok általánosíthatósága oldja a nyelvi gátlásokat.

Ezenkívül az eszperantót nyelvi modellként alkalmazva az indoeurópai nyelvek oktatásában is fontos előkészítő szerepet játszhatna, ahogy erre utalnak a nemzetközi kísérletek (Szerdahelyi 1975, Corsetti, La Torre 1995), s ez a magyar nyelvtanulóknak különösen sokat segítene.

Ha két ember eszperantóul beszélget, akkor rendszerint mindkettőjüknek ez egy tanult nyelv (eltekintve a kevés számú eszperantó anyanyelvűtől), így egyikőjük sincs indokolatlanul fölényben, egyenjogú partnerekként társalognak. Amennyiben nemzetközi téren elfogadnák, nem nyújtana egyik nemzetnek sem politikai, gazdasági és kulturális fölényt.

Az eszperantó is hordoz valamilyen kulturális töltetet, de ezt nem az elkülönülés jellemzi (más kultúra éppen annyiban az ami, amennyiben különbözik a többitől), hanem Auld (1986) szerint az eszperantó kultúra *befogadó*, azaz magába fogadja a beszélőközössége nemzeti kultúráinak elemeit. A kialakulóban lévő nemzetközi kultúra lecsapódása és egyfajta nyitottság, tolerancia a mások kultúrája iránt, valamint informális állapítható meg az eszperantó nyelven történő interkulturális kommunikáció esetén (Koutny 1994), így kevesebb a konfliktuslehetőség. A különböző népek kultúrájának a közvetítése az egyik célja.

Az eszperantó általános használata nemzetközi nyelvként sokak szerint elképzelhető lenne (Eco, Gados, Piron, Szerdahelyi stb. sőt a nyelvész Martinet (1989) arra a következtetésre jut, hogy *“a nemzetközi kommunikáció nyelvi problémája jelenleg az eszperantó – melyről tudjuk, hogy kielégítően működik a használói körében – és egy hegemónikus nemzeti nyelv, mint mindnyájan tudjuk, az angol közötti konfliktusban jelentkezik”*. Az Európa Parlamentben is volt javaslat a bevezetésére, az UNESCO több határozatában (1954, 1985, 1993) elismerte az eszperantó jelentőségét nemzetközi téren, mégsem vált az angol valódi konkurensévé. Miért?

Piron (1994) részletesen elemzi könyvében a bábeli szindrómát és a társadalom pszichikai gátjait egy kézenfekvő megoldás elfogadásában (pl. ignorancia, a status quo védelme, a természetes nyelvek természetességébe vetett téves hit, különböző félelmek). A probléma nem csak nyelvi, pszichológiai, hanem alapvetően politikai, és az eszperantó mögött nem áll politikai hatalom. Az angol nyelvű országoknak kimondottan ellenérdeke az eszperantó terjesztése, hisz így a saját gazdasági, politikai befolyásuk csökkenne.

A kultúrák közötti kommunikáció bonyolult nyelvi, pszichológiai, gazdasági és politikai kérdéseket érintő probléma. Úgy gondoljuk, hogy mindenkinek joga van az anyanyelve használatára, az adott nyelvet beszélő közösségben, de a nemzetközi kommunikációban hatékony és racionális megoldásra kell törekedni, amely a benne résztvevők egyenlőségén alapul.

Bibliográfia

- Auld, William (1986): *Kulturo kaj internacia lingvo*. Chapeco: Fonto
 Chiti-Batelli, Andrea - Janton, Pierre (1995): *Politika hegemonio kaj lingva hegemonio en Europo*. Rotterdam: UEA
 Corsetti, Renato - La Torre, Mauro (1995): *Quale lingua prima? Per un esperimento CEE che utilizzi l'esperanto*. In: LPLP 95/1
 Eco, Umberto (1993): *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*. Roma/Bari: Editori Laterza
Esperanto kaj la estonteca plurlingvismo. Diskuto kun Umberto Eco. 1994. Rotterdam: UEA
 Gados László (1996): *Az egyesülő Európában társalognunk vagy dadogjunk*. Budapest: Hexaco GNH Kft

- Kachru, Braj B. (szerk. 1992): *The Other Tongue: English across Cultures*. 2. kiad. Urbana/Chicago: University of Illinois Press
- Koutny Iona (1994): *Nyelvi és kulturális kommunikáció az idegen nyelven*. In: 4. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Budapest: BME
- Martinet, André (1989): "The proof of the pudding". In: Schubert (szerk.): *Interlinguistics. An Introduction to the Study of Planned Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter
- Piron, Claude (1992): *Communication linguistique. A la recherche d'une dimension mondiale*. Paris: SAT-amikaro
- Piron, Claude (1994): *Le défi des langues: du gachi au bon sens*. Paris: L'Harmattan
- Szabari Krisztina (1996): *Az Európai Unió és a nyelvek. A nyelvi szabályozás gyakorlata, valamint a fordítás és tolmácsolás jelene és jövője*. In: *Modern Nyelvoktatás*. 1996/3
- Szerdahelyi István (1977): *Bábelről a világnyelvig*. Budapest: Gondolat
- Szerdahelyi István (1975): *Metodologio de Esperanto*. Budapest: Tankönyvkiadó

A magyar és a lengyel kultúra találkozása egy tematikus szótár keretében

Koutny Ilona

Adam Mickiewicz Egyetem, Poznań, Lengyelország

Egy másik nemzet megismeréséhez az út a kultúrán és a nyelven keresztül vezet. A készülő magyar-lengyel tematikus szótár néhány példája alapján szeretnénk megvizsgálni, hogy mit és hogyan lehet bemutatni a magyar kultúrából, hogy lehet ezt a lengyel nyelvben visszaadni.

1. Kultúra - nyelv - szótár

A **kultúra** tágabb értelemben magában foglalja a művészeteken kívül az adott nép társadalmi, politikai, kulturális berendezkedését, a társadalmi viselkedés normáit, a mentalitást (világlátást) és az életmód anyagi megnyilvánulásait.

A **nyelv** része a kultúrának és egyúttal hordozója is. Minden lecsapódik a nyelvben, hiszen mindent megnevezünk. Anyagi kultúránk elemei nyomot hagynak a nyelvben, így lehet például a nyelv elemzésével a kultúrára, az életmódra következtetni (ld magyar- finn rokonság és akkori életmód).

A nyelvek különbözőképpen képezik le a valóságot, s ez komoly problémák elé állítja a fordítót és a szótárkészítőt. Vegyük csak a színek példáját. A fizikailag folyamatos skála bizonyos intervallumainak külön nevet adunk. A feketére, fehérre, pirosra, kékre, zöldre, sárgára vagy barnára a különböző nyelvek különböző szavakat használnak, de lehetnek eltérések. A magyar *kék* szint a lengyel 3 szóval adja vissza: *blekitni* 'világoskék' *niebieski* 'égszínkék' *granatowy* 'sötétkék', a japán *aoi* pedig magában foglalja mind a kéket, mind a zöldet. A magyar *piros* és *vörös* lengyel egyetlen megfelelője a *czerwony*. A kifejezésekben is lehetnek különbségek: a *halvány lila gőzöm sincs* lengyelül *nie mam zielonego pojęcia*, azaz 'zöld fogalmam sincs' (Bihari, 1992).

A magyar a *fa*, az orosz a *djerevo* vagy a japán a *ki* szó hallatára a növényt képzele el beleértve ennek anyagformáját, a lengyel, az angol, német vagy a francia számára a növény és az anyag két különböző fogalom, két különböző szóval jelöli azokat. Egyre többen érvelnek a mellett, hogy a nyelvi világkép a nyelvtanítás részét képezze (pl. Masiolek-Klosinska 1995).

A nyelv a beszélőközösség tapasztalatát tükrözi egy adott korban, a **szótár** pedig a nyelv szókészletnek egy rögzített formája lexikai egységekben (szavakban és kifejezésekben), melyek bizonyos, a használatra vonatkozó információt is tartalmaznak, ahogy Anatole France mondja a szótár „*ABC'-rendbe szedett univerzum*”.

Az alfabetikus rendezés a leggyakoribb, hisz konvencionális volta miatt könnyű visszakeresést biztosít, de lehet fogalom alapú rendszerezést is készíteni. Ez utóbbi együtt mutatja be az egymáshoz közelálló fogalmakat, és megvilágítja a köztük levő kapcsolatot, lehetőséget ad a fogalmak közötti alá- és fölérendeltség, illetve asszociatív kapcsolat kifejezésére. Ezeket hívjuk tezauruszoknak.

A **tematikus szótár** nem követ egy szigorú logikai felosztást, amire egy tezaurusz törekszik (ez különben is egy eléggé nehezen megoldható filozófiai probléma), hanem pragmatikus, azaz a nyelvhasználat szempontjából fontos csoportokat alakít ki. Az elsődleges cél a mindennapi élet szókincsének a bemutatása, mely nagy hasznára van elsősorban a haladó nyelvtanulónak.

Szemben az alfabetikus szótárral a tematikus szótár nem fedi le az egész nyelvet, de kommunikatív szempontból a legfontosabb szavakat megadja a kiválasztott témakörökön belül. A szavak rendszerint egy jelentésükkel szerepelnek, avval amelyik az adott helyen egyértelmű, pl. a *fa* a növények esetén egyértelműen *drzewo*, a bútornál pedig *drewno*. Így a nyelvi kontextust a megfelelő csoportosítás biztosítja. A tematikus szótárt vagy tezauruszt rendszerint alfabetikus index egészíti ki.

2. Magyar-lengyel tematikus szótár

Az UAM Hungarológia szakán tanárok és diákok közreműködésével készülő magyar-lengyel tematikus szótár alapvetően kommunikációra és oktatásban való felhasználhatóságra irányul, elsősorban lengyel felhasználóknak (haladó diákoknak).

A jelenlegi megközelítésben **17 főtémában**, ezeken belül 5-10 alcsoportban (esetlegesen még további fontos fogalmak kiemelésével) mutatjuk be a **mindennapi élet szókincsét**, beleértve az interperszonális kommunikációban szereplő beszédaktusok kifejezéseit is, továbbá az egyetemi oktatásban szükséges terminusokat (művészet, nyelvészet, gazdaság területéről), témánként kb. 1000 szóban. Egy általánosan művelt ember szókincsét célozzuk meg.

Ezenkívül rövidítések, a legismertebb személy- és földrajzi nevek jegyzékét is tervezzük. A szavak és kifejezések felső határa 20000.

A **címszavak** nem abc-rendben követik egymást, hanem az adott téma diktálta egyfajta logikus rendben, például a távolabbtól a közelebbihez, a **LAKÁS** esetén: **ország, vidék, megye, város, negyed, kerület, lakótelep, út, ház.**

A címszavak többségét főnevek alkotják, de igyekszünk megadni a kommunikációs környezetüket, azaz a velük gyakran használt igéket és melléneveket (egyfajta *kollokációs* szótárt alakítunk ki). A szócikken belül 4 csoportot különítünk el (az **út, utca** címszót véve példaként a **LAKÁS** témakörből), melyeknek nem kell mindig jelen lenniük:

- * Az elsőben a címszó fajtái vannak a lakás szempontjából, mint:
  - körút** bulwar
  - sétány, (fa)sor** aleja
  - köz** 'zaulek', (mala) ulica
  - rakpart** nabrzeze
- * A másodikban az adott főnévvel gyakran használatos igék találhatók, mint:
  - az ~ vezet** **vhová** ulica prowadzi dokads
  - úton/ utcában lakik** mieszkac w ulice
- * A harmadik csoportot a főnévhez kapcsolódó mellénevek alkotják, pl.:
  - csendes / zajos** cicha / halasliwa
  - kanyargós, zezugos** zyzzakowata
- * A negyedik az asszociatív a címszóhoz kapcsolható, de saját szóbokorral nem rendelkező szavakat tartalmazza.
- * az 5. pedig további bonyolultabb kifejezéseket bocsáthat rendelkezésre.

Már itt is láthatók problémás szavak, hisz a magyarban a címben megjelenhet bármelyik utcafajta, de a lengyelben a *zaulek* 'köz' vagy a *nabrzeze* 'rakpart' erre nem használható, ezért ezt idézőjelben, mintegy fordításként adjuk meg.

A csoportokon belül további hierarchia lehetséges (a szótár makró- és mikrostruktúrájának részletesebb leírását lásd Koutny 1997):

étkészlet
tányér
lapos ~

A **szóbokros felfogás** segítséget nyújt a szavak megjegyzésében, ez vonatkozik a fogalmilag összetartozó szavakra, mint *anyós - após* vagy nyelvtanilag összetartozókra, mint *fekszik - fekvés*. A tematikus csoportosítás lehetővé teszi, hogy hasonló jelentésű szavak egymás közelében legyenek és így a köztük lévő hasonlóság és különbség jobban szembetűnik, mint a betűrendes szótárban, ahol ezek a szavak egymástól elkülönítve helyezkednek el, pl.:

negyed, (közigazgatásilag) kerület dzielnica
út, (kisebb) utca ulica.

A szinonimákat mind a magyar, mind a lengyel oldalon használjuk:

lift, hiv felvonó winda

unokahúg (lánytestvér gyereke) siostrzenica, (fiútestvér gyereke) bratanica

3. Kulturális különbségek ábrázolása a szótárban

Már a szókincs kiválasztását és a csoportosításukat témák szerint meghatározza a kiinduló nyelv, a kulturális különbségek a következő helyeken jelentkeznek:

* **specialitások, ún. reáliák**, melyeket rendszerint csak magyarázni lehet.

Ételek, mint *pörkölt, somlói galuska, pogácsa, lángos, főzelék* stb. A *ballagás*nak sincs lengyel megfelelője, mert hasonló ünnepelés nem szokásos Lengyelországban. A magyarázat megértésében sokat segít a szó helye, így a *ballagás* az *érettségi* után következik a szótárunkban. A *gólya* bevett neve az elsőéves egyetemistának, és elmaradhatatlan fogalom a *gólyabál* is, ha az egyetemi életről van szó.

A *kismama, kiskatona, gyászjelentés* szavak is nehezen adhatók vissza egy lengyel szóval, hisz pl. a *klepsydra* alapvetően az újságban megjelenő gyászír.

* Bizonyos dolgok, fogalmak mindkét kultúrában léteznek, de **megnevezésük különböző**. Különösen érdekes, hogy miként használnak különböző népeveket. A *francia saláta* lengyelül *salata jarzynowa*, azaz 'zöldségsaláta', a *franciaágy lózko małżenskie*, azaz 'házastársi ágy'. *Ez nekem kínai* mondjuk, ha valamit nem értünk, lengyelül viszont lehet ebben a helyzetben a *to jest tureckie kazanie dla mnie*, azaz 'ez nekem török prédikáció'.

* A **világ másfajta szemlélete** figyelhető meg a rokonsági kapcsolatok megnevezésében. A magyarban - mint több ázsiai és afrikai nyelvben - a kor fontos tényező. Így a *húg* és *nővér*, valamint *öcs* és *bátya* szavak léteznek alapvetően, ellentétben a lengyelre - valamint angolra, németre, franciára vagy oroszra - jellemző *brat* 'fiútestvér' vagy *siostra* 'lánytestvér' megnevezésekkel, ahol a rokon neve a mérvadó elsősorban. A kor meghatározó szerepe jelenik meg a köszönésekben is.

A *kézzel* vagy *géppel mos* más igét követel a lengyelben: *myc* vagy *prac*. A műveltetés a lengyelben is kifejezhető, de kevésbé használatos, így a *kifestetettük a lakást* csak *małowalimy mieszkanię*, azaz 'kifestettük a lakást' formában él.

* **Társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális berendezkedést** kifejező szavak egy része is csak körülírással adható meg, mint a *gyes, megye, kerület* vagy *NBI* a sportban. A *félszoba: mały pokój* az elmúlt évtizedek magyar lakáshelyzetére jellemző.

* A **kommunikáció** alapvető helyzeteiben használt mondatok, kifejezési formák (kéresek, elfogadás, visszautasítás, biztatás, stb.) is jellemzőek az adott nyelvre, kultúrára. A magyar-lengyel tematikus szótár egy külön fejezetben gyűjti össze ezeket a kifejezéseket. Wierzbicka (1991) részletesen ír az angol és a lengyel különbségéről hangsúlyozva, hogy az angol mentalitás a másik kívánságát, magánszféráját ('privacy') jobban figyelembe veszi és csak javasol valamit, míg a lengyel és a magyar majdnem rákényszeríti az akaratát a másikra.

Például a kéréseket tekintve a lengyel sokkal közvetlenebb. *Siadaj* vagy magázva *Niech pan(i) siada*, azaz 'Ülj le' vagy 'Üljön le' az angolban kissé durván hangzana: *Sit down*. Inkább a *Would you like to sit down* 'Le szeretne ülni?' az udvariasabb. A magyarban az első, közvetlen forma használható, de van olyan forma is amely nem adható vissza lengyelül: *Nem akarsz / akar leülni*.

Ebben a részben nem a magyar mondatok lengyel fordításairól van szó, hanem párhuzamosan felsorakoztatjuk a magyar és lengyel formákat egy-egy kommunikációs cél elérése érdekében, a közvetlenektől a semlegeseken keresztül a durvábbakig.

* A **frazeológia** tárháza egy nép szemléletmódja kifejezésének, itt találhatunk hasonlóságokat és különbségeket is a két nyelv között, de ebből viszonylag kevés kerül be ebbe a szótárba.

Fülig szerelmes: Zakochany po uszy, de

Alszik, mint a bunda: Spac jak kloda 'alszik mint a farönk'.

* A **konnotáció** is eltérő kultúrkörönként, s a szótárban is figyelmet kell fordítani a különbségek kiemelésére. Az oktatási részből származó példa a *professzor*: *profesor*, mely Magyarországon csak a legmagasabb tudományos fokozatot elért személyre használható, de Lengyelországban egy középiskolai tanárra is, akár csak Franciaországban.

Az *akadémiával* hasonló a helyzet, a magyarban a legmagasabb rangú tudományos intézmény, míg a lengyelben bizonyos főiskolák elnevezése, pl *Akademia Rolnica* `mezőgazdasági főiskola/egyetem` (vö. *Zeneakadémia*). Ezekben az esetekben a fogalom megjelenési helye segít az eligazodásban.

A magyar *laktérben* nincs benne a *rezi*, míg a lengyel *czynsz* tartalmazhatja a *rezi* bizonyos elemeit, pl. a fűtést, magát a *rezi*t sem lehet egyértelműen visszaadni.

A sort még további elemekkel lehetne folytatni, bizonyítva, hogy egy kétnyelvű tematikus szótár megfelelő terep lehet két kultúra szembesítésére. Sőt, a szerkezet rugalmassága miatt, egy hagyományos kétnyelvű szótárnál nagyobb lehetőségeket a különbségek kidomborítására.

Bibliográfia

- Bihari Gábor: *A színelnevezések vázlatos elemzése a lengyel és a magyar nyelvben*. In: Bańcerowski Janusz (szerk. 1992): *Polono-Hungarica. Nyelvészet - Irodalom - Történelem - Kultúrtörténet*. Budapest: ELTE
- Koutny Ilona (1997): *Fogalmi - kollokációs - tematikus szótárak: Egy magyar-lengyel tematikus szótár körvonalai*. kézirat
- Katarzyna Mosiołek-Kłosinska (1995): *Możliwości zastosowania pojęcia językowego obrazu świata w glottodydaktyce*. In: J. Bańcerowski (szerk.): *Polono-Hungarica 7. Nyelvészet - Irodalom - Történelem - Kultúrtörténet*. Budapest: ELTE
- Wierzbicka, Anna (1991): *Cross-cultural pragmatics: the semantics of social interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter

*Nyelvi imperializmus és nyelvművelés**

Lendvai Endre

Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs

1. Nyelvi imperializmus

Századunk kilencvenes évei a magyar nyelvben az **amerikanizálódás** jegyében zajlanak. A média képviselői (pl. Hársfai István 1995) általában angol hatásról írnak, a nyelvi kölcsönzést kutató nyelvészek számára azonban egyértelmű, hogy az angol nyelv **amerikai változatának** behatásairól van szó, melyek visszatükrözik a gazdaságban, a kultúrában és a gondolkodásban végbemenő változásokat.

A nyelvi kölcsönzésekkel nyelvművelői szemszögből foglalkozó szakirodalom ilyen esetekben előszeretettel használja a **nyelvi imperializmus** megjelölést, valamint az ennek jelentésmezőjébe tartozó militáns szókészletet. Balázs Géza "13 + 1 kérdés a magyar nyelvi kultúra lehetőségeiről" című írásában például ezt válaszolja a Romlik-e a magyar nyelv? kérdésre: "Igen. Mert idegenszerűségek tendenciaszerűen *támadják meg* [Kiemelés - L. E.] grammatikai szerkezetét, szókészletét, hangzását." (1997, 4.)

Az imperializmus korában a katonai, gazdasági erőszak valóban együtt járt a nyelvi erőszaktevéssel. A gyarmatosító hatalmak nyelvüket rákényszerítették a gyengébb nemzetekre. Ma ez a nemzeti kisebbségekkel fordul elő néhány országban. Utóbbiak nyelve így háttérbe szorul, fejlődésében megreked. A közigazgatási, közéleti, irodalmi stílusrétegekben a "gyarmatosító nyelv" jut dominanciához, ami a nemzeti nyelvek fejlődésére hosszú távon is rányomja a bélyegét (lásd: az angol és francia nyelv szerepe az egykori gyarmatokon). Nos, ezekben az esetekben a katonai-politikai-gazdasági imperializmus metaforájaként nyelvi imperializmusról is beszélhetünk. A múltban anyanyelvünk is átélte a nyelvi imperializmus időszakát, melyből a nyelvújítás emelte ki.

A magyar nyelv amerikanizálódása alapvetően különbözik a fenti esetektől. Nincs szó külső kényszerről, legfeljebb a befolyásolás kifinomult formáiról, melyekre mi, magyarok lelkes kitarulkozással válaszolunk. E folyamatban a magyar nyelvközösség **aktív asszimiláló hatása** a domináns tényező. A tömeges kölcsönzések alapját társadalmunk nyugati – kiváltképp amerikai – orientációja képezi. Amerikai mintákat követünk, utánozunk, veszünk át mentalitásban, az anyagi és szellemi kultúrában egyaránt. E folyamatokat anyanyelvünk híven **visszatükrözi**. Amikor a magyar nyelv romlása felett kesergünk és hadba szállunk annak tisztaságáért, tulajdonképpen a tükörképpel van bajunk, tehát tüneti kezelést végzünk.

2. Nyelvművelés

Tekintsük újra Balázs Géza idézett cikkét, mely a magyar nyelvművelés filozófiáját foglalja össze katekizáló stílusban:

Kérdés: - Félteni kell-e a magyar nyelv jövőjét? Válasz: - "A magyar kommunikáció sajátos, árnyalt, kreatív ... gazdag. Léteznek kedvezőtlen nyelvhasználati tendenciák (nyelvi környezetszennyezés, nyelvi elnyomorodás, elszürkülés) ..."

K.: - Mi a nyelvművelés értelme? V.: - A szépség, a norma, a stílus, mely "felhívó jel, ... hogy [a beszélők] kivel is állnak szemben."

K.: - Milyen legyen a nyelvművelés? V.: - Legyen érdekes, keltse fel az érdeklődést. Ne legyen sértő, szabálysúlykoló. "Adjon választ az emberek kérdéseire."

K.: - Ment-e a nyelvművelés által a nyelv ügye elébb? V.: - "Igen. Ha a nyelvművelés legnagyobb mozgalma, a nyelvújítás nem lett volna, nyelvünk talán valamiféle keveréknyelv lenne. A nyelvújítás a bizonyíték arra, hogy a legszélesebb felelős rétegek minden állami intézményi támogatás nélkül is

* Elhangzott a II/B. szekcióban. (A szerk.)

összefoghatnak. A magyar nyelvújításban egyformán résztvettek művelt parasztok, polgárok, arisztokraták, papok, tudósok és természetesen azonnal melléálltak a kor legnagyobb magyar írói."

K.: - Ment-e a nyelvművelés által a világ elébb? V.: - "Magyarország igen. A nyelvújítás mozgalmának eredménye a mai magyar nyelv, a nemzeti nyelven művelhető tudományok és például a Magyar Tudományos Akadémia létrejötte. A nyelvművelésnek vannak eredményei, de korunk információdszungele (az információs szupersztráda) a kommunikációs (verbális) zavarok, konfliktusok tömegét hozta (uo.)."

Tapasztalatból tudjuk, hogy okfejtéseinkben a nyelvet igen gyakran metafórikusan emberi tulajdonságokkal ruházzuk fel: *a nyelv idegen szavakat kölcsönöz, fogad be, asszimilál; nyelvi kontaktusokról, kölcsönzésről, jövevényszavakról, idegennyelvi behatásokról beszélünk. Az, hogy voltaképpen mindezen a nyelvközösség kölcsönző, befogadó, asszimiláló tevékenységét értjük, már-már a nyelvész számára is teljesen elsikkad. A képies beszédből lassanként fantombeszéd lesz. A nyelvi környezetszennyeződés, elnyomorodás, elszürkülés emlegetése nyomán a nyelv "beteg emberré" válik, akit meg kívánunk gyógyítani. A valóság ugyanakkor az, hogy a nyelv "beszennyeződése" a "nyelvromlás" csupán szimptóma. A diagnózist, a terápiát elsősorban nem a nyelv, hanem a mentalitás számára kell meghatározni. A cél – miként a nyelvújítás idején is – csakis a kiművelt emberfők felnevelése lehet. A művelt ember pallérozott gondolatait nyelvi döntések nyomán értelmes, szép megnyilatkozásokban fogalmazza meg. A hatékony nyelvművelés tehát az értelem csiszolásán keresztül valósítja meg céljait.*

A fentiek folyamányaként az embereket arról kell meggyőzni, hogy ők a világos gondolatok megalkotásában érdekeltek. Jelenleg a kommunikátorok jelentős részét nem ez a meggyőződés vezérli. Pedig a nyelv alapfunkciója továbbra is a kommunikatív (szemantikai) üzenet kódolásában-dekódolásában jelölhető meg. Az értelmes gondolatok természetesen megvalósulhatnak egyszerűbb és választékosabb stílusban egyaránt. A stílus (pragmatika) azonban másodlagos az értelemmel szemben.

3. Szemantikai és pragmatikai tartalom

Napjainkban mintha a pragmatikai tartalom uralkodna a szemantikai felett. A média, politika, kereskedelem beszélői tekintélyük felértékelését, ezen keresztül a hallgató befolyásolását kívánják elérni az idegen (főleg amerikai-angol) szavak használatával. E stratégia következtében a beszédmű tartalma akár homályban is maradhat. Paradox módon nem a szemantikum, hanem a pragmatikum (hogy a beszélő "kivel is áll szemben") a fontos. Az üzenetváltás nem a ráció, hanem az emóció csatornáján bonyolódik. Amikor, például, a beszélő azt mondja: *A Pécsi BAT PR-menedzsere vagyok.*, egyszerre két üzenetet küld a hallgatónak: 1. 'A brit-amerikai tulajdonú dohánygyár lakossági kapcsolatait egyengetem.' (A BAT, PR-menedzser elemekből ezt persze nem mindenki képes dekódolni.) 2. 'Egy jólmenő cég vezető beosztású alkalmazottja vagyok.' A második üzenet – napjaink domináns társadalmi attitűdjének megfelelően – rendszerint vevőre talál.

A magyar nyelvújítás sikere igazolja, meddig terjedhet a nyelvművelés hatóköre jóindulatú, alkotó társadalmi milióban. A nyelvművelői célok eléréséhez tehát adekvát **szociolingvisztikai előfeltétel**, a nyelvközösség meghatározó elemeinek azonos szándéka szükséges. Mai nyelvművelésünk szerény eredményeit – a tüneti kezelés mellett – éppen a kommunikációs széthúzás determinálja: az igénytelen, de tekintélyes közszereplők teszik ki a nyelvközösség "ötödik hadoszlopát".

4. Megújulási tendenciák

Az alábbiakban diagnosztizálni, értelmezni kívánjuk az anyanyelvünkben zajló kölcsönző-asszimiláló folyamatokat. Csakis drámai hevülettől mentes, objektív ténymegállapítás vonhatja meg egy hatékony nyelvművelői stratégia alapvonalait.

A nyelvközösségek kapcsolataiban az átvevő nyelv kettős funkciót tölt be. Egyrészt visszatükrözi a tárgyi, fogalmi innovációkat (a *lobbytól a baseball-sapkáig*), másrészt a kommunikátorok révén

"átveszi" az etalonnyelv szóhasználatát (*terv* helyett *program, project, utánpótlás* helyett *logisztika* ($\Leftarrow$ *logistics*)).

A "nyelv – beszéd" dichotómiára utalva meg kívánjuk világítani, hogy a "romlás" tünetei alapvetően **beszédszinten** mutatkoznak meg. "*Reméljük, kompatibilisek [= összeegyeztethetők, összekapcsolhatók] leszünk az Európai Unióval.*" – nyilatkozza egy vámos a TV-ben; "*Színes amerikai thriller [= krimi]. Rendezte TONY SCOTT.*" – hirdeti az újság a soronlévő filmről; "*inline skates*" [sorkerekű görkorcsolya] – reklámozza termékét a Baumax-katalógus. Mindhárom esetben magyarul világosabban megfogalmazható az üzenet szemantikai része. Csakhogy ez a megoldás nem közvetítené az áhitott pozitív üzenetet a beszélőről vagy az eladni kívánt termékről. Az idegen szavas variánsok tehát kitervelt módon a pragmatikai információ prioritásának jegyében fogalmazódnak meg. Ugyanígy, a beszélő (a tulajdonos, az áru) tekintélyének emelése a cél a szemantikailag érthetetlen (pragmatikailag azonban nagyon is érthető) cégnevek esetében: *Info Contact, Flipper Boys Kft., Music Center, Man Power Kft., Multi Cleaner Kft., Free Design Marketing Iroda* stb. Az **angol szó** tekintélyhordozó funkciója egyértelműen azonosítható az ilyen típusú megnyilatkozásokban. Ugyanakkor a fenti esetek mindegyikére érvényes, hogy a jelenségek beszédszinten jelennek meg, a nyelv (a szókészlet) még nem fogadta be az idegen elemeket (hiányzanak a gyakorisági, szóképzési és más kritériumok). Korai tehát nyelvrontásról beszélni.

Történeti visszatekintéssel kívánjuk bevezetni azt az érvelésünket, mellyel igazolni kívánjuk, hogy anyanyelvünk (nyelvközösségünk) e "kétségbeejtő" szituációban is a helyzet magaslatán áll. A magyar labdarúgó terminológiában az 1950-es évek jelentették a nyelvújítás korszakát. Lezajlottak az alábbi változások: *football* $\Rightarrow$ *futball* $\Rightarrow$ *labdarúgás*, *back* $\Rightarrow$ *bekk* $\Rightarrow$ *hátvéd*, *half* $\Rightarrow$ *középhátvéd*, *forward* $\Rightarrow$ *csatár*, *center forward* $\Rightarrow$ *középcsatár*, *corner* $\Rightarrow$ *korner* $\Rightarrow$ *szöglet*, *off side* $\Rightarrow$ *offszájd* $\Rightarrow$ *les(állás)*, *touch* $\Rightarrow$ *taccs* $\Rightarrow$ *bedobás*. Napjainkban egyetlen asszimilált angol műszó tartja magát a labdarúgásban: *goal* $\Rightarrow$ *gól*.

A megfigyelt hasonlóságok alapján analóg eredmények prognosztizálhatók mindazon területeken, amelyek alapján a nyelvvédők vészharangokat kongatnak. Elsőként a számítógéptechnikára hivatkozhatunk: *computer* $\Rightarrow$ *komputer* $\Rightarrow$ *számítógép*, *printer* $\Rightarrow$ *nyomtató*, *spelling checker* $\Rightarrow$ *helyesírás-ellenőrző*, *floppy disc* $\Rightarrow$ (hajlékony) *lemez*. A számítógépes technika elterjedésének kezdetétől magyar megnevezés rögzült az alábbi esetekben: *mouse* - *egér*, *view* - *nézet*, *print preview* - *nyomtatási kép*, *insert* - *beszúrás*, *format* - *formátum*, *tools* - *eszközök*, *table* - *táblázat*. Az angol terminus tartósan "ellenáll" vagy csak részben asszimilálódik az alábbi esetekben: *file* - *file* $\Rightarrow$ *fájl*, *monitor* - *monitor*, *modem* - *modem* $\Rightarrow$ *modém* stb. Hasonló megfigyeléseket tehetünk a kereskedelem terén is: *walkman* $\Rightarrow$ *sétamagnó*, *mountain bike* $\Rightarrow$ *hegyibicikli* vagy *hegyibringa*, *jet ski* $\Rightarrow$ *vizirobogó*, *snowboard* $\Rightarrow$ *hódeszka* stb. A felsorolt példák jelenleg **variánsokként** funkcionálnak. Természetesen sok példa hozható fel az angol kölcsönszók beépülésére is, amit a fentebb említett kritériumok alapján valószínűsíthetünk: *szörf*: *szörföl*, *szex*: *szex-partner*, *fax*: *faxol*, *lizing*: *lizingel*, *holding*: *holding-cég*, *drog*: *drogfüggő* stb.

A nyelvművelők rendszerint nem figyelnek fel az angolból szolgálai lefordított **tükörszókra** (talán azért, mert magyar elemekből építkeznek): *indian summer* $\Rightarrow$ *indián nyár* $\Rightarrow$ [helyesen: *vénasszonyok nyara*], *social worker* $\Rightarrow$ *szociális munkás*, *soap opera* $\Rightarrow$ *szappanopera* [helyesen: *giccs-film*], *rainforest* $\Rightarrow$ *esőerdő* [helyesen: *őserdő*], *body language* $\Rightarrow$ *testbeszéd* [helyesen: *gesztusnyelv*]. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezek a többségükben helytelen képződmények jelentésintegráció révén megkülönböztető szerephez jutva gyökeret ver(het)nek nyelvünkben, pl. az *esőerdő* 'trópusi erdő' jelentést kap, míg az *őserdő* - ellentétben a korábbi 'trópusi erdő' jelentéssel felveszi az 'őshonos erdő' jelentést. A magyar nyelvközösség szóképzési produktivitását mutatják az alábbi tükörszavas képzések: *environment protection* (vagy: *Umweltschutz*?) $\Rightarrow$ *környezetvédelem*, *environment friendly* $\Rightarrow$ *környezetbarát*, *drog dependent* $\Rightarrow$ *drogfüggő*, *film industry* $\Rightarrow$ *filmipar* stb.

Bizonyos szavaink "angol sugallatra" feltűnően gyakorivá válnak. Általában ez is elkerüli a nyelvvédők figyelmét: "*A tesztoszteron, a nemi fejlődés irányítója a felelős [$\Leftarrow$ responsible] az agynak him vagy nőstény irányba való fejlődéséért...*" (Élet és Tudomány, 1997. március 28., 402.) – a magyar *felelős*

szó ugyanis rendszerint személyre vonatkozik; "Azt tapasztalták, hogy azokban [ti. a ráksejteket tartalmazó sejttenyészetekben] a *daganat növekedése drámaian* [$\leftarrow$ *dramatically*] *lelassult*." (Magyar Nemzet, 1997. március 26., 20.) - a magyarban legfeljebb *drámaian felgyorsul* valami, a *drámai lelassulás* egyelőre idegenszerű; "Jobban szeretem a váratlan orgiákat, mint a mindennapi rutint [$\leftarrow$ *daily routine* 'napirend' (TV-beszélgetésből)] - ez utóbbi esetben a nyugat-orientált művészember feltehetően a 'mindennapi rutincselekvés' jelentésben használja a 'napirend' jelentésű *daily routine* tükörfordítását. Ezek az esetek a **tükörjelentés** révén létrehozott jelentésbővülés példái.

Anyanyelvünk alkalmas, értelmes beszélőink képesek az idegen nyelvi elemek kultúrált bemutatására, mely megteremtheti a nyelvi asszimiláció előfeltételeit: "A mai gyerekek a gyomorrontásig eltelnek vértől csöpögő akciófilmekkel, erőszakra nevelő, megfélemlítő *thrillerekkel*, amelyek lassan alig különböznek a valóságban lejátszódó rémdrámáktól." (Nők Lapja, 1997/3., 4.); "Mindenben tetten érhető az agresszió. Az öltözködésben is, a viselkedésben is. Divat a fenyegető, *military* - katonás - öltözék, a modortalanság, sőt a durvaság. A mosdatlan beszéd, a gyengébbek megfélemlítése. Divatos *diszkódrog* az *Extasy*, elszállnak tőle a gondok, kihullanak a fogak." (uo., 6.) Mint látható, példáinkban az idegen átvétel szemantizációjára is sor kerül.

Összegzésként elmondható tehát, hogy a magyar nyelvet nem fenyegeti idegen támadás: anyanyelvünk, nyelvközösségünk értő módon asszimilálja az idegen nyelvi elemeket. A nyelvművelés akkor hatékony, ha nyelvészeti eszközökkel kutatja, magyarázza a nyelvi jelenségeket. És ne feledjük: a nyelv nemcsak gondolatainkat közvetíti, hanem minősíti is azokat.

Források

Hársfai, I. Vállalkozási névadás - angolul. Új Dunántúli Napló, 1995. április 15., 4.

Balázs, G. 13 + 1 kérdés a magyar nyelvi kultúra lehetőségeiről. Édes anyanyelvünk XIX. évf. 1.sz. (1997. február), 4.

Élet és Tudomány, 1997. március 28., 402.

Magyar Nemzet, 1997. március 26., 20.

Nők Lapja, 1997/3., 4.

*Magyar-ukrán kulturális kapcsolatok**

Lizanec Péter

Ungvári Állami Egyetem, Ukrajna

A magyar-ukrán történelmi és kulturális kapcsolatoknak könyvtárnyi szakirodalma van, de nem támaszkodik levéltári és nyelvi tényekre, némelyik írás politikai színezetű, s ez utóbbi annak függvénye, hová, mely állam kötelékébe tartozott Kárpátalja az adott időszakban. Ez oda vezetett, hogy a mai napig sincs objektív, tudományosan megalapozott leírás Kárpátalja anyagi és szellemi kultúrájának történetéről. Kárpátalja nem ismeretlen föld, mint erről sokan írtak, hanem olyan régió, amely kiemelkedő személyiségeket adott Európának, mint például Arszenyij Kocak, a XVIII. században megírt kéziratban maradt első ruszin grammatika; Mihajlo Balugyanszkij, a szentpétervári egyetem első rektora; P. Logyij filozófus; Ivan Orlay, aki I. Péter cár háziorvosa volt; Csopoy László, az első Ruszin-magyar szótár írója és Bonkáló Sándor, a budapesti egyetem ukrán tanszékének vezetője.

Kárpátalja a XII. századig szabad terület volt, állampolitikai értelemben. A XIII. századtól magyar püspökségek hatáskörébe került, amelyről már hiteles források, dokumentumok tanúskodnak: egyházi személyek jelentik be igényeiket, jogukat területekre, a tizedre stb. S ez annak következménye, hogy a magyar királyság fennhatósága a XII-XIII. századtól kiterjed Kárpátaljára.

Nem kisebb jelentőségű tény az sem, hogy az itteni magyar lakosságú helységnevekről az első feljegyzések a XII-XIII. századból valók [1].

Természetesen a kérdés további kutatásokat igényel, de most is világosan állítható, hogy Kárpátalján a XIII. századtól a magyarok szoros gazdasági és kulturális kapcsolatban voltak az ukránokkal/ruszinokkal. Például feljegyzések vannak arról, hogy a XIII. sz. második felétől az ukránok/ruszinok aratni jártak a magyarokhoz, munkabéreként 5-6 kévét kaptak meg [2].

A kárpátaljai magyarok és ukránok/ruszinok huzamos együttélése kölcsönösen gazdagította e népek anyagi és szellemi kultúráját, ami tükröződik a szomszédságban élő nyelvek szókincsében. Az ukrán/ruszin nyelv hungarizmusainak, valamint a magyar nyelv ukrán/ruszin elemeinek csaknem 40 %-a az életvitel fogalomkörébe tartozik.

Ez a tematikai csoport a leggazdagabb. Ide sorolhatjuk azokat a mindennap használatos szavakat, amelyeket a magyarok és az ukránok (ruszinok) közvetlen nyelvi, gazdasági és kulturális kapcsolataik folytán sajátítottak el.

Ezek a jövevény- és kölcsönszavak 12 alcsoportra oszthatók:

1. A ház, a különböző gazdasági épületek (helyiségek) és részeik. [3]. *bálka* (19. sz. térkép) 'ház építéséhez készített, négyélűre fűrészelt vastag szálfa' (ukr. балка), *butyka* (51) 'kutyaoúl' (ukr. nyj. бутька), *dránka* (41) 'régii falusi ház tetőfedésére használt hosszúkaás falemezek' (ukr. дранка), *eszterha* (35) 'háztető kinyúló része régi falusi házakon' (ukr. стріха), *gyitszád* (42) 'óvoda' (ukr. nyj. д'імсад), *jászli* (43) 'bölcsöde' (ukr. ясли), *mázol* (32) 'agyag, polyva és víz keverékével régi falusi szobaföldet bevon' (ukr. мазати), *szelemen*, *szelemenfa* (19) ld. *bálka* (ukr. селемено) stb. Ugyanehhez a csoporthoz sorolhatjuk az 1945 utáni kölcsönzéseket az orosz nyelvből is: *cserdák* (10) 'parasztház tető alatti térsége' (or. чердак), *száráj* (44) 'mezőgazdasági szerszámok tárolására szolgáló gazdasági építmény' (or. сараї), *vremjanka* (7) 'nyári konyha' (or. времянка 'ideiglenes lakás, konyha') stb.

Ugyanúgy a magyar jövevénytiszavak és kölcsönzések e témakör alcsoportjából bekerültek a kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokba is [4]: *alvány* (1) *állvány* 'fából készült ideiglenes tartószerkezet, melyen állva dolgoznak az építómunkások', *bádor* (26) *bádor* 'vékony, hengerelt vaslemez a ház tetőzésére', *borgaz*, *borgazsa* (58) *borház* 'présház a szőlőhegyen', *emelet* (48) 'emelet', *kapura* (71) 'kapu', *kilinc* (21) 'kilincs', *nyárika* (51) 'nyárikonyha', *szöglete* (8, 9) 'ház és szoba szöglete', *tornác* (47) 'tornác', *csúr* (64) 'csúr', *csotorna* (30) 'esőcsatorna' stb. [5].

* Elhangzott a II/B szekcióban. (A szerk.)

2. A szoba berendezése, bútorok és más tárgyak: *koliszka* (75) 'bölcső' (ukr. *колицка*), *nyoszolya* (74) 'az új házások ágya' (ukr. nyj. *носол*), *szuszik*, *szuszek* (93) 'lisztesláda' (94), 'búzásláda' (ukr. nyj. *сусик*). Az orosz nyelvből átvett szavak: *csomadán* (95) 'bőrönd' (or. *чемодан*), *poduska* (83) 'párna' (or. *подушка*), *kispárna* (84) (or. *подушечка*), *taburetká* (92) 'hokedli' (or. *табуретка*) stb.

A kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba ugyanebből az alcsoportból bekerültek a következő lexémák: *билчів* (106) 'bölcső', *бүтор* (87) 'bútor', *дуньга* (111) 'dunya', *карсийк* (98) 'karszék', *солможак* (108) 'szalmazsák - szalmával töltött ágycetét' stb.

3. Világítás, fűtés, tűzhely: *kocserha* (111) 'szénvonó (kemencéhez)' (ukr. *кочерга*), *kutács* (107) 'piszkavas' (ukr. *кутач*), *kucik* (108) 'sut, kuckó' (ukr. nyj. *куцик*), *triszka* (102) 'forgács' (ukr. nyj. *тричка*) stb.

E témakörből a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba bekerültek a következő hungarizmusok: *віллонь* (128) 'villanyvezeték', *дьюітов* (133) 'öngyújtó', *рошуй* (16) 'rostély - tűzhely, kályha tüzterét alul határoló vasrács', *фіту* (137) 'takaréktűzhely', stb.

4. Öltözködés, ruhadarabok: *hálát* (165) 'pongyola' (ukr., or. *халат*), *hásnyik* (154) 'gatyamadzag' (ukr. *гачник*, *гаи'ник*), *harisnya* (172) 'női harisnya' (ukr. *холошні*), *kurtká* (141) 'leberdzsek' (ukr., or. *куртка*), *pláscs* (146) 'esőköpeny' (ukr. *плащ*). 1945 után az orosz nyelvből bekerültek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokba: *fufájka*, *kufájka* (140) 'pufajka' (or. *фүфайка*), *gálsztuk* (181) 'pionírnyakkendő' (or. *галстук*), *usánka* (131) 'orosz sapka - füles téli sapka' (or. *ушанка*).

Elég sok hungarizmus ebből a témakörből megtalálható a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban: *валпанта* (238) 'vállpánt', *гайтани* (218) 'hajtás női blúzon', *гомба* (209) 'gomb (a ruhán)', *зокні* (379) 'férfizokni', *калан* (215) 'férfikalap', *кобат*, *кабат* (193) 'zakó', *моцков* (241) 'mackóruha', *надраги* (187) 'parasztgatya', *пондьола* (235) 'pongyola', *уіош* (192) 'újjas', stb.

5. Díszítések az anyagon, a ruhán, az emberen. Itt az ukránból, ill. az oroszból csak néhány szót találunk: *bigugyi* (193) 'hajcsavar - női haj göndörítésére használt kis fémhengerek' (or. *бигуди*), *nevigyimka* (191) 'hajcsat' (or. *невидимка*), viszont a magyar nyelvből elég sok szót átvettek a kárpátaljai ukránok (ruszinok): *броштівка* 'brosztű', *гомбоштівка* 'gombostű', *контя* (263) 'konty - befont és feltűzött női frizura', *рошты* (188) 'rojt (a férfi nadrágon)', *чот* (261) 'hajcsat', stb.

6. Egyéni higiénia és kozmetika. Ebben az alcsoportban összesen három lexémát térképeztünk fel: *rajból* (217) 'mos (fehérműt)' (ukr. nyj. *райбату*), *tázик* (215) 'mosdótál, lavór' (ukr., or. *тазик*). A magyarból a kárpátaljai ukrán nyelvjárásba bekerültek a következő lexémák: *вошолів* (277) 'vasaló', *зоб* (274) 'szappanhab', *гойолой* (265) 'hajolaj', *гойтівка* (261) 'hajtű', *гойчот* (261) 'hajcsat', *жебаловка* (234) 'zsebkenő', magy. nyj. *zsebvelő*, *тортовши* (387) 'tartóshullám (a női fejen)'.

7. Lábbeli és részei: *kapcsura* (235) 'lábszártekeres' (ukr. nyj. *капчури*), *slopáncи* (233) 'szandál - kéreg nélküli könnyű lábbeli' (or. *шлепанці*), *táроcski* (232) 'házban viselt papucs' (or. *тапочки*), *valenki* (237) 'válenki - vastag, posztószárú és -fejú csizma' (or. *валенки*).

A magyarból az ukránok (a ruszinok) a következő lexémákat vették át: *боганчі* (288) 'bakancs', *бочкори* (287) 'bocskor', *лабсары* (289) 'lábszár', *фізовы* (291) 'cipőfűző', *чіжмы* (293) 'csizma', *шарк*, *шарок* (296) 'cipősarok'.

8. Edények: *bidon* (245) 'tejeskanna (25-30 literes)' (or. *бидон*), *butilka* (253) 'üveg (palack)' (or. *бутылка*), *csájnik* (247) 'teáskanna - kifolyócsöves teaforzó' (or. *чайник*), *lihu*, *liu* (254) 'tölcsér' (ukr. *лійка*) stb.

Elég sok magyar jövevényszót találunk a kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokban is: *бічак* (312) 'bugylibicska', (313) 'összecsukható zsebkés' (magy. nyj. *bicska*), *гуркативтіе* (319) 'hurkatöltő', *канчів* (326) 'bádogbögre', 'csupor' (327), 'bádogkancsó' (328) 'üveggkancsó', *лабош* (302) 'lábás', (304) 'bogrács háromlábú állvánnyal', *можар* (322) 'famoszár', (323) 'rézmoszár', *палачінтошка* (305) 'palacsintavas', *тивчірь* (324) 'tölcsér', *шерпенів* (302) 'serpenyő', (304) 'bogrács háromlábú állvánnyal' stb.

9. Élelmiszerek, ételek, ételkészítés: *bujjon* (272) 'tyúklevés' (ukr., or. *бульйон*), *duda* 'hurkatöltő' (ukr. *дуда*), *haluska* (277) 'laska, csusza' (ukr. *галушки*), *kotleta* (288) 'fasírt', *holupci* (285) 'töltött

káposzta' (ukr. nyj. голупці), *piroha* (283) 'derelye' (ukr. nyj. пироги), *skvárka* (293) 'töpörtyű' (ukr. nyj. шкварка), *szir* (299) '10 dekás csomagolásban dúsított, ömlesztett sajt' (ukr. сир, сирок), *szosizski* (294) 'virslis' (ukr., or. сосиски), *szup* (273) 'disznóhúsból készült leves' (ukr., or. суп), *zámiska* (298) 'puliszka' (ukr. nyj. замішка) stb.

Ugyanúgy sok magyar étel megnevezését megtaláljuk a kárpátaljai ukrán / ruszin nyelvjárásokban is: *viršili* 'virslis', *gurka* 'hurka', *guršili* 'gersli', *gombovcy* 'gombóc', *gulyšy* 'gulyás', *ийлестив* 'élesztő', *леवेश* 'leves', *лечов* 'lecsó', *майошка* 'májashurka', *марташ* 'mártás', *нудлі* 'nudlihaluska', *перкелт* 'pörkölt', *попригашка* 'paprikás szalonna', *торгон* 'tarhonya', *шонка* 'sonka' és sok más. Ezeket a lexémákat nem térképeztük, mert hozzájuk nincsenek opozíciók.

10. Sütés, sütemények, cukrászkészítmények: *buhánka* (266) 'boltban kapható tégl alakú kenyér' (ukr., or. буханка), *bulocska* (305) 'mindenféle alakú zsemle' (ukr., or. булочка), *poncsiki* (306) 'fánk - gömbölyűre vagy hosszúkásra formált, bő zsírban kisütött töltött, kelt tészta' (ukr., or. пончики). E témakörből sok szót átvettek a magyaroktól a kárpátaljai ukránok (ruszinok): *жемле* 'zsemle', *крийм* 'krém', *криймеш* 'krémes', *макош* 'mákosbejgli', *ошча* 'ostya', *пийтеш* 'rétes (tészta)', *фанки* 'fánk', *фогий* 'fahéj', stb.

11. Különbőféle italok. Itt megnevezhetjük az ukránból *braha* 'zab- v. gabonalisztból készült házi sör' (ukr. брага). A kárpátaljai ukránok (ruszinok) szóhasználatában több ital megnevezésére találunk magyar megfelelőket: *бороцковка* 'barackpálinka', *кавіль* 'kávés', *мішмаш* 'fröccs', *мушт* 'must', *совда* 'szódavíz', *ти* 'tea' stb.

12. Rokonság, családi kapcsolatok: *bába* (316) 'nagyanya', (ukr. баба), *druzsba* (326), 'vőfély' (ukr. дружба), *gyidu* (315) 'nagyapa' (ukr. дідо), *gyivka* 'férjhez adható felnőtt lány' (ukr. nyj. дівка), *pesztonka* (331) 'kisgyermek gondozására felfogadott személy' (ukr. nyj. нянюнка), *szvátum* (325) 'nász' (ukr. nyj. сват) stb. Ugyanebből a csoportból egy sor lexéma bekerült a magyar nyelvből a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba: *андьовка* (magy. nyj. angyóu) *вивлетін* 'vőlegény', *газда* 'férj', *опови* 'após' stb. [6].

Az említett példák kitűnően bizonyítják, hogy az ukránok / ruszinok és magyarok közötti érintkezések hosszú időtartamúak voltak és hasznosak. E népek kölcsönös gazdagodásával jártak együtt. A kölcsönzések egy része igen régi keletű, például a magyar nyelv olyan ukránizmusai, mint: *szelemen* (fa), *kocserha*, *koliszka*, *kutacs*, *rüstyе*; vagy az ukrán olyan hungarizmusai, mint: *капура*, *надраги*, *роштий*, *солможак* stb.; újabb átvételek a magyarban: *gyitszád*, *hálát*, *jászli*, *szir*, *szelyotka*, *usánka*; vagy az ukránban: *бутор*, *вошпор*, *гойолой*, *дюйтов*, *зокні*, *моцков*, *палачинтош* stb. Olyan megnevezések is vannak, amelyek nem az ukránból, hanem ukrán közvetítéssel kerültek a magyarba: *bálka*, *halát*, *karcsura*, *rájbol*, *szárafán*, *váfli*; ill. az ukránba magyar közvetítéssel: *бутор*, *векні*, *зокні*, *кальга*, *креденц*, *мінта*, *мушт*, *фрүц* stb. Legtöbb kölcsönzés a népi építéssel, öltözködés, táplálkozás fogalomkörében mutatható ki; ezek olyan reáliák, amelyek szorosan hozzátartoznak az élethez. Például a kárpátaljai faház-építészet hatással volt a magyarok építkezési kultúrájára, s ennek bizonyítéka az a sok ukrán átvétel, amely a magyar írásos emlékekben XIV-XV. századtól szerepel: *butyka*, *doska*, *dránka*, *eszterha*, *kalabina*, *mázol*, *szelemen* (fa), stb.

A tégl- és a faház építéssel a magyarok korábban megismerték, ezzel magyarázható, hogy e téren a kárpátaljai ruszinok sok szót vettek át a magyaroktól: *алвань*, *бадог*, *емелет*, *капура*, *керім'ю*, *няріка*, *торнац*, *чоторна* stb.

Az öltözködési szókincs alakulása terén a magyar hatás erősebb: *баршонь*, *гайташ*, *гомба*, *кобат*, *надраги*, *пандьола*, *прічі*, *сивет* stb. A magyar, ukrán, ill. orosz nyelvből való átvételei néhány szó kivételével (harisnya, hásnyik) újabb (1945 utáni) keletiek: *fufájka*, *gálsztuk*, *hálát*, *kucsma*, *kurtka*, *májka*, *noszki*, *plasc*, *usánka* stb.

A táplálkozási szókincs területén való hatás mindkét oldalról jelentős. Az ételféleségekkel együtt a megnevezések is átkerültek az ukránba: *gurka*, *gulyšy*, *корой*, *лантош*, *лечов*, *марташ*, *нудлі* stb.; a magyarba: *buhánka*, *bulocska*, *haluska*, *kurászka*, *piroha*, *skvárka*, *zámiska* stb.

Ezek a hosszú és közvetlen kapcsolatok a magyarok és az ukránok/ruszinok között a szellemi kultúra gazdagodásával is együtt jár. E kérdést itt nem részletezzük, mindössze néhány példát említünk meg az

érintkező népek nyelvéből a külső és belső emberi tulajdonságok és cselekvések jelölésére: *bida* ‘baj, kellemetlenség’, *bidák* ‘szegényember’, *csuhol* ‘masszíroz, dörzsöl (embert)’, *durák* ‘vesztes a kártyajátékban’, *hárkál* ‘felköhög (emberről)’, *misál* ‘zavar, zaklat (vkit)’, *piják* ‘iszákos személy’, *slipák* ‘kancsal (személy)’ stb. [7]. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban az ukrán (ruszin) nyelvből: *бараччагошній* ‘barátságos’, *гамішній* ‘hamis’, *ідегешній* ‘ideges’, *їамборний* ‘jámbor’, *лингáрь* ‘lingár’, *мулатловати* ‘mulat’; *чампашиний* ‘csámpás’ és sok más a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban a magyar nyelvből.

Tehát, amint látjuk, nyomot hagyott mind az ukrán, mind a magyar nyelv szókészletében a kárpátaljai ukrán és magyar lakosságának hosszas és közvetlen gazdasági, kulturális és politikai kapcsolata. Az ilyen szókincsbeli kölcsönhatások tanulmányozásának fontos történelmi értéke van, mert adatokat szolgáltat a szláv és külön a keleti szláv és a magyar nyelv történetéhez, a történeti dialektológiához és a szavak régi jelentésének (ősjelentésének) megismeréséhez. Világossá válik, hogy a sok archaikus ósszláv vonást megőrzött ukrán nyelvjárások tanulmányozása mellett felvetődik az az időszzerű probléma, hogy vizsgáljuk a szomszédos magyar nyelvjárásokat. Ez kétségtelenül értékes anyagot szolgáltatathatna az ósszlávok és a többi ősi népekkel fenntartott gazdasági-kulturális kapcsolataik történetéhez. Minél behatóbban fogjuk tanulmányozni a lexikai kölcsönhatásokat nemcsak az irodalmi nyelvben, hanem a szomszédos szláv és magyar nyelvjárásokban is, sőt, minél figyelmesebben fogjuk tanulmányozni a szomszédos helységek szláv és magyar emlékeit, annál értékesebb anyagot kapunk a nyelvtörténet és történeti nyelvjárásban problémáinak megoldásához. Ez egyúttal segít pontosabban és mélyebben feltárni a szláv népek és szomszédaik őstörténetét, amelyeknek nyelvében tükröződik a szláv földek ősi lakóinak anyagi és szellemi kultúrája.

Felhasznált irodalom

1. Дуже Ласло. Очерки по истории Закарпатских говоров. - Будапешт, 1967. - 243-275. old.
2. Biedermann J. Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet ihr Erwerb und ihrer Geschichte. - Innsbruck, 1862. - 129. old.
3. Az ukrán átvételek példáit korábban megjelentetett tanulmányainkból vettük: A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. I-II. kötet. - Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992; Ungvár, "Patent" Nyomdaipari Vállalat, 1996.
4. A magyar átvételek példái az ukrán nyelvjárásokban 3 kötetes monográfiánkból valók:
  - a) Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján). - Uzshorod, 1970 (1-180. sz. térképek);
  - b) Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья (Венгерско-украинские межъязыковые связи). Издательство Академии Наук Венгрии. - Будапешт, 1976 (181-390. sz. térképek).
  - c) Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області. - Ужгород, 1976 (391-530. sz. térképek).
5. Zárójelben a nyelvi térképlapok számát (I-II. kötet) jelöljük, amelyek a kárpátaljai ukrán nyelvjárások hungarizmusait térképezik az életvitel szókincsében.
6. Bővebben a hungarizmusokról és az ukrán jövevényszavakról ld. П. Лизанец. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья (Венгерско-украинские межъязыковые связи). 92-106 és 573-640. old.; Lizanec Péter. Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján). - 35-40 és 94-113. old.
7. Részletesebben ld. Lizanec Péter. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza, II. kötet: "Patent" Nyomdaipari Vállalat. - Ungvár, 1996. - 952. old.

Az interkulturális szempont érvényesülése a német tankönyvekben

Maros Judit

Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola, Budapest

Előadásom első fele az interkulturális tanulást, ill. az interkulturális országismeretet taglalja, utána pedig néhány, Magyarországon is használatos német nyelvkönyvet mutatok be interkulturális aspektusból.

Ma már senki sem kételkedik abban, hogy a nyelvtanítás nem csak a nyelvismeret átadására szorítkozik, hanem a tanár egyben a célnyelvi kultúra közvetítőjeként lép fel a nyelvi órán. Ez már a nyelvtanulás első stádiumában elkezdődik, abban a pillanatban, amikor a tanár megtanítja például az üdvözlési módokat, és különbséget tesz a “Guten Tag” és a “Grüß Gott” között. Interkulturális tanulás tehát mindig is létezett, jóval korábban, mintahogy ezt kitalálták és tanulmányok százait megírták róla az elmúlt években.

Milyen kultúra definícióval él az interkulturális tanulás?

Olyan kultúrafogalmat használ, amely nem azonos a magasabb kultúrával, a művészetekkel, hanem az emberi léttér különböző területeit foglalja magába: az emberi együttélést szabályozó írott és íratlan törvényeket, az emberek egymáshoz való viszonyát, értékrendjüket, életformájukat, társadalmi cselekvési mintájukat stb. Ebben az értelemben a kultúra nem homogén, hanem több nép együttélésből született keverék képződmény, amely nem statikus állapotban van, hanem állandó, dinamikus fejlődést él meg. Alaptétele a kulturák közötti egyenlőség.

Mivel magyarázható, hogy az interkulturális tanulás kérdése több mint két évtizede nemcsak hogy napirenden van, de változatlanul rendkívül divatos fogalom?

Ennek oka többek között abban kereshető, hogy az interkulturális tanulás célkitűzései még ma is aktuálisak: Az európai intergrációs törekvéseknek, a határok eltörlésének köszönhetően állandóan változó, új multikulturális társadalmak jönnek létre, amelyekben igen nagy szerepe van az interkulturális találkozásoknak, a saját identitás megteremtésének és az idegen kultúra elfogadásának, ill. befogadásának. Az interkulturális tanulás “aktualitását” biztosítja az a sajnálatos tény is, hogy olyan fogalmak, mint rasszizmus, nacionalizmus, intolerancia, diszkrimináció még ma is élő problémák.

Az interkulturális tanulás többek között abban hozott újat, hogy hangsúlyozza a tanulás folyamat jellegét. A tanulás nemcsak az idegen kultúra befogadására irányul, vagyis azt nem egyirányú folyamatként értelmezi: a megszerzett ismeretek visszacsatolásával és beépítésével lehetőséget nyújt a saját kultúra újraértelmezéséhez. Ezen túl, a “jólismert”, a “megszokott” is új értelmezésre talál a másság tükrében. Mindenki átélte már azt az érzést, hogy a mindennapi viselkedéskultúra autonómizmusai az idegen környezetben tudatosultak. Mindaz, ami természetes az ember számára, csak az idegen elemmel konfrontálódva, egy új környezetben válik tudatossá.

Ebben az értelemben tehát az interkulturális tanulás nemcsak a célnyelvi kultúra elsajátításához, hanem a saját nyelv és kultúra felfedezéséhez, ill. újradefiniálásához vezet, segítve saját kulturális identitásunk újrateemtését.

Az interkulturális tanulás abban különbözik még a tanulás általánosan megfogalmazott céljától, hogy elsősorban nem az információk elsajátítását, hanem különböző készségek megszerzését célozza meg. Olyan empatisz képeségek kifejlesztéséről van itt szó, amelyek lehetővé teszik az “idegen”, a “mátság” befogadását, vagyis elősegítik a toleranciát, az előítéletmentes gondolkodást, a szellemi nyitottságot.

Hogyan lehet eredményes az interkulturális tanulás folyamata?

Nem lehet és nem is kell célul kitűzni, hogy az idegen kultúrát a maga teljességében elsajátítsuk, tehát nem a megszerzendő ismeretek körét kell bővítenünk, hanem inkább arra kell törekednünk, hogy bizonyos stratégiákat alakítsunk ki. Ennek a tanulási folyamatnak a középpontjában nem a tanár,

hanem a tanuló áll, nem az ismeretek átadásán van a hangsúly, hanem az idegen világ megismerésének módján.

Az interkulturális tanulás a nyelvoktatásban különösen az országismeret tanítása terén hódított nagy teret. Az országismeret szakmódszertana háromféle szemléleti, megközelítési módot különböztet meg:

1. Kognitív

A történelmi, földrajzi, kultúrtörténeti ismeretek, információk vannak a középpontban. A cél a tárgyi ismeretek átadása.

2. Kommunikatív

Nem az ismeretek a fontosak, hanem a tanulók tapasztalatai, személyes találkozásai, értékrendje. A tudás megszerzése nem az adatok bevágásával egyenlő, hanem egy aktív, cselekvő folyamat.

3. Interkulturális

Az interkulturális országismeret a kommunikatív szemléletből született, de a kommunikatív kompetencia megszerzése mellett célként szerepel olyan empatikus képességek elsajátítása, tanulási stratégiák kialakítása, amelyek az idegen kultúra előítéletmentes befogadását lehetővé teszik. A kommunikatív kompetencián túl a kulturális kompetencia fejlesztésére is törekszik.

Nem szabad mereven kezelni a módszertanban használatos terminológiát: a kognitív módon tanított országismeret is lehet kommunikatív, vagy akár interkulturális. Sok esetben a kognitív, kommunikatív, ill. interkulturális szemléletmód nem zárja ki egymást.

Rövid vizsgálódás után arra is rádőbbenhetünk, hogy sok minden, amit ma az interkulturális országismeret zászlajára tűznek, egyáltalán nem új, csak eddig más néven szerepelt a szakirodalomban.

Egy másik problematikus pontnak azt érezhetjük, hogy az interkulturális országismeret céljaként megfogalmazott hangzatos eszmék, mint a népek közötti megértés elősegítése igencsak távol esik a nyelvórák hétköznapi gyakorlatától. Még inkább propagandisztikusnak és tartalom nélkülinek érezhetjük ezeket a szép eszméket, ha számba vesszük, milyen interkulturális országismereti tankönyveket tudunk használni. Szakadék van a koncepcionális eszmék és a valóság között.

Az interkulturális országismeret átadását az is nehezíti, hogy olyan tanárt feltételez, aki egyaránt otthonosan mozog a célnyelvi és az anyanyelvi kultúrában, ráadásul igen jól ismeri diákjai világát, értékítéleteit. Így válhat csak képessé arra, hogy a két kultúra metszéspontjait kitapintsa. A valóságban azonban kevés olyan tanárt találunk, aki ezeknek a feltételeknek megfelelne.

Összefoglalva az interkulturális országismeret ismérveit:

1. A konfrontatív szemantika segítségével megvilágítja a szavak mögött meghúzódó társadalmi valóságot, tehát a fogalmakat nem szakítja ki a kontextusból, abból a társadalmi közegből, amiben azt használják.
2. Az országismeret tárgykörének kibővítése: ebbe beletartozik a mindennapi kultúra és az utca emberének kultúrája (üdvözlési módok, érintkezési formák). Ezek a témakörök kiváltképp alkalmasak arra hogy felkeltsék a diák érdeklődését.
3. A tanulás folyamata nem egyirányú: az ismeretek nem csak a célnyelvi kultúrától áramlanak a tanuló felé, hanem a produktív hatásnak köszönhetően, saját világlképüket, kultúrafelfogásukat teremti újra.

Kevés olyan tankönyvet találhatunk a piacon, amely megfelel ezeknek az ismérveknek. Mi ennek az oka?

Egyik okát abban látom, hogy a nemzetközi terjesztésű tankönyvek nem vállalhatják fel a két kultúra közötti közvetítés feladatát. A sokszázszoros példányszámban megjelenő "Deutsch Aktiv"-ból, amit Münchenben adtak ki, számtalan országban, az egész világon tanulnak.

Kompromisszumos megoldást jelentenek a regionális adaptálású könyvek. Így a müncheni Langenscheidt kiadó is kiadta a "Deutsch Aktiv" regionális változatát: egy magyar szerzői team a Goethe Intézet védőszárnyai alatt elkészítette a "Deutsch Aktiv" magyar változatát, amely egy sor német-magyar kontrasztív jellegű feladatot tartalmaz.

Vegyünk szemügyre néhány német, Magyarországon is használatos tankönyvet, azt vizsgálva, hogy az interkulturális szempont miként érvényesül ezekben.

1984-ben jelent meg az első "interkulturálisnak" nevezett tankönyv a "Sichtwechsel". Sok-sok példát lehetne mutatni, hogyan érvényesül ebben az ötletgazdag tankönyvben az interkulturális szempont. Csak néhány példa: nagyon sok, dokumentatív értékű fotó van benne. Ezek az elkapott pillanatok minden verbális közlésnél hitelesebben tükröznek egy idegen világot és ösztönöznek vitára a különböző társadalmi-etikai normákról. A jól megválasztott, nem illusztratív jellegű képek nagyon fontos interkulturális üzeneteket hordoznak. Példa erre az a sokat idézett kép a gyermekével a fürdőkádban ülő férfiről. Nagyon ötletes a könyvben az a feladattípus is, amelyben bizonyos evidens fogalmakat, mint például a "munka" relativizál.

Negatív példaként mutatnám be a "Sprachbrücke" c. könyvet, amelyre a szakirodalomban rengeteget hivatkoznak és szemléletében valóban mérföldkövet jelentett az interkulturális nyelvoktatásban, mégsem hozott igazán nagy sikert. Ennek oka véleményem szerint abban rejlik, hogy túlságosan is forszírozza az interkulturális szemléletet. A könyv kerettörténete már eleve kikényszeríti ezt a szemléletet, az ún. német valóságból a "hősök" Lilaországba látogatnak el, egy fiktív, paradicsomi állapotot tükröző országba, amely éles ellentétben áll a modern, nagyvárosi élettel. A saját megszokott világot, jelen esetben a német valóságot így idegen perspektívából mutatja be a könyv. Az interkulturális szemlélet tehát két világ konfrontációján alapszik, ami meglehetősen leegyszerűsített világképet tükröz. Véleményem szerint, attól nem válik egy tankönyv interkulturálissá, hogy két kultúrát összehasonlítunk, egymás mellé teszünk és azonosságokat, ill. különbségeket keresünk. A mechanikus összehasonlítás, a dolgok egymás mellé rendelése azért is veszélyes, mert sok esetben egyáltalán nem lehet jelenségeket egymással összehasonlítani, lévén azok egészen más töröl fakadnak, más társadalmi kontextusban léteznek, s ezért más jelentésük is van.

Visszatérve a Sprachbrückéhez: A szövegek írásánál gondosan "ügyeltek" arra a szerzők, hogy azok minél "interkulturálisabbak" legyenek, s ezért olyan konstruált szövegekkel dolgoznak, amelyek minden eleme valamilyen kézzelfogható interkulturális mondanivalót hordoz:

A könyv "párbeszédei" nem igazi dialógusok, kevéssé életszerűek. A szereplő személyek arcnélküli, személyiség nélküli figurák: "Németek", ill. Lilaország lakói, akikkel nem lehet azonosulni, s mivel nemzetük képviselőként tűnnek fel, hajlamos lehet arra a tanuló, hogy sztereotípiákat alkosson. Ezek a hús-vér nélküli figurák nem cselekednek, nem kerülnek semmilyen szituációba, csak elbeszélik a történéseket.

A könyv vitathatatlan érdeme, hogy tudatosra tesz bizonyos interkulturális különbségeket, mint például az a dialógus, amelyben Lilaország lakója elpanaszolja német barátjának, hogy kölcsönös félreértésekhez vezetnek az interkulturális különbségek a német féllal való tárgyalás folyamán.

Ez a könyv azt példázza számomra, hogy az új szemlélet nem hozhat igazi áttörést, ha hagyományos eszközökkel közvetítjük azt.

Néhány évvel ezelőtt jelent meg a Typisch Deutsch c. könyv, amely német-amerikai viszonylatban dolgoz fel interkulturális különbségeket, még hozzá hangsúlyozottan nem intellektuális megközelítésből, hanem az érzelmekre hatva. Ebből a megközelítésből sok érdekes feladatot (mint pl. az, ahol a kontrasztív szemantikával élnek a szerzők) és sok kevésbé érdekes feladatot találunk, de kritikaként róhatjuk fel, hogy felhasználói köréből szinte teljesen kizárja azokat, akik nem amerikaiak, ill. nem ismerik jól az amerikai kultúrát.

Végül egy olyan német tankönyvről szeretnék szót ejteni, amely először egy évtizeddel ezelőtt jelent meg, majd 1995-ben újra piacra dobták, még hozzá erősen átdolgozott formában, interkulturális tartalommal. A "Stufen" c. nyelvkönyvről van szó.

Az interkulturális országismeret itt nemcsak a leckékbe intergrálva, hanem igen hangsúlyosan önálló tematikus egységként is megjelenik. Számos leckeegység foglalkozik a három német nyelvterület földrajzával, történelmével, kultúrájával. Ez merőben szokatlan jelenség: a német tankönyvekben kevés kivételtől eltekintve egyedül Németország jelenik meg. Ez igen öröndetes, ugyanakkor azt a látszatot

kelti, mintha egyenlőséjelet lehetne köztük tenni, holott a három nyelvterület között legalább akkora különbség lehet, mint bármelyik más európai ország között.

A könyvet lapozgatva az az érzése támad az embernek, hogy igazából csak távoli, egzotikus országok tanulói forgathatják azt igazán haszonnal. Ugyanis a mindennapok kulturájának interkulturális különbségei itt Európában nem igazán relevánsak. Pedig számos feladat erre a különbségre épül: pl. lehet-e "az Ön hazájában" szürcsölve enni a levest, gesztikulálva enni, ki kit enged előre az ajtónál, stb. Mivel az írott és íratlan udvariassági szabályok tekintetében nem találunk igazán lényegi különbségeket az európai kultúrkörben, ezek a feladatok érdektelenné válnak.

A tankönyvek igen gyakran élnek a vendégség-meghívás szituációjával, hiszen ez számos interkulturális különbségre ad alkalmat. A német vendég pl. zavarba jön a túlzottan bőséges kínálat láttán, mert a meghívásból nem derült ki számára, hogy vacsorát is kap, a török vendégmunkás viszont avval hozza zavarba német vendéglátóját, hogy az egész családjával állít be, holott csak neki szólt a meghívás. Gyakorta előfordul az is, hogy a Németországban tanuló külföldi diák tanul beszéli el a számára szokatlan élményeket. A jellemzésekben gyakran esik szó arról, hogy a németek környezetbarátok, barátságosak az idegenekkel, korrektek a mindennapi életben. Japán, kínai diákok azt furcsállják, hogy a németek evés közben gesztikulálnak és nagyon gyorsan mindent megesznek, ami a tányérjukon van, anélkül, hogy igazán értékelnék az evés-ivás örömeit.

Ezekben az általában konstruált szövegű helyzetekben a figurák leginkább nemzetük képviselőként jelennek meg, tehát nemzeti hovatartozásuk tipikus jegyeit magukon viselik. Ez mindig magában hordja a sztereotipizálás, tipizálás veszélyét. Így a német vendég az, aki mindig pontosan érkezik és kínosan ügyel az udvariassági szabályok betartására.

A tankönyvírók örök dilemmája merül itt fel: mit válasszanak, a tipikust, a jellemzőt, vagy a különöst, az átlagtól eltérőt? A tipikus választása esetén abba a csapdába eshetünk, hogy a kliséképeket, az előítéleteket erősítjük. Ha pedig az egyediség mellett tesszük le a voksot, akkor teljesen esetlegessé válik a választásunk: miért pont azt és nem valami mást választottunk?

Összegezve az elmondottakat, szeretném felhívni a figyelmet az interkulturális szemlélet túlzott érvényesítésének veszélyére. Véleményem szerint, nem közvetíthetünk interkulturális szemléletű országismeretet, ha kifejezetten "interkulturális" célra gyártott, konstruált szövegekkel dolgozunk. Az autentikus szövegnél semmi sem tudja elevenebb erővel, hitelesebb módon közvetíteni a hétköznapi kultúrát.

A konstruált szövegekkel gyakran hozzájárulnak a sztereotípiák elmélyítéséhez: az ilyen arcnélküli figurákkal nem lehet azonosulni. És végül, ne essünk abba a hibába, hogy azt is interkulturálisnak látjuk, ami valójában nem is az, és különbségeket tegyünk ott, ami hasonló. Egyre kevesebb interkulturális különbséget találunk az országok között: a különbségek nem annyira az országok között élnek, mint inkább a korosztályok, társadalmi rétegek között. Azonkívül számtalan probléma egyre általánosabb szinten, nemzettől és határtól függetlenül jelenik meg, mint pl. a környezetvédelem, ill. más globális kérdés. Azt pedig ma még csak sejteni lehet, hogy az internetes nyelvoktatás hogyan fogja megváltoztatni az interkulturális szemléletet.

Ismerkedés idegen kultúrákkal és nyelvi következetlenségekkel

Mikó Pálné

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Idegen kultúrákhoz közelítve jóformán természetesnek vesszük, azaz aligha elemezzük ezt a jelzős szerkezetet. Nem határozzuk meg külön-külön e két névszót: kultúra, idegen. Jelen tanácskozásunk zömmel Európa-petális jellegű, érdemes tehát a velük kapcsolatos tényeket, következményeket valamelyest szemügyre venni.

Tudjuk ugyan, hogy a kultúra lényege főleg a civilizációról, a szellemi javokról, a művelődésről tudósít, de elválaszthatatlan tőle az az életforma, amelynek anyagi-technikai sokszínűsége (tolvajnyelvünk – szakzsargonunk – terminusával) az ún. látható, nyelven kívüli valóságról szól.

Indíttatása egyszerre gondolati és érzelmi. Nem vonható kétségbe a kölcsönhatás az ember gondolatvilága, lelki élete és fizikai léte között. Ezt nem csupán az orvostudomány és a gyógyítás gyakorlata bizonyítja. S ha ez így van, akkor indokoltan tarthatjuk jellemzőnek a viszonylagos egyöntetűséget, amely a kultúrahordozó egyének általános-közös jellegzetességeit mutatja. (Nem a SAE-nyelvek az egyedüli példa.) Már-már uniformizáltságot tapasztalunk, napjainkban a franciák divatos szava erre a ‘mondialisation’.

S lám, így talán nem is annyira idegenek a kultúra(k)ban és a szubjektumban gyökerező jelenségek. Hadd nevezzem ezeket az élet univerzáléinak. Nem más ez, mint a születéstől a halálig ívelő pályánk. Közös benne a létfenntartás igényelte tevékenység-lánc, lesznek ott családi események, öröm, szeretet, derű, másfelől magány, félelem, szenvedés. Éppúgy, mint a mentalitást tükröző és/vagy befolyásoló tényezők, pl. erkölcs, vallás, politika, szórakozás, játék – a maguk egymásra ható elemeivel.

Közhely, hogy a társadalomban élő egyének közös tapasztalataiból többnyire eltérő értékelés fakad. Másként viselkednek, a változásokat másként minősítik. Hol észreveszik az újat, hol nem; hol akarják, hol nem. Hogy rendre és harmóniára találnak-e a természetben; hogy környezetükben mekkora szerepet szánnak az ésszerűnek és mennyit az irracionálisnak; hogy miképpen motiválja létüket a pénzszerzés, a humánus, az esztétikum stb. Mindez, legalábbis részben, a történeti múlt függvénye: megőrzött vagy elvetett hagyományoké, földrajzi-lakóhelyi adottságoké.

Az ún. másság, a fent vázolt “idegen kultúra” arculata, a mindennapokban él. Csak néhányat említek közülük: étkezési szokások, öltözködési divatok, települési és lakásviszonyok, továbbá közlekedési, kereskedelmi, ipari lehetőségek. (Jól ismert tárgykörei az idegennyelvi tankönyv olvasmányainak.) Széles a skála. A mutatók azonban egyre homogénebbek, vagy annak tűnnek. Sok mögöttes értékelést képeznek le a külsőségek: a származás és az iskolázottság presztízsét, a munkahely és a velejáró anyagi helyzet elit avagy eleve (?) szégyellendő voltát. Konkrétumokban kerülnek elének. Akár határainkon túlra utazva, akár külföldit köszöntve nálunk.

Nem ritkán torkollik azonban lobogó xenofóbiába (xenofiliába, sajnos, ritkábban) az idegent mindenképpen felsőbbrendűnek tartó – irigykedjünk rá? hódoljunk előtte? – előítélet. Habár ellenkező előjellel, de ugyanennek az “ítéletnek” jól ismert változatai: lenézni, kinevetni, megvetni. Essék szó etnikumról, nyelvről, járulékos mozzanatokról. Ismét (valójában folyamatosan) az érzelmi kötődés – kapcsolattartás és/vagy elutasítás – válik meghatározó erejűvé. Példák sokasága lett jelzésük a szépirodalomban: Shakespeare Jágója, Montesquieu a ‘Lettres persanes’-ban, a voltaire-i hősök.

Hasznos minderről tudnia az elmélet bűvárainak. Nem kevésbé érdekeltek azonban a külkapcsolatok (politika, gazdaság, tudomány) szakemberei, s éppen nem utolsósorban az idegen nyelvek oktatói és tanulói. Szükséges ismerniük az idegenszerű sajátosságokból, az ottani normákból, szokásokból és esetleges tilalmakból jó néhányat. Annál is inkább, mivel jócskán ütközünk bele nyelvi és fordítási velejáróikba.

Lássunk “furcsaságokat”: ablaknyitás = felfelé tolni az ablaktáblát (GB), ágyazás = “border le lit” (F), húst felaprózva enni (USA), a saláta elkészítése, helye az étrendben, a borok kiválogatása (F), a teavás szertartása (J), a böjt és az ünnepi étkezés előírásai (IL), esküvőn rizshintés az ifjú párra (I); az iskolai

osztályzatok, a számolást kísérő ujjmozdulatok, az ugróiskola alaprajza stb. A gesztusok (fejbólintás, köszöntés, mutogatás) “üzenetének”, azaz a proxemika és a kinezika eszközrendszeréből ismerteknek egyrésze már-már az illetenba tartozik. Jelezhetnek egyetértést, rosszallást, hitetlenkedést, bizalmaskodást, drukkolást. Megfelelő nyelvi fordulataikkal igencsak érdemes megbarátkozni. Azzal a sajátos nyelvhasználattal is, amely településviszonyokra, közlekedési és vásárlási szokásokra, nemkülönben a közösségi élet (vallás, politika, jog, állami adminisztráció) rendjére vonatkozik.

Eljutunk immár az alkalmazott nyelvészet egyik idevágó sávjához. Egyfelől igaz ugyan, hogy a nyelvi szerkezet igenis “engedélyez” bizarr, sőt nonszensz mondatokat (‘ez a szögletes asztal kerek’, ‘holnap óta’), módot ad redundáns közlésekre, semmitmondó – habár fatikus funkciójú – szószaporításra, de mégsem ez a jellemző, kivéve a viccelést, irodalmi műveket, reklámokat (“lordok háza”; “a bagoly egy pék lánya volt”, “a semmi ágán ül szívem”; “a legcsokoládébb”, stb.). Másfelől ugyanis, szerencsére, ott a normális kommunikáció, élőszóban és írásban.

Ha az alkalmazott nyelvészet a nyelvi tényeket a társadalom, a beszédársak és az adott nyelvi rendszer együttesének tekinti, akkor a használt nyelvi anyag hatására is figyelnie kell. Esetünkben az idegen kultúra nyelvi lenyomata azt jelenti a beszélőnek, hogy reagáljon, amikor azonosságokat és eltéréseket vesz észre anyanyelvéhez képest. Igen, kulturális sémákhoz igazodik, egyszersmind azonban a maga egyéniségét is tükrözni fogja, mind megszólalóként, mind befogadóként.

Minduntalan összehasonlítja anyanyelvét az új – fokozatosan és remélhetőleg egyre jobban megismert – nyelvi közegben felbukkanó sajátos (uram bocsá’, groteszk) jelenségekkel. Nyilvánvaló, hogy az új nyelvnek az anyanyelvével egyező megoldásait tartja könnyűnek, habár itt sem lesz egyszerű a dolga. Gondot okozhat ugyanis, hogy tudnia kell, az adott nyelv sztenderd változatával szembesül-e, avagy valamely rétegváltozattal (nyelvjárás, argó kontra finomkodó irodalmiaskodás).

Mivel a nyelvünk határain túli világot a szóállomány “verbalizálja”, ezért az ott leleselkedő buktatók szintén veszélyessé válhatnak. A konnotációkra gondolok: az egyéni véleményről árulkodó, éppen nemcsak mögöttes stílusbeli felhangokra, amelyekkel a szinonimák között tallózónak tudnia kell bánni. Helyesen értékelendő az ‘understatement’ és az – olykor szenvedély kitérésnek tűnő – egyszerű ténymegállapítás, közöny és tréfa szándéka, trágárság és eufémizmus fajsúlya. Van különbség a ‘chômeur’ és a ‘demandeur d’emploi’ között; más-más minősítésű az ‘er erlaubte sich sogar’ és az ‘er hielt es für angebracht’, vagy a sok változattól kiemelhető ‘nem pontosan felel meg a valóságnak/cúsztatás/(szemenszedett)hazugság’.

Ami az idiómákat, kifejezéseket illeti, a két vagy több nyelvet összekötő tükörfordítás – a calque – valóban segítségnek bizonyul (bakot lő, orrára köt, hadilábon áll, kötőznivaló bolond, tűzkeresztség stb.). E párhuzamok mellett azonban arra is figyelmeztet a frazémák vizsgálata, hogy ne csak a kifejezés jelölte tartalomnak a kifejezőelemek alapjelentésétől való elkülönülésére (csütörtököt mond) ügyeljünk. Legalább ilyen fontos, hogy az ún. “készen kapott” forma jóformán megváltoztathatatlan. Néha csak állító alakban él, máskor az igeidő tartandó tiszteletben. Rendszerint több idioma kontaminációja okoz hibát, humoros hatást (*szíve joga van hozzá, *világraszóló deszkák, *a kisujjamon jön ki).

Két nyelvet összevetve, a kontrasztív szemlélet néha arra figyel kevésbé, amiben csak kevésbé térnek el egymástól a joggal egyezőnek tartott kifejezések. “Csupán” a sorrend más: éjjel-nappal/Tag und Nacht; máskor az egyik szó jelentéstartalma ellenkező előjelű: életveszély/danger de mort stb. Szintén a másik nyelv felől nézve állapítandó meg, hogy gyakran nincs, nem is lehet pontos megfeleltetés már a denotátumok között sem. Nagy kár viszont, hogy a leiterjakabok egyrésze nem ebből fakad, hanem abból, hogy a tanuló elhanyagolja – értsd: nem rendszeresen használja – a szótárt. Sokan nem tudnak ellenállni a szóról-szóra fordítás kísértésének, ill. nem ismerik a másik kultúra nyelvi leképezésének hagyományait (Akademiker, rund um die Uhr, javanais, 400 coups; Dreigroschenoper/ Koldusopera, L’étranger/Közöny). Hogy az egyik nyelv árnyaltabban, ”bontottabban”, a másik meg tömörebben jelez bizonyos fogalmakat (Haut, Leder = bőr; szeretet, szerelem = amour), az a nyelvtanulás szemléletformáló és toleranciafokozó hatásához járul(hat) hozzá.

Az ún. nonekvivalens lexika az adott kultúrkör egyes jellemzőihez tapad. A gyakorlat rendszerint eltekint attól, hogy lefordítsa őket (motetta, szamovár, beat, fájl). Ezt bocsánatos bűnnek tarthatjuk.

Sokkal inkább, mint azt a nyalábot, amely az idegen nyelvből átvettek gyökerét nem ismerve él az effélékkel: potenciális lehetőség, harmónikus összhang, garantáltan biztosít, plusztöbblet, eldeformálatlanít. Okai többfélék: szokatlanul gyorsan kellett áttérjen az oralitásra az, akinek nem volt kenyere a beszéd, s a gyakorlat hiánya okoz stresszt (=beszédzavart). Netán az is előfordul, hogy "szónokunk" (riportalany?) hiperkorrektségre törekszik, idegenkedik a természetestől, fontoskodik.

Az új kultúra nyelvi köntösének belső hálózatában régi és friss logikátlanságok fűszerezik elfogyasztásra ajánlott szellemi táplálékunkat. Zömüket a nyelvtanból ismert rendhagyó alakok teszik. Ne kizárólag a deklinálás, konjugálás, melléknévfokozás szabálytalan, más szóval rendhagyó jelenségeire gondoljunk. Rendszerbeli meglepetések, következtelenségek egyébként vagy kétszáz éve kísérik szóállományunk bővülését, nem itt kell részleteznem a nyelvújítás meghökkentő szüleményeit. De a mai analógia hiába keresne az 'évente, naponta' mellé 'óránta, percente' alakot. Keletkezik viszont a sportnyelvben 'dobogós, döntős, leiskoláz', a gazdaságában 'versenysemleges, okafogyott, nevesít'. A toldalékolás váratlan összetevői közül ne feledjük a fő megváltozását bizonyos képzők előtt (précéder/prédécesseur, olykor csak helyesírási kötelezettséggel: vaincre/vainqueur), vagy a valóban meghökkentő csonkulást a 'Transylvanie' (=trans+silva) esetében.

A hangjelölés és a kiejtés aszimmetrikus hagyományait most nem érinthetem. Ehelyett, záró szemléltetésként, a grammatikai szabályrendszer rendtelenségeiről essék szó. Ki hinné, nem is elsősorban a másik nyelv (és tanulója) szemszögéből. Mindössze azt kell megjegyeznem, hogy anyanyelvünkben talán észre sem vesszük a nem kiszámíthatót. Mert csak a magyarul tanuló idegenajkú nehezményezi, hogy a 'télen/nyáron' toldaléka nem azonos a 'tavasszal/ősszel'-ével, hogy mit keres a 'dd' az 'eddig'-ben, s hogy a magyar határozóragok irányhármasságát számos kakuktktojás ékesíti. A német sem tiltakozik a 'zu+Datívusz' ellen, holott a 'hová' kérdésre felelő prepozíciók (vor, in, auf stb.) Akkuzatívuszt vonzanak. A 'velem/nálam', az 'én is találnék' hangrendje szintén a 'miért?'-hez vezet a logikus alakot igénylőket. Nyelvtörténeti magyarázat adható ugyan (néha még az is alig), de ez csupán a filosz szakembert elégíti ki. Gyakran fordul elő, hogy a maga belső logikája szerint elfogadott nyelvi szabályt (pl. egyes vagy többes szám a számnevek után, igeidő-egyeztetés, genus megkülönböztetés kötelező jelölése) a másik nyelv grammatikája – és tanulója! – fölöslegesnek minősíti. Mégis, egyaránt érdekességei a kontrasztív tananyagkezelésnek.

Ezek a "külső" és "belső" következtelenségek számos feladattal járnak. Teljes összhangra bajosan törekedhetünk. Vélhetőleg azonban az sem kevés, ha mindenek előtt tudomásul vesszük azt, amiről azelőtt esetleg sejtelmünk sem volt. Ez az első lépcsőfok ahhoz, hogy hozzásegítsen egy valamelyest helyes magatartáshoz. A merev szembenállás és elutasítás, ill. az alázatokodó, mindenáron való átvétel helyett az újat az őt megillető helyre tenni: ez sem kevés. Igazság- és arányérzékünket egyaránt fejleszt(het)i.

Az idegen kultúrához hasonulni – idomulni? – azt jelentse-e, hogy elbátortalanodjunk-e intonációnk, kiejtésünk miatt, mert megéreztek rajtunk a külföldiséget? És vajon kell-e, lehet-e idézetek, szólások megfeleltetésére, mozdulatok utánzására törekedni, méghozzá mindezt grammatikai tökélyel, s így aztán teljesen beburkolódnai az idegen köpenybe? Aligha.

Létező dilemma? Igen, de nem ajánlatos konfliktussá súlyosbítani. Hiszen akármerre járunk a nagyvilágban vagy hazai tájainkon, nem magunk vagyunk. Másokkal együtt haladunk. Találkozunk szembejövőkkel is. Lehetőségünk van rá, hogy mértéktartó erőfeszítéssel, megfelelő sebességgel, s a mellőzhető feleslegest kiiktatva, mielőbb célba érjünk. Ehhez a kölcsönös respektus reflektorfényére, egyszerűbben szólva, egymás elfogadására van szükség. Így kap egyenletes megvilágítást mind pályánk, mind a rajta minden irányba közlekedők. Velünk együtt.

Nyelvek a nyelvben: kultúrák a kultúrában

Nagy L. János

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged

1. A cím első fele nyelvész körökben jól ismert tanulmány idézése: FÓNAGY IVÁN az Ált. Ny. Tan. XII. kötetében jelentette meg 1978-ban (61-105). A Szerzőről és tanulmányáról együttesen a kötet szerkesztője, HAJDÚ PÉTER úgy vélekedik, hogy FÓNAGY IVÁN addigi tevékenységét foglalja össze. Érdekes itt, hogy a húsz évvel ezelőtti gondolatok mai újrafogalmazása a közeljövőben jelenik meg, persze angol nyelvű kiadásban, LANGUAGES WITHIN LANGUAGE címmel, PÁRIZS-ban. Az 1978-ban közölt tanulmány kettőssége abból származik, hogy a Szerző megkülönbözteti a kifejezés kétféle módját: az archaikus, ösztönös réteget (formai követelményeivel együtt) a későbbi, racionális rétegtől. Viszonylag kisebb érdeklődést keltett a tanulmánynak az a része, amely az előző kettősséghez újabb párhuzamot fűzött. Ebben az újabb párhuzamban FÓNAGY kimutatta, ahogyan az egyes helyzetmondatok szó szerinti értelme és helyzeti értéke különbözik egy-egy nyelvben, – sőt ehhez hasonlóan más és más folytatást indukál – francia nyelvű és a magyar nyelvű beszélő számára. (Pl. *Ne bougez pas / Ne mozduljon; Pendant que j'y pense / Ha gondolok rá stb.*) Tanulságos különbség van a *N'héitez pas / Ne habozzon* folytatásai: *é m'appeler, á me demander / életbiztosítást kötni, időben megvásárolni az iskolaszereket, belépni a kommunista pártba(!)*.

Az itteni gondolatok főként a cím második felét célozzák: a "kultúrák a kultúrában" olyan többrétegűséget kíván jelezni, amely a nyelvnek a kultúrahordozó szerepén alapszik. Ha pedig a nyelv, egy nyelv, bármely nyelv mint kultúra hordozója jelenik meg, akkor különösen érdekes, milyen interferenciák figyelhetők meg a különböző nyelvek egymásra hatásában mint különböző kultúrák együtteseiben. A továbbiakban a téma leszűkítése érdekében csupán egyetlen nyelvi réteg szempontjából gondoljuk tovább a lehetséges kérdéseket. Ez a nyelvi réteg a szaknyelv (a témához hívebben: a szaknyelvek) rétege.

A rendelkezésre álló keretek között elsősorban kérdések felvetésére lehet mód. Ez a kérdéssor mögöttes állásfoglalást jelez, azt a hipotézist, hogy az adott interferenciák az egyes szaknyelvekben eltérő módon jelentkeznek, segítik vagy gátolják a hatékony és eredményes kommunikációt. Óhatatlan, hogy maguk a kérdések csupán válogatást jelentsenek: ennyire van most lehetőség.

1. Az első kérdéscsoport közvetlenül kapcsolódik FÓNAGY megkülönböztetéséhez: milyen a viszonya a szaknyelv(ek)nek az archaikus(abb), ösztönös kifejezéshez és a mai(bb), racionális(abb) kifejezéshez.

Ebből a szempontból listázhatók az egyes rétegek: az egyik végponton az irodalmi szöveghez (talán) legközelebbi reklámyelv, a másikon az igazgatási hivatalos nyelv található. Nem szorul hosszabb indoklásra, milyen módon alkalmazza tudatosan a hatásra törekvő reklám az őseinktől örökölt, archaikus kifejezőmódot. Ennek egyik területe a legfontosabb információk tudatos és tervszerű ismétlése, hogy a vásárlók/fogyasztók az adott cég, az adott termék nevét emlékezetükben tartsák, – s ne tévesszék össze a konkurens áruval. Az ilyen módon komponált reklámanyag hatásra törekvése igényli a jó hangzást: ennek ritmikája kiemelten fontos. A 90-es évek egyik leghatásosabb reklámjaként a MŰSZI úriembere csak magát a betűszót mondta, s csettintett: a jelenet visszatérése és a pozitív hangulatú nonverbális csettintés legfőbb hatáseleme éppen a nem közölt információ volt. (Hogy ti. *mi is az a MŰSZI.*) Az adott antireklám a várakozás, az elvárás szerepét is hangsúlyozza; és még azt is: abban a kultúrában, abban a gondolkodásmódban érhet el sikert, amelyben az ilyen típusú jelent számos új, kedvező információt is közöl. Így lehet hatásossá az antireklám: legfőbb hatóeszköze a várakozás, az elvárás keltése.

A másik végpontnak a hivatalos nyelvi réteg írásbeli igazgatása bizonyulhat. Ebben szinte teljesen hiányzik az ősi, a hangadás situációs jelenségével operáló "nyelv". Az ügyirat tényadatai annyira fontosak, hogy számos előre nyomtatott forma eleve tartalmazza ezeket: az ügyintézőnek csak ki kell töltenie az üres helyeket, akár egy tesztlapon. Főként az utóbbi évtizedben vált jelentőssé azoknak a különbségeknek a figyelembevételé, amelyek az eltérő nyelvekben hordozott eltérő kultúrák velejárói.

Pl. más a Magyarországon szokásos önéletrajz tartalma és formája, más az ún. amerikai stílusúé; a pályázatok világában magának a műfajnak a megjelenése és elterjedése figyelemreméltó stb.

2. A második kérdéscsoport – az előbbinek egyik aspektusaként is a történetiséggel, az adott réteg(ek) történetével kapcsolatos. Ebből a szempontból a mai társadalmi vonások szerint az egyik szélsőségbe a jog, a másikba a számítógépes nyelv tartozik. Az előbbi azért, mert mai nyelvhasználatát számos, az előző évszázadokból örökölt latin, német stb. nyelvi és gondolkodásbeli jellemzője van. Hadd emeljem ki ezek közül a hivatal felsőbbségére vonatkozó sajátosságokat: világosan érzékeltetik az ügyfél alárendeltségét. Ami a számítógépek világának nyelvhasználatát illeti, abban az angol nyelvnek van uralkodó szerepe. Ez az angol nyelv nem Shakespeare világát, hanem a lehető legnagyobb pontosságra törekvést idézi mindenekelőtt. A pontosság a célok kitűzésében és az elérésükhöz szükséges út kiválasztásában egyaránt jelen van. A történetiség ellenkezője érvényes ebben a közegben: igen gyors a fejlődés, fontos pl. az egyes szoftverváltozatok keletkezésének ideje.

3. A harmadik kérdéskör arra vonatkozik, milyen főbb előnyöket és hátrányokat jelent a különböző idegen nyelvek hatása a magyar szaknyelv(ek)re. Ebből a szempontból külön is tárgyalható volna a ma is szinte csupán idegen nyelven, pl. angol nyelven kutató réteg(ek) ügye, mint a magyar nyelvre csak lefordított cikkekkel jelentkező nyelvészek példája mutatja.

Fentebb már érintettük, hogy – történeti okok miatt – számos szaknyelvi rétegben igen fontos szerepet játszottak az idegen nyelvek. Természetes, hogy a legegyszerűbb módon a szerszámok, alkatrészek német eredetű neve bizonyíthat, de hasonló igazolást nyújthat a labdajátékok angol szakszavainak sora, a diplomácia és az illem világának francia kifejezései stb. Bármelyiket válasszuk is ezek közül, a magyar nyelvre gyakorolt hatásuk általában lehet a szóhasználat pontosságára való törekvés. Amit *szimmeringnek*, *break pointnak*, *nem kívánatos személynek* nevezünk, nem nevezhetjük másként. Sajátos hatás jelentkezik a szaknyelvi terminusok használata révén: az egymáshoz kapcsolódó eszközök, helyzetek, minősítések a rendszerjellegét erősítik, az oppozíciókban létező és alkalmazható dolgok szemléletét.

4. A negyedik kérdéscsoport azt hangsúlyozza, milyen viszonyban van a szaknyelv(ek) rétege a stílus kutatással. Ennek első kérdése a szaknyelv(ek) kapcsolata a köznyelvvél. A mai szakma művelőinek köznyelvi megnyilvánulásai is "szaknyelvek" néha; sőt talán megőriznek valamit a maguk szaknyelvi rétegéből akkor is, amikor egészen más témáról, köznyelvi ügyről van szó. Ez bizonyos értelemben a köznyelv feloldódását, a szaknyelvben való eltűnését jelenti. Ha pedig a mai nyelvhasználatra gondolunk, sajátos mozgást figyelhetünk meg benne. Ez a mozgás abból fakad, hogy a közgondolkodást erőteljesen befolyásolja a számítógépek rohamos terjedése, s egyben a nyelvhasználatra is egyre jellemzőbb a komputernyelv. Nem tűnik merésznek a jóslás, hogy sok tekintetben a jövő évezred nyelve formálódik a mai fiatalok számítógépeinek hatására.

5. Az ötödik kérdéskörben a szövegszemlélet jelentkezik: milyen szövegszerűségi, nyelvi és nem nyelvi jellemzői vannak a szaknyelvi szövegnek: milyen nyelvészfeladatok és milyen, nem a nyelvészekre tartozó, nem az ő kompetenciájukba tartozó feladatok hárulnak a kutatásra. Eddigi publikációim legfőbb irányát szövegvizsgálatok jelentették: Weöres Sándor költői nyelvét tanulmányoztam PETŐFI SÁNDOR JÁNOS elméleti keretében, a Szegeden megjelenő "Szemiotikai szövegtan" műhelyében. Ebben az elméleti keretben a szöveg interpretációjának kérdéseit elsősorban irodalmi szöveganyagon tanulmányoztuk. Az elmélet, a szemiotikai textológia megengedi, sőt elősegíti a szöveg nyelvi és nem nyelvi tényezőinek együttesét értelmezni a szövegben. A szaknyelvi szövegben az elképzelhető, szemléltető eszközök nagy szerepet játszanak: grafikonok, táblázatok, illusztrációk, fotók stb. Tisztázni kell az interpretáció érdekében a közléssel kapcsolatos implikációk, a képi értelem, a tapasztalati értelem információértékeit. Eközben tekintettel kell lenni a nyelvész kompetenciájának határkérdéseire: a cél-

tárgy-módszer hármasságban a nyelvi/nem nyelvi oppozícióban megkülönböztethetők a lingvisztikai teendők a nyelvészetén túliaktól.

A nyelvi/nem nyelvi tényezőket annak függvényében is vizsgálhatjuk, milyen médiumokat alkalmaz a szöveg. Természetes különbségek adódnak abból, hogy elhangzó szövegről van-e szó, audiovizuális-e (film, tévé reklámja-e) a szöveg, vagy nyomtatott cégismertetést, marketing-összeállítást jelent. Kétségtelen azonosságok, nyelvtől független vonások jellemzik/jellemezhetik ezt is, azt is. Pl. jellemző a gyógyszereket, kozmetikumokat hirdető filmekre a *fehér köpeny*; számos reklámfilm képi anyaga azonos, a multinacionális vállalatok csak a verbális médiumot fordították le az egyes nyelvekre.

6. A szaknyelv(ek)ben sajátos kiegyenlítődés és differenciálódás megy végbe, s ez megfelel a bennük hordozott kultúrák kiegyenlítődésének is, differencializálódásának is. Mind a nyelvekben, mind a kultúrákban fontos ez a folyamat.

*Nyelv és kultúra összefüggései Koreában**

Osváth Gábor

Külkereskedelmi Főiskola, Budapest

A több mint hetvenmillió ember által beszélt koreai nyelv az utóbbi évtizedekben – a kínaihoz és a japánhoz hasonlóan – egy olyan kultúra és világszemlélet hordozójaként jelent meg, amely – egyelőre főleg gazdasági téren – a nyugati világ egyenrangú partnerévé, sőt versenytársává vált. Európai érdek, hogy megismerjük ezt a tőlünk távoli kultúrát és mentalitást; csak így kerülhetjük el a szép számú kommunikációs csapdát, amely mindkét oldalon a közeledés, egymás kölcsönös megértésének útjába állhat. A következő megállapításaim nemcsak a koreai nyelvre érvényesek, hanem – többé-kevésbé – a kínaira, japánra, sőt a vietnamira is. Ennek okai az areális nyelvészet szempontjaival magyarázhatók: a közös kultúra és vallás az altáji nyelvek különálló ágait képező, agglutináló jellegű koreai és japán nyelvet egy nyelvszövetséggé fűzi össze az izoláló kínaival és vietnamival. Ez azt jelenti, hogy a koreai – a többi említett nyelvhez hasonlóan – egy olyan társadalomban alakult ki és fejlődött, amelyet – kínai hatásra – a konfucionizmussá nemesített ősi patriarchális ideológia uralt (kiegészítve a buddhizmussal és a sámánizmussal).

A koreai uralkodó osztály – a kínaihoz hasonlóan – egy erős, centralizált állam érdekében használta fel ezt a – később haladásellenes dogmákká torzult – tanítást, amely a patriarchális család tekintélyelvűségét kivetítette az egész társadalomra. Figyelemreméltó, hogy mindazok a nyelvi eszközök a koreaiakban, amelyek összefüggésbe hozhatók a konfuciánus ideológiával, a buddhista orientációt konfucionizmussal felváltó *Li*-dinasztia hatalomra jutását (1392) követően kristályosodtak ki és nyerték el végleges, ma is érvényes formájukat.¹

A konfuciánus ideológiában a család a legfontosabb kategória, s az egyén az ősök és utódok végtelen láncolatának csupán egyik tagja. A tekintélyelvűség hierarchikus rendszerében a nyelvi etikett igen fontos orientációs eszközzé vált: minden mondatban érzékeltetni kell a mondat alanyával és a hallgatóval kapcsolatos alá- vagy fölérendeltségi viszonyt; még az 'Esik az eső' mondat koreai megfelelőiben is. (*Piga omnida. Piga oajo. Piga oa.* A hallgatóval kapcsolatos tisztelet mértéke a mondat hosszúságával egyenes arányban csökken.) A mondat alanya ("referencia-tengely") és a hallgató ("megszólítás-tengely")² kettős viszonyítási rendszerében a következő, tiszteletet kifejező nyelvi eszközök állnak a beszélő rendelkezésére (a nyelvi etikett szabályai szerint közöttük *kötelező* választanunk): 1. az alany- és részeseset, valamint a vocativus alakváltozatai; 2. a kötött szórendű S - O - V mondat állítmányának mondatzáró végződése; 3. főnévi, igei, számnévi és névmási szinonimák; 4. a mondatzáró végződés és a szótó közé illeszkedő ún. tiszteleti infixum. Megjegyzendő, hogy az igerag, valamint a kopula ragozott alakjai többnyire nem utalnak a grammatikai személyre (ezt a mondat alanya fejezi ki), a ragozás csak a referencia-tengely és a megszólítás-tengely tiszteletiséggel kapcsolatos információit tartalmazza: *Nan kamnida* 'Én megyek'; *Tonszengun kamnida* 'Az öcsém megy'; *Abodzsiga kasimnida* 'Apám megy'. Az utolsó mondatban figyelhető meg a – *si* – tiszteleti infixum, amely a mondat alanyára (mint tisztelt személyre) vonatkozik. A mondatzáró *-mnida* végződés a hallgatóval kapcsolatos ún. hivatalos-udvarias beszédszintet jelzi. Ennek hiánya az udvariasság csökkent mértékét mutatja, kb. a tegezésnek felel meg: *Nan ka* 'Én megyek'; *Tongszengun ka* 'Az öcsém megy'.

A konfuciánus gondolkodásmódban a *kollektivitás* magasabb értéket képvisel, mint az individualizmus: az egyén hely pontosan ki van jelölve a közösségben, az egyén valamely közösség részének látja magát, és mások is őt. Ez a szemlélet jól megfigyelhető a birtokos névmások alkalmazásakor: az egyes szám első személy csak akkor használatos, ha a beszélő kizárólagosan birtokol valamit. Ha a birtok kollektív

* Elhangzott a II/B szekcióban. (A szerk.)

¹⁶ *Mártonfi Ferenc*: A koreai verbum finitum szociolingvisztikai vonatkozásai, in: Általános Nyelvészeti Tanulmányok, VIII. pp. 180-195

² *Samuel Martin*: A beszéd szintjei Koreában és Japánban in: (szerk.: Szépe György) Társadalom és nyelv, Bp., 1975. pp. 339-358

tulajdonként is felfogható, akkor a többes szám első személy használata természetes a koreaiak számára: "hazánk", "lakásunk", "apánk", "anyánk", sőt: "feleségünk", "férjünk"!

A konfucianus etikett magyarázza azt a jelenséget is, hogy a koreaiakban (és a többi kelet-ázsiai nyelvben) a személynevek (elsősorban az utónevek) és a személyes névmások használata jóval korlátozottabb, mint a nyugati nyelvekben; helyette a családi vagy hivatali hierarchiában elfoglalt pozíciót jelölik meg: *tanár úr*, *osztályvezető úr*, *sógorasszony* stb. A családnév használata megengedett: *Kim tanár úr* stb. Az utónevet többnyire csak szűk családi körben vagy közeli barátok használják. A felületes szemlélőnek úgy tűnik, hogy a családban csak a gyerekeknek van utónevük, a szülők egy speciális hívó szóval (*jobo* kb. 'halló!', 'figyelj!') fordulnak egymáshoz. (Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ez a szó a házastárssal szembeni közönyt vagy ridegséget fejezi ki; minden az intonációtól, a hangszíntől függ: ezért is helyes, ha pl. angolra a *darling*, *honey* szavakkal fordítják!) A nagyszülők az unokák utónevével utalnak fiukra vagy menyükre: "*Jóska mamája*", "*Jani papája*" stb. Még az azonos korú hivatali, munkahelyi kollégák sem szólítják egymást utónevükön. Ennek magyarázata valószínűleg az, hogy a konfucianus tradíciók értelmében az utónév magántulajdon, és így idegenek általi használata a megfelelő tisztelet hiányát mutatja. Ezt a hagyományt a Koreában erős gyökerekkel bíró sámánizmus is erősítette: a névmágia, azaz a hit abban, hogy a név gyakori emlegetése megidézheti az ártó szellemeket.

A tiszteleti orientáció rendkívüli fontosságát bizonyítja az a dél-koreai vizsgálat is, amely megállapította, hogy az angol *you* névmásnak 64 koreai megfelelője van legalább (persze nem mindegyik névmás!), s helyes alkalmazásuk még a koreaiaknak is nehézséget jelent.³ Megjegyzendő, hogy a nyelvi etikett szigorúan tiltja a személyes névmás használatát olyan személyekkel kapcsolatban, akik a társadalmi hierarchia magasabb fokán állnak. Komoly vétség tehát így fordulunk egy tanárhoz koreai nyelven: "*Őn hova utazik?*" vagy "*Tanár úr! Őn hova utazik?*" (Magyarul sem hangzik túl jól.)

A konfucianus társadalmakban a nő rendkívül alárendelt szerepet játszott, közrendű családokban gyakran fordult elő, hogy még nevet sem kaptak: elsőszülött fiúgyerekekük nevével említették, szólították őket: *Jongcshol mamája* stb. A nyelvi etikett elvárásai ugyanakkor igen szigorúak voltak velük szemben, férje és férje szüleinek legszámottebb megnyilvánulásait is alázattal, nyelvi kifogástalan módon kellett elviselnie. A hagyományos koreai családban a férj alacsonyabb beszéd szinten szól a feleségéhez, míg a feleségnek az udvarias van előírva ("csendőrpertu"). Egy napjainkban játszódó elbeszélés férfi és női hőse megismerkedésük után az udvarias alakot használta társalgásuk során, de az első szexuális kapcsolat után a férfi feljogosultnak érezte magát az alacsonyabb beszéd szint használatára; a partnernő nyelvhasználata nem változott.⁴

A nő hagyományos szerepét jól illusztrálja a koreai 'feleség' fogalom szépszámu szinonimái közül háromnak az elemzése (e szavakat a beszélő a saját feleségére vonatkoztatva használja). A *csipszaram* és az *anszaram* mint motivált szavak azt jelentik, hogy 'házi, otthoni ember', illetve 'benti, belső ember': régen a jobb házból való nő ideje nagy részét otthon, a ház legbelső, női részében töltötte. (Mivel a házat magas téglakerítés övezte, még ki sem lehetett az utcára.) A társadalmi pozíció szerinti fölöttes egyén feleségét a *hitves* szavunknak nagyjából megfelelő *puin* szóval kell *kötelezően* illetni; ez a kínai eredetű szó (a kínai szótagmorfémákból alkotott szavak mindig magasabb stílusértékűek, választékosabbak).

A koreai kommunikáció európaiktól eltérő, lényeges sajátossága az, hogy rendkívül nagy erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a kommunikáció megfelelő érzelmi ráhangoltsággal, azaz kényelmetlenségek nélkül történjék.⁵

A megfelelő kommunikációs hangulat elérése érdekében arra törekednek, hogy lehetőleg ne mondjanak a partner számára kellemetlen dolgokat, ne hozzák olyan helyzetbe, hogy esetleg szégyellnie kelljen magát. A hagyományos keleti mosoly is e taktika metakommunikációs eszköztárához tartozik. Ennek lényege nem a megtévesztés vagy érzéketlenség, hanem a partnerrel szembeni figyelmisség, kellemetlen hír közlése esetén így tompítja a beszédpartnerre zúduló érzelmi megpróbáltatás életét: ezért fordulhat elő, hogy közeli rokonának halálhírére mosolyogva adja elő. Egy koreai tanulmány is rámutat arra, hogy a keleti ember arckifejezését, a hagyományos "keleti mosolyt" a nyugatiak gyakran félreértik,

³ John H. Koo: The Term of Address "You" in South Korea Today, in: Korea Journal, Vol. 32. No. 1. pp. 27-42

⁴ Kim Tae-kil: Values of Korean People Mirrored in Fiction, Vol. II. Seoul, 1990, pp. 132-139

⁵ Suh Cheong-soo: A Cultural Perspective of the Korean Language, in: Korea Journal, Vol. 36. No. 3. pp. 40-52

megtévesztő szándékot tulajdonítanak neki: "A második világháború idején születtek azok a japán jellemmel kapcsolatos európai értelmezések, amelyek szerint a japánok elrejtik érzéseiket, szándékaikat, azaz arckifejezésük nem tükrözi azt. A japán népi karakterrel kapcsolatos ilyen vélemény ("a japánokkal vigyázni kell!") a Japánnal szemben ellenséges érzelmeket tápláló koreai társadalomban is gyakran felbukkan. Az ilyen kollektív karakterológiai elképzeléseket kritika tárgyává kell tennünk, hiszen az emberi kapcsolatokat megnehezítő előítéletként funkcionálhatnak, a keleti ember negatív imázsaként rögzülhetnek. (...) A koreai ember többnyire igen egyenes jellemű: azt lehet mondani, hogy érzéseit nyíltan kifejezi..."⁶ Egy másik félreértést eredményezhet az is, hogy a hagyományos kultúrában felnőtt koreai viszonylag ritkán használja a *köszönöm*, *elnézést* vagy *bocsánat* szavakat. Ennek okáról egy koreai szerző így ír: "Ez a szokás nem durvaság vagy neveltlenség miatt alakult ki, hanem azért, mert hitünk szerint az igazán őszinte érzés olyan nagy, hogy csupasz szavakkal nem lehet kifejezni."⁵

A kommunikáció érzelmi aláfestésére szolgál a koreai ösztöntések nyelvi megformálása is: szinte mindegyik kérdő mondat. Az éhségtől, természeti csapásoktól és betegségektől meggyötört paraszti társadalmakban nagy szerepe volt az egymás iránti szolidaritásnak; ennek egyik verbális jelzése volt a beszédpartner állapotával, szándékaival kapcsolatos tudakozódás: *Evelt?*, *Jól van?*, *Valahova megy?* stb. A köszönés fogadása ugyanazzal a kérdő mondatlal történik (vö. angol *How do you do?*).

A koreai kommunikáció tehát inkább érzelmileg, mint racionálisan motivált. Nem véletlen, hogy az eredeti koreai lexikában szinte alig van elvont fogalmat kifejező szó; ezeket a szavakat a kinaiból vette át a koreai. Hangutánzó, hangulatfestő szó viszont rengeteg van: a koreai onomatopoiákban a világ leggazdagabb nyelvei közé tartozik.

A dél-koreai rohamos modernizáció számos izgalmas kérdést vet fel a koreai nyelv fejlődésével kapcsolatban. Az amerikai fogyasztói kultúra és mentalitás hatása óriási, a japán minta hatására és részben közvetítésével több ezer angol kölcsönző áramlott be, s ezek tetemes része funkció nélküli divatszó. Kölcsönzésüknek vásárlás-lélektani oka van: az idegen elnevezést azonosítják az újszerűvel, a modernnel. Sok olyan kölcsönző, amely koreai megfelelőjével szemben a nyugati kultúrára, fogyasztói szokásokra utal, azaz más szóhasználattal bír: *wife*, *wine*, *dance*, *weither* stb., stb. Az amerikai kulturális modell hatása – elsősorban a fiatalok nyelvhasználatában – a hagyományos tiszteleti formák fellazulását eredményezte (a két nem kapcsolatában ez különösen jellemző). Ezzel párhuzamosan a hagyományos, konfuciánus értékek is válságba kerülnek: a kemény, kitartó és önfeláldozó munka, a tanulás tisztelete, a nagycsaládos életforma, a szülők akaratának feltétlen követése, a tekintélyelvűség és a vakfegyelem érvényesülése az állami és politikai életben. A koreai gazdaság versenyképességének fenntartásához viszont arra van szükség, hogy a nyugati kultúra megszűrve, a régi, jól bevált hazai értékeket kiegészítve, fokozatosan jelenjen meg. Ennek az elvnek az érvényesítése a fogyasztói társadalom bűvkörében, jólétben felnövekvő új nemzedék körében nem ígérkezik könnyű feladatnak.

⁶ *Li Szang-hjop* (szerk.): *Magyar kiadványok Koreáról* (kritikai áttekintés és ajánlatok, Kézirat), 18. lap

Selbstpräsentation in der interkulturellen Kommunikation

Renate Resch

Institut für Übersetzer- und Dolmetscherausbildung der Universität Wien, Österreich

Die Internationalisierung des Geschäftslebens innerhalb der EU und in den Ländern, die eine Mitgliedschaft anstreben, stellt neue Anforderungen an den fachspezifischen Fremdsprachenunterricht. Vorbereitet werden soll auf den direkten Kontakt mit anderssprachigen Geschäftspartnern. Diesem kommt beim Anbahnen neuer Geschäftskontakte eine besonders große Bedeutung zu: Ob man "sich versteht" entscheidet oft darüber, ob ein Geschäftskontakt zustande kommt oder nicht.

Besonders wichtig ist es daher, sich auch im oftmals als streßvoll erlebten interkulturellen Kontext - also in der Kommunikation mit den Geschäftspartnern der anderen Kultur - positiv zu präsentieren. Denn nur eine von beiden Kommunikationspartnern als positiv erlebte Kommunikation kann vertrauensbildend wirken. Dem fachbezogenen Sprachunterricht kommt damit die Aufgabe zu, die zukünftigen ManagerInnen für die Probleme interkultureller Kommunikation zu sensibilisieren und sie erfolgreich auf ihre interkulturellen Kontakte mit ausländischen Geschäftspartnern vorzubereiten. Die Erkenntnisse der interkulturellen Kommunikationsforschung sollen dabei in die Unterrichtspraxis einfließen.

1 Interkulturelle Kommunikation - Voraussetzungen

Für die Kommunikation mit Menschen anderer Kultur sind nach landläufiger Meinung vor allem Fremdsprachenkenntnisse erforderlich, Grammatik, Syntax, Wortschatz und, so moderne Ansätze, auch "communication skills". Doch schon aus dieser Aufzählung wird klar, daß mit den genannten Aspekten der fremdsprachlichen Kompetenz in der Kommunikation nur Informationsvermittlung erfolgen kann. Die für Geschäftskommunikation so wichtigen emotionalen Aspekte, wie z.B. Vertrauensbildung bleiben jedoch unberücksichtigt. Seit Watzlawick (1969/1990: 53 ff.) ist allerdings bekannt, daß jede Kommunikation neben der "Inhaltsebene" auch eine "Beziehungsebene" hat, also eine gefühlsmäßige Einstellung zum Kommunikationspartner und zur Kommunikationssituation. Diese "Beziehungsebene" bestimmt den Kommunikationsprozeß maßgeblich mit. Ob die Kommunikationssituation ihre Kommunikation z.B. als freundlich empfinden oder ob sie sich eher überrumpelt fühlen, beeinflußt den Kommunikationsverlauf u. U. mehr als die Informationen, die ausgetauscht werden.

Die Studierenden nur auf die erfolgreiche Vermittlung von Information vorzubereiten, greift daher zu kurz. Vielmehr werden nicht perfekte Grammatikkenntnisse und stilistische Mängel in der Fremdsprache bei der interkulturellen Kommunikation als gar nicht so störend empfunden. Unangenehmer sind die meist unwägbarer Gefühlswerte zwischen Unbehagen, Unsicherheit und Streß, die in der Kommunikation mit Menschen aus anderen Kulturen oft auftauchen, wenn nicht ganz klar ist, wie etwas gemeint ist. Eine positive Grundstimmung und eine harmonische, gleichberechtigte Beziehungsebene herstellen zu können, sich selbst in der Kommunikationssituation wohlfühlen, sind also eigentlich wichtiger als "perfekte Sprachkenntnisse" und "fließendes Sprechen".

In der Tat belegen Untersuchungen, daß sogar nach langjährigen Geschäftskontakten noch immer Probleme auf der Beziehungsebene bestehen und einmal gefaßte Vorurteile nicht wieder abgebaut werden können: So untersuchten Knapp/Knapp-Potthoff (1994) die Kommunikation zwischen deutschen und britischen Geschäftspartnern. Sie stellten fest, daß die deutschen ManagerInnen auch nach langjähriger Zusammenarbeit mit ihren britischen KollegInnen sich noch über deren "Unhöflichkeit" beklagten. Nach weiteren Analysen stellte sich heraus, daß dieses festgefahrene Vorurteil einfach darauf zurückzuführen war, daß man sich in der englischen Kultur in anderen Situationen bedankt als in der deutschen. Die eigentliche Ursache für diese Störung auf der Beziehungsebene waren also die kulturspezifischen Kommunikationskonventionen. Das geäußerte Vorurteil, das die Beziehungsebene sicher negativ beeinflußt hat, war das Ergebnis von Kommunikationsproblemen auf der Beziehungsebene. Interessant ist, daß auch in der interkulturellen Kommunikation "erfahrene" ManagerInnen nicht erkannt haben, daß es sich um ein Problem in der

Kommunikation handelte, vielmehr wurde an dem einmal gefaßten Vorurteil über "die Engländer" als Erklärungsmuster festgehalten.

Dieses Phänomen, daß bei einem Kommunikationsproblem unbewußt dem Gesprächspartner eine negative Eigenschaft zugeschrieben wird, ist allerdings kein Einzelfall. Vielmehr handelt es sich um einen psychologischen Mechanismus, wie Lalljee (1989) erklärt: Ein Problem der interkulturellen Kommunikation wird nicht als solches erkannt; statt dessen erfolgt unbewußt eine "Attribution", also dem Kommunikationspartner wird eine (meist negative) Eigenschaft zugeschrieben. Dadurch wird naturgemäß die Beziehungsebene negativ beeinflusst. Es können Unbehagen, Verunsicherung in der Kommunikationssituation, Falscheinschätzungen und Mißverständnisse auftreten. Die von negativen Gefühlen bestimmte Beziehungsebene bestimmt den weiteren Verlauf der Kommunikation ungünstig.

Wie die Untersuchungen zeigen, führt auch "Erfahrung", also häufiger Umgang mit Menschen fremder Kulturen im beruflichen Kontext, nicht dazu, daß Fehleinschätzungen leichter relativiert werden. Als einzige Strategie diese zu vermeiden, ist eine Sensibilisierung für diese Problemstellung im Zuge der fremdsprachigen Ausbildung notwendig.

2 Interkulturelle Kommunikation - Konsequenzen für die Didaktik mündlicher Kommunikation

In der direkten mündlichen Kommunikation sind alle Aspekte der Sprache beteiligt und auch bedeutungstragend, die verbalen wie die nonverbalen Elemente. Die nonverbalen und parasprachlichen Elemente der Sprache, also Stimmlage und Lautstärke, Gestik, Mimik, körpersprachliche Signale etc., transportieren die Beziehungsaspekte der Kommunikationssituation. Diese Elemente sind entscheidend für das Etablieren der Beziehungsebene zwischen den Teilnehmern an der Kommunikation. Wenn - wie oft in interkultureller Kommunikation - widersprüchliche Signale gesendet werden, wird eher den Signalen der Beziehungsebene Glauben geschenkt. Wenn also z.B. ein Geschäftspartner dem anderen versichert, es sei kein Problem den Liefertermin einzuhalten, körpersprachlich aber Unsicherheit demonstriert, wird dieser ihm nicht glauben. Auch wenn, was fast immer der Fall ist, das "Wie" der Kommunikation nicht thematisiert wird, tritt bei jeder kleinen Uneindeutigkeit zumindest Unsicherheit auf; negative Attributionen sind meist die Folge.

Es ist daher wesentlich, die Studierenden schon während der Ausbildung für diese Aspekte der Kommunikation zu sensibilisieren. Körpersprache und sprachliches Agieren nicht nur vor dem Hintergrund der eigenen Kultur zu interpretieren erfordert eine Sensibilisierung. Dieser Lernprozeß der Sensibilisierung erfolgt in mehreren Phasen, wobei eine bewußte Reflexion über das eigene sprachliche und nonverbale Auftreten in der Ausgangskultur und Sprache den Anfang macht. Dazu werden die für die eigene Kultur typischen Verhaltensweisen analysiert. Ohne diese ersten Analyseschritte ist es sowohl im weiteren Übungsverlauf wie auch in den realen Kommunikationssituationen im Beruf nicht möglich, von der eigenen Tradition, von den eigenen Verhaltensweisen zu abstrahieren und die Kommunikationspartner in ihrem kulturspezifischen Verhalten nicht als negativ zu erleben. Deshalb kommt dieser ersten Sensibilisierung für die Kulturgeprägtheit des eigenen kommunikativen Verhaltens eine sehr wichtige Rolle zu.

Erst in einer zweiten Phase erfolgt die Konfrontation mit den Konventionen des sprachlichen und nonverbalen Verhaltens der Zielkultur. Thematisiert werden nonverbale Aspekte, wie Körperhaltung, Blickverhalten, Länge der Sprechpausen, Nähe und Orientierung zum Kommunikationspartner, also alle wichtigen Aspekte nonverbalen Verhaltens (vgl. Argyle 1985). Darüber hinaus werden die typischen Textsortenkonventionen und die für die Zielkultur typische Phraseologie in Relation zur Ausgangskultur gesetzt. Die Frage nach dem typischen Aufbau von bestimmten Textsorten der mündlichen Kommunikation (z.B.: Begrüßungsrede, Produktpräsentation etc.) sind ebenfalls relevant für Fragestellungen interkultureller Kommunikation. Auch diese Aspekte der Inhaltsebene können kulturspezifisch ausgeprägt sein, denn das, was in einer Situation als relevant angesehen wird, was also auch ausgesprochen wird, kann von Kultur zu Kultur variieren.

Diese Einführung in die Rhetorik der Zielsprache hat allerdings nicht zum Ziel, die Studierenden zu einer Anpassungsleistung zu bringen. Vielmehr soll ein Hervorheben der Unterschiede für mögliche Probleme bei der interkulturellen Kommunikation sensibilisieren und so negative Attributionen

vermeiden. Gleichzeitig soll ihnen die Gelegenheit geboten werden, selbst eine Form der fremdkulturellen Selbstpräsentation zu entwickeln, die ihnen individuell angemessen ist. Das Wissen um die verschiedenen Möglichkeiten der Unterschiede z. B: im Bereich der Körpersprache soll ihnen ein Verhaltensrepertoire an die Hand geben, das es erlaubt, ihre eigenen Verhaltensweisen zu modifizieren und das fremdkulturelle Verhalten zu interpretieren. Dadurch wird das eigene Gefühl der Sicherheit gesteigert und die fremdkulturelle Kommunikationssituation als weniger streßvoll erlebt.

Bei einem solchen Training zur erfolgreichen Selbstpräsentation ist die aktive Mitarbeit unerlässlich, denn nur das aktive Üben erlaubt eine Umsetzung des Erlernten in das eigene Verhalten. Dabei soll auch nach Herzenslust experimentiert werden. Die einzelnen TrainigsteilnehmerInnen sind aber auch als "Publikum" gefordert, ihren KollegInnen Rückmeldung über die Wirkung ihres Verhaltens zu geben. Eine besondere Bedeutung kommt auch der/m TrainerIn zu, die/der das kommunikative Verhalten der KursteilnehmerInnen vor dem Hintergrund der Zielkultur kommentiert. Der Lerneffekt für die TeilnehmerInnen besteht sowohl im analysierenden Beobachten der Präsentationen der KollegInnen wie auch im eigenen Einüben in erfolgreiche Kommunikationsverhaltensweisen. Das Ziel ist, daß alle TeilnehmerInnen eine für die interkulturelle Kommunikation adäquate Präsentationsform entwickeln und positives Bild ihrer Selbst in der fremdkulturellen Kommunikationssituation schaffen.

3 Positive Selbstpräsentation - positives Anderssein

Ein solches Training ist kein Patentrezept, bietet aber Möglichkeiten, individuell eine Form erfolgreichen Kommunizierens in der Zielkultur zu entwickeln. Nach einer solchen Sensibilisierung sollten die Studierenden für die Kommunikationsaufgaben in ihrer späteren Laufbahn im internationalen Management gerüstet sein: In interkulturellen Kommunikationssituationen werden sie sich der Unterschiede in den Kommunikationskonventionen bewußt sein, und Kommunikationsprobleme auch auf der Beziehungsebene, wenn sie auftauchen, artikulieren können. Sie werden aus diesen Gründen nicht in die Falle der negativen Attribution gehen, sondern bewußt einen positiven Aufbau der Beziehungsebene gestalten. Aus dieser Sicherheit heraus werden sie in der Kommunikation die Inhaltsebene, also die verbal vermittelten Informationen, unbewußt durch nonverbale Elemente der Beziehungsebene verstärken, wodurch Unklarheiten vermieden werden. Sie werden auch in der fremdsprachigen Kommunikation als gleichberechtigte Partner auftreten können und das eigene Verhalten, wie auch das Verhalten ihrer Kommunikationspartner als positiv anders erleben können. Dem Ausbildungsziel, die Fähigkeit, im fremdkulturellen Kontext ein positives Bild seiner Selbst - und damit auch der Firma bzw. des Produkts, das man vertritt - präsentieren zu können, kommt man damit ein Stück näher.

Literatur:

- Argyle, Michael (1985): *Körpersprache und Kommunikation*. Aus dem Englischen von Christoph Schmidt. 3. Auflage. Paderborn: Junfermann.
- Knapp-Pottoff, Annelie (1994): "Training interkultruer Kommunikationbewußtheit." Bungarten, Theo (Hg.) (1994): *Kommunikationstraining im wirtschaftlichen Umfeld*. Tostedt: Attikon.
- Laljee, Mansur (1989): "Attribution Theory and Intercultural Communication." Knapp, Karlfried et al. (eds.) (1989): *Analyzing Intercultural Communication*. Berlin: de Gryter.
- Watzlawick, Paul / Beavin, Janet H. / Jackson, Don D. (1990): *Menschliche Kommunikation. Formen, Störungen, Paradoxien*. 9. unveränderte Auflage. Bern etc.: Hueber.

*Nyelvi kreativitás és az onomatopoiák**

Székács Anna

Külkereskedelmi Főiskola, Budapest

A nyelvek kialakulása, a szókészlet létrejötte során a szókeletkezés folyamatát áthatja a kreativitás. De szerepet játszik az alkotó fantázia a már meglévő szókészlet felhasználása, alkalmazása, vagyis a nyelvi megfogalmazás, a variánsok használata terén is. Különösen igaz ez a hang és nem hangjelenséget egyaránt hanggal visszatükröző onomatopoiák esetében. Vizsgáljuk meg a kérdést japán és magyar példák alapján!

1. Keletkezés

Mind a magyar nyelvben, mind a japánban az onomatopoiák kis részben már az ősi szókészletben megtalálhatók, hiszen a szóalkotás egyik ősi módja az onomatopoezis. A legtöbb onomatopoiá az azonban belső keletkezésű, ezen belül is a szóteremtéssel keletkezett szavakhoz tartoznak.

Adatok a magyar onomatopoiákra már a XII.-XIV. századból vannak. (Pl. **forr, rí, köp.**) Az ómagyar korban a vallásos szövegekben kerültek az ilyen szavakat, mert irodalmon kívülnek érezték. Az a tény, hogy mégis szerepelnek a szövegekben azt bizonyítja, hogy a szókinccs aktív részei voltak. (Kiss, MNy. LXXIX.. 284-291.)

A japán nyelvben a Nara korszakból (7. század) találunk belső keletkezésű példákat, bár jelentésük többnyire megváltozott mára. (Pl. *sawa-sawa* 'súrlódás', 'egymáshoz érő tárgyak keltette zörej' mai alakja *zawa-zawa* 'hangos'.) Van persze példa olyan kifejezésre is, mely jelentését megőrizve a mai japán nyelvben is megtalálható, ez a *para-para* 'hulló levelek nesze', 'eső csepergés' szó. Ez a szó a Régi szavak szótárában (Kogo jiten, 1968) *hara-hara* alakban fordul elő ugyanezzel a jelentéssel. Ezt a szót említi Yamazaki tanulmányában *para-para* alakban, szintén Nara-kori szóként. (Yamazaki, Gengo kenkyu 103: 247.)

Az onomatopoiák, vagyis a hangutánzó, hangfestő szavak keletkezésének folyamata napjainkban is tart. A képregények, rajzfilmek világa igen nagy mértékben kedvez a kreatív nyelvi fantáziának: új alakok keletkeznek és régiek tűnnek el, illetve egy-egy témára a már meglévő alakok variációit alkalmazzák. Hinata írja, hogy a tüsszentésre használt hangutánzó kifejezés a *hakkushon* 'hacsi' egy normális erősségű, átlagos tüsszentés kifejezésére, utánzására szolgál. Ha a képregény rajzolója egy átlagosnál nagyobb tüsszentést akar érzékeltetni, akkor a *waakkushon* 'háápcsi' alakot írja a képhez, ha egy iszonyatos erejű tüsszentést próbál ábrázolni, a *buwaakkushon* 'hááápcsi' szót használja. Az elharapott tüsszentés *kksho*, *kkshin* 'pci', 'ppci' alakokkal fejezheti ki. (Hinata, Gengo 22/6: 20-21.) Ezek költött szóalakok, variációk, mint a magyar megfelelőik, de mégsem egészen olyanok. A japán nyelv szívesen vesz fel, fogad el ilyen és ehhez hasonló alakokat, és ezek be is épülhetnek a nyelvbe standarddá válva. A magyar nyelvben inkább a költői nyelv szolgál hasonló példákkal, elég, ha Weöres Sándor verseire gondolunk.

2. Hangalak és hangulat

A hangutánzó szavak keletkezésük során reprodukciós funkciót töltenek be: hangjelenséget hanggal reprodukálnak. A zárt, vagy félig zárt szájjal történő beszédet, a mormogást a bilabiális zöngés mássalhangzók és mély magánhangzók kombinációja tökéletesen ábrázolja. A magyar **morog**, **mormog** japán megfelelője a *mogo-mogo* (egyes esetekben *mogu mogu*).

A hanggal ábrázolásnak ezt a képességét a hangsorok által keltett hangulatnak köszönhetjük. A hangok önmagukban is hordozhatnak hangulati elemeket, de ez csak lehetőség, mely a szavak létrejöttekor, a megvalósulás során nyer tartalmat. A zöngétlen zárhangokat (**k**, **t**, **p**) például keménynek, kattogónak érezzük, míg a **ty**, **gy**, **ny**, **ly** (lj) hangokat nedvesnek, nyúlósnak érzékeljük. Az utóbbiak esetében a képzés során a nyelv felülete széles területen érintkezik a nyálkás, nedves szájpaddal. A hangképzés folyamata, minősége, a levegő útjában álló akadályok leküzdésének módja már bizonyos mértékben

* Elhangzott a II/B szekcióban. (A szerk.)

meghatározza az adott hang hangulati velejáróját. Így magyarázhatjuk a hangképzéssel azt is, mit érzünk lágynak és mit keménynek.

A hangoknak ez a hangulatkeltő, asszociációkra alkalmat adó, emlékeket ébresztő eleme lehetőséget ad arra is hogy jelentéstartalommal, "kvázi jelentéssel" ruházzon fel olyan önkényesen létrehozott szavakat, melyek a magyar nyelv hangzóállományából épülnek fel. Mártonfi mutat be ilyen "álhangutánzó" szavakat: "ühög, nyahog, jázik, igi-igizik". (Mártonfi, Minerva: 255.) Bár ezek nem létező szavak, mégis állathangnak érezzük őket.

A hangfestő szavaknál a hangszimbolika léte vitathatatlan. Ezek a szavak egy adott fogalom (cselekvésfogalom, tárgyfogalom, tulajdonságfogalom) érzelmi tartalmát, érzelmileg meghatározott eseményt, folyamatot tükröznek akusztikai hatásukkal. Az előbbi "álhangutánzó" szavak mintájára némi leleménnyel "álhangfestőket" is kreálhatunk: **plisszen, nyunnyad, tetye-totyál**. Könnyen találhatunk megfelelő jelentést, szövegkörnyezetet is ezekhez a szavakhoz, mivel hangalakjuk szinte sugallja ezt. A tetye-totyál képzelt jelentése például lehet 'tétovázva egyik lábáról a másikra áll' vagy 'bizonytalan lassú mozdulatokkal tesz-vesz'. Vagyis megfordítva a tételt: egy szót, anélkül, hogy a jelentését értenénk, csupán hangzása alapján, érezhetünk könnyednek, nehézkesnek, vidámnak esetleg keménynek, komolynak. Persze ugyanaz a szó más-más anyanyelvű számára lehet eltérő hangulatú, hangzású. Sőt, ugyanaz a hang – a hangsorban elfoglalt helyétől, szerepétől függően – többféle hangulati tartalmat is hordozhat. A japán *tsuru-tsuru* 'csúsós, sikamlós' hangfestő szó a magyar anyanyelvű befogadó számára inkább az 'érdes' érzetet kelti, mivel a c-r hangkapcsolat – a képzési akadályok miatt is – döccenő, elakadó képzetet kelt.

3. Felhasználás, alkalmazás

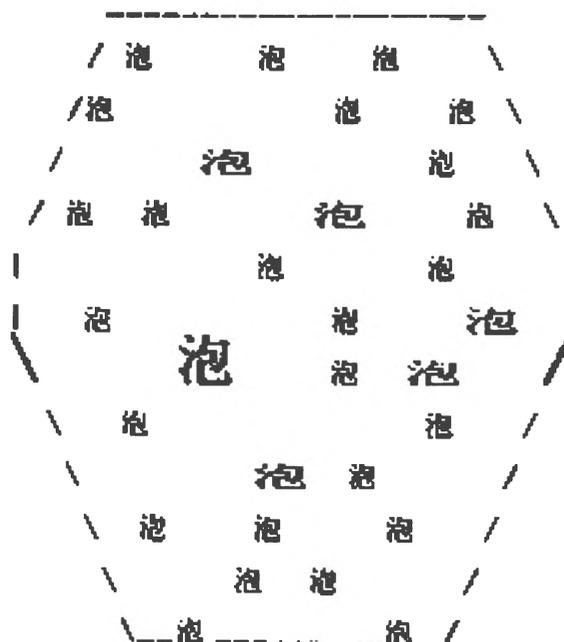
Az onomatopoiákat az egyes nyelvekben különbözőképpen alkalmazzák. A magyarban leginkább a beszélt, ill. a költői nyelvre jellemző. A japán nyelv úton-útfélen használja. A japánok szerint ennek pozitívuma a szemléletesség, az érzékletesség (a befogadó maga előtt látja a folyamatot, az ábrázolt személyt, annak hangját stb.). Negatívuma ugyanakkor – japán iskolai tanárok szerint –, hogy a gyerekek már nem tudják magukat kifejezni gondolati, fogalmi kifejezésekkel. Mégis az onomatopoiák használatára serkent a hangutánzó, hangfestő szócsaládok variáns bősége, képző (álképző) gazdagsága. A magyar nyelvben gondolhatunk például a malac, a disznó hangját utánzó **rőf-** töre. Ennek gyakorító képzős alakjára a **rőfög**-re, az egyszeri, mozzanatos **röffen**-re, vagy az iker alakú **rőf-rőf**-re. Érdekes megfigyelni a **rőfög** szó tájnyelvi variánsát is: **megdörnyög**. Ezt az alakot egy moldvai csángó asszony használta 'csendesen rőfög' értelemben. (Csoma, 1991: 697.) Japán nyelvi példaként kínálkozik a testek zuhanó hangját utánzó, és folyamatos alakjában 'dübörög' jelentésű *zushi-zushi*. Az ikerszó, azonbelül is az AA típusú ikerszó jellegzetes formája a japán onoma-topoiáknak. Rendszerint a hanghatás ismétlődését vagy folyamatosságát fejezi ki. "Zushi-zushi to nandaimono torakku ga torisugita." 'Néhány teherautó dübörögve elhaladt.' Ennek a hangutánzónak van még *zushih*, *zushin* és *zushiin* alakja is. Mindhárom egyszeri cselekvésre utal. A *zushih* 'a test becsapódásának (visszapattanó) hangja', a *zushin* jelentése: 'a test odacsapódik, és ott is marad', míg a *zushiin* esetében 'a csapódás, az ütközés folyamata elnyújtott'. "Zushin-doshin, zushin-doshin. Oni ga yattekita." 'Lábak dübörgő moraja. Megjötték az ördögök'. Ennél a példánál az ördögök lábának dobbanása, minden egyes dobbanás egyszeri. Ugyanakkor az ismétlődő cselekvést az egyszeri, mozzanatos alak többszöri megismétlésével érik el.

4. A nyelvi kreativitás képi megjelenítése

Az alábbi példa ihletője japán kolléganóm. Kislányával főzött, és a forrásban lévő ételre nézve egyszerre mondták: "buku-buku" (az édesanya), "bugyborékol, bugyog" (a kislány, akinek másik anyanyelve a magyar). A két nyelv hasonló eszközökkel fejezi ki a jelenséget: részben azonos hangzókat használ, illetve az ismétlődést ikerítéssel (japán) és gyakorító képzővel (magyar) ábrázolja. Találunk egy magyar tájnyelvi variánst is, ez a **felbuffan** 'felbugyog', a fortyogó étel, a felbugyogó víz kifejezésére. Ez a variáns a moldvai Somoskából való. (Csoma, 1993: 107.) A japán *buku-buku* határozó szó az *abuku* 'habzik' szóból származik. Az *abuku* szó kanjija (kínai írásjegye):

Ha eleresztjük kreatív fantáziánkat, és a bugyogó fazékba nézünk, ott sok kisebb és nagyobb *abuku* kanjit találhatunk. Vagyis a *buku-buku* 'bugyog' írott változata felerősíti annak hanggal már egyszer megerősített jelentését.

ぶくぶく 'bugyog'

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Kiss Jenő: Az onomatopoeikus igék és a jövevényigék, MNy. LXXIX, pp. 284-291.

Hinata Shigeo: Onomatope no miryoku /Az onomatopoeiák varázsa/, Gengo (1993), Vol.22.No.6.pp.20-25.

Mártonfi Ferenc: A rögzített nyelv - az írás, Minerva Nagy Képes Enciklopédia: Település, városiasodás, az emberi kommunikáció, pp. 254-272. 1975.

Csoma Gergely: A moldvai csángó magyarok szerelmi varázslásáról. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége, pp.643-647. Bp.1991.

Egy csángó legenda nyomában. In: Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére, pp.101-107. 1993.

Fokozó értelmű szóösszetételekről interkulturális kapcsolatok tükrében

Székely Gábor

Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza

Ha fellapozzuk I.I. UBIN 1995-ben megjelent angol-orosz szótárát (И.И. УБИН, Словарь усилительных словосочетаний русского и английского языков – I.I. OUBINE, Dictionary of Russian and English Lexical Intensifiers. Ёінеър, 1995) viszonylag könnyű kiválasztani néhány olyan gyakori orosz melléknevet, amelyek esetében a magyar megfelelők között legalább egy, esetleg több olyan szóösszetételt találunk, amelyek hasonlításból származó tömörítés révén jöttek létre, és az alapszó, a kulcsszó tartalmát fokozott értelemben fejezik ki: белый ('fehér'), hófehér; быстрый ('gyors'), villámgyors; здоровый ('egészséges'), makkegészséges; красивый ('szép'), csodaszép; медленный ('lassú'), csigalassú(ságú); седой ('ősz'), galambősz; твёрдый ('kemény'), kőkemény; холодный ('hideg'), jéghideg; чёрный ('fekete'), ében-/szén-/szurokfekete. Ha megvizsgáljuk az említett szótár orosz anyagát abból a szempontból nézve, hogy vannak-e a magyar nyelvben ezekkel az összetételekkel elvivalenseknek tekinthető megfelelők, a következő csoportosítást végezhetjük el: a) van a magyarral mind jelentéstani, mind alaktani szempontból ekvivalensnek tekinthető megfelelő: hófehér: белоснежный; b) az orosz megfelelő szemantikai szempontból hasonlít a magyar összetett szóhoz: villámgyors: быстрый, как молния/молниеносный; csodaszép: чудесный; kőkemény: твёрдый, как камень; jéghideg: холодный, как лёд/ледяной; szénfekete/szurokfekete: чёрный, как уголь/как смоль; c) a magyar szóösszetételhez jelentéstani, szemantikai szempontból hasonló fokozó értelmű kifejezés nincs: makkegészséges, csigalassú, galambősz. Az angol megfelelők esetében ugyanilyen csoportosítás végezhető el: a) hófehér: snow-white, szurokfekete: pitch-black; b) villámgyors: quick, as lightning; csodaszép: wonderful/wondrous; csigalassú: slow as snail; jéghideg: cold as ice (O.L-nál ice-cold is!); ében-/szénfekete: black as ebony/as coal; c) makkegészséges: galambősz.

Lépjünk ki most az Ubin-szótár, az angol, magyar és az orosz nyelv keretei közül, és nézzük meg mi a helyzet a magyar, és a német nyelv összehasonlításakor. A magyar és a német egybeesés szembevető: a) hófehér: schneeweiß, villámgyors: blitzschnell; csodaszép: wunderschön; kőkemény: steinhart; jéghideg: eiskalt; ébenfekete: ebenschwarz; szénfekete: kohlschwarz; szurokfekete: pechschwarz. Még a csigalassúságú szó esetében is találunk szemantikailag hasonló megfelelőt: schneehaft. A makkegészséges szóhoz viszonylag közel áll a kerngesund összetétel (r Kern: a mag). A galambősz szónak feltehetőleg nincs "igazi" német párja.

Ha egy német szótárt, pl. a Langenscheidt Großwörterbuch-ot (Deutsch als Fremdsprache, Langenscheidt KG, Berlin und München, 1993) lapozgatunk, további olyan német melléknevekre lelünk, amelyekről a fentiekben megfogalmazottakat ugyancsak elmondhatjuk: felsenfest: sziklaszilárd; honigsüß: mézédes; knochenhart: csontkemény; samtweich: báronypuha. További példák is könnyen találhatók, de megfelelőik közül a magyar változat nincs benne az Értsz.-ban (haushoch: házmagas; bärenstark: medveerős; bleischwer: ólomnehéz), illetve az orosz, angol megfelelők hiányoznak az Ubin szótárból (feuerrot: tűzpiros, griftgrün: méregzöld; spiegelglatt: tükörsima.) Nézzük meg tehát azt, mi a helyzet a valóban szótározott négy szópárral kapcsolatban az Ubin-szótár alapján.

A sziklaszilárd szónak az oroszban is, az angolban is vannak szemantikailag hasonló megfelelőik: твёрдый как камень/как гранит/как скал (a kőkemény-ről már volt szó, a gránitkemény a magyarban is megvan, de a твёрдый 'szilárd' jelentésében jellemző fordulat is megfigyelhető), illetve hard as a stone/stonily: mézédes: сладкий как мёд; sweet as honey; csontkemény: твёрдый, как камень, illetve hard as a stone; báronypuha: мягкий, как шёлк (шёлк: 'selyem!'), illetve soft as silk: 'selyem!')

Könnyű belátni, hogy a német-magyar szópárokhoz viszonyítva az angol, illetve az orosz megfelelők már kicsit távolabb vannak, bár a szemantikai hasonlóság mind a négy nyelv esetében szembevető.

A példák bemutatásával két kérdéskört érintettem: 1. a tükörszók, tükörjelentések kérdését; 2. az abszolút szuperlatívusz témakörét. Az interkulturális kapcsolatok nyelvi vetületének oldaláról nézve a

dolgokat nyilvánvalóan a tükörszók az érdekesebbek. Anélkül, hogy részletesebben foglalkoznánk a Werner Betz által leírt fogalmakkal (Lehnübersetzung, Lehnübertragung, Lehn schöpfung, Lehnwendung, Lehnsyntax, Lehndeutung – vö. Csizmazia Zsuzsanna, Német mintára létrejött magyar összetett szavak: Magyar Nyelv, 1980:447-58, 448-59) megállapíthatjuk, hogy a tulajdonképpen esetlegesen kiválasztott példák is azt a közismert tényt támasztják alá, hogy sok német mintára létrejött szavunk van (vö.: Csizmazia, i.m.: 447), a magyar a némethez hasonlóan könnyen alkot összetett szót (vö.: Nyomárkay István, A tükörfordításról, különös tekintettel a (szerb)-horvátokra. Magyar Nyelv, 1993: 180-189, 185). Így van ez akkor is, ha tény, hogy “a különböző nyelvek azon szavai, melyek egymás fordításának látszanak, végeredményben létrejöhetnek egymástól függetlenül, idegen példa közrejátszása nélkül is, pusztán közös szemléletmód alapján (vö.: Kiss Lajos, Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. Nyelvtudományi Értekezések 92.sz. Budapest, 1976). Úgy vélem, ilyen kevés példa alapján sem túl merész azt feltételezni, hogy a szókincsnek e kicsiny, körülhatárolt körében a genetikailag és tipológiailag egymástól távol álló magyar és német nyelv közelebb van egymáshoz, mint amilyen közel van az angol, vagy az orosz a német nyelvhez. Annak ellenére, hogy a magyarból szinte teljesen kikoptak azok a jövevényszavak, amelyeket egy-két generációval korábban a magyarok még gyakran és széles körben használtak a közbeszédben (sparhert, strimfli, hozentrager), sőt a szaknyelvből is eltűnnek a német terminuss technicusok (fändli: ‘öntőüst’, smölc: ‘adagolószint’, traveizni: ‘szekrénytámasz’, flancsni ‘felforgatótárca’) (vö.: Grétsy László: A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban. In.: A magyar nyelv rétegződése. Szerkesztette Kis Jenő és Szűts László. Akadémiai Kiadó, Budapest: 85-107, 97), tény, hogy a szókincs rejtettebb szférájában az areális tényezők hatása továbbra is tetten érhető.

Arra is érdemes figyelni, hogy nemcsak az ekvivalens szóösszetételek elsődleges jelentése azonos az említett nyelvekben, hanem a másodlagos jelentés (‘nagyon’) is azonos. Az abszolút szuperlatívusz vizsgálata nem tekint olyan nagy múltra vissza, mint a tükörszók, tükörjelentések vizsgálata. Robert Austerlitz szerint “az európai abszolút szuperlatívusz a nyelvten, a szóképzés és a történelem mostohagyereke” (Nyelvek és kultúrák Euráziában. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette és fordította: Simonics Péter. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992: 292-303). A különböző nyelvek felszíni rendszerében (vö.: A.K. Zsolkovszkij-I.A. Melcsuk, Szemantikai szintézis. In: Dokumentáció és nyelvészet. Szerkesztette Varga Dénes, Budapest, 1969.: 61-176), a fokozó értelmű tartalom kifejezésére szolgáló változatos formák és lehetőségek valószínűleg, fokozatosan jöttek létre jelentésmódosulás révén (vö.: Robert Austerlitz, Pannónia körüli izoglosszák: az abszolút szuperlatívusz. In: Nyelvek és kultúrák Euráziában: 282-91, illetve Robert Austerlitz i.m., továbbá Kicsi Sándor András, Az abszolút szuperlatívusz izoglosszáiról. Magyar Nyelv, XCII. 1996/1.: 63-70), az egyes nyelvek változásával együtt folyamatosan módosulnak, illetve a különböző nyelvekben változatos eszközrendszerrel mutatnak. Ennek az eszközrendszernek kicsiny csoportját alkotják a hőfehér, villámgyors, makkegészséges, kőkemény, csigalassú(ságú), galambósz, jéghideg, szénfekete, sziklaszilárd, mézédes, csontkemény, bársonypuha típusú összetett szavak.

A tükörszók, tükörjelentések vizsgálata a fokozó értelmű szók és szókapcsolatok leírása, szótározása segítséget nyújthat az idegen nyelvek tanulásához (vö.: pl. Laczik Mária-Székely Gábor, Szókincsfejlesztés feladatlapokkal. In: Modern Nyelvoktatás, XV. évf., Budapest, 1977.: 122-36), a fordítók munkájához. E dolgozatban – terjedelmi okok miatt – csak egy kis csoport, sajátos tulajdonságokkal rendelkező szóösszetételeire utaltam. Elsődleges és távlati célom a német fokozó értelmű szók, szókapcsolatok összegyűjtése, elemzése és szótározása.

A ruszin (kárpátukrán)-magyar együttélés nyelvi tükröződése irodalmi művekben

Udvari István

Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza

Régóta foglalkoztatja a társadalomtudományok kutatóit, közöttük nyelvészeket, néprajzos szakembereket a Kárpát-medencében együttélő népek kulturális és nyelvi kölcsönhatásának kérdése, ennek keretében a magyar nyelvet ért szláv nyelvi és a szláv nyelveket ért magyar nyelvi hatások problematikája. A magyar szókincs szláv eredetű elemeire vonatkozó kutatásokat Kniezsa István szintetizálta. (Vö. Kniezsa 1955.) A magyar nyelv szlavizmusai kutatástörténetéről számos értékes adatot nyújtanak Rot Sándor munkái. (Vö. Rot 1968. 187-193; Rot 1973. 27-73.)

Az élénk érdeklődéssel összefüggésben a legtöbb szláv nyelv lexikai hungarizmusainak számbavétele megtörtént, s így a sokévszázados magyar-szláv nyelvi érintkezés történetének gazdag irodalma van. Ennek tárgyalása, de még vázlatos bemutatása sem lehet itt feladatomban, tekintettel arra is, hogy a kérdést részletesen tárgyalta Rot Sándor és érintette Gregor Ferenc. (Vö. Rot 1968. 173-186; Rot 1973. 73-103; Gregor 1989. 163.) Feltétlenül megjegyzendő azonban, hogy az említett szerzők munkái megjelenése óta a lengyel nyelv magyar lexikai elemeiről összegző tanulmány készült, melynek szótári, ill. adattári része 1989-ben napvilágot látott hazánkban. (Wolosz 1989.) A lengyel szerző dolgozata témánk szempontjából azáltal is jelentős, mert kitűnik belőle, hogy a déllengyel nyelvjárásokba a hungarizmusok részben ruszin és szlovák közvetítéssel jutottak el. A dolgozat megkönnyíti az állásfoglalást abban az összetett kérdésben, mekkora volt a lengyel nyelv közvetítő szerepe a magyar szavaknak az orosz nyelvbe való bekerülésében. Utalnom kell arra is, hogy a szomszédos szlovák nyelv szókincse hungarizmusainak monografikus feldolgozása befejeződött ugyan, de közzétételére anyagi és technikai okok miatt még mindeztideig nem került sor. Szintéziséből Gregor Ferenc professzor úr két évvel ezelőtt mutatványfüzetet tett közzé. (Vö. Gregor 1993.) A szlovák-magyar interetnikus kapcsolatok kutatóihoz hasonlóan e sorok szerzője is izgalommal és nagy érdeklődéssel várja a monográfia megjelenését, mert a kelet-szlovákiai – a szepességi, zempléni, sárosi, és ungi ruszinok nyelvjárásainak számos lexikai hungarizmusa szlovák közvetítést sejtet. A szlovák nyelvjárások közvetítő szerepének pontos felmérése azonban csak a szlovák nyelv magyar elemeiről nyújtott teljes kép birtokában lehetséges.

A Kárpát-medencei ruszinok (kárpátukránok) nyelvében meghonosodott magyar lexikai elemek vizsgálatában is jelentős eredmények születtek. A Magyar Királyságban egykor élt ruszinok ma hat államban élő utódainak nyelvét és annak magyar eredetű elemeit eltérő intenzitással kutatták. (A kárpátukrán (ruszin) nyelvjárások lexikai hungarizmusai kutatástörténetét ld. Dezső 1989. 3-4; Lizanec 1970. 44-82; Lizanec 1976. 55-79.) A kárpátukránok nyelvének hungarizmusait monografikusan Lizanec Péter dolgozta fel. Az ungvári kutató felvázolja a magyar-kárpátukrán nyelvi kapcsolatok extralingvális hátterét, áttekinti és értékeli a magyar elemek kutatásának történetét, elemzi a lexikai hungarizmusok fonetikai és morfológiai beilleszkedését, s a jövevényszavak tematikai csoportosítását is adja, továbbá kartografálja széleskörű gyűjtőmunkája eredményeit. (Vö. még Lizanec 1970; Lizanec 1976; Lizanec 1976/a.)

Izgalmas filológiai probléma a hungarizmusok irodalmi nyelvi funkcionálásának kérdése. A regionális funkciójú ruszin irodalmi nyelvek megteremtésének ellenzői gyakran érvelnek azzal, hogy a ruszin irodalmi nyelv művelői nem ritkán magyar lexikai elemeket is használnak. E vélemény nyelvészeti szempontból teljeséggel elfogadhatatlan. A ruszin kiadványok általam megismert lexikai hungarizmusai ugyanis kivétel nélkül a ruszin nyelvjárási lexika történetileg kialakult szerves részei. Sőt az is megállapítható, hogy a hungarizmusok jövője a nyelvjárások jövőjétől függ. Ha a ruszinok által beszélt nyelvjárások irodalmi szintre emelkednek, akkor természetesen a hungarizmusok is tovább élnek majd. Ha a hungarizmusokat eltüntetik a formálódóban lévő ruszin irodalmi nyelvekből, akkor azok nyelvjárási bázisa is törvényszerűen gyengül. A ruszin nyelvjárások és azok lexikai hungarizmusainak jövője természetesen azonos. A ruszin nyelvjárások irodalmi szintre történő emelkedésével a széles

körben elterjedt hungarizmusok is irodalmi nyelvi elemként élnek majd tovább, mint ahogy ezt megfigyelhetjük a bács-szerémi ruszin irodalmi nyelv esetében.

A századunkban önálló irodalmi nyelvet teremtő bácsszerémi (szerbiai és horvátországi) ruszinok irodalmi nyelvének hungarizmusaira e sorok írója irányította rá a magyar tudományos közvélemény figyelmét. (Vö. Udvari 1996.)

A magyar és szláv nyelvi, művelődési és interetnikus kapcsolatok történetének kutatása szempontjából is figyelemre méltó az a tény, hogy a magyarokkal hosszú évszázadok óta nyelvi, gazdasági és művelődési kapcsolatban lévő kelet-szlovákiai ruszinok népnyelve, úgy tűnik, irodalmivá vált, s az e nyelven kiadott művekben a magyar-szláv nyelvi, néprajzi kapcsolatok gyönyörűen tanulmányozhatók. (Udvari 1995; 1996/a.)

Vaszil Petrovajnak, a szlovákiai ruszin irodalmi nyelv megteremtésében észrevehető szerepet betöltő Ruszinok c. regényének külön dolgozatot szenteltem. (Udvari 1996/b.)

Mindezidáig nem született önálló dolgozat az utóbbi években Kárpátalján megjelent népnyelvű vagy népnyelvhez közelítő művek lexikai hungarizmusairól. E hiányt pótlóan Petróci és Keselya műveivel kezdtem el a hungarizmusok feltárását, cédulázását és elemzését (Udvari 1997). A magyar szlavisztika hagyományos feladataihoz kapcsolódóan a lexikai hungarizmusok irodalmi művekben való funkcionálásáról a jövőben monografikus feldolgozást szeretnék készíteni. Helyhiány miatt itt mindössze azt jelzem, hogy népnyelvű cikkek, versek, elbeszélések, paródiák stb. több kárpátaljai periodikus kiadványban megjelennek, számottevő az önálló kötetek száma is. Ezek pontos és teljes bibliográfiai adatainak számbavétele egy önálló dolgozat témája lehet. (Vö. Csucska 1992; Keselja 1993; Keselja 1994; Popovics 1994; Szocska-Borzsavin 1995, Petróci 1993, Petróci 1996, Kalendárium 1996. stb.)

IRODALOM

Csucska 1992 – Павло Чучка: Вичурки по баранинські. Закарпатська застільна книга у 2-х томах. (том перший і останній). Баранинці – Ужгород.

Dezső 1989 – Dezső László: A XVI.-XVIII. századi kárpátukrán nyelvmélekek magyar jövevényszavai. Budapest.

Dezső 1996 = ДР – Ласло Дажё: Деловая письменность русинов в XVII–XVIII веках. Словарь, анализ, тексты. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 4. Nyíregyháza.

Dulicsenko, 1995. – Александер Д. Дуличенко: Jugoslavo-Ruthenica. Нови Сад.

Dzendzelivszkij, 1958-1993 = ДА – Й.О.Дзэндзелів-ський: Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України. I–III. Ужгород–Львів.

Gregor 1989 – Gregor Ferenc: Magyar-szlovák nyelvi kapcsolatok. In. Balázs János (szerk.): Nyelvünk a Duna-tájon. Budapest, 141-195.

Gregor 1993 – Gregor Ferenc: A szlovák nyelv magyar elemeiből. (Mutatványfüzet) Budapest.

Chlanta 1995 – Иван Хланта: Літературне Закарпаття у XX столітті. Бібліографічний покажчик. Ужгород.

Kalendárium 1995 – Календарь Культурно-просвітительного Общества им. А.Духновича. ред. С.Броди, – В.Сочка Боржавин. Ужгород.

Kalendárium 1996 – Календарь 1996 Общества им. А.Духновича. Ред.: С.Броди. Ужгород.

Kalendárium 1996/a – Наш русинсько-словацький календарь. Ред.: И.Латко, В.Сочка. Ужгород.

Keselja 1993 – Дмитро Кешеля: Державна копоня, або Листи до пана Президента. Ужгород.

Keselja 1994 – Дмитро Кешеля: Госундрагоші. Всякое-шіліякое. Ужгород.

Kniezsa 1955 – Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. k. 1-2. Budapest.

Kniezsa 1994 – Kniezsa István: A magyar szlavisztika problémái és feladatai. Kiss Lajos – Nyomárkay István. (szerk.): Kniezsa István válogatott írásaiból. Budapest.

Lizanec 1970 – Lizanec P.M.: Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján. Ungvár.

- Lizanec 1976 – Лизанець П.М.: Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Ужгород.
- Lizanec 1976/a – Лизанець П.М.: Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород.
- Petróci 1993 = ПД – Иван Петровцій: Діалектарій або же мила книжочка русинської бисіды у віршах. Ужгород.
- Petróci 1995 – Иван Петровцій: Русинський символ двадцятого віка, авать писмо газдови Иванови Комловшію в динь його сімдисятп'ятироччя. Карпатская панорама. 1995. No. 3. 11-12.
- Petróci 1995/a – Иван Петровцій: Писмо нянькови в динь його вісімдсятроччя. Карпатская панорама. 1995. No. 4. 10-11.
- Petróci 1996 – Иван Петровцій: Наші співанкы. Русинська поезия. Осій-Берегово-Ужгород.
- Petróci 1996/a – Иван Петровцій: За ошколу и клопеты ошколась-кы, авать писмо Велерию Разгулову, редактору "Карпатской панорамы". Карпатская панорама. 1996. No. 1 (5). 2-4.
- Rorovics 1994 – Степан Попович: До 60-ліття од дня смерти Евменія Сабова – извістного общественного діятели нашего краю та 100 ліття ёго Хрестоматії. Мукачево.
- Rorovics-Licak 1995 – Попович С. – Цицак В. (ред.): Памяти А.Духновича. Мукачево, 1995.
- Rot 1968 – Rot A.M.: A magyar nyelv fejlődése. A magyar-keleti szláv nyelvi kapcsolatok. Kijev-Ungvár.
- Rot 1973 – Rot A.M.: Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Будапешт.
- Szocska-Borzsavin 1995 – В.Сочка – Боржавин: Буди-тели подкарпатських русинов. Ужгород.
- Udvari 1995 – Udvari István: Szlovákiai ruszin kiadványok hungarizmusai. Lévai Béla (szerk.): Debreceni Szlavisztikai Füzetek. Debrecen, 1995. ÷.3. 21-41.
- Udvari 1996 – Иштван Удвари: Історія дослідження лексичних унгаризмів бачвансько-сремської русинської мови. Юлиан Тамаш – Славко Сабо (ред.): Руснаци, Русини. 1745-1995. Нови Сад. 75-88.
- Udvari 1996/a – Udvari István: Irodalmi nyelvteremtő kísérletek a szlovákiai ruszinok körében. Gadányi Károly – Bokor József – Guttmann Miklós (szerk.): Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat. Bibliotheca Slavica Savariensis III. Szombathely. 100-106.
- Udvari 1996 /b – Udvari István: A ruszin-magyar együttélés tükröződése Vaszil Petrovaj: Ruszinok c.regényében. In. Katona Judit –Viga Gyula (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei Északkelet-Magyarországon. Miskolc.
- Udvari 1997 – Udvari István: A ruszin-magyar együttélés nyelvi tükröződése Petróci Iván: Nasi szpivanky című művében.
- Wołosz 1989 – Wołosz Robert: Wyrazy węgierskie w języku polskim. Studia Slavica Hungarica 35. 215-317.
- Zoltán 1996 – Zoltán András: A magyar-szláv érintkezések kezdetei és fázisai. Életünk. Budapest. 1996. No. 6-7. 634-648.

II/B.***INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ —
CIVILIZÁCIÓS ASPEKTUSBÓL***

***A magyar kultúra közvetítésének kezdetei Franciaországban:
Aurélien Sauvageot 100. születésnapjára***

Czellérné Farkas Mária

Aurélien Sauvageot, francia nyelvész ebben az évben lenne száz éves. Életéből 62 évet annak a nem mindennapi feladatnak szentelt, hogy a magyar nyelvet és kultúrát az 1920-as évektől kezdődően megismertesse Franciaországban, egy olyan országban, ahol bírálták ugyan az angol "splendid isolation"-t, de maguk a franciák is bezárkóztak saját kultúrájukba és fogalmuk sem volt a körülöttük elterülő világról. A nagy nyelvész tekintélynek számító A. Meillet és P. Boyer, a párizsi Keleti Nyelvek Főiskolájának akkori igazgatójának terve volt az, hogy az indoeurópai nyelvek felfedezésén túl össze kell azokat vetni a szomszédos uraltájai nyelvekkel, és ehhez szükségük lesz egy finnugristára is. Így esett Sauvageot-ra a választás.

A Franciaországban folyó magyaroktatásnak és a magyar kultúra népszerűsítésének vitathatatlanul Sauvageot a legkiemelkedőbb egyénisége, de tevékenysége nem előzmények nélküli és mielőtt jelentőségét méltatnám, érdemesnek tartom, hogy visszatekintsünk az elődökre.

A XIX. században történtek az első, nyelvünk és kultúránk megismertetését célzó kezdeményezések. Batsányi János 1809-ben Párizsba emigrál és ott a *Mercure étranger*¹ újság munkatársaként kezdi Magyarországot bemutatni. Nyelvkönyvek is jelennek meg franciák számára: az első 1843-ban Eiben János² lelkész tollából, majd néhány évtizeddel később egy francia katolikus pap, Edme-Léon Fauvin abbé Magyarországon telepszik le és 1870-ben kiadja az *Études sur la langue magyare*³ című könyvét. Az olvasóhoz szóló előszavában arról ír, hogy a politikai események közelebb hozták Pestet és Párizst, a magyarok hazafias magatartása elnyerte a franciák szimpátiáját és szeretnék megismerni ezt a népet. A könyvet magyarországi barátainak és a művelt franciáknak ajánlja, valamint mindazoknak, akik a francia nyelv közvetítésével akarnak tanulmányozni egy olyan nyelvet, amelynek irodalma fiatal ugyan, de rendkívül gazdag.

Újfalvy Károly 1842-ben született Bécsben. huszártiszt volt, katonai pályáját azonban hamar félbehagyja és Németországban folytat egyetemi tanulmányokat, majd 1867-ben Párizsba megy, azzal a szándékkal, hogy német nyelvet tanítson. Egy versailles-i középiskolában jut katedrához és sikeres gimnáziumi tanári szakvizsgát tesz. Hamar elnyeri kollégái elismerését, komoly nagy tudású ember hírében áll.

Már megérkezésekor sajnálattal veszi tudomásul Újfalvy, hogy Magyarország teljesen ismeretlen a franciák számára. Kezdetben a magyarok eredete foglalkoztatja és az őshazát kutatva érdeklődése egyre inkább kelet felé irányul. A francia kormány támogatásával többször jár Ázsiában, ahol kutatómunkát végez. Franciaország egyik legismertebb orientalistája lesz. Számos tudományos társaság tagja, így lehetősége van arra, hogy Magyarországot is bemutassa ezeknek a szervezeteknek a fórumain. Szakmai elismertségét mutatja, hogy felkéri arra, hogy a Keleti Nyelvek Főiskoláján tartson órákat. A főiskola évkönyvében megtalálható, hogy 1873-tól 1875-ig Ázsia földrajzáról, 1877-től 1879-ig pedig a keleti népek földrajzáról és történelméről tart órákat⁴.

Közben egymás után jelennek meg a magyar nyelvet és irodalmat ismertető művei. 1871-ben Petőfi költszetét bemutató munkáját adja ki, *Les poésies d'Alexandre Petőfi* címmel, majd egy évvel később *La Hongrie, son histoire, sa langue et sa littérature* című könyvét vehette kézbe a francia közönség. Ebben átfogó képet szándékozik adni Magyarországról, a nyelvről, összehasonlítva azt más nyelvekkel. A magyar irodalmat pedig egészen a népdaloktól elindulva korának irodalmáig mutatja be. Életének utolsó nagy munkája az 1876-ban megjelent *Éléments de grammaire magyare*. Hunfalvy Pálnak ajánlja ezt a művét, akihez szoros barátság fűzte. Ajánlásában arról ír, hogy szép magyar nyelvünk

¹ Hanus Erzsébet, *Le premier article en français sur la littérature hongroise*, Cahiers d'études hongroises, Paris, 1993.

² Henri Toulouze, *Le hongrois et les langues finno-ougriennes en France*, Études finno-ougriennes T. XXVII., Paris-Budapest 1996.

³ Abbé Edme-Léon Fauvin, *Étude sur la langue magyare*, éd. Rosenberg freres, Pesth, 1870.

⁴ Cent-cinquanteaire de l'École des Langues Orientales, Imprimerie Nationale de France, Paris, 1948.

általános és rövid bemutatását tervezi szépirodalmi példákkal illusztrálva, továbbá ismerteti nagy nyelvészeink, mint pl. Budenz, Vámbéry és Hunfalvy érdemeit. Újfalvy elsősorban azoknak szánja könyvét, akik a nyelv szerkezetét akarják megismerni, összehasonlítva azt más nyelvekkel. Itt találjuk meg először azt a felismerést, amit egy fél évszázaddal később A. Meillet újra megfogalmaz, hogy a magyar nyelv mássága miatt érdekes lehet a franciáknak. Tekinthesük ezt a könyvet az első leíró nyelvtannak, ami francia közvetítő nyelven íródott, bár nem mély nyelvészeti megalapozottsággal, de így is megvan a maga érdeme az, hogy újabb lépést jelent a magyar nyelv megismertetésének útján.

Kont Ignác⁵ 1856-ban született Téten, Győr megyében. Egyetemi tanulmányait Bécsben, majd Budapesten végzi. 1882-ben Párizsba megy és beiratkozik a Sorbonne-ra. A francia és magyar irodalmi kapcsolatokat kezdi kutatni, és doktori értekezését is erről írja⁶. Sikerül elérnie, hogy magántanárként 1902-től előadásokat tartson a Sorbonne-on. 1906-ban pénzügyi támogatást kap a magyar államtól, így tanítása hivatalos jelleget kap. Kezdetben csak magyar irodalommal foglalkozik, később nyelvészettel is. A Keleti Nyelvek Főiskolájának évkönyvében találunk utalást arra, hogy Kont ott is tartott előadásokat 1909 és 1912 között.⁷ Kont Ignácnak a magyar irodalmat bemutató munkáinak sorozata 1896-ban indul a *La Hongrie littéraire et scientifique* című művel és ezt követően egymás után jelennek meg az ilyen témájú könyvei. A milleniumra elkészíti nagy irodalomtörténeti munkáját az *Histoire de la littérature hongroise*-t. 1908-ban jelenik meg nyelvkönyve, a *Petite Grammaire hongroise*. Az előszóban arról ír, hogy az elődei által írt nyelvkönyvek már elavultak, így azok a franciák, akik meg akarják ismerni a magyar nyelvet, kénytelenek a német közvetítő nyelven írt munkákat használni. Szükséges tehát, egy olyan nyelvkönyv, amit tanítványai, illetve minden magyarul tanuló franciának a kezébe adhat. Sok hiba található ebben a könyvben, amit egy később kiadott kis füzetben kijavít.⁸ Kont Ignác érdeklődése elsősorban szépirodalmi volt, ezért érthető hogy ilyen jellegű munkája nem tükrözte a nyelvész szakértelmét.

Aurélien Sauvageot, akivel a teljes szellemi spektrummal induló hungarológia veszi kezdetét, 1923-tól 1931-ig tartózkodik Magyarországon az Eötvös Collégium francia lektoraként. Tanul magyarul és Gombocz Zoltán irányítása alatt elkészíti doktori értekezését az ural-altáji nyelvekről, hogy ezzel a képesítéssel elfoglalhassa állását a finnugor tanszéken, amit a Keleti Nyelvek Főiskoláján 1931-ben hoznak létre és ahol nyugdíjba vonulásáig tanít.

Sauvageot elsősorban nyelvész volt. A magyar nyelvészetben szerzett érdemeit már sokan sokféle fórumon méltatták. Érdemes azonban arról is szólni, hogy nyelvünk megismertetése és tanítása mellett kultúránk terjesztését is felvállalta. Magyarországi tartózkodása során nemcsak a magyar nyelvet ismerte meg, hanem irodalmunkat és az egész magyarságot. Visszaemlékezésében így beszél erről: "Az emberek úgy gondolták, és ezt sokszor éreztették is velem, hogy a magyarok iránt senki nem érdeklődik, senki nem örül nekik, senki el nem ismeri őket. És szenvedtek ettől a közönytől. Nemcsak Karinthy vagy Kosztolányi mondta ezt, hanem mindenki, akivel csak találkoztam. Adyval panaszkodhatta volna mindenki, még az is, aki sohasem olvasta: "... nekünk senkisésem örül." Erre cáfoltam rá én. Én értékelni tudtam mindazt, amit olyan jó szívvvel, annyira minden érdek nélkül felkínáltak nekem, és hálás voltam érte. Befogadtak, mintha valóban a a családhoz, a nemzethez tartoznék. Elég volt úgy beszélnem, ahogyan ők, úgy élnem, ahogy ők, azt találnom jónak, amit ők jónak találnak, és őrizkednem tőle, hogy azt tegyem, amit ők nem akarnak tenni. Vagyis ugyanabban lenni kedvem, amiben ők, és tisztelnem mindazt, ami értékes bennük. És mélyen magamba vésni azokat a képeket, amiket mindenfelé láttam. Úgy éreztem, ha köztük vagyok, megértem őket, és szinte önkéntelenül ráállok hullámhosszukra. Olyan rokonság volt ez, melyet én szereztem magamnak, munkával és akarattal."⁹

Sauvageot a nyelven keresztül egyre közelebb került a magyarsághoz és a kortárs irodalomhoz, a nyelv megnyitotta számára – az ő szavaival élve – a magyar "kultúra szentélyét". Jóllehet, a nyelvészek nagyrésze nemigen gondol arra, hogy nyelvismeretét fordításra használja, Sauvageot viszont azon a véleményen volt, hogy csak úgy lehet igazán behatolni egy nyelv szerkezetének titkaiba, ha megkísérli a

⁵ vö. Kiss Sándor, Kont Ignác, Debrecen, 1935.

⁶ Kont Ignác, *Études sur l'influence de la littérature française en Hongrie*, Paris, 1902.

⁷ *Cent-cinquantième de l'École des Langues Orientales*, Imprimerie Nationale de France, Paris, 1948.

⁸ Kont Ignác, *Corrigées des thèmes et des versions de la Petite Grammaire hongroise de Kont*, Paris, 1926.

⁹ Aurélien Sauvageot, *Magyarországi életutam*, Budapest, 1988. p.351.

gyakorlati alkalmazását, ez az ő szemében a fordítás volt. Lefordította Jókaitól A kőszívű ember fiait, Babits-tól a Tímár Virgil fia című művet, fordított tovább Eötvös Károly, Körmendi Ferenc, Mécs László és Veres Péter munkáiból. Saját fordításai mellett tanítványainak adta tovább a birtokában lévő tudást és élményt, így közülük kerültek ki irodalmunk neves fordítói. Jean-Luc Moreau, volt tanítványa személyes elbeszéléséből tudom, hogy ő csak melléktantárgyként vette fel a magyart a Keleti Nyelvek Főiskoláján, de Sauvageot olyannyira megszerettette vele nyelvünket és irodalmunkat, hogy most ő az egyik legjelentősebb tolmácsolója a magyar irodalomnak Franciaországban, és egyben Sauvageot tanszékének örököse. Moreau a következőképpen ír tanáráról: "Az igazi mester nem az, aki megtölti a fejet, hanem az, aki felnyitja tanítványai szemét. Olyat kapsz tőle, amit nem kértél, máshová vezet, mint ahová készültél, arra ösztönöz, hogy felfedez olyan területet, aminek a létezéséről tegnap még nem is tudtál. Lenyűgöz nemcsak azzal, amit tud, hanem azzal is, amit nem tud, amit keres és magával ragad azon az úton, amin ő jár."¹⁰

Érdeemesnek tartom, hogy még egy tanítványról essen szó, aki Sauvageot inspirációjának köszönhetően a legtokéletesebben tolmácsolta Ady költészetét a franciáknak. Armand Robin-ről van szó. Ezúttal a tanár emlékezik vissza tanítványáról, amit tekinthetnénk egyfajta önvallomásnak is, szinte saját magát jellemzi tanítványában Sauvageot a következőképpen: "...Szenvedélyesen tanulta a magyar nyelvet és irodalmat. Természete és egyénisége folytán rendkívül fogékonyra vált a magyar irodalom iránt. Nagy elhivatottsággal rendelkezett. Amikor dolgozott, nem ismert mértéket. Felfedezte Adyt és József Attilát, és egyből a magáénak érezte őket. Amikor egy vers megbabonázta, ellenállhatatlan erő hajtotta, hogy lefordítsa. Éjt nappallá téve dolgozott a fordításon és sohasem volt meglegedve azzal, amit írt. Az éjszaka kellős közepén felhívott, hogy felolvassa azt a részt, amit éppen lefordított. Kíváncsi volt a véleményemre, és Lajti Istvánnak, a párizsi Magyar Intézet akkori igazgatójának véleményére is. Azt lehet mondani, hogy mindenki riadókészültségben volt, amikor fordított."¹¹ Armand Robin korai halála nagy veszteség mind a franciák, mind a magyarok számára.

Sorolhatnánk azokat a tanítványokat, akiket Sauvageot indított el és akiknek a munkáját Sauvageot élete végéig nyomon követte. De nemcsak az övét, hanem mindent, ami Magyarországon történt. Erről tanúskodik Aix-en-Provence-ban található hagyatéka. Szinte nincs olyan jelentős magyar nyelvészeti vagy szépirodalmi mű, ami könyvtárában ne lenne megtalálható, és ezeknek a könyveknek a nagyrészt szerzőjük dedikálta Sauvageot-nak: Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Illyés Gyula, vagy a nyelvészek közül Gombocz Zoltán, Melich János, Telegdi Sándor, Pais Dezső, Lőrincze Lajos. Könyvei, valamint az ott található nyelvészeti és irodalmi folyóiratok azt mutatják, hogy egészen haláláig kutatta kultúránkat, mint ahogy arról visszaemlékezésében is beszél:

"Egy kultúrát kutattam, amelyben benne akartam élni, és ez a kutatás most véget ért. És még most is azon tűnődtem, kik is hát ezek a magyarok, akikhez hasonlítani próbáltam, hogy végre megértsem őket. ...Tudtam, hogy nem egészen olyanok mint más népek, legalábbis nem olyanok, mint azok a népek, melyeket már ismerni véltem. Az utolsó pillanatig újabb és újabb meglepetéseket tartogattak. Vendégszeretőnek, megértőnek mutatkoztak. És láttam, hogy büszkék, szemérmesek, és tudják magukról, hogy mások, mint a körülöttük élő népek, akik gyűlölik őket. ... Ők, nagylelkűen odaadtak nekem mindent, és én ugyan mit tudtam adni cserébe? Az előadásaimat? Hiszen én Franciaországnak dolgoztam. Talán az előkészületben lévő szótárt? De hiszen ki sem jött még a nyomdából. Néhány cikk, néhány beszámoló, fordítások. Nagyon is kevés, ha összehasonlítom azzal, amit én kaptam tőlük, anélkül, hogy kértem volna."¹²

Mi magyarok örülünk, ha valaki úgy érzi, hogy sokat kapott a kultúránktól, az pedig különösen nagy érték számunkra, hogy Sauvageot ezt az ajándékot tovább tudta adni, publikussá tudta tenni, és nem magyarként a magyar kultúráért szívvel-lélekkel tudott dolgozni, és eközben, ahogy ő saját maga megfogalmazza: "... a sors, a sorsom sajátosan hozzákötött engem a magyar sorshoz, a gyönyörű, a nagy, a tragikus magyar sorshoz."¹³

¹⁰ Nonaneries, Paris, 1987. p.28. (saját fordítás)

¹¹ Aix-en-Provence-i hagyatékában feljegyzés (saját fordítás)

¹² Aurélien Sauvageot, Magyarországi életutam, Budapest, 1988. 375.o.

¹³ ua. 393.o.

Interkulturális tanulás és országismeret

Csernus Sándorné

Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár

Napjainkban az "interkulturális" kifejezés nem kíván bővebb magyarázatot, hiszen az interkulturális szocializáció, ill. kommunikáció gazdasági szakemberek és politikusok szájából is egyre gyakrabban hallható. Különösen aktuális és fontos ez azok számára, akik valamilyen módon kapcsolatban vannak az idegennyelv-oktatással.

Az interkulturális koncepciójú tananyagokról általánosságban elmondható, hogy a megtanulandó nyelvet és kultúrát megpróbálják az "idegen" perspektívájából ábrázolni és egy olyanfajta tanulási folyamatot beindítani, hogy az "idegen" tapasztalat a "saját" tapasztalását élesítse és a saját kultúra abszolút volta ellen hasson. Didaktikai szempontból ez olyan tanulói irányultságot jelent, amely szakít a tudásanyag tisztán kognitív befogadásával, és felerősítve vonja be a tanulási folyamatba az "idegen" kulturális megértésének szubjektív és emocionális komponenseit. Különösen fontos a tanulók aktivitása, érzéseik, asszociációik és képzeletviláguk. Gyakoriak a szerepjátékok, amelyeknek a csúcspontja az a feladat, hogy írjanak magukról idegen nyelvű önéletrajzot és természetesen "éljék is bele magukat". Ez Peter Groenewold, holland didaktikus ötlete, melynek háttérében az áll, hogy egy idegen identitás játékos átvétele által begyakorolható az a képesség, melynek segítségével mintegy behelyezkedünk egy idegen kultúrába, ill. a kultúra hordozói helyébe képzeljük magunkat. A játék neve: "Találj fel egy németet!" Ehhez persze intenzív országismereti kutatómunka szükséges, hisz ki kell találni a lakóhelyet, a foglalkozást, az ehhez szükséges végzettséget.

Napjainkban nemcsak nyelvidaktikai, hanem politikai aspektusból is hangsúlyozzák a nyelvtanulás kulturális tartalommal való feltöltésének fontosságát. Létezik egy olyan megfogalmazás is, mely szerint az interkulturális kommunikáció a gazdasági és politikai mellett az európai integráció harmadik dimenziója. Míg a nyelvszakosok stúdiumának része az országismeret, a nem-nyelvszakosok nyelvtanításáról egészen a közelmúltig másféle elképzelések léteztek. Beszéltünk kommunikatív kompetenciáról, cselekvési kompetenciáról, úgy tűnt, ennél hangzatosabb célt már nem lehet kitűzni. Aztán egyre inkább kezdett bebizonyosodni, hogy túl sok a fehér folt, a nyelvtani szabályok és az elegendő szókincs mégsem vezetnek el az áhított eredményhez, sérül a kommunikáció, zavar támad, nem jön létre az üzlet, halmozódnak a félreértések, a feszültségek, megszakad a kapcsolat. Nyilvánvaló, hogy a beszélgetőpartnerek kölcsönösen nem vesznek tudomást arról, hogy a partner nem csupán abban különbözik tőlük, hogy más az anyanyelve. A globalizáció, a multikulturális vállalatok terjedése nagyban hozzájárult annak felismeréséhez, mennyire fontos ismerni a kulturális meghatározottságú viselkedést, hogy a beszélgetőpartner reakcióit mihamarabb értékelni lehessen és adekvát válasz szülessen.

Az interkulturális kommunikáció – mint az interkulturális szocializáció elérését szolgáló eszköz – rendkívül összetett, miként az országismeret tantárgy maga is. A tudományos háttér kidolgozásában politológusok, szociológusok, történészek, kultúrtörténészek, nyelvészek, pszichológusok, magatartáskutatók dolgoznak együtt. Tudni kell továbbá, hogy az interkulturális kommunikáció nem csak különböző anyanyelvűek problémája, hanem van interetnikai vonzata is (Egyesült Államok–feketék), fellép a nemek között is, sőt német–német viszonylata is létezik. (Ossi-Wessi-súrlódások).

Minden idegennyelvi didaktika elismeri az országismeret kiemelt jelentőségét a nyelvtanítási folyamatban, mondván a sikerhez elégséges információval kell rendelkezni a célnyelvi ország kulturális adottságairól. Abban viszont már korántsem ilyen nagy az egyetértés, hogy az országismeret tartalmát milyen kritériumok alapján válogassák és hogyan közvetítsék. Létezik olyan álláspont, mely szerint egy ország földrajzából, történelméből és kultúrájából ki kell választani bizonyos tartalmakat és ezeket kognitív úton közvetíteni. Ez annyit jelent, hogy a nyelvi órát járulékos tanórákkal kell kíséreni, amelyeken a tanár –anyanyelven – információkat közöl bizonyos régiók életéről és lakóiról.

Annak a tradicionális eljárás, amely szétválasztja a nyelvtanulást és az országismeretet, mára végérvényesen befellegzett, hiszen a nyelvet nem elszigetelt jelenségként, hanem a kultúra hordozójaként

kell felfognunk. A tanulás során a saját tapasztalatból származó háttérismeretek az idegennel való szembesülés folyamatába integrálódnak, és ezáltal könnyebbé válik a másik kultúra megértése. A tanuló, miközben felfedezi a másik kultúrát, állandó "párbeszédet" tart fenn a sajátjával, hogy a hasonlóságokat, ill. a különbségeket kikristályosítsa. Ezáltal határozottabban körvonalazódik a kulturális öntudat, ill. alkalom nyílik a meglévő sztereotípiák és előítéletek "lebontására" is.

Az országismeret didaktikájában három elvet szokás megkülönböztetni, úgy mint a tényközlő, a kommunikatív és az interkulturális elvet. A tényközlő elv esetében kognitív tudásanyaghoz jut a tanuló, pontosan ez a cél is: szisztematikus tudásanyag felépítése a kultúráról és a társadalomról. A kommunikatív elv a tanuló tapasztalatait, ismereteit és beállítódását helyezi előtérbe. Jellemző rá az információ- és cselekvésirányultság és az adekvát nyelvhasználat. Célja a cselekvőképesség elérése a célnyelvi kultúrában, valamint állásfoglalás a célnyelvi kultúráról. Az interkulturális tanulás tárgya pedig mi más lehetne, mint a különböző nemzetek, kultúrkörök tagjai között a megértés képességét kialakítani és továbbfejleszteni. A kommunikatív idegennyelvi kompetencia mellett egyenrangú cél a másik, vagyis az "idegen" kultúra megértése. Tehát az interkulturális tanulás elsősorban nem információközlés, hanem az érzékelő és empátikus képesség fejlesztése, valamint képességek, stratégiák és készségek kialakítása az idegen kultúrákkal és társadalmakkal való kontaktusban.

Az idegen országokról alkotott képzeinknek gyakran több közük van a saját gondolkodásunkhoz mint az idegen valósághoz. Lássunk néhány praktikus javaslatot, hogy miként lehet saját kulturális prekoncepciókat felismerni és más fénytörésbe helyezni. Hivatkozásaimat és példáimat, mivel német szakos vagyok, német relációból hozom.

1. Mindenkinek, aki németül kezd tanulni, vannak bizonyos elképzelései a németekről és a német nyelvről, vannak tapasztalatai (pl. turisták), félelmei ("nehéz nyelv"), sztereotípiái és előítéletei.
2. A némettanulás az első pillanattól kezdve országismeret-tanulás is, amennyiben ez a tanuló első, rendszeres találkozása az idegen nyelvvel és kultúrával, és amennyiben ez a meglévő képzeteket megerősíti, megváltoztatja, ill. újakkal helyettesíti. Különösen döntő lehet az első benyomás, mert beláthatatlan folyamatokat indíthatnak el az egyoldalú téma- és szövegválasztások, a meg gondolatlan tanári kijelentések, sőt akár néhány nem szerencsés karikatúra is.
3. A némettanításba ágyazott országismeret megköveteli az interkulturális szempontot, amelynek alkalmazásakor a saját kultúrájának és a célnyelv kultúrájának összehasonlítása a téma. Ez gyakran a szavak szintjén elkezdődik, hiszen már a szavak is lehetnek hordozói bizonyos specifikus kulturális normáknak és értékeknek, nem is beszélve arról a tényről, hogy két nyelv szavainak a jelentésmezői a legtrikább esetben hozhatók egymással teljes fedésbe.
4. Az interkulturális tanulás és a megértés a nyelvtanulás során nem fejlődik automatikusan, ahhoz, hogy egy idegen kultúrában megtanuljunk látni a specifikusát, sokkal inkább célzott tréningre van szükség.

Szeretnék néhány szempontot felsorolni, amely megkönnyíti a hagyományos országismeret-koncepció "átprogramozását".

1. Konfrontatív szemantika

Ez az eljárás nem zárja ki a hagyományos módszereket, sokkal inkább kiegészíti azokat, mégpedig azzal a felismeréssel, hogy az idegennyelvi szövegek jelentése csak akkor tárulnak fel minden dimenzióban, ha az ember figyelembe veszi a szavak mögött megbújó társadalmi valóságot, annak funkcióját és a társadalmi gyakorlattól való függőségét.

2. Az országismeret tárgykörének kibővítése a mindennapi kultúrával és a "népismerettel"

Gondolok itt az üdvözlési, búcsúzási rituálékra, a megszólításra (te/Ön), a szépségről alkotott képzetekre, a szinszimbólika eltérő értékelésére. Mindez éppolyan fontos része az országismeretnek.

mint a gazdaságszerkezet vagy az intézményrendszer. E témák nagy előnye továbbá, hogy elérik a tanulók tapasztalási küszöbét, érzés- és tudáshorizontját. A kognitív meghatározottságú országismeret az affektív meghatározottságú felé tolódik el.

3. Az idegen perspektíva

A legtöbb tankönyv Németország "köldökperspektívájából" íródott, ill. íródik, tehát belülről láttat. "Ismerd meg Németországot német szemüvegen keresztül!" – ez így nem működik. Az újat, a más, az idegent először (úgy tűnik, hogy ez a kevés antropológiai állandó egyike) majdnem kivétel nélkül a "megszokott", vagy "jólismert" interpretációs szűrőjén keresztül nézzük, amihez végül is az újat viszonyítjuk. Ennyiben teljesen normális, ha erre az "idegenre" meglepetéssel, idegenkedéssel, általában vegyes érzelmekkel, gyakran negatívan (kulturálisokk), ritkábban elragadtatással reagálunk. Az idegenperspektívát felvenni annyit jelent, hogy a tanár a legkomolyabban magáévá teszi a tanuló nézőpontját. Ez azt is jelenti, hogy eltekintünk saját előítéleteinktől, és a tanulóéit vesszük alapul, és az idegenképet meghatározó faktoroknak tekintjük őket.

A mindennapi kultúra, ezen belül is az eltérő kommunikációs viselkedésformák összevetése az interkulturális országismeret egyik legtöbbet vizsgált és legnagyobb érdeklődésre számot tartó területe. Alapszabályként természetesen le kell szögezni, hogy egymással összehasonlítani mindig csak hasonlókat szabad (egyetemistákat egyetemistákkal, értelmiségieket értelmiségiekkel) Nézzük, milyen, viszonylag állandó kategóriákat állítottak fel a kulturális összehasonlítások elvégzéséhez.

Ilyen pl. az idő. Megkülönböztethetünk polychron és monochron kultúrákat. A polychron fogalom ebben az összefüggésben arra utal, hogy a kultúrkör tagjai egyidejűleg több dologgal foglalkoznak, az időt nem lineárisan képzelik el, a "terminus" szó egyszerűen értelmezhetetlen számukra. A monochron ennek az ellentéte. Németország monochron, Oroszország polychron kultúra. Az időhöz tartozó további összevetési szempontok a pontosság, a döntési sebesség, a részletekben való elmerülés vagy a rövidség, a gyors és a lassú kommunikáció. Német-amerikai vizsgálatokból kiderül, hogy az amerikaiak sokkal gyorsabbak, tömörebbek és célratörőbbek.

A következő összehasonlítási szempont a tér. Ezen belül is a távolság-közelség kérdése, a magánszféra és a nyilvánosság, a kapcsolatok intenzitása. A németek földrajzilag kis távolságokban gondolkodnak, az amerikaiak ellenkezőleg (természetesen ez mindkét esetben földrajzi-történelmi meghatározottságú). Egy német számára nagyon fontos a privát zóna, a távolságtartás, az amerikai sokkal inkább kapcsolatorientált. Ez még abban is megnyilvánul, hogy beszélgetés közben közelebb jönnek, mint a németek. Egy német ilyenkor úgy érezheti, hogy behatoltak az intimszférájába.

Érdeemes megvizsgálni a tekintélyhez, a hatalomhoz fűződő viszonyt. Szempontok lehetnek a formális és informális kapcsolatok, a "rangkórság", a hierarchikus vagy az egyenlőségi gondolkodás. Az amerikaiak gyűlölik a túl sok tekintélyt, szívesen lemondanak a címek viseléséről. Ez utóbbi a németekre is jellemző, ellentétben az osztrákokkal.

A kapcsolat- ill. a tárgyorientáltság alapján is vonhatunk párhuzamokat. Ki mennyi időt szán kapcsolatok építésére, illetve ápolására, fontosak-e a bókók, milyen a kompromisszumkészség, a kritikára való hajlam, direkt vagy indirekt módon zajlik egy diskurzus. Általánosságban elmondható, hogy az amerikaiak bármilyen előadás megtartásakor igyekeznek szórakoztatóak lenni, és feltétlenül ügyelnek arra, hogy "ébren tartsák" a hallgatóságot. A németek ezzel szemben arra koncentrálnak, amit előadnak. Jellemző különbség továbbá a kritikához-önkritikához való viszony. Míg a németek mindkettőre hajlamosak, és pedig egészen direkt módon, addig egy amerikai sokkal jobban kedveli az indirekt és erősen tompított élő kritikát.

A németek által is angolul használt szakkifejezéssel élve a német Low-Kontext, az amerikai pedig High-Kontext kultúra. Az előbbi lényege, hogy legfontosabb mindenféle bizonytalanság kiküszöbölése, ill. elkerülése. Innen eredeztethető a németek erős vonzódása a szabályok, törvények, rendeletek és időpontok iránt. A High-Kontext kultúra viszont szorosabb kapcsolatot tételez fel az emberek között.

amely gyakran feleslegessé teszi szabályok felállítását, hiszen indirekt utalások és szimbólumok útján sok minden világos a közösség tagjai számára.

Azt hiszem, sokkal egyetértenek velem abban, hogy a nyelvtanítás egyik legnehezebb területe az országismeret. Soha nem mondhatjuk, hogy kész, befejeztük, mindent tudunk róla. Mindig benne foglaltatik egyrészt a saját nézőpontunk, másrészt az idegen cél, ami miatt interkulturálisnak nevezzük. Mindkét pólus állandóan változik, függetlenül attól, van-e erről tudásunk, vagy nincs. Többek között ez is megkülönbözteti ezt a tárgyat a fonetikától vagy a nyelvtantól. De ha sikerül tanítványaink figyelmét ráirányítani erre a bonyolult viszonyrendszerre, akkor már megérte az erőfeszítést.

IRODALOMJEGYZÉK

- Azais, Alban: Interkulturalität im Management am Beispiel Deutschland-Frankreich, 7. Göttinger Fachtagung
Casper-Hehne, Hiltraud: Interkulturelle Differenzen zwischen Deutschen und Amerikanern. Zu Auswirkungen auf Kommunikation und Lehre, 7. Göttinger Fachtagung
Glaser, Evelyne: Fremdsprachenerwerb und die Bedeutung des interkulturellen Lernens in der Managementausbildung
<http://www.szif.hu/glaser.html>
Krumm, Hans-Jürgen: Bilder im Kopf, Fremdsprache Deutsch 6/1992
Pauldrach, Andreas: Eine unendliche Geschichte Fremdsprache Deutsch 6/1992
Rösch, Olga: Lakune-Modell, als eine Möglichkeit der Erfassung von kulturellen "Mißverständnissen" am Beispiel des russisch-deutschen Kulturvergleichs, 7. Göttinger Fachtagung
Vaskovics A László: Interkulturális kommunikáció. Magyar Tudomány.1992. 4. sz. p.478

Kultúraközi kommunikációs kihívások Magyarországon

Falkné Bánó Klára

Külkereskedelmi Főiskola, Budapest

Napjainkban a kultúraközi kommunikáció témaköre és problematikája a nemzetközi kutatások homlokterébe került. Ez érthető, hiszen a világgazdaság és világkereskedelem globalizációs tendenciái, vagy a napjainkban már a közép-kelet-európai térséget, ezen belül minket magyarokat is egyre közelebből érintő Európai Unió egységesítési törekvései egyre nagyobb fontosságot biztosítanak ezen kutatási terület számára.

A nemzetközi kutatások, illetve a szakirodalom eddig nem szentelt elegendő figyelmet szentelt térségünknek, pedig számos, érdekes eredményeket hozó felmérést lehetne elvégezni a kultúraközi kommunikációs kihívások területén a térségben, így Magyarországon is.

Érdekes jelenség, hogy bizonyos keveredés alakult ki a tömegkommunikációs eszközök és nyilatkozatok szóhasználatában: az 'Európa', illetve az 'Európai Unió' az utóbbi időben szinonimákként szerepelnek. Arról olvashatunk, illetve megannyiszor halljuk, hogy 'közeledünk Európához'; jelen konferencia címe is 'Európa kapujában'. Vagy vegyünk egy másik példát. A közismert FEFA, a Felzárkózás az Európai Felsőoktatáshoz Alapítvány elnevezése véleményem szerint helytelen, csak fokozza egy kis ország amúgy is meglévő kisebbségi komplexusát. Pedig az 1995-ben megjelent "From Da to Yes" című könyvben Richmond azt írja a magyarokról, hogy "okosak, műveltek és nagyon európaiak, és nem szeretik, ha lekezelően bánnak velük (Richmond: p. 112). Az iménti példából nemigen látszik a richmondi jellemzés, inkább egyfajta megalázkodás. Pedig az emberben talán jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon az elmúlt ezerszáz évben hol voltunk, ha nem Európában, ha az elnevezés eredeti földrajzi, illetve kulturális, nem a politikai értelmét vesszük? Valamint, a magyar oktatási rendszer tradicionálisan magas szintű, semmivel sem alacsonyabb bármely nyugat-európai országénál.

A kultúraközi kommunikációs kihívások egyik érdekes aspektusa, hogy hogyan tudnak együttműködni a magyar alkalmazottak, illetve középvezetők az amerikai és nyugat-európai menedzserekkel, illetve alkalmazottakkal. A multinacionális cégek "nemcsak tőkéjüket, hanem értékrendjüket, vezetési kultúrájukat, módszereiket is" magukkal hozzák. Ezek "a legkritkább esetben estek, esnek egybe a Magyarországon alkalmazott vezetési módszerekkel". (Ternovszky: p. 117) A témakör fontosságát jelzi, hogy jelenleg a Magyarországon működő külföldi, illetve vegyesvállalatok száma huszonöt-huszonhatezerre tehető, s hogy a magyar keresőképes lakosság huszonöt százaléka ezeknél a vállalatoknál áll alkalmazásban.

Harmadik éve folytatok kutatást, elsősorban amerikai-magyar és brit-magyar vegyesvállalatoknál, a tipikusan előforduló kultúraközi kommunikációs problémák, konfliktusok elemzésére, illetve ezek okainak kiderítésére. Kísérletet tettem a magyar, elsősorban üzleti, kulturális sajátosságok feltérképezésére a hofstedei és trompenaarsi dimenziók, valamint a halli koncepciók rendszerében. huszonnyolc különböző vállalatnál száztizenhat szervezeti vezetővel és alkalmazottal készített interjúk alapján. Az interjúk két részből álltak. Az első, irányított részben a kérdések az adatközlők korábbi élményeihez, elvárásaihoz kapcsolódtak a vendég, illetve fogadó kultúrával kapcsolatban, a közvetlen kultúraközi interakciót megelőzően, és hogy ezek mennyire voltak reálisak, vagy irreálisak, a tényleges, vállalatoknál átélt későbbi tapasztalatokkal összevetve. Az adatközlők munkahelyi pozíciója, az adott szervezetben eltöltött időtartam, és az idegen nyelv ismeretére vonatkozó kérdések is szerepeltek az interjú első részében. A második részben az adatközlők kötetlenül beszéltek a vendég, ill. a fogadó kultúra képviselőivel folytatott interakciók során felmerült tapasztalataikról, nyilvánvaló kommunikációs félreértésekből adódó problémáikról. Az adatbázis elemzése főként a nemzeti kultúra hofstedei, azaz: *hatalmi távolság (kis-nagy), individualizmus-kollektívizmus, maskulin-feminin, bizonytalanság elkerülés (gyenge-erős), rövid távú-hosszú távú orientáció, és Trompenaars-i, vagyis: univerzalizmus-partikularizmus, kollektívizmus-individualizmus, neutrális-affektív, specifikus-diffúz, teljesítmény orientált-körülmények orientált státusz, dimenzióinak, valamint Hall koncepcióinak.*

nevezetesen *magas ill. alacsony-kontextusú kultúrák, monokronikus időorientált-polikronikus időorientált kultúrák, alapján történt.*

A dolgozat szoros területi korlátai nem teszik lehetővé a fent említett dimenziók és koncepciók részletes elemzését, így néhány jellemző példán keresztül szeretném bemutatni a kutatás jelenlegi eredményeit. A példák – úgy érzem – jól mutatják, hogy a fenti kategóriák magyar (üzleti) kultúrára való alkalmazása sok problémára magyarázatot ad, de számos, főként hatalmi, ill. kultúra státuszbeli konfliktusra vonatkoztatva a dimenziók kerete bármilyen hasznos, szűknek bizonyul.

Vegyük pl. az egyik fő konfliktusforrást, nevezetesen azt, hogy a nyugati vezetés eltérően bánik a Magyarországon dolgozó nyugati, ill. a helyi alkalmazottakkal. 1.* Egy brit-magyar szervezet magyar alkalmazottja a következőket mondta: "Még mindig nem értik, milyen bántó és sértő, hogy nem egyenlően bánnak velünk, illetve az angolokkal. Pl. meghirdetnek egy állást, és ha egy angol tölti be, háromszor annyi fizetést kap, mint egy ugyanolyan beosztású magyar." Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy 1993-94-ben a Monks Partnership a Coopers and Lybrand céggel közösen felmérést végzett a közép és kelet-európai térségben, amely szintén rámutat, hogy "a fizetések közti nagy különbségek feszültségeket okoznak, és hogy ezt a kérdést rendezni kell. A Magyarországra vonatkozó részben az is szerepel, hogy: 'expatriates earn more but do not always contribute more', vagyis a nyugati alkalmazottak többet keresnek, de nem mindig teljesítenek többet. 2. Egy brit szervezetben dolgozó magyar középvezető szerint: "Mindegy, hogy mennyire van igazad, egy brit menedzser soha nem fog igazat adni neked egy brit alkalmazottal szemben. Látod a szemében, hogy veled ért egyet, de neked nem lehet igazad. El fogja simítani. ...Vannak *ők*, és vagyunk *mi*, ez valahogy benne van a levegőben."

Egy másik jellemző panasz, hogy a magyar vezetők és beosztottak véleményét nem tartják szavahihetőnek, relevánsnak. 3. Egy brit-magyar vállalat magyar igazgatója mondta a következőket: "Egy brit menedzser elmagyarázta nekem, hogy a nyugati megítélés szerint annak, amit mi az elmúlt kommunista rendszer negyven esztendeje alatt tanultunk és tanítottunk, semmi köze a való élethez az üzleti élet szempontjából. Ha mi elmondjuk a véleményünket, legalább még egy nyugati véleményt is meghallgatnak. Nem tudják elképzelni, hogy nekünk is lehet igazunk, és amire ők hiszik, hogy helyes, esetleg nem érvényes erre az országra." Ez persze más esetre is igaz. Pl. Trompenaars is kifejezi hasonló kételyeit az amerikai vezetési módszerek érvényességét illetően Hollandiára, illetve az egész Amerikán kívüli világra vonatkoztatva. 'I started wondering, if any of the American management techniques... would apply in the Netherlands...or indeed in the rest of the world.' (Trompenaars: p.1) 4. Egy brit-magyar cég alkalmazottja, aki korábban három amerikai-magyar vállalatnál is dolgozott, így nyilatkozott a kérdésről: "Azt hiszik, mindenki idióta, aki nem amerikai, és ha még ráadásul az illető történetesen a korábbi vasfüggöny mögül jön, valószínűleg nem tud sem írni, sem olvasni. Talán az angolok nem így gondolják, de még az ő számukra is mi egy más kategória vagyunk. Mi vagyunk a *bennszülöttek*. Emlékszem, mikor néhány éve érettségivel rendelkező amerikaiak jöttek és elmondták egy százéves, világhírű magyar gyár mérnökeinek, hogyan kell ... [egy bizonyos terméket] gyártani. Egyszerűen röhejes, és felháborító volt. ...de még az angolok is néha túl nyilvánvaló dolgokat magyaráznak nekünk " 5. Egy brit-magyar cég magyar vezetője szerint: "Drága asszonyom! Mindnyájan tudjuk, hogy ez egy gyarmat... piac vagyunk és olcsó munkaerőforrás." Lövey Imre, vezetési tanácsadó egy 1996-ban megjelent angol kiadású könyvben ezzel kapcsolatban így ír: "gyakran az érkező külföldiek egyáltalán nem, vagy alig ismerik a térséget.. néhányan a felsőbbrendűség érzésével jönnek, még ha nem ismerik be saját maguknak sem. Ez a kolonialista magatartás azonnal felháborítja a helybelieket." (Lövey: p.77) Hogy néhányan mennyire nem ismerik a térséget, mutatja a következő példa is, melyben egy amerikai cég magas beosztású magyar képviselője mesélt: 6. "Egy nagy nemzetközi cég amerikai vezetője mondta a feleségemnek, hogy vele jöhet Magyarországra. Az asszony első kérdése ez volt: 'Magyarországon van WC ?'"

A kultúraközi súrlódások egyik legfontosabb aspektusa a nyelv, illetve nyelvhasználat. 7. A 6.-os példában idézett magyar vezető a következőket mondta a témával kapcsolatban: "Amikor elutazol egy egyhetes továbbképzésre, olyanokkal vagy, akiknek az anyanyelve többnyire angol. Elvárják tőled, hogy mindent megérts, és mikor hazajössz, mindent tudj. Az természetes, hogy az angolságod anyanyelvi szinten legyen. Persze ők alig tudnak annyit, hogy "Jó reggelt !" bármely más nyelven. Mindig

hátrányban vagyunk nyelvi szempontból is.” 8. A 2.-es példában idézett magyar menedzser a következő kommentárt fűzte a kérdéshez: “Mikor telefonon egy olyan brittel beszélsz, akinek erős helyi akcentusa van, elvárják tőled, hogy megértsd. Le nem lassítaná a beszédét, nem érdekli, hogy érted-e, mit mond.”

A nyelvi kérdéssel kapcsolatban persze nem szabad elfelejtenünk, hogy a magyar kis európai nyelv, az angol viszont korunkban a lingua franca, különösen az üzleti világban. Az üzleti tárgyalások nyelve azonban, bárhol rendezik is, kizárólag a nyugati szervezet nyelve, amely többnyire a jelen lévő nyugati üzletfelek anyanyelve, esetleg gyermekkortól tanult nyelve. Ez valóban nagy hátrányt jelent a magyar üzletemberek számára, akiknek az elmúlt negyven év igen limitált nyelvgyakorlási, ill. -tanulási lehetőségeket nyújtott. A helyzet ilyen téren lassan javulni látszik, a 90-es évek frissen végzett szakemberei már jóval előnyösebb helyzetben tudnak ezzel a problémával megbirkózni.

A legfőbb panaszok a nyugati szervezeti vezetők részéről a következők: A magyarok lassan intézik az ügyeket, nem dolgoznak hatékonyan, jellemző a felelősségérzet hiánya, bár többen egyetértettek azzal a brit szervezeti vezetővel, aki rámutatott, hogy nagy különbség áll fenn a 30-35 év kor alattiak és az idősebbek között. Az előbbieket ambíciózusak, szívesen vállalnak felelősséget és kockázatot, az idősebbek rugalmatlanok. Egy másik hiba a magyaroknál, ahogyan több brit és amerikai vállalati vezető is rámutatott: 9. “általános probléma, hogy nincs meg az emberek munkájában a részletes tervezés. Nálunk a munkaköri leírások is az alkalmazottakkal részleteiben egyeztetve történnek, pl. hogy minden beérkezett posta a címzett asztalára kell, hogy kerüljön a beérkezéstől számított két órán belül.” Azt is több brit, ill. amerikai menedzser említette, hogy: 10. “a magyarokban erős a hierarchikus szervezeti viselkedésmód, formálisak, sokat használják a címeket, rangokat.” Számos brit és amerikai adatközlő említette azt is, hogy: 11. “Magyarországon a személyes kapcsolatok és az érzelmi kötődések döntő fontosságúak,.... a határidők betartása nehéz”.

Ez a néhány példa is igazolni látszik a kutatás jelen eredményeinek alapján felállított hipotézist, hogy a brit és az amerikai (üzleti) kultúrákhoz viszonyítva a magyar (üzleti) kultúra a hofstedei, trompenaarsi és halli kategóriák szerint a következőképpen jellemezhető: *nagyobb hatalmi távolságú*, ld. 4.-es és 10-es példák, *kollektivistább*, ld. 11-es példa, bár a fiatal nemzedék a nagyvárosokban egyre individualistább tendenciákat mutat, *erősebb bizonytalanság elkerülő*, gondoljunk csak a közismerten magas öngyilkossági arányra, amely részben az újtól, az ismeretlentől való félelmet mutatja, *hosszabb távra orientált*, ld. 11-es példa, és ami minden idézett példából kitűnik, *partikulárisabb*, *diffúzabb*, *emocionálisabb*, *körülmény orientáltabb*, *magasabb kontextusú*, és ami általában ezzel együtt jár, *polikronikusabb*. A *maszkulinitás-femininitás* dimenzió az egyetlen, amelyben nincs lényeges különbség az említett kultúrák között, a magyar kultúrára még magasabb *maszkulin* értékek jellemzők, mint a britre, vagy az amerikaiakra. Egy egészen apró, de jellemző példa, hogy a Wilkinson borotva reklám angol szövegét, ‘The best a man can have’, (a legjobb, amit egy férfi kaphat) így fordították magyarra: “férfiasan tökéletes”. (Falk-Bánó, 1997: p.25) Nem szabad persze elfelejteni, hogy minden relatív. Hall azt mondja pl., hogy nehéz a polikronikus embereknek elfogadni a határidők, beosztások fontosságát és a monokronikus kultúra szakaszokra való beosztottságát. Amikor a polikronikus francia elkésik egy találkozóról, a monokronikus német a késést felelőtlenységnek és udvariatlanságnak tartja és ez igaz lehet bármely egymástól különböző kultúrára. Az amerikai vélemény a franciákról, hogy nincs bennük elég felelősségvállalás, s hogy a címekre, szervezeti hierarchiára nagyon érzékenyek.. (Hall, E.T. és Hall, M.R., 1990: p.37) Ugyanezt mondják a britek és az amerikaiak a magyarokról.

A konfliktusok, problémák megoldása talán az lenne, ha minden vegyesvállalatnál, a magyar és a nyugati menedzserek és alkalmazottak számára, hosszabb távon pedig minden felsőoktatási intézményben, sőt talán már a középiskolákban is, kultúráközi kommunikációs továbbképzéseket, tréningeket tartanának az interkulturális tudatosság, és a más kultúrák iránti nyitottság fokozása érdekében.

* A számokkal jelzett példákat ld. Falkné Bánó Klára, Intercultural Conflicts in British-Hungarian and American-Hungarian International Organizations, in: Szakmai Füzetek Jubileumi Különszám Külkereskedelmi Főiskola, Budapest, 1996, pp. 216-220.

Felhasznált irodalom

- Falkné Bánó, K. Meeting the Intercultural Challenge in Hungary, in: Szaknyelvoktatás, II.évf. 3.sz. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola, 1997, pp. 20-29
- Hall, E.T., Hall, M.R. Understanding Cultural Differences, Yarmouth, Maine: Intercultural Press, 1990
- Lövey, I. Culture Change and team building in Hungary, in: Berger, M. Cross-Cultural Team Building, England: McGraw-Hill Publishing Company, 1996 pp. 72-89
- Monks Partnership, Coopers & Lybrand, Management pay issues in Central and Eastern Europe present new challenges for western firms, Report, 1994
- Richmond, Y. From Da to Yes, Understanding the East Europeans, Yarmouth, Maine: Intercultural Press, Inc. 1995
- Ternovszky, F. A nemzetközi vállalatok menedzsmentje a fejlett világban és Magyarországon, in: Szakmai Füzetek Jubileumi Különszám, Budapest: Külkereskedelmi Főiskola, 1996, pp. 117-125
- Trompenaars, F. Riding the Waves of Culture, London: Nicholas Brealey Publishing, 1995

*A Baltikum és Európa: balti-skandináv interferenciák**

Földvári Sándor

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Amikor az interferencia fogalmáról beszélünk, a nyelvészek előtt jól körülhatárolt fogalom jelenik meg, amelyet eredetileg a fizikából kölcsönöztünk. Ám ha így áll, ha ez a fogalom (vagy fogalomcsalád) különböző formában hasznosítható a különböző diszciplínák számára, akkor a nyelvészetnél egy fokkal általánosabb szintre lépve, a kultúraelmélet, a civilizációk elmélete, a kultúrfilozófia számára is gyümölcsöző lehet alkalmazása. Feltéve, ha vannak olyan jelenségek, amelyek modellezése ezt lehetővé, sőt szükségessé teszi. A fizikában különböző hullámforrások által keltett rezgések egymásra hatását nevezzük interferenciának. A nyelvészetben a különböző nyelvek „ütközése”, párhuzamos használata során fellépő zavarokat, amelyek idővel állandósulnak, és legtöbbször az areális nyelvészet eszköztárával kutatható konszolidált jelenséggé válnak. Amikor például egy cseh ember azt mondja oroszul: „*u vas krasnyj život*” – nyilván ideiglenes és rossz nyelvhasználatnak minősíthető jelenséggel állunk szemben. (Önöknek piros hasuk van` ehelyett: „*U Vas krasivaja žizň*” = „Önöknél szép az élet”. Cseh *život* `élet`, orosz *žizň* `id.` de: orosz *živотное* `has`) Ám, ha első pillantásra elfogadhatatlan jelenségek olyan helyzetben, időben, körülmények között következnek be, hogy állandósult nyelvi jelenséggé léphetnek elő, akkor az interferencia komoly nyelvformáló tényezővé válik. Lásd a kárpátaljai ruszin nyelv formálódását, amelyet a szláv nyelvek legfiatalabb, mára már kialakult irodalmi nyelvvel is rendelkező tagjaként tartanak számon. (Magocsi, 1996.) A szláv *-ovat*, *-evat* széleskörűen produktív igeképző és a magyar *gazda* szavunk egyesül a magyar-szláv nyelvi interferencia eredményeként a *gazduvati*, *hazduvati* „*gazdálkodni*” alakban, és hasonló jelenségek tömegével találkozunk a kárpátaljai ruszin nyelv minden szintjén (Dezső, 1989.)

A balti térség nyelveinek interferenciáit volt szerencsém érinteni a megelőző, hatodik alkalmazott nyelvészeti konferencia hasonló szekciójában (Földvári, 1996.), ezért – jöllehet az előző tanulmány már csak az előadási keretek miatt is a kérdéskörnek rövid és felületes áttekintése lehetett csupán –, itt most nem térnek ki a Baltikum nyelvi interferenciáira. Legfeljebb annyiban, amennyiben ez a balti térség kulturális interferenciáinak vizsgálatához elengedhetetlen. Az említett dolgozatom leadása után napvilágot látott Mati HINT akkor még csak kongresszusi előadás rezüméje formájában hivatkozott tanulmánya az észti nyelv tipológiai változásairól (Hint, 1995.), amely megerősíti szerzőjének a VIII. Finnugor Kongresszuson elhangzott azon megállapítását, hogy az észti nyelvre ma elsősorban az angol hat, és olyan esetekben is angol hatással kell számolnunk, amikor első ránézésre a svéd hatását tételeznénk fel. (Hint, 1995a.) Hiszen areális kontaktusban a svéd állhat az észttel, nem az angol. Vannak is megfelelő izoglosszák, amelyek azonban a régmúltban történt párhuzamos kölcsönzésekben lelik magyarázatukat, például svéd *flicka*, *flickor* `leány`, észti *plika* `lány, csaj`, valamint olyan kulturális és mentalitásbeli formák, mint a *hei-hei* köszöntés, amelyek már inkább tartoznak a kulturális interferencia fogalmába. A *hei-hei* mint izoglossza elsősorban egyfajta mentalitás elterjedését írja le, és nagyjából fedi a skandináv tegezés elterjedését, esetleg olyan öltözködésbeli vagy más attitűdformák megjelenési területét is, amelyekkel feltétlenül együtt kell vizsgálnunk. Ez azonban már nem nyelvészeti kérdéskör, jöllehet az világosan érezhető, hogyan vezet át a nyelvészeti interferencia és izoglossza fogalma a deskriptív kultúraelmélet területére, ahol hasonló módon alkalmazhatók az ugyanezen terminus technikussal jelzett fogalmak.

Kérdés természetesen, hogy a kulturális sajátosságok vizsgálata felfogható-e hasonló módon, mint a nyelvi areák modellje. — Századunk egyik szemléletbeli újítása a kultúrák leírásában éppen az, hogy az emberiség kultúráját nem tekintjük egységes egésznek, nem beszélünk olyan monolit emberi kultúráról, amelyben a gyorsvonatok módjára száguldó nyugat-európai fehér ember messzebbre jutván a civilizáció egyértelmű és egyirányú pályáján, határozott joggal követelheti, hogy a lassú személyvonatok és vicinálisok módján dőcögő vademberi civilizációk álljanak le a kitérővágányon, és adjanak neki elsőbbséget. Az kétségtelen, hogy a történelemben jelen van és tapintható a haladás – ennek elismerése nélkül maga a nyelvtudomány sem létezne, különösen annak minden újra fogékony és örökké tüzesen

* Elhangzott a VI. szekcióban. (A szerk.)

fiatal leánya, az alkalmazott nyelvészet. Van tehát az emberiség szintjén fejlődés, ám a civilizációk vasúti modellként való felfogását felváltotta egy finomabb szemlélet, amelynek úttörője a filozófiában Oswald SPENGLER, a történettudományban Arnold J. TOYNBEE. Amíg SPENGLERNél a kultúrkörök mítosza talán túlhangsúlyozza az Európán kívüli világ jelentőségét (annak a beszűkült euro-soviniszta szemléletnek természetes reakciójaként, ami előtte jellemezte kontinensünk gondolkodását, vegyük akár a keresztény kultúra talaján sarjadt rendszereket, akár a hegeli filozófiát), addig TOYNBEE civilizációs modellje már egzaktabb vizsgálati megközelítés. Az élő, születő, meghaló civilizációk, amelyek fejlődésének mozgatója a *kihívás*. TOYNBEE rendszerének e sarkalatos fogalma, mégiscsak összevethető a fejlődés szempontjából: melyikük tudott vagy tud a kihívásokra tökéletesebben válaszolni? Hiszen ez tartja életben őket. Vagyis, az egyetemes emberi kultúra felosztható olyan alrendszerekre, amelyek bár egyenrangúak, de bizonyos szempontból nem egyenlők. Hosszan időzhetnénk ugyan az emberi kultúra lényegét megragadó témánál, de más a feladatunk. (A kultúrkörök elméletének megalapozóit ma már magyar kiadásokban is olvashatjuk, bár SPENGLER összkiadása társadalmi okokból aránytalanul nagy késéssel, TOYNBEE munkái pedig bár előbb, ám csupán válogatásban jelentek meg: Spengler, 1918-1923., fordításban Spengler, 1994., 1995². Toynbee, 1955-61. és Toynbee, 1976., illetve fordításban Toynbee, 1971.)

Miután a kultúrkörök polgárjogot nyertek, ezek alrendszerének, majd az alrendszerek további részeinek finomfelosztása, a kultúrákat a maguk sokrétűségében történő vizsgálata lett a következő lépés. Ez az alapja, hogy ma létezik interkulturális kommunikáció kutatás, hogy az eltérő kultúrákat egymással való találkozásaikban, konfliktusaikban vizsgálhatjuk. Az egyetemes emberi civilizációt a különböző kultúrák szempontjából önálló világokra osztó, és ezek találkozásában a konfliktust már címében is kiemelő egyik legújabb munka egy dán szerzőpáros tollából jó összegzése a témának, a kultúra fogalmát és a különböző kultúraelméleteket is hangyaszigorral tekintve át. (Knudsen —Wilken, 1993.) A magunk részéről már korábbi dolgozatban vázoltuk a deskriptív kultúraelmélet areális nyelvészeti eszközökkel történő művelésére vonatkozó elképzeléseinket (Földvári 1993., Uő, 1994., Uő, 1996a.), így itt és most térjünk vissza a Baltikum konkrét problémáihoz.

A kérdés tehát ez: létezik-e önálló balti kultúrkör, hol húzódnak a határai, és milyen más kulturális szférák hatásának eredményeként alakult ki? Milyen változások prognosztizálhatók benne?

Unde venis et quo vadis, Baltica? – Az európai csatlakozás szempontjából az utóbbi kérdés foglalkoztat bennünket itt és most. Nemrégiben ismertette egy észt kutatócsoport azt a felmérést, amely az Európai Unióhoz való csatlakozás megítélését vizsgálta a három balti államban. Tanulságos, hogy a megkérdezettek ebben a vonatkozásban is reprezentálják a balti térség belső tagozódását. Arra a kérdésre, hogy az EU-hoz való csatlakozás a balti országok együttműködésével történjék-e. Észt- és Lettországból 0% (statistikailag senki sem) adott tagadó választ, míg Litvániában 2%. Ugyannakkor a csupán formális balti együttműködést igénylők száma Észtországban a legmagasabb (a megkérdezettek 61%-a), a másik két országban alacsony (Letto. 17%, Litvánia 20%), míg a tényleges együttműködést szükségesnek tartók számában fordított a helyzet: Észtországban a megkérdezetteknek csupán egyharmada (33%), míg a másik két országban a többség (Letto. 73%, Litv. 61%). Szignifikáns, hogy a negyedik alternatíva, „a balti együttműködés a jövő bázisa” híveinek száma északról délre emelkedik: Észtországban a megkérdezettek csupán 6%-a igényli a balti országok szoros együttműködését, Letto-ban 10%, Litvániában 17%, amely az észt érték háromszorosa! Sajnos, itt nincs terünk, hogy a remek felmérés további adataira is kitérjünk, így az EU-hoz való csatlakozást támogatók társadalmi megoszlására, az EU-hoz történő csatlakozás idejére, ütemezésére a balti országok szerinti bontásban, vagy pedig arra, hogyan változott az észtországi oroszok véleménye a külpolitikai orientációt illetően, az észt lakossággal összehasonlítva. (Kirch et alii, 1996.)

A balti országok közvéleményének az EU-csatlakozásban elfoglalt álláspontja párhuzamba állítható a gazdasági fejlődés, vagy a társadalmi szerkezet, esetleg a történelmi hagyományok alapján felrajzolható képpel. Mindez felveti, hogy a Baltikumot további szub-régiókra osszuk. Tekintettel azonban arra, hogy a balti kultúrkör globális megragadása nyilván nem lehetséges a merev alosztásokkal, hasznosabb a skandináv, a közép-európai és a kelet-európai *kultúrkörök interferenciáiról* beszélni, és így ragadni meg egyes társadalmi-kulturális jelenségeket (például, hogy az észtországi oroszok észtre ugyan nem, de angolra annál nagyobb buzgalommal tanítják gyermekeiket).

Irodalmi példa az interferenciára. Ismert sztereotípiá, hogy az észti irodalmi formákban túlteng a folklór hatása. Másik sztereotípiá, hogy a legmodernebben gondolkodó balti nemzet az észti. *Ain Kaalep* észti költő az ötvenes években görög pásztorköltészetet idéző, erotikus tematikájú verseket írt egy észti tanyán. A természet és a szerelem kapcsolatát hangsúlyozó „Kisebb elégiák” metruma látszólag a szabályos görög disztichon. Ám olyan számú és erősségű alliterációkat találunk benne, amelyek az észti népi verselés alapját adják, gondoljunk a Kalevipoeg verselésére! Tekintsük például a tizenegyediket:

*Armsam, me ärkame koos! Varavalgega tormame välja
voodist nii nagu kaks kitsse, kel kannul on kütt.*

A v-v-v, illetve a k-k-k-k alliterációk az észtil nem tudó fülének is világosan hallhatók. (Kaalep, 1962. — *Nedbäl Doris* magyarországi észti költőnyersfordításában: „Kedvesem, együtt ébredünk, hajnalhasadáskor kipattanunk // az ágyból mint két őz, kinek vadász jár a nyomában”. A magunk részéről inkább *zergének* fordítottuk a szökellő állatokat.) — A klasszikus verselés és az észti formák interferenciája, tematikában a görög pásztorköltészet és a modern nagyvárosi életben ébredő szerelmespár motívumának interferenciája.

A társadalomtudományi felmérések a térség nyelvi képével párhuzamba állítható areális tagozódást mutatnak. A mentalitás, a gazdasági fejlődés, az irodalmi formák által kirajzolt kép olyan kultúrát mutat, amely Európa különböző régióinak egymásra hatása, interferenciája alapján formálódott. Az EU-csatlakozásra vonatkozó közvéleménykutatások is azt mutatják, hogy ott a legerősebb a támogatók tábora, ahol a legerősebb a nyugat-orientált kulturális kötődés. Az areális és a kontrasztív nyelvészeti módszerek hasznos segédeszköznek bizonyulnak a kulturális szférák deskriptív leírásában is.

A szerző itt fejezi ki köszönetét a Pro Renovanda Cultura Hungariae Tudomány az Oktatásban Szakalapítványának, amiért baltisztikai kutatásait támogatásban részesítette.

Hivatkozott irodalom:

- DEZSŐ László, *A XVI-XVIII. századi kárpátukrán nyelvmélekek magyar jövevényszavai*. Bp. 1989. (Nyelvtud. Ért. 128.)
- FOLDVARI Sándor, *Európa kultúrköréi és az algebrai struktúrák izomorfizmusa*. Magyar Filozófiai Szemle, 37. 1993. 1. 397–402.
- FOLDVARI Sándor, *Cultural Spheres in Europe and Isomorphism of Algebraic Structures*. In: PUSZTAY, János (Ed.), *Das sprachliche Bild der Bernsteinstraße-Region*. Szombathely, 1994. 9–17.
- FOLDVARI Sándor, *A Baltikum nyelveinek areális (és tipológiai) kapcsolatairól*. In: SZEKELY Gábor - Cs. JÓNÁS Erzsébet (Ed.), *VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében*. Nyiregyháza, 1996. II. 193–198.
- FOLDVARI, Sándor, *Linguistical Tools for Description of the Cultural Spheres of Europe*. In: RUUTEL, Ingrid (Ed.), *Folk Song And Folk Music As The Carrier of Identity And The Object of Cultural Exchange*. Tallinn, 1996. 24–26.
- HINT, Mati, *Innovating Indo-European Patterns in Analytical Morphology of Estonian*. In: LESKINEN, Heiki (Ed.), *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum, 10.–15. 8. 1995. Pars II. Summaria acroasium in sectionibus et symposiis factarum*. Jyväskylä, 1995. 42–43. [rezümé angolul].
- HINT, Mati, *Indo-euroopa mallide lisandumine eesti keele analüütilises morfoloogias*. In: LESKINEN, Heiki — MATICSÁK, Sándor — SEILENTHAL, Tõnu (Ed.), *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum, 10.–15. 8. 1995. Pars IV. Sessiones sectionum. Syntaxis et semantica & Contactus linguistici et status hodiernus linguarum & Cetera linguistica*. Jyväskylä, 1995. 276–278. [teljes szöveg észtil].
- KAALEP, Ain, *Väikesed eleegiad. 9, 11*. In: *Eesti laule antoloogia 4 köites*. Tallinn, 1993. 457.
- KIRCH, Marika — RUUTSOO, Rein — KIRCH, Aksel — TUISK, Tarmo — TALTS, Mait, *Europe and Baltic States: Which Way Should Be Chosen for Re-Unification*. Paper prepared for NIC Symposium on Intercultural Communication and National Identity, Aalborg, November 20–23, 1996. 1–14 pp. [hand-out].
- KNUDSEN, Anne — WILKEN, Lisanne, *Kulturelle Verdener. Kultur or kulturkonflikter i Europa*. København, 1993.
- MAGOCSI, Paul Robert (ed.), *A New Slavic Language Is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia*. New York, 1996. (Classics of Carpatho-rusyn Scholarship, 8.)
- SPENGLER, Oswald, *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. Bp. 1994., 1995².
- SPENGLER, Oswald, *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. Bd. 1–2. Wien—Leipzig, 1918–1923.
- TOYNBEE, Arnold Joseph, *A Study of History*. 1–12. London—New York—Toronto, 1955–1961. [Az első hat kötet első kiadása 1946.]
- TOYNBEE, Arnold Joseph, *Mankind and Mother Earth. A Narrative History of The World*. New York—London, 1976.
- TOYNBEE, Arnold Joseph, *Válogatott tanulmányok*. Bp. 1971.

*Interpreting As Intercultural Mediation**

G. Láng Zsuzsa

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

This paper is aiming to take a closer look at the cultural differences between English/American and Hungarian speakers, by applying primarily Hofstede's four dimensions of culture. The observations referred to were mostly made in the late eighties and early nineties, in political and business meetings where bilateral interpreting was required.

The importance of cultural differences in interpretation

Interpreters view their role as facilitators of communication between participants across linguistic and cultural barriers. In order to find out what factors affect their performance most, a survey was conducted among staff and contract interpreters, working for the Commission of the EC in Brussels, in 1989. Surprisingly, it was found that over two-thirds of the respondents thought that cultural differences constituted a greater obstacle to communication than linguistic ones -- even within the context of the European Community. These findings were later corroborated by a second, almost identical survey that included experienced professional interpreters who were members of AIIC (International Association of Conference Interpreters), the majority of whom also confirmed that differences in cultural background are to blame for most misinterpretations¹. Some of the respondents even referred to controversial concepts that are judged differently in various cultures (e.g. the interpretation of 'bigamy' could easily cause a breakdown in a discussion between a European Christian and an African Muslim).

Defining Culture

In social anthropology the term 'culture' is used for common patterns of thinking, feeling and acting, common values and beliefs typical of a given social group or category. Although most of these patterns are acquired in childhood, they will be learned (and unlearned if necessary) throughout a lifetime. Most researchers define culture as an overarching concept: "By culture we here mean the anthropological concept of the overall way of life of the community, i.e. all those traditional, explicit, and implicit designs for living which act as potential guides for the behaviour of members of the culture"²

Geert Hofstede calls it '*the software of the mind*', a kind of mental programming that has been determined by the persons' social environment: their family, neighborhood, school, workplace, social class, national heritage etc..

There are as many cultures as there are social groups: they can be formed on a national, ethnic, political, ideological, religious, corporate, professional etc. basis. The groups' values, attitudes and beliefs act as a filter to their members' perception and determine their behaviour to a great extent. Individuals may belong to several social groups or categories at the same time, and they all affect their behavior to some extent. 'National cultures' usually provide a large amount of a person's cultural background or mental programming (although *nation* is a relatively recent concept and some anthropologists prefer to focus on societies as more organically developed forms).

* Elhangzott a VIII. szekcióban. (A szerk.)

¹ Janet Altman, "What Helps Effective Communication? Some Interpreters' Views, *The Interpreter's Newsletter*, No. 3 1990, p. 23-32

² House, Juliane 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr, p. 196.

The Four Dimensions of National Culture

Geert Hofstede used four dimensions to describe the cultural differences between people of different nationalities who otherwise had a lot in common (IBM survey about the values of their middle managers working in their local subsidiaries in over 50 countries):

- Social inequality -- the power distance index
- Individualism vs collectivism
- Masculinity vs femininity
- Dealing with uncertainty, relating to the control of aggression and the expression of emotions.

These dimensions may be of special interest for bilateral interpreters working in a business context, as they have been set up based on the most important values shared by the majority of the middle classes in Britain, including members of the business community, who are among their major clients.

1. **Power distance:** it is defined as the "solution to human inequality in prestige, wealth and power"³, determined largely by national culture. It determines whether obedience is looked upon as a positive value and authority may be questioned or not, and lists other characteristic features as well: conformity versus independence; autocratic versus consultative decisions; equal rights versus privileges.

2. **Uncertainty avoidance:** it is seen as "ways of coping with the inherent uncertainty of our living", also defined as "the extent to which the members of a culture feel threatened by uncertain or unknown situations"⁴. Typical features are: hope of success versus fear of failure -- and attitude to change in general; living for the day versus worrying about the future; need for written or unwritten rules; search for absolute versus relative truths; preference for ritual behaviour.

3. **Individuality:** attitudes to freedom and independence; enjoyment in life versus duty.

4. **Masculinity:** centrality of work; money orientation versus people orientation; differentiated versus fluid sex roles.

Together they form a four-dimensional model of differences among national cultures. (Recently, a fifth dimension was added, opposing **short-term orientation with long-term orientation**, however, it has not been incorporated in the model.)

Edward T. Hall distinguishes between cultures on yet another basis: **communication**. A difference is made accordingly between **low-context and high context cultures**.⁵ Whereas in a low-context culture the emphasis is mainly put on explicit communication, verbalisation, textual clues, directness, giving the message, rules and certainties, in a high-context culture preference is given to implicit communication, non-verbal codes, contextual clues, indirectness, understanding the message, ambiguity and options. Low-context communication is especially typical of individualist cultures (e.g. the United States).

Cultural Differences Between British/American and Hungarian Persons (Observed at political and business negotiations)

Although in Western countries cultural differences to be tackled in bilateral interpretation are generally experienced by interpreters doing court and/or community interpreting (also called "cultural interpreting"), in Central and Eastern Europe the situation is different for two reasons:

- There are no substantial immigrant communities in need of interpretation services;
- There is a great need for bilateral (liaison) interpretation in business communication, although recently demand has fallen as a growing number of businessmen are now able to conduct their talks (trade negotiations, presentations, board meetings etc.) in English.

³ Hofstede, Geert 1980. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, Beverly Hills CA: Sage Publications, p. 119

⁴ Hofstede, Geert 1991. *Cultures and Organisations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill. p. 113

⁵ Hall, Edward T. 1976. *Beyond Culture*, Garden City NY: Doubleday Anchor Books.

In the mid-1980s, when Hungary was beginning to open up, interpreters had to face a great number of cultural problems, mostly due to the same or similar political, social, economic and cultural conditioning that could be observed in Slovakia in the 1990s, described by Viera Makarová⁶

While Britain and the U.S. are considered more "loosely-knit" societies, with a strong middle-class and long-standing democratic traditions and institutions, and they score high for small power distance and weak uncertainty avoidance, Hungary and Slovakia were rather "tightly-woven societies" at that time (which is largely due to historical reasons as Central Europe has undergone a different social, political and economic development). Although these countries were not included in comparative surveys based on Hofstede's dimensions, interpreters' experiences seem to suggest that Central European cultures had relatively great power distance and strong uncertainty avoidance, and they would have a much lower score on individuality and masculinity than their Western counterparts.

Several relevant manifestations of commonly held values and typical behaviour could be identified in the most frequently occurring interpreting situations in Hungary:

1. Business Seminars, Training and Development Programmes

Hungarian participants usually expected (and most of them still expect) a more formal teaching style, one-way teaching (lecturing) rather than an informal dialogue (high power distance). Lecturers are expected to be omniscient and express themselves in a structurally and semantically complex manner. In the late 1980s, I myself saw on several occasions that a workshop or seminar got disrupted as American experts had lost the respect of their Hungarian audience, who considered it an insult having to listen to such "basic things" presented in such "simple" language. It was deeply ingrained in their minds that sophistication and semantic and linguistic complexity were to be used as yardsticks for academic accomplishment: the more difficult to follow, the more learned and intelligent the lecturer. British and, especially, American speakers usually take a completely different attitude: their goal is to get the message across (effective speaking is about clarity, coherence and precision), rather than present themselves as experts of high standing, at the expense of jeopardising the success of the communication.

Hungarians were mostly happy with their role as passive listeners, often reluctant to stand up and ask questions or take the initiative in any way. They felt more comfortable as part of a group than on their own (signs of collectivist rather than individualist culture and high uncertainty avoidance).

2. Public Speeches (Political, Business, Formal, etc.)

The majority of problems due to the differences in cultural backgrounds were experienced on the British/American visitors' side, and they were due to two reasons:

- Public speaking is not taught in Hungarian schools, and sometimes even high-level officials and captains of industry proved to be disastrous speakers -- especially when they were not prepared. Unaware of formal requirements, they delivered long-winded success reports when a snappy after-dinner speech was expected; after giving a toast they often rambled on, telling things like "magyar ember evés közben nem beszél" (Hungarians don't talk while they are eating) -- rather a rude hint to foreigners, or they were telling untranslatable or offensive jokes.
- Traditionally, Hungarian (or Central European, even German) speakers tend to be less "linear thinkers", and -- especially when making unprepared remarks -- often they don't follow an analytical line of reasoning. Unlike a British or American speaker who usually makes a point by making a statement first; then marshals the facts to support it; and finally, arrives at a conclusion, Hungarians often move in concentric circles around the subject. They may start by referring to some authority or the past ("150 years ago, in our institute...; As the great Hungarian poet said...") -- a manifestation of high uncertainty avoidance: high regard for traditions and loyalty. Then they go on making some vague remarks (implicit communication -- impossible to decipher for someone not familiar with the context of the talks or the culture of the organisation). Finally, "the speech is suddenly discontinued, without clearly stating what was meant", as it was pointed out by a frustrated American negotiator. Of course, it should also be added that Americans have a low-context culture, and they are used to

⁶ Makarová, Viera 1995. *The Interpreter as an Intercultural Mediator*. p. 51-59.

clear, explicitly stated messages. They have little understanding for implicit meanings, ambiguities, understatement or irony (The British comment "we have a small problem here" would probably be taken at face value by an American).

3. Business Meetings

Hungarians tend to be more passive negotiating partners which can be seen by their

- Reluctance to take the initiative (low score on individualism); risk avoidance and fear of failure (high uncertainty avoidance);
- Less assertive, less aggressive negotiating styles -- although this is changing fast as Hungary is transformed into a market economy and people are becoming more competitive, money-driven, and workaholic (signs of a more masculine culture);
- Reluctance to delegate or assume responsibility; titles, status and formality are strictly observed even if not relevant in the current position, e.g. former doctorates -- regarded as a "Continental custom" that Hungarians seem to share with the French and the Germans (signs of high power distance);
- Dependence on their interpreters as mediators (sometimes making private comments; asking for clarification or for their views; or talking to them instead of the negotiating partners until the interpreter breaks eye-contact (high uncertainty avoidance)

Since the mid-eighties, when Hungary began to open up and especially since 1989, when it was started on a course of transition into a democracy and market economy, tremendous changes have taken place on the political and economic scene. Although their cultural consequences are still hard to assess at this point of time, evidence suggests that the formerly paternalistic society that could be described by high power distance, collectivism, high uncertainty avoidance, with emphasis on femininity is rapidly turning into a more competitive society, with less regard for authority, more risk-taking, acquiring more individualistic and masculine values. Consequently, the cultural gap between Hungary and the Western world has been narrowing in the past few years. This process has been accelerated by the fact that

- More people have contacts with British or American individuals or companies, so they are becoming more familiar with each other's languages and cultures;
- Western-type legal regulations and business practices have become the norm: (Establishment of Budapest Stock Exchange; Commodity Exchange; competitive bids; new Accountancy Law; Bankruptcy Act; Act on Business Associations, etc.) Consequently, a whole new vocabulary had to be created, by reviving old terms that had been used to refer to pre-1945 social and economic conditions or adapting or "mirror-translating" current Western (mostly English) terminology.
- Similarly, legal -- and consequently linguistic -- harmonisation has been started in all spheres of public administration and institutions, as Hungary became the associate member of EU working towards full membership, and also joined NATO in the meantime.

The Interpreter as Intercultural Mediator

Although views widely differ concerning the role of the interpreter, most professionals agree that interpreters have at least some moral obligation to the participants. As they are the only persons present who have a full understanding of the communication, aware of both codes and contexts, they should relay and co-ordinate the messages and monitor and control the situation at the same time. In bilateral (liaison, dialogue) interpreting they should be fully aware of the various functions of discourse, the role of ritualistic elements, the intention of the participants and their interplay -- and decide flexibly on how much explicitation would be needed to enable the target audience to get (at least a partial) understanding needed for current, practical purposes.

Although the cultural gap has considerably narrowed, some cultural differences will remain and interpreters will have to mediate between different cultures not just linguistic codes.

Sztereotípiá-kutatás és alkalmazása az idegen nyelvek oktatásában

Győri Anna

Külkereskedelmi Főiskola, Budapest

Klisék (sztereotípiák), előítéletek, reprezentációk, valóság

Azt, amit ma **klisének** vagy **sztereotípiának** mondunk, először Lippmann (1922) írta le, mint a "fejünkben lévő képet". De ha ez a "fejünkben lévő kép" megegyezik a mások fejében lévő képpel, akkor már kollektív "leképezésről" beszélhetünk, ami a társadalmi **reprezentációk** része. Ez a társadalmi reprezentáció kor-és kultúrafüggő, valójában nem más, mint a világ jelenségeinek interpretálása egyének és társadalmi csoportok szintjén. A világ jelenségeihez asszociációk tapadnak, melyek akár relevánsak, akár nem, a társadalom egyes csoportjai számára tájékozódási pontként szolgálnak. Ezek az asszociációk, mint tájékozódási pontok rögzülnek és már csak össze kell kacsintani, a csoport tagjainak ugyanaz jut eszébe adott jelenségről.

A sztereotípiá a modern kor rögeszméje, ahogy Ruth Amossy fogalmaz.¹ A társadalomtudományi elemzések értékes támpontja, közvélemény- és magatartáskutatás eszköze. A sztereotípiá vizsgálata nagyban hozzájárult az **előítéletek**, a **diszkrimináció**, a kirekesztő magatartás és rasszizmus leleplezéséhez.

A sztereotípiá a banalitás, a szimplicitás, az eredetiség hiánya, s ellene küzdeni illik. Hogy tudunk-e ellene küzdeni? Hiszen a környezetünk oly mértékig telített a sztereotípiákkal! A sajtó, a rádió, a tévé, a hirdetések, a filmek ontják a sztereotípiákat és az őket leküzdeni akarással is telve vannak, hiszen annak is tudatában vannak készítőik, hogy a közönség már nem szereti magát becsapottnak érezni.

Az eredeti, a valódi, a hiteles iránti igény minden szinten megfogalmazódik, mégis, folytonosan visszaköszönnek a klisék.

Mikor szoktunk sztereotípiákat használni? Akkor, amikor valamit tömören akarunk jellemezni. A sztereotípiák makacsabbak, mint gondolnánk: olyan személyeknél, akik behatóan, évekig tanulmányozták az adott kultúrát, arra a kérdésre, hogy hogyan foglalják össze a jellemzőit, ők is szívesebben fordulnak ugyanazokhoz a klisékhez, melyeket "műveletlen" vagy félművelt személyek használnának a dolog tömör jellemzésére. Lehet, hogy ennek az a felismerés az oka, hogy a dolgot nem-ismerők számára így könnyebb elfogadható megközelítéssel szolgálni.

Reprezentációk és sztereotípiák

"Mindenki részese egy valós mag köré koherensen kiépülő eszmerendszernek, és ezt reprezentációk rendszerével fejezi ki. E reprezentációk némelyike szélsőségesen leegyszerűsített formát ölt, hogy különféle kontextusokba könnyen átültethető legyen, s ugyanakkor az adott eszmerendszer a különféle helyzetekben koherens maradjon. Ez a sztereotípiá, a megrögzült forma, melyet eredetileg a nyomdában alkalmaztak arra, hogy reprodukáljanak vele."²

Jellemzői:

- 1) A sztereotípiának múltja van,
- 2) sok sztereotípiá az egyedit általánosítja,
- 3) sok sztereotípiá nem tesz különbséget a veleszületett és a szerzett tulajdonságok között,
- 4) sok sztereotípiá a részt az egésznek tekinti,

¹ Amossy, Ruth, Les idées reçues. Sémiologie du stéréotype, Coll. dirigée par H. Mitterand, Nathan, Paris, 1991

² Poirier, F., L'enseignement de la civilisation, langues vivantes, second cycle, Albane Cain, Collection Lycée, Lycée, INRP, Paris, 1988, pp. 34-35)

5) számos esetben használójának nem az a célja, hogy megvilágítson, hanem, hogy a magyarázkodást elkerülje,

6) sok alkalommal a sztereotípiával úgy írnak le egy országot, hogy minimálisnak tekintik, vagy egyáltalán nem veszik figyelembe az emberi tényező szerepét

Az idegennyelv-tanulás kulcsa: Idegen nyelvet és vele együtt az idegen kultúrát

Ahogy az anyanyelvbe, az anyanyelvi kultúrába ugyanúgy beleszületünk.

Más a helyzet az élő idegen nyelvek tanításánál/elsajátításánál. Nemcsak egy nyelvi rendszer különbözőségével kell megküzdeni, hanem az idegen kultúrát is meg kell tanulni ahhoz, hogy az újonnan megismert nyelvi rendszert hatékonyan lehessen alkalmazni. Egy idegen kultúra (civilizáció) megismerése lényegesen nehezebb, bonyolultabb feladat, mint a hangok, szavak, nyelvtan, mondatszerkezetek, stb. elsajátítása. Nem jelenti a kiinduló helyzet (az anyaország kultúrájának) transzponálását, sőt, a kultúra, amelybe beleszülettünk, **tudatunk alatti referenciává válik**, melyre támaszkodva minduntalan újraértelmezzük a az idegen kultúrát, s értelmezésünk nem mindig esik egybe a valósággal.

Ezen túlmenően, nemcsak saját tapasztalatainkra építünk, amikor az idegen kultúrával szembesülve deszifrirozzuk annak számunkra ismeretlen, kognitív és affektív szempontból konszonáns vagy disszonáns, kellemes, vagy kellemetlen ingereit, jelenségeit. Már az első személyes tapasztalat megszerzésekor mi ennél sokkal többet "tudunk". Többnyire tudattalanul támaszkodunk az anyanyelvi kultúra elsajátítása során szerzett, általában készen kapott "információinkra", azokra a talán soha nem verbalizált, szinte észrevétlenül "megtanult" reprezentációkra, sémákra.

Az idegen nyelvek és idegen kultúrák tanulásánál tehát e **"fejünkben meglévő, kész gondolatoknak"**³, **elképzeléseknek, kliséknek és reprezentációknak az idegen kultúra valóságával kell szembesülniük.**

A Külkereskedelmi Főiskola Nemzetközi Kommunikáció Szakán nagyon sok olyan hallgatónk van, aki nem nálunk kezdte meg a spanyol nyelv tanulását. Felül kell vizsgálni, hogy a Spanyolországról, a spanyolokról, a spanyol társadalomról való tudásuk mennyiben közelíti meg a valóságot, illetve melyek azok a pontok, ahol reprezentációik "délibábosak" és mi ennek az oka. Ezért, egy francia kutatócsoport kutatómódszeréből kiindulva⁴ már az elmúlt tanévben kezdtem gyűjteni, összesíteni az adatokat és hallgatóimmal együtt belőlük következtetéseket levonni. A cél tehát a sztereotípiák feltárása, illetve tudatosságra való törekvés a valóságnak megfelelő kép kialakítása érdekében.

Spanyolország és a spanyolok

Megkértem hallgatóimat, hogy írják le az első öt-tíz szót, ami eszükbe jut, amikor Spanyolországra, illetve a spanyolokra gondolnak.

Az "ötletrohamot" hat csoportban végeztem el, köztük két kezdő-középfeladói csoport is volt, a többi mind jó nyelvi szintű hallgatókból állt, akik magas óraszámokban tanulnak különféle tantárgyakat is spanyol nyelven.

Hat csoportban, 64 hallgató összesen 564 szót (asszociációt) írt le, fejenként átlagosan 8,8-ot. A szavakat szemantikai mezők szerint csoportosítottam, ügyelve arra, hogy egy szó csak egy jelentésében szerepeljen. A csoportosításból 11 szemantikai kategóriát alakítottam ki, egy 12. csoport azokat a szavakat tartalmazza, melyek tévedés vagy félreértelmezés miatt nem voltak besorolhatók egyik kategóriába sem.

³ Amossy, Ruth, idézett mű, 11. p

⁴ Cain, A., Briane, C., Comment élèves des collèges et lycées français voient les pays dont ils apprennent la langue, Représentations et stéréotypes, Paris, INRP, 1994

A hallgatók életkora 19-23 év között van, nagy többségük nem járt még Spanyolországban, néhányan rövid turistaúton voltak, egy hallgató élt ott gyermekkorában hosszabb ideig, egy másik baby-sitterként töltött el néhány hónapot, a három, diákcsereben a Külkereskedelmi Főiskolán tanuló brit lány sokszor járt már Spanyolországban.

Valamennyien maguk választották a spanyolt, első vagy második idegen nyelvként, és a spanyol gazdaság/kultúra specialistáinak készülnek.

Valamennyiük produktumából kitűnik egyfajta elfogultság, affektivitás, az asszociált szavak szinte mind pozitív töltetűek, a spanyol nyelv iránti erős motiváció érződik, ugyanakkor az egzotikum varázsa is. Ez utóbbi összefügg a spanyol, mint idegen nyelv magyarországi státuszával: általában nem első, vagy második nyelvként tanulják, és nem is annyira a hasznossága, mint a "szépsége", vagy "különlegessége" miatt.

Az adathalmaz alapján a következő kategóriák voltak kialakíthatók:

1. Természetes táj, klimatikus viszonyok, 2. Konstruált táj (építmény), 3. KULTÚRA, ezen belül 3.1 Kulturális ismeretek, pl. történelem, politika, szociológia, gazdaság, művészet 3.2 Földrajzi név, 3.3 Híres ember, 3.4. Irodalmi hős, 4. A spanyolok 4.1 Külső, 4.2. A spanyolok, Karakter, viselkedés 5. Életmód, 5.1 Evés, ivás, konyhaművészet, 5.2 Életmód Szórakozás, szabadidő eltöltése, lakás 6. Érzékelés útján szerzett benyomások, 7. Nem besorolható.

A kategóriák egy részénél hallgatóink kognitív ismereteikről adtak számot, más kategóriáknál viszont elragadta őket a spanyolok iránt érzett affektivitás.

Az összesítő táblázatból kitűnik, hogy a 564 válaszból a legnagyobb arányú (119), 21% az *Életmód (szórakozás, szabadidő eltöltése)* kategória válaszainak száma. (1. sz. táblázat) Úgy is értelmezhetjük, hogy hallgatóink szerint a spanyolok a szabadidőt igen változatos szórakozással töltik, tánccal, zenével, flamenco-előadások nézésével vagy flamencót táncolva, esetleg sevillanast járva, éjszaka egyik mulatóból a másikba menve, gitározva, napközben bikaviadalra, vagy futballmeccsre járva, néha bárba, népi hagyományokat ünnepelve, vagy egyszerűen bulizva, kasztanyettát csattogtatva, nyüzsgő mediterrán életet élve!

A második legtöbb választ (84, 14,8 %) tartalmazó kategória *A spanyol ember (karakter, viselkedés)*.

Ez az a kategória, amelyben a válaszok értelmezésre szorulnak, nem véletlenül itt a legtöbb sztereotíp megfogalmazás. A szenvedélyes (temperamentumos, forróvérű), életvidám, jókedvű, barátságos, nagylelkű, vendégszerető, boldog és büszke spanyol kedves, családszerető és vallásos, könnyed, ráerős és udvarol, kereskedik is, bár hangos, kiabál és hadar. Korra, nemre való tekintet nélkül.

A táblázat rangsorában a harmadik a *Természeti táj, klimatikus viszonyok* téma, ami akár tudományos, de legalább komoly tanult ismeretek domborítására is alkalmas lenne, ha nem olyasmit tartalmazna többnyire, ami a kellemes vakáció kelléke: tenger, tengerpart, napsütés, meleg, ami a legtöbb Magyarországtól délre fekvő tengerpart jellemzője, nem csupán Spanyolországé. Ahogy a szabadidő eltöltésével kapcsolatban, itt is a kellemes érzések iránti vágy fogalmazódik meg, egy szárazföldi ország polgárainak érthető sóvárgásával. (80 válasz, 14 %)

Érthető az *Életmód 1. (evés-ivás, konyhaművészet)* kategóriában adott nagyszámú válasz (63, 11%). Itt valódi tudásról van szó, valós ismeretekről, alig van sztereotíp elem.

44 válasz született (7,8%) a *Híres ember* kategóriában. Múltból és jelenből egyaránt szerepelnek benne hírességek, színész, operaénekes, rendező, festőművész, politikus, író, sportoló, sőt, az uralkodó is.

37 és 40 (azaz 6,5 és 7%) a *Földrajzi név*, illetve a nagybetűs *KULTÚRA (történelem, politika, szociológia, művészet, gazdaság)* kategória válaszainak száma. Élenjáró futballcsapatok, az Olimpiai Játékok és az egyetlen narancs, mint jellegzetesen spanyol termék mellett a "nehéz ismeretek" meglétéről tanúskodik, még ha címszavakkal is.

27 a *Konstruált táj (építmények)* válaszainak száma, (4,8%), melyben szép számmal sorolnak fel többnyire műemlékeket.

Szerencsére elenyésző A *spanyol ember (külső)* kategória válaszainak száma, jobbra ismétlődnek ugyanazok az elemek. (18 válasz, 3%), bajusz, fekete haj, sombrero, tettenérhető sztereotípiák.

Egyáltalán nem örvendetes, hogy irodalmi ill. művészeti alkotásban szereplő hőst csak kettőt tudtak asszociálni, hárman, még kevésbé, hogy két emblematisz figuráról van szó, ezek a *par excellence* sztereotípiák: *Carmen* és *Don Juan*. Talán megalkotóik, vagy a szerzők és alkotások sikere és széleskörű elterjedése "hibáztatható" elsősorban a fekete haj, piros ruha, szerelem, udvarlás, életvidám, szenvedélyes, szavaknak és fogalmaknak a spanyolokkal való rokonításáért.

A *Nem besorolható* kategória szavai részben figyelmetlenségből, a feladat félreértelmezéséből erednek, vagy az instrukció pontatlanságából.

Konklúzió

Milyen fajta tudással rendelkeznek tehát hallgatónk? Büszkélkednünk kell-e, vagy van-e ok a kétségbeesésre? Mi legyen a sztereotípiákkal?

Az ismeretek társadalmi elterjedését vizsgáló szociológiai kutatások "könnyű" és "nehéz" ismereteket különböztetnek meg.⁵ Bizonyos ismereteket az egész populáció birtokol, míg más ismereteknek csak egy kisebbség van birtokában. Feltehetőleg ezt a megismerés gyakorlati szükségletei irányítják. A "könnyű" és "nehéz" ismeretek minőségben, és nem mennyiségben térnek el egymástól. A nemzetről való tudás társadalmi eloszlása egyenlőtlen. A természetes nemzeti identitás már ennek a tudásnak az alapfoka (hazaélmény, nemzeti önbesorolás, stb.) Ezt a tudást a nemzeti identitás spontán megélését a társadalom tagjainak túlnyomó többsége birtokolja. Ugyancsak jelentős azoknak a köre, akik nemzeti tudatát az auto- és heterosztereotípiák készséges alkalmazása jellemzi.⁶

Nagyon szűk, 5-30%-os azoknak a csoportja, akik a *nehéz* tudás birtokában állva a tudáselemek mellett az értelmezéseket is igénybe veszik, akkor, ha nemzeti hazai, vagy külföldi problematikáról véleményt formálnak.

Hallgatónk, mivel maguk választották a spanyol nyelvet és speciális tanulmányokat folytatnak Spanyolországgal kapcsolatban, a témában érdekelt, ún. érdeklődő, ráhangolt közönségnek számítanak. Természetes, hogy az idegen természeti táj, épített táj, társadalom, kultúra, életvitel iránti érdeklődésüket, információszükségletüket a saját nemzeti identitásuk bázisán elégítik ki, s ennek eredménye a valós (nehéz) tudás, a sztereotípiák, az attitűdök és a valószínűsítések tudás-elegye.

Mióta a kulturális komponens az idegen nyelvek oktatásában nagyobb jelentőségre tett szert, a tananyagok készítőinek és elemzőinek el kell dönteniük, hogy hogyan kezeljék a sztereotípiák problematikáját. Egyes didaktikai megközelítések rendkívüli módon elítélik a sztereotípiák tananyagokban való megjelenítését és tüzzel-vassal irtanák őket.⁷ Más didaktikusok és nyelvoktatási eszközök nagyban támaszkodnak rájuk, sokszor autentikus dokumentumokat építenek be a tankönyvekbe, pl. hirdetések, melyek frappáns képi és nyelvi eszközök kombinációjával a sztereotípiák legfőbb terjesztői.

Addig, amíg az idegen nyelveket tanulók még a tanulási folyamatban vannak, mellesleg általános kulturális szintjük is még emelkedőben van, várható, hogy a sztereotípiákkal való tudatos szembesítés korrigálja tudásukat, valószínűsítéseiket, attitűdjeiket.

A didaktika az utóbbi évtizedben új elemet vezetett be a nyelvoktatás folyamatába: a nyelvtanuló autonómiájára való törekvést, s ezt főleg a nyelvelsajátításról szóló beszéddel igyekszik elérni. Ugyanilyen interakcióra van szükség a kulturális komponens tanulásakor, még akkor is, ha ez nem szigetelhető el a nyelvelsajátítás folyamatában. A kulturális "üzenetekről" megfelelő értelmezéssel, sztereotípiák, attitűdök és érvek ütköztetésével lehet lehántani a "könnyű" tudás burkát, hogy a valóságot tárgyyszerűen megközelítő "nehéz" ismeret birtokába jussunk.

⁵ Csepeli György, *Nemzet által homályosan*, Századvég Kiadó, Budapest, 1992, 122

⁶ Csepeli, idézett mű, 123

⁷ Coste, D. idézett mű, 135

*Negotiating Meaning Through Cultures**

Hatoss Anikó

Széchenyi István Főiskola, Győr

Introduction

The growth of foreign travel in business, study and pleasure, the migration of people seeking work in other countries and expansion of international trade have naturally led to an increase in contacts across national and ethnic borders. In recent years, there has been a growing awareness that these contacts may be negatively affected by severe communication problems which cannot be attributed to a lack of knowledge of the pronunciation, grammar, or the lexicon of the languages involved. Miscommunication is a result of discrepancy between the shared knowledge, values and ways of thinking.

In business negotiations between representatives of different cultures, such misunderstanding can be crucial and can deteriorate business co-operation.

In this paper I will analyse the possible communication problems caused by cultural differences between the negotiating parties, and in doing so, I will endeavour to increase the awareness of such problems in business negotiations today.

What do we understand by culture?

Culture can be defined in many ways. According to Tylor (1974) culture is 'that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society'. Sapir (1970:218) defined culture as 'what a society does and thinks'.

According to Hofstede (1984) culture is the collective programming of the mind which distinguishes the members of one human group from another. Culture, in this sense, includes system of values. In Schein's (1985) interpretation culture is the way in which a group of people solves problems. Mole's (1992) most practical approach is reflected in his definition: 'the way we do things around here'.

All these definitions express that culture is a system of specific knowledge. By knowledge I do not primarily mean the knowledge of factual information, but more importantly the knowledge of *how*, that is the shared knowledge of the ways of thinking, acting and speaking, which enter into and are usually taken for granted in interaction. Differences in this kind of knowledge, which may cause trouble in any situation of contact between members of different cultural, ethnic or social groups, constitute problems of intercultural communication, which is in the focus of this paper.

My analysis is not describing the cultural differences of particular nationalities, as I am trying to avoid building stereotypes. The cultural differences I am going to describe are the potential problems based on Trompenaars' classification.

Negotiations as a form of intercultural encounter

Negotiations can be understood in a broader or narrower sense. In the broad sense the negotiation is achieving an outcome through discussion, which we do in our everyday life as well as in business. For example, a 17-year-old girl asking her father for permission to stay out longer on Saturday night is a negotiation. In the stricter understanding of the word negotiation, it is about trading – I get some of what I want and you get some of what you want.

Selling a certain number of silk ties for a certain amount of money, under certain conditions, exchanging ideas, or agreeing about payment, delivery, transportation, incoterms, etc., are all examples of business negotiation.

Cross-cultural differences and potential communication problems

---

* Elhangzott a II/A szekcióban. (A szerk.)

Trompenaars (1986) distinguished between cultures according to different categories. Now, I am going to follow his distinctions and describe some cross-cultural communication problems that may occur as a result of these differences.

Trompenaars' first category for distinction is universalism and particularism. People from universalist cultures believe that what is good and right can be defined and always applied. Particularists pay greater attention to the obligations of relationships and unique circumstances. Business people from both societies will tend to think of each other as corrupt. A universalist will say of particularists "they cannot be trusted because they will always help their friends", a particularist will say of universalists "you cannot trust them, because they would not even help a friend". In negotiations this can lead to distrust of the other party and can countermine the signing of the contract.

Another category of distinguishing cultures is described by Trompenaars as individualistic versus collectivistic. Individualistic cultures emphasize individual goals and careers, universalistic value standards, and multiple specific ingroups. Collectivistic cultures tend to emphasize group goals, different value standards for ingroups, versus those for outgroups, and fewer but deeper ingroup relationships. A negotiator from a collectivist culture tends to negotiate as a representative of a certain group, trade union, company, etc.. He/she is negotiating as a delegate of the group and is very much aware of the limits of his/her authority, which may affect his/her decision-making. On the other hand, individualistic negotiators take all responsibility and attribute a different status to themselves.

Consider the following examples:

I am ..... I represent XY Co.. Our company is acknowledged to be... I understand you want to consult me to.... I am authorized to give .....report.

I'd rather not comment on that now. I'll have it checked by my colleagues first.

Trompenaars distinguished between neutral and emotional cultures on the basis of the amount of emotion we show. Neutral cultures are not necessarily cold or unfeeling, but they tend to show less emotion as a result of their convention. Neutral negotiators tend to dismiss anger, delight or intensity as they are unprofessional. Establishing good rapport and good atmosphere is one of the golden rules of a good negotiation. However, representatives of different cultures can exhibit emotions to different extent. Americans exhibit emotions, but separate it from their objective and their rational decisions. Southern Europeans in general exhibit emotions and they do not separate them, while Dutch and Swedes do not exhibit and separate.

Representatives of specific and diffuse cultures can misinterpret each other as well. Specific-oriented cultures segregate out areas of relationship, e.g. at work, at the supermarket, on the tennis court and relate relationship to the area of public space in which a person is encountered. In a business negotiation they sell the product first and get to know the other person later. People from diffuse cultures, on the other hand, keep the same space irrespective of the area of public space in which a person is encountered. For example the managing director of a company from a diffuse culture will keep the same space whether negotiating in the office or going out for a business lunch afterwards. He may be offended if his negotiating partner who represents a specific culture switches to a new register over dinner.

There is a difference between cultures in terms of attributing status on the basis of achievement, where status is built on *doing* versus ascribing status to a person on the basis of age, gender, profession and social connections, that is *being*. This cultural difference may cause a discrepancy between the negotiating partners' view on each other. They may attribute different values to different things. A good example could be a discussion about selecting a new staff member. One person may be interested in where the candidate studied, the other would base his/her judgement on what the candidate knows.

Trompenaars made a distinction according to managing time. He distinguished sequential and synchronic cultures. Sequential cultures believe that going from A to B in a straight line equals efficiency. They tend to have a short-term view of the future as something controllable from the present. Synchronic cultures are prepared to and have pressures on them to do more than one thing at a time and

accept diversions and interruptions. In a business negotiation this cultural difference can lead to disagreement on the order of the points to discuss.

The last category of distinction between different cultures is based on how we relate to nature. Inner-directed cultures believe that we can and should control nature. They consider conflict as something good. Outer-directed cultures think that we are part of nature, therefore we must go with it and live in harmony with it. They think that harmony is good.

In negotiations people from inner-orientated culture tend to accept conflicts, "*It happens even in the best families*", while outer-orientated people try to avoid any conflict: "*I am confident that such problems shall occur no more.*"

Conclusion

The human aspect of negotiation is very important especially when negotiation takes place across cultures. Negotiation is a problem solving process, where the parties initially represent different sides, they have different interests, etc. The difference between their perspective can be increased by some cross-cultural factors.

When negotiating the participants need some specific cross-cultural communication skills, such as the capacity to communicate respect, to be non-judgemental, to accept the relativity of one's own knowledge and perception, to display empathy, to be flexible, the capacity for turn-taking and tolerance for ambiguity. Failing to deal with others sensitively as human beings as well as representatives of different cultures can be disastrous for a negotiation as well as for keeping up a successful business relationship on the long run.

Bibliography

- Harris, P., Moran, T., (1986) *Managing Cultural Differences*, Gulf Publishing Co.
 Hidasi, Judit (1989) *Kommunikáció idegen kultúrákban*, Külkereskedelmi Főiskola, Budapest
 Hofstede, G. (1984), *Culture's Consequences*, Sage
 Hofstede, G. (1986), "Cultural Differences in Teaching and Learning", *International Journal of Intercultural Relations*. Vol. 10, 301-320
 Máté, János (1995), *Így tárgyalok üzletről*, Gondverő Kiadó, Budapest
 Mole, J. (1992) *Mind Your Manners*, Nicholas Brealey
 Sapir, E. (1970), *Language*, London: Granada
 Schein (1985) *Organisational Culture and Leadership*, Jossey-Bass
 Trompenaars, F. (1993), *Riding the Waves of Culture*, London: Nicholas Brealey Publishing

Three Kinds of Alienation: Aspects of Television Advertising in Hungarian Culture

Sándor G.J. Hervey

University of St. Andrews, Scotland

This paper is part of a research project destined for an English-speaking academic audience. In the current year I have been living and working in Hungary – a temporary stay after nearly forty years' absence – and investigating (through formal, and semi-formal interviews, as well as through talking to or simply listening to people) the question of how 'ordinary' Hungarians respond to the fairly intensive television advertising they are subjected to.

I chose television advertising for a reason: it is practically a commonplace in anthropological media studies that television is an important part of 'a culture talking to itself'. Broadcasting on the Hungarian national television channels is a highly significant cultural discourse; practically the whole culture participates in it, at least as 'passive' receptors. In response, Hungarians from all walks of life produce (publicly, or in private conversations) an on-going *counter-discourse* about what they have seen and heard on television.

Television advertising is part of the generally received discourse of broadcasting: it also is a discourse that no-one in Hungary really escapes. Just as there is a counter-discourse in response to television broadcasting as a whole, so there is also a counter-discourse where Hungarians from all walks of life talk about television advertising. This counter-discourse proves to be fairly intense – or so I have found in my interviews, conversations and semi-clandestine listening to Hungarians of all kinds.

Metaphorically speaking, my choice of this specific part of cultural discourse – in which Hungarians say what they have to say about television advertisements – could be described as *choosing a rather small keyhole for listening at the door of Hungarian culture*. There are, fortunately, plenty of interesting, significant things that one can hear by listening through this keyhole. (Of course, as might happen to anyone who listens at keyholes, there are also some things one might mishear.)

I approach my subject-matter in an 'interpretivist' (qualitative) way. Therefore, in reporting my findings I have to 'talk in generalities' – not only must this paper be highly selective (following just three strands in a complicated web of discourse), but my manner of reporting is characterised by generalisation.

The first of my gross generalisations takes shape in the following brief historical note. I perceive *three* periods in the development of Hungarian television advertising:

- 1) roughly from the 1960s and 70s to 1989: a period of 'socialist' advertising (stereotypically represented by the advertisement CIPÓT A CIPÓBOLTBÓL = 'shoes from the shoe shops');
- 2) the first few years from 1989: a period entirely dominated by a flood of dubbed – often rather badly dubbed, unidiomatically translated – Western adverts (epitomised by the advertisements for international washing powders, and shampoos);
- 3) the current period of extremely *slow* change characterised by a small sprinkling of recognisably Hungarian advertisements (e.g. the Postabank advertisements) in a sea of advertising of practically indeterminable origins. Here foreign-made adverts merge with adverts made in Hungary, all in a style hardly distinguishable from that of dubbed foreign advertisements. Thus, what seems to be particularly slow is the development of an *indigenous* genre of advertising with which Hungarian viewers might identify and of which they might say with comfort and enjoyment: these are adverts made *by 'us'* and *for 'us'*, adverts that *speak to 'us' about 'us'* – 'our' advertising is *part of our culture talking to itself*. Particularly compared with Poland or the Czech Republic, this 'naturalisation' of advertising is conspicuously absent on any scale in Hungary in 1997.

Of the many culturally revealing themes – from the price of goods to the falling birth-rate and alarming suicide-rate in Hungary – that a listener-at-the-keyhole might pick out from conversations about television advertising, I select three major motifs. These are practically universal motifs clearly

stereotypical of what those I spoke to generally had to say about television advertising. Further, they share a common theme of ALIENATION that, in turn, I see as stereotypical of Hungary in 1997. Where television advertising should, in a culturally 'healthy', 'normal' situation, form part of 'a culture talking to itself', there is, in Hungary now, a clear sense that this is *not* happening. The resulting *alienation* is a major stereotypical feature of current perceptions of television advertising; with few exceptions, Hungarians see *negative otherness* in the entire genre.

Three major motifs manifesting alienation can be formulated in the shape of 'slogan' utterances:

- 1) 'Why do we have to *like* all these American things?'
- 2) 'It doesn't speak to us... it is a world beyond our reach...'
- 3) 'It's all a bunch of lies... how can five toothpastes advertised one after the other *all* be the best?'

These three discourse-motifs are in their 'crystallised' English forms. Expressing them in English is an excellent reminder of the fact that these are illocutions processed by the interpretative mind of the researcher. Even translated back into Hungarian the fact remains that the sentences

'Mért muszáj nekünk *szeretnünk* mindezt a sok Amerikai holmit?';

'Nem hozzánk szól... számunkra ez egy elérhetetlen világ...';

'Összevissza hazudnak [a reklámok]... hogy' lehet, hogy ötféle fogkrémet reklámoznak, egyiket a másik után, és *mindegyik* a legjobb?'

are not word-for-word citations from any of my interviews. However, they bear a substantial similarity to illocutions I heard *time and again* from Hungarians ranging from 18 to 65 in age and from varied backgrounds. It is in this sense that I feel justified in considering the motifs encapsulate *stereotypical* attitudes.

Lack of space forces on me a vast generalising leap to the gloss, the interpretation, I put on the motifs singled out above.

The sense of alienation in the *first motif* springs from a common Magyar feeling and fear that, since 1989, the country has merely exchanged one form of colonisation for another. The notion chimes in with views widely expressed in all kinds of context: the military colonisation of Hungary by the former Soviet Union is giving way to a far more insidious form of economic colonisation by the rich nations of the West. Television advertising increases the Hungarian viewer's sense that, to these 'rich Western nations', a Magyar is just another consumer to be bullied into buying various consumer goods in whose production and profits few Hungarians are likely to share. (Note, incidentally, that in this discourse 'American' is stereotypical, epitomises foreign commercialism, but the term actually covers, indiscriminately, all of capitalist Western Europe.)

Significantly, the above gloss does not use 'objective' analytic-conceptual terms of interpretative anthropology, but is couched in formulations drawn from 'native' discourse of the kind that may be heard on any train or street-corner in Hungary. My interpretative account is, in other words, expressed in the common idiom of the object culture. That the 'colonisation' motif forms a part of the counter-discourse of advertising is interesting, but perhaps not surprising, considering the perceived foreign-economic colonialism intrinsic to much of current advertising in Hungary.

What Hungarians seem to affirm in the *second motif* is that, for all the 'hard-sell' with which foreign products are being foisted on the Magyar consumer, the images, the presuppositions, the euphoria-producing elements of television adverts are blatantly external to Hungarian society. The motif expresses a great sense of cultural distance between the glossy foreign world of the television advert and the economic and social reality of life in Hungary. (Interestingly, not only dubbed foreign advertisements have this impact; the same cultural distance may be evoked by advertisements made *in Hungary* on a foreign model and for consumer goods produced in Hungary by foreign owned concerns.)

In principle, cultural distance can, of course, be conceived either in a 'horizontal plane' of rough equality, or hierarchically, looking down on a 'primitive' exotic culture or looking up to a superior cultural world. The 'world beyond our reach' envisaged here is, needless to say, a 'higher' cultural world, to which Magyar viewers look with feelings of mixed admiration, longing, envy and resentment. Once again, in these feelings we identify a feature of world-view stereotypical of Magyar attitudes to the

West, and to the prosperous nations of Western Europe. Advertising is, of course, a major source of the images on which these feelings are based – however, the mixed attitude to which the current state of advertising gives rise (not at all surprisingly) is one that can be heard practically anywhere in Hungary, in contexts far beyond those of television advertising.

A very different type of alienation is expressed by the *third motif* – the alienation of one who feels duped by transparent lies: an alienation from truth. Remarkable numbers of the Hungarians I have spoken to about advertising (and some who merely happened to be speaking about it in my hearing) voiced the complaint that 'they' – the practically anonymous perpetrators – were broadcasting immorally and blatantly fraudulent claims about the quality of advertised products. Indeed, there is a faultless logic in concluding that each of five makes of toothpaste cannot all be the *best*. However, it is not the flawlessness of the logic I find interesting, but the very fact that truth-valued logic is applied at all to television advertising. It seems that Hungarian viewers have reached a level of cynicism where they conclude that, since not all five toothpastes can be the best, *none* of them is the best, and, in fact, probably all of them are lousy. Yet they are still intensely irritated by the *falsity* of advertising claims. This is interesting in its own right, since the type and level of cynicism reached in the majority of, say, British middle-class viewers excludes a *true-false* interpretation of television advertisements altogether. Such viewers do not judge adverts to be false, and are not irritated by their falsity, for the simple reason that the issue no longer arises for them that an advert might be true. Advertising, under this perception, constitutes a genre of *persuasive fiction*, whose overt purpose is to create myths and fables surrounding a brand-name. This perception of television advertising has been slow to develop in Hungary: a fact possibly linked to the slow development of intra-cultural, indigenous advertising. There is clearly a connection between television advertising acquiring the nature of a fantasy game played in terms of 'a culture talking to itself', and the generic shift of advertising from a truth-valued to a fictional-ludic genre. In 1997 I have to conclude that – superficial appearances notwithstanding – television advertising in Hungary and, say, Britain do not constitute even approximately equivalent genres.

I conclude with the suggestion that an *interpretative account* of Hungarian television advertising, and the insights it offers into the culture and its modes of thinking in general, is a paradigm example of the culturally revealing analyses that can be made available through the study of discourses within an applied anthropological linguistics.

Milyen kultúrát tanítsunk?

Holló Dorottya

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

A nyelvtanítás célja, hogy az idegen nyelvet úgy adjuk a diákok kezébe, hogy azt jól tudják használni. A tanulókat fel kell készítenünk a nyelvhasználatra és rá kell vezetnünk őket arra, hogy ez állandó fejlesztést igényel. Ehhez elengedhetetlen, hogy ne csak nyelvtant, szókincset, nyelvi készségeket és funkciókat tanítsunk, hanem a nyelvtanulás egyben személyiségfejlesztés/személyiségfejlődés is legyen.

Egy idegen nyelv tanulása során kapcsolatba kerülünk az adott nyelvet használó kultúrákkal. Egy idegen kultúra szokásai furcsák, szokatlanok is lehetnek, mint ahogy a mi szokásaink is azok lehetnek egy más nyelv használóinak. Az empátia, tolerancia, széles látókör és rugalmasság elengedhetetlen kellékei a kommunikáló embernek, de különösen áll ez azokra, akik idegen nyelven érintkeznek másokkal. Mindezeknek az elsajátításához szükséges, hogy a nyelvi elemek tanításán kívül más területekkel is megismertessük diákjainkat.

Gyakran hallani: "Nincs időm semmi különleges megtanítására, örülök, ha a könyvet be tudom fejezni az osztállyal." Az idegen nyelv tanítása közel sem egyenlő a tankönyv egy-egy fejezetének "leadásával", besulykolásával, hiszen nem a könyvet hanem a diákokat kell tanítani. A következőkben az országismeret, a viselkedéskultúra, és a gondolatszerkesztés néhány kérdésével foglalkozom azzal a szándékkal, hogy rámutassak, egyáltalán nem lehetetlen a nyelvi elemek tanítását, gyakoroltatását ötvözni a kultúra tanításával.

Országismeret

Az országismeret a kultúrának azon területe, amely talán leginkább része idegen nyelv tanítási hagyományainknak. Sok tankönyv tartalmaz idevágó fejezeteket, a tanárok pedig szerencsére gyakran használják saját élményeiket és külföldről hozott tárgyukat is, hogy a tanulókat megismertessék a célországok történelmével, földrajzával, érdekes hagyományaival, ünnepeivel, látványosságaival, intézményrendszerével, stb. Ezek az ismeretek önmagukban is érdekesek, ugyanakkor szélesítik a tanulók látókörét. A tényszerű megismertetésen kívül az országismereti témákat számtalan módon feldolgozhatjuk.

- Készíthetünk, vagy a diákokkal készíttethetünk kvízzjátékot, vagy "Fele sem igaz" vetélkedőt.
- Készíttethetünk a diákokkal egyéni munkát: egy adott témáról korosztályuknak megfelelő segédirodalommal látjuk el őket, vagy megmondjuk hol találnak anyagot, nekik pedig szóbeli beszámolót kell az egész osztály előtt tartaniuk például egy ország étkezési szokásairól. Az ilyen beszámolók hasznos kísérője, egyben jó alap a csoportos megbeszélésre, ha a diák a témájához képes-szöveges illusztrációt is készít. Ez a faliújságra is kerülhet egy időre.
- Országismereti témákhoz kapcsolódó autentikus szövegeket adhatunk (újságból, magazinból, könyvből,) olvasási készségfejlesztésként, vagy szókincs bővítésként, szókincs aktiválásként is.
- Az olvasási gyakorlatokhoz hasonlóan ötvözhethetjük a hallás utáni megértést fejlesztő gyakorlatokat magnóról vagy videóról és az országismeret valamelyik tárgykörét.

A célnyelvet beszélő országokon kívül azonban nagy hangsúlyt kell fektetni a Magyarországgal kapcsolatos országismereti témákra. Gondoljunk csak arra, hányféle helyzetben kell országunkról idegen nyelven beszélni. Bármilyen formális vagy informális szituációt is képzelünk magunk elé, különböző nemzetiségű emberek között ismerkedésnél és később, elmélyültebb beszélgetések során is gyakori téma országaik összehasonlítása.

Mivel többségében ma már a célnyelvi országokban készült tankönyvekből tanítunk, Magyarországról nem könnyen találunk kész tananyagot. Kiegészítő tananyagot tehát saját magunknak kell készítenünk. Erre felhasználhatunk idegen nyelven írott prospektusokat, melyeket szállodákból és utazási irodákból

lehet beszerezni (vigyázat: gyakran sok bennük a nyelvi hiba!), – ha van – a célnyelven megjelenő hazai újságot, útikönyvet, vagy külföldön megjelent, Magyarországról szóló cikkeket, esetleg itthon is sugárzott külföldi TV adások felvételét.

Kultúra

A szigorúan értelmezett országismereten túl néhány olyan dolgról is szót kell ejteni, amely jellemző a célnyelvet beszélő ország(ok)ban élő emberek mindennapi életére, gondolkodási és viselkedési szokásaira. Fontos, hogy a nyelvtanulók megismerkedjenek ezekkel, hiszen apróságoknak tűnő jelek, jelzések esetenként komoly félreértéshez vezethetnek.

A legelső és legfontosabb dolog, hogy a különféle szokásokat ne csak megismerjék diákjaink, pláne ne csak megmosolyogni való furcsaságként szemléljék, hanem készüljenek fel egy esetleg számukra szokatlan helyzetben való viselkedésre. Ezekre a szituációkra nincs egyértelmű recept, sok függ a környezettől, a kommunikáló partnerek egymás iránti érzelmeitől és egymáshoz viszonyított társadalmi helyzetétől. A legváratlanabb helyzetet is könnyebb azonban megoldani, ha a nyelvtanulás tudatos helyzetgyakorlatokat is rendszeresen tartalmaz. Ezek egyben kiváló beszédgyakorlatot is jelentenek. Fontos, hogy a diákok ne csak szerepkártyát kapjanak, hanem pontosan ismerjék a szituációt és a többi szereplőhöz fűződő kapcsolatukat, adjunk hangulat-kártyákat is a tanulóknak.

Az angol királynő állítólag híres arról, hogy külföldi látogatásai során bármilyen ételfurcsaságot mosolyogva fogyaszt el. Jó lenne, ha a nyelvtanulók is követni tudnák példáját, akár étkezésszerű, viselkedésszerű, akár gondolkodásbeli furcsaságokat tapasztalnak. Sajnos gyakori, hogy egy ismeretlen jelenséget csak azért ítél el vagy vet meg valaki, mert még nem látott, nem hallott ilyet, ezért nem érti miről is van szó. Még elszomorítóbb, hogy ezt persze nem gondolja így végig és nem is tesz azért semmit, hogy változtasson a helyzeten. A nyelvtanítás jó alkalom arra, hogy megtanítsuk diákjainkat, hogy mielőtt véleményt (akár pozitív, akár negatív véleményt) vagy értékítéletet alkotnának valamiről, elemzően gondolkodjanak. Vizsgálják meg:

- miről is van szó,
- miért történt az, ami történt,
- tárgyilagosan értékeljék a helyzetet,
- szubjektív véleményüket csak akkor éreztessék, ha ennek értelme van.

Egy korábban nem toleráns embernek ez a vizsgálódó gondolkodás idegen, de mivel a nyelvórákon annyi mindenről lehet beszélni, ez az egyik legjobb alkalom, hogy különféle furcsaságokat alaposan megvizsgáljunk.

A beszélgetések tárgyaként használhatunk :

- "furcsa" tárgyakat (Ha valaki nem tudja mire jó egy tojásfőző, biztosan feleslegesnek tartja.)
- "furcsa" öltözeteket (Valahol elterjedt, de más környezetben szokatlan öltözék)
- "furcsa" beszélgetéseket (Az angolszászok általában rendkívül udvariatlannak találják, hogy mi magyarok röviden, a lényegre szorítkozva telefonálunk és nem bájcsvevegünk.)
- "furcsa" viselkedés formákat (Például üdvözlési formák: kézcsók, kézfogás, puszi)
Ezek a beszélgetések felhasználhatóak fogalmazás tanításához, mégpedig az ötletgyűjtés és vázlatírási fázisokhoz..

"Ha Rómában jársz, élj úgy, mint a rómaiak!" Érdekes elgondolkodni a közmondáson. Milyen mértékben kell vajon asszimilálódni az általunk beszélt idegen nyelvet anyanyelvünként beszélőkhöz, és mennyire őrizhetjük meg saját szokásainkat, kultúránkat az idegen nyelven? Teljes asszimilációról már csak azért sem beszélhetünk, mert – a teljesen kétnyelvű beszélőket kivéve – nyelvhasználatunk, akcentusunk alapján is "külföldiek", "idegenek" leszünk. Saját kultúránk elemeit pedig azért nem tarthatjuk meg az idegen nyelven, mert a minket nem ismerő beszélő félreérthetne bennünket. Például egy bolgár anyanyelvű beszélőnek nagyon kell vigyáznia, hogy mikor bólogat vagy rázza a fejét idegen nyelven, hiszen akivel beszél nem feltétlenül tudja, hogy a bolgároknál ezt pont ellentétesen csinálják, mint mondjuk mi.

Az alkalmazkodás mértéke függ a nyelvek közötti viszonytól (rokonnyelvekről van-e szó vagy sem, felmerül-e nyelvi presztízs különbség, az egyik nyelv sokkal "kisebb"-e mint a másik, stb.), de a két ország közötti (általában gazdasági) erőviszonytól is. El kell fogadni, hogy külföldi partnereinktől nem várhatjuk azt, hogy ismerjék szokásainkat, ezért nekünk kell alkalmazkodnunk. Az alkalmazkodást, az idegen viselkedésmintákat és a helyes reagálási módokat pedig meg kell tanulni, illetve tanítani. Mivel ezek nyelvenként különböznek, nincsenek egységes irányelvek, de a következő témaköröket feltétlenül érinteni kell:

- **fizikai távolság a beszélő partnerek között** (Ez természetesen attól is függ, nyilvános, hivatalos, baráti beszélgetésről van-e szó.)
- **gesztusok, testbeszéd**
- **általános fellépés** (Mennyire lehetünk magabiztosak? Vagy épp a feltűnő szerénység az illő? Miről illik beszélgetni? Miről hallgassunk? Mennyire közvetlenül, egyenesen fogalmazhatunk, kérdezhetünk? Esetleg csak hosszú kerülőút után térhetünk a lényegre? Változtassunk-e szokásos beszédtempónkon?)
- **udvariassági szokások** (Mit vihetünk vagy nem vihetünk ajándékba?, Pontosan vagy késve érkezünk-e a vendégségbe?, Hogyan szólítsunk valakit?, Hogyan utasítsunk el valamit? Köszöntési és üdvözlési szokások. Ki menjen előre: a férfi vagy a nő? Vegyük-e le a cipőnk, amikor belépünk egy lakásba? Hogyan használjuk az evőeszközöket? Visszautasíthatjuk-e, ha délutáni sziesztát ajánlanak nekünk?....)
- **viselkedési szokások** (Hogyan hívjunk meg valakit, ha randevúzni szeretnénk, vagy ha "csak" baráti beszélgetésre gondolunk? Hogyan fizessünk az étteremben? Hogyan valljuk be, ha nem tudunk valamit? Hogyan kezdeményezhetünk beszélgetést? Kérhetünk-e kölcsön könyvet/sót, diáktársunktól/szomszédunktól?....)

A diákokat a nyelvórán kívül filmek, tévéműsorok, anyanyelvi ismerősök és ismeretlenek is befolyásolják. Előfordulhat, hogy olyan példát választanak követendőnek a nyelvhasználat és/vagy viselkedés területén, ami esetleg megengedhető egy híres popsztárnak, de egy külföldinek nem. Készítsük fel diákjainkat arra, hogy legbiztonságosabb, ha túlzásoktól mentes viselkedési és beszédmodellt követnek, hiszen külföldiként nem érezhetik, mikor furcsa vagy bántó egy-egy szleng kifejezés, (pláne káromkodás) vagy egy túlságosan bizalmaskodó mozdulat. Viselkedési minták összehasonlítására jól használhatjuk a videót.

Gondolatmenet

Az iménti lista nemcsak viselkedési, hanem nyelvi elemeket is tartalmaz. A helyes szövegalkotáson és mondatalkotáson kívül azonban feltétlenül fontos, hogy diákjaink megtanulják gondolataikat megfelelően kifejezni. Minden nyelvnek, azon belül minden szövegtípusnak megvan a rá jellemző gondolatszerkesztési logikája. Például az angol gondolatszerkesztés általában lineáris, ezért direkt, célratoró. Ugyanakkor a szövegalkotásnak különösen nagy fontossága van a finom, indirekt kritika kifejezésében vagy vitatkozásban, amikor is szinte túl udvariasan szokás egyet nem értésünknek hangot adni. A magyarban talán nem udvariaskodunk annyit, de a szöveg szerkezete legtöbbször kevésbé direkt, a fő gondolattól el-eltérünk, sok apróbb illusztrációt használunk. A gondolatszerkesztési különbségek megállapítása nem értéktétel, hanem ténymegállapítás. A nyelvtanárnak tisztában kell lennie azzal, milyen nyelvi interferenciára számíthat a diákok idegen nyelvi produkciójában, mire kell különösen felhívni a tanulók figyelmét.

A mindennapi gyakorlatban mindez azt jelenti, hogy meg kell tanítanunk diákjainkat az idegen nyelv retorikájára, vagyis arra, hogy anyanyelvűek által élvezhetően, értékelhetően tudjanak:

- **Fogalmazni**, vagyis gondolataikat megfelelő egységekre (bekezdésekre) tagoltan, logikus gondolatmenet szerint kifejezni írásban és szóban egyaránt.

- **Érvelni**, vagyis jól megfogalmazott véleményüket megfelelő tényekkel, bizonyítékokkal alátámasztani.
- **Vitázni**, vagyis a partnerek véleményét meghallgatva, figyelembevéve, támogató vagy ellenérveket kifejezve, érzelmeiktől mentes, tárgyilagos véleményt formálni.
- **Tárgyalni**, vagyis érvek ütköztetésével és empátia gyakorlásával megoldást találni egy problémára, kompromisszumot kötni.
- **Nyilvánosság előtt magabiztosan beszélni**, vagyis a megfelelő előadói magatartást megtanulni.

Mindezeknél egyformán fontos szempont az egyes szövegtípusokra jellemző formai és nyelvi konvenciók betartása, ezért ezeknek a megtanítására külön hangsúlyt kell fektetni. Gondoljunk csak arra, hogy mennyire különbözik egymástól egy hivatalos vagy baráti, informális levél! Még eklatánsabb példa az önéletrajz. Magyarul az önéletrajz összefüggő fogalmazás, amit bármilyen jól lefordítanánk mondjuk angolra, egy angol olvasó számára érthetetlen, értékelhetetlen szöveget kapnánk, hiszen az angol nyelvű önéletrajz táblázatos formájú és nemigen szerepelnek benne teljes mondatok. Ezeknek a formáknak a megismertetése mindenképp a tanár feladata, hiszen ez az a pont, ahol akár életreszóló segítséget is nyújthatunk a diákoknak, akik – a fenti példát folytatva – egy jó vagy rossz önéletrajzzal sokat nyerhetnek vagy veszíhetnek pályájuk során.

Fontos szempont itt, hogy az anyanyelvű beszélő, ill. befogadó számára legyen világos és érthető a gondolatmenet, és nem túl elragadtatott a stílus. A célnyelvet anyanyelvként használó beszélő/olvasó nem ismerheti a többi nyelv jellemzőit, csak azt érzékeli, hogy az általa hallott vagy olvasott szöveg az ő elvárásainak megfelel-e vagy sem. Gondoljunk csak arra, hogy ha külföldön autót vezetünk, feltétlenül az ottani szabályokat kell betartanunk, különben könnyen balesetet okozhatunk. Az írott vagy elmondott szöveg szerkezetén kívül az idegen nyelvre jellemző stilisztikai szabályok ugyanilyen fontosak, hiszen ami egy nyelvben egyenes tényközlés, az egy másikban túlságosan is direkt, sőt durva vagy sértő is lehet.

Mint ez már a korábbiakból is kiderült, a kulturális megtanulandók nagy részét a nyelvi készségek tanítása közben taníthatjuk, gyakoroltathatjuk. Az olvasás-, írás- és beszédképesség-fejlesztő foglalkozásokon, valamint a hallás utáni megértés fejlesztésével foglalkozó órákon kívül azonban érdemes célzott beszélgetéseket is tartani a különféle országok és nyelvek közötti különbségek tudatos összehasonlítására. A kultúra tanítását a tanulók nyelvi szintjéhez igazítva már a korai középhasaladó csoportokban megkezdhetjük. Szinte minden nyelvi elem tanításakor található alkalom arra, hogy a szélesen értelmezett kultúrának valamely oldalát megmutassuk a diákoknak, hogy az irányított vagy önálló gyakorlási szakaszban a célnyelvi kultúra adja a kontextust és ennek elemzésére – akár csak röviden is – kitérjünk. Ez a rendszeresség teremtheti meg annak lehetőségét, hogy a nyelvtanulók különösebb megrázkódtatás nélkül legyenek képesek osztálytermi tudásukat a mindennapi életben, célnyelvi környezetben is kamatoztatni.

Bibliográfia

- Byram, M. (1989) *Cultural Studies in Foreign Language Education*. Multilingual Matters, Clevedon
- Damen, L. (1987) *Cultural Learning: The Fifth Dimension in the Language Classroom*. New York: Addison-Wesley.
- Inglis, F. (1993) *Cultural Studies*. Oxford: Blackwell.
- Kramsch, C. (1993) *Context and Culture in Language Teaching*, Oxford: OUP.
- McCarthy, M. & Carter, R. (1994) *Language as Discourse: perspectives for language teaching*. Longman.
- Montgomery, M. (1990) *An introduction to language and society* (Studies in Culture and Communication). Routledge.
- Tomalin, B. & S. Stempelski (1993) *Cultural Awareness*. Oxford: Oxford University Press.
- Valdes, Joyce Meril, (1994) *Culture Bound*. Cambridge: Cambridge University Press.

A „hungaropesszimizmus” és az atlantai olimpia

Katus Elvira

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

A sportnyelv kutatása gazdag anyagot kínál a nyelvészeknek. A tudósító ugyanis gyakran kényszerül arra, hogy a sportverseny után azonnal, nyelvileg „fésületlenül” továbbítsa a híreket, nem ritkán sportközhelyekkel „színezve” írását. Az élő közvetítéseknél viszont a verseny hevében hajlamos a sportközhelyeken kívül képzavarokat is mondani (e kérdéseknek gazdag szakirodalma van). A sietség kényszere azonban nem menti fel a sportújságírókat az igényes nyelvhasználat követelménye alól. Szerencsére közöttük vannak olyanok is, akiknek a nyelvhasználatával elégedettek lehetünk.

Az atlantai olimpiával kapcsolatos tudósításokat, híreket, kommentárokat azonban nem ilyen szempontok, hanem a belőlük sugárzó borúlátás, elkeseredettség miatt kezdtem el vizsgálni.

Mindannyian tapasztalhatjuk, hogy mai nyelvhasználatunkra jellemző – Balázs Géza szavaival – a „panaszkodó kommunikáció”. A „Hogy vagy?” kérdésre adott „Köszönöm jól.” választ a kérdező a legritkább esetben értelmezi úgy, hogy a megkérdezett valóban jól érzi magát. Inkább a következőkre gondol: a) udvariasságból feltett kérdésre semmitmondó választ kapott; b) a megkérdezett nem őszinte vele; c) felvetődik benne, talán nem a mai Magyarországon él az illető, hogy jól érzi magát. Ma az számít rendjén valónak, ha úton-útfélen panaszkodunk, esetleg rejtetten, pl. „Hogy vagy?” „Köszönöm kérdésed, jól vagyok csak tudod....” és itt következik az éppen aktuális sérelmek, gondok felsorolása.

Talán ezzel a panaszkodó kommunikációval is magyarázható, hogy az atlantai olimpiáról szóló hírek, tudósítások a sajtóban és a rádióban, valamint a televízióban amolyan „világvége” hangulatot tükröztek.

Megfigyeléseimet a Népszabadság, a Nemzeti Sport (korábban Népsport), a Magyar Rádió és Televízió híreire, közleményeire alapozom. Megvizsgáltam az 1976-os montreali, 1988-as szöuli és 1992-es barcelonai olimpiáról szóló írott sajtóanyagot, és arra voltam kíváncsi, hogyan köszöntötték az adott évben az olimpiát, hogyan írtak róla.

1976. július 17-én a Népszabadság a *A sport nagy ünnepe* című vezércikkében köszöntötte a XXI. nyári olimpiai játékokat. Idézet a cikkből: „Annyit várunk sportolóinktól – és ez nem kevés – amennyi tudásukból, erejükbelől telik, s ehhez maguk mögött tudhatják még ilyen távolságból is az otthon, az ország biztatását, megértését. S ha nem is titkoljuk, hogy győzelmeket, érmekeket várunk, azonban mindenekelőtt azt, hogy az olimpiáin további megbecsülést szerezzenek szocialista hazánknak”.

Azt hiszem, a fenti idézetből elhagyva a korszellemnek megfelelő jelzőt (amelyet akkoriban természetesnek találtunk) sokat átvehetne a mai sajtó, amikor ilyen nagy eseményekre útnak indítja a sportolókat.

Az 1988-as szöuli olimpia nyitónapján Schmitt Pál, a Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) főtíkára *Fellobban a láng* cím alatt (Népsport, 1988.szept. 17.) így üdvözli a sportolókat: “A sportszerető magyar közvélemény bizakodással küldte Szöulba lányait és fiait, akiktől elvárjuk, hogy a fair play, vagyis a becsületes játék szellemében küzdjenek és méltó utódai legyenek a nagy elődöknek.”

Az atlantai olimpia megnyitásának alkalmából Schmitt Pál, mint a MOB elnöke *Levél a magyar csapathoz* cím alatt fordult a sportolókhöz (Nemzeti Sport, 1996. július 20.) Idézet a levélből:

„Hinni kell abban, értetetek milliók szurkolnak országhatáron innen és túl. Hinni kell a példamutatás erejében, abban, hogy igenis lehet, és kell nehéz körülmények között is világraszólót alkotni.

Hinni kell önmagatokban és csapattársaitokban.

Hinni kell az ellenfél becsületes játékában, a bírák pártatlanságában, az esélyek egyenlőségében.”

Felsorol még néhány dolgot, amiben hinni kell, majd a levél a következőképpen zárul: *„Én a magam részéről hiszem, hogy a magyar csapat valamennyi tagja élete csúcspontjában van.”*

Nem vagyok benne biztos, hogy a sportolók a fenti sorokat biztatásként vették. Az újságolvasónak mindenesetre ambivalens érzései támadhattak, különösen a korábban olvasott optimista nyilatkozatok tükrében.

Az első napokban valóban nem a várakozásoknak megfelelően szerepeltek a magyar sportolók. A Nemzeti Sport 1996 július 23-án *A hamvában holt remény éjszakája* cím alatt azon kesereg, hogy Egerszegi Krisztina úszó, aki többször is nyert olimpiai bajnokságot, nem győzött az első versenyszámban. A Népszabadság július 23-én *Ne itassuk az Egeret! Búcsúféle a földkerekség uszodáinak királynőjétől* címmel ügyes kis „nekrológot” szentel a sportolónak:

Kíváncsi lennék – írja az újságíró – mi jár a fejedben, amikor lassan bandukolva közelítesz a rajtkő felé. Hogy csak a győzelmet tartod-e elfogadható eredménynek, vagy úgy gondolod, ahogy velem együtt még néhányan biztosan: Egerszegi Krisztina pályafutásának a végén nincs az a malőr, ami ne lenne megbocsátható? Akárhogy történjék is, köszönet a boldog évekért.

Azt mondd, szeretnél csendben búcsúzni, úgy ahogy elkezdted?

Szerintem ez az egy nem fog menni.”

Úszóinktól a közvéleménykutatások szerint is sokat vártunk, így érthető, hogy a továbbiakban is erre a balsikerre utalnak a címek: *Nemcsak a medencében úsznak el a remények* – számol be a Népszabadság július 23-án arról, hogy a vívásban sem igazán sikerült minden.

A Nemzeti Sport július 24-én az első oldalon kiemelve (fekete alapon fehér betűkkel) az alábbiakat írja:

FEKETE KEDD

- - *Férfi párbajtőr csapatunk négy közé sem jutott*
- - *Lovastusa-válogatottunk kiesett a tereppályán*
- - *Berzicza Tamás sem szerzett a birkózóknak pontot*
- - *Papanitz és Karacs – távol a szabadpisztoly döntőjétől*
- - *A magyar evezősök a középfutamban sem jutottak*
- - *Deutsch Tamás nem került fináléba a 100 m hátúszásban*

Úgy tűnik, a szerkesztő szinte sajnálta, hogy nem tudott még valamit felsorolni, amin elkeseredhetnénk, hiszen pl. a lovastusa vagy a szabadpisztoly nem tartozik azok közé a sportágak közé, amelyeket a magyar sportrajongó kiemelt érdeklődéssel kísér. Arról, hogy Csurgó Virág, aki nem tartozott az első 32 helyen kiemelt versenyző közé és a lelátóról került a teniszpályára (s ez számára éppen úgy, mint a magyar teniszsportnak nagy siker) csak úgy mellékesen tudósít a lap. Ugyanebben a lapszámban Gyárfás Tamás *Lefelé a lejtőn* (a sportújságírás szereti a blikkfangos címeket) cím alatt panaszkodik a sportolókra, akik még mindig nem szereztek aranyérmeket az olimpián.

Ebben a hangulatban nem csoda, ha a tizenöt éves Kovács Ágnesről, aki a 200 méteres női mellúszás döntőjében a szakvezetők számára is kellemes meglepetésként harmadik lett, így ír a Népszabadság július 25-én: *Kovács Ágnes remek úszással szerezte mag az úszóválogatott második bronzérmét. Ki hitte volna akár egy héttel ezelőtt, hogy ezt is ünnepelni fogjuk?!*

Szerencsére, a Nemzeti Sportban már július 23-án olvashatjuk Kövesdi Viktor tárcáját *Mohács után, világvége előtt* címmel, amelyben éppen arról ír, hogy mi magyarok nem tudunk jól örülni, azon keseregünk, hogy még mindig nincs aranyérmünk. Az amerikai közönségről e tekintetben igazán példát vehetnénk, írja a szerző, hiszen az amerikaiak a 8. vagy a 20. helyet elérő versenyzőt is ünneplik, hanem másért, hát azért, hogy nem a 9. vagy 21. lett.

A kollégái valószínűleg nem olvasták ezt az írást.

Július 28-án a Kossuth Rádió az olimpiáról szóló déli hírekben a következőt mondta: *Vízilabdacsapatunk ma este csak a harmadik helyért játszik az olimpián.* A híradásban elhangzott „csak” rögtön megütötte a fületem. Első gondolatom az volt, remélhetőleg Atlantában nem tudják a Kossuth Rádiót hallgatni. Utána az jutott eszembe, miért kellett ide a „csak” hiszen utoljára 1976-ban volt olimpiai bajnok vízilabdacsapatunk.

Ugyancsak július 28-án, vasárnap este, a HÉT című televíziós műsor vezetője kb. így vezette be az adást: Üdvözlöm Önöket kedves nézőim ezen a hűvös nyári vasárnap estén, amikor emelkednek az árak (s még néhány közéleti problémát felpanaszolt)... és az olimpia sem hozta meg az áhitott aranyesőt. Ez a bevezetés arra ösztönzi a nézőt, hogy amennyiben eddig nem volt elkeseredve, akkor most már éppen itt az ideje, szálljon magába, nem merjen jókedvű lenni.

Az atlantai olimpia sajtójának pesszimista hangvétele a korábbi olimpiák sajtóját figyelembe véve is feltűnő.

Hely hiányában csak az 1976-os montreali olimpiára hivatkozom, amelyen négy aranyérmeket szereztünk. Az akkori sajtó higgadtan, tárgyilagosan írt a sikertelenségeinkről is. Öttusázóink pl. az 1960-as római olimpia óta olimpiai bajnokok voltak, Montrealban azonban a harmadik helyen végeztek. Ennek ellenére 1976 július 23-án a Népsport címlapján ezt olvashatjuk: *Egervári Márta és öttusacsapatunk (Kancsal Tamás, Maracskó Tibor, Sasics Szevitszláv) bronzérmes* – majd alább kiderül, hogy az öttusázók bronzérme csalódás, hiszen az első helyre vártuk őket.

Természetesen az 1996-os olimpiáról szóló aranyérmes híreket a sajtó lelkesedéssel írta meg, azonban szembetűnő a sikertelenségek túlfűtött érzelmekkel telített közlése.

Vajon mivel magyarázható az atlantai olimpiáról szóló híradásokban tükröződő elkeseredés, pesszimizmus, világvége hangulat? Talán elkényeztetett minket a 92-es barcelonai 11 aranyérem? Nagyon akartuk, hogy ha már nekünk úgymond semmi sem sikerül sem egyénileg, sem a közéletben (a Bokros-csomag okozta stresszt még alig dolgoztuk fel), akkor legalább a sportolóink kényeztessenek el minket? Úgy gondoltuk, ha már ez a századik újkori olimpia, amelyet aranyolimpiának kereszteltünk, akkor ez nekünk csak aranyérmeket hozhat?

Esetleg arról van szó, hogy nálunk már „hagyománya” van a sport sikertelenségei miatti elkeseredésnek? Idősebbek talán még emlékeznek rá, hogy amikor 1954-ben labdarúgóink a világbajnokságon „csak” ezüstérmesek lettek, szinte nemzeti gyász és düh fogadta őket itthon. Tatabányán szálltak le a vonatról a hazatérő sportolók, mert úgy hírlett, hogy a budapesti pályaudvaron inzultálhatják őket. A korabeli sajtó nem írt erről az esetről, így csak szóban terjedt el a hír.

Azt hiszem, mindenképpen a „beállítódásunkkal” van a baj. Sikk panaszkodni, gyanús, ha valaki örül. Változtatni kellene szemléletünkön.

A hungarológia interkulturális nyitottsága

Szűcs Tibor

Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs

A magyar mint idegen nyelv külföldi egyetemi tanításának – mint tudjuk – az általános nyelvészet, a finnugrisztika vagy a hungarológia szokott keretet adni. Ez a sorrend az európai gyakorlatban többnyire a nyelvoktatás növekvő vagy inkább mélyülő hatékonyságát is tükrözi, de semmiképpen sem minősíti az elméleti megközelítés igényességét, hiszen például tipológiai vagy areális keretben, illetve az uralisztikában a rokon nyelvek tanulmányozásába ágyazva (elsősorban a fennisztikával egyenrangúsítva, már művelődéstörténeti, néprajzi és egyéb vonásokkal is kiegészítve) meglehetősen árnyalt nyelvi összkép nyújtható a magyarról. Igazán elevennek ható kontextusába nyilvánvalóan akkor kerül, ha szervezett lehetőség nyílik a hungarológiai stúdiumok teljesebb felépítésére. Úgy gondolom azonban, ebben sem önmagában a mennyiség vagy a kiterjedtség, hanem sokkal inkább a minőség és a kellő mélység jelenthet reálisan fejleszthető, a stúdiumok összefüggéseit árnyaltan érvényesítő alapot. Ezek ugyanis egyúttal választ adhatnak azokra az újabb európai kihívásokra, amelyek a belterjesség helyett a kapcsolódás, a bezárkózás helyett a kitekintés igényével ösztönöznek valamiféle nyitottságra. Maga a nyitottság csírájában már jelen van a nyelv létmódjában és a nyelvoktatás szerepében is, s ebben az értelemben nemcsak a kommunikatív nyelvoktatást jellemzi, hanem például a kontrasztív nyelvészetet és a fordítástudományt is élte. A nyitottságot természetesen másként mozgósítja a langue-érdekeltségű, rendszerközpontú, elméleti vagy alkalmazott igényű, kontrasztív nyelvészeti megközelítés, mint a parole-kitekintésű, szövegközpontú fordítástudomány elméleti és gyakorlati vonulata.

Az interkulturális nyitottság összetett jelenség. Nem merül ki a határok átkelésében, a nemzetközi együttműködésekben, az idegenforgalomban, a fordítás műveleteiben stb. Elég sokáig tartott, míg a modern nyelvoktatás rájött, hogy a nyelvi kompetenciát nem önmagában és önmagáért kell fejleszteni, hanem a kontrasztivitás és a kommunikatív módszer kívülről nemcsak keretet, hanem értelmet is adhat ennek. Aztán rá kellett döbbernünk arra is, hogy önmagában még ez sem garancia a falak átjárhatóságára, hanem még szélesebb pragmatikai összefüggésben olyan kultúrák közti nyitottságra van szükség, amely lehetővé teszi a kölcsönös megértést. Kicsit hasonlít ez a háromlépcsős közelítés a beszédaktus-elméletből ismert aktusok egymásra épüléséhez: a lokúcióban nyelvi formát öltött mondatunk az illokúcióban kap kommunikatív funkciót, amelynek cselekvésvértékét viszont a perlokúcióban kiváltott hatás sikere minősíti. Interkulturális igénnyel tehát már nemcsak az a kérdés, részt vettünk-e ténylegesen valamiféle kommunikációban, hanem az, hogy azt a hatást értük-e el, amelyet szándékoztunk, vagyis hogy célba találtunk-e. Ehhez nem elegendő sem jóakarát, sem őszinte érdeklődés, sem spontán empátia. Ezt a bizonyos tágabb kulturális kontextust ismerni is kell. Ez tehát megint kognitív feltétel, mégpedig a helyzetben adott hasonló és eltérő vonások kontrasztív felméréséből kiinduló közeledés. Elég egy félreértelmezhető gesztus, egy tolaikodó megszólítás, egy kényes téma felvetése vagy egy illetlennek számító kérdés, és máris kudarcba fulladhat naív érdeklődésünk vagy jóindulatú közlékenységünk. Akkor hiába az együttműködésre kész kommunikatív szándék! Nyilván nem véletlen az sem, hogy a mai fordítástudományt döntően az az igény vezérli, hogy már rég nem szóról szóra haladva, de már nem is mondatokra kimérve, hanem a szöveget alapul véve kell végrehajtani az átváltási műveleteket. Az interkulturális törekvés pedig azt kívánja, hogy még a szöveget is a maga értelmezett kontextusában, a szituáció teljes pragmatikai keretében, intertextuális vonatkozásaiban tekintsük.

A hungarológiától, illetve az abba beépített magyar mint idegen nyelv oktatásától a nyitottság tehát nemcsak a komplexitás tekintetében várható el, hanem a kontrasztív pragmatikai megalapozottságban és az intertextuális kultúrák közvetítésben is. Ez utóbbi nem új a magyar irodalom-, művészet- és művelődéstörténet, a néprajz, a folklórisztika és a történelemtudomány számára, hiszen kapcsolattörténeti kutatások és párhuzamos kitekintések egész sora dokumentálja európaiságunk és magyarságunk egységét, illetve jelenlétünk regionális beágyazottságát. Ahol ez a látásmód igazából még hiánycikk, az a hétköznapi kulturális érintkezés világának leírása – multikulturálisan kontrasztív pragmatikai alapon. A hungarológia ilyenképpen nyitott kereteinek körvonalazásához sok ösztönzést adhat még a jövőben a szociolingvisztika. Ebből pedig igen sokat profitálhat maga a magyartanítás is. De természetesen addig sem vagyunk kénytelenek egy, ettől a szemlélettől idegen koncepció jegyében az irreálisan maximalista belterjességet a külföldre erőltetni, hiszen az általában szűkre szabott egyetemi órakeretben – a szükségből erényt kovácsolva – eddigi gyakorlatunkban is átélhettük már,

hogy "a kevesebb néha több". Humboldtra építve, van a lukácsi esztétikának ezzel kapcsolatban egy megszivlelendő terminológiai üzenete a totalitásról. A valóság extenzív totalitásával szembeállítva a műalkotás intenzív totalitással él. Képszerűen kifejezve: "cseppben a tenger". De nem üresen címkézett "pars pro toto" helyettesítés, hanem érzékletes megjelenítése valamely bonyolult összefüggésnek. Persze a tudomány ilyenre nem képes, de köreinkre áttérve a mindennapi gyakorlat létrehozhat olyan sugárzó középpontokat, amelyek egyúttal külső kapcsolatteremtésre is alkalmasak lehetnek. Így avatott megközelítésben akár egy rövid versnek és műfordításának a párhuzamos elemzéséből is feltárhatók azok a többszintű konnotációk és tárgyköri koncentrációk, amelyeket egymástól független kurzusok egyébként hosszadalmas és kevésbé élményszerű megoldással képesek ismertetni. Ugyanígy, a társalgásra egy-egy mikrodialógusa is teremthet olyan helyzetsűrítést, amely több szálon összefoghat különben csak körülményesen taglalható praktikus ismeretanyagokat például megszólítási és udvariassági szokásokról, stb.

Lehet, hogy "a jövő zenéje", de a kor technikája immár lehetővé tenné egy multimediálisan illusztrált "szótár" vagy pragmatikai helyzetgyűjtemény elkészítését, amely interlingvális és interkulturális módon, rendszerezett, könnyen kezelhető formában, nonverbális kommunikációval járó minidialógusok köré csoportosítva rögzítene a tipikus társalgási fordulatokat, szövegtöredékeket, a hozzájuk tartozó prozodémákat és az ezeket kísérő vagy helyettesítő testbeszédet. Ezekről az egységekben összekapcsolódó vagy összetartozó szegmentumokról, egyúttal a metakommunikáció jeleiről és jelkomplexumairól többnyelvű feliratozás nyújthatna interpretációs segítséget, valamint utalást a más nyelvekben szokásos megfelelőkre, amelyeket ugyancsak célszerű volna vagy ugyanott, vagy egyszerű programkapcsolási művelettel elérhető helyen, hasonlóképpen teljes életszerű szemléltetéssel tárolni. Már most is rendelkezésre áll kiváló és népszerű összehasonlító kulturális tanulmányok, sőt monográfiák egész sora ebben a témakörben (akár európai vonatkozásban, akár Európát például az arab vagy távol-keleti világgal egybevető szembesítésben). Ezeket a szemiotikai, kommunikációelméleti vagy szociolingvisztikai írásokat gyakran kíséri is állóképszerű szemléltetés, illetve egyezményes jelölési technika. Mindez kitűnő alap lehetne az említett multimediális rendszerezéshez, amelyre viszont – legalábbis magyar vonatkozásban – tudomásom szerint még nincs példa. A szócikkek analógiájára ilyen "helyzetcikkek", multimediális lexikonegységekre gondolok, mint helyeslés, rosszallás (pl. bosszankodás), kapcsolatfelvétel (akár járókelő megszólítása), köszönetnyilvánítás, bocsánatkérés (mentegetőzés, elnézéskérés), elutasítás (feltételezés, álláspont és kínálás visszautasítása), rendre vagy csendre intés, odahívás (ismerős, idegen és a pincér szólítása), sajnálkozás, vigasztalás, biztatás, jókívánságok, tanácsalanság, titkolózás, fenyegetés, stb., stb. Ezeknek a helyzeteknek megvannak a maguk nyelvi fordulatai, s többnyire szintén jellemző nyelven kívüli eszköztára.

A jelzett összefüggésben, az interkulturálisan nyitott magyartanítás számára ez különösen hasznos lehetne. Vannak persze olyan esetek, amikor emögött nem is kell nonverbális vagy metakommunikációs tényezőket keresni. Ilyen például az angolok vagy németek számára tolakodásnak tűnő szokásunk, hogy már minimális ismeretség alapján, amikor ők legföljebb az időjárás megvitatásánál tartanak, előjövünk olyan kérdésekkel, mint a kereseti vagy családi viszonyok feszegetése, vagy a gyermek tanulmányi előmenetele és jövőképe: "Mennyit keres? – Miért váltak el? – Milyen volt a bizonyítványod? – Mi leszel, ha nagy leszel?" De hasonlóképpen meg szoktak ütközni szóhasználatunkon is, ha az bizonyos összefüggésben kívülről sajátosnak tűnik. Például a meteorológus és a bemondó "hazánk" időjárásáról beszél, nem pedig az ország (vagy még tárgyszerűbben a régió) időjárásáról. Német diákjaim ezt csoportosan megmosolyogták, hazafias öntudatot éreztek bele, hiszen náluk valóban nem szokványos azt mondani, hogy "das Wetter unserer Heimat" vagy "das Wetter in unserem Vaterland".

A legtöbb esetben azonban éppen a jelzett szupraszegmentális, paralingvális és nonverbális jelkomplexumok helytelen értelmezése vagy hiányos ismerete vezet félreértésekhez. Köztudott, hogy a nyelven kívüli jelenségtartományban például a számottevő proxemikai különbségek (főként a térköz és az érintés tekintetében) végzetesen a bizalmaskodás vagy a kimértség érzetét kelthetik a beszédpartnerekben. A paranyelvi tartományban nyelvtől és kultúrától egyaránt függő eltérésekkel lehet számolni (suttogás, köhintés, mormogás, csettintés stb.). Az igazából nyelvi, a beszédre szupraszegmentálisan ráakadó, analóg kódolású prozódiai eszközök pedig kétarcúságuk miatt is külön figyelmet érdemelnek: elvonatkoztatott szinten, ikonikus vagy indexikus jellegüknél fogva számos univerzáliszerű egyezést mutathatnak, s a konkrét helyzetek szintjén is egyéniségtől és lelkiállapottól függően tükröződő motívaltság fejeződik ki bennük, másrészt viszont nyelvspecifikusan rögződött, s ezzel bizonyos mértékig digitalizálódott vonásaik is vannak. Így tehát szerves alkotórészei egy-egy nyelv artikulációs bázisának.

A prozódia és a deklamáció viszonyát a nyelv művészi használatának tükrében figyelhetjük meg. Addig, amíg arról szólnak, hogy egy vers vagy egy ritmikus prózai alkotás metrikája mennyire ül az adott nyelv természetes beszédajátosságain, vagy hogy ennek az irodalmi műnek a megzenésítése mennyiben idomul az immár kétszeresen is adott dallam- és ritmusviszonyokhoz, a deklamációt egy nyelven belül értékeljük. Értéke ebben a létmódjában is fölbecsülhetetlen a magyar mint idegen nyelv tanítása számára, hiszen élményszerűen segítheti a magyaros hangsúly-, lejtés- és ritmusérzék beidegződését, amikor a deklamációt a prozódia helyes alkalmazásaként hasznosítjuk. (Ennek lehetőségeiről és egyéb előnyeiről a veszprémi konferencián igyekeztem beszámolni.) Ha pedig a megfelelő műfordítást is bevonjuk a vizsgálatba, a deklamáció nemcsak ismét többszintű viszonyítási alappá, hanem tanulságos kontrasztív jelenséggé is válik. Hiszen az adekvát műfordítástól minimálisan az eredeti műhöz, maximálisan a célnyelvi lehetőségekhez igazodó prozódia várható. Audio-mediális szövegek, különösen az operalibrettók átültetése – a deklamációs kritérium lépcsőzetességét és kontrasztivitását folytatva – halmozottan is próbára teszi a fordítót. Márpedig tudjuk, hogy éppen ezt a műveletet sajnos kisebb műgond szokta jellemezni.

A műgond problémái valójában már ott kezdődnek, hogy maga az eredeti operaszövegek könyv általában csak a zene kiszolgálásában művészi, önmagában irodalmi szempontból nem - még akkor sem, ha az alapjául szolgáló irodalmi mű a világirodalom gyöngyszeme.

A librettó fordítása azután természetesen tovább fokozza ezt az értéktolódást, hiszen az elsődleges szempont a zenei deklamáció, ez viszont egy másik nyelven gyakran nehézkes. Már csak ezért is helyeselhető az a szerencsére már nálunk is terjedő gyakorlat, hogy eredeti nyelven adják elő az operát, ami persze új követelményeket támaszt az esetleg feliratozásban megjelenő fordítással szemben, ugyanis ennek inkább kommunikatív szempontból kell rugalmasnak lennie ilyenkor.

Mindannak fényében, amit az interkulturális nyitottságról, az intenzív totalitásról, a multimediális kommunikációról, a prozodiáról és az audio-mediális fordításról mondtam, egyáltalán nem tűnik véletlennek, hogy nem a zenetörténeti értelemben igazi nemzeti operánk, Erkel *Bánk bán*-ja, hanem egyetlen Bartók-operánk válhatott a külföld számára világhírűvé. A *Bánk bán* fokozottan nemzeti tematikája, archaikus nyelvezete és verbunkos deklamációja megmarad a magyarok értőn és érzően feltett kincsének, s nem válik közkinccsé a világ operaszínpadain.

A kékszakállú herceg vára először is mintaképe az említett kétszintes deklamáció sikerének: már a magában is irodalmi értékű és szinte változatlan formában megzenésített szövegek könyv, Balázs Béla szimbolikus misztériumdramája is kivételesen igényes, ízig-vérig magyarosan balladás prozodiában szólal meg. A zenei réteg deklamációja tökéletesen simul ehhez, s a legapróbb érzelmi rezdüléseket is muzikálisan emfatikus hangsúlyokkal jeleníti meg. Bár Kodályék közreműködésével már annak idején frissiben készült egy német fordítás, amelyet később továbbiak (nem igazán sikerültek) követtek, szerencsére külföldön is magyarul szokták előadni (néha hangversenyszerűen). Jelképesen a mű maga is "vár", hiszen konnotációi között metanyelviileg olyan szintézisként is értelmezhető, amely népi és modern, magyar és egyetemes motívumokból építkezik. Gazdag kapcsolatrendszere így arra is kiválóan alkalmassá teszi, hogy intertextuális értelmezéséből és elemzéséből kiindulva olyan összefüggésekhez jussunk el, amelyekben sokoldalúan mozgósítható művelődéstörténeti, néprajzi, irodalmi és zenei ismeretek számai futnak össze az említett intenzív totalitás jegyében. Ezek tehát mind szerves kitekintésként, érzékletesen tárgyalhatók a mű holdudvarában. Jórészt éppen annak igazolásaként, hogy kultúránkat magyarságunk és európaiságunk összefonódása is nyitottá teszi. S ebben az összefüggésben már rég nem csupán regionális-areális nyitottságról, hanem a globális nyitottság igényéről van szó. Bizonyára nem mondok újat, de a kínáló párhuzam kedvéért itt meg lehet említeni, hogy szerencsés esetben – nagyban, tehát például valamilyen kulturális rendezvénysorozat keretében – ugyanilyen hatékony kapcsolódásokat képes teremteni minden gondosan összeállított reprezentatív válogatás.

Az efféle alapos (mint látjuk, korántsem szükségszerűen extenzív, hanem inkább intenzív) megközelítésekkel hatékonyan ellensúlyozhatjuk a külföldi köztudatban élő, egyoldalúságra és leegyszerűsítésekre hajló, felszínes magyarságképet.

Az országismeret nevű tantárgy oktatásának fontossága az árnyaltabb kommunikáció elérése érdekében

Zólyomi Theodóra

Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok

Az idegennyelv-oktatás fontosságáról, problémáiról számtalan írás látott már napvilágot hazánkban. Ahogyan változott társadalmunk, a rendszer, melyben élünk, úgy változtak a nyelvoktatással kapcsolatban megfogalmazott igények, elvárások és kérdéscímek. A többszáz éves hagyománnyal rendelkező, **nyelvtanra** összpontosító oktatást, ahol az összes rendhagyó igéket "álmunkból fölköltve is" kellett tudni, és ahol az olvasmányoknak vajmi kevés közük volt a minket körülvevő valósághoz, körülbelül 10-15 esztendővel ezelőtt kezdte felváltani a **kommunikatív** nyelvoktatás. Ez célul tűzte ki, hogy a tanuló adekvát módon tudja használni nyelvtudását, vagyis ne jöjjön zavarba, ha egy pohár vizet kell kérnie az adott ország nyelvén. Gondok akkor merültek fel, amikor csak beszéltünk, beszéltünk a bemagolt sémák alkalmazásával, sokszor nem tudván, mit is mondunk pontosan. Tettük ezt anélkül, hogy nyelvtani alapot, szilárd grammatikai vázat adtunk volna mondandónk laza, képlékeny szerkezetének. Jó magyar szokás szerint itt is átestünk a ló túlsó oldalára.

Mikor valamelyest kezdett helyreállni az egyensúly az előbb említett két irányzat között, az új körülmények között új kihívások jelentkeztek. Napjaink jellemző igényét az idegen nyelvekkel kapcsolatban így fogalmazhatjuk meg: *"hazánk diplomás szakemberei számára elengedhetetlen az idegennyelvek ismerete, különös tekintettel az Európai Közösséghez való közeledésünkre, a közösségbe való belépésre. A nagy Európán belüli szabad mozgás, a szakemberek mobilitása csupán kihasználhatatlan lehetőség lesz nyelvismeret nélkül."* Egy felmérés¹ összegző szavai ezek, melyet különböző felsőoktatási intézményekben (műszaki, katonai, kereskedelmi, államigazgatási, agrár, tanárképző, stb.) végeztek a nem nyelvszakos nyelvi képzés helyzetéről, 1994-ben. Ugyanez a felmérés szükségesnek tartja azt is, hogy nagyobb hangsúlyt kapjon a **szaknyelv** oktatása.

Az előbbieken említett három különböző irányultságú csoport (grammatika, kommunikáció, szaknyelv) mellett – hangsúlyozom: *mellett* és nem *helyett* – igen fontosnak tartom egy negyedik szempont figyelembevételét is. Erről még igen kevés szó esett hazánkban, bár külföldön egyre inkább előtérbe kerül az **országismeret** nevű tantárgy oktatásának fontossága, melynek neve angolul *civilisation*, németül *Landeskunde*, oroszul *sztranovedenije*, franciául *civilisation*, olaszul *civiltr*, magyarul pedig leginkább **országismeret**, **honismeret**, **kultúrtörténet**, **interkulturális kommunikáció** néven emlegetjük, ha egyáltalán szóba kerül.

Már 1988-ban, a Hamburgi Egyetem Idegen Nyelvi Intézete által rendezett tanfolyamon fontos szerepet kapott egy új nyelvoktatási módszer, az ún. **interkulturális metodika**². Képviselői leszögezték: *"Hagyjuk el az univerzális szituációkat, ne hivatkozzunk rájuk! Az adott nyelvre szabott szituációkat kell megtanítani, s az általánosítást hagyjuk meg a tanulónak. ... ahány nemzet, annyiféle jellemző viselkedésmód, annyiféle gondolkodásmód. ... A kérdés az, hogy sikerül-e megragadni azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a nyelvet, annak kultúráját, az anyanyelvet és annak kultúráját összekötik."*³

Azt mondhatjuk, Európa néhány országában már felismerték annak szükségességét, hogy egy új tantárggyal bővítsék oktatási intézményeik kínálatát. E tantárgy neve: **interkulturális kommunikáció**. Klaudy Kinga elmondása szerint *"az Európai Unióban van egy határozott egységesedési törekvés, de súlyt helyeznek arra, hogy az egység ne jelentsen uniformitást. Egymást jobban meg kell ismernünk. Ezért jött divatba most az interkulturális kommunikáció"*⁴

Mint említettem, ez jellemző Európa más országaira. És mi a helyzet nálunk, Magyarországon? Már magával a tantárgy megnevezésével is gondjaink vannak. Nincs ugyanis még általánosan elterjedt neve

¹ in: Magyar Felsőoktatás. 4. 10. 1994. 9-13. p.

² Bereczky Tamás: Egy interkulturális metodika esélyei Magyarországon. in: Magyar Pedagógia 3-4. 1989. 328-333 p.

³ i.m.: 330 p.

⁴ in: Köznevelés. 51. 24 25. 1995. 8-9. p.

annak a tárgynak, melynek keretén belül a hallgatók a célnyelv országának nemcsak történelmét, földrajzát, gazdasági és politikai kérdéseit, tudományos életének és művészettörténetének főbb állomásait ismerhetik meg, hanem közelebbi képet kaphatnak az ország lakosainak gondolkodásmódjáról, életformájáról, mindennapjairól, viselkedéseiről, attitűdjeiről is. Természetesen vannak olyan próbálkozások, melyek a fenti információkat igyekeznek beleprésmelni egy egyszerű nyelvóra keretei közé. Véleményem szerint azonban az anyag hatalmas terjedelme és jelentősége önálló tantárgy oktatását igényli.

Természetesen vannak intézmények, ahol már felismerték e tantárgy oktatásának szükségességét és jelentőségét. Az viszont még mindig nem tisztázott kérdés, *mit tanítsunk, miből tanítsunk*.

Közismert tény, hogy az orosz nyelv kötelezőségének megszűnte után hazánkban a legtöbbször által tanult nyelvek sorát az angol és német vezeti, viszonylag jónak mondható tankönyvellátottsággal. Ennél jóval sanyarúbb a helyzet az ún. kisebb nyelvek tekintetében, mint amilyen a francia, az olasz, vagy a spanyol. Személy szerint leginkább az olasz anyag gyér ellátottságáról tudok szólni, mivel ezen nyelv oktatásával és kultúrájának ismertté tételével foglalkozom a Szolnoki Kereskedelmi és Gazdasági Főiskolán immáron harmadik éve.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy iskolánk profiljából adódóan elsődleges helyen a szaknyelv oktatása szerepel, ám a szakmai kommunikáció és üzleti nyelv tanításán túl nem feledkezünk meg az ország kultúrájának megismertetéséről sem. Hiszen mondandónk csak akkor éri el célját, ha magunkat árnyaltan fejezzük ki, ha gondolatainkat helyesen kódoljuk, és megformált mondataink a befogadóban szándékaink szerint dekódolódnak. Ehhez azonban ismernünk kell a sajátunkétól eltérő valóságot, azt a rendszert, amelyben a befogadó él, a célnyelvi ország saját világát. Ennek megismertetésére szolgálna az országismeret nevű tantárgy, ami iránt egyébként az órarend által biztosított heti egy óránál jóval nagyobb lenne a hallgatókban az igény. A főiskolán oktatott nyelvek tanárai (angol, német, orosz, olasz, francia) néhány éve közösen egységes tematikát dolgoztak ki. Ehhez igazodva, az adott országra jellemző területeket kiemelve oktatjuk az általunk **országismeretnek** nevezett tárgyat, mely a képzés végén az idegennyelvi zárószigorlat részét képezi. Legfontosabb témáink a következők:

- ◆ földrajzi adottságok, tartományok, tartományi székhelyek jellemzői
- ◆ lakosok, kisebbségek, etnikai csoportok helyzete, ki- és bevándorlás
- ◆ ipar, mezőgazdaság, főbb termékek (made in Italy)
- ◆ turizmus
- ◆ környezetvédelem
- ◆ beszélt nyelvek, az irodalmi olasz nyelv kialakulása, dialektusok
- ◆ vallás
- ◆ szociális kérdések: a családok szerkezete, nők helyzete, munkanélküliség, észak és dél ellentéte, lakás gondok
- ◆ politikai rendszer, főbb pártok, jelentősebb politikusok
- ◆ egészségügyi ellátás, egészséges életmód, táplálkozási szokások
- ◆ közbiztonság: maffia, kábítószerkereskedelem
- ◆ oktatás, olasz történelmi egyetemi városok
- ◆ kultúra: irodalom, zene, képzőművészet, film, színház
- ◆ tömegtájékoztató eszközök: írott és elektronikus sajtó, stb.

Témában tehát nincs hiány és lelkesedésben sem. Nagyobb gond az, hogy mindez hogyan fér bele heti 50 percbe. Említettem a megfelelő tankönyvek szűkös voltát is. Magyarországon, kifejezetten olasz országismeretet tanító könyv – tudtommal – még nem jelent meg. Illetve létezik egy ilyen címet viselő Külkereskedelmi Főiskola jegyzet⁵, ami csak egy szűk területre koncentrálna (történelem, földrajz, irodalom, képzőművészet és zene fejezetekre van felosztva), ezért erősen kiegészítésre szorul. Egyelőre csak újságcikkek, olasz kiadású (ezért kizárólag olasz nyelvű) tankönyvek⁶ állnak rendelkezésünkre, továbbá néhány turistáknak szóló útikönyv, vagy pedig "könnyen, gyorsan olaszul" jellegű zsebkönyvek,

⁵ Viziné Sárosdy Edit: Olasz nyelvű országismeret. Bp. 1987.

⁶ pl.: Minciarelli-Silvestrini-Chiuchiù: In italiano; Katerinov: Bravo!; Uó.: La lingua italiana per stranieri

információ-gyűjtemények, természetesen a teljesség igénye nélkül. Kérdés az is, szükséges-e, hogy az adott országra vonatkozó összes információt idegen nyelven sajátítsák el a nem nyelvszakos hallgatók. Talán szerencsésebb volna egy olyan átfogó jellegű igényes tankönyv megszerkesztése, amely kifejezetten az Olaszországot megismerni szándékozó magyar anyanyelvű hallgatóknak készülne. E könyv anyanyelven tájékoztatna egy-egy fontosabb témakörrel (ld. fent), olasz nyelvű a témabavágó újságcikkeket közölné, olasz beszédetikettet tanítana, olasz élethelyzetekre alkalmazható szituációkat, mondatpaneleket gyakoroltatna be.

Íme izelítőül néhány példa:

→ idegenek megszólítása, információkérés a magyar szóhasználattól eltérő módon:

Senta scusi... ('hallgasson ide'), *Dica...* ('mondja') – a magyarban durvának és illetlennek hatna, az olaszban a leggyakoribb megszólítási forma

→ köszönetnyilvánítás:

grazie tante ('sok köszönet'), *grazie mille* ('ezer köszönet') – tudatosítani a tanulóban, hogy olaszul nem igét mondunk ('köszönöm'), hanem főnevet ('köszönet'), amit kizárólag többesszámú alakban használunk

→ magyarra szinte lefordíthatatlan, ám nagyon is gyakori olasz válasz a köszönetnyilvánításra:

si figuri, si immagini, per carità (kb. 'ugyan már, igazán nincs mit')

→ üdvözlési formák:

buon giorno – 'jó reggelt' nem köszön az olasz, hanem mindjárt jó napot kíván, ami egészen a szieszta idejéig érvényes. Utána, kb. délután kettőtől jöhet a 'jó délutánt', *buon pomeriggio*, illetve a sokkal gyakoribb, ám számunkra kissé meglepő 'jó estét': *buona sera* forma. Bizalmasabb, illetve rádióbemondói attitűdöt jelez a *buona giornata* alak (kb. 'legyen jó a napod').

Két "semleges" üdvözlési mód az üzenetrögzítőkön gyakran alkalmazott latin eredetű *salve*, és *vale*, mely sem napszakhoz, sem pedig tegezéshez ill. magázáshoz nem kapcsolható, magyarra pedig a kissé régiesnek tűnő 'üdvözlétem, tiszteletem' ill. 'búcsúzó' formulával fordítható. Természetesen az elköszönésnek is megvannak a maga árnyalatai, attól függően, hogy tegeződve mondunk-e viszlátot *arrivederci*, ill. magázzuk az illetőt, akitől búcsúzunk, tiszteletünket a szó közepén alkalmazott nagybetűs írásmóddal is kifejezve: *arrivederLa*.

→ megszólítások:

Az olaszok nagyon büszkék címeikre. Az egyetemet végzettek megszólítása már *dottore*, *dottor*, *dottor*, *dottor*; ha pedig foglalkozása megnevezésével akarunk odafordulni valakihez, tilos a *signore* ('úr') szót egyidejűleg alkalmazni pl. az *avvocato*-val ('ügyvéd úr').

→ közlekedés:

Mivel az olasz buszokon a jegyünket nem lyukasztani, hanem bélyegeztetni kell (kb. úgy, mint itthon a metróban) a jegykezelés neve olaszul: *timbrare il biglietto*. Leszállási szándékunkat pedig nemcsak fényjelzést, hanem hangjelzést is adó gomb megnyomásával tudjuk jelezni, ezért e nyelven azt mondjuk: *suonare il campanello* ('csengetni').

A könyv tartalmazhatna olyan egybevetéseket is, amelyek olyan különbségekre irányítanak rá a hallgatók figyelmét, melyek a felületes szemlélő számára jelentéktelenek lehetnek: pl. az olaszok mindennapjait meghatározó *bar* és az elegáns *caffè*, az egyenesági leszármazást jelölő *figlia* ('lány vkinek') és a 'lány' ill. 'barátnő' jelentéssel bíró *ragazza* szavak különbsége, vagy a katonaság felügyelete alá rendelt *carabinieri*, ill. a magyarra egyaránt rendőr szóval fordítható *poliziotti* közti eltérések.

Érdemes lenne kitérni a leggyakoribb hibás asszociációkat keltő szavakra is. Az elegáns hangzású *diploma* például nem felsőfokú, hanem középfokú végzettséget igazol Olaszországban, hiszen a magyar 'diploma' szó olasz megfelelője *laurea*. Az angol 'parents' szót alapul véve gyakran hibásan értelmezik az olasz *parenti* ('rokonok') szót, meglepő módon arról, hogy az olaszban a *genitori* jelöli a szülőket.

Folytathatnánk még a példák sorolását, ám ennek az előadásnak most ez nem célja. Sokkal inkább cél a figyelmet egy olyan tárgyra irányítani, mely nagy motivációs jelentőséggel bír, globális tudást, rálátást ad, erősíti az interperszonális kapcsolatokat, oldja a beszűkültséget. Segíti a valahol mégis csak egy, egységes világ építését, a világunkért való felelősségtudat erősítését, nyitottá tesz az élet különböző

területein jelentkező problémák iránt. Nagyon fontos ez, hiszen másokat megismerve, megértve, elfogadva tőlünk való különbözőségüket, leszünk csak képesek arra, hogy ne egyszínű, egyhangú, szürke és monoton Európát hozzunk létre. Mások felé nyitottan, befogadóképpen közeledve tudjuk majd megtenni azt, hogy ne szemfájdító színekavalkád és fülsiketítő diszharmonia legyen életünk, hanem munkánkkal békés, harmonikus, egymás értékeit ismerő és tiszteletben tartó, valóban otthonunkká váló Európát tudjunk kialakítani magunk körül, magunknak és utódainknak egyaránt.

*II/C.**INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ —
EURÓPAI UNIÓS VONATKOZÁSOK*

Etudes pour l'Europe

Monique Gatheron

Kereskedelmi, Vendéglátó és Idegenforgalmi Főiskola, Budapest

Nous sommes tous ici conscients de l'importance de l'intégration de la Hongrie dans l'Europe, je dirai même de sa réintégration.

Ce n'est pas à vous que j'apprendrai que jusque là, bastion de l'occident chrétien contre les invasions barbares, la Hongrie fut au Xe siècle le centre de la Renaissance en Europe de l'Est et sous le règne du roi Mathias l'un des royaumes les plus puissants d'Europe.

J'ai eu le privilège de venir dans votre pays et d'apprendre à le connaître. Ce pays dont j'apprécie profondément l'harmonie particulière de l'ancien et du nouveau, du passé et du présent. Pays, qui tout en gardant avec soin tradition et culture s'est toujours ouvert au futur. Je ne m'étendrai pas sur ce qu'a apporté la Hongrie dans les domaines de la musique, de la peinture, de la médecine et des sciences.

Par l'Est, l'Europe maintient le contact avec les sources orientales de notre civilisation apportant à l'ouest, une poésie, un sens de l'imaginaire dont nous avons besoin dans une société qui a tendance à s'uniformiser en étouffant les initiatives et l'esprit créateur.

L'Europe culturelle a déjà existé au Moyen Age un étudiant pouvait aller étudier d'une université européenne à une autre, il est vrai que la communication était facilitée par l'usage du latin. La Renaissance, la Réforme, le Baroque, l'Age des Lumières entre autres ont été vécus par toute l'Europe et ont engendré une communauté culturelle qui réapparaît après les douloureuses vicissitudes de l'Histoire - une communauté d'aspirations et de recherches - qui se traduit par des manifestations d'unité, telles, par exemple, les efforts pour sauver Venise, les expositions organisées par le Conseil de l'Europe. La création de l'Année Européenne - du patrimoine monumental - vous rappellerai-je que c'est un village hongrois "Hollókő" qui a été le premier désigné en 87 pour faire partie non seulement - du patrimoine européen mais mondial?

Il est donc tout à fait important et naturel - que la Hongrie prenne la place qui lui revient au sein de la Communauté Européenne, qu'elle s'intègre dans les Institutions Euroatlantiques c'est - à - dire dans l'Otan et dans l'Union Européenne.

En ce qui concerne le français, des formations se sont mises en place en France et en Hongrie pour préparer les cadres, les fonctionnaires, les agents de collectivité et d'entreprises membres des professions libérales etc. Déjà de nombreux échanges ont eu lieu tant sur le plan culturel qu'économique en particulier avec les pays de Loire qui se sont jumelés avec la région du Balaton.

Dans notre Ecole nous nous sommes tournés vers des Étudiants susceptibles de devenir des administrateurs européens, des journalistes, des cadres, des gestionnaires.

Notre section de français est associée avec la Faculté de Droit d'Aix en Provence qui a créé l'Institut de l'Europe Centrale et Orientale.

Nous y envoyons depuis trois ans des étudiants possédant déjà de bonnes notions de français et hautement motivés.

Pour les préparer à s'intégrer dans un milieu universitaire différent du leur, nous avons été amenées, le Dr. Berényi et moi à écrire un recueil de textes à partir de nos cours respectifs.

Le dr. Berényi a insisté sur les techniques d'apprentissage: comment prendre des notes, se documenter, lire rapidement en allant à l'essentiel, présenter un exposé, enfin être plus autonome. Dans une deuxième partie, elle aborde les grandes lignes de l'économie et du commerce. Ma contribution, plus modeste comporte un rapide survol de la géographie, de l'histoire, de l'administration et des courants politiques de la France. Puis des dossiers sur l'éducation, les loisirs, les médias, le langage et ses différents niveaux et le savoir, vivre auquel je suis particulièrement attachée; savoir se comporter dans

un contexte autre que le sien, connaître et respecter les différences des autres est pour moi primordial. Par ignorance, ne faisons – nous pas quelquefois des faux pas qui peuvent créer des incompréhensions, voire même plus grave des malentendus?

Enfin le livre se termine par une annexe comprenant des renseignements utiles sur les divers organismes universitaires français et des conseils pratiques pour faciliter la vie de tous les jours de l'étudiant dans une ville française.

Nous souhaitons que d'autres échanges à tous les niveaux et dans tous les domaines puissent se créer, non seulement entre la France et la Hongrie mais avec les autres pays de la Communauté Européenne et ainsi oeuvrer pour la paix dans le respect des uns et des autres tout en nous enrichissant de par nos différences.

Európa Tanulmányok képzés a Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolán

Szölös Péter

Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola, Budapest

A Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolán 1992 óta folyik Európa Tanulmányok szakirányi képzés. A kurzus négy féléves, benne egy félév külföldi részképzéssel. A szakirányhoz a főiskola hallgatói szakos tanulmányaik ötödik félévében csatlakozhatnak. A választott idegen nyelvből és társadalomismeretből tartott írásbeli és szóbeli felvételi vizsgák után általában évente 25-30 hallgatót veszünk fel a szakirányra.

A képzési struktúra, a tantárgyi programok és az oktatási segédletek kidolgozásában, kollégáink felkészítésében és az oktatási infrastruktúra (számítástechnika, könyvtári állomány, oktatási szoftverek és oktatástechnikai eszközök) megteremtésében TEMPUS program keretében egy angol és egy spanyol egyetem voltak partnereink. A tanulmányi program tervezésének első időszakában kellett döntenünk arról, hogy az Európában érvényesülő két nagy képzési profil közül (Európa Tanulmányok – Modern European Studies és Közösségi Tanulmányok – European Community Studies melyiket válasszuk. Mi a szélesebb kitekintésű, Európában a világrendszerbe ágyazottságával és az európai integrációs folyamatokat a történelmi tendenciákból megérteni szándékozó Európa Tanulmányok mellett döntöttünk. Választásunk mögött az a törekvés állt, hogy olyan szakembereket neveljünk, akik a munkájukhoz elengedhetetlen széleskörű szakmai informáltság mellett ilyen szemléleti háttérrel is kapnak a kurzustól. Ez a szemléleti háttér nem csak a gyorsan elavuló információk megújításában segíti majd hallgatóinkat későbbi munkájuk során, de azok értékelésében és értelmezésében is. A négy féléves képzési program ennek megfelelően az Európai Unióval kapcsolatos részletes tudásanyag mellett kitekintést nyújt olyan problémakörökre is, mint Európa XX. századi története, az etnikai és nemzetiségi kérdések, vagy az ún. fejlődő (harmadik) világ problémái.

Kezdetől fogva világos volt a program összeállítói számára, hogy a színvonalas kommunikáció döntő kérdés lesz egy közép-európai kis ország európai integrációs ügyekkel foglalkozó szakembere számára. Úgy gondoltuk, hogy a magasfokú nyelvtudás mellett hallgatóinknak az európai országok kultúrájával és mentalitásával is tisztában kell lenniük. Ezért is tartottuk fontosnak – a részképzés során hozzáférhető ismeretek mellett – azokat a tapasztalatokat, amelyeknek csak huzamosabb külföldi tartózkodás során kerülhetnek birtokába a hallgatók. Nyilvánvaló a jelentősége annak, ha hallgatóink négy hónapig "nyelvi környezetben" lehetnek, szembe találkoznak a helyi, valamint a – képzés nemzetközi jellegéből származóan ott tartózkodó – más nemzetek fiataljai által képviselt értékekkel, érdekekkel és szemlélettel, megtapasztalhatják a felsőoktatás és a helyi élet szervezésének másságát és specialitásait. A multikulturális környezet biztosította pluralizmus mellett hangsúlyt helyeztünk arra is, hogy hallgatóink olyan tárgyakat is felvehessenek külföldi tanulmányaik során, amelyeket itthon már tanultak vagy fognak tanulni, ezzel is biztosítva, hogy eltérő megközelítésekkel találkozassanak, valamint hogy késztetve legyenek az eltérő megközelítések mögötti történelmi és kulturális összefüggések és érdekek végiggondolására. A kurzus programjának tervezésekor alapvető szempont volt ugyanis, hogy olyan Európa Tanulmányokat hozzunk létre, amely eleven kapcsolatot tart fenn a közép-kelet-európai valósággal, s amely segíti a hallgatókat a régió sajátosságainak, európai és világrendszerbeli helyének, esélyeinek és pályafutása lehetséges forgatókönyveinek megértésében. Ezen út választásával elestünk ugyan attól a lehetőségtől, hogy valamely külföldi egyetem már kipróbált programjának átvétele útján nemzetközi diplomát adhassunk ki. Nyertünk vele ugyanakkor komoly és állandó ösztönzést tantervfejlesztési és szakterületi kutatásokhoz.

Annak biztosítására, hogy hallgatóink helyt tudjanak állni négy hónapos tanulmányaik és kutatómunkájuk során éppúgy, mint a társasági életben, nyelvtanár kollégáim igen körültekintő tanulmányi programokat és segédanyagokat dolgoztak ki. A két féléves, átlagosan heti öt órára terjedő nyelvi felkészítésben tanulási és kutatási készségfejlesztés, valamint országismeret egyaránt szerepel. Ezen tréningek és képzések részletei Berényi Pálné, Monique Gatheron és Szilfai Annamária kollégáim e kötetben szereplő összefoglalóiban olvashatók, ezért ezekre itt nem térek ki. Csupán annyit tennék

azokhoz hozzá, hogy az általuk összeállított képzési programokat és személyes munkájukat mi sem minősíti jobban, mint az a tény, hogy az elmúlt öt év során a külföldi partner-intézményektől a legjobb véleményeket kaptuk hallgatóink nyelvi felkészültségéről.

Az elmúlt öt év évente ismétlődő tapasztalata, hogy a részképzésről hazatérő hallgatók nem csak ismeretekben és nyelvtudásban gazdagodtak, de szemléletük, fellépésük és személyiségük is jelentős változáson esett át. A diákcseré program keretében nálunk tanuló külföldi diákok is életük egyik meghatározó élményének tartják a Magyarországon töltött négy hónapot. Itteni képzésük időszakában – úgy gondolom – nem csak ismereteket kaptak, nem csak tartós barátságok szövődtek, de olyan tapasztalatokat is szerezhettek, amelyekkel gazdagodva árnyalt módon gondolkodó képviselői lehetnek a közép-európai ügyeknek saját hazájukban. Ezt támasztja alá partner-intézményeink egyöntetű igénye a cserekapcsolatok fenntartására és kiszélesítésére. Reméljük, erre a SOCRATES program keretében lesz lehetőségünk.

A magyar hallgatók külföldi részképzésének egyik célja, hogy a hallgatók kint tartózkodásuk során adatokat és anyagokat gyűjtsenek, esetleg felméréseket végezzenek a negyedik félévben megírandó záródolgozatukhoz. A szakirány indulásának időszakában, a kilencvenes évek elején jónéhány tématerületen szinte lehetetlen volt itthon információhoz, releváns publikációkhoz hozzájutni, ezért a külföldi tartózkodás nélkülözhetetlen volt a kutatómunkához. Ebben az időszakban is sok olyan értékes dolgozatot írtak hallgatóink, amely pusztán itthoni munkával ilyen mélységben nem készülhetett volna el. A rövid öt év során végbement hallatlanul gyors technikai változás következtében ma már számos, korábban csak a helyszínen beszerezhető információ a számítógép előtt ülve is hozzáférhető. Az elektronikus információforrások teremtette új helyzetben is megmarad azonban a magas fokú szakmai nyelvtudás szükséglete s a nyelvi, kutatómódszertani felkészítés nélkülözhetelensége. (Nem feledve, hogy az újfajta adatgyűjtés némileg egyoldalúan fejleszti a nyelvtudást.)

A szakmai nyelvtudás és a szakmai ismeretek gyakorlatba vitelének, kontextuálásának egyik eszköze kurzusunk programjában a *Stratégiai tervezési játék* nevet viselő tantárgy, amelyben angolul tudó hallgatóink vesznek részt. Az on-line kapcsolatban megvalósuló, 3-5 hetes nemzetközi tárgyalási szimulációt az egyesült államokbeli University of Maryland at College Park fejlesztette ki. A tárgyalásokban 12-15 európai, ill. észak-amerikai egyetem e feladatra szerveződött hallgatói csoportjai vesznek részt. A tárgyalások a legfontosabb európai kérdéseket (gazdasági együttműködés, biztonságpolitika, etnikai problémák, környezetvédelem, stb.) járják körül és dolgoznak ki azok megoldására javaslatokat. A tárgyalások (üzenetek) nyelve az angol. A játék során minden csoport olyan országot képvisel, amelyik nem saját hazája, ezzel készítetve a résztvevőket egy európai ország történelmének, kulturájának, politikai tradícióinak alapos megismerésére. A más ország politikájának, politikai gondolkodásmódjának képviseletéből továbbá olyan szituáció teremődik, amelyben a résztvevők – későbbi pályafutásuk szempontjából lényeges – empátiás készsége nagy mértékben fejlődik.

Szem előtt tartva a Magyarország EU integrációs törekvéseiből származó várható igényeket és az integráció folyamatában már ma is tevékeny intézmények szükségleteit, a főiskola szakfordítói szakirány indítását tervezi az Európa Tanulmányok – reményeink szerint hamarosan szakká váló – keretein belül. Úgy gondoljuk, ezzel érdekes tanulási programot és biztos pályafutást tudunk kínálni a nyelvek és az európai kérdések iránt egyaránt vonzó hallgatóknak.

Az Európa Tanulmányok képzéssel kapcsolatos bármifajta kérdésével kapcsolatban szívesen állunk rendelkezésére telefonon: 332-7150 vagy elektronikus postán: pszollos@kvif.hu

"Kis nyelvek" kultúraközvetítő és gazdaságot szervező lehetőségei az "új Közép-Európa" régióban*

Vörös Ottó

Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely

Amikor politikusok és politikai elemzők térségünk politikai jövőjéről nyilatkoznak, néhány szélsőséges vagy annak mondott kivételtől eltekintve már közhelynek tűnik, hogy helyünk az Európai Unióban van, és azt a fokozatos bővítés módszerével, lehetőleg az első hullámban kell elfoglalnunk. Ennek gazdasági mikéntje bizonyára modellezhető, és lépésről lépésre kidolgozható. Jelen előadásomban e folyamatot abból a szempontból tekintem át, milyen hatással lehet a változás a térség mai gazdasági és szellemi műveltségét meghatározó és közvetítő nyelvekre. Fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a nyelvhasználat mikéntjét érintő bármely politikai beavatkozás indulatokat szabadít fel, és szinte egész Európában hosszabb-rövidebb ideig vezető sajtóhír lesz. Gondolható, hogy az európai integrációban minden magától megoldódik? Talán igen, ha a térség kulturális jövőjét meghatározó értelmiség nem készül fel rá, nem érteti meg a politikusokkal a többkulturájúság megőrzésének előnyeit, és abban nem nyelvi integráció, esetleges többnyelvűségek jönnek létre, hanem valamely nyelv expanziója, valami furcsa, eddig nem tapasztalt homogenizálódás valósul meg annak talaján. Általánosabb azonban az a vélemény, hogy a kis vagy kisebbségi nyelvek megmaradása nemcsak érzelmi, közösségi tudati szempontból fontos, hanem az egyén szempontjából is, mert az alapvető műveltségi háttérrel, a magas szintű szaktudás és társadalmi ismeret alapjait nem lehet egy hagyományosan anyanyelvnek mondott első nyelv nélkül biztosítani. Az ezért való aggodás már a napi sajtóban is kezd teret kapni. *"Gazdasági bajaink mellett nem ártana felfigyelnünk arra a veszélyre, hogy kihalás fenyegeti a kis nyelveket, ezért legalább a konzerválásukról még idejében kellene gondoskodnunk"* – írja **dr. Balássy Zoltán** a Népszabadságban (Törvény védhetné anyanyelvünk tisztaságát. 1997. április 1. 15.). Itt most nem feladatom és céloom annak indoklása, milyen hátrányokkal jár egyéni és közösségi szempontból is a nyelvcsere, mert erről másutt már szóltam, de ennek egy aspektusát ugyancsak tanulságosan ragadja meg egy minapi cikkében **Bodor Pál** közíró: *"... – ellentétben a közvélekedés egy részével – az anyanyelvükön középiskolázott magyar diákok nagyobb sikerrel felvételiznek románul is a legnehezebb román egyetemekre, mint román tagozatos magyar társaik."* (Sokadszor a Bolyairól. Népszabadság, 1977. április 1. 15.). Hasonló vélekedést ugyancsak hiteles adatokra hivatkozva Szlovákiában is hallottam.

E rövid bevezető után mondanivalóm értelmezhetősége miatt járjuk körbe azt a területet, amelyet a címben megjelölt "új Közép-Európa" néven illetek. Az illusztrációként használt térképlapokat a háború éveiben a Teleki Intézetben szerkesztett Közép-Európa Atlasz mai technikával készült kiadása alapján mutatom be. (Szerk.: **Rónai András**: Közép-Európa Atlasz, Balatonfüred–Budapest, 1945., taksz. kisz. Szent István – Püski, Budapest, 1993.)

Képzeljünk el egy olyan téglalapot Európa térképen, amelynek két rövid oldala Velencén, illetve Ogyesszán, két hosszabb oldala pedig Łodzon, illetve Bulgária déli határán halad át. Mértani közepe valahol Debrecen környékén van. Benne jól elkülöníthetők olyan tájegységek, amelyekkel egy európai integráció mint gazdaságilag megszervezhető egységekkel is számolhat. Idézzük fel ezeket egykori (részben mai) történelmi nevükön: Szászország, Szilézia, Galícia, Felső-Ausztria, Szlovákia, Kárpátalja, Bukovina, Besszarábia, Stájerország, Karintia, Kisalföld, Dunántúl, Nagyalföld, Erdély, Moldva, Veneto, Isztria, Szlovénia, Horvátország, ezen belül Muraköz (Muravidék), Dalmácia, Szlavónia, Olténia, Munténia, Dobrudzsa, Bácska, Bánát. Azt gondolom, e déli határsáv jövője és sorsa ma még eléggé bizonytalan. Egy-egy nagyobb terület meghatározó közepe a tengerpartok kivételével egy-egy nagyobb vízgyűjtő, határvonala pedig gyakrabban vízválasztó. A régió ma mintegy 14 állam osztozik.

Az alábbiakban kísérletet teszek a térség nyelvi helyzetének vázolására. Közép-Európában mintegy 15 olyan nyelv van, amelyet legalább egy államban, vagy annak meghatározó részén első nyelvként

* Az előadás az RSS program támogatásával készült.

használnak, tehát a kommunikáció minden szintjén van szerepe. Mellékletünk, mely a nemzetiségi (nyelvi) keveredést ábrázolja (i. m. 106.), az 1930-as népszámlálások adatait tükrözi, azonban azóta nem készült olyan elemzés, amely tudományos hitelesség szempontjából vetekedhetne vele. Megjegyzésként az alábbiakat kell hozzáfűznünk:

1. A háború utáni események következtében Ausztriát nem számítva megszűntek az összefüggő német többségű területek (kitelepítés, önkéntes elvándorlás), az Isztria szláv többségű lett az olaszok kitelepítésével.

2. A lakosságcserek, illetve elvándorlások, menekülések következtében mind Magyarországon, mind Szlovákiában megváltoztak a magyar–szlovák etnikai arányok.

3. A határok átjárhatóságának drasztikus korlátozása miatt a többségi nemzettömbtől való elzártság elindította, meggyorsította, bizonyos helyeken befejezett ténnyé tette az asszimilációt (burgenlandi magyarok, horvátok, magyarországi szlovének, horvátok stb.).

4. Az iparosodás a legtöbb érintett országban olyan belső migrációval járt, amely a nagy iparterületeken változtatta meg az etnikai arányokat, és homogenizálta a nyelvhasználatot.

5. A régió északkeleti sarkában a volt Szovjetunió területén nagy létszámú, főként városlakó orosz kisebbség telepedett le.

6. A cigányság a térképészeti eszközeivel regisztrálhatatlan.

7. A makedónt nem számították önálló nyelvnek.

8. A délszláv háború nyelvi következményei még nem véglegesek. Azt sem tudjuk sajnos, hogy ez volt-e az utolsó.

Összességében mégis azt mondhatjuk, a politikai szándékok sem tudták ezidáig létrehozni az ún. nemzeti államokat, és ha a térképre nézünk, nehezen tudnánk olyan 100 km sugarú kört rajzolni, amely ne érintene legalább két nyelvi közösséget. Dalmáciától északkeleti irányba indulva pedig Galícia északi határáig van egy olyan összefüggő sáv, amely megszakítás nélkül legalább két-, de általában ennél is többnyelvű, és a második nyelv is a lakosság legalább 10 %-ának anyanyelve.

Az idézett atlasz 105. lapjának térképe azokat a területeket emeli ki élénk színekkel, ahol 75% feletti nemzeti többség van. A fehérrel jelzett területeken 1930-ban nem volt. Mára ez a helyzet is módosult. Ha azonban még egy pillantást vetünk az 50% feletti értékeket mutató térképre (i. m. 101. l.), itt is jócskán találunk fehér foltokat.

Végül a 125. lapon levő térkép a magyarság elhelyezkedését mutatja térségbeli szórányaival együtt. Ezek a szórványok részben megsemmisültek, helyettük részben újak jöttek létre.

A nyelvek és a nyelveket beszélő közösségek viszonyának megértéséhez célszerű még egy pillantást vetni a népesség eloszlását, illetve a településhálózat sűrűségét áttekintő vázlatra. Ebből leolvasható, hogy a magas hegygerincek kivételével nincs olyan természetes akadály, amely a különböző népességek folytonosságát megszakítaná, természetes határvonalakkal egyben nyelvhatárokat is képezne.

A térségben nincs olyan nyelv, amely lélekszámában lényegesen túlsúlyban lenne a magyarral szemben. (A németiség zöme kívül esik a jelölt területen.)

A nyelvoktatás mai képe:

1. Anyanyelvű és anyanyelvi oktatás
2. A környezet nyelvének oktatása:
  - idegennyelv-oktatási módszerekkel
  - anyanyelv-oktatási módszerekkel
3. Idegennyelv-oktatás:
  - az anyanyelv bázisán
  - a környezet nyelvének bázisán

(Az előadásban e formák elemzése is elhangzott.)

Az elképzelt jövő:

1. Az anyanyelvi oktatás erősítése a többnyelvű környezetben.
2. Első idegen nyelvként a többnyelvű térségek egynyelvű határsávjában is lehetővé tenni a szomszéd nyelvének tanulását.
3. Az alsófokú oktatásban egy térségbeli és egy "világnyelv" oktatására kellene lehetőséget teremteni. A térségbeli nyelv elsajátítását iskolán kívüli módszerekkel olcsón hatékonyabbá lehetne tenni (szomszédolás).
4. A középfokú iskolában ösztönözni kellene a jelenleg oktatott nyelveken kívül az alapfokon megismert nyelv továbbvitelét.

Feladatok a kutatók és az oktatáspolitikai számára:

1. A létező többnyelvűségnek a jelenlegi megvalósulásában való kutatása, a tanulságok oktatáspolitikai és oktatásmódszertani megfogalmazása.
2. Az interkulturális kapcsolatok kutatása.
3. A kis nyelvek mint idegen nyelvek számára nyelvtanárképzés, illetve ennek tudományos megalapozása.
4. A felnőttoktatás e területre való kiterjesztése.

Ami ezeken túl még elmondható volna, az a politikusok dolga, illetve az oktatás talaján felnőtt többnyelvű értelmiségi eliteké.

*III.**SZOCIOLINGVISZTIKA*

A magyar nyelv mint lingua franca (?)

Balázs Géza

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Minden élő nyelvnek van első (primer, belső) funkciója, ez az etnikumon belüli kommunikáció. A második (szekunder) funkció kialakulása külső tényezők függvénye.

A nyelvek funkciója a belső és külső kommunikáció szempontjából:

első	etnikumon belüli	intralokális
második	etnikumok közötti	interlokális

A nyelvek alapvető - antropológiai - törvényszerűsége a konvergencia és a divergencia. Nem csak a nyelvváltozatok, hanem a nyelvek is mutathatnak konvergencia - összetartó - fejlődést. A történelemben kialakult erőközpontok nyelvi kisugárzást is jelentenek. Így válhat egy nyelv intralokálisból, belső zárt körben használtból interlokálissá; etnikumok közötti használatúvá. Az intralokálisból interlokálissá válás első lépcsőfoka föltétlenül a kétnyelvűsödés. Két nyelv (nép) egymás mellett élése megköveteli a közös kommunikációt. Az egymás mellett élők esetében a közös kommunikáció alapvető szükséglet. Beszélni ugyan nem muszáj, de fennmaradni igen. A fennmaradáshoz társadalmi szinten azonban már szükséges valamilyen minimális kommunikáció. Ilyen esetben az egyik etnikum "enged", megtanulja a másik nyelvét, létrejön az egyoldalú vagy a kiegyenlített kétnyelvűség:

A	--><--	B	(egynyelvűség)
AB	-----	B	(egyoldalú kétnyelvűség)
A	-----	BA	(egyoldalú kétnyelvűség)
AB	-----	BA	kiegyenlített kétnyelvűség)
A	-----	A	(nyelvcseré, B elhagyta nyelvét)

A helyzet több etnikum találkozásakor vagy együttélésekor bonyolódik. Fennáll a lehetősége annak, hogy további nyelveket sajátítsanak el. Pl.

A	--><--	B	--><--	C
AB	-----	BC	-----	CA

Ebből látható, hogy többes kétnyelvűség alakult ki, de mindhárom nép nem érti meg egyszerre egymást. Ha például egyszerre, egy időben lenne szükség a kommunikációra, valamelyik számára tolmácsolni kell.

A sok kétnyelvűség helyett jobb, praktikusabb, ezért egyszerűbb megoldást jelent a lingua franca, a közvetítő nyelv.

A	--><--	B	--><--	Cn
AX	-----	BX	-----	CnX
				(X=lingua franca)

A lingua franca szó szerint frank nyelv-et jelent, tehát egy konkrét nyelvet. Eredetileg annak az olasz alapú nyelvváltozatnak a megnevezése, amelyet a keresztes lovagok használtak érintkezési nyelvként a Földközi-tenger keleti partvidékén. "Ez a nyelvváltozat a különböző országokból a Szentföldre vonuló, különböző nyelvű keresztes lovagoknak és a helyi lakosoknak a nyelvi kapcsolatából jött létre" (Kiss, 1995: 260). "A sabir a Mediterráneum (később még nagyobb terület) lingua francája volt: a középkorban keletkezett, legalább a keresztes háborúkig nyúlik vissza, s egész a 20. századig fennmaradt" (Wardhaugh, 1995: 54). Ez a nyelv újlatin és arab elemekből ötvöződött, s a nyugat-európaiak, arabok és törökök kommunikációját szolgálta.

A lingua franca "olyan nyelv, amelyet eltérő anyanyelvű emberek használnak szokásszerűen, hogy megkönnyítsék az egymás közötti kommunikációt" (Wardhaugh, 1995: 54). Lényegében lingua

francának számít a kereskedelmi (karaván-) nyelv (hausza Nyugat-Afrikában, szuahéli Kelet-Afrikában), az érintkezés, összekötő vagy vehiculáris nyelv (a görög koiné az ókorban), a nemzetközi nyelv (a mai angol a világ nagy részén) vagy a segédnyelv (eszperantó vagy az alapangol, a Basic English).

Több nagyhatású lingua francát ismerünk. Ilyen volt az ókorban a sumér, az akkád, az arámi, ekkor és ezt követően a görög és a latin nyelv. A világ egyes részein pl. az iszlám hatására az arab vált közvetítő nyelvvé. A hindi a soknemzetiségű Indiában tekinthető összekötő nyelvnek. Bizonyos korszakokban és területeken a német, illetve a jiddis is működött lingua francaként. Észak-Amerikában a 19. század második felében az amerikai indián nyelvekből létrejött a csinuk lingua franca, illetve ugyanilyen szerepbe került a siksági jelnyelv is (Wardhaugh, 1995: 55). Látható, hogy a lingua franca szemiotikai irányból is megközelíthető: a sztenderd jelnyelvek a különböző nyelveken vagy jelnyelveken beszélők összekötő "nyelvei" lehetnek. Mindennapos tapasztalat, hogy ha két, egymás számára ismeretlen idegen nyelvet beszélő ember találkozik, akkor először nagyobb (erősebb) hangon próbálják meg mondanivalójukat megértetni (mintha csupán a hangerő miatt nem értené meg őket a másik), utána pedig mozgásos jelekkel.

Korlátozott földrajzi, időbeli környezetben bármilyen nyelv lehet közvetítő nyelv. Természetesen erre nagyobb esélyük van a nagy földrajzi területre kisugárzó, jelentős gazdasági, ideológiai, politikai stb. "erőt" hordozó társadalmak nyelvének. E külső nyelvészeti jelenségeken túl a lingua francák kialakulásának nyilvánvalóan belső nyelvi tényezői is lehetnek.

A lingua francák létrejöttéhez a történelem tanúsága szerint a hódítás, a fejlett kereskedelem, az ideológia (szakralitás), a tekintély, az urbanizálódás, a földrajzi elmozdulás (migráció és mobilizáció) és a világgommunikációban betöltött szerep segít hozzá. Minden lingua franca egyúttal nemzetközi integrálódási folyamatot is jelez.

A lingua francák létrejöttéhez tehát általában a kétnyelvűségi tendenciákon át vezet az út, s együtt jár velük bizonyos egyszerűsödés, nyelvéveredés (pidzsinizáció, kreolizáció).

A magyar nyelv lingua franca-jelenségeinek föltételezését, illetve áttekintését három történelmi szituációban vizsgálom:

1. A magyarság honfoglalás előtti időszakában.
2. A magyarság kárpát-medencei letelepedésének időszakában.
3. Mai jelenségek alapján.

Előre kell bocsátani, hogy a magyar nyelv mai ismereteink szerint egyik korszakban sem tekinthető tipikus lingua francának. Inkább csak elszórt, de dokumentálható esetekről, jelenségről van szó, amelyek csupán jelzik a közvetítő nyelvi funkciót. Hogy mégis érdemes erről a témáról szólni, az a továbbiakból kiderül.

A magyar nyelv kialakulásáról, s különösen az ősmagyar nyelvről, ennek a nyelvnek a vándorlások alatti életéről még keveset tudunk. Ha az adott korról és helyről származó tekintélyes történelmi, régészeti és néprajzi adalékot összevetjük a nyelvtudomány viszonylag egyenesvonalú fejlődésrájzával, nem lehetünk egészen nyugodtak. Ha az uráli--finnugor nyelvelméletet a maga helyén, a nyelvtudományban tárgyaljuk, kizárhatjuk kétségeinket. De a többi tudományág adatait vizsgálva, aligha értjük meg nyelvünk fejlődéstörténetét, s nehezen kapunk választ arra a kérdésre: miként maradhatott ilyen jelentős interlingvisztikai környezetben uráli--finnugor gyökerű a magyar nyelv, és egyáltalán: hogyan, miként érthették meg magukat elődeink. Különösen olyan korban, amikor mind térben és mind időben ugyan szűkebbre volt szabva a kommunikáció, az érintkezés, de az együttélő, sőt egybeolvadó népeknek mégis csak meg kellett egymást érteniük.

Bizony keveset tudunk a kezdetleges, primitív kommunikációs környezet interlingvisztikájáról. Ha a mai képet vetítjük vissza, akkor azt gondolhatjuk, hogy a magyaroknak a vándorlások során föltétlenül két- vagy többnyelvűeknek kellett lenniük, esetleg nyelvcsere kellett átesniük, ha csak éppen nem a magyar volt valamiféle közvetítő nyelv, vagyis lingua franca. Ha a kor és a helyzet (vagyis az időszámításunk kezdete körüli időszak és a sztyeppe lét) szükségletéből indulunk ki, akkor a mai értelemben talán nem

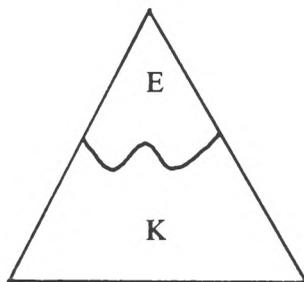
is beszélhetünk konkrét nyelvekről. László Gyula például - szovjet nyelvészeket is említve - nyelvláncokat említ. Gyanúba fogja a nagyszámú ún. "ismeretlen eredetű" és a "nyelvek külön életében" keletkezett szavakat, hátha ezek képezték a korábbi, eredeti állapotot és a rokonnak tartott népek közös szavai jelentették az összekötő, a közvetítő nyelvet. A nyelvtudomány a hegyekkel szétszabdalt völgyi nyelveknél már föltételezett ilyen tendenciát; a tág határú, folyókkal, erdőkkel szabdaltsztyeppéken miért ne történhetett volna ugyanez. Ilyen felfogás szerint a mordvin, a finn stb. nyelv eredetileg külön nyelv, majd az egymás mellé sodródásban alakult ki a közös jellegű nyelv. A finnugorság tehát nem ősalápot. A magyar nyelv is eredetileg egymáshoz közel álló nyelvek láncja volt. (Nem nagyon lehetett más, gondoljunk az amerikai indián vagy az ausztráliai bennszülöttek nyelvi kavalkádjára.) A sok nyelv (nyelvváltozat) egymáshoz közeledett, esetleg egy csoport rátelepedve a többire saját nyelvvel egységesítette a többit (vö. László 1987: 39–48). A társadalmi mimikri elmélete szerint a meghódítottak szokásaikban, így nyelvi szokásaikban is megpróbálják utánozni a hódítókat, a tekintélyesebbeket.

A mostanában igen nagy számban megjelenő "alternatív" elméletek rendszerint a magyar nyelv vagy "nyelvek" efféle közvetítő szerepével operálnak. Pl. "Az idegen törzsek egymás felé nyitottsága, a rengeteg kulturális és gazdasági érintkezési pont a saját nyelv mellett kialakította a sztyepei népek közös nyelvét, melyet az idegen népek úgy értettek, mint második anyanyelvüket. Valószínű, hogy ez a közös nyelv - a lovas, nomád törzsszövetségek általánosan használt keveréknyelve - lehetett az összekötő kapocs, amely lehetővé tette a szövetségek összekovácsolódását. A magyarság őseinek közös nyelve kezdetben ez a keveréknyelv lehetett, amely a közös vándorlás és letelepedés során magyar nyelvvé fejlődött. Amennyiben elfogadjuk, hogy a sztyepei népek egymás közötti kapcsolataiban nélkülözték a tolmácsot, úgy állíthatjuk, hogy az a keveréknyelv, amelyet a hunok, szkithák nyelvének is neveznek, gyökereiben a ma beszélt magyar nyelvben és nyelvjárásaiban él tovább. E közös második anyanyelv, mely a magyarság törzseinek esetében valódi anyanyelvvé vált, magyarázza azt, hogy honfoglaló őseinknek sem a Kárpát-medencében talált avarokkal, sem a székelyeknek nevezett töredékekkel, sem a Kelet felé a bolgárokkal, besenyőkkel - később a kunokkal sem - voltak nyelvi problémáik" (Röcsei György, 1994. - idézi pontosabb helymegjelölés nélkül Kiszely, 1996: 59; egy vessző általam pótolva B. G.). Kiszely István monumentális terjedelmű őstörténeti munkájában, valójában inkább a kérdés irodalmának, elképezéseinek kompilációjában több helyen is említi, illetve feltételezi a több nyelv közötti kiegyenlítődést, a sok forrásból táplálkozást, illetve egy esetleges lingua francát vagy keveréknyelvet.

Hipotézisként feltéve, de bizonyíték híján egyelőre meg nem engedve valamilyen "erőnyelv", "tekintélynyelv" játszhatott a magyar őstörténetben lingua franca szerepet. A történeti szociolingvisztikára hárulna a szerep, hogy ezt részletesebben feltárja, akár kísérletekkel, összevetésekkel modellálja ezt a jelenséget. Például a hasonló, vándorló, kereskedő népek között a vehiculáris nyelvvé válás mai, illetve ma is dokumentálható jelenségeivel. Az új-guineai Vitiaz Strait-ben a Bilibili-sziget lakói (200--250 kereskedő és kerámiaégető) a velük gazdasági kapcsolatban álló összes közösség nyelvét kollektíve ismerik, néhányan pedig minden egyes közösség nyelvét ismerik, amelyekkel kereskedelmi kapcsolatot alakítottak ki (Hymes 1988. II/112). Nyugat-Afrikában a bambara nyelv terjedt el, s lett karavánnyelv azért, mert a bambara a kereskedők, a karavánok nyelve, de az is tény, hogy a bambara nyelvi szerkezete egyszerű (Szerdahelyi, 1989. 186).

Aligha hihető, hogy az Uráltól a Fekete-tengerig, fél európai területen, a máig nagy nyelvi titokként kezelt Kaukázus közelében mozgó magyar csoportok ne kerültek volna a megmaradás érdekében többször és többféle ilyen nyelvközi helyzetbe, amelynek a későbbi nyelvre is hatással kellett lennie.

Géza fejedelem és Szent István király udvarában valószínű nyelvi kavalkád uralkodhatott. Itt már szükség és persze lehetőség is volt tolmácsokra (honfoglalás előtti török eredetű szó a magyarban, amely minden török nyelvben, valamint a kaukázusi nyelvekben, a szláv nyelvekben s a románban is megtalálható; vö. TESZ 3/935.). Tolmácsok segítették a kancellária munkáját. Hamarosan a latin, a patria lingua lett az írásbeliség, az iskolázottak emelkedett szerepű (E) lingua francája. Közönséges, köznapi környezetben (K) a magyar vagy más helyi nyelv szolgált (vö. Balázs, 1996: 78).

A nép a megfigyelések szerint általában egynyelvű, bár a magyar nép történetében az etnikai sokszínűség, egymásra rétegződés miatt ez sem törvényszerű. A középkortól kezdődően a földrajzi környezet hatására lokálisan a magyar és más nyelvek is lingua francaként szolgálhattak. Mivel a Magyar Királyság alapvetően soknemzetiségű volt, egyes területeken helyi, idegen nyelvi beszédzigetek jöttek létre. Sőt azt is említik, hogy volt, ahol egyáltalán nem beszéltek magyarul. A sokféle kétnyelvűségi szituációban a magyar nyelv is korlátozottan szerepet kaphatott a különböző nyelvek közvetítő kommunikációjában. Brassótól Pozsonyig ezen a nyelven lehetett biztosan a hétköznapi életben kommunikálni. Tehát a brassói német és a pozsonyi szlovák lingua francaként használhatta a magyart. Más kérdés, hogy a pozsonyi szlovák föltehetően tudott németül is, s akkor az ő kétnyelvűsége elég volt a brassói némettel való érintkezésre. A magyar nyelv lingua franca szerepére a példákat szaporíthatnánk a tokaji görög kereskedő és a ráckevei szerb, az őrségi vend (szlovén) és a soproni német, a zempléni ruszin és a bihari román esetleges vagy rendszeres kapcsolattartásának földidejével.

Egy lingua franca terjedését nagyban elősegítik spontán vagy stratégikus "nyelvtervezési" okok is. A francia nyelvet például sok helyen erőltették, a hibás franciát megbélyegezték. Az angol változatai azonban elfogadott változatok (vö. Kiss, 1995: 265). Ugyanilyen liberális a magyarul beszélés hagyománya: "mindenkit elfogadunk a beszélőközösség tagjának, aki csak valahogy beszél magyarul (szemben néhány nyugat-európai nyelvközösség szigorúbb hagyományával), ezért a magyarországi magyar nyelvközösségbe történő nyelvi integrálódás (akárcsak időleges integrálódás) nem nehéz és nem kellemetlen feladat" (Szépe, 1991: 154).

Nem kívánom azonban erőltetni a magyar nyelv lingua franca jellegéről állítottakat. Sokkal inkább valószínű az, hogy a magyar nyelvek éppen a nyelv belső, szerkezeti jellegéből adódóan nem hagyatkozhattak tömegesen és kizárólagosan a lingua franca kínálta kényelmes megértésre és megértetésre, hanem éppen nem bízva e lingua franca (vagyis a magyarnyelvűség) működésében, a kapcsolattartás, az együttműködés, a megértés érdekében más nyelveket tanultak; inkább kétnyelvűségi szituációkat hoztak létre. Nagyon sokan leírják, hogy a magyarok előzékenyen megpróbálják a másik nyelvét elsajátítani; ha tíz magyar és egy román találkozik, akkor is hajlamosak románra váltani a szót. Ujváry Zoltán egyik tanulmányában tucatnyi példát idéz magyar falvak, tájak elszlovákosodására (Ujváry, 1994: 177--90). Pl. Nógrád, Hont, Nyitra, Bars, Komárom, Pozsony megyék magyar falvainak szlovákká asszimilálódása. Ezek a tények részben ellentmondanak a sokszor hallott egyoldalú elmagyarosító vádaknak, és sokkal inkább egyfajta nyelvi kiegyenlítődést mutatnak, mint egyoldalú tendenciát.

Korunk "népi" kereskedelme: a szocialista, posztoszocialista, illetve az azok közvetlen szomszédságában lévő kapitalista országok teremtették meg a magyar nyelv életében a harmadik olyan időszakot, amikor újfajta, modern magyar alapú kétnyelvűségről ejthetünk szót. Ebben fő szerepet praktikus okok játszanak: a magyar nyelv több országban való beszéltsége, a magyarok kedvelt mobilitása (kereskedelmi és turisztikai célú utazásai) stb. A modern magyar kétnyelvűség tanulmányozható a határokon belül, az ún. KGST-, jugoszláv-, lengyel- vagy kínai piacokon. A határokon túl a magyarlakta területeken élő más nyelveknél szintúgy megfigyelhető, mint a drinápolyi és isztambuli bazároknál, ahol nem csak élőszóban használják a török kereskedők nyelvünket, hanem feliratokon, reklámcédulákon is. De hasonló a helyzet az észak-olasz városokban (Treviso), újabban pedig a görögországi Korfu szigeten. Itt több helyen magyar nyelvű kiírások olvashatók, magyar nyelvű prospektusok, könyvek vásárolhatók, és általában magyarul köszöntik a magyarokat. Még a távoli egyiptomi bazárban is hallani magyar szót; a Nilus-deltában lévő Manszura városát pedig Kis-Magyarországnak nevezik, állítólag az összes kandidátus nálunk végzett. Mindez nem lingua franca. De lingua francává vált magyar nyelvről beszélhetünk olyan esetben, amikor az egyiptomi arab tanár a

spanyol anyanyelvű kubaival, vagy a kanadai francia a vietnamival magyarul beszélget - történetesen azért, mert Magyarországon tanultak mindketten (vö. Kiss, 1995: 260).

A magyar nyelv életében a lingua franca-jelenségek nagy titkot tehát legföljebb a vándorlások időszakában jelenthettek. Később a többirányú - kiegyenlített - kettős- és többesnyelvűség volt a jellemző; s ennek során találkozhatunk mind a magyar nyelvre, mind más, szomszédos nyelvekre vonatkoztatható korlátozott "vehikuláris", lingua franca szereppel. Mély gyökere van tehát a magyarságnál a népi interlingvisztikának, jelesen a gyakorlati idegennyelvtudásnak! Példáimmal azt is igazolni kívántam, hogy az emberiség, s így a magyar nép történetében sem kivételes állapot a többnyelvűség. Természetes tanulási módszerekkel a történelem során sok nép jutott el a többesnyelvűséghez.

Irodalom:

- Balázs Géza, 1996. Az államnyelv ezeregy száz éve Magyarországon. *Valóság*, XXXIX/6. 75--84.
- Hymes, Dell, 1988. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. II/86--132. In: *Nyelv, kommunikáció, cselekvés I--II*. Vál. és szerk.: Pléh Csaba, Siklaki István, Terestyéni Tamás. Tankönyvkiadó, Bp.
- Kiss Jenő, 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Kiszely István, 1996. *A magyarság őstörténete I--II*. Püski, Bp.
- László Gyula, 1987. *Őstörténetünk*. 3. kiadás. Tankönyvkiadó, Bp.
- Szépe György, 1991. A "magyar mint idegen nyelv" néhány interdiszciplináris kérdése. 145--84. In: *A magyar mint idegen nyelv fogalma*. Szerk.: Gay Béla. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Bp.
- Szerdahelyi István, 1989. *Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak I*. Tankönyvkiadó, Bp.
- TESZ = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. Főszerk.: Benkő Loránd. Akadémiai, Bp.
- Ujváry Zoltán, 1994. *Kapcsolatok és párhuzamok*. Debrecen (Folklor és etnográfia, 78.)
- Wardhaugh, Ronald, 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég, Bp.

A párbeszéd strukturális törvényszerűségei és a társadalmi kisebbségkutatás

Bárkán György

Psychotest Lélektani Laboratórium, Budapest

Nyelv, beszéd, szöveg és dialógus összefüggéseit sokáig megoldottnak tekintette a nyelvtudomány: néhány egyszerű tétel megállapítását elegendőnek tartotta a részletkutatások elvi megalapozásához. A valóságban azonban ezek az általános alaptételek mindig nyitva hagytak néhány kérdést, amelyek a századfordulótól, a saussure-i nyelvtudomány kialakulásától a közelmúltig periférikusnak tűntek, s csak jóval később kerültek az érdeklődés középpontjába.

A beszédben létező nyelv - a saussure-i alap gondolat - nem merítette ki teljes egészében nyelv és beszéd kölcsönhatásának problémáját, a nyelvi elemek szemantikai elemzése pedig a valódi jelentés kialakulásában a mondatnál nagyobb egységek, a szövegek problémáira hívta fel a figyelmet.

A létező szövegek szervezési elveinek két általános, kiindulópont-jellegű modellje létezik:

1. A közlésben megvalósuló funkciók rendszerének Jakobson-féle leírása;
2. A közlés általános modellje: a beszélő - kódolás - csatorna - dekódolás - hallgató diagramm.¹

A megvalósuló közlés folyamatában a funkciók rendszere az intenció függvényében rendeződik el, ill. esetről esetre átstrukturálódhat, s a domináns szerepet más-más funkció veheti át. A szövegek generálásának elvi határa a hallgatónál húzható meg, így a természetes szövegek természetes határokkal jellemezhetők. A valódi kommunikáció azonban kétirányú: a beszélőtől a hallgatóig, s vissza, mikor a hallgatóból beszélő lesz. **A természetes szövegek természetes létmódja a párbeszéd, amely két vagy több résztvevőjénél a kommunikatív szerepcserék, a beszélő-hallgató pozíció-váltakozásával irható le.** Mégpedig két szinten is: élő emberek szociokulturális rendszerek tagjaként folytatott kommunikációjaként, s intézményesített formában, irodalom, művészet, sajtó, tömegkommunikáció, politikai-társadalmi fórumokon elhangzott megnyilatkozások stb. rendszerében. Ez utóbbi a társadalmi párbeszéd, ahol a beszélő-hallgató viszony közvetetté válik, s ezért kétirányú kommunikatív szerepcserék nem mindig jöhetnek létre, nem születnek nyílt válaszoló megnyilatkozások. Ezért itt a szöveg természetes határa a közlemény anyagi határával esik egybe, maga a szöveg pedig változatlanul fennmarad, s többször is megismételhető. Meg kell azonban különböztetnünk a nyílt és látens választ, mert informális kiscsoportok utólagos megbeszélésekben feldolgozhatják az intézményesített síkon közölt szövegeket, s egyének belső monológjait is tekinthetjük a kétoldalú kommunikáció pótlékeként létrejött válasznak.

Alkalmazott nyelvészeti szempontból a párbeszéd differenciált kutatása kettős haszonnal járhat:

1. Továbbfinomított nyelvészeti eszközökkel elősegítheti azon területek saját kutatásait, amelyek empirikusan vizsgálják a társadalmi élet szereplőinek megnyilatkozásait, a szociológiát, társadalomlélektant, s ezen belül a pszicho- és szociolingvisztikát. Ezek nemcsak önálló kutatási eredményeket létrehozó diszciplínák, hanem tételei, megállapításai mérési-vizsgálati módszerekké is válnak, amelyekkel azután tovább gazdagíthatjuk a szociológia és lélektan saját eredményeit.

2. A párbeszéd, mint szöveg, ill. mint szövegtípus vizsgálata elősegítheti a nyelvtudomány saját eredményeinek továbbfejlesztését is, főként mondat és szöveg, nyelvi és társadalmi jelentés, intenció, közlés és nyelvi szabályok egymáshoz való viszonyának területén. Beszélő és hallgató a fölcserélt szerepekben nem más, mint ugyanazon szubjektum két különböző megnyilatkozása: Chomsky fogalmait felhasználva a kommunikatív szerepek megcserélésével hol a kompetencia, hol a performancia jelenik meg.² Nyelvészeti szempontból ezért a további elemzés hozzájárulhat e két kategória egymáshoz való viszonyának további tisztázásához.

A párbeszéd empirikus vizsgálata különösen sok érdekes mozzanattal gazdagíthatja a társadalmi kisebbségek problémáinak kutatását, ugyanis ezen a területen sűrítve jelennek meg a kommunikáció problémái, maga a kutatás pedig - a tudatot szerkezetében, a nyelvet működésében vizsgálva - számos új nyelvészeti összefüggést tárhat fel.

I. Az empirikus kutatások

Ez az előadás az elmúlt évek alkalmazott nyelvészeti konferenciáin már ismertetett pszicho-szociológiai vizsgálatok metodológiai tapasztalatait kívánja feldolgozni.

A ténykutatások a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek, a háború lelki sérültjei (Holocaust-túlélők) s egyes etnikai kisebbségek (cigányok) kognitív és mentális sajátosságainak magnetofonos interjúkkal, kérdőívekkel folytatott vizsgálatából, s egyéni és csoportos pszichoterápia feldolgozott eredményeiből nyerte adatait. A vizuális és nyelvi jelrendszerek egymáshoz való viszonyával külön kísérlet foglalkozott.³

II. Párbeszéd és szocializáció

Performancia és kompetencia kérdéskörét Chomsky óta a generatív grammatikából vezetjük le, változatlanul nyitva hagyva azt a kérdést, hogy ez csupán nyelvelemzési szabályrendszer-e, vagy az agyvelő működésének antropológiai valósága? Bárhogyan is van ez az ontológiai kérdés, a közel félévszázados kutatási eredmények alapján úgy tűnik, hogy a beszélő és hallgató pozíciójának egyaránt van egy biológiai-antropológiai síkon meghatározott, s minden embernél azonos része, majd erre ráépül egy másik, szocio-kulturálisan meghatározott, s változékony terület. Az előbbi működését az agyfiziológiai kutatások alapjaiban már feltárták, megállapították a beszédközpontok helyét a homloklebenyben, s mérték a corticális aktivitás elektromos kísérőjelenségeit. Másik oldalról, a szociokulturális változókat pedig a szociológiai-társadalomlélektani módszerekkel ugyancsak meglehetősen mélységben vizsgálták már, hiányzik azonban az egységes, rendszerezett kifejtés, s a kettő közti kölcsönhatások tüzetes feltárása. (Valószínű, hogy a kettő között létezik egy kölcsönös átmenetet tartalmazó rész, amely az emberi filogenezis szempontjából releváns mező volna.)

A kommunikatív szerepcserék rendszere egyébként közvetlenül kifejezi, ill. meghatározza a pszichoszociológiai szerepek elsajátítását, eljátszását és teljesítését. Ezt a három alapvető szerepdimenziót különbözteti meg Goffmann és Garfinkel etnometodológiai írásaiban.⁴ A kommunikatív szerepcserék megfigyelési módszerrel leírhatók, ill. csoportosíthatók és elemezhetők (v.ö. Bales)⁵, s az a mintázat, amelyet egy ilyen megfigyeléssel rögzíthetünk, átfogóbb kommunikációs kategóriákba rendezve megmutatja az önkifejezés, a presztízs és hatalom dimenzióit. A szerepcserék által határolt szövegszegmentumok nyelvészeti elemzése pedig (pl. mondatformák, szintagma-típusok gyakorisága, a komplexitás, mélység, sűrűség, a közölt információ-mennyiség stb.) kifejezi a szerepfunkciók teljesítésének minőségét. Ebben végül a beszélő önkifejezése is megmutatkozik, amely alapvető feltétele a társadalmi párbeszédbe való bekapcsolódásnak.

Habermas Chomsky fogalmait továbbfejlesztve a nyelvi síkon túl megkülönbözteti a kommunikatív kompetencia és performancia fogalmait. Ezeknek logikai terjedelmében a nyelvi síkon túl észlelhető kognitív sajátosságai - amelyek lingvisztikai szempontból a pragmatika területére sorolhatók, ill. metalingvisztikai szerepkörrel bírnak - különösen fontosak a társadalmi párbeszédbe való bekapcsolódás szempontjából. Habermas egyébként az univerzálé kérdéskörét tárgyalva megkülönbözteti a dialógus-konstituáló és a monológikus szinthez tartozó értelmezési sémákat. Az előbbiekhöz tartoznak nyelvi szinten pl. a felszólítás és a tagadás, a személyes névmások, a megszólítás stb., míg a másodikba a lehetséges denotációk rendszere, az operátor-elemek, a deiktikus formátorok stb.

Vitatható a dialógikus és monológikus merev szembeállítása, véleményünk szerint a belső monológ nem más, mint a párbeszéd intrasubjektív folytatása, amelyet a múlt értelmező-kognitív sémái és a jövőre irányultság egyaránt meghatároz, s élethelyzetről élethelyzetre váltakozva, ill. az intenció függvényében újra s újra átírt belső élettrajzá válik.⁶

Az intersubjektív történéseket meghatározó belső faktorok között kiemelkedő jelentősége van a Másik Ember képének, ill. a szocializáció folyamatában kialakuló Általánosított Másiknak, aki a belső monológok tulajdonképpeni címzettje. Valójában olyan belső monológ nincs, amely még utalást sem tartalmaz más emberekre, vagy ne irányulna legalább a bennem élő Általánosított Másik képe felé. Lacan a strukturális nyelvtudomány módszereit alkalmazva a pszichoanalízis területén igen szépen mutatja ki, hogyan jelenik meg az előzetes képzetek alapján, tulajdonnévvel megjelölve az a kép, amelyet azután a gyermek önmagára vonatkoztatva elsajátít. A tükör-stádiumban a gyermek visszatükrözi a szülők róla alkotott képét, s ebben a visszatükrözésben egyúttal meghatározza a szülőkhöz való

viszonyát, kialakítja benső képmásukat, amely azután az Általánosított Másik képének kiindulópontjává válik, s ezeket a képzeteket, miként őt a szülők, ugyancsak névvel jelölve foglalja össze.

Így alakul ki az interszubsztívítást közvetítő szubsztív rendszer, amely mind a monológikus, mint a dialógikus univerzálék közös benső alapjává válik.⁷

A párbeszéd igen fontos szerepet játszik a szocializáció folyamatában, a születés pillanatától kezdve a felnőtté válásig a gyermek és szülő közti kommunikáció rendszerén belül a nyelvi sík fokozatosan veszi át a vezető szerepet. A gyermeknyelv fejlődésére vonatkozóan igen gazdag magyar nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre, Lengyel Zsolt és Sugárné Kádár Júlia összefoglaló munkái pedig részletesen megvilágítják magát a fejlődési folyamatot.⁸ Ebből itt három kritikus mozzanatot emelünk ki, amelyek éppen a párbeszéd keretei közti értelmezés kulcsjelentőségű pontjait alkotják. Ezek: a nyelvhasználat üvegablak jellege, az egocentrikus beszéd, s a bizonyos életkori periódusokban ismételt jelentkező ún. 'mi ez?' korszak. A harmincas évektől kezdve a francia és orosz gyermekpszichológusok éppen gyermeknyelv és szocializáció összefüggéseivel kapcsolatban folytattak egymással hosszasan elnyúló, s egymást inkább kiegszítő, mintsem cáfoló vitát (Piaget, Vigotszkij, Luria stb.).⁹

A nyelv üvegablak jellegű használata a gyermeki fejlődés azon korszakában észlelhető, amikor még a tárgyak és szimbolikájuk hatása erősebb, mint a nyelvi megjelölésé, vagyis ez utóbbi csupán a játékban jelentkező szimbólumokra való "rálátást" azok hatását közvetíti, "ablakot" a külvilágra. Az egocentrikus beszéd a nyelvhasználat egy sajátos periódusában jelentkezik, mikor az önmagában játszódó gyermek ezt a tevékenységét beszéddel kíséri, ez a produkció azonban nem tartalmazza a dialógus-konstituáló elemeket, olyan, mintha önmagának címezné. Kísérletileg kimutatott tény, hogy ez az egocentrikus beszéd felnőttek jelenlétében alakul ki, s lecsökken, ill. megszűnik, ha a gyermek egyedül marad. Sajátos formája tehát olyan dialógusnak, amelyből még hiányoznak a párbeszéd "differentia specifikái". E jelenség nyelvészeti elemzése még nem történt meg. A 'mi ez?' korszak jellegzetessége, hogy a gyermek kérdések pergőtűszerű sorozatában kérdez rá a világ jelenségeire, mégpedig életkori szakaszonként egyre elmélyültebb módon, vagyis a párbeszéd keretei között, s annak struktúrájában fogalom-meghatározások nagy tömegét sajátítja el. Valódi nyelvészeti elemzése még ennek a jelenségnek sem történt meg.

A párbeszéd kérdéseit szociolingvisztikai szempontból végső soron három szinten közelíthetjük meg (vö. Habermas id.m.). A fenomenológiai elemzés döntő területe a kommunikatív szerepcseréktől a társadalmi szerepek betöltéséig terjedő "szociális mező" vizsgálata. A tulajdonképpeni sík a nyelvjátékok fogalmi köréhez csatlakozik; a szövegszegmentumok és mondatnál nagyobb egységek szemantikai elemzésétől a jelentések életforma-szervező szerepének vizsgálatáig terjed. A hermeneutikai szint az önkifejezéstől és önértelmezéstől a társadalmi párbeszédbe való bekapcsolódásig terjedő tartomány.

JEGYZETEK

1. Jakobson, R.: Jel - vers - hang. - Gondolat, Budapest, 1969.
2. Chomsky, N.: Aspects of the Theory of Syntax. - The M.I.T. Press, 1965.
3. Bárkán, Gy.: Kép-kultúra-társadalom. I.-III. Fotóművészet, 1972/4, 1973/1. és 2.sz.
A jelentések ütközésének szerepe az interkulturális kommunikációban.
- A III. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián elhangzott előadás.
4. Garfinkel, H.: Studies in Ethnometodology. - Prentice Hall, 1967.
5. Bales, R.F.: Interaction Process Analysis - Cambridge 1951.
6. Habermas, J.: Válogatott tanulmányok. - Atlantisz, Budapest, 1994.
7. Lacan, J.: Ércirts. - Seuil, Paris, 1969.
8. Lengyel, Zs.: A gyermeknyelv. - Gondolat, Budapest, 1991.
9. Vigotszkij, L.Sz.: Gondolkozás és beszéd - Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1967.
Piaget, J.: Szimbólumképzés a gyermekkorban. - Gondolat, Budapest, 1978.
Lurija, A.Sz.: Válogatott tanulmányok. - Gondolat, Budapest, 1975.

Finnugor vagy közép-európai nyelvi identitás?

Bencze Ildikó

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest

A közelmúltban egy rádióműsorban az a meglepőnek tűnő kijelentés hangzott el, hogy észt nyelvészek sokkal fontosabbnak tartják az észt nyelv fejlődése szempontjából a jelenlegi kulturális környezetet, mint a történelem előtti idők homályába vesző finnugor nyelvrokonságot.

Jelenünkben, ebben a gazdasági és politikai integrálódás vágyától áthatott korban, nem túl vidám történelmi tapasztalatok után ez a felfogás érthető. De helytálló-e vajon? Saját nyelvünk történetére is visszatekintve be kell látnunk e felfogás jogosságát. A magyar szókincs szinte geodéziai metszatként őrzi a magyarsággal kapcsolatba kerülő népek korabeli kulturális szintjét. - Az eredeti finnugor szavak száma elenyésző (jöllehet ez az elenyésző hányad a szóalkotás kimeríthetetlen lehetőségeivel alapvető jelentőségű). Ha a direkt átvételekhez, jövevényszavakhoz hozzáadnánk a tükörfordításokkal nyert magyar szavakat, arra a megdöbbentő eredményre jutnánk, hogy "eredeti magyar" szókincs úgyszólván nem is létezik.

Ez az abszurd megállapítás szerencsére a nyelvek legtöbbször áll. Maga a nyelv, a magyar, "tízmillió titka" (hogy egyik külföldi hallgatóm szavaival éljek), létező valóság, amelynek valóban van egy rejtélye: hogyan tudott fennmaradni? Hogyan tudta megőrizni nyelvét egy közösség, amely nyelvileg olyannyira elszigetelt? Elszigetel-e egyáltalán a nyelv?

Ha ez igaz lenne, akkor a nyelvek képtelenek lennének alapvető funkciójuknak, a kommunikációnak a teljesítésére. Minden látszat ellenére nem a nyelvi közeg, hanem a társadalmi viszonyok okozzák az elszigetelődést: a szórványban élő kisebbségek nyelve pl. azért veszíti el produktivitását, mert nincs mögötte masszív társadalmi bázis. Beszélői egyre gyakrabban veszik át feldolgozatlanul a környező többségi nyelv kifejezőeszközeit, míg végül nyelvileg – és ezzel társadalmi-szociológiai szempontból is – beolvadnak a többségi közegbe.

A magyar nyelvvel ez nem történt meg. Nem az történt vele, mint a bolgár-törökök nyelvével, amelyet mintegy "lecséréltek" a szlávra (óbolgárra), mert az volt az alkalmasabb közvetítő eszköz az új társadalmi formációban. A magyar szókincs az új hatásokat mindig integrálva gazdagodott, és alkalmassá tette magát az új tartalmak kifejezésére. Az idegen szavakat saját hangzórendszeréhez idomítva szülte újjá. Ennek kedves és groteszk példái az úgynevezett lehullott kultúrzsavak, mint pl. a 'bokréta - bukéta', 'rokolya', 'fertály', 'maskara', 'potrohos', 'katrabontoskodik' stb.

Nyelvünk rendkívül erős átalakító és feldolgozó képessége módot adott – és úgy vélem, ad ma is – az új fogalmakat jelölő szavak, kifejezések szinte korlátlan befogadására.

Vannak olyan periódusok, amelyek rendkívüli mértékben felgyorsítják az új szavak beáramlását, a feldolgozást, emésztési folyamat tehát nem lehet teljes, vagy nem lehet egyidejű. Ezek a korszakok természetesen a nagy történelmi, gazdasági fordulók, amelyek bármilyen fájdalmasan is, a továbbélést, rosszabb feltételek esetén a túlélést jelentik a társadalom számára. Az ilyen történelmi idők végső soron a körülményekhez való alkalmazkodás képességét feltételezik, e képesség nyelvi vonatkozásaival együtt.

Az asszimiláció, egy másik rendszer elfogadása, az ahhoz való önkéntes idomulás általában a kevésbé életképestől az életképesebb, a fejletlenebbtől a fejlettebb irányába mutat. A társadalomnak ezek a mozgásai határozzák meg a nyelv változásait. Az asszimiláció társadalmi folyamat, és ha már a nyelvet érinti, akkor a társadalom önfeladásáról (vagy önfeladásra kényszerítéséről) beszélhetünk. Ez tehát nagyon is komoly politikai és nem nyelvi kérdés. Pozitív előjelű nyelvi asszimilációra is van persze példa, amikor a társadalom modernizálását szolgáló voluntarisztikus nyelvroformálás megy végbe: így alakult ki az olasz-francia alapú modern román nyelv.

A mi nyelvünk egész története során a pozitív irányú társadalmi alkalmazkodás hajlékony eszközének bizonyult. A magyarul beszélők közössége könnyedén és nagy számban vett át olyan szavakat, amelyek nélkülözhetetlenek voltak a fejlettebb társadalmi és gazdasági szervezettség elsajátításához. A

honfoglalás előtti korban nyelvünkbe került nagyszámú török (és perzsa) eredetű szó a nomád életmódról a letelepedett állattenyésztő életmódra való áttérésről, egy fejlettebb civilizáció elsajátításáról tanúskodik.

A magyarság kárpát-medencei letelepedésének is végeredményben ez az irányultság adja meg a jellegzetességét. A hódító átvette a hódítottak kultúráját, nem pedig átadta a sajátját. Ez az önkéntesség és a hódítottakkal kialakult szoros kapcsolat is belejátszhatott abba – a szükségesen kívül –, hogy a szláv szavak tömege jelen van a magyar társadalom életének minden metszetében mind a mai napig. Bármiről is beszélünk: a társadalmi szervezetségről, a hitelétről, a gazdaságról, a mindennapi élet jelenségeiről, a családi életről, a ruházkodásról, jelentős részben szláv eredetű főneveket használunk, még ha sem a minket hallgató szláv ajkú, sem mi magunk nem észleljük.

Viszont az oszmán-török hódoltság idejéből csak néhány ruhadarab, berendezési és használati tárgy neve maradt meg, nyilvánvalóan azért, mert a hódítást megelőzően a magyar társadalom berendezkedése modernebb volt, mint az oszmán-török hódítóké: nem lehetett tehát cél az ő társadalmi rendszerük átvétele. Ennek megfelelően ez a késői hatás alig hagyott nyomot a nyelvben, annak ellenére, hogy a két nyelv struktúrája és hangrendszere mutat hasonlóságokat, tehát elvileg elképzelhető lett volna nagyobb mértékű, mélyebb befolyás is.

Egészen más a helyzet azokkal a német eredetű szókincs-elemekkel, amelyek a Habsburg-uralom idején áramlottak be a nyelvbe. A német, a magyar társadalom minden szembenállása ellenére, a nyugati fejlődést Magyarországra közvetítő nyelv volt. Ennek természetes folyománya, hogy az ipar, a kereskedelem, a szolgáltatások, az otthon szférájának magyar szókincse rendkívül nagyszámú német szó tükörfordításával alakult ki, és ez a tükörfordítás-tömeg nemcsak a főneveket érintette, hanem az igéket is. Természetes, hogy ilyen esetekben az átadó nyelv szemlélete, a másik nép gondolkodás-módja is behatol a befogadó nyelvbe. Hogy erre mi a reakció, az a társadalom pillanatnyi igényeitől függ. Amikor a nyelvújítás idején lezajlott a nyelvben a modernizálási hullám, a megfelelő magyar szavak születése volt az elsődleges igény, tehát csak az ortológusok féltették az új elemektől a nyelvet. Az azonban még nekik sem jutott eszükbe, hogy a tükörfordítások a nyelvi rendszer kárára lehetnek. - A 19. század harmadik harmadában, amikor a nyelv már valóban alkalmasnak bizonyult minden új tartalom kifejezésére, feltűnővé vált a nyelvújítási szavak egy részének sutasága, más részének idegenszerűsége, és a nyelvi egyenetlenségek kiigazítása, ha úgy tetszik, a nyelvészeti szempont vált fontossá. Tulajdonképpen így simult be a nyelv rendszerébe utólag az, ami több évtizeden át idegenszerűnek és többek számára elfogadhatatlannak tűnt.

Ennek a gyakorlatilag állandó változási folyamatnak a következtében az átadó nyelv mindig nyomot hagy a befogadó nyelven, és végsősoron a gondolkodásmódon is. Az egy régióban egymás mellett létező népek gondolatformálása két okból is hasonló egymáshoz: az egyik ok a területi közelség, a másik pedig az, hogy mindig van egy "uralkodó" közvetítő nyelv, amely bizonyos okokból egy adott időszakban egy régió minden népének közvetít, és a saját szemléletének nyomait egyformán rajta hagyja az átvevő nyelveken. Ilyen nyelv volt hosszú évszázadokon át Európában a latin, később a francia és/vagy a német, jelenünkben pedig az angol.

Az "uralkodó" közvetítő nyelv megváltozása nagy társadalmi átrendeződésekhez köthető. Érthető tehát, hogy támad egy bizonyos félelem, amely elsődlegesen az anyanyelv romlásának, pusztulásának veszélyét jósolja ilyenkor, hiszen az új közvetítő nyelv hatása mellett a társadalomban jelentkező bizonytalanságok is azonnal megjelennek a nyelvben, akár a nyelvi tudat romlása formájában. (Annak kifejtésére, hogy ezen mit értek, most nincs lehetőségem.) A nyelv helyreigazító, korrekciós készsége azonban mindig működésbe lép, amikor ez szükséges. Mi saját anyanyelvünk eme készségét csodálhatjuk, de valószínűleg más népeknek is hasonló a tapasztalatuk önnön nyelvüket illetően.

Régióink országai szeretnének egy olyan integráció részévé válni, amelyben a nemzeti nyelv bizonyos szempontból szerepváltás előtt áll: az anyanyelv kizárólagossága megszűnik, és ha talán nem is ideál, de praktikus elrendő cél a többnyelvűség. Hogy ez nem a jövő utópiája, hanem a létező jelen, az mindennapi tapasztalatunk: a holland, dán, belga, finn társadalom fiatalabb nemzedéke számára a kétnyelvűség, nem ritkán a többnyelvűség természetes állapot, amelyet egyszerűen létezési stratégiának tekint. Az ideál az, hogy azon a nyelven szólaljanak meg, amellyel adott területen megértethetik magukat. Ez a szemléletváltás a kisnyelveket beszélők számára nem az önfeladást jelenti, hanem inkább

kitörést – hogy költői legyek – az anyanyelv édes bilincsből, amely – valljuk be – mozgásterünket és talán szemléletünket is leszűkíti bizonyos mértékig.

Néha groteszk és mucsai módon jelentkezik ez a szemléletváltás a mi régiókban. Átvesszük a külsőségeket, angol, francia vagy olasz személynevek, öszvér mozaikszavak mint cégnevek vannak hivatva jelezni egy-egy silány termékeket árusító bolt nemzetközi színvonalát, szellemeskedően kevert angol-magyar nevű pop-együttesek plakátjai, táncdalokból rossz helyesírással lopott grafiti-szövegek sértik a szemet – vagy "formálnak ízlést". A más nyelvek iránti nyitottság megnyilvánulásának gyermeki módja ez, és talán épp úgy ki lehet nőni, mint bármely más gyermekbetegséget.

Az új integrációs törekvésnek, szemben a középkori világ integráltságával, még látszólag sem az ideológia, hanem a gazdaság, a praktikum a mozgatórugója. Aki megfelel a praktikus igényeknek, az sikeres lesz, aki nem, az elvérzik. Több nyelv ismerete nagyobb eséllyel vezet a sikerhez, de a nyelvismeret eladhatósága még magánál a nyelvismeretnél is fontosabb. Hadd álljon itt erre egy példa: a BKE-n nemrégiben lezajlott CEMS-konferencián az egyik CEMS-hallgató megdöbbenésének adott hangot, amikor kiderült, hogy a nemzetközi vizsga, közvetett módon a hallgató egyéniségét is értékeli. A hallgatónak adott válasz teljesen logikusan az volt, hogy amikor valaki egy cég vagy egy ország üzleti vagy más érdekeit képviseli (esetleg nemzetközi szinten), akkor a nyelvtudással egyenrangú fontosságú az illető egyéniségének megnyerő volta, könnyedsége, esetleg humora, tehát azok a tulajdonságok, amelyek magát az egyént fogadtatják el. A bezárkózó magatartás, a szürke előadásmód csökkenti a tényleges nyelvtudás értékét. Ebből az a következtetés adódik, hogy a legindividuaisabb tulajdonságok képesek a közösség: a cég vagy egy egész ország számára gyakorlati hasznot hozni, vagy ellenkezőleg, kárára lenni. Végső soron nem túlzó az a végkövetkeztetés sem, hogy ebben a most formálódni látszó új világban az a jó közösségi ember, aki nagyon is eredeti egyéniség.

Az anyanyelv és a második-harmadik nyelv egymáshoz való viszonya, tágabban értelmezve a kultúrák egymáshoz való viszonya az a kérdés, amely sokakat aggodalommal tölt el, éppen a kisnyelveket beszélők között. Tény, hogy az etnikai gyökerek átértékelődésének is tanúi lehetünk. Ezt modellszerűen mutatja az, hogyan viszonyulnak eredeti kultúrájukhoz a mi régióinkból való kivándoroltak gyermekei. Több ausztriai magyar, illetve horvát hallgatóm egymástól függetlenül nyilatkozott erről a kérdéstről. Az etnikai gyökerek megőrzését magánügynek tartják, a befogadó országhoz való idomulást viszont mintegy állampolgári kötelességnek. (Olyan fiatalokról van szó, akiknek a családja nagy gondot fordított arra, hogy gyermekeik anyanyelvi szinten beszéljék a család eredeti nyelvét.) Tisztában vannak azzal, hogy számukra a kulturális háttér most már a szülők által választott haza, kulturális identitásukat az határozza meg. Ugyanakkor az etnikai identitás nyomai az eredeti nyelv megőrzésével megmaradnak, és ez nem identitászavart, hanem éppen ellenkezőleg, egyfajta magabiztosságot, szélesebb horizontot eredményez, ami önmagában is érték. Az ilyen többes identitású fiatalok életésélyei elvileg nagyobb lehetőségeket rejtnek.

A kérdés mármost az, hogy ez a többes identitás az egyéni haladás lehetőségein kívül milyen más, gazdaságon kívüli haszonnal vagy éppen veszteséggel jár? Nem alakít-e ki az egyénben valamilyen egyenkultúrára való igényt, nem növeli-e kommersz kultúra amúgy is létező veszélyét? Erre nyilvánvalóan nemmel kell válaszolnunk. Egyrészt a kommersz kultúra nem azokat fertőzi, akiknek több kulturális érték birtokában szélesebb látókörük van, hanem éppen a saját kultúrájukba vagy inkább szubkultúrájukba bezárkózókat.

Másrészt minden jelentős nemzeti kulturális érték az egyetemes kultúra része: ilyen értelemben nemzeti kultúráról beszélni bizonyos szempontból értelmetlenség, majdnem úgy az, mintha nemzeti tudományról beszélénk. A nemzeti kultúra ismeretét más kultúrák hatása nem veszélyeztetheti: ellenkezőleg, gazdagítja. (Ezt jól bizonyítja a népi kultúra, a népművészet.) Az identitásvesztés valóban meglévő veszélye másutt keresendő: a társadalmi értékek válságában, ami miatt az egyén elveszti tájékozódási pontjait. Csak a gyenge társadalom tagjai veszthetik el, akár készakarva, akár akaratlanul, a gyökereikhez való kötődésüket.

Reklámok - nyelvészeti megközelítésben

Bihari Márton

Bevezetés

Világunkban, s természetesen annak is főleg a kapitalista felén, a reklámok hallatlanul nagy jelentőségre tettek szert. Manapság gyakorlatilag lehetetlen egy új terméket forgalmazni jó reklámok, s elsősorban hatásos TV-reklámok nélkül. Éppen ezért nagyon fontos, hogy megtaláljuk a nyelv nyújtotta legjobb lehetőségeket, hogy a kívánt hatást elérjük. A legtöbb esetben egy terméket globálisan, egyidőben számos országban forgalmazznak, így a reklámokat általában számos célnyelvre kell lefordítani, ez pedig felveti a fordítók felelősségét e téren. Gyakran már az eredeti, forrásnyelvi szöveg is kívánivalót hagy maga után grammatikai, illetve szemantikai értelemben, akárcsak a következő példa:

*Don't kill your wife with work
Let electricity do it.*

A reklám Közép-Európában

Zuzana Jettmarová tanulmányában (1996) részletesen elemzi a reklámpiac helyzetét Csehországban. A közös történelmi örökség folytán Csehország újkori történelme nagyon hasonlatos a magyarhoz, hisz mindkét ország szocialista volt, így többé-kevésbé azonos tendenciák alakultak ki sok tekintetben. Így reklámok szempontjából is párhuzamokat találunk. Jettmarová a reklámozási módszerek négy fő periódusát különbözteti meg:

- 1) *A teljes átvétel időszaka (1990-1992)*: A nyugati reklámokat fordítás nélkül vették át, a közönség mindent idealizált, ami nyugatról jött. A reklámok eredeti nyelve jól sugározta a nyugati hangulatot, atmoszférát. A szó valódi, szó szerinti értelmében itt még nem lehet fordításról beszélni.
- 2) *A részleges átvétel időszaka (1992-1993 körül)*: Az eredeti képi rész, illetve a hang változatlan maradt, csak a verbális üzenetet fordították le, a szlogenek kivételével. Ez volt az első lépés a fordítás irányába. 1990-től 1996-ig a hangsúly a szó szerinti „fordításról” fokozatosan az „idiomatikus” fordításra tevődött át.
- 3) *A részleges csere időszaka(1993-1996)*: Itt már a képi és a hangi rész is módosult, illetve kicserélődött, a szó szerinti „fordítást” felváltotta az idiomatikus fordítás. Azonban a dalok és egyéb zenés betétek változatlanok maradtak.
- 4) *A teljes csere időszaka (1995 körül)*: Ekkor már valóban kommunikatív fordításról beszélhetünk, a kulturális eltérésekre is komoly hangsúlyt helyeztek.

A fordításnak itt két fajtáját különböztettük meg:

- a) *Szó szerinti fordítás*
- b) *Idiomatikus fordítás vagy adaptáció*

Néhány példa a szó szerinti fordításra:

- 1, *Bounty - The taste of Paradise*
Bounty - Az édenkert íze
- 2, *Always Coca Cola*
Mindig Coca Cola
- 3, *Cats would buy Whiskas*
A macskák Whiskast vennének

4, M&M - *It melts in your mouth, not in your hand*
 M&M - *Csak a szádban olvad, nem a kezében*

És egy jellemző példa az idiomatikus fordításra:

Signal. Because your family teeth should last for the lifetime
Signal. Mert fogainkra egy életen át szükségünk van

A „*Family teeth*” kifejezés elfogadott kollokáció angolul, de sem csehül, sem pedig magyarul nem az. Ezért a fordító ezt - helyesen - kicserélte a „*fogainkra*” kifejezéssel.

A szocialista tábor összeomlásával újra megjelent az *Európához való csatlakozás igénye*. Ez magával vonta a kommunikáció szükségességét, s ezáltal számos külföldi (és főként amerikai) motívum, elem beáramlását is, habár ezek átvétele csupán felszínes volt.

Néhány ok, amely felelőssé tehető e **gyenge, szegényes átvételért**. (Danes 1993/1995:28 Jettmarová idézi 1996) Ezek:

- a) *a külföldi nyelvek hiányos, elégtelen ismerete*
- b) *reakció az 50 évi elszigeteltségre*
- c) *minden nyugati átvitele, ami azelőtt tiltott volt*
- d) *az emberek többségének mentalitása, főleg a sznobizmus és a nyugati minta elvtelen követése*

3.2.1 A magyar reklám helyzete (Derényi András tanulmány alapján)

Egy reklám, mely sikeres volt nyugaton, nem feltétlenül váltja ki ugyanazt a hatást Közép-Európában. Ezért gyakran vágnak például Magyarországon forgatott képeket nyugati reklámokba, abban bízva, hogy így az „fogyaszthatóbbá” válik a közép-európai közönség számára.

Sok reklámszakember preferálja a *globális reklámokat a helyi, regionálissal szemben* (anyagi megfontolások stb.), de a fent említett okok miatt elterjedt a kettő ötvözése is. (Pl.: „Knorr” 100 négyzetméteres konyha ⇒ teakonyha, 40 éves, sportos, fitt hölgy ⇒ ideális nagymama)

A *magyar reklámpiacot 50-50%-ban német és amerikai reklámok uralják*. A *német reklámok* a harmonikus, boldog családot festik le, az *amerikaiak* inkább a sikerre, a tökéletességre és a szépségre összpontosítanak. Van *néhány francia és olasz reklám* is, ezek főleg erotikus jelenetekkel igyekeznek elbűvölni a nézőket.

Többé-kevésbé ugyanazok a reklámok mennek tehát nyugaton és nálunk, csak hogy a *társadalom fogyasztási szerkezete* Nyugat és Közép-Európában alapvetően különbözik, így a kereslet és kínálat nem találkozik, emiatt az emberek számára a reklámok többsége érdektelenné válik. A *meggyőzés folyamata* a reklámok talán legfontosabb eleme, ettől függ igazán egy reklám sikere vagy sikertelensége.

Korunk TV-reklámaint ismerve kétféle meggyőzési mechanizmus terjedt el leginkább:

- a) *A direkt módon való meggyőzés mechanizmusa* (más néven *mellékutas módszer*) és
- b) *Az indirekt módon való meggyőzés mechanizmusa* (más néven *főutas módszer*)

A direkt meggyőzési mechanizmus a reklám direkt módon próbálja meg meggyőzni, befolyásolni a nézőt, az érvelés általában egyoldalú, agresszív. (Pl.: OMO mosópor reklám, ahol egy antipatikus kopasz férfi taglalja a mosópor egysikúan kiváló tulajdonságait stb.)

Az indirekt meggyőzési mechanizmus közvetett módon igyekszik meggyőzni a nézőt, csak tényeket sorol fel, melyek hallatán a néző érveket és ellenérveket keres, elkezd mérlegelni. A tapasztalatok alapján ez a módszer sokkal hatásosabbnak tűnik, mert elgondolkoztatja a nézőt, aki ezáltal nem utasítja el a reklámot azonnal. (Ami, hadd jegyezzem meg, sokkal gyakrabban fordul elő az indirekt meggyőzési mechanizmus esetében.)

A TV reklámok nyelvhasználata

A magyar nyelvben a *tegezésnek és magázásnak* szigorú szabályai vannak, melyektől az angol nyelv – szerencsére, nem szerencsére? – mentes. Ha a formális „ön” megszólítást használjuk az angol „you” fordításakor, az nem fog elég személyességet sugározni az angol verzióhoz képest, a magyar tegező forma, a „te” viszont elfogadhatatlanul intim, személyes ebben a kontextusban. Mindamellettt hagyománya sincs a magyar reklámban a direkt, személy szerinti megszólításnak, ez nagyon idegenül hat. *Magyarul* inkább *általánosságban* „szólítunk meg”, illetve beszélünk. Ezen okokból az angol „you” személyes névmás magyarra fordításakor nagyon körültekintően kell eljárni, figyelembe véve a két nyelv szokásmechanizmusainak eltérő mivoltát. (Magyarországon néhány évvel ezelőtt az IKEA kezdte el reklámfüzeteiben a tegező forma használatát, ami sokszerűen hatott a magyar közönségre.)

Bízást kijelenthetjük, hogy *a reklámszövegek rögzülése nagyon alacsony fokú*. Ennek egyik feltehető oka a reklámok, hirdetések korlátozott és egysíkú eszköztára, mind verbális, mind pedig averbális értelemben.

Íme néhány fogalom és a hozzá kapcsolódó kifejezések, melyek a magyar tévében látható reklámokban előfordulnak: (Derényi András gyűjtése)

férfiasság: erő, vonzerő, valódi, kihívó, verhetetlen, megmentő, férfias

nőiesség: gyengéd, szép, bársonyos, tiszta

családias: boldogság, szeretet, családias, feloldódás, biztonság, hűséges

fiatalos: boldog, vidám, szeret, egészséges, csodás, tiszta, szenvedély, csók, örület feloldódás

minden szépre, jóra vonatkozóak: boldog, vidám, szeret, teljesítmény, egészséges, csodás, új, finom, forma, hatásos

A természeti, tárgyi környezet, melyet a reklámfilm bemutat többnyire ugyanannyira sztereotíp, mint a verbális rész: férfias fiatal férfiak, csókolózó pár, meztelen nő, fiatal, erotikus nők, boldog család, kék tenger, luxusautók, gyönyörű fürdőszobák, elegáns irodák stb.

Amit - a felmérések szerint - az emberek a leginkább nem kedvelnek a reklámokban, az az *obszcén beszéd*, illetve másodsorban (és meglepő módon!) a *tájszólás*. Így már érthető, hogy az olyan reklámok, mint „az orromat is tisztítsa” miért voltak bukásra ítélve. Még egy jelenség, amely taszítja a magyar publikumot, a *leplezetlen intimitás*. (egészségügyi betétek stb.)

Miért nem „élvezhető” az „enjoy”?

Az „enjoy” ige félrefordítása, helytelen magyar használata szintén gyakori jelenség. Az angol nyelvben az „enjoy” igének sokkal szélesebb a használati köre, mint a magyarban az „élni” igének, melynek jelentése sokkal szűkebb körű. Épp ezért nagyon ritkán fordítható az „enjoy” szó szerint, magyarul - általában - nem használható ugyanabban a kontextusban, mint angol megfelelője. Álljon itt erre egy kirívó példa, melyet egy hangtechnikai berendezés reklámjában olvastam: „*Élvezze a kiemelkedő hanghűsége!*” Jó lenne erre is odafigyelni egy kicsit...

Helytelen nyelvhasználat a médiában

A legtöbb reklám az USA-ból, illetve nyugatról érkezik. Gyakran már az eredeti változat is kifogásolható nyelvileg, főként stilisztikailag. A magyar verziók ezen többnyire csak tovább rontanak. Például a magyar tévében sokáig látható Pepsi reklám „*No cukor*” szlogenje kíméletlen támadás mind a magyar, mind az angol nyelvre nézve és azt hiszem, különösebb kommentárt nem is igényel. Egyéb „elrettető esetek:

Nestlé - a *legcsokoládébb* - A szlogen azt sugallja, hogy a főneveknek van középfoka. A tapasztalat pedig azt, hogy a gyerekek ezt el is hiszik. Ami talán még ennél is szomorúbb, hogy már az eredeti reklámban is ezt a fordulatot használták

Traubi - Traubit akarunk - Ennek a régi magyar reklámnak az esetében nem is igazán nyelvi helytelenséggel állunk szemben, hanem sokkal inkább egy kifogásolható nyelvi magatartás propagálásával.

A reklámok esetében ezeket a szlogeneket emberek milliói hallják nap mint nap. Még akkor is, ha valaki helyesen szeretne beszélni magyarul - értve ezt mind grammatikai, mind stilisztikai értelemben - előfordulhat, hogy akaratlanul használni kezdi ezeket a formákat, hisz ez *automatikus, tudattalan folyamatként* megy végbe az agyában, kiemelten az anyanyelv esetében. A gyerekeknél még súlyosabb a helyzet, hisz az ő esetükben még ez a többnyire igen halvány „védekező mechanizmus” sem alakult ki, ők teljesen ki vannak téve a nyelvi szörnyűségek mindent elsöprő áradatának. Véleményem szerint a reklámkészítők, szlogen írók és fordítók még nem ismerték fel, hogy milyen nagy is a felelősségük e téren.

Konklúzió

Közhely, de igaz, hogy semmi sem volt, semmi sincs, és semmi sem lesz nyelv nélkül, éppen ezért alapvető fontosságú, hogy mintegy „birtokunkban tartsuk” a nyelvet, főleg az anyanyelvünket és legyünk annak tudatos használói.

E rövid áttekintés után kijelenthetem, hogy az angol és magyar nyelvű reklámok között vannak jelentős különbségek - ezeket a különbségeket most elsősorban nyelvi értelemben értem - , melyek egy része a két nyelv sokrétű különbözőségéből fakad. Nem hiszek abban, hogy az egyik nyelv bármilyen alapon alacsonyabb rendű lenne egy másiknál, így abban sem, hogy a magyar nyelv valamilyen formában alkalmatlan lenne eme reklámfunkciók ellátására az angollal szemben. (Habár megjegyzendő, hogy az angol nyelv szerkezeti szempontból előnyben van.) Hiszek abban, hogy a reklámkészítésben való hátrányos - nyelvi - helyzetünk csak rövid ideig tart majd, bár ennek, megítélésem szerint - komoly feltételei vannak:

- a) Elsősorban *tehetségre* van (lenne) szükség ebben a szakmában is. Ne új gondolat, hogy a sekélyes stílus mögött általában sekélyes gondolkodás áll. Talán nem lenne hátrány az sem, ha a reklámok verbális részével azok foglalkoznának (foglalkozhatnának), akik szakmájukból kifolyólag esetleg értenek is hozzá. (nyelvészek, fordítók stb.)
- b) Lehet, hogy banálishan hangzik, de szerintem egy jó adag *jószándékra* is szükség lenne ahhoz, hogy jobb eredményeket érjünk el; arra, hogy meg legyen „a miért nem csinálhatnánk jobbat?” magatartás lendülete.
- c) Magától értetődően a *szakmai felkészültség* megléte kikerülhetetlen feltétel.
- d) Esetleges *nyelvi fejlesztőmunka* ugyancsak kívánatos lenne, melyen olyan új „nyelvi utak” felkutatását, adott esetben kifejlesztését értem, melyek képessé tehetik a magyar nyelvet a reklámfunkciók teljesebb ellátására.

Ha ezek a feltételek teljesülnek, bízom benne, hogy sehol a világon nem kell majd szégyenkeznünk reklámainkkal, sem nyelvi, sem pedig más szempontból. Ha nem teljesülnek, akkor menthetetlenül a *sekélyesség*, a *szegényes imitáció* lesz a magyar reklám része.

Szakirodalom

- Cadet, A. - Cathelat, B.: *"Reklám és pszichológia"*, *Reklámpszichológia* Válogatott tanulmányok, Szerkesztette dr. Földi Katalin and dr. Szakács Ferenc, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974
- Derényi András: *A reklám esete a magyar társadalommal* - A hazai televíziós hirdetések és hatásuk, Valóság, 1994. Vol.3, p. 67-77.
- Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* (Come Si Fa Una Tesi Di Laurea?), Gruppo Editoriale Fabbri, Milano, tizenegyedik kiadás, 1987) Fordította Beatrix Klukon, Gondolat Kiadó, Budapest, 1991
- Gondi Judit -dr. Ivánkai Györgyné: *Marketing kezdőknek, haladóknak és vállalati menedzsereknek*, Felsőkereskedelmi Alapítványi Iskola, Budapest, 1995
- Heltai Pál: *Fordítás az angol nyelvvizsgán*, Budapest, Druck Kft., 1991

- **Jettmarová, Zuzana:** *The Initiator and the Initial Norm in Advertisement Translation*, *Transfere necesse est...* - Second International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting, Budapest, 1996 szept. 5-7.
- **Jettmarová, Zuzana:** *International Advertising in Czechoslovakia: Translation Strategies and Their Impact on Advertising Efficiency*, *Folia Translatologica*, 1994. Vol.3
- **Dr. Klaudy Kinga:** *A fordítás elmélete és gyakorlata*, Second Edition Scholastica, Budapest, 1994
- **Ogilvy, David:** *Ogilvy a reklámról (Ogilvy on Advertising, 1983)* Park Kiadó, második kiadás, Fordította Török András, 1992
- **de Pedro, Raquel:** *Beyond The Words: "The Translation of Television Adverts"*, *Babel International Journal of Translation*, Vol 42. No1, 1996
- **Rádi Antónia:** *Konfekciócsaládok Potemkin-házakban*, *Népszabadság* 1997. jan. 2.
- **Walsh, William:** *Handy Book of Curious Information - Comprising strange happenings in the life of men and animals, odd statistics, extraordinary phenomena and out of the facts concerning the wonderlands of the earth*, Philadelphia, J.B. Lippincott Company, 1913

A magyar népnév a földrajzi nevek tükrében¹ (részletek)

Czeglédi Katalin

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

1. A magyarok neveinek kérdése régóta foglalkoztatja a téma iránt érdeklődőket s a kutatókat egyaránt. Megnyugtató megoldás a név eredetére, jelentésére vonatkozóan azonban a mai napig nem született.

Legutóbb Róna-Tas András² összefoglaló, nagy munkájában a magyar népnév magyarázatát új megvilágításba helyezte: "A *magyer* tehát két népnévből álló összetétel. Ennek két típusa lehetséges. Vagy két nép társulását jelenti, vagyis a *manysok és az erek* népét, vagy pedig a *manys* az er nép megkülönböztető jelzője." A név részletes magyarázatához³ hozzáteszi: "Amennyiben ez a merész feltevés bebizonyosodna, akkor a magyarság önelnevezését sokkal messzebb, legalább a kazárok és magyarok érintkezésének kezdetéig tudnánk követni vissza az időben.⁴ A feltevés persze további bizonyítást igényel, ezért történeti rekonstrukció szempontjából még nem használható."

A név magyarázatával kapcsolatban az egyik alapvető problémát abban látjuk, hogy az írott források közlései és a kutatók magyarázatai között komoly ellentét van. Jelen dolgozatunkat ezért három fő részből építettük fel.

Az elsőben megnézzük, mit mondanak a források a névvel kapcsolatban. A másodikban sorra vesszük a kutatói véleményeket, a harmadikban pedig a földrajzi névi kutatásaink⁵ eredményeképpen kialakult saját álláspontunkat tesszük közzé.

Ma már számunkra világossá vált, mi lehet a magyarázata a források közleményei és a kutatók álláspontjai közötti ellentmondásnak, ellentétnek. A felelet: a turkológus, ill. altajista szemlélet túlzott előtérbe kerülése és a finnugor, következésképp a magyar háttérbe szorulása. Sajnos, ezt követték a népnevekkel kapcsolatos olyan hivatkozások egy-egy földrajzi névre, amelyeknek a magyarázata legtöbbször téves, nem megalapozott. E megállapításokat pedig gépiesen, kellő kritika nélkül átvették, s azt elfogadott tényként közölték.⁶

Mind a forrásokból, mind a kutatói véleményekből egyértelműen kiderül, hogy a név magyarázata során nem mellőzhetjük a földrajzi neveket. Azokat a földrajzi neveket, amelyek hatalmas területen bukannak fel az Uráltól egészen a Kárpát-medencéig. A névkutatás során módszertani szempontból lényeges, hogy különbséget kell tenni az első és a későbbi keletkezésű nevek között. Ezzel szorosan összefügg, s világosan látni kell, hogy a név alapjául milyen szó (közszó vagy tulajdonnév) szolgált. Egy név etimológiája megírásának alapfeltétele, hogy az alapjául szolgáló közszoji jelentést megtaláljuk. Kutatásaink eredményekkel biztatnak, s ma már úgy látjuk, hogy a magyarok neveinek a magyarázatát egyedül a földrajzi névi vizsgálatok segítségével tehetjük meg.

4. A magyar népnév a földrajzi nevek tükrében.

A források alapján a *magyar* név önelnevezés, s ezt a népet - aki saját magát magyarnak hívja - más népek, az idegenek sok más néven is nevezik. Földrajzi névi vizsgálataink során választ kerestünk a következő kérdésekre:

¹ Jelen dolgozat egy sorozat első része kíván lenni, amelyet követnek majd a magyarok más elnevezései, azaz az idegenek által használt nevek, továbbá a finnugor népek nevei és a Volga vidéki török népek (csuvas, tatár, baskír) nevei.

² Róna-Tas András, A honfoglaló magyar nép, Balassi Kiadó, Budapest, 1996. 235.

³ uő.: 237.

⁴ A földrajzi névi adatok pedig lehetővé teszik, hogy területileg a mai Baskíria vidékéig kövessük a magyar nevet, s a név grammatikai szempontú vizsgálata időben jóval korábbi előfordulást tesz lehetővé. Azaz pontosítja a név keletkezésének hely- és időkoordinátáit.

⁵ Mintegy 20 ezernyi földrajzi névből álló anyagot dolgoztunk fel az elmúlt 22 év során. Az anyag először csak Csuvasföld földrajzi neveit tartalmazta, amelyet kiegészítettünk a környék vízneveivel keleten egészen az Urálig, északon a komik lakta területeken, nyugaton pedig a Kárpát-medence irányába sok víz- és vizes hely nevét megvizsgáltuk hangtani, alaktani és jelentéstani szempontból, majd azokból a magyarok korai történetére vonatkozó tanulságokat állapítottunk meg.

⁶ Ez utóbbi helytelen voltára már többen felhívták a figyelmet, mint László Gyula, Ligeti Lajos, Róna-Tas András stb.

Mi a magyarázata az ön- és idegen elnevezés létrejöttének, használatának?

Miért lehet a magyaroknak ennyi neve?

Etimológiailag van-e kapcsolat, összefüggés az elnevezések között?

A földrajzi névi adatok és a források közlései között van-e ellentmondás?

Mely kutatók megállapításait igazolják a földrajzi névi adatok és azok vizsgálatának eredményei?

A földrajzi névi vizsgálatokból milyen tanulságok vonhatók le a magyarok korai történetére vonatkozóan?

Először is a magyar névvel etimológiailag összefüggő földrajzi közszókat kívánjuk csoportosítani, s azokon keresztül bemutatni a magyar szó alakulását mellékelve a földrajzi névi adatokat.

4.1.⁷ A magyar névvel közös etimológiájú földrajzi közszó alakváltozatok:

csuv. *makkaru*,⁸ or. *makkar*, bask. *māngeräü*, or. *manger'au*, csuv. *makar*, csuv. or. *makarin*, or. *magarin* or. *magariny* or. *makarinkino* csuv. *makarin*, csuv. *makarkki*, or. *makarixa*, or. *makarixaty*, ko. *makarixaju*, bask. or. *manjara*, csuv. *majar*, mar. *mojār* or. *mojar*, csuv. *manšur*, or. *manžur*, -csuv. *masar*, csuv. *mašar*, csuv. *munčar*, or. *možarka*, or. *možarki* csuv. *mučar*, csuv. *močar*, or. *močary*, csuv. *mošar*, csuv. *mišer*, ud. *mad'jar*, or. *madjarovo*, csuv. *misner*, or. *misnery*.

A magyar név két tagból álló mellérendelő összetétel: *ma*⁹ + *gyar* < *mak* + *kar*.

4.1.1. Az előtag alakváltozatai.

4.1.1.1. Legkorábbi változata feltevésünk szerint mVk. E típus¹⁰ előfordulásai:

I.¹¹ csuv. *makkaru* (*mak* + *karu*) or. *makkar* (*mak* + *kar*)

II. *Makkaru* h. Ašm.VIII.174.: csuv. *Makkaru*, város neve, NAP:-, Ar.:-.

Előfordul önállóan és más elemek kombinációjában is.

Önállóan:¹²

Myk ju f. SW.612a.: ko. *Myk-ju* / *Myk'k'u* or. *Mytica*, az or. Kobra jobboldali mellékfolyója.

Kombinációban:

előtagként:

*Jov*¹³ f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Coll.: md. *Jov* or. *Mokša*, folyó neve.

Mukšy jylgahy f. TB.108.: bask. *Mukšy jylgahy* or. *Mokša* Sal., az or. Jur'uzan' baloldali mellékfolyója. < bask. *Mukšy?* + bask. *jylga* "folyó" + bask. *-hy* birtokos személyjel.

Müktejylga f. TB.109.: bask. *Müktejylga* or. *Mukte-jelga* Burz., az or. Bol'(šoj) Nuguš jobboldali mellékfolyója. < bask. *Mükte?* + bask. *jylga* "folyó".

utótagként:

*Jarmak*¹⁴ h. Ašm.IV.229.: csuv. *Jarmak* or. *Jermakovo* Čist.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jarmak?*

⁷ Az egyszerűség kedvéért az I. -hez tartoznak a földrajzi közszók, a II. -hez a földrajzi névi adatok.

⁸ A -u vagy tövéghangzó, vagy egy harmadik tag maradványa, s akkor a csuv. *makkaru* háromtagú összetétel. A *makkar* rész azonban a *magyar* szóval azonosítható.

⁹ Az előtag alakváltozatait a mássalhangzók figyelembe vételével csoportosítjuk az átláthatóság kedvéért.

¹⁰ A földrajzi névi elemek típusvizsgálatával foglalkoztunk részletesebben. Vö. Czeglédi Katalin A magyarokra vonatkozó népnevek a földrajzi nevekben. Előadás 1995. nov. Károli Gáspár Református Egyetemen a Magyar Őstörténeti Szeminárium keretében. Írott, bővített változata sajtó alatt.

¹¹ Az I. csoportban a földrajzi közszó, a II. csoportban a földrajzi névi példák szerepelnek.

¹² Vö. magy. *Magy* "helység Szabolcs-Szatmár megyében" (Kiss Lajos, FNESz).

¹³ Vö. magy. *jó* "folyó"

¹⁴ Vö. magy. *Gyarmat* törzsnév.

Tukmak jylgahy f. TB.146.: bask. *Tukmak jylgahy* Abz., Bajm., Belor., Biž., Zil., Uč., patak. < bask. *Tukmak?* + bask. *jylga* "folyó" + bask. *-hy*.

4.1.1.2. Az eredeti *-k* szóbeliséjében és szóvégén nazalizálódhatott. E nyelvi változás köthető az ősmagyarhoz és a permiehez. A két nyelvben nem egyformán ment végbe a nazalizáció, a különbözőség azonban a földrajzi nevekből nem mindig ismerhető fel.

A szóbeliseji *-ng-* magyarázatára elvileg két lehetőség van: az egyik szerint eredeti intervokális *-k-* nazalizált változatának az *-ŋ-*nek *-ng-* lejegyzése. A zárhang nazalizációja végbemehetett az ősmagyarban és a komiban, de a két nyelvben nem egyformán. A földrajzi névi adatok feldolgozása során egy másik megoldás látszik meggyőzőnek, mégpedig az, hogy az *-n-* az előtag végső mássalhangzója, amely eredeti *-k-* nazalizációja révén keletkezett: *-k- > *-ŋ-*, majd a nazális zárhang záreleme eltűnt, és továbbfejlődött *-n-* né: **-ŋ->-n-*. Ez a hangfejlődés köthető a magyar nyelvhez.

mVn:

I. bask. *māngeräü* (män + ger + äü), or. *manger'au* (man + ger + 'au¹⁵).

II. *Māngerä*□¹⁶ t. TB.110.: bask. *Māngerä*□ or. *Manger'au* Kug., tó.

I. bask. or. *manjara* (man + jar + a)

II. *Manjara* f. TB.104.: bask. *Manjara* or. *Manjara* Burz., az or. Bil'(šoj) Nuguš baloldali mellékfolyója.

I. csuv. *manšur* (man + šur), or. *manžur* (man + žur)

II. *Manšur* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Manšur* or. *Man'ur* Kor., csuvas telep□, s, Ar.:-.

I. csuv. *munčar*

II. *Munčar* h. Ašm.VIII.269.: csuv. *Munčar* or. *Bol'szaja Jerykla* MJal., falu neve, NAP:-, Ar.:-.

Munčar h. Ašm.VIII.: csuv. *Munčar* or. *Možarka* Ka., orosz település neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Mučar*.

4.1.1.3.

A nazális *-n* akár szóbeliséjében, akár szóvégén igen gyakran eltűnt. Így keletkezett a mV típus:

I. csuv. *majar* (ma + jar)

II. *Majar varě* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majar varě* A. < csuv. *Majar?* + csuv. var "árok, patak" + csuv. *-ě* birtokos személyjel.

I. csuv. *mučar* (mu + čar), csuv. *močar* (mo + čar),

II. *Turi Mučar* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turi Mučar* or. *Verxnije Močary* Ja., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *turi* "felső" + csuv. *Mučar?*

Močar h. Ašm.VIII.281.: csuv. *Močar* or. *Močary* Ja., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Močar?*

I. csuv. *mašar* (ma + šar), csuv. *mošar* (mo + šar) csuv. *mišer* (mi + šer) or. *možary* (mo + žar + y) or. *mižar* (mi + žar), or. *mižer* (mi + žer), or. *mižery* (mi + žer + y), or. *mišary* (mi + šar + y), bask. *mišär* (mi + šär), bask. *mišärkäj* (mi + šär + käj)

II. *Tušmašar* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Tušmašar* or. *Tošmošary* C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Tuš?* + csuv. *Mašar?*

4.1.4. Az előtag végső *-k-*ja a földrajzi neveken gyakran megfelel *-t-*nek, a *-g* pedig *-d-*nek. Így idetartozónak véljük a következő alakokat is:

mVt, mVd:

I. ud. *mad'jar* (mad' + jar) or. *mad'jarovo* (mad' + jar + ovo)

II. *Mad'jar* h. A'm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: ud. *Mad'jar* or. *Mad'jarovo* Selt., falu neve.

¹⁵ Az utolsó tag *käk* < *kak* a földrajzi neveken gyakori víznévi elem fejleménye. A kezdő *-k-* létét jelzi az ' jel, ami arra utal, hogy *-k- > -g- > -ŋ- > -j- > -0-* változássort kell feltételezni. A földrajzi nevekből valamennyi változat kimutatható a *-ŋ-* kivételével, s e hangfejlődés köthető az ősmagyar nyelvhez.

¹⁶ Vö. magy. *Magyara* személynév, *Magyaróvár* helynév *Magyaró* része. (Kiss Lajos, FNESz)

4.1.5. Az előtag *-k*-ja részt vehetett zöngésedésen keresztül réshangúsodási folyamatban, amelynek eredményeképpen *-j*- keletkezett, amely *-j* tovább változott az ősmagyar, részben a permi nyelvi változások alapján¹⁷: *-k* . *-g* > *-ɣ* > *-j* > *-dzs-* > 1. *-dz-* 2. *-č-* > *-š-* > *-s-*.¹⁸

mVj:

*Madžaju*¹⁹ f. TSK.66.: ko. *Madžaju* or. *Madža*, az or. *Vyčegda* mellékfolyója. < ko. *Madža?* + ko. *ju* "folyó".

4.1.2. Az utótag *-gyar* megfelelői:

4.1.2.1. kVr:²⁰

csuv. makar

gVr:²¹

A *kar* forma továbbfejlődött változata. A *-k*- zöngésedését a magánhangzó palatalizációja követte, amelynek magyarázata a *-g*- további változása. Így vegyes hangrendű szó keletkezett a magyar esetében: **mangar* > *manger* > *menger*. A vegyes hangrend kiküszöbölésére törekvés eredményeképpen jött létre a *megyer* változat, amely megvan törzsnevünkben, személy- és helyneveinkben.

bask. *mängeräü*, or. *manger'au*

4.2.²² A magyarok *mancsa* (*ma* + *csa*) nevének előtagja azonos a magyar név előtagjával.

A *mancsa* név utótagja végsősoron olyan a víznevekben gyakori kVk elemből alakult,²³ ahol a végső *-k* eltűnhetett > *-g* > *-ɣ* > 1. *-j* 2. *-w* 3. *-n* hangokon keresztül. Tehát a *mancsa* utótagja nem azonos a magyar utótagjával.

5. Összegzés.

A különböző források nem ellentmondanak, hanem kiegészítik és megerősítik egymás közléseit. A feltett kérdésekre pedig a földrajzi névi kutatásaink fényében a következő válaszok fogalmazhatók meg:

Az ön- és az idegen elnevezés létrejöttének a magyarázata abban rejlik, hogy az ősmagyarság a folyók mellett - annak felső vagy alsó szakaszán - éltek, s folyónként alkottak egy-egy nagyobb közösséget s viselték a folyó ezen szakaszának a nevét. Több folyó vidékén lakva a csoportoknak más-más neve volt. Köztük egy összetartva az azonos nyelven beszélőket – ez lehetett a *magyar* – volt a vezér csoport, amely önelnevezésként erősödött meg. Miután a többiek is ugyanazt a nyelvet beszélték, az idegenek őket is magyarnak tartva azt a nevet használták, amely folyó mellett laktak. Így keletkezhetek az idegen elnevezések. Mind az önelnevezés, mind a mások által használt nevek később átszálltak más népekre is, köztük finnugor és török nyelvűekre egyaránt. A népnevek későbbi, vándorlási szakaszát azonban el kell különíteni az első, az eredeti megjelöléstől.

Azért volt tehát a magyaroknak sok neve, mert több folyó vidékén éltek, amelyekről kapták a nevüket.

Következésképp, etimológiailag van kapcsolat a nevek között, mert azonos vagy hasonló típusú folyót azonos közszóval neveztek meg, - ezek a közszók eredetileg rövid szavak, valószínű, egyszótagúak voltak, esetleg tővégi magánhangzóval - azonban a nevek a használat során más-más irányban alakultak

¹⁷ A csuvasnak annyiban lehet része e változásban, amennyiben átvette az ősmagyarból a részfolyamatokat, pl. a *-j* változásait.

¹⁸ Természetesen a folyamat nem minden földrajzi közszó esetében megy végbe teljesen, hanem a különböző fokokon megrekedhetnek. Így fordulhat elő a *-ɣ*-t tartalmazó forma kivételével valamennyi.

¹⁹ Ez esetben a *-dzs-* egy *-dj-* hangkapcsolatból keletkezett.

²⁰ A kVr tipushoz tartozik, mert a magánhangzó sokféle variációja előfordul.

²¹ Helyt kell adnunk Ligeti Lajos feltevésének, miszerint *-ɣr* formát kell feltennünk. Hozzátesszük, a szókezdő mássalhangzó (*-g* <) *-k-* eredetiből keletkezett.

²² El kell különíteni a magyar névtől, mert bár van példa a szóvégi *-r* eltűnésére, mégis azt tartjuk, hogy etimológiailag csak annyi köze van a magyar névhez, hogy az előtagjuk azonos.

²³ Vö. or. *Kokšaga*, csuv. *Kakšan* stb.

tovább. Ezeket a változásokat azonban az illető víz vidékén élt népek, népcsoportok nyelvének ismeretében felismerhetjük.

A földrajzi névi adatok és a források közlései között nincs ellentmondás. A kettő megerősíti egymást.

A földrajzi névi adatok és azok vizsgálatának eredményei azoknak a kutatóknak a megállapításait, illetve részmegállapításait igazolják, akik arra gondoltak, hogy a népnevek és a víznevek között összefüggés van. Ki kell emelnünk Ligeti Lajos azon véleményét, mely szerint a *magyar* népnév második részében *egy yr* elemet kell feltenni, továbbá Róna-Tas András gondolatát, amely a *magyar* népnevet népnév + népnév összetételnek tartja. Ez utóbbit úgy módosítjuk, hogy mind az előtag, mind az utótag önállóan is jelöl népet.

A földrajzi névi vizsgálatokból a magyarok korai történetére vonatkozóan a következő tanulságok vonhatók le:

Az Uráltól nyugatra Magna Hungária és környékén laktak elődeink, ahonnan elindultak hosszú vándorútjukra nyugati irányba – minden valószínűség szerint keletre is –, s itt Nyugat-Szibériában azokról a vizekről kapták a nevüket, amelyek mentén éltek. Így víznevi eredetű a magyarok önelnevezése a *magyar* név, amelynek eredete, változása a finnugor nyelvek s főleg a magyar nyelvi változások révén magyarázható. A víznevek tehát olyan forrásul szolgálnak, amelyek igen korai, még a vándorlások előtti időkre utalnak.²⁴

²⁴ Bibliográfiát helyhiány miatt ld. Czeglédi Katalin, *A magyarokra vonatkozó népnevek a földrajzi nevek tükrében* című sajtó alatt lévő cikkben, amely a Károli Gáspár Református egyetem Östörténeti Munkaközösségének szemináriumi anyagát tartalmazza.

Kommunikációs stratégiák a magyarországi németek nyelvhasználatában

Erb Mária - Knipf Erzsébet
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

AZ ADATBÁZIS

1995 nyarán az interjú és kérdőíves technika előnyeit egyesítő, úgynevezett autorizált interjú technikán alapuló, több dimenziós országos méretű felmérést indítottunk el a magyarországi németek körében. A vizsgálat súlypontját két, önmagában is többszörösen összetett és egymással is több szálon összefonódó problémakör alkotja. Az első **a magyarországi németek helyi német nyelvjárások, német irodalmi nyelv és magyar nyelv által meghatározott kommunikációs profiljának és ezzel összefüggésben nyelvhasználatának feltérképezését** célozza. A másik kérdéscsoport **a bel- és külföldi német nyelvű tömegkommunikációs eszközöknek** többek között **a nyelvhasználatra és az identitásra gyakorolt** eddig nem vizsgált **hatását** szándékozik felmérni és dokumentálni. Az adatgyűjtésnél – egy mind átfogóbb kép elérése érdekében – arra törekedtünk, hogy minden kutatópont esetében nemek, generációk, foglalkozás, szocializáció, valamint interakciók szerint különböző adatközlőkkel dolgozzunk. A vizsgálat – nem utolsósorban a kutatópontok magas száma és földrajzi szétszórtsága miatt – még folyamatban van, eddig Baranya és Bács-Kiskun megyékben, valamint a budai hegyvidék németek lakta településein végeztük el az adatgyűjtést, ami eddig kb. 600 kérdőívet és több tízórás hangfelvételt eredményezett.

Előadásunkban – az említett vizsgálat eddigi adatait korpuszként felhasználva – a magyarországi németek jelenkori nyelvhasználatának, kódválasztásának és az abban megnyilvánuló stratégiáknak egyes aspektusait szeretnénk röviden ismertetni és felvázolni. Miután a mai helyzet több szálon futó diachron folyamatok eredménye, s mint ilyen, nem mentes a múlt hordalékától sem, előljáróban, nyelvekre lebontva röviden összefoglaljuk az ide vezető szálakat.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

A magyarországi németek túlnyomó többségénél egészen a 20. századig a helyi német nyelvjárások töltötték be az elsődleges kommunikációs eszköz szerepét. Egy, a nyelvjárások felett álló regionális német köznyelv megléte és valószínűsíthető "ad hoc" használata – főként a hazai németek életformája és alacsony mobilitása okán – egyrészt időszakos alkalmakhoz, másrészt – ezzel összefüggésben – nemekhez kötött volt. Olyan, az egyes faluközösségek határain túlmutató aktivitások, mint a lányok szolgálókként más településeken eltöltött hónapjai, ritkábban évei, valamint a férfiak vásárokkal kapcsolatos tevékenysége és katonai szolgálati idejük nyújthattak csak igen behatárolható alkalmakat egy ilyesfajta nyelven belüli kiegyenlítődésre. Noha a német irodalmi nyelv írott és beszélt formában is képviseltette magát az iskolai oktatásban és a szószéken egyaránt, a németek túlnyomó részénél inkább receptív, mint produktív módon jelentkezett ismerete.

A magyar nyelv a múlt század második fele óta gyakorol mind nagyobb hatást és nyomást a magyarországi németek kommunikációjára. Ez egyrészt a hazai német nyelvjárásokba beépülő magyar nyelvi integrátumokon keresztül jelentkezik, másrészt a magyarországi németek mind biztosabb és átfogóbb magyar nyelvismeretében, tudásában és ezzel összefüggésben magyar nyelvhasználatában nyilvánul meg. Ez természetesen maga után vonta a kommunikációs profil átrétegződését. A társadalmi paraméterek mellett a magyar nyelv hatásához jelentős mértékben járult hozzá **a német nyelvjárások és a magyar nyelv közötti többszörösen asszimmetrikus viszony**: e két kommunikációs eszközben - hogy ismét csak a legfontosabbra térjünk ki - **beszélt nyelvi, elsősorban hétköznapi kommunikációs szituációkban teljesítőképes nyelvjárások konfrontálódnak egy, a kommunikáció minden síkján teljes kiépítettséggel rendelkező irodalmi nyelvvel**. Fokozta a magyar nyelv hatását az a tény is, hogy a magyarországi németeknél – az anyaországokkal, ill. az anyanyelvvél való szorosabb kapcsolatok híján – a német helyett a magyar nyelv vette át és töltötte be az ún. "Hochsprache", az irodalmi, ill. standardnyelv szerepét.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar nyelv hatása, legalábbis az 1945-47-es évekig, nagy mértékben függött bizonyos területi, településpolitikai és földrajzi adottságoktól. Ezen adottságok – ami

a mai helyzetet illeti – a magyar nyelvtudás viszonylatában nem képeznek már záró-, ill. válaszvonalat a különböző németek lakta települések és településtömbök között, hiszen mára minden magyarországi német birtokában van a magyar nyelvnek. Hatásuk viszont nagy mértékben mérhető abban, hogy a nyelvjárás eróziója, ill. teljes eltűnése és ezzel összefüggésben az asszimiláció milyen mértékben jelentkezik. E paraméterek fontosságára az előadás folyamán még kitérünk.

A magyarországi németek kommunikációjában jelenleg megnyilvánuló stratégiák bemutatásához és azok megértéséhez elengedhetetlenül szükséges kompetenciastruktúrájuk, valamint a különböző érintett nyelvekhez kapcsolódó attitűdök rövid ismertetése.

KOMPETENCIA-STRUKTÚRA

A magyarországi németek **kompetencia-struktúrájában** – mint ahogy arra már az előzőekben kitértünk – **három kommunikációs eszköz játszik struktúraalkotó szerepet**, jelesül **a helyi német nyelvjárások, a német irodalmi nyelv és a magyar nyelv**. A kompetenciaprofil ily mértékű összetettsége egyrésztől megnehezíti, másrésztől fokozottan indokolja az érintett nyelveknek különböző paraméterek alapján egymástól történő elkülönítését. A három kommunikációs eszköz minőségi és időbeli mutatók által meghatározott helyértékét pontosabban definiálandó, kértük adatközlőinktől az anyanyelv fogalmának meghatározását, valamint az anyanyelv, az első, ill. második nyelv esetükben való konkrét megnevezését. Az anyanyelvet és az időben elsőként elsajátított nyelvet külön kategóriaént kezeltük, mivel kisebbségek esetében igen gyakran különböző nyelvek fedik le ezeket a kategóriákat. Az anyanyelvre vonatkozó válaszokat, tulajdonképpen laikus definíciókat, a bennük meghatározó szerepet játszó azonosító jegyek és vezérmotívumok alapján több csoportba oszthatjuk.

- Az első csoport az anyanyelvet a szülőkkel, konkrétabban az anyával, a szülői házzal és az abban beszélt nyelvvvel azonosítja:

- A második csoportnál az időbeli elsőség élvez prioritást, anyanyelvként az elsőként megtanult nyelvet definiálják:

- a harmadik csoport minőségi kritériumok alapján azonosít, anyanyelvként az általa legjobban beszélt nyelvet adja meg:

- a negyedik csoportnál egyfajta Magyarországgal, a magyarokkal és ezen keresztül a magyar nyelvvel szembeni lojalitásból kiindulva történik az anyanyelv meghatározása, olyan indoklásokkal, mint "... hogy hát Magyarországon élünk...":

A válaszokban megnyilvánuló nagyfokú bizonytalanságot az is mutatja, hogy a legtöbb válaszban ezek a kategóriák, ill. motívumok együttesen is szerepelnek, valamint – és ez főként a két legidősebb generációnál volt tapasztalható – hogy különbséget tettek a jelenlegi és a múltbeli helyzet között, hogy tudniillik régebben a német nyelvjárás volt az anyanyelvük, de miután kevés alkalmuk van annak gyakorlására és mert a magyar nyelv adja meg nekik a teljes kommunikációs magabiztosságot, ma már a magyar nyelvet tekintik annak. Az anyanyelv fogalmának meghatározásánál is jelentkező bizonytalanságok csak fokozódtak, mikor az anyanyelv konkrét megnevezését kértük adatközlőinktől, nem utolsósorban azért, mert az általuk definíciós formában megfogalmazott kritériumok ellentétbe kerültek az általuk megnevezett anyanyelvvvel. A definíciókban szereplő olyan megfogalmazások, mint "az anya által közvetített nyelv", illetve "az elsőként megtanult nyelv" a konkrét megnevezések során helyét átadni kényszerült a teljesebb kommunikációs magabiztosságot nyújtó nyelvnek, ami az esetek túlnyomó többségében a magyar nyelvet jelenti. Igen érdekes az a jelenség, mely főként a középső és fiatalabb generációnál fordult elő gyakran, hogy még annak a ténye is feledésbe merült, hogy a primer szocializációban elsőként és a szülői ház által közvetítetten a német nyelvjárás sajátították el. Erre akkor derült fény, mikor az interjút figyelemmel kíséző egyik szülő, az esetek többségében az anya, helyreigazította a választ.

Az anyanyelv kérdésének igen összetett és itt csak jelzésszerűen ábrázolt problematikája után áttérnénk a nyelvjárási kompetencia kérdésére. Összefoglalóan meg kell jegyeznünk, hogy **az összes általunk figyelembe vett szociális paraméter közül az életkor bizonyult határozottan vízválasztónak** ebben a kérdésben. **Egyéb szociális paraméterek módosítják ugyan a képet, de nem rendelkeznek egy a generációs hovatartozással összevethető nagyságrendben csoportalkotó és -képző szereppel.** A

nyelvjárási kompetencia a legidősebb generációtól a mind fiatalabbak felé haladva graduálisan csökken, ami abban is megnyilvánul, hogy míg az idősebbek általában produktív és receptív módon is bírják a nyelvjárást, addig a mind fiatalabbaknál egyre inkább csak egy egyre beszűkültebb értési szintet dokumentálhatunk, a nyelvjárás aktív használatának képessége náluk igen alulreprezentált, esetenként megkövesedett formulákban nyilvánul meg, vagy teljesen hiányzik.

A történeti áttekintésben már érintett földrajzi, településpolitikai és urbanizációs tényezők nyelvjárásmegőrző, ill. annak ellenében ható szerepe, a nyelvjárási kompetencia esetében mérhető nagyságrendbeli különbségeket eredményez. A Budapest környéki német települések esetében ugyanis – ellentétben a dél-magyarországi kompaktabb és kiterjedtebb németek lakta településblokkokkal – a nyelvjárási kompetencia beszűkülése és a nyelvjárásnak mint aktív kommunikációs eszköznek eltűnése sokkal előrehaladottabb.

A nyelvjárás eróziója, visszaszorulása és helyenkénti teljes eltűnése mellett a német irodalmi nyelv mind nagyobb térnyerése és presztízsnövekedése az a másik jelentős tényező, amely főként a nyolcvanas évek végétől jelentősen befolyásolja és gazdagítja a magyarországi németiség kommunikációs aktivitásait és repertoárját. Statisztikai kimutatások szerint a magyarországi németiség körében a német a legnépszerűbb idegen nyelv, szemben az országos szinten vezető angollal. Általánosan jellemző volt adatközlőinknél, hogy azok is, akik a származásuk szerint a németiséghez tartoznak, de nyelvi kötődésüket elvesztették, nagy súlyt fektetnek arra, hogy legalább gyerekeik iskolai úton elsajátítsák a német nyelvet. Ebben természetesen nagy szerepet játszik a német nyelv általános nemzetközi presztízse, valamint az a tény, hogy a német nyelvtudás gazdasági faktorként is konvertálható az európai piacon.

A NYELVJÁRÁS ÉS A NÉMET IRODALMI NYELV ATTITÚDJEI

Az egy nyelvhez kapcsolódó attitűdök, valamint a kompetencia és a konkrét nyelvhasználat között több szálon futó kölcsönösségi viszony áll fenn: minél kiterjedtebb, átfogóbb a kompetencia, minél pozitívabb egy kommunikációs eszköz megítélése, annál gyakrabban és magabiztosabban kerül sor annak gyakorlati alkalmazására, de ugyanakkor a gyakorlati alkalmazás különböző okokból bekövetkező beszűkülése negatívan hat vissza a kompetenciára és a nyelvre vonatkozó attitűdre is.

Vizsgálataink során szinte kivétel nélkül minden adatközlőnél – olyanoknál is, akik a nyelvjárást vagy egyáltalán nem beszélik, vagy csak igen beszűkült értési kompetenciával rendelkeznek – **egyfajta magyarországi német identitásra vonatkozó igen erős érzelmi kötődést** tapasztaltunk. Igen sokan kifejezetten sajnálták, hogy nem beszélik a nyelvjárást és ennek hiányában azt gyermekeiknek sem tudták, tudják továbbadni. Szinte mindannyian tudatában vannak a német nyelvjárás konkrét kommunikatív funkcióján túlmutató szerepével az identitás megőrzésében. Összességében igen pozitív, érzelmi motívumoktól sem mentes volt a nyelvjárás megítélése, de csak addig a pontig, amíg kérdések formájában nem konfrontáltuk a nyelvjárást az irodalmi német nyelvvel, ettől a ponttól kezdve ugyanis a nyelvjárás negatív attitűdjei kerültek előtérbe. Igen tanulságos volt, hogy egyszerű emberek milyen tisztán és éleslátással fogalmazták meg a nyelvjárás hiányait, kommunikatív deficitjeit és döntöttek – mindenfajta érzelmi kötődést mellőzve – a nyelvjárás ellenében a német irodalmi nyelv mellett. A nyelvjárással szemben a következők voltak a leggyakoribb kifogások:

a) a nyelvjárások arealitása, ami a magyarországi németeknél tulajdonképpen pontszerűséget jelent, hiszen minden faluban más nyelvjárást beszélnek;

b) a nyelvjárás beszélt nyelvisége, a hiányzó írásbeliség;

c) a nyelvjárás egy ideje égető nominalizációs hiányosságai, melyek odavezetnek, hogy ma a biztos nyelvhasználók is gyakran egyfajta keveréknyelvet (code-mixing) használnak, valamint, hogy bizonyos kommunikációs szituációkat és témákat a nyelvjárás önmagában nem képes lefedni.

Ezeket a véleményeket kívül tapasztalható volt a német nyelvjárásoknak "paraszi nyelvként" való kategorizálása, mely történetileg rendelkezik ugyan valóság tartalommal, viszont negatívan befolyásolja a nyelvjárás megítélését. Bizonyos iskolai végzettség és szociális státusz esetében – az ún. "nadrágos embereknél" – el sem várják, hogy valaki nyelvjárást használjon. Ugyanez a hozzáállás tapasztalható az idősek részéről akkor, ha fiatalokról derül ki, hogy beszélnek nyelvjárást, mivel nemcsak hogy nem várják el tőlük a nyelvjárás ismeretét, hanem nem is feltételezik róluk.

A sok negatív attitűd mellett a nyelvjárás pozitívumaként emelték ki az adatközlők azt a tényt, hogy megfelelő német nyelvi területeken járva elősegítette kommunikációjukat.

Ezzel ellentétben a német irodalmi nyelv képviseli a magyarországi németek számára azt a nyelvet, mely szóban és írásban, régiók felett állóan, a kommunikáció minden szintjén kiépített és teljesítőképes. Ehhez járul még a német nyelvnek már említett gazdaságilag konvertálható szerepe és presztízse, aminek következtében magyarországi német szülők egyre inkább az irodalmi német nyelv felé terelik gyermekeiket. Ebben a folyamatban igen jelentős szerepet játszanak a felmérésben szintén vizsgált külföldi német nyelvű tömegkommunikációs eszközök, főként a szatelithálózatban fogható csatornák.

NYELVHASZNÁLAT ÉS KÓDVÁLASZTÁS

A nyelvjárási kompetencia már előzőleg említett beszűkülése, mely kiegészül a negatív attitűdökkel, természetesen vonja maga után **a nyelvjárások alulrepresentáltságát konkrét kommunikációs szituációkban.** Az alulrepresentáltság mellett azonban egyfajta funkcióváltásnak is tanúi lehetünk. Míg a nyelvjárás régebben minden kommunikációs szituációt és témát lefedett, addig ma a következő tendenciák figyelhetők meg:

a) a nyelvjárás egyre inkább a privát, szűkebb családi szférába szorul vissza, nem ritka azonban az sem, hogy a legidősebb generációhoz tartozó házaspárok, akik mindketten beszélnek a nyelvjárást, családi környezetben is a magyart használják, vagy hogy a nyelvjárást igen erősen keverik magyar elemekkel. Elmondásuk szerint a kódválasztás nem irányított és tudatos, csak utólag konstatálják néha, hogy milyen nyelvet használtak.

b) a nyelvjárás mindamelllett, hogy szinte csak szigorúan hétköznapi szituációkban használják, tematikusan az "emlékezés" nyelvévé vált.

c) a nyelvjárást igen gyakran alkalmazzák az azt még beszélő szülők a már nem nyelvjárásbeszélő gyermekek kommunikációból való kirekesztésére – quasi "nicht vor dem Kind". Érdekes ugyanakkor, hogy nyelvjárást beszélő fiatalok sosem használják a nyelvjárást kortársaik kirekesztésére.

d) a nyelvjárás, illetve egyes megkövesedett mondatai hangulati elemként funkcionálnak. Az olyan frekvenciánál magasabb mondatok, mint "i hob ka zeit" ("nincs időm") vagy "kummts essa" ("gyertek enni"), a fiatalabb generációkhoz tartozó gyerekeknek, adott jelentésükön túl jelzésértékkel bírnak, mindig azt jelentik számukra, hogy az adott szülő jó hangulatban, tréfálkozó kedvében van.

e) a nyelvjárás anyanyelvből, hogy Hutterer Miklós szavaival éljünk, "nagyanyanyelvé" vált. Az adott körülmények között legteljesebb, bár korántsem teljes használata a legidősebb generációkra szorítkozik, igen gyakori a nyelvhasználat tekintetében asszimetrikus kommunikáció, ahol nyelvjárási kérdésre magyar válasz érkezik.

A magyar nyelv a kommunikáció minden szintjén az elsődleges nyelv szerepét tölti be. Nem csak a nyilvánosság nyelve, hanem a privát szférából is egyre inkább kiszorítja a nyelvjárást. A magyar nyelv frekvenciáját növelik a már több generáción keresztül adathozható vegyes házasságok, valamint az a tény is, hogy ma már nem lakik több generáció egy fedél alatt, így a nyelvjárás nagyszülők általi esetleges továbbadása nehézkessé válik, vagy egyáltalán nem következik be. Idősebb adatközlők a magyar nyelv javára bekövetkezett nyelvi váltást a háború utáni, valamint az ötvenes-hatvanas évek diszkriminációira vezették vissza, ami a mai negyven-ötvenéveseknél kiegészül azzal a félelemmel, hogy a gyerek egy nyelvjárásban eltöltött primer szocializáció után a magyar nyelvre alapozott iskolarendszerben jelentős hátrányokkal fog küszködni.

Az itt – idő hiányában csak vázlatosan érintett problémák – is jelzik, hogy a magyarországi németek nyelvi jelene, kommunikációs profilja és stratégiai több szálon futó, rendkívül összetett képet mutatnak. Hogy a felvázolt folyamatok az adott lehetőségek és kihívások közt hová vezetnek, illetve milyen mértékben befolyásolhatók, azt a következő évek fogják eldönteni.

A tanulmány adatházisát képező vizsgálatot a Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Hivatal és a Magyarországi Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségért Közalapítvány anyagi támogatása tette lehetővé.

A vallási szókincs helye a magyar nyelv szókészletében

Fábián Miroslava

Ungvári Állami Egyetem, Ukrajna

A vallási érzelmeket jelölő lexikai egységek társadalmi természete különbözőképpen van jelen a magyar nyelv fejlődéstörténetében. S ez elősegíti azoknak a külső tényezőknek az elhatárolását, amelyeknek közvetlen hatást gyakoroltak a vallási szókincs kapcsán a nyelv szókészletére, és viszont; valamint azoknak a belső tényezőknek a tisztázását, amelyek összefüggésben vannak a lexikai rendszer alakulásának mechanizmusával. E tényezők egymáshoz való viszonyát úgy minősítjük, mint a szükségszerűség és a lehetőség kapcsolatát. A külső tényezők a változások szükségszerűségét határozzák meg, a belső tényezők azokat a lehetőségeket teremtik meg, amelyek a magyar nyelv szókészleti rendszerének vallási szókincsét jellemzik. A külső tényezők között lényeges szerep jut a szociális állapotoknak, a társadalmi tudattartalmaknak, a szociális igények szintjének stb. A társadalmi tudatot a szociális változások határozzák meg: a kultúra színvonala, a nyelvet használó közösség iskolázottsága, a társadalom szociális struktúrája. Társadalmi igényen azt a követelmény-rendszert értjük, amelyet a nyelvvel szemben támasztunk: állandóság, változatosság, unifikáció, expresszivitás, egységesség, a gondolat kifejezésére szolgáló eszközök gazdaságossága. A vallási szókincs fejlődését meghatározó belső tényezőkhöz soroljuk a nyelv és a gondolkodás szerves kapcsolatát, valamint magát a nyelv működési mechanizmusát. Ily módon a külső szociális tényezők hozzájárulnak a szókészlet gazdagodásához a vallási érzelmek szemantikájának kifejezésében; a belső tényezők meghatározzák a gazdagodás konkrét formáit.

A különböző tényezők hatására és eredményeként a magyar nyelv vallási szókincsét állandó és változó jegyek jellemzik. Ez utóbbiak főleg a konkrét etnosz és nyelv fejlődésének sajátosságaitól függ az adott történelmi időszakban. Ide tartoznak: az írásbeli és szóbeli kifejezési formák megléte, a korhoz kötött standard-struktúrák, ezek kötelező volta a nyelvet használó közösség tagjai számára: össznépiség és egyetemesség, fejlett funkcionális stílusrendszerek megléte stb.

A vallási szókincs állandó rendszerszerű-strukturális jegyein olyan jegyeket értünk, amelyek tükrözik kezdeti mivoltát, aminek köszönhetően nyelvjárások fölötti, ill. más nyelvi formák fölötti változattá emelkedett.

A vallással kapcsolatos lexikai egységek mennyiségi növekedését a magyar nyelv szótáraiban minőségi változások kísérik. Ez a szókészleti egységek rugalmasságát mutatja a társadalomban élő emberek gondolatainak és érzéseinek kifejezése terén.

A nyelv mint rendszer, a vallási szókincs pedig mint részrendszer legteljesebben a szótárakban van jelen, így lehetőséget nyújt elméleti és gyakorlati jellegű nyelvészeti vizsgálódásokhoz. Szinte minden lexikológiai kutatás szótárakra támaszkodik. A lexikográfia és a lexikológia összefüggése ahhoz vezet, hogy lexikológiai műnek tekintjük a szótárt, amely leltározza a nyelv szavait, tükrözi a nyelv különböző megközelítési lehetőségeit. A magyar nyelv szótárainak tudományos célú felhasználása gyakorlati lexikológiai kutatásokra közvetett módon végeredményben a lexikográfia elméleti kérdései kidolgozásának gazdagodásához vezet. Így vizsgáljuk mi is a vallási szókincsét, hisz az értelmező szótár megbízható forrás a nyelv, a nyelvi sajátosságok tanulmányozására.

"A magyar nyelv értelmező szótára" (Budapest, 1972) alapján a vallási szókincs kapcsán 35 főnévből álló jegyzéket állítottunk össze. Ezt szemantikailag öt csoportra osztottuk. Az első csoportot azok a főnevek alkotják, amelyek személyre vonatkoznak: a teremtő Istenre és az egyházi személyekre; az isten jelentései - a világ ura, teremtője és fenntartója, a legtökéletesebb személyiség; az emberek sorsát intéző, ill. az emberek életébe tevékenyen beavatkozó emberfölötti lény; vmely felső hatalom vagy ellenállhatatlan erő megtestesítője; félisten - félig isteni eredetű hős; rendkívül tisztelt, nagy műveket alkotó, ill. nagy hőstetteket véghezvivő ember; szent, amely a jelentésének segítségével feltárja szemantikáját, az a személy, akit halála után a katolikus vagy görögkeleti egyház szentnek nyilvánított, szentté avatott; lelki nagyságáért, a közösség javát szolgáló munkálkodásáért különösen nagy tiszteletben részesülő személy; egyházfi -- az az egyházi alkalmazott, akinek az a feladata, hogy az

istentisztelet külső feltételeit biztosítsa (harangozzon, a templomot rendben tartsa stb); istenség-- az isten lényege, természete, isteni mibenléte; vmely istenként tisztelt személy, lény isten volta, tulajdonsága; a hatalom, a tekintély vagy a gőg magaslatán embertársai felett álló, ill. magát oda képzelő személy, valamint szervita -- Szűz Mária tiszteletének ápolására alapított férfi szerzetesrend tagja.

A második csoportot azok a szavak alkotják, amelyek a szent helyeket jelölik, ahol az istentiszteletet tartják. Ezek olyan főnevek, amelyek lexikai jelentésében utalást találunk a templomra és a templomi szolgálatra. Ebbe a csoportba soroljuk a templom szót-- vmely istenség tiszteletére szánt, rendszerint nagyobb díszes épület; zsinagóga (zsidóknál), mecset (mohamedánoknál); imaterem -- az a helyiség, amelyben a rendház tagjai közös imára szoktak összegyűlni; istentisztelet céljára használnak, de egyéb vallásos összejövetelekre is alkalmas gyülekezeti terem a templom épületében vagy más erre a célra alkalmas épületben (protestáns szóhasználat szerint); imaház -- torony (és rendszerint harang) nélküli kisebb épület vagy vmely épületnek nagyobb terme, amelyben istentiszteletet tartanak (protestánsoknál); kisebb helyiség vagy ház, amely nem olyan ünnepélyes, mint a zsinagóga (a zsidóknál); kápolna -- kisebb templom vagy vmely nagy templomnak többé-kevésbé elkülönített része, ill. istentiszteletre használt kisebb helyiség vmely épületben (katolikusoknál); oltár -- az az asztalszerű építmény, amelyen, ill. amely előtt a szertartásokat végzik; kő, oszlop vagy vmilyen építmény, amelyen az áldozatokat bemutatják (a görögök, a rómaiak vallásában); szentély -- a homlokzattal szemben levő térség, ahol a főoltár áll (katolikus és görögkeleti templomban); az a díszes, függönnyel elkerített szekrény, amelyben a tóra tekerceit őrzik (zsinagógában); liturgia -- a nyilvános istentiszteletnek az egyháztól megszabott és jóváhagyott rendje; istentisztelet -- pap vezetésével s a hívők részvételével többnyire templomban tartott, nyilvános vallási szertartás, ill. énekkel és imádsággal kísért igehirdetés.

A harmadik csoport szoros kapcsolatban van az első kettővel, az ide sorolt szavak kultikus szokásokat, ceremóniákat stb. jelölnek. Kiemeljük közülük az alábbiakat: gyásztistentisztelet -- olyan istentisztelet, amelyet vmely gyászos esemény emlékére tartanak, gyászmise; glória -- dicsfény, fénykoszorú; a mise szövegének e szóval kezdődő része, ill. az e részt kísérő zenei alkotás; templomozás -- templomba járás, istentisztelet; kultusz -- vki, vmi iránt vallási cselekményekben megnyilvánuló tisztelet, vmi iránt megnyilvánuló nagyfokú, szinte vallásos tisztelet, nagy odaadással üzött kedvtelés, passzió; szolgálat -- az istentiszteleten vagy annak keretén kívül egyházi személytől végzett vallásos tevékenység.

A magyar nyelv sajátosságai közé tartozik, hogy a vallási szókincs lexémáit köznyelvi szavakként is használjuk. Így például a hit 4. jelentése: meggyőződés vmely isteni hatalom létezéséről és a rá vonatkozó vallási tételek igaz voltáról, a másik szó hálaadás -- hálaadó istentisztelet, vallási szertartás; ilyen katolikus istentisztelet az év utolsó napjának délutánján vagy estéjén; a buzgalom -- vallásos ájtatosság, buzgóság, a dicsőség alapjelentése -- a legnagyobb fokú vallásos tisztelet, hódolat, imádat, magasztalás; a dicséret 4. jelentése -- isten, dicsőítő, magasztaló ének; az énekes könyvbe felvett, nem bibliai eredetű vallásos ének (reformátusoknál); az üdvözlet lexikai egység 5. jelentése az angvally üdvözlet szókapcsolatban -- Mária köszöntése, az angval által (a keresztény vallások felfogása szerint). Minden szót saját szemantika is jellemez, így alakul ki a vizsgált anyag negyedik csoportja.

A hála, az istentisztelet, a kultikus szokások kifejezésével párhuzamosan megjegyezzük, hogy vannak szavak, amelyek a valláshoz való negatív viszonyt jelölik; ezek alkotják az ötödik csoportot, az előbbiekkal való ellentétes viszonyításokat. Ide sorolom az olyan főneveket, mint káromlás -- vallásos tiszteletben részesülő személy(ek)nek vagy fogalmaknak durva, ocsmány, trágár szavakkal való szidalmazása, gyalázása; szentségtörés -- az a magatartás, megnyilatkozás, cselekedet, amellyel vki vmely vallási közösség felfogása szerint szentnek tekintett, tisztelt tárgyat, helyiséget, szöveget, szertartást vagy felszentelt személyt megsért, megcsúfol, meggyaláz; blaszfémia -- istenkáromlás; nagyfokú kegyetlenség, tiszteletlenség; az istenség 4. jelentése -- vacak, szemét, limlom (ingerült lelkiállapot kifejezéseként).

A vallási szókincs tekintélyes helyet foglal el a magyar nyelv szókészletében. Az ebbe a témakörbe tartozó főnevek vizsgálatakor nyelvi és nyelven kívüli tényezőket egyaránt figyelembe veszünk.

A vallási szókincs tanulmányozása elősegíti a nyelvet használó közösség belső világának, kultúrájának, helyzetének, hagyományainak alaposabb megismerését; a nyelv belső struktúrájának, sajátosságainak feltárását.

Virágnevek - női nevek hagyománya 1807-ből

Horváth Gáborné

Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola, Esztergom

Egyik vidéki utam alkalmával az állomás könyvsátrában, mélyen leárazott könyvek között leltem fel egy hasonmás-kiadványt – 1807-ből. Címe:

"Magyar Fűvész Könyv, melly a' két magyar hazában találtatható növényeknek megismerésére vezet a Linné alkotmánya szerént". "Készült és nyomtatódott Debreczenben. Nyomatta Csáthy György 1807-ben".

Bevezetőjét – és természetesen az egész könyvet – **Diószegi Sámuel** debreceni prédikátor és **Fazekas Mihály** főhadnagy írta.

A bölcsész, a tankönyvíró – és az amatőr gyógynövénygyűjtő kíváncsisága egyaránt arra ösztökölt, hogy ennek a maga nemében első tudományos munkának az örökségét, manak szóló mondandóját szemrevételezzük. Azért is meg kell ezt tennünk, mert az egyik szerző, **Fazekas Mihály** éppen a könyv írásának és kiadásának idején **Kazinczy Ferenc** nyelvújítási vitába keveredett. Ez volt az ún. **híres Árkádia-pör (1806-1807)**, melyben a nyelvújítás előkészítő szakaszában (1805-1810) Kazinczy a debreceniek haragját kivítva, s Fazekas Mihály irodalmi munkásságát "a sok csudálást érdemlő szépség mellett" (...) "kálvinistaságban s debrecenyiségben" jócskán elmarasztalta. A valódi érdemeket tényleg csak az utókor ismerte el igazán. A magyar nyelv legnagyobb tudora, **Arany János** így írt erről:

"...óhajtani lehet, hogy aki még valaha nyelvünkben újít, azt a népnyelv, népi észjárás oly teljes ismeretével és oly romlatlan nyelvérzékkel tegye, mint Diószegi, Fazekas, Földi."

El kell mondanunk, hogy a rendszertani "rendcsinálás" érdemein túl a "mai, tudományos növénytan irodalomban használatos **szakkifejezések** (pl. szírom, hímpor, bibe, porzó) és **növénynevek** nagyrészt e fűvészkönyvből származnak s a köznyelv is sokat öriz belőlük" (...)

"A legszebb, parasztian ízes vagy költészetet lehelő virágnevek megalkotását Fazekas biztos nyelvérzékének, ízlésének köszönhetjük". Ilyenek pl. az aranyfűrt, aranyvirág, baltacim, csibehúr, csillagfűrt, csukóka, dudafűrt, gólyahír, korpafű, kosbor, küllőrojt, lepkeszeg, madárhúr, nőszírom, nimfa, rézvirág, tarsóka, tuja - és - az amaránt, apolka, azál(ea), csilla, iringó, nimfa, rózsa, (rózsika), valamint a férfinévként fennmaradt zsombor.

A fűvészkönyv másik érdeme, hogy szerzői " a' régi törzsökös Magyar neveket" is megtartották. "még pedig Nemi neveknek; minthogy azok többnyire a' Nép közt is (bár sokszor hibáson) úgy forognak, mint Nemi nevek (...) Ha meghagyhatók voltak, meghagytuk," - közli az Előszóban Diószegi Sámuel.

Ilyen **növénynevek** az alábbi, napjainkban **magyar női utónévként engedélyezett és alkalmazható növény- és virágnevek**, mint pl.: alma, ang(y)élika, boróka, boglárka, borsika, életke, gyopár(ka), hanga, hóvirág, ibolya, imola, jácint(a), jázmin(a), levendula, mályva, menta, nefelejcs, pintyő(ke), rezedá, rózsa, szeder(ke), szegfű, csenge-tyúke, csiperke, viola.

A szerzők - eredetileg - **növényhatározónak és tankönyvnek szánták** művüket. Az előszó a tanulság: kezükben az ő könyvükkel botanizálgató, művelődni kész férfiak és nők (az ő olvasatukban "mind a' két nemenn lévő Magyar ember", "fűves aszszonyok") seregét képzeltek maguk elé. Ám erre akkor még nem ért meg az idő. A kötetek kétharmadát a Diószegi-parókia pincéjében rágták szét az egerek.

Ilosvai Selymes Péter Sokféle neveknek magyarázata c. versében így ír 1578-ban a magyarok névhasználatáról:

*"Szóljunk immár egynehány nevekről,
Mi nevünknek írás szerint való jedzéséről,
Hogy fejenként mi úgy éljünk, mit hallunk nevünkről..."*

Igazat kell adnunk kortársunknak, **Szilágyi Ferencnek**, amikor így fogalmaz **Sokféle neveknek magyarázata c. könyvében (1987)**: "A névadás kezdettől fogva kultikus dolog volt, összefügg szorosan a névadó nép hitével, vallásával, hiedelemvilágával, vagyis a **nemzeti műveltség hú tükre, szerves része**". (...) "A neveket végzetszerűen hordjuk egy életen át, s egy nemzet, egy nyelv életében sem egészen véletlen, honnan vette névanyagát, ahogy a nevek divatja is külön figyelmet érdemlő társadalmi - ízlésbeli (esztétikai) mozzanatok, tények, tényezők függvénye."

Névdívatunk az évszázadok során valóban változott. Csaknem 18 évszázadon át az ősi magyar keresztnevek mellett jó néhány bibliai és legenda-hősnő, a szentek neve volt használatosak.

Gyökeres változást a 19. századtól észlelünk, amikor is az uralkodó osztály, majd a század közepétől a feltörekvő városi polgárság **az írók, költők, tudósok hatására mind a régi magyar nevek felújítását, mind pedig az új keresztneveket elfogadja**. Ide sorolhatjuk tehát az 1807. évi Fűvészkönyv növény- és virágneveiből keletkezett szép női utóneveit. A virágnevek - női nevek egybeesését és keresztnevi alkalmazását a **népköltészet hangulati tényezői** is alakíthatták (a szerelmesek mindkét nembeli "rózsám" megszólítása, a virágénekek jelképei).

A virágnevek - női nevek használata azonban a korabeli vallási - keresztelési hagyományokban bizonyos gondokat is okozott. A virágnevek viselőinek is mennyei pártfogás alá kellett kerülni és **saját védőszentet** kellett kapni. Az ajánlásokat hangzás vagy a jórészt latin jelentés hasonlóságában lelte meg az egyház.

Elfelejtett magyar szentek, vagy a korunkbeli II. Vatikáni zsinat (1962-1965) szellemét követve a keresztény ókor vértanúi "kaptak" ily módon védelmezni való magyar kisdedeket. Ezeket a védőszenteket az egyházi nomenklatura ún. "kapcsolt", **azaz a keresztnévvel nem azonos nevű védőszenteknek nevezi**.

A magyar keresztneveket a következő módon "korszakoljuk".

- ◇ *ősmagyar név*: a Szent István kora előtt is használatos nevek;
- ◇ *ómagyar név*: a középkori források nevei;
- ◇ *régi magyar név*: **feltételes megnevezés**, a 19. sz. előtti nevek;
- ◇ *újmagyar név*: a középkor utáni, főként a 19-20. században keletkezett nevek.

E két utóbbi csoportba tartoznak tehát Fűvészkönyvünk régi magyar köznévi szavaiból és nyelvújítás-korabeli virágneveiből származó magyar női utónevek.

1971-ben jelent meg a **Ladó János** szerkesztette **Magyar Utónévkönyv**, amely hivatalos kiadványnak számít s az anyakönyvezésre javasolt és engedélyezett mai utóneveket tartalmazza. A Fűvészkönyv és a Ladó-féle Utónévkönyv összevetésének eredménye mintegy harmincöt ma is adható női név, melyet **abc** sorrendű szócikkekben közlünk:

A SZÓCIKKEK CÍMSZAVAI ABC SORRENDEN

(a nyelvújítás korabeli virágneveket - női neveket Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály megkülönböztetését híven követve csillaggal jelöljük és újmagyar névnek nevezzük): alma, amaránt*, amarillis*, angyélika, apolka*, azál(ea)*, boróka, boglárka, borsika, eletzke (Eletke), gyopár, hanga, hóvirág, ibolya, iringó*, imola, játzint (Jácinta), jázmin (jelenleg még nem anyakönyvezhető!), Katika, levendula, lila (Lilla), martika* (Martinka), mályva, menta, nártzis (Nárcisz), nimfa*, nefelejts, pinytő(-ke), rezeda, rózsa, szederj (Szederke), szegfű, tsengetyűke (Csenge), tsilla (Csilla), tsiperke (Csiperke), viola - és az egyetlen férfinév - zsombor.

A SZÓCIKKEK FELÉPÍTÉSE:

Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály virágnévi megnevezése, a Ladó-féle Utónévkönyvben található mai női utónév megfelelője; virágnévi vagy eredetmagyarázat, szerkezeti magyarázat, magyar névi korszakolás; esetenként a növény latin megnevezése; a védőszent megnevezése, kora, tevékenysége; a névnap(ok) naptári jelölése, gyakoriság jelölése. Pl.:

BOGLÁRKA: L.: Boglárka, sárga virág neve, régi magyar női név felújítása; gyöngyös, zománcbetétes régi magyar ruhadísz, ékítmény elnevezése; ún. "új magyar" női név. Vsz.: Anthusa (= virág), selenciai előkelő hölgy, aki Valerianus császár idején üldöztetést szenvedett, 23 évig pusztaságban élt és imádkozott, † 280 körül; aug. 1., aug. 22. – 26 –.

A jól hangzó magyar virágneveket tovább is sorolhatjuk a Fűvészkönyv tartalomjegyzékéből és női névnek, engedélyeztetésre **javasoljuk**. Ilyenek pl.: a **régebbi virágnevek közül**: Betónika, Démutka, Fodorka, Gomborka, Héla, Kandilla, Kornilla, Liliom, Lizinka, Montika, Nárdus, Péra, Pimpinella, Tőzike, Torzsika, Tzinka (Cinka), Veselke; a **nyelvújítás-korabeli virágnevekből**: Aranyvirág, Bajnóca, Fillis, Földike, Gyökönke, Komorka, Nolána, Rezge, Rostika, Sziléne.

Születendő leányaink, unokáink így még több, szépen csengő magyar nevet viselhetnének. Igazolásul közöljük, hogy dr. Szathmáry F. Péter pápai szülész-nőgyógyász orvos 1996. évi felmérésében (aki a gyermekáldáshoz való jelenkori viszonyulást mérlegelte), a **névadásban mindössze 16%-ban talált régi magyar személynevet**.

Egy családi ereklyeként megőrzött Széchenyi naptárból idézem végszavam:

"nevében él a fajta. Akinek magyar neve van, az még jobban el van jegyezve a fajtájával. Öntudatunk kezdete tehát, hogy adjunk gyermekeinknek magyar nevet. Becsüljük meg önmagunkat és igyekezzünk névben is magyarokká válni."

- és - kiegészítem: európaiságunk mellett - magyarnak maradni!

Mi is az a "mémsebészet"?

Jagusztn László

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen

1.1. Egy társadalom érintkezési viszonyai a magán- és a közbeszédekben realizálódnak. Az egyén, egy csoport, egy társadalom szemantikusan voltaképpen nem más, mint a maga érintkezési viszonyneveinek, fogalmainak az összessége, rendezett halmaza, mondhatnánk *szövege*. Ezt a szöveget mondjuk és írjuk át hol folyamatosan, hol robbanásszerűen. Ezek az epigenetikus folyamatok látványosak és tanulságosak, segítenek szociobiológiánk megértésében, a kultúra szemantikus paradigmáinak összerendezésében. A beszélők (egyének vagy közösségek) önmagukat és partnereiket identifikálják, s ez az azonosítási eljárás ismétlődik, konvencionálódik, sőt örökítődik.

A hetvenes években R. Dawkins genetikus analógiát állít fel a biológiai replikátorok, azaz a genetikus, DNS-es átörökítés és a kulturális, szemantikus átörökítés között.

Az analógia kifejezése érdekében az átörökítő rendszert "mém"-nek nevezi el a görög eredetű "miméma" (utánzás) és memória (emlékezés) jelentéselemeit felhasználva. Életünkben és halálunkkor tehát a gének és a mémek maradnak utánunk, s ők biztosítják részleges reinkarnációnkat, s van tehát genetikus és *memetikus programvezérlésű biográfiánk* az egyéntől a nemzettagságon át egészen emberi nembeli létünkig.

1.2. A genetikus és a memetikus életek összefonódva bonyolódik, erősítik vagy gyengítik egymás kilátásait, esélyeit a két biográfia eseményei. Röviden szólva a paradigmátikusan, kultúrakötöten rendezett mémkészlet tehát azon ismeretek, episztémák összessége, amelyet rendszerint egy genetikusan is rokonságban vagy kapcsolatban lévő embercsoport: család, párt, nép, ország, nemzet, vallás, emberiség stb. megőrzésre és továbbadásra szükségesnek ítél az adott csoportlét fenntartásának érdekében. Minden társadalmi formáció, csoportrendszer alapfeladatának tekinti, hogy a memetikus biográfia programpontjait minél gyorsabban és minél eredményesebben fogadtassa el tagjaival, s így az információk memetikus rendszerét, elosztását, megőrzését intézményesített agresszivitással végzi és folyamatosan ellenőrzi. A csoportszerkezetek és csoportösszetételek változásakor magától értetődően átrendeződik a mémkészlet összetétele és manifesztációjának menete is.

2.1. A magyarországi (és a többi is) rendszerváltás tehát természetesen elsősorban nem a genetikus, hanem a memetikus átrendeződést indította el. Ez érintette mind a mémkészlet összetételét, mind az egyes csoportparadigmák egymáshoz való viszonyának újrendezését, mind pedig a manifesztáció, s az argumentálás stratégiáit.

2.2. Az első programfeladat *"mémsebészeti"* jellegű volt. Mindazon fogalmakat, neveket, tárgyakat ki kellett metszeni a mémkészletből, amelyek egyértelműen a régi társadalmi formációt, a pártállamú kultúrát képviselték. Ez kettős irányban ment végbe. Egyrészt a zártabban magyar szemantikán belül, másrészt pedig a tágabban internacionalista (szovjet) kapcsolódást érintően.

Kiiktatódtak a közbeszédekből az ilyen nagy gyakoriságú szavak mint: elvtárs, kommunista, bolsevik, szovjet, népköztársaság, felszabadulás, munkásosztály, proletárdiktatúra, vörös csillag, szocialista realizmus stb. Ha mégis előfordultak, akkor a korábbi pozitív (mém jellegű) jelentéstartalmuk megszüntetésével, egyfajta szemantikus "bűnbak"-névmási pozícióban jelentek meg. Megszűntek az intézmény- és utcanévek, amelyek méltatlanná váltak a további megőrzésre, átörökítésre (Kun Béla tér, Hámán Kató utca, Marxista Esti Egyetem). A mémsebészeti jellegű negáció széles körű volt és intenzív, megváltozott a társadalmi formáció neve (köztársaság), letűnt a régi címer, a csillagok, eltávolítottak egy sok szobrot, képet, megszűntek a közélet eddigi ceremóniái, ünnepei, rítusai, közbeszéd alkalmi.

Ami a szovjet-orosz vonatkozást illeti, itt egy második hullámról beszélhetünk. 1956 után ugyanis már megindult egy csillapító, tisztító folyamat, amely lefékezte, megszelídítette az ilyen jellegű identitás-kifejező szemantikus túlzásokat, mémátvételi buzgólkodást, mint: "a szovjet könyv ünnepe", "példaképünk a nagy szovjet film", a Sztálin szobrok burjánzó állítása, a Leninváros, Sztálinváros,

Vörös hadsereg utca típusú névszaporítás stb. Ez a csillapító folyamat ment át 89 után a teljes elhatárolódásba: az orosz-szovjet kultúrától és nyelvtől való szinte teljes elfordulásba.

Ha mindezt, amiről eddig említést tettünk, gyors, agresszív, felszíni mémnegációnak tekintjük, akkor szólnunk kell arról is, hogy beindult egy lassúbb, átgondoltabb, tervezettebb mémsebeszet is. Nevezetesen: a Nemzeti alaptanterv átdolgozása, a könyvkiadás, a film- és színházprogramok áttervezése, illetve mindannak a kihagyása, ami a megelőző korszak mém-paradigmájának karakterisztikus eleme volt, lehetett. Ezeket ugyanis el kell feledtetni, ám ez a pusztá kiiktatással még nem ér véget, "hiányukat", helyüket pótolni kell, újra szocializálni kell a társadalmat.

3.1. A feledtetés és a pótlás azonban még ma is tart és nem konfliktusmentes. Ugyanis minden ember és csoport jelentős részben a mém-jellegű, tehát fontos, értékelő fogalmakból alakítja személyiségének jelentésségét, önmaga tudatát, s a személyes vagy csoportos önátépítés, önátsemantizálás, a fogalmak hatalom kínálta vagy diktálta cseréje nem megy a megkívánt sebességgel és teljességgel.

3.2. A mémváltás kezdetben a régi mémek kiiktatásával, lejáratásával párhuzamosan két halmazból ajánlott fel cserefogalmakat. Egyrészt a háború előtti, a régi magyar, a nemzeti mémeket kívánta visszahozni.

Beindultak a *szemantikus kárpótlás* folyamatai és perlekedései. Vissza is kerültek meg nem is a régi megszólítások, státusnevek: polgárjogot nyert az úr, uram, ám a nagyságos, tekintetes, méltóságos, kegyelmes talán kevésbé, vagy csak ironikusan. Ugyanez a helyzet a bárói, grófi, hercegi címhasználattal is. A vitéz cím és név viszont erőteljesen rehabilitálódik. Sajátos szemantikus kollúziós játék figyelhető meg ezekben a folyamatokban. A rendszerváltást jelző, az elhatárolódást kifejező index az új fogalmi előtag beiktatása: új Magyarország, új társadalom, új evangelizáció. A feszültséget az adja, hogy a régi visszahozatali kísérleteit jelzi, talán pontosabb lenne a "más" szóval helyettesíteni az újat. A kollúziós szemantizálás másik jelensége: magyar-, a nemzeti- (tudat, egység, értékek, élet, igazság stb.) hangoztatottsága, produktivitása a múlthoz kötődést hirdeti életmentőnek, ám ezt az Európába való szemantikus "átköltözéssel" kívánja elérni. Ez a kultúrakötött Kelet-Nyugat jelenléte-oscilláltatás néha látványos eredményeket produkál. Csupán egyetlen példa: "Nekünk Kelet jelenti a biztos jövőt, ... Forduljunk hát a felkelő NAP felé, és hívjuk egységbe Nyugat ellen Keleten élő véreinket, Eurázsia szabadságra és függetlenségre törekvő harcos népeit..." Hogy hol kel a Nap Eurázsiaiban számunkra, ez bizony vitás kérdés.

3.3. A szemantikus kárpótlás zavarai talán komolyabbak a szervezett és tervezett szocializáció (az oktatás) területein. Az alternatív tankönyvekben, a folyóiratokban túlereprezentált, szinte már univerzális névmási szerepkörű a: magyar, nemzeti, ősi, keresztény, igazság, hit, szeretet, haza, szabadság, Isten típusú fogalmak használata. Ez a szemantizáló modalitás nem újkeletű, lényege az, hogy szemantikus (virtuális) világ megelőlegezze, illetve bizonyítsa a tényleges (denotált) világ átrendezetségét. A pártállami kultúrában már szép karriert csinált a "szovjet" címke: a szovjet ember, szovjet erkölcs, szovjet társadalom típusú szókapcsolatokban a szovjet jelző volt hivatott a minőségi többletet, a fölényt jelezni. A Szovjetunió bukását részben ez okozta, szemantikus, mesterségesen feljavított memetikus biográfija oly messze került a tényleges állapotaitól, hogy a kapcsolat szinte már megszakadt, s az intézkedéseket a szemantikus létnek, önképnek megfelelően hozták, így azok alkalmatlanok voltak a tényleges világ irányítására. Ennek a konfliktusnak a felismerését tükrözi a folyamat megállítására tett erőtlenség, kétségbeesett kísérlet neve is, a *glasznosztj* ugyanis a tényleges világ kimondhatóságát jelenti.

A veszély nálunk is fennáll. Ha a memetikus, szemantikus világépítés sebességszintje eltér, elszakad a tényleges világunk átrendeződési sebességétől, akkor konfliktusos állapotba kerülhetünk.

A nemzeti, magyar, haza, hit, keresztény típusú mémekkel van azonban egy másik veszély is. Jelentésük, jelentésszerkezetük hogyan dekomponálható, definiálható, mert használatuk ennek megfelelően igen eltérő lehet. Például a *Magyar Fórum*, a *Magyar Tudat*, az *Új Magyarország* nem csupán attól magyar, mert magyar nyelven íródott és Magyarországon jelenik meg, hanem attól is, hogy másképpen magyar, mint mondjuk a *Szabadság* vagy a *Magyar Hírlap*. Vagy: mitől "nemzeti erők" a magukat így meghatározók, s mitől nemzetietlenek és nem erők a többiek.

3.4. A mémváltás a *szemantikus kárpótlás* mellett új, nem magyar eredetű mémek átültetésével, honosításával is kísérletezik. A szovjet típusú mémek közül talán csak a szociális létbiztonságot (a

garantált létminimumot és foglalkoztatottságot) fogadta be igazán a magyar tudat, s ennek megszűntét ma igen sérelmezi, s a választáson büntette is. Az európai mémek: Európa, Európa-kapujában, Európa-ház, európai minőség, viselkedés, jogrendszer, oktatás, demokrácia, szabadelvűség, tolerancia, másság stb. esetében még nem látszik, hogy melyiket sikerül kilökődés nélkül átültetni. Mivel az irántuk való fogadókészség már 1956 után növekedni kezdett, beépülési sebességük jóval meghaladja a pártállami mémek beépülési ütemét. A szovjet mémélet nyelve az orosz volt, az európaiság nyelve az angol, sőt paradox módon az amerikai angol, s talán nem is Európába, hanem az USA-ba költözködünk szemantikusan (?).

Európa tehát csupán Nyugat-Európa vagy csak *a Nyugat*, vagy a Balkán is ide tartozik? Egyáltalán: honnan megyünk, jövünk mi Európába, honnan kerültünk Európa kapujába, Európa közepéből, szívéből? El lehetne játszani a térjelenés, a geográfikus jelentés-transzformációival. Valószínűleg mindennek a mércéje Európa (európai), ami minőségében jobb, mint a magyar, amit érdemes utánozni, megtanulni. Különösen markánsan jelentkezik ez az univerzalizáltság a tagadó konstrukciókban: ez még nem Európa, ez nem európai vitakultúra stb.

Nemcsak a *térjelentések* tanszformációja bonyolódik. A mém-szavak, fogalmak *temporálisan, kauzalitásukban, argumentáltságukban* és *perszónifikáltságukban* is paradigmákat képeznek. A kommunizmus ideje a jövő volt, Európa ideje a jelen (késésben vagyunk hozzá képest), s ez a jelen számunkra a jövő, s ennek elérésében segít a magyar múlt. Ezért hiányzik az ideologikus és pártprogramokból a jövőkép részletezettsége. A leíró, denotáló jelentések okká, hatékony, ható tényezővé való átváltozása egyszerűen és jól működik a múltra vonatkoztatottan (párt, pártállam, pufajkás), s bizonytalanul a jelenben. A perszónifikáltság, az eredmények, jelenések személyhez kötése a példakép-, vezér- és bünbakkijelölés deficites: még nem vagyunk az európai személyiségtérben, még nem tértünk vissza a régi magyar személyiségtérbe, de már megszabadultunk a kommunistáktól. A mémparadigmák argumentálása, elfogadtatása a mémsebészet, a negáció területésen fölényes, az újak megerősítéséhez idő kell, hiszen a szólásszabadság "miatt" a beszéd- és érvelésség nem kisajátítható.

Európa tehát csupán az Európai Uniót, illetve a NATO-t jelenti, vagy ennél többet, mindent, ami elmondható az euro-előtag segítségével, illetve angol fogalmakkal.

A mémek harca részleteiben is forrongó és kusza. A szociál-keresztény-demokrata-vállalkozó-liberális-polgári-kapitalista-piacgazdaság-jóléti rendszerek, cionista-antiszemita típusú fogalmak nem csak alapjai a magyarországi Európa-szemantizálásnak, hanem feszültségképző pólusai is, megosztják, dramatizálják mind a gondolkodást, mind a közbeszédet. Ebben a képlékeny állapotban viszont gazdag alapanyagot szolgáltatnak a kultúrinterferencia jelenségek tanulmányozásához.

A kárpátaljai magyar kontaktusváltozat jellemzői a beregszászi főiskola hallgatóinak nyelvhasználatában

Károlyi Margit – Szabó Géza
Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza

I.

Előadásunkban a kárpátaljai magyarság kényszerű kétnyelvűsége következtében kifejlődött magyar kontaktusváltozat jellemzőit mutatjuk be. Kárpátalja ezer éven át a soknemzetiségű Magyarország keleti határát jelentette, ahol a többnyelvűség régóta természetes állapota az ott élő népeknek, hiszen több nép és nyelv (magyar, ruszin, ukrán, szlovák, román stb.) került egymással kölcsönkapcsolatba (vö. Csermicskó 1995).

A kárpátaljai magyarság két-, illetőleg többnyelvűségével a kutatók csak az utóbbi 4-5 évben kezdtek el behatóbban foglalkozni (vö. Balogh 1994, Csermicskó 1995, Csermicskó-Beregszászi 1996). Az általunk bemutatandó nyelvi anyag vizsgálatában ezekre és egyéb kétnyelvűségi kutatási előzményekre is támaszkodunk, de a feldolgozott nyelvi anyagot főként a beregszászi magyar főiskola másod- és harmadéves hallgatóinak írásbeli munkáiból és különböző szituációkban történő előszóbeli megnyilatkozásaiból gyűjtöttük. A vizsgált nyelvi minta ezért nem tükrözi az alapsokaság jellemzőit, viszont a magyar nyelv további fejlődése, a következő generációk kommunikációs kultúrája szempontjából meghatározó, s ezért releváns magyar anyanyelvű csoportot reprezentál (vö. Kontra 1990:3-8). A különböző formális, kevésbé formális írásbeli megnyilatkozásokból, továbbá a formális - informális beszédhelyzetekből származó anyag összevetése lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy a kontaktusváltozatnak valóban létezik-e egy emelkedettebb s egy kevésbé emelkedett változata is, s ha igen, a kettő között milyen különbségek mutathatók ki. Lehet-e ezt diglossziának tekinteni? Jelenlegi vizsgálataink csupán a "próbafúrás" szerepét töltik be egy most kezdődő kétnyelvűségi szociolingvisztikai kutatásban.

Bár a „próbafúrás” mint műfaji keret felment bennünket az adott régió történelmi, illetve jelenkori viszonyainak társadalmi, politikai, etnokulturális szempontú elemzésétől, mégis fontosnak tartjuk a legszűkebb vizsgálati háttér vázlatos bemutatását.

A kárpátaljai magyarság, főleg annak meghatározó szervezetei 1993 decemberében keresték meg a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolát, hogy nyújtson segítséget egy magyar anyanyelvű pedagógusképző főiskola létrehozásához. Sűrített szakmai előkészítés után ezen a főiskolán már az 1994/95-ös tanévben négy szakpáron (angol-földrajz, angol-történelem, óvodapedagógus és tanító) megindult a képzés. Ma már három évfolyamunk működik, 114 hallgatóval. Az elsőévesek már teljesen az ukrainai követelményrendszer szerint, s a még 3 éves képzési idővel indult tanítósaink és óvodapedagógusaink idén már diplomát is kapnak.

Elemzésünk közvetlen gyakorlati célja ebből adódóan elsősorban az, hogy képet kapjunk hallgatóink nyelvhasználatának főbb jellemzőiről, s felmérhessük, hogy a nem magyar szakos kárpátaljai pedagógusképzésben milyen nyelvhelyességi, stilusztani, helyesírási feladatokat kell megoldanunk.

Kárpátalján a 70-80-as években magyar nyelvű tanárképzés csak az Ungvári Állami Egyetemen folyt, ahol a többi egyszakos képzés mellett kis létszámmal magyar szakos tanárokat is képeztek. A magyar iskolákban tanító pedagógusok nyelvi előéletéről és a sajátos szakmai dilemmáikról hosszan értekezhetnénk. Az alaptípusok:

- homogén magyar kisközsegből, vagy többnyelvű településről, de magyar alsó iskolákból, ahol az egy idegen nyelvként az oroszot tanulták, az egyetem valamelyik természettudományi szakára kerülve új nyelvként ukránul tanulva, 1-2 szemeszter alatt megtanulva az ukrán szakterminológiát, majd visszakérülve egy magyar iskolába, ahol legjobb esetben a párjának megfelelő tárgyat tanította, de a magyar szakterminológiát legfeljebb magánúton sajátította el;

- orosz tannyelvű alsó iskolákból az ungvári egyetemre került, ukránul tanult-vizsgázott, majd magyar iskolába került tanítani, ahol a felsőbb éves tanítványok esetleg még tudtak is segíteni a magyar szakkifejezések pontosításában.

És a variációk tetszés szerint folytathatók.

Anélkül, hogy felületes komparativitásba bonyolódnánk, úgy érezzük, hogy bár a kötelező nyelvek politikai rendszer-függő adottságok, Kárpátalján a többnyelvűség bonyolultabb jelenség, mint más, határon túli magyar közösségeknél, hiszen az államnyelv (az orosz) és a magyar között ott van a köztársaság nyelve is (az ukrán), ez némileg tompította a magyar nyelvhasználat objektív konfliktusait, de a falvakban a három mellett természetesen a ruszin, a román, a sváb népesség nyelve is élt és hatást gyakorolt. S talán elsősorban emiatt tapasztalható az, hogy a kárpátaljai kontaktusnyelv (nyelvek?) nem függenek annyira az iskolázottságtól, a társadalmi struktúrában elfoglalt helytől, mint ahogyan azt a szakirodalom a többnyelvűségről általában feltételezi.

II.

A. A kommunikatív vagy kommunikációs kompetencia a helyes, az illendő nyelvhasználatnak, azaz a nyelvhasználati helyénvalóságnak az ismeretét és alkalmazási képességét jelenti. A nyelvi kompetenciából és az adott közösség szociokulturális szabályrendszerének ismeretéből tevődik össze (vö. Kiss 1996). A kommunikációs kompetencia differenciálódása az elsődleges és másodlagos szocializációhoz kapcsolódik, s feltétele a gyakorlati alkalmazás és alkalmazhatóság.

Beregszászi hallgatóink is tudják, hogy a kommunikációban használt vagy felhasználható kódok milyenségét a kommunikáció tényezői határozzák meg. A vizsgált kommunikációs szituációban, vagyis az évfolyamdolgozatok, írásbeli dolgozatok készítésekor a szaknyelvi írásbeliség és szöveg-szerkesztés szabályait kell(ene) alkalmazniuk az anyaországi tanárok mint befogadók kívánalmainak megfelelően, vagyis e helyzetben nem a megszokott kétnyelvű normaelvárások érvényesülnek velük szemben. Hallgatóink közül sokakban tudatosul az is, hogy szóbeli és írásbeli kommunikációs gyakorlatuk meg sem közelíti azt a szintet, ami az anyaországban természetes (vö. Balogh 1994:26). Többségük magyar tannyelvű iskolát végzett, de még ők is úgy érzik, hogy írni kevésbé jól tudnak anyanyelvükön mint beszélni (l. 9. sz. táblázat). A dolgozatokat a szóbeli megnyilatkozásokkal összevetve szembetűnő, hogy kerülni igyekeznek a kárpátaljai magyar kontaktusváltozat nyilvánvaló idegenszerűségeit, azokat az interferenciajelenségeket, melyeknek használata tudatosult bennük. Az idegenszerűség azonban nem mindig tudatosul, mivel hallgatóink nem ismerik az anyaországi standard normát, vagy az adott szlavizmus anyaországi megfelelőit. Ennek köszönhetően tudatosan vagy véletlenszerűen megjelennek írott szövegeikben a kontaktusváltozat jellemzői. Ezek ugyan az egyes idiolektusok állapotát tükrözik, de előfordulási gyakoriságuk az adott csoport nyelvhasználati tendenciáit sejteti.

B. A magyar standard normától való eltérések típusai a következők:

1. Lexikai-szemantikai jellegű különbségek

A kisebbségi nyelvhasználat korlátozottsága, a kevesebb gyakorlási lehetőség, a rossz magyarsággal fordított tankönyvek "nyelvi nevelő hatása" következtében az anyanyelvi nyelvhasználat a formális területeken (pl. írásbeli dolgozatok) elbizonytalanodik, s "az egynyelvű változatokra is jellemző lapszusok gyakorisága megnő" (Lanstyák—Szabó Mihály 1997:6). A hallgatók nem ismerik a köznyelvi szavak vagy éppen a szaknyelvi terminusok használati szabályát, nincsenek tisztában a szavak jelentésének fogalmi tartalmával, ezért az anyanyelvi nyelvhasználóknál jóval gyakrabban követik el az ún. szótévesztést. Ismeretes, hogy a szótévesztés nagyon bonyolult lélektani folyamat, melynek során a beszélő vagy író tudatában keverednek egymással a hasonló alakú, hangzású szavak, vagy olyanok, amelyek között szorosabb jelentéstani kapcsolat van (vö. NyKk. II.907).

A beregszászi főiskolai hallgatók

a) a rendelkezésre álló szinonimák közül nem a kontextusba illőt választják:

"A só *elhelyezkedése* legfőképpen a Felső-Tisza vidékén *figyelhető meg*."
(>van: előfordul , elhelyezkedik)

"..de ő nem *fűződik hozzá* különösképpen." (> 'valamihez kapcsolódik', kötődik 'valakihez érzelmileg kapcsolódik')

b) felcserélik a hasonló hangzású, paronim szavakat:

"Közép-Európa orszgaiban a sónak nagy volt a *keresete*." (>kereslet)

c) a szaknyelvi terminus helyett egy köznyelvi lexémát használnak:

"A magura délkeleti domboldala *lejtős*." (> lankás. Közös jelentéstartalom: enyhe szögben hajló).

d) nincsenek tisztában a képzők jelentésmódosító szerepével, nem ismerik az alapszó és származékszó jelentése közötti különbséget, ennek következtében aztán nem a megfelelő képzővel ellátott szó kerül a kontextusba:

- Viszonylag gyakran hibáznak a deverbális műveltető képzős származékok szövegbe helyezése során:

"A szántóföldet csak minden második évben vetették be, közben *legelésre* használták."

"Kb. 178 munkaerő *foglalatoskodott* a kolhozban." (>foglalkoztat)

"A nevelési tanácsadó dönt a *beiskoláztatásról*." Ebben a példában egy műveltető származék kontaminálódik az igekötős igealakokkal (> beiskoláz x iskoláztat)

- A denominális -ság\ség képzős származék helyett a képző nélküli lexémát használják:

"A maga 6000 fős *lakójával* Kárpátalja legnagyobb magyar ajkú települése."

- Szókapcsolat helyett képzett szó kerül a mondatba, s ezáltal megváltozik a szöveg értelme, de ennek a hallgató nincs tudatában:

"Már az idén 1996-ban *gázosítani* lehetett volna az egész falut." A szerző nyilván a gáz bevezetésére gondolt.

- Látszólag ebbe típusba tartozik a következő példánk is, mivel értékelhetjük úgy is, hogy összetett szó helyett csupán a szó utótagját használja az összetétel jelentésében:

"Ő *képezte* az őszi ködöt."

"Néhány gyerek az őszi gyümölcsöket és zöldségeket *képezte*."

A mondatkörnyezetből világos, hogy a szerző 'jelképez', 'megszemélyesít' jelentésben használja a képez lexémát. Az ÉKSz. szerint régen a 'képez'-nek volt egy 'alakít', 'alkot' jelentése is. A képez használata tehát megőrzött régiség is lehet, de e régi jelentését az ÚMTsz. csak az északi csángó nyelvjárásról adatolja. Egyelőre tehát ezt a példát a nyelvjárási háttér felderítése nélkül nem tudjuk egyértelműen tipizálni.

2. Az interferencia körébe tartozó jelenségek

A többnyelvű környezetben az érintkező nyelveknek a nyelvi kölcsönhatás következtében létrejön olyan változatuk, amelyre a nyelvi interferenciák (kölcsönhatások) jellemzők. Az interferenciának számos fokozata van, s a hatás valamennyi nyelvi szintet érinthet. (vö. Kiss 1996:203). Azokat a jelenségeket tekintjük idetartozóknak, amelyek az írott változat normájától eltérnek, s használatuk a másodnyelv hatásának köszönhető.

a) Grammatikai, szerkesztési eltérések

- Az értelem szerinti egyeztetés a mennyiségi szerkezetekben a kárpátaljai magyar változatban gyakoribb, s mindenképpen a másodnyelvi interferencia hatására jelenik meg (vö. Pete 1988:785):

"Volt mindenféle italok, hentesáruk."

"Valamely gyerekek pedig csak nézegetik, rakoogatják az orvosi kellékeket".

- A magyarban szokatlan idegenszerű szórend (vö. Péntek 1994):

"Leggyakrabban játszanak az óvónő irányítása nélkül".

"Én meg vagyok elégeve a látottak és hallottak alapján."

- A körülírt szenvedő szerkezet (határozói igenév + létige) gyakoribb használata:

"Az a hiba is el volt követve."

"A frontális osztálymunka volt előnybe helyezve."

- A birtokos jelzős szerkezet jelölése az alaptagon és a meghatározó tagon is. (Az oroszban a birtokoson kötelező az eset jelölése, a magyarban nem.)

"A gyerekeknek a levelének a megnevezését."

- A magyarországi standardban idegenszerűnek ható raghasználat. Az orosz és a magyar vonzat nem esik egybe, s ezért a nyelvhasználatban bizonytalanság keletkezik. Az anyaországi beszélt standardban is rendkívül gyakori a raghasználat keveredése, amely vagy nyelvjárásiasság vagy szerkezetkeveredés lehet (vö. P. Lakatos 1990):

"Egy karcsú de hosszú folyosóba léptünk be."

"... ami viszont épületek alapozásához kiválóan alkalmas."

"Édesapám a vasúton dolgozik."

Ez utóbbihoz kapcsolódik a köznapi beszédből vett példánk: *iskolán van*. (Ez a kifejezés a szépirodalomban is többször előfordul.)

- Az általunk vizsgált írásbeli munkákban mindössze egyszer fordult elő az alanyi és tárgyas ragozás keverése, holott a mindennapi beszédben gyakori vétség:

"1957-ben Feketeardóhoz hozzácsatolták két települést."

- Szokatlan jelzős szerkezetek (denominális -i képzős melléknevek jelzői szerepben):

"korosztályi és nemi összetétel", "testvéri viszonya"

b) Szlavizmusok

b.1. Az idegen lexikai kölcsönzések azért jelennek meg a nyelvhasználatban, mert a kisebbségi beszélő nem ismeri a fogalom anyaországi standard megfelelőjét. A közvetlen kölcsönzések száma az írásbeli munkákban lényegesen alacsonyabb, mint akár a formálisabb beszédhelyzetekben is.

"Harminchektár szőlőt is a kolhozhoz kapcsoltak."

"A gazdatanácstagokból lettek a brigádérok és vezetők."

(A *brigadéros*\br*igadér* magyarban és az oroszban is jövevényszó, de a 'munkabrigád-vezető' jelentése az oroszban alakult ki.)

Az idegen lexikai kölcsönzések a beszédben gyakrabban fordulnak elő mint az írásbeli munkákban. Pl. *leparalizálódott* 'lebénult' a fél oldala, *kalendáriumi* 'naptári' hónap, *intelligencia* 'értelmiség', *pedagogika*, *notáriusz*, *kanális* 'csatorna'.

b.2. A tükörszók idegen voltát az orosz-ukrán képzet és a magyar hangalak miatt nem érzik, s ezért nem is kerülnek használatukat:

"Öt dada és egy zeneóvónő dolgozik."

"Az óvoda további beosztottjai egészségügyi nővér".

"A beregszági borgyár..."

3. Regionalizmusok

A regionalizmusok minden nyelvi szinten megjelennek, de a nyelvjárás hangzását tükröző hanghibákat az előfordulás nagy mennyisége miatt nem gyűjtöttük ki.

3.a. A tájnyelvi szókincsből alaki, jelentésbeli vagy valódi tájszók kerülnek be a szaknyelvi írásosságba:

"*Csempekályhák* is vannak." ('cserépkályha' ÚMTSz. I. 782).

A fogalmazásokban a következő tájszókat találtuk még: *lóca* 'pad', *felhuzakodik* 'felöltözik', *tárca*, *otthol*.

Van példánk egy sajátos-nyelvjárási szaknyelvi kontaminációra is:

"Kb. 2500 *szarvasjószág* állománya..." (szarvasmarha X jószág).

3.b. Grammatikai jellegű regionalizmusok:

- Reduplikáció vagy funkciótúlbiztosítás, vagyis az adott grammatikai funkciót kétszeresen is jelölik a szóalakon:

"A *báty nálatoknál* idősebb, a *húg nálatoknál* fiatalabb."

- Az éppen folyamatban lévő cselekvésnek a nyelvjárásra jellemző kifejezése:

pl. "*húzza elfele*"

-Funkcionális grammatikai jelenség:

"*Minek* volt szomorú Hamupipőke?"

Ez irodalmi szövegben is előfordul: "*Minek* nem eszel, drága fiam? *Minek* nem jössz el nálunk?" (Kovács Vilmos)

- A. -ba/be inessivusi használata:

"A megfigyelés szempontjai *dolgozatomba* vannak leírva.

A nyelvjárási sajátosság hiperkorrekció vagy túlhelyesbítés formájában jelenik meg az írásokban:

"Párbeszéd *formáljában* folyt a játék."

"Az iskolai *életben* való beilleszkedés."

Az élő beszédben a felsoroltakon kívül megfigyelhető még a *palócos ejtés*, a stigmatizált grammatikai sajátosságok közül a *suksükölés és szukszökölés*, a palócos *látí, tudí, mondí* tárgyas ragozású alakváltozatok.

III.

A kontaktusváltozat nem azonos az anyaországi standarddal, mert nyelvi bizonytalanságra visszavezethető hibák, interferencia jelenségek és regionalizmusok is jellemzik. Tekinthejtük-e diglossziának kétváltozatúnak a kárpátaljai kontaktusváltozatot? Az írásbeli nyelvhasználatban egy emelkedettebb, idegenszerűségtől és regionalizmusoktól mentesebb változat, míg a szóbeliségben - még a formálisabb helyzetekben is - egy közönségesebb, azaz kevésbé igényes, másodnyelvi hatások alatt álló, erősen regionális változat tapintható ki. A két változat közötti különbség azonban inkább a magyar köznyelv erősebben normakövető írott és kevésbé normakövető beszélt változatának felel meg. Az írott és beszélt köznyelv különbözősége mögött meghúzódó nyelven kívüli okok közismertek, s tulajdonképpen ezek okozzák a kárpátaljai magyar kontaktusváltozatok különbözőségét is.

Közéletünk nyelvi csapdái

Kertész Benőné,
Eötvös József Tanítóképző Főiskola, Baja

„A nyelv az ember vallomása” - írja Kosztolányi Dezső *Nyelv és lélek* című művében. Deme László jellemünk visszatükröződését látja beszédünkben. Austin szerint a nyelv beszélése viselkedésforma, annál is inkább, mivel a nyelv használatát, beszélését emberi tevékenységnek fogja fel! John Searle is hasonló gondolatokat fogalmaz meg egyik tanulmányában: „*Nyelvet beszélni annyit jelent, mint részt venni bizonyos szabályok által irányított viselkedési formában.*” (Searle: A beszédaktus mint kommunikáció)

A nyelviségnek társadalmi gyökerei vannak, így egy adott kor nyelvi állapotából meglehetősen pontos képet kaphatunk arról, hogy milyen értékek vagy értéktelenségek mozgatják, igazgatják tágabb és szűkebb világunkat.

Deme László szerint a valódi demokrácia majd ott és akkor kezdődik, ahol nem azt éreztetik, hogy én is ember vagyok, hanem azt, hogy a többiek is azok. Ettől még távol vagyunk, hisz a rendszerváltásnak nemcsak politikai és gazdasági szinten kell megtörténnie, hanem egy nagyon fontos harmadikon is: mentális és morális szinten.

A nyelv érzékenyen reagál minden jelenségre, minden változásra. A nyelvet figyelő személy pedig észlelheti ezeket a tüneteket, majd igyekszik kezelni spontán vagy tudatos formában is. Ezek a tünetek lehetnek előnyökkel járók és veszélyeket rejtegetők is. Jó tudni róluk!

A szavak bizonyára nem arra valók, hogy hamis képet adjanak a világról. „*Csak az ember képes arra, hogy a szavakkal és gondolatokkal manipuláljon.*” (Pratkanis és Aronson: A rábeszélőgépj 47. old.)

Az átlag amerikai havonta 18 olyan levelet kap, amiben neki el akarnak adni valamit. Nincs arról tudomásom, hogy ehhez hasonló felmérést hazánkban is végeztek volna, de azt hiszem, már mindannyian kaptunk néhány szórólapot, találkoztunk több ízben is a rábeszélés manővereivel. Ennek valószínű bombazápora özönlik ránk, s ez magában még nem is gond. Csakhogy a meggyőztetésünk olykor nem érvekkel történik, hanem csak érzelmeinkre ható szimbólumok segítségével.

A reklámhadjáratok kezdetén bizonyára sokan gondolták gyermekies hittel azt, hogy pl. ami ezeken a lapokon olvasható, az 100%-ig igaz. Csak évek múltán kezdett kialakulni bennünk egy egészséges ellenérzés, ami segítségünkre volt, pl. amikor arról kellett döntenünk, hogy tagjai legyünk-e egy nagy múltú amerikai - milyen jól hangzik! - cégnek. Egy ilyen - több óráig tartó - rábeszélő magánbeszélgetés végén az ügynök csak úgy mellékesen említette meg, milyen ára lenne a belépésnek. De a kecsegtető gazdag jövő reménye beszéde bevezetőjében, végén, de közben is folyamatosan ott vibrált!

Kaptak már bizonyára Önök is hosszú és rövid rábeszélő szövegeket, sőt hangkazettát, a kiváltságosabbak pedig talán még lakás- és autókulcsot is. Esetleg különféle varázseszközök boldog tulajdonosai már!?! (érme, karperec, matrica, kitűző, alumínium gyűrű vagy lánc ...)

Nézzünk most utánuk ezeknek a szövegeknek! Ha a kommunikáció oldaláról kezdem el vizsgálni, akkor a legszembeötlőbb bennük a disszonancia. A kommunikáció verbális, ill. nonverbális formája együtt jelentkezik. Ez az együttlét pedig az esetek többségében harmonikus, kongruens. Ha mégsem, akkor kommunikációs zavar keletkezhet, mert pl. a nyelvi síkon közvetített gondolatok, érzelmek egymással ellentétesek, nem harmonizálnak a gesztus, a mimika, hanglejtés, hangsúly által közölt információkkal.

Ezek a disszonanciák azonban még mindig könnyebben tetten érhetők, mint a csomagoltak, a nyelv mögé rejtett hamisságok, csalafintaságok, átverések. Egy gyanútlan és hiszékeny beszédpartner esetleg hinni fog az ilyen szövegeknek:

- „*Hát hazudnék én magának?*”
- „*Nem szoktam pletykálni ...*”
- „*Szerény véleményem szerint ...*” ... stb.

Elhiszi pl., hogy az első megszólaló őszinte, a második szűkszavú, a harmadik pedig valóban szerény. Pedig nem feltétlenül kell megbízni a beszélő szavahihetőségében!

Black Max A nyelvhasználatról szóló tanulmányában a következőket írja: „A beszélő *implikálja* (feltételezi), hogy megbízhatnak benne. Ezt azonban, ha valóban őszinték vagyunk, nem szoktuk kimondani. Ha mégis, vagyis megfogalmazzuk nyelvileg is, gyanút vált ki a hallgatóból.” Megjegyzi továbbá, hogy „az ismeretek minden sikeres átadása azon múlik, hogy a hallgató olvas-e a sorok között, hozzájárul-e valamilyen módon annak a teljes szituációnak az elégséges és teljes megértéséhez, amelyben a szavak megjelennek.” (Black Max: A nyelvhasználatról)

Thomas Sterling szerint „mindannyian rejtjelekben beszélünk, talán gyakrabban is, mint ahányszor észrevesszük.” (Sterling: The Evil of the Day).

Allan Pease és Alan Garner metanyelvnek nevezi a nyelvben rejtőzködő nyelvet. (Allan Pease - Alan Garner: Szó-beszéd). Értelmezésük nem teljesen azonos a kommunikáció már ismert metanyelvi funkciójával (pl. Jakobson elméletében). Macquarie értelmező szótárából veszik a következő meghatározását a metanyelvnek:

„Olyan nyelv, amely másként kódolja a gondolatokat, mint a természetes nyelv.” (Allan Pease - Alan Garner: Szó-beszéd)

A metakommunikáció elméletét Gregory Bateson alakította ki. Ő viszont Russell és Whitehead nyomán dolgozta ki a metakommunikáció fogalmát. Szerinte a kommunikáció logikai kategória, s mint ilyen, "kommunikáció a kommunikációról". A metanyelvnek ez az ismertebb jelentése, de van egy "között", "túl" jelentésárnyalata is, amelyet Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótárában érhetünk tetten: „A "meta" szó görög eredetű, amelynek szóösszetételek előtagjaként a jelentése: -val, -vel, között, túl; ill. a vele összetett fogalomnak változását, módosulását jelöli.”.

A kérdés az, hogy hol lehet utolérni ezt a nyelv mögé rejtett nyelvet? Mi tehát a metanyelv megjelenési formája? Általában a nem verbális kommunikáció. De nem mindig! - jegyzi meg Buda Béla. (Buda B. - László J.: Beszéd a szavak mögött), és hozzáfűzi, hogy semmiképpen sem azonosítható a nem verbális kommunikáció a metakommunikációval, ugyanis metakommunikációs üzeneteket kifejezhetnek a szituáció elemei, a nyelvtani és stiláris szerkezetek stb. Gyakran tehát az írott, "lexikálissá" csupaszított kommunikációkban is megjelenhet a kommunikáció. Fölfejtéséhez finomabb hallás, nagyobb fokú figyelem szükséges.

Érdekességnek számít az is, hogy a metakommunikáció hatását tartják erősebbnek, ugyanis ez hordozza Bateson szerint „a parancsoló, befolyásoló aspektust” (Buda B. - László J.: Beszéd a szavak mögött). Ha a kereskedelem reklámszövegeire, a szórólapok megfogalmazásaira gondolunk, érdekes következtetés vonható le ebből.

És most következzen egy kis példatár ezekből a metanyelvi fordulatokból, melyeket nevezhetnék nyelvi csapdának, nyelvi beetetésnek, de az amerikai szociálpszichológia terminusával akár rábeszélőgépnak is.

A gyűjtemény nem a leggyakrabban használt kifejezésekből született meg, csak szubjektív kiemelésem "termékei". Megkísértem ezek lefordítását is. Ehhez azonban hozzá kell tennem, hogy egy az ezer lehetséges megoldás közül. Fordításaim inkább szélsőséges megoldások. Sok bennük tehát a túlzás.

Vannak speciális metanyelvi fordulatok, amelyeket mindennapi életünk során gyakran használunk. Elsőként tehát a mindennapok spontán, talán ártatlanabb átveréseiből nézzünk példákat!

Külső hang

Belső hang

A **de** kötőszó szokásos használatakor a tagmondatok tartalma igaz. Ha viszont metaszóként funkcionál, az összetett mondat I. tagmondatának igazságtartalmával baj van!

„Szívesen kölcsönadom a kocsimat, de”
„Igazad van, de ...”

Nem szívesen. Félek, hogy összetöröd.
Nincs igazad!

Az **érdekes** szó "érdekes" tetszésnyilvánító szócska, amely alkalmas arra, hogy burkoltan fejezzük ki kritikánkat. Pl: Ahelyett, hogy nemtetszésünket nyíltan kifejeznénk, ismét csomagolunk.

„Érdekes a ruhád!”

Micsoda izléstelen kacat!

Ha egy hirdetés használja az **igényes** szót, legyünk óvatosak!

Pl: „Kiadó egy lakás X helyen igényesnek!” Csak egy biztos, hogy drága lesz!

Aki azt kérdezi, hogy

„Hát hazudnék én magának?”,

az biztosan hazudik, mert mondja.

Kipróbálták-e már a **csak** szó varázserejét? Ez a szócska sok mindenre alkalmas. Pl. arra, hogy büntudatunkat enyhítsük vele:

„Csak pár percze zavarlak!”

Odavan az egész napod!

Ezek után a tudatos, a szándékos, mesteri átverésekről szeretnék szólni, amikor tömegeket akar a rábeszélő szerkezet manipulálni.

Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a nyelvvel manipulálás századunk agyafürt találmánya, holott ha az ókori görög városállamok polgárai lennénk, pl. az időszámítás előtti III. században, iskolai tanulmányaink egyike lehetne a retorika. Megtanulhatnánk az érvelés műfogásait, szabályait. Az ókori görögöknél ugyanis a rábeszélés gyakorlása szinte állampolgári kötelesség volt. „*Arisztotelész dolgozta ki a meggyőzés teljes elméletét.*” „*Azt ajánlotta, hogy a forrás - a beszélő - mutatkozzék egyenes jelleműnek és megbízhatónak. a beszédírók tartsák be a logika szabályait.*” (Pratkanis és Aronson: A rábeszélőgépek 24-25. old.)

Ma kevés időt fordítunk ennek kifejlesztésére. Helyesebben az érdekeltek kifejlesztették tudatosan is a meggyőzés technikáját, de a tömeg lemaradt tőlük. A szociálpszichológia néhány évtizede igyekszik behozni lemaradását. Hogy ez mennyire aktuális témája a ma emberének, azt az amerikai szociálpszichológusok felmérése is bizonyítja, miszerint az átlagos amerikai több mint 7 millió hirdetést lát élete során. Al Ries és Jack Trout - két neves hirdetési szakember - szerint világunk túlkommunikált. Példákból meríteni tehát nem jelent gondot! Pillantsunk be kissé világukba!

„*Walter Dill Scott már 1917-ben írott tankönyvében azt ajánlja, hogy a hirdetés emlékezetességét fokozhatjuk ismétlés, intenzitás, asszociáció és leleményesség révén.*” (Pratkanis és Aronson: A rábeszélőgépek 28. old.) A legfontosabbnak mégis az ösztönzést tartja. Nem is kell tüzetes vizsgálat ahhoz, hogy észrevegyük, szinte mindegyik szöveg a pénz, gazdagság, siker csábszávaival él kiemelten. Ezzel indít és zár! A rábeszélőgépezet tudatos manővereinek egyike, hogy felhasználja (vagy inkább kihasználja?) az emberi gondolkodás egyik működési sajátosságát, ami szerint a „*kognitív energiáinkkal takarékosan bánunk, s mindig lehetőség szerint a rövidebb utat választjuk.*” (Pratkanis és Aronson: A rábeszélőgépek 29. old.)

Így ezekre az üzenetekre kevés agymunkát fordítunk. Ha nem így lenne, hogy hinnének tömegek pl. egy piramisjáték etető szövegének? Kognitív fősvénységünk miatt formálhatják tehát szabadon a véleményünket. Ezért törekszenek a szórólapok, reklámszövegek az egyszerű megfogalmazásra, arra, hogy pontosan, szájbarágva közöljék többször is, mit tegyünk! (Hol tépjük le a papírt, mennyi időnk van, melyik borítékot küldjük el ... stb.)

A doromboló szavak pedig elkezdik megtenni hatásukat. A szociálpszichológia szerint ugyanis ez a beetetés arra kell, hogy megkezdjük önmagunk meggyőzését. Meghatódunk, pl. amikor névre szólóan jön a levél! Közlük a nyereség nagyságát, hogy több millió ember közül engem választottak ki! (A többiek pedig a szomszédaim közül.) Ha ugyanis már a kezemből van a nyereségautó kulcsa, csak nem kételkedhetek!

Bekalkulálják ezekben a szövegekben azt is, hogy túl sok információ zúdul ránk, amit nem tudunk földolgozni, hogy alulinformáltak vagyunk abban a témában. Ha megfigyelték, a "tekintélyesebb" szövegek tekintélyét a terjedelem is megadhatja. A terjengősebb szöveg jobban takarja a takargatnivalót! Pl. azt, hogy mibe fog ez nekem kerülni! A szöveg hosszúsága arra is jó, hogy amíg bibelődünk vele, a matricákkal, a kapargatással, megindul az átnevelésünk.

Úgy tűnik mindezekből, hogy én itt most egy reklámellenes kampányt készítettem.

Hiszem, hogy a meggyőzés társadalmi szerepe ma is fontos, de azt is, hogy ez csak úgy etikus, ahogyan ezt Arisztotelész javasolta: A rábeszélő legyen jellemes! Hogy mégsem tartotta be az ember az intelmet, azt jól érzékelteti Mark Twain megállapítása is, miszerint „*A hazugság már félig megkerülte a Földet, amikor az igazság még csak a cipőjét fűzi.*” (Pratkanis és Aronson: A rábeszélő gép 67. old.)

S ha egy kicsit tovább játszadózunk a "ha" szócskával, nagyon messzire juthatunk: Ha a bevetés propagandaszövegeinek nem lett volna ereje, a náci fajelmélet sem létezhetett volna. Goebbels így fogalmazott: „*Az emberek általában sokkal primitívebben értékelik a dolgokat, mint hinnők.*” (Pratkanis és Aronson: A rábeszélő gép 110. old.) Az amerikai szociálpszichológusok aggodalmukat fejezik ki: „*A következmények szörnyűek, különösen ami a demokráciát illeti.*” „*A tudatlansági spirál egyre gyorsabban pörög. Adolf Hitler hiedelme a tömegek tudatlanságáról lassacskán valóra válik.*” (Pratkanis és Aronson: A rábeszélő gép 198. old.)

A rábeszélők nagy mesterei feladták a leckét. Az is nyilvánvaló, hogy a rábeszélés nem mindig egyenlő a félrebeszéléssel, de olykor mégis az. A tünetek tehát adottak.

A szavak mögötti beszéd témájával kapcsolatosan Buda Béla megjegyzi, hogy az alapadatok, megfigyelések száma egyre több, de hiányzik az ezeket összefogó, rendszerező teória. Ennek okát elsősorban abban látom, hogy igen sok dimenzió felől kellene elvégezni ezt az összegezést. (Szociológia, szociálpszichológia, kommunikáció, pragmatika, szemiotika, retorika, nyelvfilozófia, logika). Én mindössze csak a kommunikáció funkciói és a szociálpszichológia felől pillantottam a témára.

Irodalom

1. Allan Pease: Testbeszéd, Bp. Park Kiadó, 1988.
2. Allan Pease - Alan Garner: Szó-beszéd, Park Kiadó, Bp. 1993.
3. John L. Austin: Tettek ért szavak, Akadémiai Kiadó, Bp. 1990.
4. Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára, Akadémiai Kiadó - Kossuth Könyvkiadó, 1984.
5. Bettinghaus, Erwin P.: A meggyőző kommunikáció (Kommunikáció I, II. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1977.)
6. Black Max: A nyelvhasználatról (Kommunikáció I, II. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1977.)
7. Buda Béla - László János: Beszéd a szavak mögött. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont Kiadása, Bp. 1981.
8. Deme László: Anyanyelvünk a változó társadalomban. Egyetemi Fonetikai Füzetek 4. Bp. 1991.
9. Filozófiai Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó 1980. (paradoxonok-267. old.)
10. Kommunikáció és viselkedéskultúra. Főiskolai jegyzet- és szöveggyűjtemény, Bp. 1994.
11. Searle, John R.: A beszédaktus mint kommunikáció - Kommunikáció I, II. - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1977.
12. Thomas Sterling: The Evil of the Day. New York, 1955.

Sprache und Recht

Helena Medeová

P.J. Sáfárik Egyetem, Kassa, Szlovákia

Um das Wesen der deutschen Rechtssprache und damit die Strategien der Arbeit mit den deutschen Rechtstexten zu erkennen, sollte man vor allem die Besonderheiten der deutschen Rechtssprache erklären. Diese Kenntnisse können wir aber nur aufgrund des Verhältnisses Sprache-Recht erreichen.

Schon E. Forsthoff stellt die Verbindung Recht-Sprache als eine „nicht nur zufällige, sondern ins Wesen treffende Verbindung des Rechts zur Sprache“ fest (1940, 1). Er unterstützt sich auf die Einschätzungen dieses Verhältnisses von F.K. von Savigny, der die „Jurisprudenz für eine philologische Wissenschaft“ hielt (1802, 15) und von H. Weck, der am Anfang dieses Jahrhunderts sagt: „In dem Urgrund der Sprache liegt also der Begriff des Rechts. Sprache ist Recht (1913, 7).

Nach U. Daum, wenn „wir die Rechtssprache mit anderen Fachsprachen vergleichen, so fällt sofort auf, daß sie sich der Gemeinsprache in weit größerem Ausmaß bedient als andere Fachsprachen. Der Wortschatz der Rechtssprache stammt überwiegend aus der Gemeinsprache, allerdings wird häufig mit den fachsprachlichen Wörtern ein anderer Inhalt verbunden als mit den gleichlautenden allgemeinsprachlichen Wörtern“ (1981, 86). Die Tatsache, daß aus der Gemeinsprache viele Begriffe in die Rechtssprache übernommen wurden, führte und führt das zu vielen Auslegungsschwierigkeiten. Auch diese Erscheinung ist eine der Ursachen des außerordentlich engen Zusammenhangs des Rechts mit der Sprache.

Ich möchte hier einige Ansichten der gegenwärtigen Rechtswissenschaftler und Linguisten über das Verhältnis Sprache-Recht anführen. Die Abhängigkeit Sprache-Recht drückt P. Kirchhof deutlich aus: „Rechtsgehalt und Rechtsgestalt bedingen sich gegenseitig“ (1977, 227). Ebenso W. Otto: „Fachlicher Inhalt u. sprachliche Form stehen in einem unauflösbaren dialektischen Verhältnis, sie sind die beiden Seiten desselben Ganzen“ (1982, 311). Die oben angeführten Autoren setzen das Recht dem Gehalt bzw. Inhalt und die Sprache der Form bzw. Gestalt gleich. Ähnlicher Meinung ist G. Stickel: „Rechtsanwendung ist, auf eine kurze Formel gebracht, zu einem wesentlichen Teil durch Texte normiertes normatives Sprachhandeln. Ihren sinnfälligen Ausdruck hat die Sprachgebundenheit des Rechts in den Bezeichnungen für den kulminierenden Akt eines Rechtsstreits oder Strafprozesses: Rechtsprechung, Urteilsspruch des Gerichts“ (1984, 29). Ebenso auch P. Kirchhof führt an, daß die Rechtsinhalte dem Sprachgebrauch folgen, nicht umgekehrt. Er belegt diese These mit Beispielen, in denen ein bewußter Sprachgebrauch eine bestimmte Rechtswirkung erzielen soll (1977, 227-228). Also, die beiden Autoren betonen, daß Sprache nicht nur das Recht ausdrückt, sondern auch den Inhalt des Rechts wahrnimmt.

Diese enge Verbindung der Sprache mit dem Recht begründet E.J. Lampe durch eine enge „Strukturverwandschaft“, weil beide Systeme normativen Charakter haben, sich aus Gewohnheiten entwickeln und allgemeingültig sind. E.J. Lampe weist aber auch darauf hin, daß sich diese Gemeinsamkeiten von Sprache und Recht in der Rechtssprache ausdrücken, „denn in ihr sind „Geltung“ als wesentliche Eigenschaft des Rechts und „Bedeutung“ als wesentliche Eigenschaft der Sprache vereinigt“ (1970, 17).

Es gibt Autoren, die das enge Verhältnis Sprache-Recht im Ausgleich der gegensätzlichen Bedürfnissen des Rechts und der Sprache sehen. „Sprache verändert sich ständig, da sich in ihr der Wandel der moralischen und gesellschaftlichen Anschauungen ausdrückt. Das Recht dagegen beansprucht unveränderte Geltung, sowohl in verschiedenen Situationen als auch über lange Zeiträume hinweg“ (Geyl, 1972, 78). Diese Behauptung grenzt P. Kirchhof dagegen auf bestimmte Rechtsbegriffe und Rechtssätze ein, da sich ihrem Inhalt entsprechend auch die Rechtssprache mehr (z.B. wo Fakten beschrieben werden oder ein Wille ausgedrückt wird) oder weniger (z.B. wo gleichbleibende rechtsgeschaffene Vorstellungen ausgedrückt werden) verändert (1977, 242-243).

Die Subjektivität und Mehrdeutigkeit der Sprache sind auch Gegensätze, die das Verhältnis Sprache-Recht verbinden. „Sie kann objektives Recht, das durch seine allgemein festgelegte Geltung

Rechtssicherheit verbürgt, nicht entsprechend wiedergeben. Dazu ist eine Sprache nötig, die den gemeinten Sachverhalt präzise abbildet und den Rechtsgedanken knapp und deutlich darstellt“ (Fuchs-Khakhar, 1987, 35). E.G. Geyl sieht Eindeutigkeit jedoch auch durch die Rechtssprache nicht ganz gewährleistet. „Nicht nur der gemeinsprachliche Ausdruck ist mehrdeutig, sondern auch durch die Rechtstermini sind den verschiedenen Perspektiven und Zielstellungen der Verfasser und Interpreten unterworfen“ (1972, 82).

E.J. Lampe führt an, daß die „natürliche Sprache“ keine rechtliche Geltung hat. Diese aber beansprucht das Recht. Daher muß eine „künstliche Sprache“ aus der „natürlichen Sprache“ „herauswachsen“. Die Begriffe müssen etwas bedeuten: sie müssen deshalb a/ dem Prinzip der Eindeutigkeit und b/ dem Gegenstandsprinzip (daß ein bestimmter Gegenstand ausgedrückt wird) und c/ dem Prinzip der Austauschbarkeit (beziehen sich zwei Begriffe auf denselben Gegenstand, so sind sie austauschbar) genügen (1970, 22-23) und die Begriffe müssen etwas Rechtliches bedeuten d.h. sie müssen normative Funktion haben (im Gegensatz zu bloß beschreibender Funktion) (1970, 25).

Nach dem Obenerwähnten kann man deduzieren, daß es verschiedene Meinungen über die außerordentlich enge Verbindung zwischen Sprache und Recht existieren. Also, im Unterschied zum Verhältnis Sprache - andere Fächer (Wissenschaften), ist im obenerwähnten Verhältnis die Sprache nicht nur Mittel zur gegenseitigen Verständigung zwischen Juristen untereinander oder zwischen Laien und Juristen, sondern sie ist das Endziel des Rechts.

Literatur:

- Daum, U. (1981): Rechtssprache - eine genormte Fachsprache. In: Die Sprache des Rechts und der Verwaltung, Hrsg. I. Radtke, Klett-Cotta, Stuttgart 1981, S. 83-99
- Forsthoff, E. (1940): Recht und Sprache. Prolegomena zu einer richterlichen Hermeneutik. Darmstadt 1964
- Fuchs-Khakhar, Ch. (1987): Die Verwaltungssprache zwischen dem Anspruch auf Fachsprachlichkeit und Verständlichkeit. Stauffenbur-Verlag, B. Narr-GmbH
- Geyl, E.G. (1972): Die Rechtssprache als Objekt der wissenschaftlich begründeten Sprachpflege. In: Muttersprache, 82, S. 75-91.
- Kirchhof, P. (1977): Rechtsänderung durch geplanten Sprachgebrauch? In: Gedächtnisschrift für Friedrich Klein. München, S. 227-244
- Lampe, E.J. (1970): Juristische Semantik. Bad Homburg, Berlin, Zürich
- Otto, W. (1982): Erwartungen an die Rechts- und Verwaltungssprache der Zukunft. In: Muttersprache, 92, S. 309-315.
- Savigny v. F.K. (1802): Juristische Methodenlehre. Hrsg. - G. Wesenberg, Stuttgart 1951.
- Stickel, G. (1984): Zur Kultur der Rechtssprache. In: Mitteilungen 10. Aspekte der Sprachkultur. Hrsg. Institut für deutsche Sprache. Mannheim, S. 29-60.
- Weck, H. (1913): Die Sprache im deutschen Recht. Berlin.

Nemi erőszak a nyelvhasználatban

Salánki Ágnes

Miskolci Egyetem, Miskolc

Létezik-e egymástól elkülöníthetően férfi-, ill. női nyelv, mi indokolja kialakulásukat, milyen sajátosságok jellemzik a férfiak és a nők nyelvhasználatát? Kifejeződhetnek-e a nyelvhasználatban társadalmi jelenségek, általános, nemekre jellemző magatartásformák? Előadásomban ezeket a kérdéseket a 80-as, 90-es évek német szakirodalmának tükrében vizsgáltam.

Galtung erőszaknak tekint minden olyan megnyilvánulást, amikor embereket oly módon befolyásolnak, hogy ezáltal szomatikus és lelki önmegvalósításukat a potenciális lehetőségekhez képest korlátozzák. Ez esetben az erőszak a nőknek a férfiakkal szembeni alárendeltségét jelenti, amelynek nyelvi megnyilvánulásai is vannak. Vizsgálható ez egyrészt tisztán nyelvtudományi szempontból, az egyes nyelveknek mint rendszernek a szempontjából, a szintagmák és a mondatok képzése alapján, másrészt a társalgás elemzésének szempontjából, egy adott kommunikatív helyzetben nők és férfiak között. Az alábbiakban – nyelvtől függetlenül – az utóbbi jelenségre hozok néhány példát.

A kérdés vizsgálata során férfiak és nők közötti hétköznapi témájú beszélgetéseket, egyetemisták közötti szemináriumi vitákat elemeztek. Az eredmény azt mutatta, hogy a nők a konkrét beszédhelyzetekben mind verbális, mind nem verbális szempontból alávetett szerepet játszanak. A férfiak a nőket – a társalgás témájától vagy egyéb tényezőktől függetlenül – gyakrabban szakítják félbe és ezek a félbeszakítások az alapvető udvariassági szabályok ellenére rendszeresen megismétlődnek. Ezzel a férfiak azt hangsúlyozzák, hogy nem fogadják el a nőket egyenrangú beszélgetőpartnerként. Különböző végzettségű férfiak és nők beszélgetéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magasabb végzettséggel rendelkező nők beszédébe kb. háromszor olyan gyakran szólnak bele, mint az alacsonyabb végzettségű férfiéba.

A férfiak a beszélgetés során saját témájukat jobban ki tudják fejteni. A nők gyakran hiába próbálkoznak azzal, hogy egy-egy új témát felvessenek, a férfiak erre legtöbbször csak minimális mértékben reagálnak. Ezzel szemben a nők támogatják a férfiakat témakifejtésük során, kérdéseikkel ösztönzik őket arra, hogy tovább beszéljenek. Mindez azt mutatja, hogy a különböző neműek közötti beszélgetésben a nők kevesebbet beszélnek, mint a férfiak, kevesebb a kezdeményezési lehetőségük, a társalgás során a férfiak mintegy gyermekként kezelik őket. Megnyilvánul ez abban a statisztikai kimutatásban is, miszerint a nők gyakran kezdik mondandójukat a "Tudod mit?" vagy "Tudod, mire gondoltam?" fordulatokkal, szinte "kikönyörögve" ezzel maguknak a megszólalás jogát. A férfi visszakérdezése "Na mire?" formában feljogosítja őket arra, hogy gondolataikat kifejtthessék, a férfi reakciójának elmaradása azonban hallgatásra kényszeríti őket. A férfiak tehát ily módon ellenőrzést gyakorolnak a társalgás menete fölött.

Ehhez hasonló megfigyelés, hogy a nők sokkal több kérdést tesznek fel, mint a férfiak. Mindez nem információhiányból adódik, ők véleményüket, állásaikat fogalmazzák meg kérdő mondat formájában. Mivel a kérdésre gyakrabban érkezik valamiféle reakció, mint a kijelentésre, a női ily módon mintegy ki akarják kényszeríteni azt a férfiakból.

A nők beszédük során sokszor többet utalnak vissza a már elhangzottakra, mint a férfiak, gyakrabban kérnek elnézést, mint férfi beszélgetőpartnereik, több eufemisztikus kifejezést használnak, kerülnek a vulgáris beszédmódot. Bizonyos területeken a nők szókincsében olyan többlet fedezhető fel, amellyel a férfiak nem rendelkeznek. A nők stílusa emelkedett, emocionális, kifinomult, udvarias, barátságos, nyílt, nyugodt, lelkesen beszélnek és beszéd közben sokat nevetnek. A férfiak stílusa sok esetben követelőző, nagyképű, domináns, erőteljes, kezdeményező. Gyakran beszélnek túl hangosan, jobban kimutatják haragjukat, bosszúságukat.

Mindez a társadalom ún. szerep-elvárásaival függ össze. A férfiktól alapvetően elvárják, hogy közvetlen, tárgyilagos, erőteljes kifejezéseket alkalmazzanak, ezt már a nyelvelsajátításuk során hangsúlyozza környezetük. Ellenkező esetben a társadalom túl nőiesnek bélyegezheti őket. Egyes

nézetek szerint ezért a férfiak nyelvhasználata ugyanúgy korlátozott, mint a nőké: nem szabad túl választékosan beszélniük, időnként rossz vicceket kell mesélniük, érteniük kell a technika nyelvét.

A gyermek megszületésekor az egyik vagy a másik nemhez tartozik. Ez a hovatartozás a társadalom alapvető szerveződési elve is. Az újszülött sorsának további alakulása szempontjából meghatározó, hogy melyik nemhez sorolják, hiszen egész nevelését, megítélését, a vele szemben támasztott követelményeket ez befolyásolja. Vitatható azonban, hogy a nevelésben megnyilvánuló különbségek valóban elsősorban biológiailag determináltak-e vagy sokkal inkább szociális eredetűek, a kulturális háttértől és a környezettől függenek. A kognitív képességek elemzése esetében alig találtak biológiailag determinált eltéréseket: a nők valamivel jobbnak mutatkoznak a verbális készségek terén, a férfiak a matematika területén. A közmondásos férfi "agresszivitásról" kiderült, hogy az sokkal inkább a szociális szerepeltvárásoknak megfelelően alakul, fizikailag a nők is képesek hasonló agresszívan reagálni az őket ért sérelmekre.

A nemek az egyes szerepek "vállalásában" meghatározó jellegűek, a személyiség elsődleges alakítói. A "szerepjáték" akkor sikeres, ha a szerepekről alkotott intézményesült elképzelések egybeesnek a szerepet vállaló személy interpretációjával. Így a nőkről elsősorban segítőkészséget, gondoskodást, érzékenységet, empátiát feltételeznek, a férfiakra ezzel szemben tekintélyt, határozottságot, erőt, kitartást, teljesítmény- és sikerközpontúságot. A megkérdezettek többsége a férfiak jellemző tulajdonságának az objektivitást, függetlenséget, agresszivitást, dominanciát, versenyszellemet, üzleti érzéket, önbizalmat és kalandvágyat tartja. A nőkre ezzel szemben állítólag emocionalitás, szubjektivitás, passzivitás, háziasság, kedvesség és empátia jellemző.

Ugyanilyen sztereotípiák alakultak ki a férfiak és a nők nyelvhasználatának megítélését illetően is. A tiszta kiejtés, a grammatika szabályainak betartása, a nyíltság, udvariasság, gyors beszédtempó és a partnerra figyelés ezek szerint alapvetően a nőkre jellemző. A férfiak mély, parancsoló hangon beszélnek, gyakrabban használnak durva szavakat, kifejezéseket, hajlamosabbak a szleng használatára, azonban beszédükben több a humor és a tárgyilagosság. A nemekről alkotott elképzelések a korral járó társadalmi változások ellenére is stabilan tartják magukat, az egyes társadalmi csoportok, a különböző korcsoportok nézetei szinte azonosak. Nem befolyásolja a férfiakra és a nőkről alkotott elképzelést sem a műveltségi szint, sem a vallási hovatartozás.

A társadalom a férfiak nyelvhasználatát hajlandó normaként elfogadni, a nők nyelvhasználatát a "normától való eltérésként" értékeli. Kísérletek is alátámasztják, hogy akár már a csecsemő sírását is másként interpretálják, ha fiúnak és másként, ha lánynak gondolják azt. A kísérleti személyek véleménye szerint a kisfiú sírása haragot, a kislányé inkább félelmet fejez ki. Iskolás korú gyermekek esetében a szép, igényes dolgozatot a tanár pozitívabban értékeli, ha úgy gondolja, hogy az egy fiú munkája, ezzel szemben sokkal negatívabb egy csúnyán írt, hanyag dolgozat megítélése, ha az állítólag egy kislány tollából származik. Koedukált osztályokban az órákon is a fiúkat részesítik előnyben, többet szólítják fel őket. Egyetemisták esetében a fiúk jóval többet tartanak saját szellemi képességeikről, mint lánytársaikról és a vizsgákon jobb osztályzatokat várnak. Az általános megítélés befolyására gyakran már a női hallgatók is alábecsülik önmagukat, úgy érzik, a férfiak problémamegoldó javaslatai jobbak, kreatívabbak az övékéinél.

A férfiak viselkedését elsősorban foglalkozásuk szempontjából vizsgálják, előmeneteli lehetőségeiket, szakmai teljesítményüket értékelik. A nők megítélése a privát szférában való viselkedésüktől, a gyermekek nevelése terén nyújtott teljesítményüktől függ. Már említettem, hogy a modern társadalmi változások, a nők munkába állása és a férfiak nagyobb részesedése a házimunkákban nincsenek jelentős befolyással a velük szemben támasztott szerep-elvárásokra. Ennek kapcsán inkább az a kép alakul ki, hogy a nők, azzal, hogy keresővé váltak és képesek önmagukat eltartani, értékes férfiúi tulajdonságokra tettek szert. A háztartásban tevékeny férfiakra ezzel szemben nem tulajdonítanak nőies tulajdonságokat.

Egyes vizsgálatok szerint a nők stílusában valóban gyakran felfedezhető határozatlanság, bizonytalanság éppen a férfiak megítélésére, ill. társadalmi függőségükre vezethető vissza. Kérdés tehát, hogy a sajátos női nyelvhasználat a nemtől vagy az állítólagos alacsonyabb státustól függ-e.

A nők saját szintaktikai szerkezeteiket nagyobb mértékben igazítják a férfiakéhoz, mint fordítva. Ezt a férfiak el is várják, a sajátjukétól eltérő verbális magatartást logikátlannak, értelmetlennek, esetleg tudománytalanak tartják. A nők ezen nyelvi stratégiája az esetleges konfliktusok elkerülésére szolgál.

Nehéz a helyzete a dolgozó, esetleg felelős társadalmi pozícióban lévő nőknek. Ők gyakran nem cselekedhetnek a nemükkel kapcsolatos hagyományos szerep-eltvárások szerint. Kimutatták, hogy nyelvhasználatukban sokszor férfias jegyeket képviselnek, hogy elképzeléseiket érvényre juttassák. A vizsgálatok során ugyanakkor a férfiaknál is megfigyeltek az általános következtetésektől eltérő magatartásformákat. Státuskülönbségekből és szerephelyzetekből adódóan bizonyos szituációkban férfiaknál is fellelhetők rövid időre ún. női regiszterek, ha pl. rendőrrel vagy vámtisztviselővel beszélnek.

Csoportos beszélgetések során a nemi identitás az egyneműekkel folytatott beszélgetéseknél sokkal jobban érvényre jut, mivel a hasonló vonások erősíthetik egymást. Így a kizárólag nőkből és kizárólag férfiakból álló csoportok társalgásának összehasonlításakor az észlelhető eltérések mind kvantitatív, mind kvalitatív szempontból megnőnek. A különböző neműek között folytatott beszélgetésekben ezek a különbségek – mivel erősítést nem kapnak – mintegy kiegyenlítődnek. A nemek szerinti munkamegosztás a verbális magatartásban is megnyilvánul, amennyiben a nők kooperatív szocio-emocionális viselkedése és a férfiak tárgyilagos stílusa járul hozzá a társalgás zavartalanságához. Más vizsgálatok ennek éppen az ellenkezőjére következtetnek, miszerint a nők a férfiakkal folytatott beszélgetés során sokkal inkább a férfiaktól átvett tárgyilagos verbális magatartást tanúsítják, mivel csak így látják valamelyest biztosítva saját érvényesülésüket.

A férfiak hozzászólásai általában hosszabbak. Különösen akkor számottevő ez a különbség, ha jellegzetes "férfitémáról" esik szó, de a semleges jellegű beszédtemák kapcsán is megfigyelhető. Még a tipikusan "női témák" esetében sem tolódik el a hozzászólások hosszának aránya a nők javára, bár ilyenkor az időtartam viszonylag szimmetrikusan oszlik meg. Egyébként azonban mind a teljes beszédtartamot, mind az egyes hozzászólások hosszúságát tekintve kimutathatóan a férfiak a dominánsak.

A médiumok által közvetített nyilvános vitákban szám szerint is általában a férfiak vannak többségben, így ezeknél a férfiak beszédstílusa a meghatározó. Ez vezet a beszédmodorból eredeztetett státuskülönbségekhez is. Feltételezik, hogy a férfiak domináns stílusuk és gyakori közbeszólásaik miatt magasabb státust képviselnek. Alátámasztja ezt az is, hogy a nők a nyilvános beszélgetésekben is igyekeznek követni a férfiak újabb és újabb témafelvetéseit.

A csoporton belül alkalomszerűen különféle belső – és egyértelműen a férfiakat előnyben részesítő – rangpozíciók alakulhatnak ki. Ez úgy mérhető fel, hogy kinek milyen szerep jut a beszélgetésben, kit hányszor szólítanak meg, esetleg nonverbális jelekkel mennyi figyelmet szentelnek neki. A férfiak előnye valószínűleg arra vezethető vissza, hogy ők mondanivalójukat gyakrabban intézik a csoport egészéhez, mint csupán egyes személyekhez.

A nem verbális magatartás még nagyobb hatalmi különbségeket mutat a nemek képviselői között. A hatalom gyakorlása a férfiak részéről ez esetben potenciális erőszakot jelent. Domináns viselkedésükkel háttérbe szorítják a nőket, korlátozzák azok cselekvési jogait a nyilvánosság előtt. Elutasítják a nő domináns viselkedését vagy akár szexuális kihívásként értelmezik azt. Ugyanakkor ők maguk sokkal szabadosabban viselkednek, míg a nőknek a védekező reakció lehetősége marad: a férfiak rábámulnak a nőkre, a nők elfordítják a tekintetüket; a férfiak társaságban is hajlamosabbak szétterpeszteni végtagjaikat, a nők inkább "összehúzódkodnak". A nőktől a társadalom alkalmazkodó magatartást vár el, barátságosnak és visszafogottnak kell lenniük, ellenkező esetben a férfiak – akár agresszív módon is – "emlékeztethetik őket alárendelt helyzetükre".

Összegzés

A fenti eredményeket értékelve a kutatók arra a véleményre jutottak, hogy a nyelvhasználatban a tényleges társadalmi helyzet tükröződik. A férfiak határozzák meg, mi a fontos, ők vetik fel a témákat, ők szabják meg a társalgás időtartamát, koordinálják a beszélgetés lefolyását. A nyelv is egyértelműen a "hatalmon levőket" szolgálja, mindig a férfiak az elsők, a nők csupán utánuk következnek. A férfiak a

dominánsak nem csak a közéletben, a politikában, a társadalmi intézményekben, hanem a privátszférában is, a családi beszélgetésekben, a párok közötti beszélgetésekben, de még olyan beszédhelyzetekben is, ahol a férfi és a nő éppen csak felületesen ismeri vagy most ismerte meg egymást. A nők alárendeltsége nemük alapján tehát a nyelv és a beszéd minden területén felfedezhető.

A nők számára az a lehetőség marad, hogy ezt a helyzetet felismerjék és megpróbálják megváltoztatni. Ha éppen az szükséges, meg kell próbálniuk bizonyos szituációkban férfi módjára beszélni, kitartani amellett, hogy a nyelvhasználatban is egyenrangú félként kezeljék őket. Fel kell ismerniük azokat a nyelvi korlátokat, amelyek egyenjogúságuk kibontakozását gátolják, szakítani kell bizonyos régi szabályokkal. Védekezniük kell az ellen, hogy félbeszakítsák őket, meg kell kísérlniük végigvinni a témájukat és érvényre juttatni nézeteiket.

Felhasznált irodalom

- Frank, K. 1992. Sprachgewalt: Die sprachliche Reproduktion der Geschlechterhierarchie. Niemeyer. Tübingen
Trömel-Plötz, S. 1982. Frauensprache – Sprache der Veränderung. Fischer. Frankfurt/M.
Werner, F. 1983. Gesprächverhalten von Frauen und Männern. Lang. Frankfurt/M.
Galtung, J. 1975. Strukturelle Gewalt. Beiträge zur Friedens- und Konfliktforschung. Reimbek bei Hamburg

Nyelvek és kultúrák közép-európai találkozása: nyelvpolitikai kérdések az Osztrák-Magyar Monarchiában a századfordulón

Sturcz Zoltán
Budapesti Műszaki Egyetem

1.) Az Osztrák-Magyar Monarchia a századfordulón a klasszikus statisztikai és történelmi felfogás szerint az elsőrangú európai hatalmak körében foglal helyet. Területe meghaladja a 600.000 km²-t, lakossága 52 millió, hadserege közel 1,5 millió, gazdasági adottságai és mutatói több szempontból is a társadalmi emelkedés irányába hatottak. Az 1867-es kiegyezés utáni politikai nyugalom meghozta a külső és a belső töke bátorságát, a kapitalizálódás és a polgárosodás erős lendületet vett. A századfordulón mindez meghozta a boldog békeidőként emlegetett korszakot. A történész vallomása szerint: "A keretek egy és más szempontból hosszú ideig, mondhatni az egész korszakon keresztül nem is voltak olyan rosszak. A gazdasági fejlődést erősen segítették. A nyugati, ciszlajtán tartományok és Magyarország között a vámhatárt már az abszolutizmus idején felszámolták. ... Roppant nagy terület egységes gazdasággal, egységes piaccal, ugyanakkor a gazdasági feltételek szempontjából változatos területtel a teljes szabad tőkés fejlődés esetén igen gyors fejlődésnek indulhatott volna." /1./ A mondat végén a feltételes mód arra utal, hogy ez a kétségtelen impozáns történelmi-társadalmi képlet, a Monarchia belső problémái: a dinasztikus jelleg, a feudális maradványok, a nemzeti-nemzetiségi problémák miatt azért adottságainál visszafogottabb történelmi tempót tudott felvenni. A történelmi-társadalmi "képlet" vagy akár "kísérlet" fogalom két okból is jogosan és logikusan használható. Először azért, mert a Monarchia Európában, de a világon is első ízben adott példát arra, hogy egy soknemzetiségű, sok szempontból eltérő régiókat összefogó államalakulat gazdasági és jogi rendszerével hatalmas térség számára tette lehetővé a töke, az áruk, a szellemi termékek és a munkaerő szabad áramlását. Ezzel utat nyitott mind az államilag szervezett, mind pedig a spontán társadalmi mobilitás előtt, így sok tekintetben modellt, képletet teremtett a mai összeurópai törekvések számára. Másodszer azért csak a képlet vagy kísérlet fogalom használható, mert mint tudjuk a Monarchia sorsát meghatározó összetartó és széthúzó erők közül az utóbbiak bizonyultak erősebbnek, amint erről a kérdés legnagyobb szakértője Jászi Oszkár fogalmaz: "Ez a történelmi jellegű kísérlet a nemzetek társulására a Habsburgok védőszárnyai alatt sikertelennek bizonyult. A nemzetek fölötti tudat centripetális erejét egyre jobban szétrombolta a nemzeti partikularizmus centrifugális ereje." /2./ A történelmi siker és sikertelenség, a valóság és a legendák kettőssége és ellentmondásossága természetesen benne van minden olyan gondolatmenetben, amely a Monarchia életének bármely aspektusával foglalkozik. Ezt a megállapítást a téma további kifejtésében is messzemenően figyelembe kell venni.

2.) A Monarchia, de az egész kelet-európai térség szempontjából számolni kellett a problémával, amely a "régiók elmélete" vagy a "régiók tana" kifejezéssel illelhető. A korszakot vizsgálva azt mondhatjuk, hogy gyakorlatilag a kelet-közép-európai térség egyetlen államalakulata sem tekinthető tisztán klasszikus nemzetállamnak. Ez a térség – akkor is és most is – nagyobb és kisebb régiók halmaza, amelyekből több-kevesebb pontossággal nemzetállamok alakultak ki, de ezzel nem szűntek meg a régiós határok. A helyzetet bonyolítja, hogy a régiók mind tartalmi, mind pedig funkcionális szempontból többretegűek és egymásba csúsznak. A többretegűség alatt azt értem, hogy a régiók: etnikai, nyelvi, vallási, kulturális, gazdasági, politikai képletek alapján is akár külön-külön felvázolhatók, de igazából egymást átfedik vagy éppen keresztbefedik. Tessék csak végigvezetni például a Monarchián belül a cseh, szlovák és magyar viszonylatban a hat réteget. Minderre még ráépülhetnek az európai történelmi és hatalmi vonulatokban kiépült nagy régiós hatások és vonzások; csak példaként említve: a latin, a balkáni, a pánszláv, a balti stb. /3./ Ha nem is teljesen tisztán, de mind a Monarchia hatalmi elitjében, mind pedig polgárságának egy szűk csoportjában élt az a felismerés, amely ezekre a kérdésekre ráeszmélt, és az egyik politikai-hatalmi-jogi úton, a másik a társadalmi-gazdasági-kulturális forradalom vagy a reformok útján megoldásokat keresett. A Monarchia minden nehézsége ellenére gazdaságilag és kulturálisan prosperált, egységei között jelentős társadalmi mozgás zajlott le, így lényeges problémát jelentett a társadalmi kommunikáció milyensége. Egy több mint tíz nemzet (német,

magyar, cseh, szlovák, lengyel, ukrán (rutén), román, szerb, horvát, szlovén, olasz) és számtalan nemzetiség és etnikum (bolgár, örmény, török, bosnyák stb.) nyelvét magába foglaló állam nem találta meg a maga "latinját" vagy a maga többcsatornás, többnyelvű kommunikációs rendszerét saját világán belül. A helyzetet súlyosbította, hogy a határon kívüli kommunikációval, azaz a modern európai nyelvekkel (angol, francia, olasz), illetve azok ismeretével is gondok voltak.

3.) A századforduló Monarchiájának polgári értelmiségi elitjében a lendületes polgárosodás, a mobilitás és a régiók találkozásának kulturális hatására jelentős társadalmi, gazdasági, művészi és tudományos forradalom bontakozott ki. Bécs, Prága, Lemberg, Budapest, Kolozsvár, Trieszt szellemi életében hasonló reformtörekvésekre bukkanhatunk. Minden nemzetnek és nemzetiségnek megvolt – irodalmi példával élve – a maga felfelé vivő "nyugatos mozgalma" a szellemi élet minden területén. Ezt egymáshoz közelítette és erősítette az a folyamat, hogy tudósok, írók, művészek a Monarchia minden jelentős helyéről ekkortájt kezdtek a birodalmon kívüli szellemi központokba járni: Párizsba, Münchenbe, Rómába stb. A fellendülő szellemi élet a pedagógiát is megérintette, benne a nyelvpedagógiát, a nyelvtanítást is. A Monarchia két nagy politikai, gazdasági és kulturális centrumában a tízes évekre jelentős reformszándékok és reformtörekvések bontakoztak ki a nyelvtanítás megújítása érdekében. Lényeges megjegyezni, hogy a reformtörekvések alulról polgári, szakmai kezdeményezésre indultak meg, de az államapparátus is belátta a reformok szükségességét, így törvényalkotói és oktatásszervezési lépéseket tett az ügy érdekében. Tehát mind a birodalmi, mind a helyi (nemzeti, nemzetiségi) vezetők, értelmiségiek belátták, hogy a Monarchián belüli és a Monarchián kívüli kommunikációban egyaránt elengedhetetlen a modern élő nyelvek, vele együtt a kultúrák ismerete (német, angol, francia, olasz). Ez a belátás természetesen erősen gazdasági és kulturális beágyazottságú és indítatású volt.

4.) Mi volt a probléma lényege? A soknyelvű birodalomban jelentős számban éltek bilingvis polgárok. Becsülhető számuk közel 10 millió. Ez részben az iskolázottság során, részben természetes úton megszerzett állapot volt. A gondot az okozta, hogy a lendületes kapitalizálódási folyamatok mind minőségben, mind pedig mennyiségben nagyobb számú, kommunikálni jól tudó állampolgárt igényeltek. A birodalom klasszikus, jól kiművelt és többnyelvű polgári elitje viszonylag szűk volt; a népi, munkás, kispolgári bilingvizmus pedig már szakmailag kevés volt ahhoz, hogy kielégítse a polgári társadalom gazdasági, jogi, kulturális igényeit. Az általános és a szakmai – ha tetszik a szaknyelvi – igények abban fogalmazódtak meg, hogy szóban és írásban fejlett, tiszta kommunikáció kell. Nem véletlen, hogy a reformok támogatóinak egy részét a gyáriparosok és a kereskedők különféle szövetségei alkotják. A soknyelvű társadalmat a polgárosodással járó társadalmi mobilitás ébresztette rá, hogy nem tud kellőképpen kommunikálni: a társadalmi elit többnyelvűsége és a népi bilingvizmus közötti űrt masszív és szakszerűen kiművelt nyelvismerettel rendelkező polgári erőkkel kell kitölteni. Éppen ezért némely társadalomtudós erről a századfordulós időszakról mint a "kommunikációs robbanás" korszakáról beszél. /4./

5.) Mint említettem a nyelvi reformtörekvések Bécsben és Budapesten bontakoztak ki a tízes évek elején. Mindkét centrumban több hullámról beszélhetünk, de stílusában a két út eltért egymástól. A bécsi reform inkább felülről jövő kezdeményezésekből fakadt, hogy ne sértse a tartományi érdekeket, alkotmányokat; óvatosabb és inkább terelgető jellegű volt, csak a világháborús évek alatt vált direkttebbé, amikor a frontokon nagyon konkrétan szembesültek a "birodalmi bábeli zűrzavarral". A budapesti reform erőteljes alulról jövő kezdeményezésekből indult ki és a bécsinél sokkal megalapozottabb szakmai tartalom és irány jellemezte. Volt még egy döntő különbség a két irány között: a magyar reformtörekvésekben erős "európai csatlakozási igények", szellemi felzárkózási szempontok is érvényesültek. Éppen ezért a nyugati országismereti elemeket, a kulturális témákat is preferálta. Továbbá "kuruc volta" miatt a "birodalmi latin", a német nyelv ügyét visszafogottabban kezelte, bár nem kérdőjelezte meg annak prioritását. A bécsi reformszándékok mássága, lazasága Jászi Oszkár kemény fogalmazása szerint: "Kultúrfölnyit éreztető gögben nyilvánult meg, abban a meggyőződésben, hogy a németek gazdasági és kulturális hegemoniája örök történelmi szükség-szerűség." /5./ Joggal merül fel a kérdés, hogy mi volt a többi nemzet és nemzetiség – a nem uralkodó pozícióban levők – viszonya ehhez a kérdéshez. A problémák ugyanúgy érintették és foglalkoztatták őket is, de számukra elsődleges volt a nemzeti nyelv kérdése és másodlagos a birodalmi kommunikációé,

bár a két ügyet nem lehetett teljesen elválasztani egymástól, mert a gazdasági régiók és a nyelvi régiók kereszben és bonyolult kombinációkban fedték egymást. Az igazság kedvéért azt is meg kell említeni, hogy a bécsi és a budapesti reformtörekvések a nemzetiségi nyelvek kérdéskörét is érintették. /6./

6.) Végülis a reformok sorsa állami rangra emelkedett, birodalmi felismeréssé lett, és egy évtizedes szellemi, jogi tevékenységgé vált. Az 1910-1920 közötti reformfolyamat tartalma a következőkben foglalható össze. A reform éles szakmai viták közepette zajlott le. A viták érintették: a tanított nyelvek körét; a nyelvtanítás módszertanát; a tananyag tartalmát, elrendezését; a szervezeti háttérrel; a nyelvtanárképzést. A vita lényegét a latin nyelv kontra modern nyelv felvetés adta, azaz a latin (görög) nyelv vagy az élő nyelvek kapjanak-e helyet a nyelvtanításban, illetve a latin szellem mennyire befolyásolja a középiskolák sorsát. A vitában a két oktatási szemlélet is ütközött, ezért az túlmutatott a nyelvtanításban. A latin nyelvet pártolók a nyelvvel együtt egy oktatási rendszert és szemléletet is védtek, amelyben a latin (görög) nyelv mint az oktatást alapjában meghatározó nevelési-irodalmi-művelődési elem és eszköz van jelen. Ezzel szemben a modern nyelvek pártolói a nyelv tényszerű, tárgyias, gyakorlati és használati voltára hivatkoztak, de nem zárták ki a modern nyelvek kultúrák közvetítő szerepét sem. A modern nyelvek körébe a német, francia, angol, olasz nyelveket vonták be, mert a társadalmi igény ezekre és erre a sorrendiségre irányult, de felmerült a nemzetiségi nyelvek, illetve a műnyelvek oktatásának lehetősége is. A tartalmi vitával szoros összefüggésben zajlott le a módszertani vita, amelyben a latinizálók az ún. hagyományos vagy nyelvtani-fordító módszer, a reformpártiak pedig az élő nyelvek oktatásának első nagy módszertani újítása, az ún. direkt módszer mellett foglaltak állást.

7.) A háborút követő felbomlás végülis megsemmisítette azokat az eredményeket, amelyeket a törvényekben leírtak vagy a gyakorlatban kipróbáltak, de ezek mindenképpen összefoglalásra érdemesek. A modern nyelvek, illetve az élő nyelvek pártolói által megfogalmazott reformszándékok a következőkben rendszerezhetők: *a.)* az élő nyelv(ek) javára át kell rendezni a tantárgyi, nyelvi struktúrát; *b.)* praktikus szándékkal, a beszédre tanítással kell oktatni a nyelveket, ennek megfelelően új módszerekkel; *c.)* nagyobb erőket kell a nyelvtanításra összpontosítani óraszámban, de főleg intenzitásban; *d.)* a tanulói csoportok létszámát maximálni, illetve a csoportokat differenciálni kell; *e.)* a nyelvtanítás színvonalának emelése nemzeti, sőt birodalmi érdek; *f.)* az eredményes nyelvtanítást koncentrált és szakszerű iskolai oktatásra kell bízni; *g.)* a nyelvi kultúra kérdése a középszintű oktatásban dől el.

8.) A nyelvek és a kultúrák századvégi és XXI. századi találkozása szempontjából van-e valami tanulsága a Monarchia nyelvi reformkísérletének? Természetesen van, több is: *a.)* A közép-kelet-európai térségben kikerülhetetlen a nyelvi régiók és a hozzá kapcsolódó egyéb régiók figyelembe-vétele, mivel ezek egyszerre értékhozók és feszültségforrások. A "régiók tana" nélkül nem értelmezhetők ezek a kultúrák. *b.)* Modellt kell találni és eszközt kell keresni a térség kommunikációs zavarainak feloldására. *c.)* A kommunikációs zavar vagy hiány nem oldódik meg magától, a döntést egyrészt államilag intézményesíteni kell, másrészt célszerű nemzetközi kontextusba helyezni. *d.)* A nyelvek használatának és oktatásának szabadsága olyan alapkérdés, amely a gazdasági, kulturális és politikai régiók okozta feszültségek feloldásának irányába vezet. *e.)* A közép-európai régióknak az aktív és a kiművelt többnyelvűség régiójává kell válni, ahol a világnyelveket és a szomszédok nyelvét egyaránt be kell vonni az oktatandó nyelvek körébe.

Jegyzetek:

1) Gonda Imre - Niederhauser Emil: A Habsburgok. Budapest, Gondolat, 1977. 362. p.; 243. old.

2) Jászi Oszkár: A Habsburg-monarchia felbomlása. Budapest, Gondolat, 1982. 598. p.; 72. old.

3) Pusztay János: Közép-Európa nyelvi képe. In: Nyelvek és nyelvtanítás a Kárpát-medencében. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 1996. I. kötet. p. 564.; 11-28. old. (a nyelvi régiók kérdéséhez)

4) Glatz Ferenc: Nyilatkozat a Magyar Televízióban. 1996. dec. 10.

5) Jászi Oszkár. lásd 2. jegyzet. 380. old.

6) Sturcz Zoltán: Kísért a múlt: viták a nemzetiségi nyelvek oktatásáról Magyarországon az 1910-es években. In: Nyelvek és nyelvtanítás a Kárpát-medencében. Bessenyei György Kiadó, Nyíregyháza, 1996. II. kötet. 637. p. 605-610. old.

Névadási szokás megváltozott nyelvi környezetben

Telekiné Nagy Ilona

Konstantin Egyetem, Nyitra, Szlovákia

Szlovákia magyarlakta területének személynévvizsgálata a kezdeteknél tart, hiszen napjainkig csupán néhány publikált tanulmány vagy konferenciaanyag mutatja be egy-egy község személy-, szólító- és ragadványneveit. Szlovákia magyarlakta területének személynévhasználata és –rendszere részben a magyar nyelvkultúra egységében fejlődött/fejlődik, részben pedig függvénye, valamint visszatükrözője a társadalom életében érvényesülő belső folyamatoknak és hatásoknak.

Az utónevek vizsgálatával arra kerestem a választ, milyen mértékben és formában őrzi a névanyag nyelvi örökségünket és szokásainkat, az általános divatáramlatokon túl hogyan hat a szlovák névadási szokás az utónévválasztásra, s milyen egyező és eltérő vonások érvényesülnek egy vegyes nemzetiségű község névhasználatában.

Terbeléd egyike azon kisközségeknek a nyelvhatár mentén, ahol a társadalmi-politikai változások következtében a lakosság etnikai összetétele 1945 után megváltozott. A század eleji 100%-ról napjainkra 30%-ra csökkent a magyar nemzetiségűek aránya. A névadási szokások különböző tényezőktől való függősége ebben az esetben eltér az átlagostól, de azonos a hasonló etnikai helyzetben levő településekével. A község népessége ma 900 körül mozog.

Az 1901–1990 közötti keresztnévadási szokások vizsgálatához az *Újszülöttek Anyakönyvi bejegyzéseit* és az 1992-es *Lakójegyzéket*, az egyes nevek öröklésének és a névadási motivációnak a megfigyeléséhez kiegészítőül a *Halottak* és a *Házassultak Anyakönyvét* használtam fel. Az utónévhasználatot 10 évenként összegeztem, a vizsgált időszak névanyaga azonban két fő periódusra tagolódik: 1. 1948-ig; 2. 1949–1990-ig (az etnikai változás 1949-ben már egyértelmű).

Az anyakönyvi bejegyzések nyelve és formája

Mindhárom anyakönyv 1919-ig magyar nyelvű. 1920–1948 között az említett okmányokat latin nyelven vezették, s 1948-tól napjainkig a bejegyzések szlovák nyelvűek. Ezért a magyar nevekre is érvényesítették a következőket:

1. a keresztneveknek csak a szlovák megfelelője használatos: *Jolana* (1919-ig *Jolán*, 1920–1947: *Jolantha*); *Alžbeta* (korábban *Erzsébet*, *Elisabeth*); *Ján* (*János*, *Joannes*); *Vojtech* (*Béla*, *Adalbertus*) stb.;

2. valamennyi nő vezetékneve -ová végződést kapott: pl. *Szókontorová Veronika*, *Fehérová Ružena*, *Halászová Dominika*;

3. a magyar családnevek nagy hányadát a szlovák jelölési rendszer szerint "átírták": pl. *Dóžová Jolana* (*Dózsa Gyuláné Képes Jolán*), *Jančár Jozef*, *Šurányi Jozef*, *Sarvaš Štefan*, *Čománová Margita*, *Dohoni Pavel* (*Dohonyi Pál*), *Šüli, Očovai Jozef*; *Graca Vojtech*. Egyes családnevek azonban következetesen hagyományos írásmódúak maradtak: pl. *Szókontor* /de *Szókontorová*, *Halász* /de *Halászová*, *Kovács Július* /de *Kovácsová Jolana*.

Mindebből kitűnik, hogy ugyanaz a személy többféleképpen van bejegyezve, pl.: *Farkas Erzsébet* (Kereszteltek Anyakönyve) – *Farkas Elisabetha* (Házassultak ~) ma: *Vargová Alžbeta*.

Ezek alapján szükségesnek véltem pontosan megkülönböztetni, melyik név milyen nemzetiségű egyént jelöl – csak ennek alapján beszélhetünk magyar vagy szlovák névhasználatról (a bejegyzett *Alžbeta* szólítóneve is elkülönül: *Erzsi*, *Bözsi*, *Örzsi*, ill. *Beta*, *Betka* alakra), s mutatható ki a névdivat áramlásának iránya.

Női és férfi keresztnévek 1901–1948 között

Ebben az időszakban 363 gyermek (171 leány és 192 fiú) nevét jegyezték be az anyakönyvbe. Megnevezésükre évtizedenként 11–12–17–16–14 női és 11–9–20–16–26 férfi nevet használtak fel – összességében 28–31 nevet.

Az 5 leggyakoribb a Mária (39 = 22,80%), Erzsébet (26 = 15,20%), Margit (24 = 14,03%), Etelka (16 = 9,36%), Ilona (12 = 7,01%), melyet 1. névként a nők 68,40%-a visel.

A Mária-kultusz erősségét bizonyítja a név folyamatos használata. Egyes családokban szinte minden generációból viseli valaki e nevet. Az Erzsébet név frekvenciáját a század eleji névhasználat emelte meg, amelyet az 1896-ban felszentelt új templom védőszentjének, Szt. Erzsébetnek a tisztelete válthatott ki. A század második felében továbbra is kedvelik az Erzsébet nevet, s ugyanúgy nem megy ki a divatból a Margit sem. Ez utóbbi általában minden második évben, tehát folyamatosan jelentkezik. Érdekessége, hogy a többi női névvel ellentétben, ritkán becézik. Előkelő helyen szerepel a Dugonics alkotta Etelka/Etel név. 1926-ig 1–3 újszülött kapja évenként, majd hirtelen teljesen eltűnik a használatból.

A 19. sz.-ban elterjedt nevek közül a Gizella már a századforduló előtt tért hódított (Halottak Anyakönyve), első névként 1911-ig, másodikként 39-ig van rá példa. A Jolán (1911), Edit (1922), Teréz (1928), Olga (1930), Valéria (1929) követi, s egyedi, nem ismétlődő névként a Piroska (1921) és az irodalmi eredetű Lilla.

A női nevek a századforduló névhasználatához viszonyítva mégis szegényesek. Eltűntek a Halottak Anyakönyvében korábban oly gyakori Amália, Apollónia, Emerencia, Ismér, Regina, s a helyükbe lépő új nevek nehezen honosodtak meg.

A férfi nevek állománya az 1920-as évektől rohamosan gazdagodik. Változatosabbak a női nevekénél, s a megterheltségük is arányosabban oszlik meg.

A teljes időszakot áttekintve megfigyelhető, hogy az 5 legfrekvenciáltabb név a József, Béla, Lajos, János, István, melyet az újszülöttek 51,83%-a kapott az adott időszakban.

1948-ig a férfi nevek közül a József minden más nevet megelőz 21,87%-kal; 3 ízben listavezető (2., 3., 5. évtized), de a másik 2 évtizedben is a 2. helyen áll. A 18. században Európa-szerte előretörő József (I. KÁLMÁN 50) a fővárosi névadásban (I. BÜKY) már a legfrekvenciáltabb férfi név a 19. sz. végére. Aránylag gyorsan eljutott Terbelédbe a Széchenyi által felújításra ajánlott Béla, amely 18,23%-kal az igen gyakori és kedvelt nevek közé tartozik; 1901–10 között 31,57%-kal dominál, azaz minden 3. fiúgyermek kapta e nevet a keresztségben. Frekvenciája csak 1940 után esik vissza, de egyes családokban megmarad a név használata. A múlt században felelevenített nevek közül a Gyula 1917-ben, a Zoltán 1926-ban, a László 1929-ben s az Árpád csak 1945-ben kerül bele a névanyagba. Folyamatosan nagy népszerűségnek örvendett a Lajos, János 10,42%-os és az István 9,89%-os részesedéssel. A többi név arányosan oszlik meg, változatosabbá téve a névhasználatot.

A 20. sz. elején a férfi nevek egy része szintén megkopottá válik (a Halottak Anyakönyvének adataihoz viszonyítva) visszaszorul az Antal, Flórián, Lőrinc, Mihály. Terbelédben az 1901–1948 közötti névhasználatra a nagyfokú hagyományörzés jellemző és a nemzeti tudatot erősítő keresztnéveknek aránylag gyors megjelenése és térhódítása.

Női és férfi keresztnévek 1948–1990 között

1949-től a község keresztnévállománya fokozatosan megváltozik, kifejezőjévé válik a társadalmi és nyelvi változásoknak. Kiseb mértékben hasonlóan viselkedik a magyar és a szlovák névadási mód, nagyjából azonban elkülönül egymástól.

A Terbelédben használt női nevek összességében változatosabbá válnak, 44 nevet használnak fel az újszülöttek számára, a magyarok azonban ebből csak 21-gyel élnek. A magyar családokban legkedveltebb Erzsébet mellé a Tímea, Beáta, Ildikó, Ivett s mintegy unikumként a Marcella, Michael, Sztella csatlakozik.

A szlovákok a női nevek közül leginkább szintén a Máriát részesítik előnyben az Eva és Mariana mellett.

A névdivat megváltozását mutatja, hogy a hagyományos (gyakori szülői, nagyszülői) nevek közül az Alžbeta, Anna, Emília, Ružena nem ismétlődik, de megjelenik az idegen hatás: Beáta, Denisa, Ingrid, Iveta képviselőjében. Jellemzővé válik a férfi nevek nőiesített változatának terjedése: Andrea, Daniela, Jaroslava, Kristína, Martina (Navrátilova teniszbajnoknő neve is hozzájárul a népszerűségéhez –) Michaela, Petra, Slavomíra az anyakönyvben becézett alakváltozat is szerepel: Danka (3), Janka, Lenka.

1949 után a községben használt férfi utónévanyag összetétele szintén más lett. 31 név közül válogattak a fiúk számára, de itt is elkülönült a magyar és a szlovák névadási szokás. A hagyományos Béla, József, János stb. mellett feltűnik a magyaroknál a Norbert, Róbert és az újból kedvelt történelmi Csaba, Gergely, Szabolcs, Zsolt.

A szlovák névhasználat megtartotta az olyan hagyományos nevek egy részét, mint a Ján, Štefan, Jozef, Juraj, Peter, s a női nevekéhez hasonlóan újított, főleg a szónév típusú Dušan, Miroslav, Jaroslav, Radoslav, Jaromír, Lubomír nevekkal csekély mértékben érvényesül az új hatás a Marcel, Roman, Roland, Adrian képviselőjében.

A keresztnévek használatában 1949 után megfigyelhető, hogy vannak közösen használt nevek: Mária, Katalin; János, József, György a hagyományos nevek közül, Andrea, Beáta, Ivett; Adrián, Norbert, Róbert stb. a modernebbek csoportjából. A történelmi múltat idéző nevek használatában azonban elhatárolódik egymástól a két nemzet. Az identitástudat fejeződik ki a névválasztásban. A magyaroknál sajátossá vált a Tünde, Csaba, Szabolcs, Zsolt, a szlovákoknál viszont a már említett Jaromír/a, Jaroslav/a, Dalibor típusú nevekkal való protestálás.

A névválasztás motívumai többrétűek

1. **A hagyományhoz ragaszkodás.** A tősgyökeres magyar családokban folyamatosan öröklődnek a keresztnévek, vagy generációkon át folyamatosan vissza-visszatérnek, s ez váltja ki egyes nevek folytonosságát. 1949-ig a nők 14,79%-a örökölte az anyja nevét: (Mária, Erzsébet, Margit, Julianna, Etelka, Anna, Rozália), 29,27% az apja nevét (János, József, István, Béla, Ferenc, Pál, Imre, Lajos, Sándor, András, Pál) s 10,71% – 16,23%-ban a keresztszülő nevét, ahol az Erzsébet, Mária; Lajos, József, Béla dominált. Egyes családok névhasználatára így eléggé kötötté vált, pl. a Bika családban az István, Imre, Ferenc, János ismétlődnek; Csomoréknál a János, Vargáéknál a Béla, Géza stb. A hagyományörzők csak több gyermek esetén térnek el a szokástól, de csak ritkán kirívóan.

1949 után hasonló tapasztalható a szlovák lakosságnál is: Skypalová Eva, Matušková Helena; Debnár Ján (szülő-gyermek-unoka), Šulek Štefan, Nóta Juraj. Érzelmes formája a névadásnak, amikor az egyetlen gyermek örökli másik nemű szülőjének a nevét: Nóta Peter – Nótová Petra, vagy ha a testvérek kapják azonos név változatát: Bahledová Janka (1979) – Bahleda Ján (1980).

2. **A divat hatása** előbb-utóbb mindenütt érezhető. 1945 előtt a fővárosi névhasználatához viszonyítva az új nevek megjelenése érzékelteti a folyamat fáziseltolódásait, ez napjainkra szinte egyidejűvé válik.

Az utolsó évtizedek névdivatja követi a felszínre hozott nemzeti nevek előretörését: Csaba, Szabolcs, Zsolt, illetve Dalibor, Rastislav stb. Ugyanakkor sok név divatos/kellemes hangzása vagy asszociációs hatása következtében kerül a választási listára. (PAPP JÁNOS (In: Hungarológia 3:213) A családi kötelekek lazulását, a vallási determináció csökkenését, az utónévkönyvek megjelenését is az ízlésváltozás okai közé sorolhatjuk. Ez utóbbi szlovák kiadása különösen befolyásolja a szlovák névválasztást.

3. **Az identitástudat kifejezése.** HEIKKI PAUNONNEN (MNyj XVI–XVII:7) a nyelvi identitást az oktatásban és a nyelvművelésben véli előtérbe kerülni. Terbelédben ez a vezetéknev-használatban és az utónévválasztásban is realizálódik. Szathmáry Zoltán és Ildikó gyermeküknek a Szabolcs nevet adta, Illés István és Erika pedig Zsófia és Katalin után Gergelyre kereszteltették fiukat (mindkét név bejegyzése magyar helyesírással történt 1990-ben). A községben gyakori vezetéknev a Bika. 1947-ben

az egyik család (talán a szónév jelentése miatt is) Benko-ra szlovákosította. Dezső nevű fiuk viszont gyermekeinek a Timea és a Csaba nevet adta.

A vegyes házasságban született utódok olykor „semleges” keresztnévűek: (Bystriansky) Adrián, Lucia, Patricia; (Balaško) Róbert, Peter, de jellemzőbb a szlovák keresztnév használata: (Nagy) Miroslav, Radoslav.

Végezetül elmondhatjuk, hogy:

1. Terbelédben a magyar lakosság nem használ/t túlságosan gazdag névanyagot a újszülöttek megnevezésére, a hagyományos névadás szilárdan megmaradt napjainkig, s a névadási gyakorlathoz elsősorban az őslakosság ragaszkodott;
2. a nevek divatkaraktere az utóbbi évtizedekben élesebb lett;
3. a sajátos nemzeti nevek tekintetében eltérő a lakosság névhasználata;
4. a két nemzet nem polarizálódik a nemzetközi divat befogadásában.

A terbelédi névhasználat azt bizonyítja, hogy a társadalmi/politikai változások közepette is erős kötelékként él a hagyomány, miközben a divat egyes hullámai lecsapódnak;

5. a nemzeti/ségi egymás mellett élés elősegíti bizonyos nevek könnyebb befogadását és a másság elfogadását;

6. a sajátos névhasználat pedig mindkét fél nyelvi/nemzeti hovatartozás-tudatának hordozója.

A vizsgált település névanyagának változása mutatja, hogy vegyes lakosságú községekben is ragaszkodik az őslakosság a hagyományos nevek használatához, miközben a divatos nevek az utóbbi évtizedekben két síkon jelentkeznek. Érvényesül a nemzetközi névdivat befogadása, ill. a másik nyelv névhasználatának a részbeni betörése. A teljes névanyag mégis mindkét fél nyelvi/nemzeti hovatartozás-tudatának hordozója marad.

IRODALOM

BLANÁR, VINCENT – MATEJČÍK, JÁN: Živé osobné mená na Strednom Slovensku (Közép-Szlovákia élő személynevei 1978/1983.

KRIŠTÓF, ŠTEFAN: Osobné mená bývalej Tekovskej stolice (A volt Bars megye személynevei), 1969.

PILECKY MARCELL: Barslédéc ragadványnevei (Hungarológia 3.)

SÁNDOR ANNA: Kolon ragadványnevei (Névtani kongresszus, Miskolc)

VÖRÖS FERENC: Névválasztás, névhasználat, anyanyelvi kötődés. In: Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat. Szerk.:

BOKOR–GADÁNYI–GUTTMANN. Szombathely, 1996. 237–241.

VÖRÖS FERENC: Diósförgapatony névanyaga a rendszerváltás körüli időkben (Névtani kongresszus, Miskolc).

VÖRÖS JÚLIA: Kéménd személy- és szólítónevei 1830–1977 között (Anyanyelvi Füzetek 4)

Az orosz zsargon lehetséges létezési alapformái

Tóth Szergej

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged

Az orosz zsargon napjainkra túllépett a rosszallást kiváltó szavak státuszán, a kuriózumon, az egy réteghez való kötődésen, méghozzá úgy, hogy megtartotta pontos megjelöltségét, össze nem téveszthetőségét. Ahogy például a szemiotikában az érdeklődés iránya az egyes jelek vizsgálatáról a jelek összességének vizsgálatára tevődött át, úgy merülhet fel, hogy a zsargont sem érdemes vizsgálni csak lexikai szinten, önmagában, kiragadva szociokulturális közegéből.

Az orosz zsargont nem valamiféle szótárnak fogom föl, annak lexikájával, frazeologizmusaival, az orosz zsargon specifikus intonációjával stb., hanem sokkal inkább egy szóteremtési mechanizmusnak, mindazon fogások összességének, amelyekkel egyaránt él az individuum és mondjuk a mindenkori hatalom.

Értelmezési nehézségek. Miután az orosz nyelvészet nemcsak a *szociolingvisztikát* értelmezi eléggé sajátosan, hanem fogalmi apparátusának egy igen fontos alapterminusát, a *szociolektust* is, az orosz zsargont nehéz belehelyezni az orosz szociolektusok rendszerébe.

A ZSIRMUNSZKIJ-féle, SZEREBRENYIKOV-féle – eléggé tág értelmezés szerint – a szociolektusok közé sorolhatjuk tulajdonképpen a nyelv minden olyan létezési formáját, függetlenül a strukturális és funkcionális jellegzetességétől, amely szociálisan van determinálva. Ebben az értelemben akár a beszélt (irodalmi) nyelvet is felfoghatjuk egy szociolektusnak, ami nem más, mind a társadalomban a legmagasabb presztízzsel rendelkező, így beszédmagatartásilag is követendőnek tekintett réteg (csoport) nyelve. A nyelv szociális színteződését tehát valamiféle olyan hierarchikus rendnek foghatjuk fel, amely összefüggésben van a nyelv hordozóinak szociálisan meghatározott helyzetével. Ilyen értelmezés mellett egy képzeletbeli nyelvi rétegekből álló piramis alapját képezik mindazok a rétegek (pl. akár a dialektusok is), melyeknek széttagoltsága, differenciáltsága nagy, a piramis tetején pedig egy senki által nem beszélt, de valakik által normának tekintett ideális nyelv van. Ebben a rendszerben nincs és nem is lehet külön, megkülönböztetett helye a zsargonnak, ami itt nem más, mint valamiféle stílus (social'nij variant reči, rečevoj stil' – Szerebrennyikov).

Az orosz nyelvészek közül sokan a szűkebb értelemben a szociolektust a nyelv szociális differenciálódásának egyik változatának tekintik. A szociális tényezők nyelvre gyakorolt hatása természetesen nem közvetlen módon történik. POLIVANOV szerint a gazdasági és politikai változások a nyelv szociális szubsztrátumát változtatják meg. Ez lesz a kiindulópontja a nyelvi evolúciónak. Miután megváltoznak az adott nyelvet beszélők szociális rétegzettségének arányai, a nyelvi evolúció célja egy olyan, minél szélesebb körben beszélt nyelv létrehozása lesz, amely kiszolgálja az új szociális szubsztrátumot. Ez a nyelv lép be azoknak a különböző nyelvi szisztémáknak a helyére, amelyek nem képesek teljes mértékben kiszolgálni az "új" igényeket. Ebben az evolúciós folyamatban a "szólót" annak a rétegnek a nyelve fogja játszani, amelyiknek a legmagasabb a presztízse a többiek szemében. Egy jól működő társadalomban az ilyen szociálisan magas presztízű nyelv birtokosa lehet a művelt, iskolázott értelmiségi.

Csak hogy jön a polgárháború, jön a Gulag-szisztéma, a nyelvi mintát adó, az orosz irodalmi nyelvet beszélő rétegek fizikai értelemben vett csökkenése, a hatalmat gyakorló, a terrort végrehajtó rétegek presztízsenek növekedése, jönnek a "népáthelyezések", a menekülthullámok stb. stb. És megtörtént az, hogy nem a kulturális fölény játszott szerepet a különböző szociális rétegek vagy csoportok nyelvének intenzív kölcsönhatásában, hanem a folyamatot az egyik rétegnek a másikkal szembeni szociális-politikai-gazdasági fölénye határozza meg.

A hipotézis. Az orosz zsargon és/vagy zsargonizálódott beszéd meghatározásához, létezési alapformáinak kiemeléséhez a következő hipotézisből indulunk ki:

A közvetlen körülmények között használt beszéltnyelv mintha kettős, szimbolikus prés közé szorult volna. "Felülről" az ideológiának való alárendeltség (a megváltozott szóérték és szógyakoriság, a

szavaknak a hatalom számára szükséges célokra való kisajátítása, az eufemizmusok, az abbreviáció hipertrófiás jelensége stb.) és a bürokratizálódás által létrehozott új rend új nyelvének elemei szennyezik. “Alulról” a népies köznyelv, az orosz tolvajnyelv, a gulag-argó nyomja. Ennek a nyelvnek norma, normavariáns szintjére emelkedését segítette elő a társadalom “demokratizálódása”, a valamikori és a jelenlegi gulag-zóna szisztéma óriási méretűvé növekedése, és a több mint hatvan éven keresztül szociális, jogi, morális és gazdasági szempontból fokozatosan leépülő polgári réteg, a migráció stb. tette lehetővé.

Ennek a “prézelésnek” az eredménye az a zsargon, amely integráló szerepben fellépve betagozódik valamiféle nyelvi konglomerátumba, ahol a részelemek szétválasztásának nincs jelentősége. Bizonyára nem véletlen, hogy eddig sikertelennek bizonyultak azok a próbálkozások, amelyek az orosz zsargon – azt valamiféle szótárnak tekintetve – valamilyen elfogadott, rendszertani besorolás szerinti elkülönítésére irányultak (pl. katonai zsargon, diákzsargon stb.)

Napjainkban egyszerre láthatjuk a marokra fogott kanál használatát, a viselkedni, bemutatkozni nem tudás kínjait és a *Kutyaszívben* kifigurázott, nyelvészetileg besorolhatatlan beszéd elemeit. Bulgakov *Kutyaszív* regényének professzora félelmetesen jó jósnak bizonyult. Halljuk a gúnyolódás tárgyát: az új idők új beszédét, de még nevetünk rajta. Egy mai orosz gimnazistának már magyarázzuk, hogy tulajdonképpen min is kell itt nevetni vagy szörnyűlködni

Létezési alapformák. JELISZTRÁTOV elképzelésére támaszkodva kísérletet teszünk egy olyan rendszer megalkotására, amely lehetőséget biztosítana arra, hogy elhelyezve benne az orosz zsargont – mely szerves része az orosz társadalomnak, az orosz kultúrának/magaskultúrának/szociokultúrának – biztosítaná annak szociokulturális aspektusból való megközelítését.

A rendszer feltételezi a következő alaptézisek elfogadását:

1. A zsargon nyilvánvalóan mindig is létezett, de különválasztását értelmetlen megkísérelni valamiféle mai irodalmi/nem irodalmi nyelvi norma vagy normán kívüli szempontok szerint.
2. A mi stilisztikai szempontú felfogásunk szerinti “alacsonyabb rendű nyelvi elemek” teljes jogú és elidegeníthetetlen részei a kultúrának.
3. A zsargonban meglévő egyrészt konzervatív, zárt, ezoterikus (állandó), másrészt dinamikus, nyílt, demokratikus (változó) elemek váltják egymást. A zsargon fejlődését, stabilitását, örökéletűségét ezeknek az előbb felsorolt tényezőknek a változása idézi elő.

A zsargon lehetséges létezési alapformái lehetnek a **teljes zártság**, a **félzártság** állapota és a **teljesen nyílt** rendszer.

Ez a rendszer megengedheti, hogy az orosz zsargont ne csak valamiféle lexikai korpusznak tekintsünk, hanem az orosz nyelv jól elkülöníthető specifikus stílusának, vagy akár egy komplex szemiotikai rendszernek fogjuk fel, melynek vizsgálatát a szociokulturális háttér vizsgálatával együtt lehet csak elvégezni.

Vázlatosan megpróbáljuk elhelyezni az orosz zsargon már megvizsgált, meglévő, de szétesett elemeit az imént felsorolásszerűen említett rendszerbe.

A zárt rendszer. Ez a létezési alapforma a nyelvtudomány szempontjából mindenképpen tradicionálisan létezik. Kérdéses, hogy a mostani szociális-kulturális-gazdasági tényezők kihalásra ítélték/ítélik-e az ilyen rendszerben funkcionáló zsargont?

Oroszországban elsősorban a vándorkereskedők (ofenyi) zsargonját lehet felhozni példának. A lexikai elemek többsége ténylegesen titkosítva volt, a szóképzési mechanizmusok a köznyelvtől eltérőek. A lexikai rendszeréből sok átkerült a tolvajnyelvbe (blatnoj jazik) is.

Oroszországban, hagyományosan igen kifinomult technikái voltak a koldulásnak. A szovjet időben ezek a technikák a koldulással együtt eltűntek. Napjainkban viszont ismét az utcán van a szakma: kiváló retorikai fogásaival, kinetikai trükkjeivel (rázkódó fej, kéz) és az egymás között használt “titkos” nyelvvél (cigányok esetében ezt a funkciót maga a cigány nyelv tölti be, vagy esetenként a magyar). Egyszerre jelenik meg a titkosság eleme, a szaknyelvi elem, azaz a reália megnevezésének igénye

(milyen technikával csapjam be) és a bahtyini karneváli elem, a nevetés eleme, ami mindig kifele, az idegenre irányul.

A zárt rendszerben a titkosság mellett a másik fontos tényező az elkülönülés igénye, a hermetikusságra való törekvés, a misztérium tényezője. Én még a 20-as évek irodalmi csoportosulásainak, a szimbolistáknak, imaginatistáknak, futuristáknak a nyelvi bűvészkedéseit is ide sorolnám.

A félzárt rendszer. A zártság felbomlásának időszaka általában egybeesik a nagy társadalmi változásokkal. Példa erre a nagy francia forradalom. időszaka, ami a különböző rétegek lesüllyedésével és felemelkedésével együtt nagyon gyorsan demokratizálta a beszélt nyelvet éppúgy, mint az írottat. Ebben a demokratizálódási folyamatban élen jártak azok, akiknek szükségük volt céljaik eléréséhez a tömegek támogatására, és ezért viselkedésükben és természetesen nyelvükben is hasonlítaniuk kellett azokhoz. Egy csapásra megváltozik a beszéd stílusa, az újságok nyelve, természetessé válnak a tegező formák, szalonképesse a goromba kifejezések.

Oroszországban több olyan időszak volt, amikor az elmúlt két évszázadban, amikor az éppen aktuális irodalmi norma fellazulása következett be. Ez együtt járt vagy járhatott az alsóbb nyelvi rétegek elemeinek nyíltabbá válásával.

Puskin nemcsak a beszélt nyelvi elemeket hozta be az akkori irodalmi nyelvbe. Tolsztoj a nemesi származású értelmiségi stílusát. Zosczenko, Babel a szkak segítségével a NEP argóját, a tolvajvilág nyelvét. A 30-as években a táborkban a kezdetben csak alvilági elemek által használt "klasszikus" orosz tolvajnyelv lassan kezdi elveszíteni az egyedüli tolvajnyelv státuszát és integrálódik a GULag argóba. Az orosz zsargonok szintézisének is felfogható GULag argó legfontosabb funkciója a táborlakók integrálása. Ennek a zsargonturmixnak a megjelenésében nyilvánvaló szerepet játszott a nyelvi szubsztrátum többnemzetiségi volta, a legkülönbözőbb szociális helyzetű, műveltségű, politikai nézetű embereknek az adott időben erőszakosan egy "szociális csoporttá" gyűrése, "azonos" szintre helyezése. Helye van ugyanakkor a differenciáló funkciónak is, mégpedig két szinten: a köztörvényesek és a politikaiak oppozíciójában, valamint az összes fogoly és a hatalom szemben-állásában. A GULag argó tulajdonképpen a fennálló rend kritikájául, egyfajta kihívásul szolgált.

Ebbe a félzárt rendszerbe illeszthetők be a szovjet zsargon eufemizmusai: például a diffúz szemantikájú *nyekotorij, izvesztijnij* (ja imeju nyekotoroje otnosenyje – szerző a beszélő maga; *privelo nasz k izvesztjomu rezultatu* – az eredmény csak negatív lehet stb.); a ködösítő, orosz szavak helyett használt *liberalizálás* (ár), *destruktiivnij* (a *razrusitel'nij* helyett); az elburjánzott rövidítések, hiszen ezek ugyancsak részei a forradalom zsargonjának, például az erőszakszervezetek rövidítései (*VN* – *viszsaja mera*, *SZSZ* – *szoversenno szekretno*, *DSZP* *dlja szluzsebno pol'zovanyija*)

A teljesen nyílt rendszer. Napjainkban alakul(hat) ki.

A előadáshoz kapcsolódó publikációk

Tóth Szergej: Milliók egy miatt. CsmH. 1989/46.

Tóth Szergej: A GULag nyelve. In: Új Tükör. 1989/43.

Tóth Szergej: A GULag-argó fejlődésének szociolingvisztikai aspektusa. Kecskeméti Regionális "MAPRJAL" konferencia, 1989. augusztus 14-15. [Tézisek]

Tóth Szergej: Birodalmi jelszótár. Délvilág, 1990. 06. 26.

Tóth Szergej: K voproszu o szosztavlenyii szlovarja zsargona russzkogo jazika. In: Russzkij jazik i lityeratura v obscsenyii narodov mira. Moszkva, 1990. t.1. 390.

Tóth Szergej: A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája. In: AETAS, 1991. 1. 5-39.

Tóth Szergej: Abbreviaturák a Szovjet birodalmi nyelvben. I. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyiregyháza. 1991. május 3-4. II. 546-550.

Tóth Szergej: Nyelv és társadalom. In: Annus Gábor– Lengyel Zsolt – Tóth Szergej – Vass László: Beszédéről – nyelvről tanárjelölteknek. Felelős kiadó: Lengyel Zsolt, Szeged, 1993. 92-104.

Tóth Szergej: *Titkosnyelvek nyomában*. (XIX. századi titkosnyelvek), III. Alkalmazott nyelvészeti konferencia, Miskolc, 1994. I-II. 343.

Tóth Szergej: Nyelv és társadalom. Társadalmi és nyelvi változások. In: Tóth Szegej – Vass László: Pápuáktól a Pioneerig. Generalia, Szeged, 1994. 131-160.

Tóth Szergej: A diktatúra nyelve – a nyelv diktatúrája. JGYTF. II. díjas pályamunka. 1993. [Kézirat]

Tóth Szergej: Az orosz zsargon szociokulturális aspektusa, MTA SZAB, Szeged, 1996. április 23. [előadás]

Nyelvjárási szókincsvizsgálatok
A magyar nyelvjárások atlasza alapján*

Veszprémi Eszter

1. A magyar nyelvjárások atlasza a hazai dialektológiai kutatások alapvető forrása, mivel gazdag nyelvi anyagot ölel fel. Az egész nyelvterületre kiterjedő gyűjtésnek a szókincset feldolgozó térképei nemcsak a rájuk került címszó különböző változatait mutatják be, hanem népünk névadási szokásait is. A más népekkel érintkező területek kutatópontjain felvett adatok között pedig találhatunk olyanokat is, amelyek az idegen nyelvek (szlovák, román, német) hatásáról tanúskodnak. A térképlapok tanulságosak lehetnek a néprajzzal, a gazdaság- és művelődéstörténettel foglalkozó kutatók számára is.

2. A madárneveket feldolgozó térképek közül a 627. a *tövisszúró gébics* (pie-grièche écorcheur, lanus collurio) különböző elnevezéseit mutatja be. Ez a rigó nagyságú madár nem mindenütt él, s ahol megtalálható, ott is bizonytalan az elnevezése. Ez az atlasz adataiban is tükröződik, hiszen 36 kutatópontról nincs adat (pl. A-1, B-15, C-12, D-28, H-2, K-9, Ro-10).

A fajnév nyelvjárási elnevezésből jött létre, s utal a madár különös szokására: „élelmét rendszerint tövisre szúrja. Sokszor egymás mellett több ilyen feltűzdelte rovar, darazsat stb. találhatunk, melyeket, ha egyszerre nem költhet el, mintegy éléskamrában tartogat s visszatér hozzájuk” (Kiss 1984: 245-6).

A *gébics* szótörténeti adatai: „Szarka-gébits (1793), *Gebets*, *Gégbits* (1833), *szarka-gebic* (1840). Magyar fejlemény, kialakulása azonban nincs teljesen tisztázva. Valószínűleg a *R. Gáborján* (~*Gábor*) keresztnév *Géberjén* változatának becéző névrövidítéssel keletkezett *Géb* alakjából jött létre a -cs kicsinyítő-becéző képzővel, s ezt alkalmazták állatnévként (l. ugyanennek a madárnak *gáborján*, *gábor*, *gábos* nevét). A *gebic*, *gibiz* alakváltozatok feltehetően a *bibic* madárnév hatására keletkeztek. Az a vélemény, hogy a *gébics* hangutánzó eredetű, kevésbé valószínű.” (TESz. I. 1040).

3. 1. Az elnevezések egyik csoportját a madár hangjával összefüggő nevek alkotják. Sajátos hangja van ugyanis: „érdes csek, csett. Eneke halk, dallamos csicsérgés, melybe csettegő hangját és más madarak énekét is beleszővi”. (Kiss i.m. 247).

Idetartozó példák: *csettegető* (C-23), *csacsogó* (H-1), *csacsoktató* (Csz-22), *kettyegető* (A-2), *krecsegő* (Ju-9), *kecckettető* (Ro-9), *firiszköszőrüllő* (Csz-8), *csettegetőszarka* (D-3). Valószínűleg hangutánzó eredetű a *gegő* elnevezése a madárnak (J-13). A *csettegető* lexémának más jelentése is van: 'gyermekjáték'; 'cséplésnél használt nyersolajmotor' (ÚMTsz. I. 809).

A *csettegő* szót szépitett szitkozódásban is használják: „A csettegőjít” (ÚMTsz. uo.). A *csettegető* 'csattogó hangot keltő gyermekjáték' jelentésben is megtalálható a szótárban, s a *csöttögtető* alakváltozatban 'a gyékényvágó kasza egyik fajtáját; rángatós kaszát' is jelent (ÚMTsz. uo.). A *gegő* egyéb jelentései: 'gége'; 'csigatészta' (ÚMTsz. II. 622).

3. 2. Vastag fejről, ill. fejteteje kékesszürke színéről kapta a következő neveket: *vasfejű* (A-24), *natyfej* (Au-1), *natyfejű csacsogó* (J-5), *vasfejű gábor* (A-4), *vazsgáborgyán* (B-30).

3. 3. A him fejtetejének és farkcsikjának szürke színe alapján nevezik *szőriszarkának* (C-9, E-15, F-2).

3. 4. A fehérés testaljra vonatkozik a *mónárszőriszarka* (E-1) név *mónár* előtagja és a *tejesszarka* (Csz-1) *tejes* előtagja (Kiss i.m. 247).

3. 5. A verebekkel való hasonlósággal magyarázható a *farkasverib* (Ro-22) elnevezés *verib* tagja, míg a *farkas* előtag a madár ragadozó természetére utal.

* Elhangzott az I. szekcióban. (A szerk.)

3. 6. Mivel hangjuk hasonló a szarkáéhoz, a *szarka* név is előfordul az elnevezések közt: pl. *szarkagáborgyán* (A-15), *szarkagebös* (F-15), *aprószarka* (H-1), *tolvajszarka* (Ro-6), *csettegetőszarka* (C-23), *gebiszarka* (J-22).

3. 7. A *bába* előtagú nevek valószínűleg a szó régi, 'boszorkány' jelentését őrzik, mely a madár táplálkozásával kapcsolatos (Kiss i.m. 248).

Példák e csoportban: *bábaszarka* (K-11), *bábagebecs* (L-13), *bábaszalatka* (Szu-4). A *bábaszarka* egyéb jelentései: 'hamvas varjú'; 'zöld harkály'; 'a szarka egyik fajtája'; 'káposztalepke, amelynek a potrohába a gyerekek szalmaszálát dugnak, és úgy engedik elszállni' (ÚMTsz. I. 291).

3. 8. A *tövisszúró gébics* három elnevezése valószínűleg az *örgébicsre* vonatkozik inkább: *szarkakergető* (Ro-5), *szarkatépő* (Ro-11), *varjúkergető* (Ro-17).

3. 9. A *berbecsoj* (Ro-3), *birbisel* (Ro-4) elnevezés a román berbece 'ua.' szóra megy vissza (Kiss i.m. 248).

4. Alaktani szempontból egyszerű, összetett és szó szerkezetes csoportokat különíthetünk el.

4. 1. A *tövisszúró gébics* egyszerű elnevezései pl. *csacsogó* (H-1, Csz-15), *gegő* (Csz-17), *gebics* (Csz-22), *berbecsoj* (Ro-3), *csettegető* (C-23), *gáborincs* (B-28).

4. 2. A szóösszetétellel alkotott nevekre jellemző, hogy domináns alapelemük a *-szarka* elnevezés, a következő megkülönböztető elemekkel kapcsolódva: *bába-* (K-11), *csettegető-* (D-9), *gebi-* (J-22), *gábor-* (K-1), *szőri-* (C-9), *tolvaj-* (Ro-6), *mónárszőri-* (E-1), *apró-* (H-1), *gaga-* (L-9), *ősziszőrő-* (Csz-3), *csattogatot-* (Csz-3), *tejes-* (Csz-1). Ezt követi gyakorisági sorrendben a *-gebics* és a *-gábor* egyenlő arányban. Megkülönböztető elemek: *bába-* (L-13), *szarka-* (G-12), *gaga-* (L-9), ill. *szarka-* (B-8), *tarkaszarka-* (Au-1), *vas-* (B-30).

A *-fej-fejű* és a *-kergető* nevek következnek a *nagy-* (Au-1), *vas-* (A-7), ill. *szarka-* (Ro-5), *várju-* (Ro-17) megkülönböztető elemekkel.

Egy-egy példa van a *bábaszalatka* (Szu-4), a *farkasmadár* (F-17), a *farkasveriéb* (Ro-22), a *firiszköszőrüllő* (Csz-8), a *szarkabébernye* (J-11), a *szarkagágó* (K-6), a *szarkagébely* (J-2), a *szarkagyilkoska* (Ro-1), a *szarkatépő* (Ro-11), a *szarkagöbö* (J-14), a *szájkóubojtorján* (Ro-13) és a *tövizzsibics* (Ro-8) elnevezésre.

4. 3. A szó szerkezetes nevekre jellemző, hogy a jelzős szerkezetek jelzett szava a madár hangjával van összefüggésben: *csacsogó*, *csettegető*, *gábor* ~ *gáborgyán*. Utóbbi ugyan tulajdonnévből alakult madárnévvé, de összefügg a madárfaj hangjával (vö. Kiss i.m. 246).

A jelzők a madár fejére vonatkoznak: *natyfejű*, *vasfejű*. Így a következő szó szerkezetes elnevezések jöttek létre: *natyfejű csacsogó* (J-5), *natyfejű gáborgyán* (B-18), *vasfejű gábor* (A-20), *vasfejű csettegető* (A-6).

A példák jól mutatják, hogy a *tövisszúró gébics* megnevezési rendszere „erősen tagolt” (vö. Imre 1987:6-7).

5. Végül érdekes lehet annak vizsgálata is, hogyan él egy-egy madár a nép tudatában, mit erősít meg az elnevezésekben, ill. mit szorít háttérbe, s ennek vajon mi lehet az oka, tehát pszicholingvisztikai szempontból is megközelíthető a téma. Külön csoportban vizsgálható még az, hogyan fordulnak elő az atlasz madárnevei népi szövegekben, szólásokban, közmondásokban, vagyis szövegkörnyezetben. A *tövisszúró gébics* címszó pl. a következő szóláshasonlatban szerepel: Ugrál, mint a *szőriszarka* (O. Nagy 652). A kutatási eredmények színesebbé tehetik az oktatást, hiszen a nyelvi adatok felhasználhatók az anyanyelvi nevelésben is.

Szakirodalom:

Imre Samu 1987. Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése a magyar nyelvatlasz alapján. Akadémia Kiadó. Budapest.

Kiss Jenő 1984. Magyar madárnevek (Az európai madarak elnevezései). Akadémiai Kiadó. Budapest.

A névalak változásai Diósförgepatonyban (Orechová Potôň) 1977-95 között

Vörös Ferenc

Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, Győr

1. A napjainkban mintegy 600 ezres szlovákiai magyarság névanyagával kapcsolatban az utóbbi évek publikációiban többször is elhangzó megállapításként köszön vissza, hogy az ottani hatalom több tekintetben igyekszik korlátozni a nemzetiségieknek azt a természetes, egyébként törvény által is garantált jogát, hogy az újszülöttek neve anyanyelven kerüljön be a matrikulába. (LANSTYÁK 1991:28; KISS 1995:287) A szlovákiai magyarság névadásának jogi hátterével foglalkozik GYÖNYÖR JÓZSEF is nevezetes tanulmányában (vö. GYÖNYÖR 1987), ám a kérdés gyakorlati megvilágítására beható tanulmány ismereteim szerint mind ez ideig nem jelent meg.

Magam a kérdést két, döntően magyarul szlovákiai településen is vizsgáltam [Diósförgepatonyban, illetőleg Nagycétényben (*Vel'ký Cetín*)]. Mindezeket megelőzően magyar ajkú szlovákiai pedagógusjelöltek névhasználatával kapcsolatban is végeztem vizsgálatokat (vö. VÖRÖS 1996), s a három kutatási eredmény tükrében fogalmazódott meg bennem az a felismerés, hogy a névadási szokások feltehetőleg összefüggésben vannak a mindenkori szlovákiai kurzus *húzd meg–eresz meg!* politikájával, valamint az ún. törvényi háttérrel.

Jelen dolgozatban ezekkel a kérdésekkel szeretnék foglalkozni, górcső alá téve Diósförgepatonyban névanyagát a jelzett szempontokból.

2. Diósförgepatony 1617 lelkes település a dunaszerdahelyi járásban, lakosságának 97,46%-a vallotta magát magyarnak az 1991-es népszámláláskor (ÖnkormÖnrend. 1995:251).

2.1. A település névanyagának rendszerezéséhez speciális szempontokat kellett figyelembe venni. Befolyásolta a rendszeralkotást, hogy a kisebbségi létet élő szlovákiai magyarság körében együtt élnek a szlovák és magyar névpárok. Az alábbi rendszerezést a korábbi feldolgozásaimból emelem át. Ezek szerint a nevek a következő csoportokba sorolhatók be:

1. Szlovák helyesírású nevek
  - a) Nincs magyar névpárjuk
  - b) Van magyar névpárjuk
    - közeli névpárok
    - távoli névpárok
    - tükörfordítással megadható névpárok
    - egyéb névpárok
2. Magyar helyesírású nevek
  - a) Nincs szlovák névpárjuk
  - b) Van szlovák névpárjuk
    - közeli névpárok
    - távoli névpárok
    - tükörfordítással megadható névpárok
    - egyéb névpárok
3. Egyező írásmódú nevek

2.2. A falu névanyagát feldolgozó korábbi, megjelenőben lévő tanulmányaimban a következő sajátosságokat figyeltem meg. A település polgármesteri hivatalában (*Obecný úrad Orechová Potôň*) vezetett nyilvántartásban vegyesen szerepelnek a magyar és szlovák helyesírású nevek: 24,6%-uk magyar, 46,1%-uk szlovák. A keresztnévek 29,2%-áról első pillantásra nem dönthető el, hogy szlovák vagy magyar helyesírású név, mivel ortográfiájuk mindkét nyelvben teljesen egyezik. Ha azonban az egyező nevek csoportját összevonjuk a magyar helyesírásúakéval, azonnal jelentősen módosulnak a fentebbi arányok: 53,8%-kal a magyar nevek kerülnek némi túlsúlyba. (Az összevonás indoklását kellő tér hiányában kifejteni nem tudom, helyette visszautalok az 1991-es népszámlálás etnikai összetételre vonatkozó adatára.) Összességében azonban nagyjából fele-fel arányt tesznek ki a szlovák és a magyar ortográfiájú nevek. Elenyésző azoknak a szlovák neveknek az aránya, amelyeknek nincs magyar

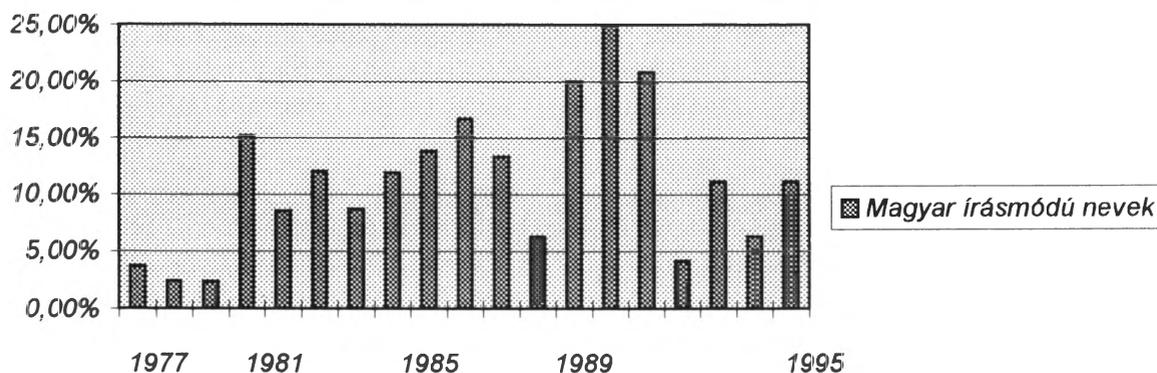
névpárjuk (0,3%). A szlovák névpárral nem rendelkező magyar nevek sem képviselnek jelentős súlyt az anyagban, mindössze 10,3%-ot tesznek ki. A szövetségi belügyminisztérium által 1979-ben kiadott lista (továbbiakban BM-lista) II. számú mellékletében szereplő 85 magyar név között a falu keresztnéveinek 20,1%-a lelehető meg. A BM-lista II. számú mellékletében szereplő, de mégis szlovákul bejegyzett nevek 13,7%-ot képviselnek. A névválasztás „tudatosságának fokára” enged következtetni a következő öt adatcsoport egybevetése:

- a) 6,7%-ot tesznek ki azok a keresztnévek (az egyező nevek nélkül), amelyek nem szerepelnek a BM-listán, van szlovák névpárjuk, mégis magyarul jegyezték be őket.
- b) 9,6%-ot képviselnek a szlovák névpárral nem rendelkező azon nevek, amelyek szerepelnek a BM-listán.
- c) 10,1%-ban lelehető meg a közeli szlovák névpárral rendelkező, de magyarul bejegyzett nevek.
- d) A magyarra átfordított névpárok 90,8%-a a LADÓ-féle *Magyar Utónévkönyv* kategorizálása szerint ajánlott (tehát jó magyar név), s csak 9,6%-a elfogadható (tehát hangzásában idegen hatást mutató).
- e) A csak szlovákul használható neveknek az összes névhez viszonyított százalékaránya (0,3%) alatta marad annak az értéknek, amelyet az 1991-es népszámlálás adatai megadnak (2,54%) a magukat szlovákoknak vallókra vonatkozóan.

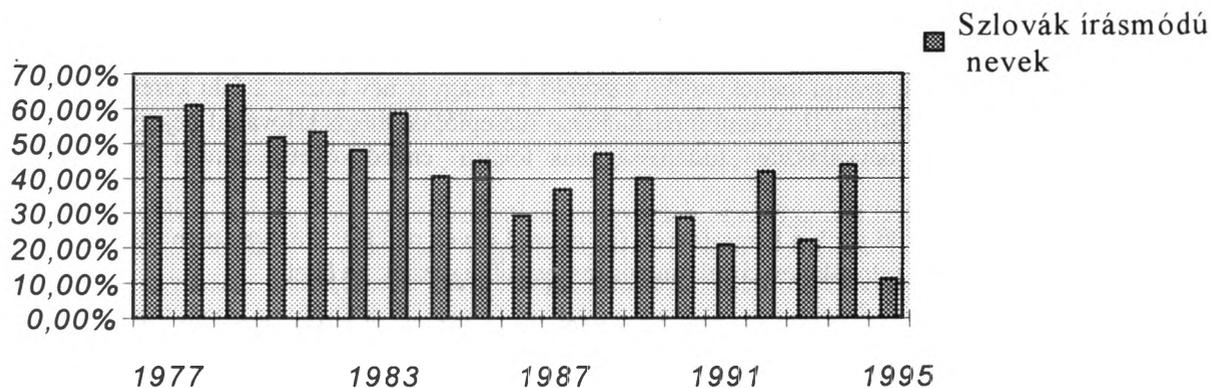
3. A továbbiakban a fentebb ismertetett adatok közül abból a szempontból vizsgáltam meg néhányat, hogy felfedezhető-e valamiféle összefüggés az egyes jelenségek időbeli eloszlása és a hatalom „lágysága”, illetőleg „szigorúsága” között.

Az elemzendő adatokat az összevethetőség érdekében minden esetben százalékként adom meg, s mindig az adott évben belüli összes névhez viszonyítom őket.

3.1. Az elsőként az egyértelműen magyar alakban bejegyzett nevek évenkénti eloszlását vizsgáltam meg. Ezek kisebb-nagyobb szórással mindvégig jelen vannak a település névanyagában, de arányuk egyetlen évben sem haladja meg a 25%-ot. Arányuk az 1977-es 3,7%-ról több-kevesebb ingadozással fokozatosan emelkedik, 1988-ban visszaesik 6,25%-ra, majd 1989-ben hirtelen 25%, 1990-ben 25% lesz. Ez utóbbi év jelenti a csúcst. Innentől jelentős visszaesés tapasztalható. 1992 és 1994 százalékos adatai közelítenek a vizsgált időszak kezdeti értékeihez.

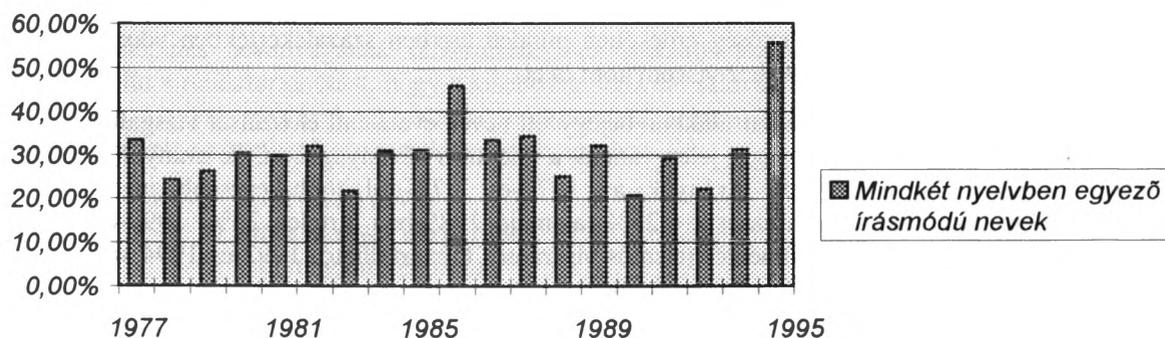

Ugyanezt az elemzést elvégeztem a szlovák írásmódú nevekkel is. Íme az eredmények diagrammal ábrázolva:

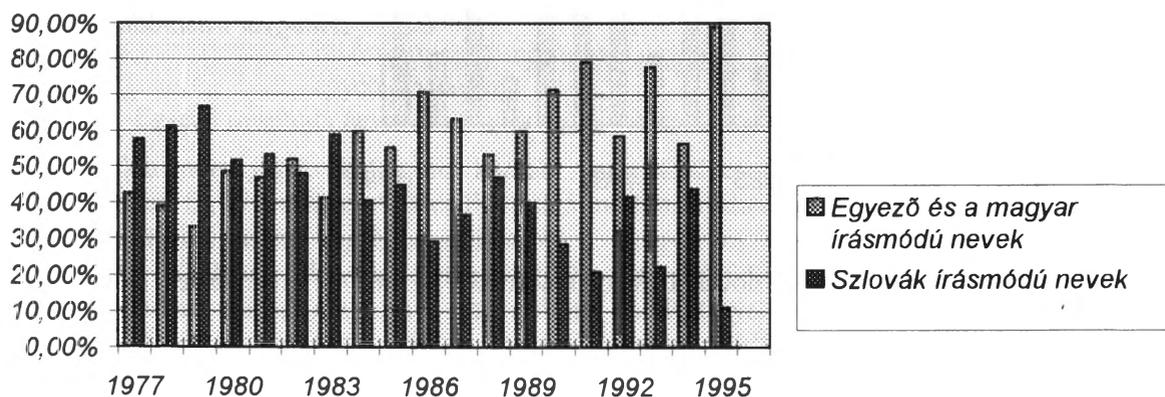

Jól szemlélteti az ábra, hogy a két adatsor – különösen a periódus első időszakában – szinte tükörképe egymásnak. Az 1979-es 66,66%-os csúcs után a magyar nevek szaporodásával párhuzamosan csökken az arányuk. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy az utolsó évet leszámítva (11%) sehol nincs 20% alatt a számarányuk. Rájuk vonatkozó 20%-hoz közeli értékeket csak 1991-ben és 1993-ban találunk.

Hamis eredményhez jutunk azonban, ha nem vesszük figyelembe harmadik tényezőként az egyező írásmódú neveket. Ezek mindvégig jellemzik a névanyagot. E csoportban kiugró értékekkel csak 1986-ban (45,83%), illetőleg 1995-ben (55,55%) találkozhatunk. A következő diagram ezek eloszlásáról árulkodik.

Vizsgálataim azonban egyértelműsítették, hogy a 97%-ban magyar településen az egyezők csoportja a magyar nevekkel tartozik össze. (Ennek indoklására itt kellő tér hiányában nem térhetek ki.) Ha tehát egy kategóriába összevonjuk az említett két csoportot, akkor nagyon érdekes tendencia rajzolódik ki. Ezt szemlélteti a következő diagram.

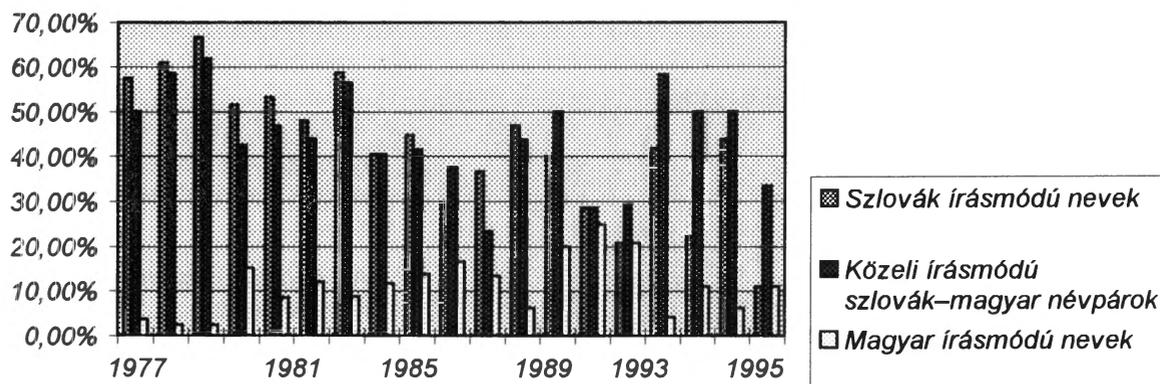

A szlovák, valamint a magyar nevek arányaiból pontosan kiolvashatók a névhasználat szabályozásával kapcsolatos törvényi rendelkezések hatásai: 1979-ben jelenik meg a BM-lista; ekkor teszik lehetővé a

nemzetiségi nevek utólagos korrekcióját (vö. GYÖNYÖR 1987). 1980-tól – feltehetőleg ezek következtében – fokozatosan módosulnak a névanyagban mutatkozó arányok.

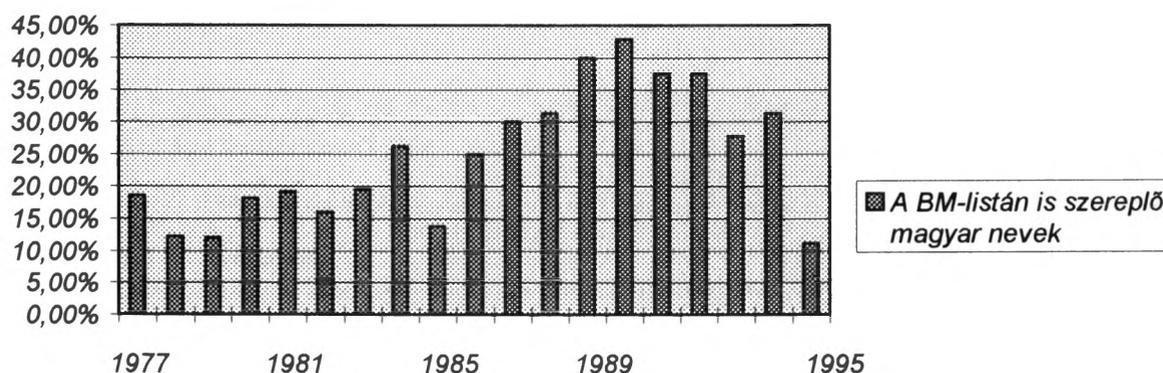
1990-ben, a „bársonyos forradalmat” követő évben 70% fölé ugrik a magyar írásmódú nevek számaránya, s az azt követő évek politikai hullámzásait is egészen szépen követi a nevek belső arányainak módosulása.

3.2. Diósförgepatony névanyagában tekintélyes számarányt képviselnek azok a szlovák nevek, amelyek írásmódjukban nagyon közel állnak magyar névpárjukhoz. Tudom, a vizsgálatnak éppen itt lelhető meg a leggyengébb pontja: rendkívül nehéz eldönteni, hol húzzuk meg a közeli és távoli névpárok között a határvonalat. Magam az egy-két betűnyi eltéréskor soroltam a neveket a közeli párok közé.

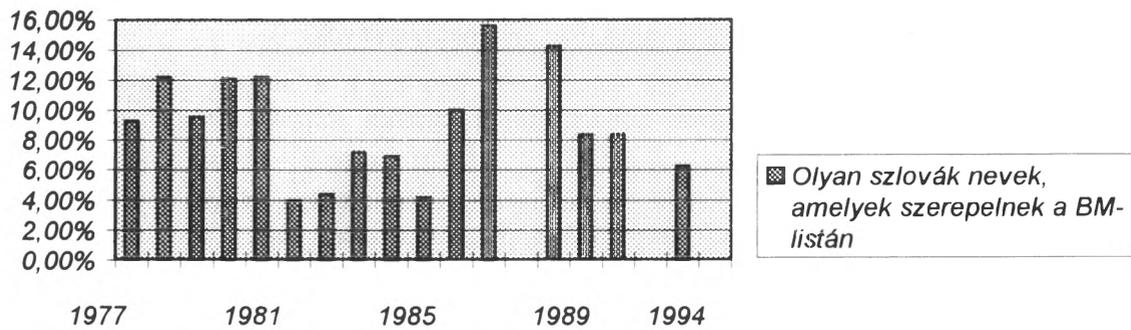

Ezek az adatok is mutatják, mindig ott kiugróan magas a közeli írásmódú névpárok aránya, ahol/amikor a politikában „keményebb szelek fújnak”. Az is megfigyelhető, hogy a magyar írásmódú nevek arányának növekedésével korrelációs viszonyban van a távoli névpárok jelenléte. (A fenti táblázat magyar nevei nincsenek összevonva az egyező írásmódúakkal.)

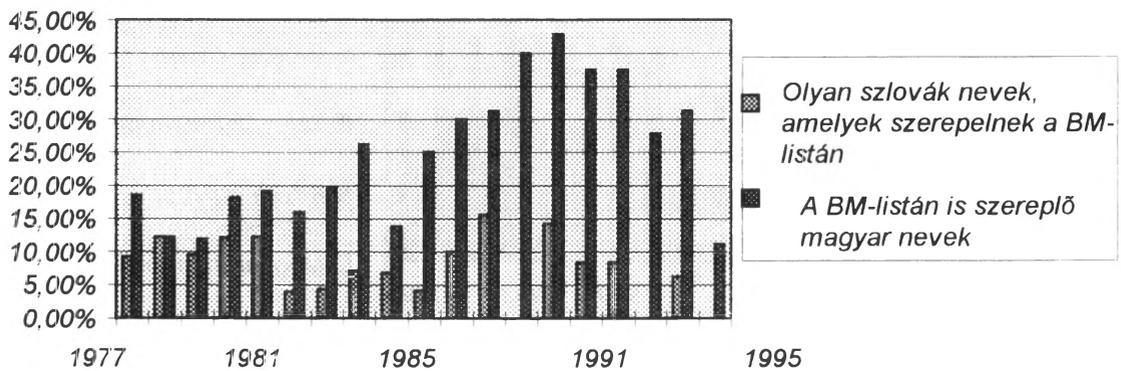
3.3. A politika áttételes hatása figyelhető meg a diósförgepatonyi névanyag és a BM-lista viszonyában is. (Az adatok között feltüntettem 1977, 1978, illetőleg 1979 elejének anyagát is. Tettem ezt annak ellenére, hogy az említett időszakban még nem létezett a BM-lista. Oka ennek pusztán az, hogy érzékelhető legyen, a magyar illetőleg szlovák nevek választása nem abszolút függvénye az említett belügyminisztériumi jegyzéknek.)

Most nézzük meg azoknak a neveknek az eloszlását, amelyeket szlovákul anyakönyveztek, pedig a BM-lista magyar nevei között szerepeltek, tehát semmiféle hivatalnoki aggály nem merülhetett volna fel magyar alakjukkal kapcsolatban a matrikulába történő bejegyzéskor. A diagramról leolvasható, hogy a BM-lista hatása 1982-ben mutatkozik meg látványosan. Ezt követően már csak két kemény év van: 1987 és 1989.

Még szemléletesebben érzékelhetők az elmondottak, ha az előző két diagram adatait összevonnuk.

4. Összefoglalóan az adatokból levonható tanulságként azt mondhatjuk: Diósförgepatonyban a politikai hatalomban bekövetkező széljárás egyértelműen hatással van a névadásra. A törvényi szabályozás liberalizálódása teret enged a magyar írásmódú nevek bejegyzésének. Mindez azonban nem azonnal, hanem fokozatosan következik be. A névalakok bejegyzésében kettős tendencia figyelhető meg: a település egészén, valamint az egyes családokon belül a névadási szokás nagyon erős, és így a településen „tradicionálisnak” számító nevek örökítésekor inkább engednek a hatalomnak, s elfogadják a magyar név írásmódjához közeli szlovák párt. Ugyanakkor „védekeznek” is a szlovákosítással szemben, de nem a szlovákra lefordíthatatlan magyar nevek választásával, hanem olyan keresztnévnek adásával, amelyek szlovákul is, magyarul egyeznek. A finom elemzés is azt mutatja: a mindkét nyelvben egyező írásmódú nevek végigkísérik a vizsgált periódust.

IRODALOM

- GYÖNYÖR 1987 = GYÖNYÖR JOZSEF: A személynevek anyanyelvi változatainak anyakönyvi bejegyzéséről. In: A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről. 2., bővített kiadás. Összeállította ZALABAI ZSIGMOND. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1987. 60–75.
- KISS J. 1995 = KISS JENŐ: Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- LADO 1978 = LADÓ JANOS: Magyar Utónévkönyv. 4. kiadás. Budapest, 1978.
- LANSTYÁK 1991 = LANSTYÁK ISTVAN: A szlovák nyelv árnyékában. In: Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről. Szerk.: KONTRA MIKLÓS. Magyarságkutató Intézet, Bp. 1991. 11–72.
- Önkormányzat. 1995 = Az önkormányzat és önrendelkező alapja. A szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek országos nagygyűlésének hiteles jegyzőkönyve. Komáromi Lapok–Szinyei Kiadó, Komárom, 1995.
- VÖRÖS 1996 = VÖRÖS FERENC: Névválasztás, névhasználat, anyanyelvi kötődés. In: Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat. Szerk.: BOKOR-GADÁNYI-GUTTMANN. Szombathely, 1996. 237–241.

*IV.****SZÁMÍTÓGÉP ÉS NYELVÉSZET/NYELVOKTATÁS***

Homo Editor Project
A hipertext és a World Wide Web felhasználása korrekciós és kreatív feladatokra az idegennyelvi szakmai kommunikáció oktatásában

Biacsi Dávid és Rohonyi András
Veszprémi Egyetem, Veszprém

Bevezetés

A **World Wide Web** felhasználása az idegennyelv-oktatásban nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon is csak rövid – alig négy éves – múltra tekinthet vissza. A számítógéppel támogatott nyelvoktatásnak ez a legújabb ága igen nagy visszhangot vált ki a szakemberek körében. Egyre több helyen alkalmazzák EFL/ESP curriculumok részeként (vö. ROHONYI 1997). Figyelemre méltó, hogy az „**internetes CALL**” nagy úttörői (RUTH VILMI, Helsinki University of Technology; ANTHEA TILLYER, City University of New York; ROY BOWERS, El Paso Community College; TOM ROBB, Kyoto Sangyo University; KENJI KITAO, Doshisha University és sokan mások) mellett egyre többet hallatnak magukról azok a fiatalok, akik egyetemi tanulmányaik során találkoztak az Internettel és a World Wide Webbel, s fokozatosan átveszik a stafétabotot. Név szerint meg kell említeni közülük KARLA FRIZLERT (San Francisco State University) és SCOTT WERNERT (California State University, Northridge), akik nemcsak disszertációjuk tárgyát merítették ebből a témakörből, hanem máris meghatározó alakjaivá váltak egy-egy szakterületnek, valamint a hozzá tartozó levelezési listának; első kísérletezői egy-egy nyelvoktatási módszernek (vö. FRIZLER 1995; WERNER 1997b).

Az Internet és a World Wide Web a felsőoktatásban csaknem mindenki számára elérhető. A kommunikáció soha nem látott lehetőségei adódnak az oktatók és hallgatók számára. Egyre „mindennapibb” helyet töltenek be szakmai fejlődésükben a **levelezési listák**, rendszeres **e-mail** kapcsolatok. A nyelvoktatásban megfigyelhetők a **CALL**, az **Internet**, és egyre inkább a **World Wide Web** felé mutató tendenciák. A TESL-L („Teachers of English as a Second/foreign Language List”) levelezési listán 1995 novembere és 1996 áprilisa között a számítógépek alkalmazása volt a legjelentősebb téma (vö. ROHONYI–BIACSI 1996), a CALL-ra specializálódott TESLCA-L listán (Computer-assisted Language Learning branch of TESL-L) pedig ugyanebben az időben az ún. *kommunikatív* és *integratív CALL* térnyerése volt megfigyelhető a *behaviorista CALL* rovására (vö. BIACSI–ROHONYI 1996). (WARSCHAUER 1996 szerint a *behaviorista CALL*-ban a számítógép **tutorként**, a *kommunikatív CALL*-ban **stimulusként** és **eszközként**, míg az *integratív CALL*-ban **környezetként** jellemezhető.) Az általunk 1996–97-ben tanulmányozott SCITECH-L („List dedicated to Students of English as a Second or Foreign Language who wish to discuss topics related to science, technology or computers”) és NETEACH-L („An on-line forum through which international EFL/ESL teachers can discuss issues related to using the Internet as an educational tool”) levelezési listákon szintén a *számítógéppel közvetített kommunikáció* (CMC) szerepel a legaktuálisabb, legnagyobb érdeklődést kiváltó témaként.

Az oktatók és hallgatók informális kommunikációja mellett az elektronikus levelezésre épülő oktatási programok (*e-mail writing project*-ek) is egyre terjednek. Magyarországról kitekintve a világhálózatra, csupán a RUTH VILMI nevével fémjelzett *Internet Writing Project*-re, továbbá a Tartui Egyetem (Észtország) által 1996-ban elindított *Cross-Cultural Explorations and Dialogue* (CCED) projektre szeretnénk utalni, amelyekbe a Veszprémi Egyetem hallgatói is bekapcsolódtak.

A World Wide Web – mint *par excellence* szabad és elvileg bárki számára hozzáférhető publikációs médium – nyelve elsősorban az angol. Azok számára, akik meg szeretnék magukat ismertetni a világgal, és nézeteiket népszerűsíteni kívánják, az angol nyelv tudása mellett elengedhetetlenül fontos a *web-publishing* módszerének és technikájának az ismerete.

A fenti felismerésekből kiindulva, továbbá a Veszprémi Egyetem Szervezési és Vezetési tanszékének sikeres tapasztalatain felbátorodva (vö. FÜSTÖS 1995) vállalkoztunk arra, hogy az 1996/97-es tanév tavaszi félévében az általunk oktatott számítástechnika szakos tanárjelöltek és informatika szakos

mérnökhallgatók EFL tananyagát kiegészítjük szakmai kommunikációs ismeretek és *HTML-publishing* oktatásával.

A kurzus bemutatása

A kurzusnak a webbel foglalkozó részében a hallgatókat először felhasználói ismeretekre oktattuk: megtanultak a World Wide Weben eligazodni; megismerkedtek a keresőrendszerek használatával, a Weben található információk kezelésével. Az elektronikus levelezési és fájlmozgatási (FTP) készségek elsajátítása után megtanulták a HTML nyelv alapjait, s kötelező feladatként elkészítették saját honlapjukat. Célunk az volt, hogy a hallgatók alkalomadtán képesek legyenek nézeteiket, dolgozataikat, tudományos és egyéb munkáikat publikálni a World Wide Weben.

A kurzus gyakorlati kommunikációs része a *Cross-Cultural Awareness (CCA)* projekt keretében valósul meg. A CCA projekt modelljéül a Tartui Egyetem már említett CCED projektje szolgált. A CCA-lista koordinátora JENNIFER HANSON, s a projektnek az isztambuli Koc University ad otthont. A Veszprémi Egyetemről műszaki menedzser, számítástechnika és informatika szakos hallgatók vesznek benne részt. A projekt a tavaszi féléven belül nyolc hétig tart; célja, hogy elősegítse az idegen kultúrák megismerését, megértését, és a különböző kultúrák értékeinek megbecsülését. A hallgatók minden héten egy új feladatot kapnak, amelyet egy elektronikus levél megírásával és a CCA levelezési listájára (cca-chat@ku.edu.tr) való elküldésével teljesítenek. Az első héten mindenki egy rövid bemutatkozást küldött be magáról, majd ezt további témák követték. A feladat tartalmát az képezi, hogy a résztvevők véleményt nyilvánítanak a koordinátor által felvetett kérdéssről. Mindenki elolvassa a többiek véleményét, és néhány kiválasztott levélre válaszol is, vitatkozva a levél írójával, vagy éppen egyetértve vele.

Az angol nyelvi komponens keretén belül a levelezési listára elküldött, World Wide Webre feltett angol nyelvű szövegek korrekcióját végeztük el, a hipertext mint nyelvi forma lehetőségeit felhasználva. Kísérleti módszerünk lényege, hogy szinopszisban látható az annotált eredeti szöveg, a megjegyzések rovata, valamint az elkövetett hibákhoz kapcsolódó nyelvtani anyag. A korrekció nem kész megoldást ad (mint általában a tanár piros ceruzája), hanem továbbgondolkodásra készíteti a hallgatót és különböző források „meglátogatásán” keresztül vezeti el a hibák önálló kijavításához.

A módszer a nyelvoktatáson kívül bármilyen szöveg hipertextes kommentálására, korrekciójára és szerkesztésére is alkalmas.

A Homo Editor Project

A World Wide Web lehetőségeit kihasználó dolgozatjavítás során az alábbi szempontokat kell figyelembe venni:

- Dönteni kell: minél nagyobb fokú automatizmust vagy inkább nagyobb rugalmasságot válasszunk?
- Ki kell dolgozni az ablakok és a kapcsolatok (*linkek*) struktúráját. El kell dönteni, hogy hány ablakot használjunk, milyen elrendezésben, és milyen hivatkozásokat alkalmazzunk. Amennyiben az oldalakat csak alacsony (640×480, 800×600) képernyőfelbontásban tudják nézni, akkor erre is fokozott figyelmet kell fordítanunk. A *linkek* esetében gondoskodni kell a forrásról, amire a hivatkozás mutat.

Az általunk „Homo Editor”-nak elnevezett módszer elvét követte ROY BOWERS, az EST-L („Teachers of English for Science and Technology”) levelezési lista egyik vezéralakja és korábbi „tulajdonosa”, aki – bennünket néhány hónappal megelőzve – kidolgozta, és nagyvonalúan, szabad felhasználást engedve, közzétette a World Wide Weben „HTML for online editing” című munkáját (BOWERS 1997b). BOWERS projektjéről a University of Aizu egy szaknyelvoktatással foglalkozó kiadványában jelent meg beszámoló nyomtatásban is (BOWERS 1996). SCOTT WERNER kutatásai a California State University northridge-i *campus*án ugyanehhez a módszerhez kapcsolódnak. WERNER készülő disszertációjában – KRASHEN hipotéziseiből kiindulva – többek között azt a kérdést vizsgálja, hogy az autentikus

szöveggörnyezetben megjelenített nyelvi hibák hipertextes feldolgozása mennyiben segít az írásban elkövetett hibák önálló kijavításához szükséges nyelvi készségek valódi elsajátításában (WERNER 1997b).

BOWERS előre elkészített 13, általa *Grammar query*-nek nevezett kérdést, amelyekre rákattintva a hallgató az adott nyelvtani téma többé-kevésbé részletes leírását kapja, ami az elkövetett hiba azonosítását és kijavítását szolgálja. BOWERS konzervkérdései a következők:

1. Is this punctuated correctly?
2. Can you delete this word without sacrificing your meaning?
3. Does your verb agree with your subject?
4. Is this the correct verb tense? (Consider the surrounding context.)
5. Is this the correct pronoun?
6. Is this plural or singular?
7. Did you use the correct article?
8. Is this the correct preposition?
9. Can you find a better word here?
10. Is this word spelled correctly?
11. Is your adjective used correctly?
12. Is this sentence a fragment?
13. Is this the correct word order?

BOWERS három ablakot használ: a felsőben helyezkedik el a hallgató szövege, amelyet *online* annotál, míg a két alsó ablak közül az egyik a konzervkérdéseket (*Grammar Queries*), a másik pedig az egyedi megjegyzéseket (*Notes*) tartalmazza. BOWERS az automatizmust részesíti előnyben a rugalmassággal szemben: olyan eszköztárat (*toolbar*) használ, amelyre előzőleg telepítette a 13 nyelvtani kérdést, s így amennyiben egy-egy hallgató által ejtett nyelvi hiba beleillik az általa készített sablonba, akkor az a hiba nem kap külön megjegyzést, hanem az aláhúzott rész a standard konzervkérdésre, erről pedig a *Help* grafika egy előre elkészített nyelvtani *cue card*-ra hivatkozik. BOWERS módszerének szépséghibája, hogy olyan egyedi eszköztár-készítő szoftvert használ, ami 32 bites (Windows 95) környezetben nem fut. Word for Windows makrók készítésével nem foglalkozik oldalain.

ROY BOWERS érdekes számokat ad, amikor módszerét értékeli: azt írja, hogy ezzel az eljárással 20 perc helyett 10 perc alatt javít ki egy dolgozatot, amit utána a hallgató nem 10 perc, hanem 1 óra alatt tisztáz le, mivel a megoldásra saját magának kell rájönnie. BOWERS a hipertextes javítás előnyeként említi, hogy míg a hibás dolgozat margójára csak annyit tudott írni, hogy „Ismételje át ezt vagy azt”, a hipertextes javítás további *online* dokumentumokat kínál fel a hallgatónak, hogy az saját maga jöjjön rá a hibájára.

SCOTT WERNER, BOWERStól eltérően, két ablakot használ: a felsőt az eredeti szöveg, az alsót pedig a megjegyzések számára. A makrókat nem egyedi szoftverrel, hanem a Windowsnak a Recorder kellékével készíti. Az így létrehozott makrók eszköztári ikonok helyett funkcióbillentyű lenyomásával aktiválódnak. WERNER 28 konzervkérdést használ, ezek a szintén általa összeállított *linkgyűjteményre* mutatnak, s csak így juthat el a hallgató távolabbi helyek „nyelvi szolgáltatásaihoz”.

A mi kurzusunk angol nyelvi komponensében a hipertextes kommentár és korrekció módszerével azt szerettük volna elérni, hogy a hallgatók minden hibája, kommentárt kívánó szövegrészlete hipertextté legyen alakítva, amelyre ha rákattintunk, sablonszöveg helyett egyedi, a hibára rávezető, kreatív gondolkodást igénylő üzenetet kapjon a hallgató. Amennyiben nyelvtani hibáról van szó, akkor további kattintással jusson el a hallgató olyan nyelvi erőforrásokig (pl. szótárak, tezauruszok, példamondatok, paradigmák, nyelvtani szabályok, *style guide*-ok), amelyek rávezetik a helyes megoldásra.

A felhasználó szempontja mellett a tutor nézőpontjából az alábbiakat vártuk el a módszertől:

- legyen könnyen, kevés tanulás nélkül alkalmazható,
- legyen felhasználóbarát (pl. eszköztár segítse a munkát),
- legyen gyors: lehetőleg gyorsabb a hagyományosnál, különösen azok számára, akik gépelni gyorsabban tudnak, mint kézzel írni (vö. BOWERS 1997b).

Mivel koncepciónk az volt, hogy minél inkább személyre/alkalomra szabott megjegyzésekkel lássuk el hallgatóink dolgozatait, szükségszerűen le kellett mondanunk a teljes automatizmusról. A dolgozatok javítása azonban az előre elgondoltnál így is nehezebben haladt, részben a nyelvi erőforrások bősége láttán bennünket elkapott bizonytalanság miatt. Körülbelül 100–105 különböző információs forrást vettünk figyelembe (ezek egy része az ANTHONY HUGHES által készített *On-Line English Grammar* vonatkozó referenciája), amelyekre küldhettünk volna referenciát; ennek az automatizálása azonban legalább 100–105 ikont igényelt volna.

Ehelyett mi 16 ikonnal dolgoztunk; csak a leggyakoribb hivatkozásokhoz készítettünk makrót és ikont (pl. „Delete this!”, „Punctuation?”, „Spelling error!” – az utóbbi esetben a referencia a hipertextes Webster szótár megfelelő szócikkére mutatott); közben pedig csupán a HTML kódot írtuk be az eszköztár segítségével: a *link*nek mind a hipertextjét, mind pedig a hivatkozott HTML dokumentum vagy *cgi-bin script* nevét, esetleg könyvjelzőjét majdnem minden esetben kézzel gépeltük be. Leszögezhetjük tehát, hogy – legalábbis a projekt kezdeti fázisában – a kezelői felület felhasználóbarátsága nem elégíti ki az igényeinket.

Értékelés

Azt tapasztaltuk, hogy a hallgatók kreatívan viszonyultak kurzusunkhoz. Nem kellett őket sokáig biztatni saját honlapjuk elkészítésére, és a kommunikációs komponens feladataként a CCA-CHAT listára küldött anyagok is folyamatosan készülnek.

Úgy véljük, hogy a módszer további kodifikálást és újabb döntéseket igényel, különösen a tutori oldalról: milyen fokú HTML-ismeretet, szövegszerkesztési hajlandóságot és készséget várunk el a dolgozatok javítótól. Rögzíteni kell azt a tudásszintet, amely a tutor számára belépést jelent a módszer alkalmazásához; ennél nagyobb mértékű felhasználóbarátságra, „bombabiztos” eszköztár megvalósítására csak hosszabb távon érdemes törekedni.

Másrészt, az interneten előforduló erőforrások hatalmas mennyisége arra késztet bennünket, hogy állandóan barangoljunk rajta, kísérjük figyelemmel az újonnan felbukkanó nyelvi eszközöket, hogy hivatkozásukkal folyamatosan továbbfejlesszük a Homo Editor Projektet.

A kifejezetten *online* tanulási célra létrehozott és a World Wide Weben elérhető nyelvi források, az ún. *OWL*-ok („Online Writing Labs”) bemutatása meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit – ezekről más alkalommal számolunk be.

Irodalom

Nyomtatott források

- [1] BIACSI, DAVID N.–ROHONYI ANDRÁS (1996): „Recent Trends in CALL as Reflected in the TESLCA-L List”. Eurocall 96 Conference, Szombathely, 1996 augusztus. (Konferenciaelőadás)
- [2] BOWERS, ROY (1996): „WWW-Based Instruction for EST”, in ORR, THOMAS (ed.): *English for Science and Technology: Profiles and Perspectives*. University of Aizu, Center of Language Research, Aizuwakamatsu (Fukushima).
- [3] FRIZLER, KARLA (1995): „The Internet as an Educational Tool in ESOL Writing Instruction”. San Francisco State University. URL <http://thecity.sfsu.edu/~funweb/thesis.html> (Master’s thesis)
- [4] FÜSTÖS JÁNOS (1995): *World Wide Web*. Szak Kiadó, Bicske (2. kiadás, 1996).
- [5] HARRIS, STUART–GAYLE KIDDER (1996): *Official HTML Publishing for Netscape*. Ventana Communications Group, Inc., Research Triangle Park, North Carolina.
- [6] ROHONYI, ANDRÁS–DAVID N. BIACSI (1996): „An Overview of Focal Points of Interest in the TESL-L List”. Fifth International Second Language Acquisition Workshop, Veszprém–Balatonalmádi, 1996 június. (Konferencia előadás)
- [7] ROHONYI ANDRÁS (1997): „ESP resources on the Internet for syllabi and strategies”. ESP workshop, Debrecen, 1997 január. (Konferenciaelőadás)
- [8] WARSCHAUER, MARK (1996): „Computer-Assisted Language Learning: An Introduction”, in S. FOTOS (ed.): *Multimedia Language Teaching*. Logos International, Tokyo, pp. 3–20. URL <http://www.lll.hawaii.edu/markw/call.html>

Elektronikus források

- [1] „An Elementary Grammar”, URL <http://www.hiway.co.uk/~ei/intro.html>
- [2] BOWERS, ROY (1997a): „Re: HTML on-line editing” (E-mail a szerzőhöz, 1997. március 16.)
- [3] BOWERS, ROY (1997b): „HTML for online editing”, URL <http://www.tnis.net/~rbowers/demo.html>
- [4] BSY@CS.CMU.EDU: Hypertext Webster Interface, URL http://work.ucsd.edu:5141/cgi-bin/http_webster

- [5] „Chat List of Cross-Cultural Awarerets” levelezési lista 1997 március–áprilisi anyaga.
cca-chat@ku.edu.tr
- [6] HANSON, JENNIFER (1997): „Re: Students’ Dungeon” (E-mail a szerzőhöz, 1997. március 31.)
- [7] HUGHES, ANTHONY (1995): „On-Line English Grammar”, URL
<http://www.edunet.com/english/grammar/index.html>
- [8] *Kairos* 1:1 (1996 Spring), URL <http://english.ttu.edu/kairos/1.1/toc.html>
- [9] LYNCH, JACK (1997): „Grammar and Style Notes”, URL
<http://www.english.upenn.edu/~jlynch/grammar.html>
- [10] STRUNK, WILLIAM (1918): *The elements of style*. Ithaca, New York. On-line edition: Trustees of Columbia University in the City of New York (1995–1996), URL
<http://www.cc.columbia.edu:80/acis/bartleby/strunk/>
- [11] WERNER, SCOTT (1997a): „Re: HTML on-line editing” (E-mail a szerzőhöz, 1997. március 18.)
- [12] WERNER, SCOTT (1997b): „Hypertext Responses to Student Writing”, URL
<http://www.rain.org/~swerner/hyper.html>
- [13] „Writing”, URL <http://www.lang.uiuc.edu/r-li5/esl/writing.html>

Füst Milán: A magyarokhoz c. versének értelmezése számítógépes konkordanciák segítségével

Boda I. Károly és Porkoláb Judit
Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen

A Füst-vers szövege lehetőséget ad arra, hogy számos más jellegű írással összevethessük. Az általunk már többször követett hipertext elemzési módszert alkalmazva olyan költői műveket, ill. alkotásokat kerestünk, amelyeket az elemzendő vershez kapcsolhatunk, követve a versben explicite vagy rejtetten fellelhető asszociációs kapcsolatokat. Célunk azt volt, hogy az asszociáció és az interferencia a különböző műfajú, különböző korú, különböző művészi forrásból táplálkozó írárok között világítson rá a mű keletkezésének mozzanataira, mélyebb jelentésstrukturájára, vezérfonalként szolgálva az egész költemény befogadásához. Ezt a versszöveg-megközelítési módszert egy külön erre a célra kifejlesztett számítógépes konkordancia-program teszi lehetővé, de most először lehetőségünk nyílt arra is, hogy a Biblia teljes szövegében kereshessünk asszociációs pontokat. (A programot Boda I. Károly készítette; az említett Biblia feldolgozás a Biblia teljes szövegének CD-ROM-on történő feldolgozása, Károli, katolikus, King James teljes szövegekkel. ver 3.0. - Arcanum Databases, 1995.)

Az általunk követett módszer alapelve a komparáció: képzettársítások egy adott mű egyes részei és más szövegek nyelvi elemeinek jelentése között. Leginkább a fokozatosság jellemzi, az egyes "lépcsőfokok" magyarázzák, kiegészítik egymást, kapcsolatrendszerek építhetők ki a szövegek jelentésszerkezetei között. Előbb a szerző szókészletének és az értelmezett versnek az összefüggésére figyelünk, majd a hasonló nyelvi megformálásokra a költő más versében/verseiben. Ezután következhet a kitekintés az irodalom más szövegeire az adott versben található nyelvi kifejezések alapján, és ha felmerül olyan más jellegű szöveg, amely érintkező pontokat sejtet az adott versszöveggel és a mű rendelkezésre áll az adatbázisunkban, akkor a program alapján visszakeressük és megvizsgáljuk; ha még nem szerepel, akkor pedig bővítjük a konkordancia program elemzési adatbázisát. A konkordanciák szerepe az asszociációs pontok kiválasztásában nélkülözhetetlen: így nem "vaktában" próbálkozunk, hanem tudatosan navigálunk a szépirodalmi szövegek, tulajdonképpen az emberi kultúra egy reprezentatív részének dzsungelében. A vizsgálódások után az összegzés következik: értékelnünk kell, hogy mennyiben volt eredményes a különböző szövegek "találkozása", és milyen mértékben lehetséges az értelmezett szöveg jelentésének elmélyült befogadása. Ennek szemléltetésére külön programot fejlesztettünk ki, amelyik lehetővé teszi a kialakított hipertext struktúra bejárását, rámutatva az általunk követett elemzési módszer lényegére: szövegmagyarázatunk nem lineáris úton megy végbe, hanem hipertext struktúrát követve, asszociatív úton.

Füst Milán versei közül a választásunk "A magyarokhoz" címűre esett. Olyan gazdagnak találtuk a mű értelmezési tartományát, hogy alkalmasnak véltük elgondolásaink bemutatására. Többször foglalkoztunk már a költő verseivel, drámáival, regényeivel, és a számítógépes szövegtérképezés módszerét alkalmaztuk más költőink nyelvi kifejezéseinek vizsgálatára is. "A magyarokhoz" c. költemény értelmezése közben továbbléptünk eddigi eredményeinken. Az általunk elemzett Füst Milán vers kapcsán jutottunk arra a következtetésre, hogy asszociatív kapcsolat jöhet létre más művészi ágak kifejezőmódja és a szépirodalmi stílus között.

Az elemzés során vizsgált szövegek: Füst Milán: "A magyarokhoz" és "Reménytelenül" c. verse (amelynek kiválasztása Füst Milán költői szókészletének interaktív konkordanciája alapján történt); Berzsenyi Dániel "A magyarokhoz" c. két műve, Vörösmarty Mihály "Szózat"-a, a Bibliából Sirák fia könyve, az Apostolok cselekedetei és a Jelenések könyve, Füst Milán "Napló" I.-II. és részlet Csontváry Kosztká Tivadar írásából. "A magyarokhoz" rendelt különböző szövegek kiválasztása nem véletlenszerűen történt, azok szorosan kapcsolódnak a vers nyelvi kifejezéseink jelentésstrukturájához. a vers nyelvi elemeihez, szavaihoz, szerkezeteihez, költői képeihez.

A válogatáskor az volt a szándékunk, hogy a szövegek magyarázzák is egymást, és segítsenek a Füst Milán vers hátterének feltérképezéséhez, valamint a versszöveg jelentésének mélyebb megközelítéséhez. A kifejezések, a szavak, szerkezetek, stíliumok összetétele közben a nyelvi szintek feltárhatják a szöveg

autonóm világát, egyben azonban a mondatok közötti koherencia egy még teljesebb világnak a nyitottságát is megmutathatja. Ez már egy, a szövegek "feletti" jelentés és a szövegek közötti kapcsolat szinergikus összefüggésére is rávilágít. A számítógépes szövegelemzés segítségével lehetővé válik egy sajátos komparatív értelmezés, a szövegek "feletti", a szemiotikai szövegten kifejezésével élve egy "lehetséges világ" feltárása: a részvilágokból létrejöhet a különböző kultúrák közötti koherencia, a több kultúrára jellemző szuperstruktúra, azaz "a különböző szövegfajták elvont, globális jellegű struktúrája". (Petőfi S. János, Békési Imre: Szemiotikai szövegten I., Szeged, 1990. 109. o.)

Az első kérdés, amit feltettünk magunknak, hogy Füst Milán költői szókészletéhez hogyan kapcsolható "A magyarokhoz" szóhasználat. Rendelkezésünkre áll az interaktív Füst-konkordancia, amely tartalmazza a költő teljes szókészletét. (Ebből most csak a legfontosabb szavakra térünk ki.)

A vizsgálódás eredménye: (Az oldalszámok Füst Milán összes versei c. kötetből valók - Magvető Könyvk. Bp. 1969.)

A *magyar*, a *próféta*, a *cédrus*, a *Libanon* szó csak ebben a versben fordul elő (63.o.). A *nyelv* kifejezés kétszer fordul elő, de egyszer sem egyezik meg a jelentésköre az értelmezett vers szavának jelentésével: "...a nyelve pörög... némaság ül a nyelven" (48.o.). Az öt szó fontos, kitüntetett helyet foglal el a jelentés megértése szempontjából, egyszeri előfordulásuk az egész Füst szókészletben jelzi, hogy nem redundáns szavak, jelentésértékük nagy.

Az első "külső" szöveg, amellyel összevetettük értelmezendő versünket, Berzsenyi Dániel A magyarokhoz című, Romlásnak indult... kezdetű költemény. (Foglalkoztunk Berzsenyi Dániel másik "A magyarokhoz" c. versével is, a Forr a világ... kezdetűvel, ott is felfedezhető interferencia a két szöveg között.) Nemcsak a hasonló cím adja a lehetőséget az összehasonlításra (lásd Tüskés Tibor: Versről versre Tankönyvk. 1976. 54.o.), hanem az is, hogy Füst Milán rendkívül szerette Berzsenyi költészetét, és versének mind kompozíciójában, mind szóhasználatában meg is idézi költőelődjét.

Berzsenyi Dániel A magyarokhoz, Romlásnak indult... kezdetű versének és Füst A magyarokhoz c. költeményének komparatív vizsgálata rámutat a hatás-visszahatás tényezőire, amelyről az előbbi Napló-részlet is szól. Mélyek a két vers közötti analógiák. Ihletforrásuk a hazaszeretet, a közös nemzettudat. Érdekes a verselésre is odafigyelni, a Berzsenyi-vers szabályos alkaioszi strófában íródott, a Füst Milánéban - bár vers libre - szintén felismerhető az alkaioszi lejtés. Rokon hangvételüket az azonos, illetve szinoním kifejezések adják.

Berzsenyi versében: Romlásnak, századoknak, századja, vad, világ, szent, nyelvé, magyar, védőfala kifejezések felidézhetik Füst versében a következőket: romlásodat, századok, vad, világodat, nagyvilág, szent, szent e nyelv, nyelvé, magyar, védened, idők, szavak.

A Füst Milánéban keretnek is felfoghatjuk a 2. sor "Hallgass reám." és a 24. sor "Halld meg szavam!" mondatait, hiszen ezek közé kerülnek a történelmi múlt képei és a jövő perspektívája. A Berzsenyiében is hasonló a gondolati keret, két idősíkot ütköztet a költő, a jelent és múltat és csak ezután tér rá a tragikus hangulatú jövőre. Nemzeti múltunk képei konkrétabbak ebben a műben, mint a Füst Milánéban, de a magyar nyelv feltétele itt is középpontban áll: "Elődeinknek bajnoki köntösét / S nyelvé megútván, rút idegent cserélt ..." A Berzsenyi-vers nemzethalál-gondolatát Füst Milán feloldja, saját költői szerepének váteszjellegű megfogalmazásával.

A másik vers, amelynek alluzióját a Füst-vers kínálja, Vörösmarty "Szózat"-a. A témán, a hazaszereteten kívül tipológiailag is összevethető értelmezendő versünkkel. Éppenúgy megszólító típusú, s a megszólítottak is megegyeznek: a magyarok. Ezekon a hasonlóságokon kívül, Füst Milán továbbélteti azokat a kifejezéseket, amelyek századokon keresztül jellemzőek ránk, magyarokra: a hazához való kötődés patetikus hangvétellel, és az az indulat, amelyet a XX. századi író oly fontosnak tart egy mű keletkezéséhez. Erről külön is szól Látomás és indulat a művészetben c. könyve. S ez a versindító erő nem hiányzik sem Berzsenyi, sem Vörösmarty, sem Füst verséből; pl. "Légy hive..." --- "De légy türelmes ...".

A Szózatra emlékeztető szerkezet még: "... Egy láthatatlan lángolás / Teremté meg e nagy világot s benned az lobog. ...". Füst a verssor elejére helyezi, és ezzel nyomatékosítja is a "teremté meg" kifejezést, az elbeszélő múlt használatával pedig még archaikus hangulatot is kelt. Ez a 2-3. sorokban

található nyelvi kifejezés prelüdként is felfogható a Füst-versben. Jelentésében ez az első szerkezet, amelyiknek nincs felszólító módú jellege. És nem lehet véletlen, hogy a befejezésben tér vissza a Vörösmartyra emlékeztető nyelvi forma, a 22. sorban, ezzel mintegy lezárja a magyarságra, a magyar nyelvre vonatkozó gondolatokat: "Kibonthatja gyümölcset e nagyvilág elé. S tán ez a sorsod itt." (22. sor)

A Berzsenyi-verssel kapcsolatban említett kereten belül tehát egy újabb keretet tétélezhetünk fel a Füst-költeményben, és így egyre világosabbá válik a költő szándéka, hogy gondolatainak feszes kompozíciót adjon.

A hipertext szövegértelmezési módszert használva továbbléptünk versünk értelmezésében. Tudjuk, hogy Füst Milán verseinek háttérében gyakran szerepel az antikvitás és a Biblia. A Bibliából készített CD-ROM segítségével (lásd fent) találtuk meg Sirák fia könyvének szövegét, amelynek szemlélete, szóhasználata szintén emlékeztet Füst: A magyarokhoz c. költeményének nyelvi megformálásaira, költői képeire. Gondolatritmusa is hasonló a verséhez. Sirák fia könyve a hellenisztikus korban keletkezhetett, héber nyelvű, ókori irodalmi mű. "Mind szellemében, mind stílusában közel áll a Salamon bölcsessége c. ismert, szintén deuterokanonikus könyvhöz." i.e. 132-ből való. Apokrif irat, "a rabbinikus irodalomban ...sokszor idézik." (Világirodalmi lexikon 14. kötet, Akadémiai Kiadó. 1992. 207-208.o.)

A Sirák fia könyve képet ad az **isteni Bölcsességről**, és hatása még az Újszövetségre is kiterjed, ebben leginkább Jakab apostol levelére hatott (Duesberg - P. Auvray: Le livre Jesus Sirach, 1958.). Sirák fia a bölcsesség nevében szól, ill. könyvében maga a bölcsesség beszél, jellemzi magát.

A program alapján figyelhetjük meg a bibliai szöveg és a versszöveg közötti összefüggést. Mindkét műben prófétai a szándék, és a befejezésben fogalmazza meg mindkét írás ezt a célt:

Füst Milán a vers 25., utolsó sorában írja : " Én prófétáktól származom."

Sirák fia könyvében az utolsó előtti sorban található: "Prófétai szózatként ontom tanításom."

Megnéztük a próféta szó jelentését az Ószövetségben, azért is, hogy a komparáció a szavak jelentésében minél mélyrehatóbb legyen, azért is, mert a magyar költészetben több kiemelkedő költőnk nevezi magát így. Talán az ő költészetük befogadásához sem árt megfigyelni, milyen rendkívül sokrétű a szó jelentése. Néhány jelentését felsoroljuk a szónak, hogy minél teljesebb legyen a Füst Milán-i szöveg megértése. Tanulságosak a nagy és kis próféták írásai is, de mi most inkább a történelmi jellegű könyvek kifejezéseire fordítottunk nagyobb gondot, a Királyok könyvére (I-II. kötet) és a Krónika könyvére (I-II. kötet).

A prófétáknak látomásai vannak, megjelenik nekik a természet erői közül a szél és tűz. (Kir.k. I.19/10-12.)

A próféták jövendölnek, tanítanak, csodákat tesznek, gyógyítanak, halottakat támasztanak fel. (Kir. k.I.22./5-8., Kir.k. II. 13/21.) Vannak ugyan hamis próféták is, de azokat jól fel lehet ismerni (Kir.k.I.19./29.)

A próféta szinonimája: Isten embere, olyan bölcs ember, akit eltölt Isten bölcsessége.

Mind a Sirák könyve, mind a Füst - vers látomás.

A "kinyilatkozó - próféták" elteve az **isteni Bölcsességgel** (a Biblia nagy betűvel írja a szót, így megnöveli jelentésudvarát, jelképszerűségét) beszélnek el intelmeiket. Adják tudtunkra tanításaikat a jelenről, a múlttól és közvetítik az "üzenetet" a jövőbeli látomásaikról. Mindketten bíznak abban, hogy mivel próféták, Isten emberei, a zsidó népnek, illetve minden népnek, így a magyarnak is, képesek próféciaikat mondani, írni. Maguk szerepének kifejezésére használják a libanoni cédrus metaforát:

" Magasra nőttem, mint a Libanon cédrusa..." (Sirák fia könyve)

"...vedd a Libanon /Ős cédrusát, e háromezeréves szüzet, - rá hivatkozom, mert /onnan vándoroltam egykor erre ..." (Füst)

Ez a fa már-már toposznak mondható a Bibliában, az irodalomban, a képzőművészetben, a zenében. Felmerült bennünk az összehasonlítás közben az a gondolat, hogy Csontváry Kosztka Tivadar "Magányos cédrus"-a hogyan illeszkedik az általunk feltételezett jelentéshez. A képről szóló írások a művészi magány szimbólumaként értelmezik a fát. Azt gondoljuk, hogy ezen kívül az állandóság és a türelem jelképeként is felfogható, hiszen több ezer évig él, tűri a mostoha természeti körülményeket. Ha ezekre a tulajdonságokra utalunk, akkor már közeljárunk a bibliai és füstí jelképekhez, a próféták magányához, állandóságához, türelméhez. Ezekkel a tulajdonságokkal csak az **isteni Bölcsesség** rendelkezik. Ennek közvetítésére vállalkoznak a művészek, az Írások prófétái, és gyakran szenvedik el ezért a visszautasítást, a magányt, de prófétai szerepükről le nem mondanak.

A szövegösszefüggések a fenti következtetéseket igazolták:

Sirák fia könyve

Én a Fölségnek szájából születtem
s ködként borítottam be a földet.

Magasra nőttem, mint Libanon cédrusa.

Prófétai szózatként ontom tanításom,
hadd hallják, akikre hagyom:
a késő nemzedékek.

Látjátok én nem magamért küzdöttem;
Mindenkért, aki bölcsességet keres.

Füst Milán

Ne hagyj tehát, hogy elmerüljön,
visszasüllyedjen a ködbe, /melyből
származott.

vedd a Libanon/Ős cédrusát,
/bölcsen hallgat s vár, amíg a negyedik
nagy évezredben/ Kibonthatja
gyümölcsét...

Ki fénnel sötétséget oszlat, holtat ejt s
élőt emel, .../ Halld meg szavam!
Én prófétáktól származom.

Nemcsak a fával kapcsolatban, hanem az egész költemény alaphangulatát tekintve, igen sok az olyan megfogalmazás, ami arra utal, hogy ez a könyv "A magyarokhoz" keletkezésének háttérül szolgálhatott.

Már céloztunk a Biblia–Füst Milán–Csontváry párhuzamra. Továbbgondolva eddigi elképzeléseinket, érdekes egyezésekre bukkantunk pl. Füst Milán Naplójának egyik részlete (Napló II. 270-272.o.) és Csontváry Kosztka Tivadar írásai (Csontváry-émlékkönyv. Művészet és elmélet. Corvina K. 1976. 29-94. o.), valamint "A magyarokhoz" között. Somlyó György, a költő nagy ismerője, írja, hogy e vers írása idején fedezte fel magának Füst Milán Csontváry képeit.

Hármas "találkozásnak" vagyunk tehát tanúi, a különböző szövegek feltárnak előttünk művészi vallomásokot, alkotáslélektani impulzusokat. A nyelv lehetőségeinek határa kitágul, "kezet fog" a költészet nyelve, a vallomásos próza nyelve és a filozófia nyelve. A két utóbbi ihletőforrása "A magyarokhoz" című költeménynek, a magyar nyelv himnuszának. Nem lehet véletlen, hogy Füst Milán egész költészetében nincs ilyen jellegű vers a nyelvről, a magyar nyelvről, annak féltéséről, megóvásáról. Mennyi tényezőnek kellett közrejátszania, hogy megszülessen ez a remekmű!

Az összehasonlítás módszerével állítsuk egymás mellé a nyelvi kifejezéseket, költői képeket a három műben! (Megjegyezzük, hogy Füst Naplójának szövege nemegyszer szóserint megegyezik Csontváry írásaival, de ezt az író idézőjellel dokumentálja is.)

Idézetek a művekből:

A Füst Napló, később FN: **A láthatatlan bölcselővel** (Istent érti ezalatt - teszi hozzá Füst) bejártuk a világot.

A magyarokhoz vers, később M: **Egy láthatatlan lángolás/Teremté meg e nagy világot...**

Csontváry írásaiból, később CS: **Egy láthatatlan nagy lángész alkotta világban élünk.**

FN: **A téli gond okozta romlásokat emberek.**

M: **Megbontott a téli gond és romlásodat hozta ...**

FN:...**bölcsen hallgat a cédrus.**

M:... **bölcsen hallgat s vár (ti. a cédrus e háromezeréves szűz...)**, amíg a negyedik nagy évezredben /Kibonthatja gyümölcsét e nagyvilág elé.

CS: **A cédrus háromezer évig vár türelemmel, s csak azután bontakozik gyümölcsöt termő koronával**

Egy kétezzer éves cédrusfa még nem fa - a **harmadik ezredben** nő csak meg a gyümölcsöt termő koronája.

M: **h jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok/S azt meg kell védened.**

CS: **- hát emberek jó lesz vigyázni a nyelvünkre;**

Összegezve: Súlyos, ünnepi megnyilatkozás ez a vers. Feltett kincsünkkel, a magyar nyelvvel foglalkozik. A nyelv a vers témája, költői képei, ahogyan más szövegekkel összevetettük, ezzel állnak kapcsolatban. Ez indikálta, hogy megidézzük Berzsenyi verseit, Vörösmarty hazafiságát, a bibliai bölcsességet. S emlékezzünk a tanulmány elejére, kettős keretet tételeztünk fel, és most befejezésként elérkeztünk egy újabb kerethez, amely értékrendben magába foglalja a Berzsenyi-verssel kapcsolatos külső, a Vörösmartyval kapcsolatos második keretet, a költemény középpontjában lévő múltat, és a vele kapcsolatos jövőt.

Ez a keret a nyelv legősibb metaforájával kapcsolatos, azzal a szellemi erővel, amely az apostolokra szállt, hogy tudjanak beszélni minden nyelven, és hirdetni a legfőbb bölcsességet, az Egy Igaz Istent. Ez foglalja össze a Lélek hét ajándékát (Jelenések könyve, 4. rész) Ez a NYELV, amely lángnyelvekben jelent meg az apostolok feje felett (Apostolok cselekedetei, 2. rész), s azóta is legfőbb kincsünk, bölcsességünk, amellyel gondolatainkat, érzelmeinket ki tudjuk fejezni, amely életünk minden percét, pillanatát átszövi nappal és álmunkban is.

Az értelmezés során sok lelki tájat bejártunk, átíveltünk századokat, kerestük "A magyarokhoz" forrásvidékét. Izgalmas nyomozómunkát végeztünk. Munkánk szövegértelmezés, de nem hagyta figyelmen kívül a stíluselméletet sem: "Nem kis szerepe van a stílusnak abban sem, ami a költeményt költeménnyé, a művészi prózát művészi prózává teszi." - írja Szathmári István. (Stílusról, stilisztikáról napjainkban, Nemzeti Tk. Bp. 1994. 11.o.) Munkánkkal ennek az igazságát is bizonyítottuk.

Kis lépések és nagy lehetőségek (nyelvoktatás és számítógép)

Erdős József

Budapesti Műszaki Egyetem, Budapest

A) Rövid helyzetelemzés

Közhelyszerű az a megállapítás, hogy a számítástechnika alkalmazása napjainkban, a huszadik század utolsó éveiben, és mindenekelőtt majd a jövő század elején, minőségileg új feltételeket teremt az élet csaknem minden területén, így az oktatásban is. Az oktatás-tanulás kérdéskörén belül pedig, magától értetődően, a nyelvoktatás-nyelvtanulás az egyik alterület, ahol ennek az új technikának a jelenléte a legerősebben kell, hogy érződjön. Magától értetődően? Igen. Mégpedig két okból is. Egyrészt a nyelvoktatást az utóbbi évtizedekben mindig is nagy eszközigényesség jellemezte (az más kérdés természetesen, hogy az adott eszközöket - rádió, lemezjátszó, magnetofon, diavetítő, írásvetítő, film, videó, különböző "oktatógépek", nyelvi laboratórium, végül a számítógépek - milyen intenzitással és milyen hatásfokkal alkalmazták a tantermi, illetve az otthoni munka során), másrészt azért, mert bizonyos speciális képzési területek mellett (titkárnőképzés, gépjárművezető-oktatás) a világon általában, és nálunk is már jó ideje, itt jutnak leginkább szerephez a piaci feltételek, melyek viszont jelentősen elősegítik az új, korszerű megoldások megjelenését, illetve meghonosodását.

Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk azt a szerepet, melyet a számítástechnika ma a nyelvoktatásban-nyelvtanulásban játszik, ellentmondásos képet kapunk. Az egyik oldalon ott vannak a felkínált eszközök: "minden szinten szinte minden". Ha a szakvásárok kínálatát, a reklámcédulákat stb. nézzük, az a benyomásunk, már nagyon előre járunk ezen a téren, számítástechnika alkalmazása nélkül a nyelvtanulás ma már szinte elképzelhetetlen. Mind külföldön, mind itthon, nyelvoktatóprogramok tömegét kínálják a legkülönbözőbb nyelvekre: minden korcsoport és foglalkozási ág számára (az óvodás korú gyermekektől kezdve a gyakorlott üzletemberekig); a nyelvtanulás minden résztevékenységének végzésére, támogatására (az egyszerű írástanulástól az elektronikus úton mérhető paramétereiben is tökéletes idegen nyelvi hangképzés, kiejtés, hanglejtés, hangsúly elsajátításáig). Ha viszont azt nézzük, hogy az informatika ténylegesen milyen szerephez jut a nyelvoktatásban, a kép már távolról sem ilyen egyértelmű, illetve sajnálatos módon éppen az ellenkezője a vártnak: a számítástechnika szerepe jelenleg mind itthon, mind a külföldi országok jelentős részében (konkrét tapasztalatok hiányában nem állíthatom, hogy mindben) elhanyagolható.

Ezt az ellentmondásos helyzetet valószínűleg nagyon összetett okrendszer magyarázza, melynek részletes elemzésére itt nincs lehetőség. Azonban a magyarországi helyzet egy-két "valószínű" elemére mindenképpen érdemes kitérni:

1. Technikai feltételek

A nyelvoktató szoftverek a nyolcvanas évek kezdetétől mind a mai napig zömmel a legkorszerűbb eszközökre számítva készültek, melyekkel a potenciális felhasználók (iskolák, magánemberek) nagy része még nem rendelkezett. A két végpont: az első programok akkor születtek, amikor a számítógép még ritkaság volt; a ma készülő szoftverek zöme CD-ROM meghajtót, nagy teljesítményű video- és hangkártyát, 16 Mb memóriát stb. igényel, ami a hazai géppark jelentős részén eleve lehetetlenné teszi alkalmazásukat.

2. Emberi tényezők

Mivel a nyelvtanulók zöme – iskolai vagy iskolán kívüli feltételek között egyaránt – tanári segítséggel kezdi meg, illetve folytatja a nyelvtanulást, gyakorlatilag ki van szolgáltatva a nyelvtanárok technikai jártasságának (illetve az esetek többségében: járatlanságának; sajnos ez így volt a korábbi technikai eszközökkel is, talán a magnetofont, és bizonyos fokig a videót leszámítva). Ahhoz, hogy a nyelvtanulásban a számítástechnika nagyobb szerepet kapjon, el kell érni, hogy a tanárok ismerjék és rendszeresen alkalmazzák a számítógépet és a jó nyelvoktató szoftvereket (ha vannak).

3. Az üzlet szerepe

Mivel az üzleti érdekek a nyelvoktatásban (még az iskolaiban is) állandóan jelen vannak, a nyelvoktatási szoftverek esetében nagymértékben érvényesül a "vakulj laikus" és a "vegyél meg!" (illetve: "engem vegyél meg!") felfogás, ami talán kereskedelmi szempontból a gyártónak és a terjesztőnek egyaránt hasznos, de biztos, hogy a nyelvoktatók és nyelvtanulók számára katasztrofális következményekkel jár. A nyelvoktatási szoftverek - különösen a mai korszerű, multimédia rendszerű termékek - jelentős része szinte mindent ígér, és ehhez képest nagyon keveset ad. Ráadásul drága.

4. A számítógép (csak) egy az oktatástechnikai segédeszközök között

Annak ellenére, hogy mai, modern formájában integrálja szinte az összes korábban használt oktatástechnikai segédeszköz szolgáltatásait, a számítógép sem több, mint egy oktatástechnikai segédeszköz, melynek alkalmazása csak szigorúan meghatározott (és korlátozott) célokra, és adott feltételek között lehet ésszerű. A szoftverkészítők és -forgalmazók zöme ezt nem látszik tudomásul venni. Az általam eddig megismert szoftverek többsége (bár van kivétel) besorolható lenne a következő három csoport valamelyikébe:

a) Korábban más technikai eszközökre alkalmazott megoldások számítógépes változata. (Tipikus példa a feleletválasztós teszt.) Itt a fő gond abban rejlik, hogy az egyetlen pozitívum többnyire egyúttal negatívum is: ez maga a számítógép alkalmazása. (Bár a gép használata önmagában is lehet motivációs forrás, gyakran éppen ellenkező hatást vált ki, s tekintettel egyéb negatív körülményekre - a monitor káros hatása a szemre, stb. -, csak akkor ésszerű, ha a szoftver a korábbi megoldásokhoz valamilyen, csak a számítógép felhasználásával biztosítható, jelentős pluszt ad.)

b) Valamely korábbi, önálló tananyag (teljes tankönyv, kiegészítő anyag, gyakorlókönyv stb.) számítógépes változata. Erre ugyanaz érvényes, mint az első csoportra, azzal a kiegészítő negatívummal, hogy szükségszerűen egy sor olyan tevékenységet kíván számítógépen elvégeztetni, amely sokkal könnyebben és nagyobb hatásfokkal végezhető a hagyományos eszközökkel.

c) Új, önálló, teljes számítógépes tananyag. Többnyire ezek a leglátványosabbak, üzleti szempontból talán a legerősebbek, de valószínűleg a legkisebb hatásfokúak. A potenciális felhasználó ugyanis vagy elhiszi, hogy egy számítógépes szoftver használatával szinte magától meg fogja tanulni a nyelvet, s így valószínűleg sohasem fogja megtanulni; vagy nem hiszi el, amit az anyag ígér, s ezért nem is használja.

5. A számítástechnika a nyelvoktatásban: Hogyan tovább?

Ha a továbblépés útját keressük, nem hagyhatunk figyelmen kívül néhány (véleményem szerint eddig nem eléggé, illetve együtt nem eléggé szem előtt tartott) körülményt:

a) A számítógép lehetőséget ad egy sor olyan gyakorlási formának a tanulási folyamatba való teljes jogú integrálására, melyek alkalmazását a hagyományos eszközök nem, vagy csak korlátozott mértékben engedték meg. Magától értetődik, hogy a felhasználás súlypontjának ebben az irányban kell eltolódnia.

b) Mint korábban a többi audiovizuális segédeszköz, ill. a nyelvi laboratóriumok alkalmazásakor, itt is érvényes az az alapelv, hogy általában azokat a nyelvtanulás során nélkülözhetetlen tevékenységeket érdemes gép segítségével végezni, melyek az élő oktatási, illetve természetes nyelvi kommunikációs helyzetekben háttérbe szorulnak, illetve melyek végzése gépies voltuk miatt ilyen körülmények között természetellenes lenne. Jellemző példa az alapvető alaktani formák, mondat szerkezetek, illetve a lexikai elemek begyakorlása.

c) A legkorszerűbb monitorok esetén is megmaradnak a számítógép-használat bizonyos negatív mellékhatásai: az esetleges kifejezetten egészségkárosító hatásról nem is beszélve, bizonyos, hogy a számítógépen való munkavégzés, pl. írás-olvasás, sokkal jobban fárasztja a szemet, mint a hagyományos, könyvvel-füzetrel végzett munka.

d) Bár adott esetben tantermi (vagy más) kollektív alkalmazását sem szabad kizárni, a számítógép, akár csak a könyv és a füzet, alapvetően egyéni munkaeszköz.

e) A játékprogramoknak gyermekek, fiatalok és idősebbek esetében egyaránt vitathatatlan – bár nem azonos nagyságrendű – népszerűségéből le kell vonni azt a következtetést, hogy hatalmas motivációs lehetőségek rejlenek a számítógépes alkalmazásokban. Csak meg kell találni a kulcsot ennek a motivációs erőnek a mozgósításához. A játékprogramok készítői megtalálták a kulcsot: egy olyan magas aktivitási szintet, melynek elérése a hagyományos ismerethordozók esetén lehetetlen. Ez az, és nem a látványos külsőségek, ami a játékprogramok motiváló erejét adja.

A fentiekből az következik, hogy a nyelvoktatási szoftverek fejlesztése során arra kell törekedni, hogy – minimális követelményként – mindig vegyük figyelembe a fenti szempontokat. Általában olyan, a tanulási folyamatban szükséges, alapvetően egyéni tevékenységi formát érdemes számítógépes alkalmazásra tervezni, melynek megvalósítása hagyományos ismerethordozón lehetetlen, és megköveteli (vagy legalábbis megengedi) a számítógépen elérhető magas aktivitási szintet. Vitathatatlan, hogy a fenti két szempont egyikének megléte is elegendő feltétel ahhoz, hogy indokoltnak tekintsük egy nyelvoktató szoftver elkészítését. Ilyen például egy számítógépes teszt vagy tesztrendszer, amennyiben a tesztfeladatokat véletlenszerűen adjuk meg. (Ha ugyanis csak egy hagyományos feleletválasztós tesztet akarunk elvégeztetni, egyszerűbb és egészségesebb megmaradni a papírnál, még akkor is, ha az értékelés gyorsasága és biztonsága az ellenkezőt sugallja.) Ugyanígy érdemes akár egy egyszerű lexikai gyakorló feladatot is számítógépre vinni, ha kiegészítjük olyan, az aktivitási szintet és ezzel együtt a motiváció szintjét növelő elemekkel, mint például a versenyszerűség. Ugyanakkor didaktikai szempontból célszerűtlen – bár üzleti szempontból valószínűleg kifizetődő – komplett nyelvi tananyagot számítógépre tervezni, mert a tanulási folyamat során végzendő tevékenységek jelentős részét intenzívebben, hatékonyabban és, mint jeleztük, az egészség szempontjából kedvezőbb módon is végre lehet hajtani. (Ez a megállapítás érvényes a távoktatási anyagokra is.) Mindazonáltal, ha a hipertext, ill. hipermedia adta lehetőségek ésszerű kihasználásával készült, magas szinten programozott oktatási anyagról van szó, de valószínűleg csak ebben az esetben, a hátrányokat az előnyök ellensúlyozhatják, és önálló tananyag elkészítése is indokolt lehet.

B) COLORAID — Egy új(szerű) megoldás a számítógépes nyelvgyakorlásban

A következőkben röviden bemutatunk egy készülőben lévő új nyelvoktatási szoftvert, mely szándékai szerint megfelel az előző pontban leírt követelményeknek. A gyakorlatrendszer mind nevében (meghatározásában), mind formájában emlékeztet a 60-as és 70-es évek laboratóriumi gyakorlataiban alapvető mondatmodelles drillekre; azonban csak emlékeztet rájuk, mert a megoldás jellege elveiben és a gyakorlatban is jelentősen eltér. A legszembetűnőbb különbség a vizuális alapinformáció, valamint a nyelvi tevékenység alapját képező, azt megelőző és kísérő tudattartalom állandó megléte.

COLORAID: AUDIOVIZUÁLIS GRAMMATIKAI-FUNKCIONÁLIS MIKROSZITUÁCIÓS DRILL

Audiovizuális: a vizuális és az audiocsatorna kombinált felhasználására támaszkodik, ugyanakkor a természetes nyelvi tevékenység alapját képező gondolati háttérrel alapvetően a vizuális csatornán (kép-szem) érkező információk biztosítják.

Grammatikai-funkcionális: közvetlen és egyértelmű kapcsolat van a képek elemei és a grammatikai (pontosabban szintaktikai) funkciók között.

Mikroszituációs: a gyakorlás alapegysége a mondatszintű mikroszituáció. Ez azt jelenti, hogy az adott beszédhelyzetben a tanuló mindig egy (egyszerű vagy összetett) mondat létrehozásával reagál a stimulusra.

Drill: a tanuló egy-egy alkalommal (egy adott feladat végzésekor) mindig azonos mondatmodellre épülő (de mindig más és más konkrét tartalommal megtöltött) nyelvi produktumot hoz létre.

(Itt a drill szó természetesen nem ugyanazt jelenti, mint a hatvanas és hetvenes években alkalmazott változata. Mivel a nyelvi tevékenység szigorúan szituáción alapul és a vizuális látvány stimulálja, mentes azokról a negatívumoktól – monotonitás, üres forma, etc. –, ami miatt a "drill" az elmúlt időszakban hitelét veszítette, ugyanakkor megőrzi azokat a

pozitívumait, melyek miatt alkalmazása még hagyományos formájában is sok szakember számára indokoltnak tűnt.)

A GYAKORLÁS LÉNYEGE:

A tanuló grafikai eszközökkel egyértelművé tett álló-, illetve mozgóképek (rajzok) által adott alapinformációkra támaszkodva közvetlenül, vagy a gép által (írott vagy hangzó formában) megadott kiegészítő stimulusra is reagálva, produktív nyelvi tevékenységet végez: írásban vagy szóban létrehozza a megfelelő célnyelvi mondatot. Az adott feladathoz tartozó (lexikai egységeknek, ill. nyelvtani jelenségeknek megfelelő) képelemek véletlenszerű (de szemantikai és szintaktikai valenciáik alapján szigorúan behatárolt) kombinálásával a tanuló elé gyakorlatilag mindig új és új kép kerül, tehát az elvárt nyelvi tevékenység is mindig más.

A MUNKA KERETEI ÉS LÉPÉSEI:

A szoftver szabályos Windows-alkalmazás, annak minden formai és tartalmi velejárójával: menürendszer, dialógusablakok, a választásokat és beállításokat megkönnyítő gombok, súgó, ikonok az egyes üzemmódok (hangos/írott; egyéni/páros; gyakorlás/teszt/verseny stb.) közötti gyors átkapcsolásra, stb.

1. A gyakorlandó nyelvtani téma kiválasztása
2. A gyakorlásba bevonandó lexikai elemek kiválasztása válogatása (fakultatív)
3. A lexikai elemek önálló (mondatkeret nélküli) gyakorlása (fakultatív)
4. Az üzemmód kiválasztása (a gép megfelelő kiépítettsége esetén az alapbeállítás: egyéni hangos gyakorlás)
5. A konkrét feladat kiválasztása (önálló mondatalkotás, (pozitív/negatív) válasz kérdésekre, reakció állító/tagadó mondatokra, eldöntendő/kiegészítendő kérdés feltevése stb.)

A fentiekén túl természetesen módosítható, beállítható minden olyan tényező, amely befolyásolhatja a tanulási tevékenységet: pl. a várakozási idő, az ellenőrzés/értékelés menete stb.

A szoftvert kiegészíti egy szintmérő, ill. problémakereső tesztrendszer, amely a hagyományos módszerek alkalmazásával, de a számítógépes lehetőségek messzemenő kiaknázásával (véletlenszerűség és nagyfokú variálhatóság) feltérképezi a tanuló nyelvi szintjét, ill. hiányosságait, és tanácsot ad a gyakorlandó nyelvi jelenségekkel kapcsolatban.

A GYAKORLÁS MENETE:

A tanuló előtt megjelenik egy üres képmező, alatta pedig az elvégzendő feladat. (Pl. Feleljen a kérdésekre!) Írásbeli munka esetén megjelenik (egy kérdés és) egy válaszmező is, szóbeli feladat esetén pedig (kívánságra) egy pozitív és egy negatív értékelőgomb.

A képmezőben megjelenik a "COLORAID" módszerrel (szintaktikai színszimbolika, leegyszerűsített, de könnyed, humoros, groteszk számítógépes grafika, kiegészítő jelek, attribútumok stb.) megjelenített kép. Pár másodperccel a kép megjelenése után elhangzik/megjelenik a kérdés. A hallgató kimondja/beírja a választ. Hangos munka esetén a gép megadja a helyes választ, a hallgató ezt megismétel(het)i. A tanuló (vagy társa) a pozitív vagy negatív értékelőgomb megnyomásával értékeli(het)i (tesztfeladat esetén kötelezően értékeli) a megoldást. Írásbeli munka esetén a gép értékeli a mondatot, azt elfogadja, vagy elveti. Utóbbi esetben (az előzetes beállításnak megfelelően) jelzi vagy nem jelzi, hogy hol van a hiba, esetleg kisebb (helyesírási) hibát jelez, de a megoldást elfogadja. Előre beállított várakozási idő után, vagy gombnyomásra a képmezőben megjelenik az új kép.

* * *

Az itt ismertetett szoftver jelenleg még csak kísérleti stádiumban van. És itt térünk vissza a címhez: "Kis lépések és nagy lehetőségek". Ugyanis szerintem eddig csak nagyon kis lépéseket tettünk meg a lehetőségekhez képest, és ha ennek tudatában vagyunk, van remény arra, hogy a jövőben nagyobb lépésekre is sor kerül.

Gépszerű helyesírás ***Az akadémiai helyesírási szabályzat és a számítógép***

Kis Ádám

A vizsgálódás célja

A szellemi munka számítógépesítésének nagy fontosságú fázisa a szövegszerkesztők alkalmazása. A gyakorlatban tapasztalhatjuk, hogy mindennemű írásmunka mennyire leegyszerűsödik ennek révén. Párhuzamosan ezzel tapasztalunk kell azonban a minőség romlását is, mind tipográfiai, mind a nyelvi kivitel szempontjából.

Helytelen lenne ezt a körülményt a számítógép és az alkalmazási cél összeférhetlenségével, távolságával magyarázni. Éppen ellenkezőleg: a számítógép ezen a területen is tud segíteni, csak a lehetőségek kiaknázása egyre nehezebb, hiszen ehhez olyan szellemi tevékenységeket kell gépesíteni, melyek működési mechanizmusát az ember még nem tárta fel megbízhatóan, és talán nem is fogja soha teljesen megismerni.

Hogyan kezeli a számítógép a szöveget?

A számítógép a szöveget homogén jelek sorozataként kezeli. A helyesírás-ellenőrzés ezért a számítógépen a bevitt jelsorozat és egy előre eltárolt (jónak tekintett) minta összehasonlítása. Az összehasonlítás csak azonos méretű objektumok között lehetséges, ezért a bevitt homogén jelsorozatot tagolni kell.

A szöveget a számítógépen az írás fogalomrendszeréhez hasonló módon próbáljuk kezelni. Ez azonban a számítógép sajátosságai miatt csak áttételesen lehetséges. A szöveget alkotó számítógépes jeleket, amelyek lehetnek betűk, számok, írásjegyek és a szöveg alakulását vezérlő jelek, összefoglalóan karakternek nevezzük. A szöveget 4 féle karakter alkotja:

betűk, számok,
írásjegyek
szóköz
a vezérlőjelek (pl. az ún. bekezdésjel: ¶).

Az írásjegyek egy része (a mondatzáró írásjelek), valamint a szóköz (amely a normál szövegben hiány, a számítógépes szövegben ugyanolyan létező jel, mint a betűk) azért képeznek külön kategóriát, mert éppen ezek a jelek alkalmasak a szöveg tagolására. Hasonló funkciója van a bekezdésjelnek is.

A nyelvi tagolás eszközei a szóköz, a mondatzáró írásjelek és a bekezdésjel.

Emellett a számítógépes nyelvkezelő eszközök képesek az összetett morfémák szétválasztására is, azaz meg tudják állapítani a különböző szintű tövek határait és a kötött morfémákat.

A helyesírási szabályzat felépítése

A magyar helyesírás szabályai közismert mű. A jelen áttekintés nem ad felfedezéseket, azonban szükséges a számítógép képességeivel, lehetőségeivel való összevetés.

A szabályzat provokatív (tevékenységet indukáló) és deklaratív (magyarázó, összefoglaló stb.) részekre osztható. Ezek a részek nem esnek egybe a szabályzat pontjaival, a szabályokkal, az egyes szabályokon belül keveredhetnek a típusok.

A továbbiakban a provokatív részekre fordítjuk a fő figyelmet.

A deklaratív szabályok egyrésze didaktikus célzatú, szokásos hibahelyzeteket írnak le a kizárás céljával. Ilyen például a 74. szabály, amelyik az *új* szó egyes nyelvjárásokban elterjedt rendhagyó ejtését

tárgyalja. Láthatjuk, hogy ez a szabály a számítógép számára indifferens, mivel a számítógép mintaszótárát természetesen nem befolyásolja a dialektus.

A számítógép és az AkH

A számítógépes helyesírás-ellenőrzőnek valamilyen szinten reagálnia kellene minden provokatív szabályra. Ahol a gép adekvát módon ad megoldást, gépszerű szabályról beszélhetünk, ahol a gép nem képes reagálni, vagy a válasz nem adekvát, az a szabály a gépszerűtlen.

Azok a szabályok, melyek előírásai a szótár és a mintahasonlítás segítségével maradéktalanul megvalósíthatóak, eleve gépszerűek.

E szavak körében két probléma jelentkezik. Az egyik a szókeletkezés, illetve a ritka szavak előfordulása. Ha a számítógép olyan szavakkal, pontosabban morfémákkal találkozik, amelyek a szótárban nem szerepelnek, nem képes az írást minősíteni. Ez a dolog emberi beavatkozással, a szótár bővítésével megoldható.

A másik probléma az összetett morfémáké. A mintahasonlítás az agglutináló nyelvek esetében bizonyosan mennyiségi korlátokba ütközik, de a flektáló nyelvek nagyobb része is kezelhetetlen méretű szótárakat igényel. Emiatt a mintahasonlítást a morfológiai elemzéssel kombinálják, azaz az összetett morfémákat szétbontják, és az elemi alakokat szótárazzák. Az esetek többségében ez nem jelent különösebb problémát. A morfémamódosulások törvényszerű, következetes változásait leíró szabályok mind gépszerűek. Vannak azonban szabályok, amelyek nem következetes, illetve a számítógép képességeit meghaladó módosulásokat írnak le, ezek gépszerűtlenek.

Ejtési szabályok

Az AkH. szabályainak egyrésze az írott és a beszélt nyelv összefüggéseivel foglalkozik. Ez az összefüggés azonban kétféleképpen jelenhet meg:

hogy kell leírni ezt vagy azt a hangalakot;
hogy kell ejteni ezt vagy azt az írásképet.

A számítógép számára (legalábbis egyelőre) az ember-gép kommunikáció alapformája az írás. Ennek során az ember belső hallása folytán érintkezik a beszéddel, a számítógép azonban nem.

Példaként a szóelemző írásmód szabályait (50-85.) hozhatjuk fel. Ezek a szabályok nagy része nem az írás, hanem ejtés problémáit írják le: a szabályok visszatérően az ejtés eltérését, devianciáját fejtik ki, míg az írás a morfológiai szabályok szerint történik. Ez egyaránt vonatkozik az egyszerű szószerkezetekre (hideg tél), a szóösszetételekre (szénpor) és a toldalékolásra (ablakban), valamint a hasonulás, az összeolvadás, a redukció és a hangzó kiesés eseteire.

A 62. szabály (pl. sakk-kör), amelyik valóban írási, nem is jelent gondot a számítógépesítés vonatkozásában.

Döntési helyzetek

Sok olyan eset van, amikor az író embernek egyaránt helyes, de más értelmű alternatívák közül kell választani. Ebben a választásban a számítógép általában nem tud részt venni.

A 75. szabály alapvetően ejtési problémát taglal. Egy része azonban ingadozásra utal, (a MÉH, mint szervezet). Ez teljesen gépszerűtlen.

Ha megjelenik ez a szó, méhvel, a gép azt meg tudja állapítani, hogy ez hibás, mert

vagy a kisbetűs-magánhangzós tövű alak (méhvel),
vagy a csupa nagybetűs, kötőjeles alak (MÉH-hel)

lenne a helyes.

Az intézménynevek azonban könnyen válnak köznévvé. Így a hulladékátvevő hely neve csupa kis betűvel méh, függetlenül attól, hogy a MÉH Vállalathoz tartozik-e vagy sem. Az írásmód ebben az esetben csak a szöveg értése alapján dönthető el, és nagy valószínűséggel csak magas szintű nyelvi kompetencia birtokában.

Analógiás megoldások

A számítógép intellektuális képességeinek viszonylagosságát bizonyítja, hogy a helyesírás-ellenőrzés nem, illetve elenyésző mértékben képes asszociációs megoldásokra: a vizsgált szöveg és a szótár közötti megfelelésnek betűről betűre, vonásról vonásra 100%-osnak kell lennie.

Az olyan szabályok, mint a 6. (akar–akár stb.) nem azért gépszerűtlenek, mert a gép nem tudja a hosszú és a rövid magánhangzókat megkülönböztetni, hanem éppenséggel azért, mert a köztük fennálló rokonságot nem érzékeli – adott esetben az a és az á különbsége a számára ugyanaz, mint az a és a t-é.

Következetlenség

A szabályzaton belül van néhány következetlenség, amelyek oka történetileg minden bizonnyal megfogalmazható, azonban a számítógépes megoldást – ha nem is döntő fontosságú kérdésekben – akadályozzák.

Az idegen szavak toldalékolásával kapcsolatos szabály (217.) gépesíthető. Gondot okoz azonban, hogy a néma hangra, pontosabban nem ejtendő betűre végződő szavak toldalékolása az előírás szerint másképp történik, mint a hagyományos írásmódú személyneveké (Voltaire-rel – Móriczsal). Hasonló következetesség tükröződik az olyan eltérésekben, mint *sakk-kör*, de *sakkal*; *Mariannal*, de *Mann-nal*.

Összefoglalás

Vizsgáljuk a 95. szabályt a gépszerűség vonatkozásában. Emlékeztetőül, ez a szabály a különírás és az egybeírás csoportjának első, összefoglaló pontja.

Szöveg	Megjegyzés
Az összefüggő szövegben egymás után következő szavakat általában egymástól külön írjuk le.	Ez a gép számára alapértelmezés.
„... két vagy több szó összekapcsolódásával keletkezett (azaz összetett) szavakat...” „... egybeírással vagy .. olykor kötőjeles kapcsolással fejezzük ki.”	A gép tudja, hogy milyen fajú szavak alkothatnak összetételt, és milyenek nem. Azt, hogy a konkrét összetétel valójában létezik-e, a gép nem tudja eldönteni.
„Mondatainkban a szavak nagy többségükben alkalmi szókapcsolatok tagjaiként ...”	A gép az <i>alkalmiságot</i> nem tudja megítélni.
Egybeírjuk azonban az összetett szavakat. Ezek többféleképpen keletkezhetnek. ..., hogy két szó kapcsolatának jelentése több vagy más, mint a tagok jelentésének összege.	A számítógép számára a szavak nem jelentenek semmit. A jelentés alapján kell döntenie az írásmódról gépszerűtlen.
„Ha egy raggal jelölhető különírt szókapcsolat elemei .. rag nélkül állnak együtt ...”	A ragot és a szófajt számítógép felismeri. Ha a szórend és a szófajok együtt arról tanúskodnak, hogy ott ragnak kellene lennie, és még sincs, a számítógép összetett szót ismer fel. Tehát ez az eset gépszerű.

A meggyökeresedett szokást megtartva, nemegyszer jelentésváltozás nélküli szókapcsolatokat is egybeírunk	A számítógép nem érzékeli a szokásokat, ez az elem gépszerűtlen.
A jelentésváltozás miatt egybeírt összetétel alkotó tagjai természetesen alkalmi kapcsolatban kerülhetnek egymás mellé. Ilyen előfordulásukban külön kell írunkuk őket. ...	Az <i>alkalmi</i> kritériumot a számítógép nem tudja vizsgálni. A különírás az alapértelmezés, az eltérő eseteket a gép felülbíráásával érvényesítjük.
A különírás és az egybeírás szabályai a szavak ... alapulnak. Helyesírásunk e területén mégis meglehetősen nagy számban vannak ingadozások, többféleképpen is megítható esetek.	Az ingadozások általában nem algoritmizálhatók, tehát gépszerűtlenek. Ugyanakkor a megfogalmazható szabályosságok jelentős részét gépesíteni lehet, és a nyelvi helyzetekben a gép – ha önálló döntést nem is tud hozni – segítséget nyújthat a helyes megoldás kiválasztásához.
... a különírás és egybeírás szabályainak megfogalmazása más szabálypontokhoz képest olykor határozatlannak látszik, bár valójában csak a hangos nyelv és az írás természetéhez alkalmazkodik.	A számítógép a ma reálisan elérhető képességei nem alkalmasak a hangos nyelv elemzésére és modellálására.

Ezzel a dolgozattal nem célom bizonyítani a helyesírás-ellenőrzés lehetséges voltát, sem ennek terepét előkészíteni és megtisztítani az akadémiai szabályzatban. A helyesírás-ellenőrzés lehetősége tény, még akkor is, ha korlátjai miatt vannak, akik alkalmazhatóságát, értelmét vitatják. Különösen jelentőssé válik ez a számítógépes szolgáltatás annak az ambivalenciának tükrében, amelyik az író embereknek a helyesírási szabályokhoz való viszonyát jellemzi. A nyelv művelők tudják, hogy a helyesírásról folyó vitákban, a társadalom reagálásában igen sok az irracionális elem. Külön tanulmányt érdemelne, hogy ki miért érzékeny a helyes írásra, kit bánt a más hibája, kit idegesít, ha kijavítják, milyen hibát tartanak az emberek szégyellni valónak, és melyek esetében hozakodnak elő a régi, de igazságtalan váddal, hogy „naponta változik”. Ennek kapcsán az a megfigyelésem, és nemcsak a szójáték kedvéért, hogy a helyesírás általában azon a pontjain népszerűtlen, amelyeken „gépszerűtlen”. Ez a szempont annyiban jelenthet változást a helyesírás értékelésében, hogy bízhassuk és bízzuk is a számítógépre az összes gépszerű hiba javítását. S mivel ezt megtehetjük, indokolt lenne az oktatás és a nyelv művelés erőforrásait a népszerűtlen-gépszerűtlen helyesírási esetekre koncentrálni.

Mi van a szavakon túl? *Nyelvtani szerkezetek felismerése számítógéppel*

Kis Balázs

1. Mi van a szavakon túl?

Magyarországon a széles körben elterjedt számítógépes nyelvi elemző eszközök nagy része mindaddig csak a különálló szavak (pontosabban: morfémák) nyelvi tulajdonságainak kezelésére szorítkozott – már ami a magyar nyelv feldolgozását illeti. Ezek az eszközök megjelentek a kereskedelmi forgalomban kapható helyesírás-ellenőrző programokban is. Az ilyen programoknak súlyos hiányossága, hogy a szavakat környezetükből kiragadva próbálják feldolgozni, ezért

(1) amikor a nyelvi jelenségeket kell felismerni, nem képesek a több szóból álló nyelvtani szerkezetek azonosítására, ezért a szavak elemzése túl sok értelmű lesz, illetve nem mindig felel meg a szó adott mondat- és szövegbeli elemzésének;

(2) helyesírás-ellenőrzés esetén a segédprogram képtelen olyan egyszerű helyesírási problémák kezelésére is, mint például a szavak hibás különírása.

Az idők során többen sikeresen kísérleteztek a szóhatár átlépésével. Született olyan magyar helyesírás-ellenőrző program, amely a mondatok, illetve kisebb szerkezetek helyesírási hibáit próbálja felismerni – szigorúan a felszíni jelenségek alapján, a mélystruktúra formális vizsgálata nélkül.

Az az eszköz pedig, amelyet ez az előadás ismertet, szavaknál nagyobb szövegegységek (mondatok, illetve mondatnál kisebb és nagyobb szerkezetek) formális elemzésére készült, és a számítógépes (pontosabban: formális) nyelvészet elemeire épül. A következő oldalak egy nyelvtani elemzésre használható számítógépes program működését és lehetséges alkalmazásait mutatják be. A leírás során kénytelenek voltunk feltételezni, hogy az olvasó tisztában van a formális nyelvek, illetve a számítógépes nyelvészet alapfogalmaival.

2. Mondatelemzés számítógéppel: a HumorESK program

A HumorESK program szintaktikai elemző, amelynek első változata még 1995-ben készült; kísérleti célokra ma is ezt használjuk. A szintaktikai elemző elsősorban arra szolgál, hogy a bemenetül kapott mondat elemzési fáját valamilyen formában visszaadja. Példa:

```
[1] A nagy kutya ugatja a holdat.
    [1:1]
      S -> [NN V Sfx NN Acc End]
          NN -> [Det Adj N]
              Det -> a[DET]=A
              Adj -> nagy[MN]
              N -> kutya[FN]
          V -> ugat[IGE]
          Sfx -> +ja[Te3]
          NN -> [Det N]
              Det -> +a[DET]
              N -> +hold[FN]
          Acc -> +at[ACC]
          End -> .
    [/1:1]
[/1]
```

A kísérleti eszköz a mondat többszintű struktúráját mutatja meg. A fenti példában alkalmazott nyelvtan alapján az elemző

(1) először egy szóelemző program segítségével a szavakat morfémákra bontja, és meghatározza az egyes morfémák nyelvtani jellemzőit (a jelen esetben csak a szófajkóddal dolgozik, de a visszaadott, illetve felhasznált információk köre csak a külső paraméterként kapott nyelvtanon múlik);

(2) másodszer azonosítja a kapott mondatban levő *főnévi csoportokat*;

(3) harmadszor a szóelemzőtől és a főnévi csoportokat azonosító szinttől kapott információ alapján megállapítja a bemenet mondat mivoltát. (Ha az elemző úgy találja, hogy a rendelkezésére álló nyelvtani tudás alapján a bemenet nem tekinthető mondatnak, úgy a bemeneti sorozat részelemzéseit külön táblázatban meg lehet tekinteni.)

A HumorESK program *nyelvfüggetlen*, ami azt jelenti, hogy *minden* nyelvtani, nyelvészeti tudást kívülről, a paraméterként megadott formális nyelvreírásban kap meg.

A mondatelemző jelenleg környezetfüggetlen nyelvtanokra épül, de a tervek között szerepel a különböző ismert nyelvtani formalizmusok (HPSG, PATR-II, FUG stb.) felhasználása is. Ezek a formalizmusok a környezetfüggetlen nyelvtanok, illetve az egyes nyelvtani egységeket leíró jegyszerkezetek (*feature structure*) együttes használatán alapulnak.

A HumorESK program nem közvetlenül a paraméterként kapott környezetfüggetlen nyelvtanokat használja. Ezeknek – és általában a formális nyelvtanoknak – ugyanis van egy kellemetlen tulajdonságuk, a *rekurzió*. A nyelvtanok a nyelvtani szerkezetek leírásakor többnyire megengedik bizonyos elemek tetszőleges mértékű felsorolását, illetve egymásba ágyazását, így elviekben a végtelen hosszú felsorolást és a végtelen mélységű beágyazást. Ez azt jelenti, hogy a formális nyelvtanok jelentősen *túlgenerálják* a természetes nyelveket; a nyelv használói sohasem – legalábbis a lehető legritkábban – alkotnak olyan mondatokat, amelyekben 3-4 egységnyinél mélyebb beágyazás van. A mély beágyazásokat és hosszú felsorolásokat tartalmazó mondatok, bár grammatikailag helyesek, a nyelv használói számára többnyire érthetetlenek. Példák (Prószéky, 1989):

... az agyag ölelő karjai közül kibontakozni akaró kocsikerék rettentő nyikorgásától megriadt juhászkutya bundájába kapaszkodó kullancs kidülledt félszeméből alácseppenő könnycseppben visszatükröződő holdvilág fényétől illuminált rablólovagvár felvonóhidjából kiálló vasszegek kohéziós erejének hatása..

(10-szeres beágyazás)

A fiú, akit a barátom, akiről a kollégám, akivel egy iskolába jártam, mesélt, meghívott, elment.

(4-szeres beágyazás)

Ebből akár arra a feltételezésre is juthatunk, hogy a természetes nyelv használói a mondatok megértésekor nem nyelvtani elemzést végeznek, hanem a mondatot mint az általuk ismert számtalan minta egyikét próbálják azonosítani. De ha nem teszünk ilyen feltételezést, akkor is megállapíthatjuk: a nyelv használói által alkotott szerkezetek végeessége lehetővé teszi, hogy a lehetséges nyelvtani szerkezetek elviekben nem korlátos halmazát véges halmazzal közelítsük. Látható, hogy ebben az esetben nem a nyelv tökéletes leírása a cél, hanem az, hogy a nyelv egy részhalmazát számítógéppel egyszerűen feldolgozzuk, és ez a részhalmaz a lehető legjobban megfeleljen a mindennapi és nyelvhasználat jellemzőinek.

Innen már csak egy lépés a mondatok, illetve többszavas szerkezetek elemzésének *visszavezetése* a szóelemzésre: A szóelemzés eredményéül kapott morfémákat tekintjük egy többszavas nyelvtani

szerkezetnek (például *főnévi csoportnak*) megfelelő magasabb szintű *szó betűinek*. A magasabb szintű szót elnevezhetjük *metaszónak*, az öt alkotó betűket *metabetűknek*. A metaszóban a metabetűket nem eredeti, felszíni alakjukkal, hanem a felszíni alakhoz az elemzés során hozzárendelt nyelvtani információval reprezentáljuk, így módon elvonatkoztatva a felszíni formától.

Egyszerű példával ez a következőképpen illusztrálható:

A kutya ugat.

(1) a 0. szintű elemzés során a következő eredményekre jutunk (ugyanazt a nyelvtant használjuk, mint az előző példában):

Morféma felszíni alakja	A	kutya	ugat	ε ¹	.
Metabetű	Det	N	V	Sfx	End

(2) az 1. szintű elemzés során azonosítjuk a fenti mondat főnévi csoportjait:

A metaszó 0. szintű alakja	Det	N	V	Sfx	End
A lehetséges főnévi csoportok metaszávai	Det	N			
		N			
A metaszávak elemzési eredményei (a magasabb szintű metabetűk)	NP				
		NP			

Látható, hogy a mondatban az elemző két főnévi csoportot talált, mert a nyelvtan alapján az N (egyetlen főnév) és a Det N (névelő, majd egy főnév) is lehet főnévi csoport. Az elemzés következő szintjén a bemeneti *metaszó* betűjeként már a főnévi csoport jelét (NP) és nem (csak) az öt alkotó alacsonyabb szintű metabetűket használjuk.

(3) A 2. szintű elemzés már a teljes mondatot próbálja elemezni az eddigi eredmények alapján:

1. bemenet	NP		V	Sfx	End
Mondatnak megfelelő metaszó (2. szintű metabetűvel jelölve)	S				
2. bemenet	Det	NP	V	Sfx	End
Mondatnak megfelelő metaszó (metabetűvel jelölve)		S			

Az alkalmazott nyelvtan alapján a fenti példában az NP V Sfx End (főnévi csoport, ige, igerag, mondatzáró írásjel) sorozat tekinthető mondatnak. Mivel a legfelső szintnek a teljes bemeneti sorozatról kell megállapítania, hogy az mondat-e, a második esetben nem kapunk sikeres elemzést, mivel az a metaszó, amely mondatként azonosítható, nem fedi a teljes bemeneti sorozatot. Ugyanakkor, ha a az elemző feladata az, hogy a bemeneti sorozatban megtalálja a számára felismerhető részeket, mindkét elemzést megkapjuk. (A HumorESK jelenlegi változata nem használható az utóbbi módon.)

A fentiek alapján látható, hogy a különböző szinten értelmezhető nyelvtani szerkezetekről egy-egy *metaszótár* készíthető. A metaszótar olyan *metabetű*-sorozatok halmaza, amelyek mindegyike az adott nyelvtani szerkezet egy-egy reprezentációja, és egy – magasabb szinten értelmezhető – *metabetűvé* fordítható le. A kiindulási pont minden esetben a paraméterként kapott formális nyelvtan, amely képes a nyelvtani szerkezetnek megfelelő metabetű-sorozatok generálására – a korábban említett túlzó módon, túl mély beágyazásokat, végtelen sorozatokat, ilyenformán *végtelen* sok metabetű-sorozatot elfogadva. Azonban ebből a végtelen halmazból – a nyelvtan alapján – egy program a HumorESK számára előállítja az elemzéshez használható metaszótarat. E művelet során a forrásnyelvtan beágyazási

¹ Ebben a példában jelöltük az igeragot, amely azonban a mondat felszíni alakjában nullmorféma.

képességeit korlátozni kell. Erre az első menetben az úgynevezett SCL-t (*string completion limit*, Kornai, 1984) használjuk, amely előírja, hogy csak olyan sorozatokkal lehet metaszót (mondatot) kezdeni, amelyekből legfeljebb a megadott számú metabetűvel (terminális szimbólummal) teljes metaszó (mondat) nyerhető. Ennek eredménye egy véges automata (illetve egy reguláris nyelvtan), amely többnyire még mindig végtelen generáló erővel rendelkezik, de csak jobb- és balrekurzió (nem korlátos felsorolások) formájában. A véges szótár az automata segítségével egyszerűen előállítható: csak a felsorolások hosszát, illetve az egy metaszót (mondatot) alkotó metabetűk (terminális szimbólumok) számát kell korlátozni.

A különböző szinteken zajló elemzés így egyszerű szótári keresésre vezethető vissza, amelyet akár a szóelemzéshez használt program is elvégezhet. Nagyon fontos, hogy a különböző szinteken működő metaszótárak nem adhatnak a bejövő metaszó fordításául olyan metabetűt, amely alacsonyabb szinten értelmezhető. Az elemzésnek folyamatosan kell haladnia a legalacsonyabbtól a legmagasabb szintig, alacsonyabb szintek újbóli hívása nem lehetséges. Erre azért van szükség, hogy az elemzés ideje megjósolható, számítható legyen. Bár ezzel minden szempontból *végesítettük* a mondatelemzést, kellően nagy szótárakkal és metaszótárakkal a nyelvi jelenségek jelentős része ábrázolható, ugyanakkor az elemzés gyors, és az elemző program is egyszerűbb.

3. Szegmentálási problémák. Részleges jelölés (tagging) és teljes elemzés (parsing)

Számítógéppel többnyire azokkal a sorozatokkal egyszerű kezelni, amelyek határai a szövegben egyszerűen megtalálhatók. A kereskedelmi forgalomban kapható helyesírás-ellenőrző programok is ilyen szövegrészekkel – szavakkal, mondatokkal – dolgoznak. Az ilyen eszközök számára – némi egyszerűsítéssel – a szavak szóköztől szóközig, a mondatok a nagy kezdőbetűtől a mondatzáró írásjelig (pont, felkiáltójel, kérdőjel stb.) tartanak.

Vannak azonban olyan szerkezetek, amelyek határait nem mutatják a fentiekhez hasonlóan jól felismerhető jelek. (Ha pontosak akarunk lenni: a mondatokét sem.) A HumorESK program egyelőre csak teljes mondatok elemzésére alkalmas, azonban következő változata az így meg nem jelölt sorozatok felismerésére és megjelölésére (tagging) is fel lesz készítve. Ez a változat a bemeneti jelsorozat elemzését több különböző pozícióról el tudja kezdeni (akár párhuzamosan is).

4. A szintaktikai elemző lehetséges alkalmazásai

1. A nyelvtani szerkezetek felismerésével az egyes szavakra adott különféle fordítások és elemzések egyértelműbbé tehetők, így a fordítástámogatás, az intelligens szótárak segédeszközeként használható: a szótár az egyes szavakra pontosabb fordításokat tud adni.
2. A különböző felismerő rendszerek (OCR – optikai karakterfelismerés, kézírás-felismerés, beszédfelismerés) pontosságát meg tudja növelni azzal, hogy azonosítja a mondatok, illetve egyéb nyelvtani szerkezetek határát. (Bizonyos felismerő rendszerek kimenetét szegmentálni kell, de minden esetben szükség van az egyértelműen fel nem ismert jelek „megtippelésére” a nyelvi elemző eszköz segítségével. Helyesírás-ellenőrzőt már most is alkalmaznak az OCR-rendszerekben, de az általánosabb nyelvi elemző lényegesen pontosabb felismerést tesz lehetővé.)
3. Nyelvészeti feldolgozás során a vizsgált szövegekben meg tudja jelölni a nyelvész által kívánt szerkezeteket, ezzel segítve nyelvészeti adatbázis létrehozását. Az elemző eszköz mellé nyelvészeti fejlesztőrendszer is készül majd, amelynek segítségével egyszerűsíthető és meggyorsítható a nyelvtani leírások készítése.

Terminológiai adatbank a grazi és a pécsi egyetemen

Muráth Ferencné

Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs

Kivel nem fordult még elő közülünk, hogy a szótárban egy szakszó vagy szaknyelvi kifejezés után kutatva nem talált megoldást? Bosszantó. Bosszantó, ha ez a szaknyelvtanítás közben merül fel. Több, mint bosszantó, ha mindez rendszeresen fordul elő szakfordítók és tolmácsok képzése során.

A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán 1979 óta folyik közgazdász-szakfordító képzés német és angol nyelvből, 1992 óta pedig egyetemünk Továbbképző Központjában szakfordító- és tolmácsképzés ugyancsak német és angol nyelvből.

A kezdetektől világos volt számunkra, hogy hagyományos szótáraink nem nyújtanak megfelelő segítséget szakszövegek fordítása esetén, s hiányoznak olyan terminológiai alap kutatások is, amelyek támogatnák a gyakorló szakembereket munkájukban.

Mindez már a nyolcvanas években világossá vált, és a pécsi egyetem Közgazdaságtudományi Karán meg is történtek az első próbálkozások **dr. Martin Bösel**t német statisztika-professzor, **dr. Rédey Katalin**, statisztikát oktató kolléganőnk és jómagam összefogásával egy számítógépes terminológiai adatbank létrehozására.

Röviddel ezután jött létre a pécsi és a grazi egyetem közötti partnerkapcsolat. Több közös érdeklődési pont mellett kiderült, hogy **Dr. Erich Prunc** professzort, a grazi egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézetének igazgatóját is egy terminológiai adatbank létrehozása foglalkoztatja. Saját maga is készített egy erre alkalmas programot, amelyet munkatársa, **Wolfgang Eisenhut** továbbfejlesztett. Az adatbank kipróbálása mindkét intézményben közös szeminárium formájában megtörtént. Több tanszéki kolléga végzett a partnerintézményben lektori tevékenységet.

A közös munka következő állomását annak az adatbanknak a létrehozása jelentette, amelyet 1994-es lektorkodásom idején "*Datenbank zur Wirtschaftsterminologie unter dem besonderen Aspekt des demokratischen Wandels*" cím alatt foglaltunk össze. Mi magunk között egyszerűen csak a *rendszer váltás szótárának* neveztük.

A projekt célja akkor még a rendszerváltást követően kialakult, a magyar kontextusban új, gazdasági, ezen belül is a *makroökonómia* szókincsének feldolgozása volt.

A hiány érzete természetesen a grazi tolmácsképzőben is jelentkezett, hiszen ott is folyik magyar-német, német-magyar relációban fordítók és tolmácsok képzése. Így grazi kolléganőim, először **Irene Hutterer**, majd **Marianna Zserdin** és végül **Edina Dragaschnik** is bekapcsolódtak a következő évtől kezdve folyamatosan a munkába, és az adatbank témaköre is bővült. További fontos kutatási területeink a *makroökonómia* mellett a *szociális helyzet*, a *peremcsoportok kérdése*, a *nemzetközi szervezetek*, az *ausztriai* és a *magyarországi szervezetek és intézmények*.

Meggyőződésünk, hogy a számítógépes adatbank felel meg legjobban céljainknak, hiszen a számítógép hihetetlen mennyiségű adatot képes tárolni és egy gombnyomásra rendkívüli gyorsasággal tudja a kívánt adatokat elélni varázsolni. Ez fontos szempont, hiszen fordítóink és tolmácsaink számára a lehető legtöbb információt szeretnénk közölni az adott szakszóról vagy kifejezésről.

A megadott szó vagy kifejezés *nyelvtani paraméterei* mellett megadjuk (amennyiben ez lehetséges) a *definíciót*, a *rövidítést*, *szinonímáit*, esetleg *antonimáját*. A szinonimák mellett kerültek be gyűjteményünkbe *regionális variánsok*, így pl. a német "Abfindung", v.ö.m. "végkielégítés" mellett az osztrák "Abfertigung", ami a németben más jelentéssel bír. Ezen a területen még nagyon sok a tennivalónk. Külön nehézséget jelent, hogy Ausztriában is a Németországban kiadott lexikonokat használják, amelyek az osztrák speciális jelentést ritkán tüntetik fel.

Minden esetben fontosnak találtuk, hogy *szöveggörnyezetben* is bemutassuk a szavakat és kifejezéseket. *Forrásaink* elsősorban napilapok, folyóiratok, esetenként szakkönyvek, bizonyos mértékig

kordokumentumok. Fontosnak tartjuk a forrás feltüntetését is, így már egész hosszú a felhasznált irodalmunk jegyzéke.

A jól elkülöníthető szakterületeket a könnyebb kezelhetőség kedvéért külön *projektként* kezeljük. Egy-egy projekten belül is kódoltunk minden szót és kifejezést, így alkalomadtán egy-egy szűkebb terület szókincse kilistázható.

A meglévő anyagból bármikor szótár is készíthető. Ugyan optimisták vagyunk, mégis úgy véljük, hogy a nyomtatott szótárak egyenlőre még gyorsabban jutnak el az érdeklődőkhöz, így az eddig elkészült anyag nyomtatására a közeljövőben kerül sor, amelyet ebben a formában is szeretnénk fordítók, tolmácsok és az érdeklődő rendelkezésére bocsátani.

Természetesen az adatbank formát továbbra is megtartjuk, és a szakmai és nyelvi lektorálás után szeretnénk interneten keresztül más intézmények számára is hozzáférhetővé tenni.

Nyelvhelyesség-ellenőrzés számítógéppel (Parciális szintaxis)

*Naszódi Máttyás
MorphoLogic, Budapest*

A kiadványszerkesztők, irodai munkák nagy segítője a szavankénti helyesírás-ellenőrző. Más nyelvekre – elsősorban angolra, franciára – már évek óta létezik olyan eszköz, mely átlépvé a szóhatárt teljes mondatokról mond ítéletet, a nyelvtani vétségek feltárásában, javításában próbál segíteni. A cikk azokról az eredményekről szól, melyeket az elmúlt két évben magyar nyelvű szövegek ellenőrzése terén értem el.

1. Ellenőrzés a szavak szintjén

A magyar nyelvben egy szó ragozott, képzett alakjainak a száma több tízezer. Az angol nyelvben csak pár ragozott formája van egy szónak, a latin nyelvekben sem haladja meg a százat. A szláv nyelvekben már pár száz formát is felvehet egy szó. A legösszetettebb szószerkezettel Európában a finnek, a törökök, a magyarok és a velük rokon népek rendelkeznek. Ha csak harmincezer alapszót feltételezünk, és minden szónak tízezer formája lehetséges, akkor is 300.000.000 szót kell felismernie egy nyelvi rendszernek.

Az összetettségnek két következménye van. A helyesírás-ellenőrző megvalósítását érinti, hogy szólista alapú módszerrel nem lehet ellenőrizni. A magyar nyelvnel a helyesírás-ellenőrző „kénytelen” elemezni a szavakat, hogy eldöntse, helyes-e. Ha létezik a szónak elemzése, akkor elfogadja, ha nem sikerül a szó elemzése, elveti. E kényszernek – mint később bemutatom – előnye is van.

A másik következmény, hogy a magyar szavak nagy száma miatt sokkal „közelebb” vannak egymáshoz, mint például az angol szavak. Egy betű elütésével könnyedén kaphatunk helyes szóalakot, legfeljebb nem illik a mondatba. Abban a mondatban, hogy

*   *A magasabb áru árú nem kel el.*

mindkét kiemelt szó helyes önmagában, de nem az adott helyen. Statisztikánk szerint a hibák 5-10%-a nem ismerhető fel a szavak izolált ellenőrzésével.

2. A teljes szintaxisra építő mondatelemző korlátja

Az alapelv itt is hasonló: Ha a mondat megfelel a magyar nyelvtan formális követelményeinek, akkor el kell fogadni, ha nem, akkor hibát kell jelezni. Sajnos a mondat szintjén ez már nem olyan egyszerű. A formális szintaxis alapján működő elemzőnek több akadálya van:

1. Nem létezik a magyar mondattannak átfogó formális leírása. Az eddigi legjobb gyakorlatban alkalmazott modell elkészítésében magam is részt vettem a nyolcvanas évek második felében. Ennek a modellnek – ha általános célra akarjuk használni – kiterjedt vonzatszótárat kell kezelnie, mely elkészítésére még senki sem vállalkozott.
2. Ha elkészülne a szótár és az arra épülő elemző, akkor sem tudná feltárni, mi a hiba oka, és hogyan kell kijavítani. A globális szintaktikai leírás korlátja, hogy a jó mondatoknak ugyan feltárja a szerkezetét, de a hibásokról alig tud többet mondani, mint hogy rosszak. A fent említett elemző sem nyelvhelyesség-ellenőrző céljából készült, hanem szövegértési célból.

3. Más nyelvekre alkalmazott módszerek

Kevés nyelvre létezik mondatsintű ellenőrző. Az ellenőrzők angol nyelv esetében formális leírással rendelkeznek, mely alapján ellenőrizhető, hiányos-e egy mondat, teljesülnek-e a szórendi követelmények, egyezik-e az alany számban, személyben az igével. Ez megtehető, mert az angol nyelv kötött szórendű

szintaxissal rendelkezik, melyből nem hiányozhat sem az alany, sem a ragozott ige. Ennek alapján *The fly flies*. *The flies fly*. jó mondat, míg * *The flies flies*. * *The fly fly*. kiszűrhető formális eszközökkel.

A gyakorlatban az ilyen jellegű hibák ritkán fordulnak elő. Gyakoribb, hogy bizonyos szavakat felcserél a felhasználó, rossz helyen teszi ki a vesszőt. Ezeknek a hibáknak egy részénél a mondat helyes marad, de a szövegkörnyezetből valószínűsíthető, hogy javítani kell. Az ilyen jellegű hibák leírására úgynevezett lokális szintaxist használnak. A lokális szintaxis segítségével az egymás melletti szavak koincidenciáját vagy annak hiányát lehet felismerni, független attól, hogy a mondat más részein mi szerepel. Előnye az is, hogy a hiba helye – és ha szükséges a javítás mikéntje – jól meghatározható.

4. A magyar mondatokról

A nagyobbik baj nem is a szabad szórend, bár a szintaktikus leírások angolszász hagyomány miatt alapvetően kötött sorrendre építenek. Az igazi gond, hogy egy magyar mondat akkor is helyes, ha elhagyunk belőle egy-két mondatrészt. Akár az alany, az állítmány vagy mindkettő is hiányozhat. Emiatt tűnik reménytelennek a magyar mondatok ellenőrzése globális szintaxis segítségével. Ennek ellenére valami hasonlót lehet tenni, mint más nyelveknél: a hibajelenségeket egymástól függetlenül kell leírni. A következő mondatban nyilvánvaló a hiba helye:

* *Péter moziba után ment.*

Az ellenőrzés szempontjából nem releváns szavakat az elemző át is ugorhatja, így ha egy szót a szóelemző nem ismer fel, de a felhasználó helyesnek tekinti akkor is vizsgálható a mondat. Ha a felhasználó a kérdéses szót jónak minősíti, nem szabad elvetni az elemzést, hiszen a hibák többsége így is kideríthető.

* *Látok Koratte moziba mentem.*

mondat akkor is vizsgálható, ha a *Koratte* szóról csak annyit tudunk, hogy helyes (bár ismeretlen).

5. A feladat megfogalmazása

Míndezek alapján a feladat megoldásának lépései a következők:

1. A szövegben meg kell találni a mondat határait.
2. Az így kapott mondatot szavakra (és írásjelekre) kell szabdalni
3. A szavakat elemezni kell. Minden egyes szónak meg kell állapítani a szófaját, a hozzá tapadó ragok, jelek szerepét.
4. Ellenőrizni kell, van-e olyan szabály, amely egy hibajelenséget ír le, és a mondatra érvényes.
5. Ha van hiba, pontos helyét és mikéntjét ki kell jelezni, és ha létezik algoritmikus javítási lehetőség, ezt fel kell ajánlani a felhasználónak.

6. A parciális szintaxis

A hibák leírása a szavak és elemzéseinek ismeretére épül. A jelenségnek van egy feltételezett „feje” és egy környezete. A kidolgozott formalizmus szabatos leírása helyett inkább példán keresztül mutatnám be, mit, hogyan kell megadni.

```
[SKEP](összetett=0) > (szófaj=számnév)(összetett=0) >
!(szófaj=számnév) == Az s-képzős egyszerű szavakat egybe írjuk a
nem összetett számnevekkel, amennyiben a számnév nem a jelzett
szó mennyiségét fejezi ki! #119.
```

Egy szabály jól láthatóan két részből áll, melyet == választ el egymástól. A bal oldal a hibajelenség formális leírása, a jobb oldal a hiba informális magyarázata opcionális kiegészítéssel, amely a magyar

helyesírási kézikönyv megfelelő passzusára hivatkozik. A baloldal első eleme a hiba feje, majd >, >>, <, <<, >< szeparátorokkal elkülönítve további elemek szerepelhetnek. A szeparátorok azt mutatják, hogy a következő elem jobbra, balra, közvetlen vagy távoli szomszédja a korábbiaknak. Egy elem lehet egy szóalak, egy elemzés vagy ezekből összeállított logikai kifejezés (a - jelentése *negáció*, & a logikai és, ! pedig azt jelenti, hogy a szó minden elemzésére igaz az állítás). Ezen kívül lehet jelölni iterációt {...} zárójelekkel.

7. A helyesírási szabályzat – amit le lehet, és amit le kell írni

Megkísértem A MAGYAR HELYESÍRÁS SZABÁLYAI pontjait formalizálni. Nem minden nyelvészeti szabály formalizálható könnyen. Vegyük például a helyesírási szabályzat 243.a. pontját:

A tagmondatok határán a vessző mindig kiteendő, akár van kötőszó, akár nincs.

A szabály egyértelmű, csak az a kérdés, honnan vegyük észre, hogy összetett mondatról van szó. Ezt sajnos nem mindig lehet felismerni. Ha viszont két összeférhetetlen szó szerepel egy írásjelekkel el nem választott részében a mondatnak, akkor már kereshetjük a vessző helyét. Ilyen eset, ha két ragozott ígét találunk a következő hibás mondatban:

* *Az asztalnál ültem és a rádió szólt.*

Ez viszont már formálisan leírható:

!(szófaj=ige) {-!(szófaj=ige) & -(írásjel=0)} > !(szófaj=ige)

Az alkalmazott szabály ennél összetettebb. Az itteni azt írja le, hogy két ige nem fér meg egy mondatban vessző nélkül, ami persze nem igaz, mert lehet halmozott mondatrész:

Szünet nélkül evett és ivott.

A jelölésrendszer szemmel láthatóan reguláris kifejezések leírására alkalmas, tehát az elvileg leggyorsabb módon elemezhető a mondatok.

A szabályzat 300 pontjának mintegy fele részben vagy egészben formalizálható. A dátum írására vonatkozó passzus elég jól formalizálható, míg az összetett mondatok közötti vessző hiányának felismerésére eléggé összetett. A szabályok megválasztásánál kevésbé voltam tekintettel a hivatalos nyelvtani megfogalmazásra. Két szempont vezetett:

1. Melyek azok a pontok, melyeket ellen gyakran vétenek?
2. Milyen könnyen formalizálható ellenőrzést lehet még bevonni?

A tapasztalat szerint a leggyakrabban elkövetett vétségek a szavak egybe-, ill. különírásával kapcsolatos hibák, valamint a központosási, illetve vesszőhibák. De maradjunk az egybe-, különírásnál. Ha két szót egybeírtak, bár külön kellett volna, általában hibás szót alkotnak. Gyakran írják egybe az *az után*, *ez előtt* stb. szavakat, még akkor is, ha azok a névmás névutós változatai. Ez utóbbit időnként szerkezeti vizsgálattal fel lehet fedni. Hasonlóan felismerhető, ha az ígétől elváló igekötőt a segédigével írják egybe. Arra persze ügyelni kell, mi segédige, és mi nem az. Gyakoribb eset, amikor a mondat szerkezete nem sérül meg. Sokszor ilyenkor is lehet valószínűsíteni, egybe vagy külön kell írni a szót. Seregy Lajos nyelvész példája, hogy nem lehet eldönteni, vajon a *mosónő* vagy a *mosó nő* a helyes forma. Általában nem, de bizonyos környezetben (mely parciális szintaxissal megadható) valószínűsíthető az egybeírás:

A mosónő ruhát terít.

A ruhát mosó nő elfáradt.

A központosási hibák kétfélék. Vagy egy felesleges írásjel szerepel, vagy hiányzik egy. A felesleges vesszők nehezen szűrhetők ki. Ennek az az oka, hogy elvileg egy vessző tagmondatokat választhat el, és a tagmondatok is lehetnek (a magyarban) hiányosak. Az is értelmes mondat, hogy

Alma.

vagy *Vettem, almát.*

A legegyszerűbb felismerni a kötőszók, vonatkozó névmások által determinált mondattagolásokat. Ilyenkor a vessző pontos helye is meghatározható:

* *Azért nem láttam mert csukva volt a szemem.*

Más esetekben a vessző hiányából nehéz következtetni annak helyére is:

* *Amit meghámoztál este megettem vacsorára.*

Példának vegyük a „*hog*y”-os mellékmondatok néhány szabályát:

```
hog y > anélkül aszerint ahelyett amiatt [NMM] > { [MKOT] [KSZ]
[KOT] &-is [MSZ] [ISZ] } > (írásjel=0) == A jelzett helyen vesszőt
kell írni! #243.d
```

```
hog y > (igei)(IGEMIN+igerag+írásjel=IGEMIN+vave) == A hog y kötőszó
elé vesszőt kell írni! #243.a
```

```
hog y > { [MKOT] [KSZ] [KOT] &-is [MSZ] [ISZ] } > (írásjel=0) >> úgy
[NMV](írásjel=0) ![NMM](írásjel=0) == A hog y kötőszó elé vesszőt
kell írni! #243.a
```

```
hog y > { [KSZ] [KOT] &-is [MSZ] [ISZ] } >
!(igei)(IGEMIN+IgeHat+írásjel=IGEMIN) <<
!(igei)(IGEMIN+IgeHat=IGEMIN) == A hog y kötőszó elé vesszőt kell
írni! #243.a
```

```
hog y > { [KSZ] [KOT] &-is [MSZ] [ISZ] } > (írásjel=0) &-is >>
!(igei)(IGEMIN+IgeHat=IGEMIN) << !(igei)(IGEMIN+IgeHat=IGEMIN) == A
hog y kötőszó elé vesszőt kell írni! #243.a
```

8. Nyelvtani és stiláris hibák

A külföldi példák alapján a nyelvtani ellenőrzőhöz stiláris ellenőrzőt is csatoltunk. Ebben elsősorban olyan szavakat, kifejezéseket mutatunk meg a szövegben, melyek feltehetően nem a szövegbe valók. Ilyenek az obszcén szavak, durva kifejezések vagy az olyanok, melyek helyett valószínűleg mást akart írni a felhasználó. Ez nem mindig egyszerű szóazonosítás. Az a szó, hogy *szarva* minden további nélkül használható, ha a bikaéről van szó. Ezzel szemben a *szatyor* nem túl szép szó, ha vén. Az efféle ellenőrzés gyakran mutat ki elírási hibát. Ha a hibásan írt szó véletlenül egy helyesen írt, de kiszűrendő szóval azonos, a hibajelzést félretéve javíthatjuk szövegünket.

Táblázatba foglalva a következő hibatípusokat ellenőrzi a program:

<i>Hiba megnevezése</i>	<i>Példa</i>
Névelőegyeztetés	Az kutya ugat.
Vesszőhiány	Nem látok vak vagyok.
Algoritmikus szóösszetétel	hat lábú
Szemantikus szóösszetétel	Kecske béka
Hibás szóösszetétel	Azután a nő után
Hiányos szerkezetek	Megy hasú ebédelni.
Téves szóhasználat	Egyenlőre nincs mit tenni
Idegen szavak szűrése	Elromlott a printer
Terjengős kifejezések	Büntetést eszközöl
Trágár szavak szűrése	Le van szarva
Szóközhány, -felesleg	Nem ,én nem akarom.

9. Összefoglalás

A magyar nyelvhez nehezen készíthető tömör szintaktikus leírás. Módszerem alapján eseti, parciális szintaktikus leírással adom meg az egyes hibajelenségek formális szabályait. A szabályokat egy perprocesszorral tömör formára hozom. A lefordított szabályhalmazt egy interpreter értelmezi mondatról mondatra. Jelenleg körülbelül négyezer szabályt tartalmaz az ellenőrző, de újabb jelenségek leírásával a korábbi szabályok módosítása nélkül bővíthető a rendszer. A formalizmus nem végleges. Úgy tekintem, hogy ez a nyelvtani leírás „algoritmikus” nyelve, melyre később egy magasabb szintű, olvashatóbb formalizmust szándékozom építeni. Hasonló módon a lefordított objektumot sem tekintem véglegesnek. A jelenlegi interpreter helyett egy – a szövegen lineárisan végigmenő – automatát tervezek, ami még tömörebb és gyorsabban végrehajtható véges automata segítségével.

Az eredmény – bár eredetileg kísérletnek terveztem – meglepően jó lett. Valóságos szövegek jellegzetes mondathibáinak nagyobb részét kifogja, így termékként is megjelenhetett. Hiányosságai persze vannak. Amire ma még nem képes, az a szemantikai ellenőrzés, a túlzottan hiányos mondatok kiszűrése, és ami a gyakorlatban nagyon jó lenne (a sok rosszul fordított reklámszöveg javítása érdekében), a szórendi ellenőrzés. Míg ezek közül az első gátja a tárkapacitás (az adatbázis nagyságrenddel több helyet követel) addig az utóbbi esetben csak akkor ellenőrizhető jól a mondat, ha a mondathatáron is túllépne az ellenőrzés. Addig is elfogadhatók a következő mondatok:

A hallok semmit sem halnak.

Ezáltal cégünk felajánlja a nagy lehetőséget Önnek.

Ha értem, amik rosszak.

Néhány éven belül talán ezek ellenőrzésére is képes lesz a számítógép.

Der Einsatz von Computern und fachspezifischen Computerprogrammen im Deutsch als Fremdsprache (DaF) - Unterricht

Wolfgang Sebon

International Business School, Budapest

Der Computer spielt in vielen Bereichen unseres Lebens, insbesondere in der Arbeitswelt, eine immer größer werdende Rolle. Der Umgang mit dem Computer gehört heute bereits zu den elementaren Grundfertigkeiten und ist Voraussetzung für erfolgreiches Arbeiten in der Industriegesellschaft. Der Umgang mit einem Textverarbeitungsprogramm, ist heute nicht mehr eine Spezialausbildung, sondern allgemeine Kulturtechnik. Wenn also, so die logische Konsequenz, der Umgang mit dem Computer ohnehin als elementare Kulturtechnik gelernt werden muß, dann kann man auch gleich z.B. Statistik damit lernen bzw. lehren, ihn im Unterricht einsetzen.

Diesem Trend folgt beispielsweise auch die International Business School Budapest mit der Heranführung der Studenten an die Nutzung des Computers und mit der Behandlung fächerübergreifender Themen aus dem Bereich der Informationstechnologie.

Seine Legitimation als Lernmedium bezieht der Computer allerdings dabei bislang immer noch aus der Tatsache, daß es ihn gibt. Es wird oft nicht vom Lerngegenstand aus gefragt, welches Medium in welcher Form dem Gegenstand angemessen ist, sondern umgekehrt ist der Computer als Medium vorgegeben und die Frage lautet nunmehr, wie der Lerngegenstand dem Medium in seiner rasanten technologischen Entwicklung und Verbreitung angepaßt werden kann. Die wissenschaftliche Didaktik beginnt sich erst langsam mit ihm zu beschäftigen und beugt sich in vielen Fällen der normativen Kraft des Faktischen.

Festzuhalten bleibt, daß sich in den vergangenen Jahren die Bedingungen für die Arbeit mit und am Computer an Bildungseinrichtungen und damit auch im Fremdsprachenunterricht zum Teil stark verändert haben. Durch die Verfügbarkeit und die Allgegenwärtigkeit von Computern kommen Lehrer und Lernende immer öfter und immer direkter in Kontakt mit Computern und entsprechender Software. Gleichzeitig wächst die Vertrautheit der Lehrer und Lerner mit dem Mittel / Werkzeug Computer.

Diese Entwicklung greift zunehmend auch auf den Fremdsprachenunterricht über, der Computer wird auch hier perspektivisch eine immer größere Rolle spielen. Es stellt sich daher für die Zukunft nicht die Frage ob, sondern wie Computer zum Nutzen für die Lernenden und die Lehrer in den allgemein-sprachlichen und fachsprachlichen Fremdsprachenunterricht Deutsch zu integrieren sind.

Nun wird man einwenden, daß eine Computerübung wahrscheinlich nicht mehr kann als ein gut konzipiertes Lehrbuch oder -blatt. Das ist sicher richtig. Es wäre also hier zu fragen, was der PC denn mehr kann als ein Druckmedium. Beantwortet werden kann, was ein Computer eben nicht kann. Sehen wir uns nur 2 Bereiche an, wo der PC den Druckmedien – zumindest heute noch – weit unterlegen ist:

Der PC ist kein Buch: Ein Grundelement des Fremdsprachenunterrichts ist der vorgetragene oder gedruckte Text. Zur Präsentation von Texten ist der Computer aber ein relativ ungeeignetes Instrument. Versuchen Sie einmal, an einem Bildschirm einen längeren Text diagonal zu lesen, um sich einen ersten Überblick zu verschaffen! Wie macht man Anmerkungen oder Unterstreichungen auf dem Bildschirm? Außerdem haben wir bei der Lektüre von Büchern schon internalisiert, Textstellen über ihre Position auf der Seite zu erinnern - eine Technik, die beim „Scrolling“ versagt. Unsere Vorfahren dürften Gründe gehabt haben, sich von der Schriftrolle auf das Buch umzustellen! Für Übungen mit Computern bedeutet das, daß alle Texte auch auf Papier vorliegen sollten.

Im Sprachunterricht ist der PC kein Spielzeug: Natürlich gehört ein unbefangenspielerischer Umgang mit allen Medien zu den Faktoren, die das Sprachenlernen stark unterstützen. Die Kritik zielt hier auf Lernprogramme, die spielerische Elemente modellieren, um so die Motivation beim Lernen und die Internalisierung des Gelernten zu fördern.

Der PC ist kein Gesprächspartner: Die Informationswissenschaft arbeitet zwar daran, mit Computern echte Dialoge zu modellieren. Abgesehen von den vorhandenen technischen Schwierigkeiten sollten auch zukünftig Probleme, die zu ihrer Lösung einen Diskurs erfordern, besser mit richtigen Menschen diskutiert werden. Die berechnete Frage: „Was kann der Computer, was ein gutes Buch oder Übungsblatt nicht kann?“ läßt sich daher relativ einfach beantworten:

Es gibt beim Lernen einer Fremdsprache nichts, wozu man unbedingt einen Computer braucht. Wer dieses Medium nicht mag, der lernt mit anderen Medien besser und schneller. Sicherlich kann man auch ohne Computer Fremdsprachenunterricht durchführen, können die Lernenden auch ohne Computer, wie übrigens auch ohne Video, Sprachlabor usw. eine Sprache erlernen.

Der Einsatz des Computers macht in keiner Weise konventionelle Übungs- und Aufgabenformen des Fremdsprachenunterrichts hinfällig, aber er kann diese durch Formen, die ganz einfach mit keinem anderen Mittel in dieser Weise möglich wären, ergänzen.

Didaktische Probleme

Es kursiert die Behauptung, daß es drei Möglichkeiten gibt, den Fremdsprachenunterricht zu ruinieren:

1. Man könne Audio-Kassetten einsetzen. Das sei die langweiligste Art.
2. Man könne Videos und Filme nutzen. Das sei die hübscheste Art.
3. Man könne Computer einsetzen. Das sei die sicherste Art.

Es stellt sich daher die folgende didaktische Frage:

Welche Ziele werden verfolgt, wenn Medien im Fremdsprachenunterricht eingesetzt werden?

Ein Lehrer, der Computer im Fremdsprachenunterricht einsetzen will, muß beurteilen können, ob die von ihm für seinen Unterricht ausgewählte Software Fremdsprachendidaktisch sinnvoll und begründet ist, ob sie den Lern- bzw. Lehrprozeß fördert, ob sie das Lern- und Lehrgeschehen effektiv unterstützt, sprachtheoretische und sprachpraktische Sachverhalte richtig widerspiegelt, inhaltliche Sachverhalte richtig darstellen und technisch sowie von ihrem Ablauf und der Arbeitsergonomie her einwandfrei arbeitet.

Die heute für den computerunterstützten Fremdsprachenunterricht angebotene Software kann nach grob in vier Programmtypen unterteilt werden:

- interaktive Übungen, Tests und Tutorials,
- Simulationen, Adventures und Spiele,
- Standardprogramme (Textverarbeitung etc.) in speziellen Funktionen sowie
- Informations- (z.B. für das Unterrichtsgebiet Landeskunde) und Kommunikations-Systeme

Wie kann man brauchbare Software für den Fremdsprachenunterricht von schlechter unterscheiden?

Ein typisches Beispiel für schlechte Software: Einige Programme beschränken sich z.B. bei Lückentextaufgaben darauf, schlicht „Falsch!“ auszugeben, auch wenn der Lerner eine sprachlich akzeptable, aber vom Programmator nicht vorgesehene Antwort gibt.

Die Qualität von Lernprogrammen läßt sich grob dadurch bestimmen, ob und wie sie folgenden sprachlichen und ergonomischen Kriterien entsprechen:

- ⇒ Das Programm muß auf alle sprachlich korrekten Antworten positiv reagieren.
- ⇒ Das Programm sollte Tippfehler von anderen Fehlern unterscheiden können.
- ⇒ Das Programm sollte auf vorhersehbare Fehler differenziert mit speziellen Lösungshinweisen reagieren.
- ⇒ Das Programm sollte statt des Kommentars „Falsch!“ Lösungshilfen anbieten. Diese können auch in Hinweisen auf Regelwerke, eingeblendeten Tabellen o.ä. bestehen.

- ⇒ Sind alle Informationen, die der Lerner zur Bearbeitung braucht, auf dem Bildschirm vorhanden? Alles, was man erst mit Tastenkombinationen auf den Schirm holen muß, lenkt von der eigentlichen Aufgabe ab!
- ⇒ Sind nur notwendige Informationen auf dem Bildschirm? Was nicht zur Programmsteuerung und zur eigentlichen Aufgabe gehört ist verwirrend.
- ⇒ Sind Eingabefelder, Hinweise auf Lösungen und die Hinweise zur Benutzerführung gut im Blickfang zu sehen?
- ⇒ Benutzerführung: Die Möglichkeiten, die der Anwender hat, müssen für ihn ohne Konsultation von Handbüchern auf dem Bildschirm erkennbar sein.
- ⇒ Haben die Tastenkombinationen in allen Programmteilen die gleiche Funktion?
- ⇒ Kann man unbeabsichtigt schwerwiegende Aktionen (z.B. Beendigung ohne Speichern o.ä.) auslösen?

Die folgenden Fragen können Teilaspekte einer individuellen Lehrer - Beurteilung von Software sein:

- ⇒ Gefällt Ihnen das Programm?
Arbeiten Sie, wenn möglich, mit einer fremdsprachlichen Übung, und versetzen Sie sich dabei in die Rolle des Lernenden.
- ⇒ Nutzt das Programm die spezifischen Potenzen des Computers?
- ⇒ Sieht das Programm eine didaktisch sinnvolle, interaktive Arbeit vor bzw. läßt es sie zu?
- ⇒ Wieviel Freiraum hat der Lernende bei seiner Arbeit mit und am Programm hinsichtlich der Inhalte, der Formen, der Zeit ? Wie "intelligent" ist das Programm?
- ⇒ Für welche Arbeitsformen eignet sich das Programm? Eignet sich das Programm für Einzelarbeit / Kleingruppenarbeit / Gruppenarbeit im Unterricht oder im Selbststudium?
- ⇒ Hat das Programm feste Inhalte oder können / müssen Sie die Inhalte selbst aufbereiten?
- ⇒ Wieviel (Zeit-) Aufwand wäre nötig, um die Inhalte aufzubereiten?
- ⇒ Verstehen Sie schnell, wie das Programm zu bedienen ist?
- ⇒ Wie sieht die Dokumentation aus? Gibt die Dokumentation Hinweise und Anregungen für die Übungsgestaltung und für die Integration der Übungen in den Unterricht?
- ⇒ Was kostet das Programm? Gilt der Preis für eine Einzel- oder eine Schullizenz?

Möglichkeiten zur Verbesserung der Software und zur Integration in den Lehrplan sind durchaus gegeben, so z.B. in einem noch stärkeren differenzierten Verzweigen (branching) im Programm, in der zielgerichteten Kombination verschiedener Übungsformen unter einem bestimmten Ziel bzw. Thema, in der Verbindung programmexterner und programminterner Aufgabenstellungen, in der direkten Verknüpfung der Arbeit an Komponentenübungen und im Text, in noch stärkerem fehlersensitiven Arbeiten, in der Verwendung von vielen optionalen und nur wenigen erzwungenen Hilfen.

In einigen Jahren wird die Technik es zwar wahrscheinlich ermöglichen, Texte dem Computer zu diktieren, bis dahin muß sich, wer in der schriftlichen Kommunikation ernstgenommen werden will und keine Schreibkraft bezahlen kann, im Tastenschreiben üben.

Wir befinden uns heute noch in einer Anfangsphase des Computereinsatzes im Fremdsprachenunterricht. Das kritische Probieren, Experimentieren, Testen und Hinterfragen vorhandener computerunterstützter Materialien kann helfen, den Platz des Computers im Unterricht genauer zu bestimmen, und es kann auch helfen, Fehlentwicklungen entgegenzuwirken. Wir können uns als Lehrer und Lernende dem starken Einfluß von Computern in allen Lebensbereichen nicht entziehen.

Es gibt eine Reihe Lernsituationen und Aufgabenstellungen, die dem Computer (PC) einen zwar nicht zentralen, aber doch berechtigten Platz für alle Sprachniveaustufen im allgemeinsprachlichen und fachsprachlichen Unterricht DaF, in Einzel-, Kleingruppen- und Gruppenarbeit, im Unterricht und im Selbststudium zuweisen.

Der Computer wird mit Sicherheit in den Fremdsprachenunterricht einziehen, wenn auch weniger in der Funktion einer Fremdsprachenlehr- oder -lernmaschine, sondern mehr in seiner Hilfsfunktion als kreatives Mittel und Werkzeug des Lehrers und des Lernenden.

***Főnévi igeneves szerkezetek szintaktikai elemzése számítógépes
felhasználáshoz
(francia-magyar összehasonlító elemzés)***

Varga Lídia
Budapesti Műszaki Egyetem, Budapest

Előadásomban említést teszek a számítógépes szintaktikai elemzések szükségességéről, ismertetem a BME és a Paris 7 Egyetem kutatási együttműködésének köszönhetően elvégzett munka eredményeit (téma a főnévi igenévvel bővített mozgást jelentő igés szerkezetek szintaktikai elemzése a magyar nyelvben). Ismertetem röviden az alkalmazott kutatási módszert, s felhívom a figyelmet az elemzés során felmerülő néhány problémára.

1. A természetes nyelvek részletesebb leírásának szükségessége. A számítógép, majd az első fordítóprogramok megjelenése az 50-es évektől rádobbanthatta a kutatókat arra, hogy a természetes nyelvek leíró nyelvtanai nagyon hiányosak. A gyermek ösztönösen sajátítja el az (anya)nyelvét 6-7 éves koráig. Mire az általános iskolába kerül a nyelv minden lényeges struktúráját szókombinációs lehetőségeit ismeri anélkül, hogy ezt formalizálni tudná. Az iskolai és egyetemi nyelvtankönyvek egy nyelvet illetően megadnak általános szabályokat, mint például az igeragozás, főnévragozás, alapvető mondattani szabályok stb., de gyakorlatilag nem adnak kielégítő leírást a különböző nyelvi konstrukciók szókombinációs lehetőségeiről, illetve kombinációs restrikcióikról. A gyermekkel ellentétben a számítógép nem ismeri a természetes nyelvek összes mechanizmusát. A számítógépnek az olyan egyszerű és evidensnek tűnő jelenségeket is külön részleteiben meg kell adni, amelyeket a nyelvtanok eddig nem írtak le, mert egyszerűen nem volt rá szükség. A természetes nyelvek gépi alkalmazásához és feldolgozásához két megközelítést alkalmaznak ma: a matematikai megközelítést és a nyelvészeti megközelítést. A matematikai megközelítésben, például egy helyesírás-ellenőrző programban, előzetes statisztikai számítások alapján vizsgálják meg két- három karakter előfordulási lehetőségét. Az ellenőrzés a lehetetlen előfordulásokat zárja ki. A nyelvészeti megközelítés a nyelvspecifikus formalizmusok segítségével történik, elektronikus nyelvtanok, szótárak létrehozásával. A két megközelítés kiegészíti egymást. A matematikai, illetve informatikai megközelítés megkönnyítheti, meggyorsíthatja a nyelvészeti kutatásokat, ugyanakkor egyetlen nyelvi elemző program sem tudja nélkülözni a természetes nyelvek részletes leírását. A természetes nyelvek számítógépes kezelésének megvalósításához a mai napig sokkal több eredmény született a lexikográfia területén. Az utóbbi években Magyarországon is megjelentek az első tényleg használható nyelvi felhasználói programok, mint a Helyes-e? (Prószéky G. vezetésével), a Lektor (Seregi L. vezetésével). Az olyan programok, melyek egy adott természetes nyelv nyelvtanát is kielégítő módon figyelembe veszik, még váratnak magukra. Ezért is részesítettem előnyben a szintaktikai elemzést. A feltételezésem az volt, hogy mint több nyelvben, többek között franciában és más nem indoeurópai nyelvekben (például a koreai nyelvben), a magyarban is definiálható szintaktikai tulajdonságok alapján a mozgást jelentő igék egy csoportja.

2. Az alkalmazott szintaktikai elemzés elméleti háttere.

A természetes nyelvek számítógépes felhasználásra történő leírásához a disztribúciós és transzformációs nyelvtanok a leginkább használatosak. Kiderült, hogy a Chomsky-féle, ugyan könnyen formalizálható nyelvtanok nem tudják kellőképpen figyelembe venni a természetes nyelvek gazdagságát. Csak a nyelvek szisztematikus részletes leírása adhat kézzelfogható eredményt. Z.S. Harris transzformációs elméletét Maurice Gross (1995) adaptálta a francia nyelvre. M. Gross módszerében, és ezt a módszert alkalmaztam jelen elemzésemben is, a legkisebb értelmes egységnek nem a szót tekinti, hanem a minimál mondatot. A minimál mondat egy állítmányi elem és a hozzá tartozó lényeges bővítőelemekből áll. Minimál mondatnak tekinthető például:

Péter gondol Juditra.

Nem minimál mondat és egyben helytelen is a következő mondat:

*Péter gondol.

Elemi mondat:

Péter elutazik Párizsba.

Elfogadható mondat, de nem elemi mondat a:

Péter elutazik.

A hozzátartozó minimál bővítményen azokat a "lényeges" bővítményeket értjük, amelyekhez más bővítmények társulhatnak, de nem változtatják meg a mondat lényegét. Így a következő mondat már nem minimál mondat, mert nem "lényeges" bővítménye van:

Holnap Péter elutazik Párizsba.

Több nyelvben a szórend kötött, illetve kötöttebb, mint a magyarban. Hogy a magyar mondat elemezhető legyen, az első lépésben eltekintünk a topikalizációval járó szórendi variációktól, és abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az információ szempontjából "neutrális" mondatot tekintjük minimál mondatnak. Neutrális mondatnak azt a mondatot nevezzük, amelyben minden szó körülbelül azonos hangsúlyt kap. E nélkül az absztrakció nélkül az elemzés ezen a szinten nem lenne lehetséges.³ A mozgást jelentő igék szintaktikai meghatározása a magyarban.

3. A mozgást jelentő igék szintaktikai meghatározása a magyarban.

A francia nyelvre a Paris 7 Egyetem Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique (LADL) kutató központjában M. Gross és Ch. Leclère, J.P. Boons részletes szintaktikai elemzést adtak a francia nyelv főbb igei konstrukcióira. A magyar igei konstrukcióknak leírását a mozgást jelentő igék főnévi igeneves szerkezeteivel kezdtem el. Választásom módszertani szempontból esett erre a szerkezet típusra, azért, mert így a vizsgálati modell megfelelő magyar adaptálásához egy a latin nyelvekkel sok azonosságot mutató konstrukciót részesíthető előnyben, hisz a mozgást jelentő igék főnévi igeneves konstrukcióját a magyar nyelv a latinból vette át (Bárczi Géza, 1963).

3.1. A N0 Vmt (E+Nlocdyn) Voinf W szerkezet

A magyarban a következő mondat illusztrálja a mozgást jelentő igék főnévi igeneves szerkezetének alaptulajdonságait:

Péter szalad a kórházba meglátogatni Marit.

N0 Vmt (E+Nlocdyn) Voinf W

N0: mondat alanya

Vmt: mozgást jelentő ige

(E+ x): azt jelenti, hogy x szerepelhet is, meg nem is a mondatban

Nlocdyn: dinamikus raggal ellátott helyhatározó

Voinf : a főnévi igenévi alakban szereplő ige, melynek az alanya megegyezik a Vmt ige alanyával

W: a főnévi igenévi alakban szereplő ige kötelező bővítménye

Ebben a mondatszerkezetben az általunk mozgást jelentő ige Vmt elfogad egy esetrag nélküli főnévi igenevet (Voinf). A két ige alanya megegyezik. A mondathoz csatlakozható helyhatározó (E+Nlocdyn) mely a mondat jellemző bővítménye csak dinamikus helyraggal lehetséges és a mondat a hova? kérdésre válaszol:

Hova szalad Péter?

Meglátogatni Marit.

A franciában a mozgást jelentő főnévi igei szerkezetnek a magyarhoz hasonlóan a következő mondat felel meg:

Il court voir Marie.

N0 Vmt Voinf W

A mondat az Oû (hova)? kérdésre válaszol:

Où court-il ? Voir Marie.

V0 = Vmt (M.Gross,1975)

Meg kell jegyeznünk, hogy a magyarban a francia *où* kérdés magyarul kétféleképpen fordítható: hol, illetve hova kérdéssel. Tehát a magyarban egyértelműbb a szerkezet szintaktikai leírása, mint a franciában. A mondat esetleges helyhatározója csak dinamikus esetragot vehet fel:

*Péter szalad a szobában elzárni a csapot.
(statikus)

Péter a(konyhába + csaphoz+ ház mögé) szalad elzárni a vízcsapot.
(dinamikus)

Definíciók szerint a szeretni, akarni igék nem sorolhatóak a mozgást jelentő igék (Vmt) csoportjába. A N0 Vmt (E+Nlocdyn) Voinf W szerkezetben nem főnévi igenevet kapunk a válaszban:

Péter szereti meglátogatni Marit.

*Hova szeret(i)? Meglátogatni Marit.

Péter szeret moziba menni..

*Hova szeret Péter menni.

Ezzel szemben a sietni ige bár szemantikai szempontból nem mozgást fejez ki, kivétel és belevettük az igei csoportba:

Sietek telefonálni. Hova sietsz? Telefonálni.

A magyarban a szemantikailag részlegesen mozgást jelentő igekötős igék (ahol bizonyos testrész mozdul el, de a test maga nem változtat helyet, mint például leül, letérdel, kihajol stb.) szintén kaphatnak főnévi igenévi bővítményt és dinamikus raggal ellátott helyhatározót, de nem a hova kérdésre válaszol a mondat. Ezek az igék szintén egy másik szintaktikai csoportba sorolhatóak:

Péter leül olvasni? Hova ül le? *Olvasni.

3.2. Disztribúciós megkötések.

A N0 Vmt (E+Nlocdyn)Voinf W szerkezetű mondatban a főnévi igeneves bővítmény egy szándékot is kifejez, célhatározói jelleggel bír. Ezért az ige (Vmt) alanya csak élőlény lehet.

A levegő kimegy (a szobából).

*A levegő kimegy halászni.

Egyes Vmt-vel csak többes számú alany állhat:

*A katonák szétszalad búvóhelyet keresni.

A katonák szétszaladtak búvóhelyet keresni.

Meg kell jegyeznünk, hogy megszemélyesítés esetén az alanyra vonatkozó fent említett korlátozások csak részben érvényesek, ez szükségessé teszi esetleg a későbbiekben stíluskategóriák létrehozását is (a teljesebb elemzéshez).

3.3. Az igekötők és a mozgást jelentő igék (Vmt)

Az olyan igék mint a megy, szalad, fut, jön, repül igekötővel és anélkül is mozgást jelentő igeként (Vmt) működnek. Azonban az igekötők kapcsolódása az igekötőkhöz nem történhet automatikusan még akkor sem, ha csak a klasszikusan vett irányjelölő igekötőkkel próbálkozunk:

Péter (ki-+fel-+le-+át-stb.) megy telefonálni.

*Péter (szét-+ körbe-+össze-+) megy telefonálni.

Egyes mozgásfajtákat kifejező igék mint a *lovagol, úszik, kocog, siet* stb. igekötő nélkül nem sorolhatóak a mozgást jelentő igék közé. Viszont megfelelő igekötőkkel beilleszthetőek a N0 Vmt (E+Nlocdyn) Voinf W szerkezetbe.

*Úszik a partra napozni.

Kiúszik a partra napozni.

4. Az eredmények értékelése.

Sikerült elkülöníteni a mozgást jelentő igék egy csoportját szintaktikai jegyek alapján elkülöníteni. Ez a csoportosítás nem tartalmazza a szemantikai szempontból mozgást jelentő igék összességét, de célunk nem is az volt, hogy szemantikai szempontból homogén listát adjunk. Az általunk mozgást jelentő igék olyan ige-, igekötő, főnévi igeneves kombinációkat jelentenek az adott struktúrában, amelyek eddig még egy szótár, illetve nyelvtan sem írt le teljességében. A számítógépnek viszont az összes kombinációt meg kell adni. Például a *sétál* ige a *ki-* és a *be-* igekötővel is szerepel az Elekfi L. Magyar Ragozási szótárában és a 7 kötetes Magyar Nyelv Értelmező Szótárában, ugyanakkor az *úszik* ige csak a *ki-* igekötővel szerepel. Pedig a két ige *ki* és *be* igekötős változata körülbelül egyforma gyakorisággal szerepel a nyelvünkben. Ahhoz, hogy kiússzunk, be is kell úsznunk. A franciában 130 mozgást jelentő igét különítettek el. A magyarban ez a szám, a különböző igekötős kombinációkat figyelembe véve 1922. A listánk nagyon részletes, de teljes listáról nem beszélhetünk, mert újabb kombinációk könnyen létrejöhetnek, arról nem is beszélve, hogy az igekötő mint nyelvtani kategória vita tárgyát képezi a nyelvészek körében. Jelen munkában igekötőkről csak a megnevezés és a megértés megkönnyítése érdekében beszéltünk, a lényeg, hogy a mondat szerkezet általunk definiált szintaktikai tulajdonságainak a nyelvtani elem megfeleljen. Az elemzésünk eredményeit, az igék szintaktikai tulajdonságát az adott szerkezetben plusz (+) illetve hiányát mínusz (-) jellel jelöltük, azaz közvetlenül számítógépre vihető formában. A fentihez hasonló nagyon aprólékos és nagy adathalmazt vizsgáló szintaktikai elemzések, hosszú távon csak megfelelő kutatási bázis és anyagi forrás biztosítása mellett lehetségesek.

Felhasznált irodalom:

- Bárczi, G. A magyar nyelv életrajza. Budapest, 1963
- Boons, J.-P. - Guillet, A. - Leclère, Ch. La structure des phrases simples en français. Constructions intransitives. Librairie Droz S.A., 1976
- Gross, Maurice. Méthodes en syntaxe. Hermann, 1975
- Gross, Maurice. Grammaire transformationnelle du français: Syntaxe du verbe. Librairie Larousse, 1968
- Harris, Zellig. Notes du cours de syntaxe. Le Seuil, Paris, 1976.
- Kelemen, Jolán. Aspects sémantiques et contextuels de la syntaxe du français. Thèse de doctorat d'Etat 1986
- Kelemen, Jolán. De la langue au style. Eléments de linguistique contrastive français-hongrois. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988
- E. Kiss, Katalin. Az egyszerű mondat szerkezete. Strukturális magyar nyelvtan. Akadémiai Kiadó Budapest, 1992
- Lamiroy, Béatrice. Les verbes de mouvements en français et en espagnol. Etude comparée de leurs infinitives. Linguisticae investigationes, Suplementa 11, Leuven University Press et John Benjamins B.V., Amsterdam, 1983
- A mai magyar nyelv rendszere. Leíró Nyelvtan (szerk. Tompa, József). Akadémiai Kiadó, 1961
- Sauvageot, Aurélien. L'Édification de la langue hongroise. Edition Kurcksieck. 1971
- A magyar igék listája. Elektronikus adattárolón. Morphologic, 1995.
- Magyar igei konstrukció szintaktikai elemzése számítógépes felhasználáshoz

V.

PSZICHOLINGVISZTIKA

Mit mond a nyelv a játékról?

Fazekas Emese

Nyelvtudományi Intézet, Kolozsvár

A 'játék' szó hallatán szórakozásra, kellemes időtöltésre gondolunk. Ha a gyerekjátékokat emlegetjük, hozzágondoljuk mindazt, ami az ártatlanság fogalmkörét körülírhatja. Ugyanakkor a játékot mint hamis, csaláson alapuló, nem realitásra épülő cselekedetet is számon tartjuk. Gondoljunk csak arra, mit jelentett még a század elején is színésznek lenni, hogyan mosolyogjuk meg a játszó felnőtteket, illetve hogyan ítélkezünk a szerencse- vagy kártyajátékosokról. Mindemellett a sportjátékosokat senki sem tartja csalónak. Nekik csupán be kell tartani a játékszabályokat.

Ha közelebbről megvizsgáljuk azokat a fogalmakat, cselekedeteket, amelyeket játéknak minősítünk nyelvileg, láthatjuk, hogy a játék nemcsak csalás, illúziókeltés (vö. *a képzelet játéka, politikai játékok/játszmák*), hanem háború is lehet, ahol vmiért vagy vki ellen játszunk, vmit vagy vkit legyőzünk, vagy mi győzetünk le. Talán az egyetlen terület, ahol még a játékról mint pozitív dologról beszélünk, az a gyerekek világa. Csakhogy ez a fogalom is, amint bekerül a felnőttek világába, negatív jelentést nyer.

A **játék** tulajdonképpen két nagy metaforacsoportot határoz meg: a **JÁTÉK mint TÁRGY**, illetve a **JÁTÉK mint CSELEKEDET**. Most csak az utóbbi almetaforáira fogok kitérni. A játék szóval és származékaival alkotott állandósult kapcsolatok vagy a szöveggörnyezet, amelyben e szavakat, kifejezéseket használjuk, arra enged következtetni, hogy a játék/játszik szó köré épített fogalmkörök a következőképpen csoportosíthatók.

A **JÁTÉK mint CSELEKEDET** almetaforáit két nagy alcsoportra oszthatjuk. Az elsőben találhatók a pozitív értékrendűek. A **játék mint (ártatlan) cselekvés** elsődlegesen a gyerekjátékokra érvényes. Ugyanezen metaforacsoportba tartozik a **játék mint bonyodalmaktól mentes/könnyen véghezvihető cselekedet**, a **játék mint veszélytelen cselekedet**, illetve a **játék mint kellemes időtöltés/szórakozás**. A fogalmkör pozitív pólusával ellentétben megjelenik a **játék mint csalás és illúziókeltés**, amelyen belül megkülönböztethetjük a **játék mint valótlan/kitalált történet**, azaz a **játék mint fikció** és a vele szoros kapcsolatban álló **játék mint utánzás** metaforákat.

A két (a pozitív és a negatív tartalmat hordozó) metaforacsoport között a **játék mint hasztalan cselekvés** teremti meg az átmenetet. A magyarázat abban rejlik, hogy a munkával szemben a szórakozás, kellemes időtöltés egy idő után elvesztette pozitív tartalmát, és hasztalan cselekedetté vált. Ellenben a csalás, illúziókeltés mint a felnőttek játéka, játszma már a nagyon régi időkben sem tartozott a pozitív cselekedetek közé. A kérdés az lenne, miért éppen a játék szót kezdtük használni ennek jelölésére. A kérdés azért is feltehető, mert nemcsak magyar nyelvi jelenségről van szó. (Vö. *játszik/játszadzik vkivel* ang. *treat sy as one's plaything*; *csak játékszer a kezében*, ném. *er ist nur sein Spielball*; *játszik mint macska az egérrel*, fr. *jouer comme chat avec souris*). A magyarázat talán a következő motivációban keresendő: a gyerekek játéka ugyanúgy utánzáson alapul, mint a színészeké, vagy akár azé az emberé, aki megjátszik vmit azért, hogy másokat becsapjon.

Annak érdekében, hogy jobban átvilágíthatóvá váljon a különböző szemantikai csoportok közötti összefüggés, két nagy csoportra osztom a játék fogalmköréit. Először a gyermeki játékokat, azaz a **játék mint ártatlan cselekvés** metafora köré csoportosuló szókapcsolatokat, szólásokat próbálom felsorakoztatni, majd a felnőttek játéka/játszma fogalmkörön belül a **játék mint szórakozás/kellemes időtöltés**, illetve a **játék mint csalás/illúziókeltés** metaforákat tárgyalom. Ez utóbbihoz közvetlenül kapcsolódik egy másik jelentős csoport, a **játék mint haszontalan cselekedet** vagy a **játék mint (világ)teremtés**. A **játék mint háború** metaforacsoport érinti a pozitív és a negatív sarkot egyaránt, és szoros kapcsolatban van a **játék mint szórakozással** is.

A **játék mint bonyodalmaktól mentes/könnyen véghezvihető cselekedet** metafora elsősorban a *gyerekjáték* szó elsődleges, illetve átvitt értelmében rejlik. Több kifejezésünk utal erre, melyeknek idegen nyelvi párjai is ugyanezt a metaforát rejtik magukban: *csak játék az egész* (ang. *it's only a game*, ném. *das ist nur ein Spiel/Kinderspiel*), *játszi könnyedség(gel)* (ném. *spielen*), *játszva hidalja*

át/győzi le a nehézségeket (fr. *se jouer des difficultés*). A **játék mint önfeledt, veszélytelen cselekedet** a következőképpen tükröződik: *ne játssz töltött fegyverrel/gyufával stb.*, az *egészségével játszik* (fr. *jouer avec sa santé*), *életével játszik* (ném. *mit seinen Leben spielen*). A **játék mint valótlán/kitalált történet** elsődlegesen a gyerekjátékokkal kapcsolatos. Ne feledjük, hogy minden olyan tárgyat, amely az ún. igazinak a kicsinyített hasonmása, s amely azzal a céllal készült, hogy a gyerekek játék közben ismerkedjenek az őket körülvevő tárgyakkal, játék előtagú összetett szóval nevezünk meg. Ellenben itt is az utánczás az, amely *fontos szerepet játszik*.

A **játék mint utánczás** metaforát tekinthetjük egyfelől **játék mint hasztalan cselekedetnek**, másfelől **játék mint (világ)teremtésnek**. Mindkettő tulajdonképpen a művészi tevékenységhez kapcsolódik. A színészi alakítás ígéje, illetve az irodalmi művek cselekményével, idejével kapcsolatban használt *játszik, játszódik* ige elsősorban a *világteremtést* juttatja eszünkbe. Az irodalmi műben létrejövő világnak is megvan a maga törvényszerűsége, azaz bizonyos *játékszabályok* szerint működik. Aki *belemegy a játékba* az nem rúghatja fel a *játékszabályokat*, hiszen akkor számára érthetlenné válik minden. Amikor ellenben a játék és az alakítás mellé a tettetés/alakoskodás jelentésárnyalat is társul, mint a *játssza a nagy dámát/a sértődöttet/az előkelőt/a meglepettet* kifejezésekben, a hasztalan/hiábavaló cselekvés képzelet is előbukkan. Több mint valószínű, hogy a *játszik* igének azért alakult ki ilyen jelentése, mert a színészek munkáját nagyon sok ideig senki sem vette komolyan. Ennek előzménye talán éppen **az alakítás mint hamis/nem reális/illúziókeltő cselekvés** metafora. Ellenben érdekes, hogy később a magyar nyelvben megjelenő *megjátsszik/megjátssza magát* kifejezés vette át ezt a szerepet, és a *szerepet játszik* szókapcsolatot csak akkor érezzük negatív értékrendűnek, ha nem kötődik a színészi tevékenységhez. Viszont az is érdekes, hogyha körülnézünk az indo-európai nyelvekben, a színészek játékára egész szinonimasort találunk, mint pl. az angolban: *play, act, perform, interpret*. És ezek között pedig alig akad egy-kettő, amely negatív értékrendű lenne. A magyar nyelv azonban az *alakításon* kívül nem rendelkezik más hasonló jelentésű szóval, s még az is egy töről fakad az *alakoskodással*. Nem beszélek itt a szinonimasor *színészkedés* szaváról, hiszen ez egyértelműen negatív jelentést hordoz. Ugyanebbe a csoportba tartozik a *játékfilm* szavunk is, amely ma már többnyire filmre rövidült. De ugyanezt a világteremtést és a hasztalan tevékenységet érezzük ki a *játszik a szavakkal/a gondolattal* szókapcsolatokból is. Wittgenstein után már nem tekintjük negatívnak a szavakkal való játékot, de lehet, hogy ez csak nekünk, nyelvészeknek tűnik így. A szavakkal való játék ugyanolyan hasztalan cselekvés a beszélők szemében, mint a színészek játéka. A nyelvben őrzött állandósult szókapcsolatok legalábbis erre engednek következtetni. Minden olyan tevékenység, amelyet játéknak nevezünk, és kikerült a gyerekek világából, negatív jelentést hordoz. Így a nyelv és a mindig változó világképzés között szakadás áll be.

Ugyancsak az illúziókeltést, csalást juttatják eszünkbe a következő kifejezések: *csak játszik/játszadozik vkivel, játszik mint macska az egérrel, csak játékszer a kezében, játszik mások érzelmeivel, átjátssza vmit vkinek a kezére*. Nem beszélve a *játékszerre alacsonyít le* szókapcsolatról, ahol a csalásnak az egyik legdurvább változatával állunk szemben. A **játék mint illúziókeltés** metaforacsoportba tartoznak azok a kifejezések is, amelyek a természet, a képzelet vagy a színek játékára vonatkoznak. Ezek áttételesen keletkeztek, hiszen itt világos, hogy megszemélyesítésről van szó. Az idegen nyelvi példák is ugyanebbe a csoportba sorolandók: ang. *the wind is playing with her locks* (a szél játszik fűrtjeivel), fr. *le vent joue dans les arbres* (a szél játszik a fák között), ném. *Naturspiel* (a természet játéka).

A **Játék mint háború** metaforacsoportba sorolandók mindazok a kifejezések, amelyekben nyereségről, veszteségről van szó. Így a szerencsejátékok, illetve a sportjátékok esetében használatos *játékot nyer/veszt* szókapcsolatok, valamint a *játék ördöge hatalmába kerítette, feladja a játékot/játszmát* kifejezések is. És azt se feledjük, hogy ezekben az esetekben *vki ellen játszunk*. Ugyanide sorolhatók a *politikai játékok/játszmák* is, amely során *összejátsszunk vkivel vki ellen*, hogy teret nyerhessünk, vagy akár politikai szócstat. Ebben a játékban valamely kormány, ill. ország könnyen *idegen hatalmak játékszerévé* válhat, olyan hatalmak játékszerévé, amelyek *nagy szerepet játszanak* a politikai életben.

Visszatérve a sport- és szerencsejátékokra, elmondhatjuk, hogy ezek esetében nemcsak háborúról beszélhetünk, hanem a **játékról mint szórakozásról, kellemes időöltésről**. Szórakozik, játszik az, aki *játékból* tesz vagy mond valamit, aki *játszadozik* pl. *a szavakkal*. Igaz, az előzőekben azt mondtam, a

szavakkal való játszadozás illúziókeltés, ellenben ugyanúgy lehet szórakozás, vagy akár kellemes időtöltés is. Így itt ugyanolyan átfedésről beszélhetünk, mint a színészek játéka esetében.

A **játék** a szórakozás és illúziókeltés mellett **kockázat**ot is rejt magában. Kockázatot vállalunk, ha *belemegyünk a játékba*, illetve nem vállaljuk, ha megkérjük az érintetteket *hagyjanak ki a játékból*. Az idegen nyelvi példák is azt bizonyítják, hogy a **játék kockázat** metafora esetében egy újabb metaforával is számolhatunk, a **játék mint zárt térrel**, melyet a bele- és a ki- igekötők bizonyítanak. Az angol, a német és a francia nyelv ugyanígy zárt térként kezeli a játékot: *enter into (the spirit of) the game*, *sich in das spiel einlassen*, *entrer en jeu*. Ellenben az újlatin nyelvek a játék helyett szívesebben élnek a tánc szóval: fr. *entrer dans la danse*, rom. *a intra în horă*. Ez a jelenség azért is érdekes, mert a *hagyjon ki a játékból* szókapcsolat esetében csak az angol és a német marad hű az előző szóképhez (*leave me out of the game*, *laß mich aus dem Spiel*), míg az újlatin nyelvek ilyenkor nem akarnak belekeveredni semmibe (fr. *ne me meleze pas dans tout cela*).

A példákból is kitetszik, hogy a magyar nyelv *játék/játszik* szavainak sokkal szélesebb a használati köre, mint az angol, német vagy francia nyelvben. Az Európában beszélt nyelvek közül, ebben az esetben, a legérdekesebbnek a finn ígérkezik. Ugyanis a finn beszélők a mi játék szavunk különböző értelmeire különböző szavakat használnak. A gyerekjátékok, a játékszerek és a tréfa esetében találkozunk ugyanazzal a tövel (*leikki, leikki kalu, leikinasia, leikinteko*), illetve a színdarab mint játék és a színészi alakítás megnevezésére használnak egy töről fakadt szavakat (*näytelmä, näytteleminen*). A sport- és szerencsejátékok, valamint a hangszerek játékának megjelölésére különböző szavakat használnak. Ami ellenben még meglepőbb, a veszélyes játékokra külön szavuk van, amelynek semmi köze a többi alakváltozathoz. A finn nyelv esete azért is figyelemreméltó, mivel mi, magyarok annyira kiszélesítettük játék szavunk jelentéskörét, hogy azt hinnénk a rokon nyelvekben is ugyanez történt.

Összegezőképpen elmondhatjuk, hogy a magyar nyelv játék-metaforái annyira összefonódnak és bizonyos esetekben annyira egymásra tevődnek, hogy alig lehet szétválasztani őket. Tulajdonképpen nem is ez a célunk akkor, amikor a nyelv metaforáin keresztül próbáljuk megérteni, hogyan építjük fel a különböző fogalomköröket, hogyan értelmezünk különböző elvont dolgokat. A bemutatott dolgozatban azonban nem az elvont fogalmak konkrét felől való megközelítését próbáltam leírni, ahogyan ezt a kognitív nyelvi vizsgálatokban szokás, hanem egy konkrét jelenség használati körét próbáltam megvilágítani. A javasolt módszer, úgy gondolom, könnyebbé tenné a jövőben az absztrakt fogalmak kognitív nyelvészeti vizsgálatát.

A beszélő személy azonosítása a beszéde alapján

Gósy Mária

MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest

Bevezetés

Számos pszicholingvisztikai kísérlet kétséget kizáróan igazolta, hogy az ember már csecsemőkorában képes a beszélő személy felismerésére, azaz pusztán a beszéde alapján azonosítja anyját, illetőleg megkülönbözteti őt más női beszélőtől. A beszélő személy és az ő beszéde tehát már a kezdetektől "közös" engramot képez az agyban, amely lehetővé teszi a kisgyermek számára is, hogy az egyik élményhez hozzárendelje a másikat. Az anya beszédének akusztikus élményéhez hozzákötődik az anya vizuális élménye, vagyis a beszédprodukciónak lehetővé teszi a beszélő azonosítását.

Felnőttkorban a beszéd alapján történő személyfelismerés szinte mindennapos élményünk: a már sokszor/sokat hallott beszélőt kétséget kizáróan felismerjük akkor is, ha nem látjuk. A jól ismert személy egy idő után akkor is azonosítható, ha a beszéde nem a megszokott (teljes) frekvenciasávban hallatszik, hanem szűkebb tartományban, például telefonban. Még az egyidejű másmilyen vizuális élmény sem képes a személyhez kapcsolt beszédet a beszélőtől függetleníteni: bármilyen kitűnő technikailag a szinkronizálás, a jól ismert színészt beszédprodukciónak alapján akkor is felismerjük, ha hangját egy külföldi színésznek kölcsönözte.

A beszélő személy felismerésének sajátosságai

Mindezek alapján időről időre felmerül az a kérdés, hogy vajon az ember beszéde éppolyan jellemző-e rá, mint az ujjlenyomata. Egyértelműen azonosítható-e a személy a beszéde alapján, s ha igen, akkor hogyan definiáljuk ehhez a beszédet? A definíció azért szükséges, hiszen – elméletileg – ennek alapján kell kutatnunk azt vagy azokat a jegyeket, amelyek a kétséget kizáró személyfelismerésért felelősek.

Lehetséges definíciók:

1. A beszéd az agyban a személyhez kötött artikuláció akusztikai lenyomata, vagyis az időben változó frekvencia- és intenzitás szerkezet.
2. Minthogy a beszéd akusztikuma az artikuláción alapszik, ezért a beszéd nem más, mint a hangszalagműködéstől az ajakműködésig terjedő mozgássorozat.
3. A beszéd – nyelvi – a kódolás aktuális szemantikai és szintaktikai megvalósítása.
4. A beszéd – fonetikai megközelítésben – az artikuláció révén létrehozott nyelvspecifikus jelek hangzaskomplexuma, vagyis a szegmentális (pl. beszédhangkapcsolat) és a szupraszegmentális (pl. intonáció) szerkezet létrehozása. A továbbiakban azt elemezzük, hogy ezen definíciók melyike használható a beszédakusztikum alapú személyfelismerés problémájának modellálásához.

A beszélő személyhez kötött, agyban tárolt engramok mindazon jegyeket tartalmazzák, amelyek a felsorolt definíciók elkülönítését lehetővé teszik.

A beszéd akusztikailag három komponensből épül fel, ezek rendkívül bonyolult és sokrétű összefüggései eredményezik a hangzásbeli eltéréseket. A feladat annak vagy azoknak a kombinációknak a meghatározása, amelyek az aktuális nyelvi formában (például a szóban vagy beszédhangban) őrzik az egyéni jellemzőket. A probléma összehasonlítható az írással: az írásszakértő vizsgálja az elemeket, az írásképet, a szóhasználatot, a nyelvi formát stb., vagyis a kódolástól az aktuális vizuális megvalósításig (kísérletek tanúsága szerint az írásban fellelhető mozgási sajátságok akkor is megjelennek, ha a közvetítést nem a kéz, hanem például a láb vagy az ajkak végzik, vö. lábbal, szájjal írás, rajzolás).

Az alkalmazott fonetikanak a személyfelismeréssel foglalkozó területe lényegében kettős társadalmi igénynek igyekszik biztosítani a tudományos elméleti és gyakorlati hátteret. Az egyik a kriminalisztikai felhasználási lehetőség bizonyos kiegészítő vizsgálatokban, a másik a biztonságtechnikai rendszerekben az egyén személyazonosságának azonosítása (Nikléczy 1996). Mindezek következtében a modern beszélőazonosításnak két iránya alakult ki. a) Az egyik arra keres választ, hogy az eltárolt beszéd közlője azonos-e a bejelentkezővel (néhány szó alapján), tehát ugyanazon beszélőtől származik-e a

beszédrészlet vagy nem. b) A másik azt dönti el, hogy az n számú beszédrészlet valamelyike megegyezik-e a keresett beszédrészlettel, s ha igen, melyikkel; vagyis a lehetséges beszélők közül ki egyezik meg a kérdéses szöveg bemondójával (vö. Nolan et al. 1995).

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ tudjunk adni, olyan vizsgálatssorozatokot kell elvégeznünk, amelyek a ma már rendelkezésre álló akusztikai-fonetikai eredményeken alapszanak, illetőleg azokat továbbfejlesztve közelítik meg a problémakört. Tapasztalati ismereteink nagyban hozzájárulnak az elméleti modellek kidolgozásához. Mik ezek az ismeretek? Tudjuk, hogy a beszéd alapján képesek vagyunk egyszerű személyazonosításra. Például meg tudjuk mondani a beszélő nemét és megközelítőleg az életkorát; azaz nem jelent gondot a férfiak, a nők és a gyermekek felismerése. A gyermekek és az idősek beszéd alapján történő differenciálása azonban már nem ilyen egyszerű. A fiú és a lánygyermekek, illetőleg az idős nők és férfiak alaphangmagassága ugyanis – a nemüktől függetlenül – igen hasonló, sőt meg is egyezhet. A beszéd alapján sokszor megtévesztő az életkor becslése is: kísérleti adataink azt mutatják, hogy a hallgató néha évtizedekkel becsüli alá vagy fölé a beszélő életkorát. Megint más kísérletek szerint a beszéd alapján közel jól leírhatóak a beszélő külső fizikai adottságai (magassága, súlya stb.). Nemegyszer előfordul, hogy a beszéde alapján "másmilyennek" képzeltük a beszélő külsejét; azt érezzük, hogy a szinkronhangot adó személy "nem illik" a filmbeli szereplő külső megjelenéséhez. Mindez azt támasztja alá, hogy tapasztalati alapon bizonyos elvárásaink vannak a beszédakusztikum és a beszélő személy külső megjelenését illetően. "Higgins professzor" óta ismert az a tény, hogy a jó fülű fonetikus a kiejtés alapján képes beazonosítani a beszélő (anya)nyelvjárását, illetőleg szociológiai hátterét.

Ugyancsak mindennapos tapasztalat, hogy a rokonok beszéde hasonló, ezért a hallgató rövidebb-hosszabb ideig bizonytalan lehet annak eldöntésében, hogy vajon két testvér közül, anya és lánya vagy apa és fia közül kit hall. Jellegzetesen akkor fordul ez elő, ha egy vagy néhány szó a közlés, illetőleg ha a kommunikációs helyzet befolyásolja a felismerésre vonatkozó döntésünket. A beszélő személy felismeréséhez ugyanis kétségkívül hozzájárul a predikció (például, ha x -et hívom telefonon, és feltételezem, hogy csak ő veheti fel a kagylót, akkor a családtag hangja megzavarhatja a felismerési folyamatot, bizonytalanná teheti a személyre vonatkozó döntést).

Melyek azok a kérdések, amelyekkel a kezdet kezdetén szembesülünk?

Jellemző-e a beszéd akusztikuma az egyénre évek elteltével is?

Évtizedek elteltével változik-e a beszélő beszéde?

Melyek azok az invariáns jegyek, amelyek alapján a hallással közvetített beszédfeldolgozás során képesek vagyunk a beszélő személy egyidejű azonosítására?

A jelen tanulmány egyfelől az első két felvetett kérdésre igyekszik választ találni, majd megvizsgálja a harmadikat, vagyis hogy melyek azok a tényezők a beszédben, amelyek legnagyobb valószínűséggel hordozzák az egyéni jellemzőket.

A beszéd állandósága

Kísérleti adatok alapján tudjuk, hogy néhány év elteltével az (egészséges) felnőtt beszélő beszédének akusztikuma gyakorlatilag nem változik, illetőleg jellegzetes marad, s ezáltal elkülöníthető mások beszédétől (Gósy 1996). Az egyénre legjellemzőbb akusztikai tényező a felhangszerkezet; jól felhasználható az azonosítás során az alaphangmagasság és a teljes intenzitás szerkezet alakulása is. További vizsgálódásokat igényel annak eldöntése, hogy vajon az egyes beszédhangok vagy beszédhangkapcsolatok mennyire szignifikánsan tartalmazzák a nyelvspecifikus sajátosságokon túl az egyénre jellemző paramétereket.

Hosszabb szöveg esetén természetesen mód van további jelenségek elemzésére, amelyek azonban egy vagy néhány szó esetében nem végrehajthatók. Ilyen például a beszédtervezési folyamat megjelenési formái (pl. hezitálás), a spontán beszéd szünetviszonyai, az artikuláció egyéni jellegzetességei.

Az életkor – tekintettel a beszédszervek fiziológiai változására – hatással van a beszéd akusztikumára, ezáltal az egyénre jellemző sajátosságokra is. Az idős emberek hangjának változását mennyiségi és minőségi jellemzők adják. A beszéd csaknem összes paraméterét a hormonháztartás fiziológiás és

patológiás folyamatai befolyásolják (Balázs 1993). A szervezet általános „elhasználódása” következtében, a természetes érlelmeszesedéssel, az idegrendszer fáradásával, valamint a belső elválasztású mirigyrendszer vezérlésével, lényegi különbségek tapasztalhatók az emberi hangban. Rövid összefoglalásban: a hangerő csökken, a hangtartás megrövidül, változik a hangmagasság és a hangterjedelem, valamint az artikuláció pontossága és gyorsasága. A trachea és a bronchusok izomzatának és porcának meszesedése a mellkasi rezonancia mennyiségét és minőségét jelentős mértékben módosítja. A Morgagni-tasak rugalmasságának csökkenése, a garat- és gégeizomzat fáradt működése, a nyelv mozgásának nehezítetttsége, a légyszájpad renyhébb mozgása mind-mind módosult akusztikai következményekkel jár. Ezekre az akusztikai változásokra a következők a jellemzők: az alaphang frekvenciaértéke és intenzitásviszonyai változnak, jellemzően rövidülnek az amplitúdó-kitérések. Az élesen elhatárolódó formánsok helyett elmosódó szélű sávokat látunk. A harmonikusok száma csökken, a spektrum a magas frekvenciák irányába kevésbé terjed ki. A magánhangzók formánsterületén zörejelemek láthatók.

Az 1. táblázat ugyanazon két beszélő (Dajka Margit és Páger Antal) fiatalkori és időskori beszédének (mindkét esetben azonos műfajú beszédészlet vizsgálata alapján) akusztikai sajátosságait tartalmazza.

1. táblázat: A fiatalkori és időskori beszéd különbözőségei

Vizsgált jellemzők	Kor	Páger	Dajka
tempó (hang/s)	fiatal	12,3	13
	idős	8,6	11
alaphang (Hz)	fiatal	90	280
	idős	105	120
beszédfrekvencia (Hz)	fiatal	2500	3000
	idős	2000	1500
szünetek száma	fiatal	y	x
	idős	8y	5x

A színész nő fiatalkori és időskori beszéde között közel 30, Páger esetében pedig csaknem 50 év telt el. Az egyértelmű és szignifikáns eltérések ellenére a két színész hangját – mindkét vizsgált életkorban – különösebb nehézség nélkül fel tudjuk ismerni. Kimondhatnánk, hogy tehát a fiziológiás eltérések csak kevésbé befolyásolják a hallgató döntését a beszélő személyről. Ez az állítás azonban azért nem helytálló, mivel a megkérdezettek a két színészt mind fiatal-, mind öregkorukban hallották, ismerték. Feltételezhető tehát, hogy az agyban kialakult és őrzött engramra rászuperponálódtak a változások, módosítva magát az engramot. Az alapkérdést olyan kísérlettel lehetne egyértelműen megválaszolni, amelyben több évtized különbséggel hallanánk beszélni az eredetileg ismert beszélő személyt. Az előzőekben elmondottak függvényében (az eltelt idő, a gerontológiai változások stb.) derülne ki, hogy a beszélő személy azonosítható vagy nem. A fonetika eldöntendő szakszóhasználati és egyben tartalmi kérdése, hogy vajon a hangszínezetről mint szupraszegmentális jelenségről azonos-e az egyéni beszédjellemzőkkel vagy nem. A kettő között igen szoros a kapcsolat, hiszen a hangszínezet nem nyelvspecifikus, hanem egyénhez kötött jelenség, mégis két különböző dolgoról van szó. A hangszínezet része az egyéni beszédjellemzőknek, de nem azonos azokkal. Ennek az elkülönítésnek a további kutatásokban van jelentősége.

A **szinkron elemzések** döntő kérdése az, hogy az egyénre jellemző paraméterek hől, milyen akusztikai tartományban, illetőleg milyen akusztikai kulcsok formájában realizálódnak. A kutatók próbálkoztak és próbálkoznak ma is matematikai módszerekkel (Schroeder 1985), ezek azonban csak egy bizonyos pontig szolgáltatnak használható információt. Az akusztikai-fonetikai megközelítés – bár nehezebb megoldás –, de hosszú távon megbízhatóbb eredményt jelenthet (vö. Nolan 1995). Az eddigiek során feldolgozott adathalmazok alapján a következők állíthatók biztosan:

- Az egyéni beszédjellelmzők akusztikai lenyomata mint elsődleges invariáns jegy nagy valószínűséggel 100 és 3500 Hz között van kódolva.
- Mind a zöngé, mind a toldalékcso morfológiai és funkcionális sajátosságainak akusztikai következményeit magán kell, hogy viselje.
- Nagy valószínűséggel nem egyetlen paraméter, hanem paraméterek sajátos konfigurációja adja a felismerési kulcsot.
- A konkrét akusztikai tényezők mellett feltehetően egyéb nyelvi-tapasztalati tényezők is szerepet játszanak a felismerési folyamatban.

A rokoni kapcsolat a beszéd akusztikumában

Felnőtt testvérek és az apa, illetőleg felnőtt ikrek beszédéből rövid közléseket elemeztünk az akusztikai hasonlósági/azonossági fok megítélésére. Digitális jelfeldolgozó (CSL50) segítségével elemeztük a beszédtervezés különböző szintjeit érintő szavak és mondatok akusztikai szerkezetét (a hét napjai, hónapok nevei, verssor-utánmondás, spontán szöveg). Vizsgáltuk a rezgésformát, a felhangszerkezetet, a formáns- és a zörejszerkezetet, az alaphangmagasság alakulását, az intenzitást és az időszerkezetet.

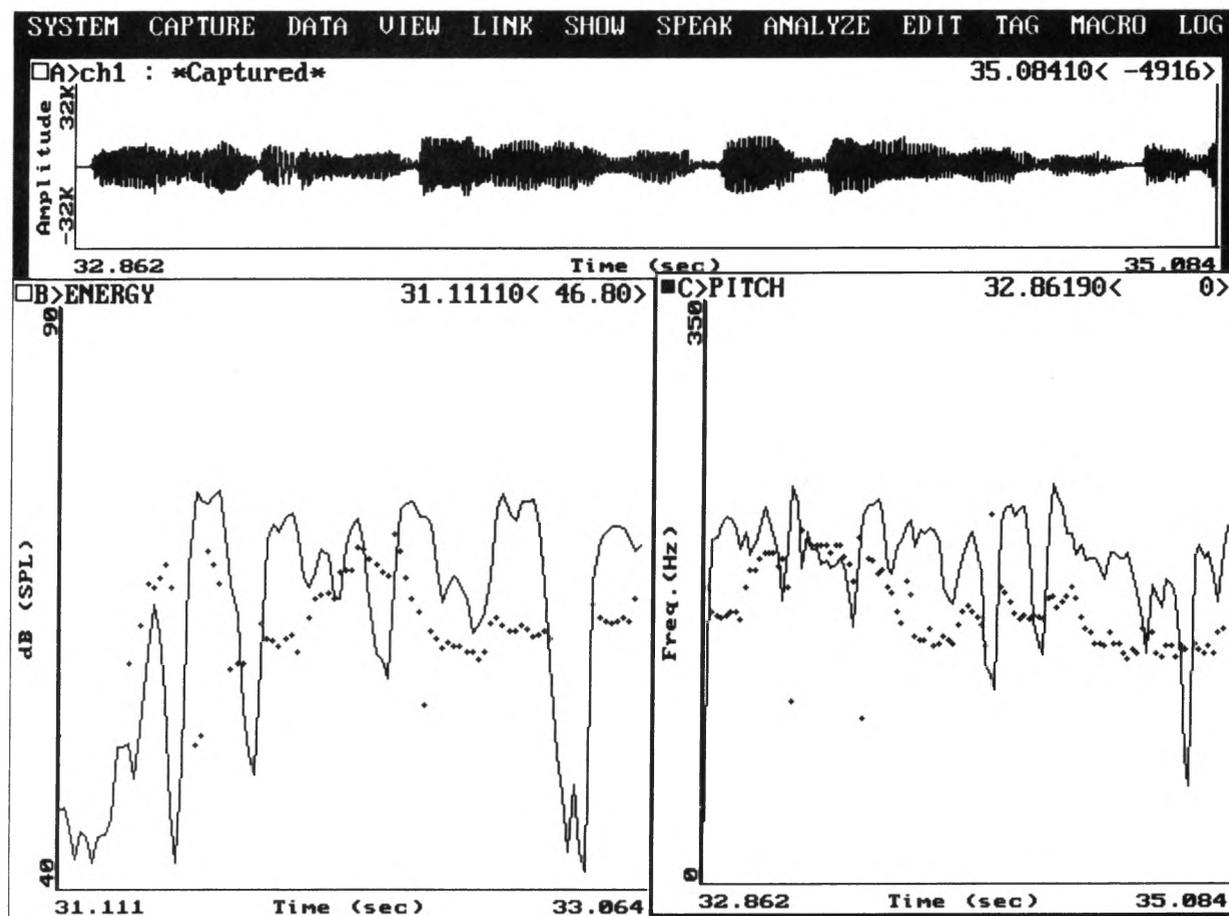
A testvérpár és az apa beszéde szubjektíve hasonló, a teljes frekvenciatartományban nem, de a telefonvonal szűk frekvenciasávján keresztül hallgatva összetéveszthető. Az akusztikai paraméterek nagy hasonlóságot mutattak az időviszonyok realizálása, valamint a teljes intenzitásstruktúra tekintetében. Az alaphangmagasság szignifikánsan eltérő volt; az egyik testvér F₀-értéke átlagosan 105Hz, a másiké átlagosan 125Hz, az apáé a kettő közötti, átlagosan 115Hz. A 2. táblázat két – percepciósan azonosnak ítélt – magánhangzó formáns- és felhangszerkezetének átlagát mutatja (15 előfordulás) a két testvér és az apa ejtése alapján.

2. táblázat: Rokonok é és ő magánhangzójának akusztikumuma

Személyek	Felhangszerkezet (átlagértékek)		F1 és F2 átlagértéke (Hz)	
	é	ő	é	ő
testvér1	122	105	395	410
	258	206	2140	1485
	388	306		
		410		
testvér2	150	120	340	365
	290	230	2110	1525
	445	395		
apa	110	110	435	435
	210	210	2220	1650
	310	315		
	410	420		

A táblázat adatai jellegzetes differenciákat mutatnak; a percepciósnak benyomás az azonosságról tehát a felhang- és formánsstruktúra adatokkal nem támasztható alá.

Az ikrek beszéde szubjektíve igen hasonló, nemcsak telefonvonalon, de a teljes frekvenciatartomány esetén is nehézséget okoz a beszélő azonosítása. Az elemzett szavak felhangszerkezetét csaknem azonosnak mondható: mind a felhangok száma, mind a frekvenciaérték jellegzetes egyezéseket mutat. A beszédhangok egy részénél nagyon hasonló frekvenciaszerkezetet találtunk a két iker ejtésében. Jellegzetesen erős hasonlóságot mutat objektíve is az alaphangmagasság- és az intenzitásstruktúra (vö. 1. ábra). Ez utóbbi hosszabb közlés alapján mérhető. Akusztikailag a szünetek megjelenése, illetőleg a ritmusminták is jelentős hasonlóságot, több helyen azonosságot mutattak az ikrek beszédében.

I. ábra

Felnőtt ikrek hasonló tartalmú mondatának alaphangmagasság- és intenzitás szerkezete

Összegzésül elmondható, hogy néhány szavas közlés esetén elsősorban a felhangszerkezet; hosszabb közlés esetén emellett – rokonok beszédének elemzésével igazolhatóan – az alaphang- és az intenzitás szerkezet eredményezik a beszélő azonosságának vagy nagy hasonlóságának szubjektív benyomását. A beszélő mindenkor sajátos ejtémódja, különösen a beszédhangok artikulációját tekintve, nagymértékben hozzájárul a beszélő személy mind pontosabb felismeréséhez.

Irodalom

- Balázs Boglárka: Hangképzési zavarok időskorban. In: Beszédkutatás 1993. Szerk.: Gósy Mária és Siptár Péter. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest 1993, 156-166.
- Gósy Mária: A beszéd akusztikai szerkezetének állandóságáról. In: Nyelv, nyelvész, társadalom II. Szerk.: Terts István. Janus Pannonius Tudományegyetem. Pécs 1996, 66-75.
- Nikléczy Péter: Beszélő személy azonosítása szűk frekvenciás szavak alapján. In: Beszédkutatás. Szerk.: Gósy Mária. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest 1996, 20-31.
- Nolan, F. - Hollien, H. - Braun, A. - Broeders, P.: Forensic phonetics. Proc. of 13th ICPHS. Eds. K. Elenius - P. Branderud. Vol. 3. Stockholm 1995, 130-162.
- Schroeder, M. R.: Speech and Speaker Recognition. Karger. Basel 1985.

Az óvónői beszédviselkedés jellemzői

*Hodoványné Varga Györgyi
Eötvös József Főiskola, Baja*

S. Meggyes Klára így írt egyik tanulmányában 1985-ben: „A magyar óvodás korú gyermekek nyelvéről és nyelvhasználatáról annak ellenére keveset tudunk, hogy ezek ismerete mind az óvodai, mind az iskolai anyanyelvi nevelés szempontjából rendkívül fontos lenne.”¹

Az elmúlt 10-15 évben Magyarországon is megszorodtak azok a pszicho- és szociolingvisztikai kutatások, amelyek a 3-6 éves gyerekek nyelvsajátításának, anyanyelv-tanulásának jellemzőit vizsgálták, s e kutatásoknak köszönhetően értékes adataink vannak e korosztály beszédészleléséről, beszédértéséről, beszédprodukciónjáról, kommunikatív viselkedéséről. Véleményem szerint azonban napjainkban kevesebb szó esik azokról, akik nagy mértékben befolyásolják, alakítják a gyerekek nyelvhasználatát, vagyis az óvodapedagógusokról.

Beszédviselkedésen – Gósy Mária értelmezése szerint – „a hangos megnyilatkozásoknak mindazon szabályait, jellemzőit és lehetőségeit értjük, amelyeket a beszélő a nyelv – beszéd – viselkedés hármasságában valósít meg meghatározott körülmények között. A cél a zavartalan kommunikáció létrehozása a megértés érdekében.”²

Az óvónő beszédviselkedése különös fontossággal bír, hiszen olyan felnőtt beszédmintát jelent az óvodás gyerekeknek, amelynek számos elemét maguk is átveszik, elsajátítják. Mivel az óvodában az érintkezés, az ismeretszerzés alapvető formája az élőszavas kommunikáció, így az óvodapedagógus legnagyobb hatású eszköze a saját beszéde, ezáltal képes kifejezni érzelmeit, szándékait, ennek segítségével gazdagítja a gyerekek ismereteit a világról, az anyanyelvről; fejleszti kognitív képességeiket; kommunikációs szokásokat közvetít, érthető, világos, élvezetes beszédével megkönnyíti a gyerekek percepcióis tevékenységét, s követendő példát nyújt a beszédprodukciónra.

Az anyanyelv orális változatának elsajátítása, a gyerek beszélni tanulása a családban kezdődik, e mikrokörnyezet hatása elsődleges, hiszen érzelmi kötelékei, a családtagok kapcsolatainak milyensége, erőssége, ezek hosszan tartó hatása alapvető érzelmi és viselkedési modelleket vés be a személyiségbe, amelyeket diszpozícióként továbbvisz a gyerek. A kisgyerek ismeretszerzésének, szocializációjának, harmonikus fejlődésének szintén legfontosabb eszköze a beszéd. Számos külföldi (Spitz, Morris, Powesland, Bernstein) és hazai (Gósy Mária, Nagy József, Pléh Csaba, Réger Zita, Sugárné Kádár Júlia) kutató foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a szociokulturális háttér és a kisgyerek kommunikációs szintje és szokásai között milyen összefüggések mutathatók ki, valamint bebizonyították azt is, hogy a szülők nyelvhasználatukkal, beszédviselkedésükkel igyekeznek megkönnyíteni a gyerek nyelvsajátítását, lassan, fokozatosan vezetik be gyermeküket a nyelv világába.

Réger Zita Utak a nyelvhez c. munkájában a gyermeki nyelvsajátítás különböző módjainak bemutatása mellett részletesen elemzi a kultúránkra jellemző gyermekközpontú nyelvsajátításban az anya vezető szerepét, az anyai beszéd jellemzőit, melyek közül csak néhány megoldást emelek ki: prozódiai sajátosságok, lassú beszédtempó, magasabb hangfekvés, erőteljesebb hangsúlyok, változatos dallamkészlet, szabályosabb beszédritmus, hosszabb szünetek, leegyszerűsített grammatikai struktúrák, gyakori ismétlések, szűkített lexika, a gyermeki nyelvi megnyilatkozások egy-két mondatrésszel történő kibővítése, az averbális eszközök intenzív használata, stb. Az anya célja ezekkel a megoldásokkal mindig ugyanaz: valamilyen módon a gyerek érdeklődését, figyelmét felkelteni, ébrentartani, kommunikációs tevékenységét előmozdítani, társsá tenni őt az együttműködésben.

Lengyel Zsolt az anyai beszéd jellemzőit, sajátos funkcióját így összegezte a Nyelvsajátítási és nyelvtanulási formák c. könyvében: „az anya (sok feladata és szerepe mellett) az első nyelvtanár is.”³

¹ S. Meggyes Klára: A hatéves óvodás gyermekek szófelhasználása összefüggő beszédben. In: Sugárné Kádár Júlia: Beszéd és kommunikáció az óvodás- és kisiskolás korban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 26. p.

² Gósy Mária: Óvónői beszédviselkedés. Bp. 1990. 9. p.

³ Lengyel Zsolt: Nyelvsajátítási és nyelvtanulási formák. Veszprémi Egyetemi Kiadó, 1996. 22. p.

Az a gyerek, aki hároméves koráig nyugodt légkörben, beszélő környezetben nevelkedik, s gazdag érzelmi, nyelvi és viselkedési hatások érik, zökkenőmentesen juthat el az ún. "ölelj át szorosán" korszakból a "tegyél le" szakaszba (Morris felfogása), ami hároméves kor körül alakul ki, s az óvodába lépés időszakával esik egybe. Ekkor azok a minták, melyeket a gyerek a családjától kapott, önálló próbálkozásaiiban, más beszédpartnerekkel folytatott kommunikációjában megismétlődnek. De továbbra is igényli a felnőtt segítségét, kommunikációt kezdeményező és irányító magatartását, nyelvi segítségnyújtását. A gyerek óvodás korában az óvónótól kaphatja meg leginkább ezt a segítséget, ő az – aki szinte észrevétlenül, indirekt módon – gazdagítja a gyerekek családban szerzett elsődleges beszédtapasztalatait, ha kell, saját beszédviselkedésével korrigálja is azokat, s néha ösztönösen, néha pedig nagyon tudatosan fejleszti nyelvi ismeretüket, kommunikációs készségüket.

Az óvodapedagógus a gyerek második "nyelvtanára", aki folytatja a családban megkezdett nyelvi építkezést, a beszédképesség és kifejezőképesség fejlesztését. A kiscsoportos óvónő az anya szerepét viszi tovább, "meghosszabbított édesanya", aki nemcsak az anya érzelmeit, kedvességét, türelmét képviseli a szülői házból kiszakított gyerekek számára, hanem az anyai beszédhez hasonló nyelvi és nem nyelvi megoldásaival segíti nyelvtanulásukat, erősíti, fejleszti kommunikációs készségüket.

A 3-4 éves gyerekekkel foglalkozó óvónő és az anya beszéde, beszédviselkedése között mind eszköztárban, megoldásokban, mind a beszéd célját tekintve hasonlóságok figyelhetők meg. Ezeket a hasonlóságokat szeretném felvázolni a továbbiakban egy közel fél éve tartó spontán és szándékos megfigyeléssorozat eredményeire támaszkodva, valamint egy óvodai délelőtti beszédeseeményeinek hangszalagon rögzített, majd jegyzőkönyvezett anyagából konkrét példákkal illusztrálom az óvónői beszéd anyai beszédre jellemző megoldásait.

A megfigyelést a bajai Kiscsávolyi Óvoda homogén kiscsoportjában végeztem, s most egy olyan délelőtti eseményeinek mozzanatait villantom fel, amikor a gyerekek számára teljesen új szituáció jött létre, hiszen a beszoktatási időszak elteltével az óvónő ekkor tartotta az első kötelező jellegű "nagytestnevelés" foglalkozást. Ez a helyzet az óvónőt is új feladatok elé állította, mert a foglalkozás felborította a gyerekek megszokott napirendjét, erre magyarázatot kellett adnia, a foglalkozás kötelező jellege és természete miatt határozottabb fellépésre volt szüksége, a feladatok elvégzésének sikere alapvetően attól függött, hogy az óvónő milyen módon tudta érthetővé tenni az utasításokat.

A legfontosabb, egymástól jól elkülöníthető szituációk közül most kettőt emelek ki: maga a foglalkozás (előkészületek, tornázás, a foglalkozás lezárása), és a játék. Ezek a helyzetek a maguk szabályaival, kötöttségeikkel, ill. kötetlenségükkel különböző beszédviselkedést váltottak ki mind a gyerekekből, mind pedig az óvónőből.

I. Interakciók a különböző kommunikációs szituációkban

1. A foglalkozás előkészületei

Mivel a délelőtti nem a megszokott módon – a folyamatos reggelivel – kezdődött, ezért az óvónőnek világosan, egyszerűen kellett magyarázni a gyerekeknek, hogy mit, milyen sorrendben fognak csinálni a nap folyamán, s elmondta azt is, hogy miért térnek el a szokásoktól. Az óvónő az egész csoporthoz szólt kissé sejtelmes hangon, mintegy a hangszín megváltoztatásával is a helyzet újszerűségére, fontosságára irányítva a figyelmet.

Ó: Ma olyat csinálunk, gyerekek, amit eddig még nem csináltunk. (Szünet)
Tornázni fogunk. (erőteljes nyomatékkal)

A terem átrendezésében a gyerekek is aktívan részt vettek, az óvónő udvarias felszólítására a székeket a kijelölt helyre vitték.

Ó: Gabikám, légy szíves hozd ide a széked!

A felszólítást egy kísérő gesztussal is megtoldotta, a szék pontos helyét egy rámutató kézmozdulattal fejezte ki. A tornászakokat is egyesével vették át a gyerekek az óvónótól, a zsákon lévő jelük alapján kellett felismerniük a sajátjukat. Ha ez a vizualitás alapján nem sikerült, az óvónő verbális segítséget nyújtott, vagyis megnevezte a jelet.

Ó: Kinek a jele a virág?

Az óvónő nem fejezett ki a hangjával sem türelmetlenséget, sem elégedetlenséget, sürgetésre, a cselekvés gyors elvégzésére a szemmozgással, a mimikájával utalt.

Sokszor megérintette, megsimogatta a gyerekeket, mosolygott rájuk, s a kommunikáció averbális eszközeivel csökkentette a gyerekek újtól, szokatlantól való félelmét, szorongását. Azokat a gyerekeket, akik 'Köszönöm' kíséretében vették át a zsákot, az óvónő szóval is megdicsérte.

Ó: Ügyes voltál. /Megdicsérlek, amiért ilyen szépen megköszönted a zsákod.

Az önálló öltözés, ill. vetkőzés még nagyon sok 3-4 éves gyereknek gondot okoz. Az óvónő beszéde megváltozott az előzőekkel képest, a korábbi udvariasan felszólító, kérő mondatok mellett nagyobb arányban használt kiegészítendő kérdőmondatokat, amelyeket részben a gyerekek önállóan, részben az óvónő maga válaszolt meg, ezeket az egyszavas óvónői válaszokat a gyerekek általában kórusban megismételték, s közben meghatározott rendben tornaruhába öltöztek.

Ó: Mivel kezdjük a vetkőzést?

Gyerekek: (kórusban) A cipővel.

Ó: A levetett cipőt tedd a szék alá!

Ó: Mit veszünk le a cipő után?

Gyerekek: A zoknit.

Ó: Hova tesszük a zoknit?

Gy: A cipőbe bele.

Ó: Igen, a cipőbe.

Az óvónő erőteljes hangsúlyokat használt, különösen a névutós szerkezetek esetében, hiszen ezek a gyerekek számára bonyolult viszonyfogalmakat jelölnek. Az agrammatikus formákat az óvónő a helyes forma megismétlésével javította. Természetesen vetkőzés közben a gyerekek is beszéltek, megjegyzéseikre az óvónő igyekezett reagálni (pl. segítségkérésre tényleges segítségnyújtással; kérdésre válaszadással).

2. Testnevelés foglalkozás

Mivel a gyerekek mozogtak, a háttérzaj felerősödött, az óvónő nagyobb hangerővel beszélt. Beszéde, amely cselekvést kiváltó, irányító s azt követelő is volt, ritmusában is igazodott a mozgás ritmusához. Az utasítások egyszerű, jól megformált felszólító mondatok formájában hangoztak el, az óvónő be is mutatta a gyakorlatokat, így lehetőséget adott a mozdulatok tényleges utánzására.

Ó: Szaladgáljatok a teremben!

Csukjátok össze a lábatokat!

A feladatok nyelvi megfogalmazására a képszerűség volt a jellemző, ez is könnyítette a gyerekek beszédértését, az óvónő kerülte a szakszavak használatát.

Ó: Álljatok egyenesen, mint a katonabábsík! (vigyázzállás)

Ugráljunk, mint a gumilabda! (szökdelés)

A lábunkkal nyissunk egy kiskaput! (kis terpeszállás)

Utánozzuk a fejünkkel az óra mozgását! (fejmozgatás balra, jobbra)

A kezünket dugjuk át a kiskapun! (törzsdöntés előre)

Ha a gyerekek nem értették meg elsőre az utasítást, az óvónő hangosabban, tagoltabban megismételte (különösen a foglalkozást záró játék szabályait kellett megmagyaráznia). Az óvónő verbális és averbális eszközökkel (simogatás, mosoly) egyaránt folyamatosan dicsérte a gyerekeket. A foglalkozás az óvónő-gyerekcsoport kommunikációs kapcsolat tipikus formája volt, amikor a pedagógus utasításokat adott valamely cselekvés elvégzésére vagy megszakítására, s a kommunikáció sikerét azon tudta lemérni, hogy a gyerekek hogyan reagáltak cselekedeteikkel, megértették-e a feladatokat, végrehajtották-e azt, amire utasította őket.

3. A foglalkozás lezárása

A játékos feladatok végeztével – határozott, szűkszavú utasításokat követve a gyerekek felöltöztek, s míg a dajka visszarendezte a bútorokat a reggelihez, önmaguktól kórusban mondókázni kezdtek (Mogyoró, mogyoró), ezt a helyzetet kihasználva az óvónő a Répa c. jól ismert mese dramatizálását javasolta. Az egyik kisfiú már kezdte is a mesét, de igen gyorsan megakadt, tekintetével segítséget kért az óvónőtől, aki egy rövid kérdéssel segített rajta. Nézzünk néhány mondatot a mesedramatizálásból

Gy₁: Nagyapó ültetett egy répát. (szünet, segítségkérő tekintet)

Ó: Mit mondott nagyapó a répának?

Gy₁: Nőj, nőj, növekedj nagyra! (szünet, megtorpanás)

Ó: A répa nagyra növekedett. A nagyapó mit szeretett volna csinálni?

Gy₁: Azt, hogy kihúzza.

Ó: Miért akarta kihúzni a répát?

Gy₁: Mert ebédre megfőzni.

Ó: Ki akarta húzni, hogy ebédre megfőzzék. (okság-célság javítása)

Gyerekek: Húzták, húzták, ráncigálták, de a répa nem mozdult. (kórusban, hangosan, erősen ritmizálva, mozgással kísérve)

Ó: Kit hívott nagyapó?

Gyerekek (kórusban): Nagyanyót.

Ó: Hívjad, nagyapó! (kérő hangszínnel, a hívó ujjmozdulatot mutatva)

Gy₁: Gyere, nagyanyóka, segíts kihúzni a répát! (ugyanazzal a kérő intonációval és kísérő gesztussal)

4. Spontán játék

A gyerekek zöme konstrukciós játékkal játszott, az óvónő "kivülről" figyelte őket, s csak a konfliktushelyzetek megszüntetése céljából avatkozott be a játékba (pl. amikor az egyik kisfiú autóval zavarta a tő benépesítésével foglalkozó társát).

A játékidőben többször előfordult, hogy az óvónőnek "tolmácsolnia" kellett, hiszen a gyerekek zömének – életkori beszédhibájuk miatt – nehezen érthető a beszéde. A gyerekek egymás közötti kommunikációs zavarait az óvónő szüntette meg úgy, hogy a hibásan ejtett, rosszul képzett szavakat, mondatokat jól artikulálva megismételte. Beszédszervi mozgásai ilyenkor erőteljesebbek, jobban utánozhatóak voltak, mint a spontán beszédben.

Összegzés

Az óvodapedagógus kiscsoportos óvodások között – mind az óvónő-gyerekcsoport, mind az óvónő-egyedül gyerekek beszédkapcsolatokban – viszonylag szűk szóállományból építkező, nem túl bonyolult struktúrájú mondatokat használt annak érdekében, hogy a gyerekek megértsék a szándékait, felfogják a mondat tartalmát. A prozódiai elemekkel is alapvetően a beszédértést könnyítette: beszédtempója az átlagosnál lassabb volt, a lényeges elemek kiemelésére leggyakrabban a dallamemelést és a hangerő megváltoztatását alkalmazta. A figyelemfelkeltést, a kapcsolat kialakítását általában a hangerő csökkentésével érte el, a fegyelmezésnek is a halk beszéd volt az eszköze. A beszédértés fokát az óvónő a gyerekek cselekedeteiben beállott változásokon tudta tetten érni, többször kapott vizuálisan érzékelhető visszajelzéseket, mint nyelvi válaszokat. A gyerekek pontatlan artikulációját, rossz mondat szerkezeteiket a helyes formák megismétlésével korrigálta, az averbális eszközök a nyelvi kommunikáció sikerét segítették. A nem nyelvi eszközök közül – Knapp felosztása alapján – a kinézikus viselkedés (testmozgás, gesztus, testtartás, arcjáték, szemmozgás), a proxemika és a taktilis érintkezés használata volt a legfeltűnőbb. Az óvónő gesztusai alapvetően szemléltető, a mimikája, szemmozgása érzelemmutató és szabályozó funkciót töltött be. Tudatosan szabályozta a kommunikációs felek közötti távolságot: a foglalkozáson távol állt a gyerekektől, hogy mozdulatait jól láthassák, játékidőben leült vagy leguggolt közéjük, dicséret közben közel állt a gyerekekhez, lehajolt hozzájuk, s igen gyakran

megérintette őket. a simogatásnak, a testi közelségnek fontos szerepe van abban, hogy a kiscsoportos gyerekek biztonságban érezzék magukat, nyugodtak és kiegyensúlyozottak legyenek az óvodában.

E néhány óvodai mozaik felvillantásával az óvónői beszédviselkedés azon elemeire szerettem volna felhívni a figyelmet, amelyek az anyai beszéd megoldásaihoz hasonlóak, azonban a két beszédminta részletesebb elemzéséhez és összehasonlításához egy szélesebb körben elvégzendő kutatásra van szükség.

Lücken im mentalen Lexikon **Eine gesprächsanalytische Untersuchung⁴**

Iványi Zsuzsanna

Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza

Vorwort

In einer früheren Untersuchung habe ich versucht zu zeigen, daß auch die kognitiven und mentalen Gründe eines Wortsuchprozesses mit gesprächsanalytischen Mitteln zu erschließen sind. Es wurden zwei dominierende Arten voneinander abgegrenzt:

1/ Die Gedächtnislücke, also der momentan erschwerte Zugang zu einer im mentalen Lexikon enkodierten Einheit;

2/ Das Fehlen eines Übersetzungsäquivalents im Vokabular der Fremdsprache (vgl. Iványi 1997b:39-40, 50-54).

Die Erscheinungsformen der ersten Gruppe wurden in einer späteren Studie von mir unter dem Namen *Tip-of-the-tongue-Phänomene* eingehender thematisiert (vgl. Iványi 1997c), die der zweiten Gruppe bilden das Thema der vorliegenden Arbeit.

Die Methode der Untersuchung ist konversationsanalytisch geprägt: Relevante Ausschnitte aus alltäglichen Diskussionen werden transkribiert⁵, analysiert, auf die aufgefallenen Regelmäßigkeiten hin untersucht, systematisiert und ausgewertet. (vgl. a.a.O. 60).

Lücken-im-Wortschatz-Phänomene

Börner und Vogel erklären die Lücken im Wortschatz der Lerner Sprache damit, daß „*der fremdsprachliche Wortschatz eines Lerners gleich welcher Niveaustufe unvollständig ist*“ (Börner&Vogel 1994:8). Raupach ergänzt diesen Grund auch noch dadurch, daß

die verschiedenen Sprachen „*einzelne Konzepte unterschiedlich lexikalisieren ...*“ und „*daß es nicht immer dieselben Konzepte oder Konzeptverknüpfungen sind, die lexikalisiert werden*“ (Raupach 1994:26).

Das war auch der Kern der Whorfschen Auffassung, nach der "*Menschen, die verschiedene Sprachen sprechen, die Welt unterschiedlich sehen und im Gedächtnis behalten*" (Hinweis auf Whorf in Baddeley 1988:93). Natürlich gibt es auch andere linguistische Auffassungen, z.B. die von E. Rosch, nach deren Meinung „*die Sprache der Wahrnehmung folgt*“ (vgl. a.a.O. S 94).

Es kommt aber auch vor, daß der Sprecher etwas versprachlichen möchte, wofür keine lexikalischen Elemente vorhanden sind (vgl. Clark&Clark 1977:337 und Baddeley 1988:94). Folglich existiert auch die Auffassung, nach der man für die Enkodierung der Außenwelt im Gehirn über wenigstens zwei Kodsysteme verfügt: über ein sprachliches und über ein visuelles System (vgl. Kolers&Smythie 1979:105, Baddeley 1988:95 und Paivio 1986:47-48), oder eben über „*mehrere modalitätsspezifische (visuelle, akustische, olfaktorische, taktile, ...) Repräsentationssysteme bzw. Module*“ (Börner&Vogel 1994:5). Nach dieser Hypothese kann es auch möglich sein, Konzepte zu speichern, „*ohne daß sie sprachgebunden sind*“ (a.a.O. 2., 5; vgl. auch Miller 1958:179).

Die unterschiedliche Lexikalisierung von Konzepten in den verschiedenen Sprachen erklärt „*die Schwierigkeit, Sprachen aus andersartigen Kulturen zu übersetzen*“ (Hinweis auf Whorf in Baddeley 1988:93).

⁴ Der vorliegende Aufsatz entstand mit der Unterstützung der Stiftung „A Magyar Tudományért“ der Ungarischen Kreditbank (MHB).

⁵ Zu den verwendeten Transkriptionszeichen vgl. Iványi 1996: 446, 1997a:11-12 und 1997c:61.

Untersuchung

Transkript „Schatten“, Bezeichnung: R1/a.16.

```

-----
R [ mit=dEr sankt pEtersburg Ä . bekam nowgorod ←eine
1-----
-----
R [ scha: . ttieren/ eine schattierische' →bedeutung&oder
2-----
-----
F [          n schAttendasein
R [ wie, + .          ä          ja- →lA:g'
W [          a/ eine nÄben(bedeutung?)
3-----
-----
F [          ja:-
R [ im=schA:ttten . + Also .
4-----

```

Analyse

Am dargestellten Gespräch nehmen zwei Muttersprachler, F und H und ihre russischen Gäste, R und W teil, die das Deutsche als eine Fremdsprache sprechen. R erzählt über die Geschichte von Nowgorod. Schon am Anfang der ersten Äußerung deutet sein abgehacktes Sprechen auf eine Formulierungsschwierigkeit hin. Mitten in der Sequenz bricht er die Äußerung ab, die Fortsetzung wird verlangsamt. Ein Adjektiv wird angefangen und schwerfällig aus zwei Teilen zusammengebaut, aber vor der Bildung der Endung doch abgebrochen. Es folgt ein neues Adjektiv - allerdings mit demselben Stamm - mit fragender Intonation. Dann beschleunigt sich das Tempo, es wird auch das attribuierte Substantiv versprachlicht und schnell eine Frage angebunden: „oder wie“. Die Muttersprachlerin F versteht die Frage richtig als Initiierung zur Fremdlösung und gibt das richtige deutsche Äquivalent der beschriebenen Konzepts an: „schattendasein“. Der andere Gesprächspartner, W schlägt dafür *Nebenbedeutung* vor. R ratifiziert zwar die Vorschläge, nimmt sie aber nicht auf, sondern paraphrasiert den der Muttersprachlerin durch eine verbale Konstruktion: *lag im schatten*. Anscheinend kennt er die hierfür adequate Wortzusammensetzung *Schattendasein* nicht - er hätte sie sonst wenigstens „erkannt“ - und begnügt sich mit der eigenen Alternative.

Zu meinen Untersuchungen habe ich auch noch weitere Beispiele verwendet, die hier nicht dargestellt werden können: „Nowgorod“ (R1/b.18.), „Recyclet“ (R2/a.1.), „Wadim“ (R4/a.2.) „Brief“ (B1/a.3.)⁶

Auswertung der Analysen

Aufgrund der Analysen läßt sich feststellen, daß bei den untersuchten Wortsuchprozessen das Konzept des gesuchten Wortes vom Sprecher wegen einer Lücke in seinem mentalen Lexikon nicht lexikalisiert werden kann.

Er versucht die Ausgangskonzepte durch folgende Strategien zu versprachlichen:

1/ durch Umschreibungen, wie

lag in Schatten für Schattendasein
Rechte für Thron für Thronrechte
ein Stoff in einen anderen Stoff überarbeiten für wiederverwerten
das Studium an der Fakultät beginnen für aufgenommen werden

⁶ ihre Transkription und Analyse vgl. in: Iványi 1997d.

- 2/ durch den Hinweis auf Beispiele, wie
<i>Papier und Aluminium</i>	}	für wiederverwerten
<i>Kunststoffe und Ähnliches</i>		
<i>es kommt auch dazu</i>		
- 3/ durch die Ersetzung
- a/ durch Einheiten aus demselben konzeptuellen Kreis, wie
<i>Eßbares</i>	für <i>Nahrungsmittel</i>
<i>überarbeiten</i>	für <i>wiederverwerten</i>
<i>Nebenbedeutung</i>	für <i>Schattendasein</i>
- b/ durch eine annehmbar adäquate Wortform, wie
<i>promovieren</i>	für <i>aufgenommen werden</i>
- c/ durch ein muttersprachliches Äquivalent, wie
<i>продукт</i>	für <i>Nahrungsmittel</i>
<i>makk</i>	für <i>Eichel</i>
- d/ durch ein fremdsprachiges Äquivalent, wie
<i>recyclen</i>	für <i>wiederverwerten</i>
- e/ durch einen bedeutungsfreien Platzhalter, wie
<i>irgendwas</i>	für <i>Eichel</i>
- 4/ durch neue Wortbildungen wie
<i>schattierende</i>	/	<i>schattierende</i>	Bedeutung	für	<i>Schattendasein</i> .

Der Einfluß der Muttersprache ist meistens auch in den Fällen zu spüren, wo gar kein muttersprachliches Äquivalent erscheint. Z.B: *Schattendasein* kann im Russischen als *теневая роль* ausgedrückt werden, also durch ein Attributivsyntagma, wo das adjektivische Attribut aus dem Substantiv *тень*, d.h. „Schatten“ abgeleitet wird.

Die lückenhafte Sequenz des Sprechers wird in allen Fällen entweder von einem Muttersprachler ergänzt (wie im dargestellten Beispiel), oder es wird auf die Wortsuche verzichtet, weil das Konzept während der Suchstrategie auch ohne das Finden der passenden Wortform klar geworden ist oder weil die Klärung des Konzeptes im Gespräch nicht relevant ist.

Interdisziplinärer Vergleich

Börner&Vogel zählen insgesamt 7 Typen von Lücken im Wortschatz der Lerner Sprache auf, abhängig davon, ob sie in der Rezeption oder in der Perzeption zum Vorschein kommen, und ob nun die Wortform, das Konzept, beides, oder eben nur Teilbedeutungen fehlen (vgl. Börner&Vogel 1994:10). Es werden folgende perzeptive Lösungsversuche für Wortschatzlücken beschrieben:

- 1/ „Kognitive Aktivierung eines Schemas, Scripts oder Frames, mit dem das zu versprachlichende Konzept verknüpft ist“ (vgl. auch Schermer 1994:155);
- 2/ „Versprachlichung des gesuchten Konzepts in der L1 und Aktivierung von semantisch ... ähnlichen Wörtern der L1 oder L2“ (vgl. auch Möhle 1994:44);
- 3/ „Tentative Versprachlichung in der L2 und Aktivierung von semantisch ... ähnlichen Wörtern der L2“ (vgl. auch Zimmermann 1994:123);
- 4/ „Aktivierung von semantisch ... ähnlichen Wörtern in anderen Fremdsprachen“ (vgl. auch Raupach 1994:32);

5/ „Einsatz von L2- (oder L1-) Wortbildungsregeln zur Ad-hoc-Bildung von Wortformen“ (vgl. auch Raupach 1994:32-33, Koll-Stobbe 1994:54 und Zimmermann 1994:122).

6/ „Einsatz von Hyponymen oder Passe-Partout-Wörtern, die leichter abgerufen werden können“ (vgl. auch die „deskriptiv vagen Ausdrücke“ oder „Platzhalter“ bei Koll-Stobbe 1994:57).

Schlußwort

Auf Grund der dargestellten Ergebnisse kann die Schlußfolgerung gezogen werden, daß im Falle einer Lücke im mentalen Lexikon das Zielwort auf lexikalischer Ebene gesucht wird. Die Strategien zum Lösen des Problems sind Ersetzungen, Umschreibungen, Exemplifizierungen und neue Wortbildungen, wobei der Einfluß der Muttersprache sowie die Interaktivität des Gesprächspartners eine große Rolle spielen.

Der interdisziplinäre Vergleich hat gezeigt, daß die Ergebnisse der beiden linguistischen Methoden bzw. Richtungen (Gesprächsanalyse vs. kognitive- und Psycholinguistik) in ihren wesentlichen Zügen übereinstimmen. Die Bestätigung dieser Hypothese gehört aber nicht zu meinen Aufgaben, sie bedarf noch unbedingt weiterer (auch psycho- und kognitivlinguistischer) Untersuchungen, Daten und Erkenntnisse.

Literatur

- Baddeley, A. (1988): *So denkt der Mensch. Unser Gedächtnis und wie es funktioniert*. München: dtv
- Börner, W. & Vogel, K. (Hgg) (1994): *Kognitive Linguistik und Fremdspracherwerb. Das mentale Lexikon*. Tübingen: Narr
- Börner, W. & Vogel, K. (1994): Mentales Lexikon und Lernaltersprache. In: Börner & Vogel (Hgg) (1994) 1-17
- Clark, H. H. & Clark, E. C. (1977): *Psychology and language: An introduction to psycholinguistics*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich. In ungarischer Übersetzung in: Pléh, Cs. (Hg.) (1983) 333-374
- Iványi, Zs. (1996): Wortsuchprozeß und Interaktivität beim Briefübersetzen. In: *Nyelvek és nyelvtanítás a Kárpát-medencében*. Nyiregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó, 441-449
- Iványi, Zs. (1997a): Die „Syntax“ von Wortsuchprozessen. Saussures *langue-parole*-Dichotomie im Lichte der Gesprächsanalyse. In: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik 5*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 7-31
- Iványi, Zs. (1997b): Warum-Fragen in der Gesprächsanalyse. Eine Fallstudie über den Wortsuchprozeß. In: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik 5*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 33-56
- Iványi, Zs. (1997c): Tip-of-the-tongue-Phänomene in alltäglichen Diskursen. Gedächtnistheoretische Überlegungen im Lichte der Gesprächsanalyse. In: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik 5*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 57-90
- Iványi, Zs. (1997d): *Lücken und Vagheit im mentalen Lexikon*. Manuskript, Nyiregyháza
- Koll-Stobbe, A. (1994): Verstehen von Bedeutungen. In: Börner, W. & Vogel, K. (Hgg) (1994) 51-68.
- Kolers, P.A. & Smythie, W.E. (1979): Images, symbols, and skills. *Canadian Journal of Psychology* 33, 158-184. In ungarischer Übersetzung in: Séra & Kovács & Komlósi (Hgg.) (1994) 105-143
- Miller, G. A. (1995): *Wörter. Streifzüge durch die Psycholinguistik*. Frankfurt: Zweitausendeins
- Möhle, D. (1994): Deklaratives und prozedurales Wissen in der Repräsentation des mentalen Lexikons. In: Börner, W. & Vogel, K. (Hgg) (1994) 39-49
- Paivio, A. (1986): *Mental Representation*. New York: Oxford University Press. In ungarischer Übersetzung in: Séra & Kovács & Komlósi (Hgg.) (1994) 47-82
- Pléh, Cs. (Hg.) (1983): *Szöveggyűjtemény. A pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Kézirat. Budapest: Tankönyvkiadó
- Raupach, M. (1994): Das mehrsprachige mentale Lexikon. In: Börner & Vogel (Hgg) (1994) 19-37
- Séra, L. & Kovács, I. & Komlósi, A. (Hgg.) (1994): *A képzelet. Egységes jegyzet*. Bölcsészettudományi Karok. Kézirat. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Schermer, F. J. (1991): *Lernen und Gedächtnis*. Stuttgart u.a.: Kohlhammer (Grundriß der Psychologie. Bd. 10).
- Zimmermann, R. (1994): Dimensionen des mentalen Lexikons aus der Perspektive des L2-Gebrauchs. In: Börner, W. & Vogel, K. (Hgg) (1994) 107-127

Szövegszintű vizsgálatok többnyelvű gyerekek körében

Navracsics Judit

Veszprémi Egyetem, Veszprém

A Veszprémi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén 1994 óta folynak kutatások a gyermekkori többnyelvűségről. Olyan többnyelvű testvérpár nyelvfejlődését kísérjük – többek között – figyelemmel (Nasim, sz. 1991. szept. 22., Nabil, sz. 1992. okt.4.), akik kétnyelvűként kerültek Magyarországra 1-2 éves korukban, és a magyart harmadik nyelvként sajátítják el. A szülők különböző nyelvűek, a magyar egyiknek sem anyanyelve. Magyarországra kerülésük után – 1994 szeptemberében – a gyerekek egy nyelvű magyar bölcsődébe kezdtek járni. 1995 szeptemberétől óvodába járnak hetente 3 alkalommal és olyankor az egész napot ott töltik.

A kezdeti nyelvi nehézségeket először averbális jelek intenzív használatával próbálták leküzdeni. Magyarországi tartózkodásuk második hónapjában már készítettünk velük video- és hangfelvételeket, ezeken már magyar egyszavas verbális megnyilatkozásaik vannak. Az egyszavas megnyilatkozásaikat nagyon hamar követték a kéttagú mondatok és a felvételek kezdetétől számított negyedik hónapban már egyszerű többszavas mondatokat is közöltek.

A szülők beszámolója szerint 1995 márciusában – 6 hónapi itt tartózkodás után – figyeltek fel arra, hogy a gyerekek egyre többet használják a magyar nyelvet játék közben. Ez is hozzásegítette őket a dialógusláncok gyors elsajátításához. Egy év és három hónap elteltével készült olyan felvétel velük, amelyen csak ők ketten vannak a szobában és játszanak (a magnetofont nem vették észre). A másfél órányi adatban csak akkor történt kódváltás, amikor valamelyik szülő belépett a szobába és kérdezett valamit a gyerekektől. Mihelyt a szülő kiment, a gyerekek folytatták a játékot magyar nyelven.

Ksz2: Ne má! Felébresztetted a babákat, felébresztetted mindent.

Ksz1: Nem kell, fölébred, inkább csináljunk autót.

Ksz2: Hol van? Elfelejtettem. Hol van? (Az anya belép a szobába)

Anya: Hol van *what?*

Ksz2: *My slippers. Where? where?*

Ksz1: *Here, under the blanket.* Bemegyek.

Ksz2: Nem tudom tenni ide.

Ksz1: Majd megmutatom, hogy kell.

Egy-két fonetikai nehézségtől (pl. hehezett zárhangok a szó elején pl. [k^hitti], [p^hedig], [t^hudom] stb.), néhány angol nyelvi interferenciára utaló szintaktikai hibától (pl. *Tudunk nem menni., Tudod, hogy irni?. A képek vannak szépek.*) eltekintve a gyerekek nagyjából úgy beszélnek, mint a velük egykorú magyar monolingvis gyerekek.

Ekkor figyeltem meg azonban, hogy a hosszabb narratívákkal problémák vannak. Beszámolómban olyan spontán megfigyeléseket és provokált kísérleteket fogok elemezni, melyekben megmutatkoznak azok a nehézségek, amelyekkel meg kell küzdeniük egy-egy mese vagy történet elmondásakor.

1. Spontán elbeszélések

A játék során többször próbálkoznak önálló mesemondással. A kislány az ölében levő mesekönyv képei alapján kitalálja a történetet.

Ksz1: Most a mókusról fogok én mesélni. (Tagoltan, jelentőségteljesen bejelenti a címet.) A mókus.

Ksz2: Inkább menjünk venni fagyit, OK?

Ksz1: (mesél) A mókusmedve az állatkertbe ... szeret... sok van állat ... (érthetetlen) ... Mókus és elment és zongorázott. Megkapta a kismókust, utána a egér futott, a róka meg az egeret és látta, hogy jött a

Ksz2: Takarítok. Én takarítok, mert valaki jön.

A szöveg nagyrésze érthetetlen, de a dallama, a hangulata nagyon magával sodorja a kislányt, és nem is akarja befejezni, amíg ő úgy nem érzi, hogy teljes, kerek a mese. Ezt azonban a kisfiú nem tűri, inkább megkezd egy tevékenységet és ezzel ismét párbeszéd alakul ki kettőjük között:

Ksz1: Valaki jön?

Ksz2: Aha.

Ksz1: Ki jön?

Ksz2: Todod, a, ... a Gabi. A Gabi jön.

Ksz1: (folytatja a mesét a mókusról, Ksz2 elveszi Ksz1-től a könyvet.) Ne vidd már el!

Hagyjad! Hadd lássam!

Ksz2: De teszem a ölembe, mert én is akarok ülni.

Ksz1: Akkor jól van akkor.

Ksz2: Ez a én székem.

Ksz1: Jóvan akkor. Tedd az öledbe. (Az anya bejön) *I can't reach the ...*

2. Provokált kísérlet

(i) A spontán kitalált mese elisméltetése

Három hónap múlva szeretnénk volna újra elmondani a mesét a kislánnyal, de próbálkozásunk nem járt sikerrel:

Kv: Nabil, te tudsz egy rövid mesét?

Ksz2: (Festés közben nemet int a fejével.)

Kv: Nem?

Ksz2: Nem tudok.

Kv: Mókusról sem?

Ksz2: Mit?

Kv: Mókusról sem?

Ksz1: Nem tudunk olyan mesét.

(ii) Saját élmény elmesélése

Ezután élményeikről kérdeztük őket, már nagyobb sikerrel. Azokról az eseményekről, amelyeknek részesei voltak és nem csupán elbeszélésekből ismerik, jobban számot tudnak adni:

Ksz1: Tudod, amikor, amikor a Szandi tesója megbántott Szandit, és bement a konyhába, és, és én láttam ott. Akkor volt, amikor én Szandinál voltham. És én láttam őket, odamentem a konyhába, tesója úgy nézett (mutatja, hogyan nézett a testvére), és rá-rá-rá-ment az asztalla, és ott sétált és Szandi, Szandi így csinálta: "hi", és megmondta anyának.

Kv: Igen? És mit mondott meg még anyának?

Ksz1: De Szandi is ezt csinált, úgy. (és kinyújtja nyelvét)

Kv: Kinyújtották a nyelvüket egymásra?

Ksz1: Igen.

Bár még mindig kicsit nehezen érthető a történet, mégis megvan a keret, a helyszín (Szandiék lakása), az idő (amikor én Szandiéknál voltam) szereplők (Szandi és testvére) és az esemény (a testvér felmászott az asztalra és ott járkált). Talán még érzelmileg állást is foglal a Szandi mellett, aki jól tette, hogy beárulta testvérét és még ki is nyújtotta a rá a nyelvét. Ez a kísérlet tehát sikeresnek mondható, az elvárásainknak meg tudott felelni a kislány.

(iii) Álom elmesélése

Nasim álmának elmesélése nem teljesen monologikus, feltehetően egy véletlen incidens némileg eltereli a gyerek figyelmét, de a kísérletvezető segítségével sikerül visszazökkennie a kislánynak a történetbe.

Kv: Meséld el, Nasim! Nasim! Gyere Nabil, hallgassuk meg, mit álmított Nasim! Jó? El akarja mesélni. Elmeséled?

Ksz1: El ám!

Kv: Akkor mondd! Nabil, gyere hallgassuk!

Ksz1: Azt á-ámodtam, hogy, hogy... az óvónéni és ott látott meg engem, hú, jaj, jaj, gyorsan, jaj... (Feldőlt az éjszakai pohár és Nasim azt állítja fel.)

Kv: Kifolyt ?

Ksz1: Majnem, majnem kifolyt.

Kv: Hú, de ügyes vagy, nem folyt ki. Na, igen, jött az óvónéni (tovább akarja mondani a történetet.)

Ksz1: és gyerekek és úgy aludtunk. De Nabilt is megnézték

Kv: Igen?

Ksz1: Nabil má ott alszott ... Nabil ágya.

(iv) Mese kép alapján

A kislány egy olyan mesét mesél el, melyet egy képregényből ismer. A párbeszéd narratív elmesélése nem kis feladat még felnőtteknek sem, így – figyelembe véve a gyermek életkorát (5;2,9) – elmondhatjuk, hogy sikerrel oldotta meg ezt a feladatot is.

Kv: Mi van még ebben az újságban?

Ksz1: Ez.

Ksz2: Virsli.

Ksz1: Virsli és ez nemcsak virsli, hanem olyan virsli, hogy erre vigyázni kell. Ez úgy, azt mondta Rosie, hogy 'Hogy működik?'. És azt mondta a fa, hogy, mon-mondani kell, hogy nőjjetek fel és akkor felnő. És Jim meg azt mondta, hogy, hogy mostmár (pörgetve ejti) na...., jó nagy megenni. És akkor megete s me-, azt mondta fa, hogy kérsz még. S azt mondták, igen. És azt mondta Rosie, hogy vigyázz. És nagy lett és, és akkor ilyen nagy lett. És akkor meg odament a kacsához és a khacsa azt mondta legyél kicsi. És kicsi lett a virsli. Most má mindenki boldog. (énekelve, nem magyaros hangsúllyal ejti a végét)

A függő beszéd főmondatának állítmánya mindenhol a *mondta* ige, hihetnénk, hogy nem ismer szinonimákat. Ugyanakkor nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy talán az angol *he said/she said* állítmányok – a párbeszéd kiegészítő elemei – zavarják a gyereket, vagy gátolják abban, hogy szinonimák után kutassanak a magyarban.

Az intonáció segíthet is és zavarhat is a szöveg megértésében. Álljon itt mindkettőre példa: *azt mondta Rosie, hogy hogy működik* a tárgyi mellékmondat intonációja végig ereszkedő, amiből arra következtethetnénk, hogy helytálló a *mondta* szó a főmondat állítmányaként, ugyanakkor a szöveg folytatásából tudjuk meg, hogy ez tulajdonképpen kérdés volt, amire a fa adja meg a választ. Azonban az *azt mondta a fa, hogy kérsz még* mondatrészben a felfelé ívelő dallamminta egyértelműen mutatja, hogy ez egy kérdés akart lenni, és rögtön tudjuk, hogy az állítmány (*mondta*) a helytelen (helyes: *kérdezte*).

(v) Angol nyelvű narratíva

4;3,3 éves volt a kislány, 3;2,21 a kisfiú, amikor megkértük édesanyjukat, hogy meséltesen velük valamit angolul. Mivel a családnyelv az angol, kísérletvezető nem is volt jelen, nehogy zavarja az angol beszélgetést. A felvételt az anya készítette. Igaz, hogy az anya kérdéseivel gyakran félbeszakította a gyerekek meséjét, mégis láthatjuk, hogy az önálló mese nem könnyű angol nyelven sem. Ismét egy álmodot mesélt el a kislány:

Ksz1: The kitty wasn't Figaro. Got the name Thodor. That was his name. And I have a dog.

Anya: Do you? Where is it?

Ksz1: He's farther, he's in Canada.

Anya: Really?

Ksz1: And I'm not finish it. I take the kitty for my mom. And my dog lives in Canada. You know? And but but after that he he he was a little bit sad because because he saw a scary scary owl. He said that he heard that he is going to be the the monster. The but the kitty was seeing a a a lion so he went to his mom. The lion was girl. Scary, and and and so the kitty went to his mom.

Ksz2: And, did you, did the mom, did the mom wasn't there when he went home?

Ksz1: Yeah, he went home.

Ksz2: OK.

Ksz1: We want what the kitty the kitty knows how to run. And my dog knows how to run. And my dog saw a lion, too. And I know that that was the Zoo, he came from the Zoo, he saw. And you know how? I saw how. He has a door and he come out and he open another door, and he come out and he open another door and he come out and he come out and he open another door and he come out.

Ebben a részletben is ugyancsak nehéz eldönteni, mikor van szó a cicáról, mikor a kutyáról, mikor az oroszlánról. Mindez ismételtén csak azt bizonyítja, hogy a beszédfunkciók közül a szövegszint, a narratíva a legnehezebb műfaj, aminek elsajátításához nem elég a hagyományos értelemben vett elsajátítás, hanem kognitív érettség, valamint tudatos tanulás is szükséges.

Ismereteim szerint kevés a leírás az egynyelvű gyerekek szövegszintű vizsgálatairól, de addigi tapasztalatom azt sugallja, hogy az egynyelvű gyerekek ugyanezekkel a problémákkal küszködnek, sokszor kell közbekérdezni, mire megtanulja a gyerek a monológ szerkesztésének alapszabályait. A többnyelvű gyerekek esetében ezek a problémák fellelhetők minden egyes nyelvben. Azonban ahogy idősödnek, és ahogy biztosabb lesz a nyelvi tudatosság részükről, úgy fognak megoldódni az ilyen jellegű problémák is, csakúgy, mint korábban a dialógusláncok esetében. Az alapprobléma tehát nem nyelvspecifikus, hanem univerzális, életkortól és kognitív érettségtől függő.

Kiskacsa "für dich", avagy interferencia-jelenségek óvodáskorú gyermekeknél

Papp László

Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyiregyháza

E dolgozat szerzője közel tíz éve foglalkozik óvodáskorú gyermekek nyelvi viselkedésének megfigyelésével. A megfigyelés rendszeres időközönként az óvodában⁷ történik, ahol a gyermekek heti két alkalommal a német nyelvvel ismerkednek. A foglalkozás alkalmanként harminc perc, és azon egyszerre 15 – vegyes csoportról lévén szó – 4-6 éves korú gyermek vesz részt. A megfigyelés célja a helyzetleíráson kívül egy óvodai kísérlet előkészítése. A csoport összetételében fontos szerepet játszik **Dario**, egy **5;5 éves német kisfiú**, aki két éve tartózkodik szüleivel Magyarországon, magyar óvodába, és az óvodán belül a megfigyelendő csoportba jár. Otthon, Németországban csak a német nyelvvel konfrontálódott, azt ideérkezésekor korának megfelelő szinten beszélte, és nem német anyanyelvűekkel is jól tudott kommunikálni anyanyelvén.

Jelen dolgozat tehát egy pszicholingvisztikai megfigyelésen alapszik. Az általam megfigyelt gyerekek közül a német kisfiú (Ngy.) és egy **magyar kislány** (Mgy.) párbeszédére szeretnék koncentrálni. A kislány neve **Paula**, jelenleg **4;5 éves**, szülei születése óta "mártogatják" a magyar anyanyelvén kívül a német nyelvbe is. Ezért számára nem egy német beszélő megjelenése jelentett teljesen új helyzetet, hanem az új "kommunikátor" életkora. "Furcsán beszélő" játszótársra találtak egymásban. Kettejük kommunikációja eleinte "kétnyelvű" volt: mindketten csak a saját anyanyelvüket használták. Később egyre inkább a két nyelv keveredése lett jellemző, majd volt olyan fázis, amikor mindketten a számukra idegen nyelvet használták – természetesen a tőlük elvárható szinten. Jelenleg teljesen kiszámíthatatlan a helyzet. Hangulattól, és szituációtól függően bármelyik eset előfordulhat:

- a) **Mindketten anyanyelvüket használják.**
- b) **Egy "közös" nyelvet használnak (német vagy magyar).**
- c) **A két nyelv keveredik.**

A három esetből e dolgozat a b)-t kívánja vizsgálni, a közös nyelv ezennel a magyar. A két gyermek magyar nyelven folyó párbeszéde alapján szeretnék rámutatni néhány interferencia-jelenségre, megvizsgálva azok különböző nyelvi síkjait. A különböző síkokon előforduló interferencia-jelenségeket szándékosan nem "hibának", hanem "jelenségnek" nevezem. Általában helytelenként észleljük, és "hibának" nevezzük azokat a gyermeknyelvben előforduló jelenségeket, amelyek nem felelnek meg a felnőttnyelvi normának. Valójában ezek nem hibák, éppen ellenkezőleg. Ezek a jelenségek a nyelvelsajátítás igen fontos stádiumát jelölik. A beszélők észrevették, hogy a két nyelv különböző szabályszerűségei alapján működik, és ezeket a szabályokat több-kevesebb sikerrel próbálják alkalmazni.

A kérdésfeltevés tehát egészen konkrétan a következő:

1. **Hogyan beszél egy német kisfiú magyarul az anyanyelve hatása alatt?**
2. **Hogyan beszél egy magyar kislány magyarul, ha tudatosan befolyásolja a beszédét azzal a céllal, hogy német beszélgetőtársa könnyebben megértse?**

1. Hogyan beszél egy német kisfiú magyarul az anyanyelve hatása alatt?

1.1. Fonetikai-fonológiai sík

A legelső gyermekdalok egyike lehetett a "Kiskacsa fürdik...", amit Dario a magyar óvodában hallott. A dallamot hamar elsajátította, ám a szöveg percepciója gondot okozott. Úgy gondolta, hogy szerencsére van benne néhány "értelmes(!)" rész is: pl. "für dich" a "fürdik" helyett. Mi történik ilyenkor? A mentális lexikonjában keresi a megfelelő, lehívható egységet, amiben természetesen (még) nincs benne a "fürdik" szó.

⁷ 1987-1993 között a debreceni Pedagógus Művelődési Otthonban az ún. "gitáros német" keretein belül, 1995-től a nyiregyházi 11. sz. Napköziotthonos Óvoda 5. sz. vegyes csoportjában folyik a megfigyelés.

De mivel a két kifejezés az utolsó hang kivételével teljesen megegyezik, elvégez egy egyszerű fonológiai cserét: a két fonémát megcseréli ([k] → [ch]), és lehívja a "fürdik" helyett a "für dich" (számodra, neked, részedre) kifejezést. Énekléskor, azaz a beszéd létrehozásakor már a fonetikai csere is lezajlott, hiszen jól hallhatóan, és a többiektől eltérő kiejtéssel "für dich"-et mond.

További példák:

a) [gy] → [ty]: *ity (igy), tyeche (gyere), ütyes (ügyes), vaty (vagy)*

A [gy] → [ty] váltás oka igen egyszerűen magyarázható. A német nyelvben nincs [gy] hang, ezért a hozzá legközelebb álló [ty]-t jeleníti meg a német nyelvi beszélő.

b) [r] → [ch]: *tyeche (gyere)*

Az [r] → [ch] váltás oka szintén a német és magyar nyelv különbségében rejlik. A német nyelvben az [r] hang hátulképzett, a magyar "raccsoláshoz" hasonlóan ejtendő. A német beszélő ilyen esetekben szintén a számára ismert [ch] hangot használja [r] helyett.

c) **zöngétlenedés:** *tútot (tudod), alutni (aludni), esz (ez), hásza (háza), ekéch (egér), szapat (szabad), elég (elég), puta (buta)*

A zöngétlenedés a német nyelvben (is) releváns jelenség. A szegmentumok szélén (elején és végén), valamint szupraszegmentális helyzetben fordul elő.

d) **magánhangzók nyújtása:** *tútot (tudod), mí (mi)*

A magánhangzók nyújtását a magyar és német nyelv eltérő szóhangsúlya okozza. Amikor a német beszélő rájön arra a szabályra, miszerint a magyarban mindig a szavak első szótagja hangsúlyos, próbálja azt alkalmazni, de hangsúly helyett nyújtást végez.

1.2. Grammatikai (morfológiai, szintaktikai) sík

A grammatikai síkon megjelenő interferencia-jelenségek vizsgálatához vegyünk néhány példát:

a) *Én nem ity csinál, tútot?* (Én nem így csinállok, tudod?)

A német kisfiú morfológia szabályszerűségei ellen vét: nem egyeztet az alany és az állítmány között, jöllehet más esetekben helyesen használja az egyes szám első személy ragjait. A jelenség okai különbözőek lehetnek: Lehet egyszerű "hanyagság", azaz megelégszik azzal, hogy a helyes lexémákat hív le a mentális lexikonból, és a grammatikai jegyeket mellőzi. Találkozhatunk azonban egy olyan magyarázattal is, miszerint a német nyelvben vannak olyan rendhagyó igék, amelyeknél az egyes szám első személy és az egyes szám harmadik személy formája megegyezik (pl. ich möchte - er möchte, ich war - er war), és a német beszélő ezt a jelenséget túláltalánosítja.

b) *Enyém apa alutni.* (Apukám alszik.)

Az a) pontban tárgyalt jelenséghez hasonlóat fedezhetünk fel azzal a különbséggel, hogy ebben a példában az egyes szám harmadik személy formája helyett a főnévi igenév kerül az alany mellé.

c) *Enyém apa* (apukám)

Itt szintén egyeztetési problémával találkozunk. A birtokviszony kifejezése birtokos névmásokkal a magyar nyelvben nem egyszerű. Bár a német nyelvnek vannak olyan dialektusai, ahol a birtoklást a magyarhoz hasonlóan fejezik ki (mir der Vater - nekem az apuka), de nem ez a nyelvi norma, és az említett dialektust a német kisfiú valószínűleg nem ismeri. *Enyém apa* helyett *az én apukám* lenne a magyar beszélő szempontjából az egyik elfogadható forma, ehelyett itt a német *mein Vater* tükörfordítását találjuk.

d) *a hásza ekéch* (az egér háza)

A c) ponthoz hasonlóan birtokviszony kifejezéséből adódó jelenséggel van dolgunk. A német *das Haus der Maus* tükörfordításaként kapjuk a *hásza ekéch* formát. A magyar nyelv befolyásoló hatása abban a momentumban jelenik meg, amikor a birtokost nem teszi birtokos esetbe, ahogy az a magyarban is előfordulhat: *az egérnek a háza, az egér háza*, pedig ez a németben elkerülhetetlen: *die Maus* → Genitiv: *der Maus*.

e) *Miért majd nem szapat esz?* (Miért nem szabad ezt?)

A jövő idő képzésekor a német kisfiú magyar társaihoz hasonló problémába ütközik, amikor a majd szót a mondaton belül nem megfelelő helyre teszi.

f) *De én nem hoty híffák Dáchijó, én Máchijó hoty híffák!* (De engem nem Darionak, hanem Marionak hívnak!)

Tipikusnak mondható az f) példában előforduló jelenség. A német kisfiú valószínűleg gyakran hallotta a **Hogy hívnak?**, ill. – mivel eleinte nem maga válaszolt erre a kérdésre – a **Hogy hívják (a kisfiút)?** kérdést, és ez dominánsabban van jelen az **engem hívnak** válasznál. Annak, hogy az **én** névmást miért nem teszi tárgyesetbe, a német **heißen** (nevezni) ige Nominativ vonzata lehet a magyarázata (**Ich heiße Peter.** = **Én neveződöm Péter**).

2. **Hogyan beszél egy magyar kislány magyarul, ha tudatosan befolyásolja a beszédét azzal a céllal, hogy könnyebben megértsék?**

A megfigyelt kislány megfelel egy átlagos, 4,5 éves magyar beszélőnek, semmilyen beszédhibával nem rendelkezik, így tehát a megfigyelésből származó eredmények pontossága tisztázott. Érdekes jelenséggel találkozunk, amikor hallgatjuk a német kisfiúval való beszélgetését. A kislány szintén elvégzi azokat a változtatásokat, amelyeket a német kisfiú anyanyelve hatása alatt magyarul alkalmaz. Megpróbálja tehát átvenni azt a "beszédstílust", ahogyan ő hallotta, természetesen csupán a kommunikáció könnyítése céljából, más beszédhelyzetekben "magyarul", illetve "németül" beszél. A beszédmegtnyilvánulásait megelőzően felméri, kivel beszél, egyfajta reflexiót végez az illető "beszédstílusát" illetően, figyelembe véve partnere szövegértési stratégiáit. Ezután választja meg a megfelelő kódot. Néhány példa segítségével, különösebb kommentár nélkül, szeretném bemutatni ugyanazokat az interferencia-jelenségeket ugyanazokon a nyelvi síkokon, mint a német kisfiú esetében. Csupán azt hangsúlyoznám még egyszer, hogy más esetekben nem vét különböző nyelvi szabályok ellen.

2.1. **Fonetikai-fonológiai sík**

- a) [gy]-@[ty]: *ütyes (ügyes), etyet (egyet), kistyechekek, (kisgyerekek),*
- b) [r]-@[ch]: *Dáchió (Dario), nemsokácha (nemsokára), kistyechekek (kisgyerekek).*
- c) **zöngétlenedés:** *hásza, asz, Inkolstatt, tútot, esz, élék*
- d) **magánhangzók nyújtása:** *tútot (tudod), íken (igen), mámá (mama)*

2.2. **Grammatikai (morfológiai, szintaktikai) sík**

- a) *Dáchió ütyes!* (Dario, ügyes vagy!)
- b) *Oké, de most még nem játszani olyan, jó?* (Oké, de most még ne játszunk olyat, jó?)
- c) *Mert nemsokácha mentek ti hásza, asz Inkolstatt.* (Mert nemsokára mentek haza Inkolstadtba.)

A Ngy. és Mgy. párbeszéde játék közben:

Mgy.: *Dáchió!*
Ngy.: *Tyeche ide!*

.....
Ngy.: *Én nem ity csinál, tútot? Enyém apa alutni. Paula ütyes.*
Mgy.: *Dáchió ütyes.*
Ngy.: *Miért nem eszt csináljuk? Hé, játszani a .....*
Mgy.: *Oké!*
Ngy.: *Hol van a hásza ekéch?*
Mgy.: *Oké, de most még nem játszani olyan, jó? Mék etyet én.*
Ngy.: *Miért majd nem szapat esz?*

- Mgy.:** *Mert nemsokácha mentek ti hásza. Asz Inkolstátt. Tútot? Te a mámara mek a kistyechekek. A kislány, tútot?*
- Ngý.:** *Prisca mek Laila.*
- Mgy.:** *Íken!*
- Ngý.:** *Miért montat Dáchijó?*
- Mgy.:** *Te Dáchió!*
- Ngý.:** *De én nem hoty híffák Dáchijó, én Máchijó hoty híffák!*
- Mgy.:** *Oké, esz elék!*
- Ngý.:** *Oké, esz elék, te puta flaki!*

3. Összegzés

Noha a pszicholingvisztikai megfigyelést vezető személy a kapott eredményeket nyelvészeti kategóriákkal írja le, a dolgozat mégsem kíván teljesen a kontrasztív nyelvészet irányába elmenni. Az óvodáskorú gyermekek megfigyeléséből kapott eredmények alapján megállapítható, hogy a német és magyar nyelv közötti interferencia-jelenségek a nyelv több síkján vannak jelen egyszerre. Ezek nem tekinthetők hibának, hiszen csupán a nyelvtudásnak egy stádiumát tükrözik, éppen ezért ezek a jelenségek (optimális esetben) csak átmenetiek. A dolgozat a leírás módja szempontjából szinkronnak mondható, tehát nem az interferencia-jelenségek változásának vizsgálatát tűzte ki céljául, hanem egyszerűen azok tényszerű leírását.

Az interferencia-jelenségek pontos ismerete pozitív hatással lehet a nyelvtanulásra is, amennyiben a tananyagtervezéskor szerepet kap a két nyelv különböző síkjainak összevetése. Jó példa erre a Kocsány Piroska - Liksaj Mária: *Kinderthemen* c. tankönyvsorozata, amelynek az első leckéje, pontosabban az ún. ráhangoló szóbeli bevezető szakasz egy Móra Ferenc verssel kezdődik, amelyet egy német kisfiú olvas fel, rávilágítva a német nyelv adta interferencia-jelenségekre.

Irodalom

- Winterling, Fritz: *Ursprünge der Sprache*, Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt am Main, 1987
- Kocsány Piroska - Liksaj Mária: *Gyerektémák felnőtteknek*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989
- Gósy Mária: *A beszédészlelés és a beszédértés folyamata*, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest, 1992
- Lengyel Zsolt: *Bevezetés a pszicholingvisztikába*, Veszprém, 1994

A nyelvi-/ beszédtevékenység zavarai: az afázia (magyar felnőtteknél)

Simon Orsolya

Veszprémi Egyetem, Veszprém

1. A beszéd/nyelv zavarai

A beszédtevékenység működésének bonyolultságát legtöbbször csak akkor fogjuk fel igazán, mikor annak zavarával szembesülünk.

Nyelvi zavarnak olyan, a percepció és/vagy produkció (beszéd, hallás, írás, olvasás, jelbeszéd) készségeket érintő, módszeres elégtelenséget nevezünk, mely negatívan befolyásolja az illető egyén kommunikatív képességét.

Több tudományágban (neurológia, pszichológia, nyelvészet, beszédpatológia, stb.) folynak kutatások azért, hogy feltérképezzék a nyelvi, kommunikatív fogyatékoságok fizikai és nyelvészeti alapjait, s hatékony terápiás módszereket dolgozzanak ki az érintettek közösségbe, társadalomba való beilleszkedésének, ill. visszatalálásának segítésére is.

Kimutatták, hogy e zavarok funkcionális vagy organikus eredetűek. Az utóbbi csoportba sorolható a (szerzett, felnőttkori) afázia/diszfázia jelensége, mely olyan nyelvi deficitet jelent, ami a beszédtevékenységért felelős agyi területek, vagy a köztük lévő kapcsolat sérülése (vérkeringési zavarok, tumor, fejsérülés, trauma, stb.) következtében léphet fel.

2. Az afázia – a fogalmi körülhatárolás problémái

Hiányzik a fogalom igazán sikeres meghatározása, s a pontos definiálás több kérdést vet fel.

(a) Már a terminológia sem egyértelmű: sokan az "a-fázia" kifejezésen a nyelvi tevékenység teljes, míg a "disz-fázián" ennek részleges hiányát értik. Ennek a megkülönböztetésnek azonban klinikailag nincs jelentősége, minden (mostantól) "afáziás" beteg képes legalább minimális szintű nyelvi tevékenységre. A károsodás mértéke (enyhe – mérsékelt – súlyos) az agyi léziók elhelyezkedésétől és kiterjedésétől függ.

(b) Annak ellenére, hogy az afázia fogalomkör alatt csak a specifikusan nyelvi természetű zavarokat azonosítják, a kommunikációs deficit átfogó elemzésénél figyelembe kell venni minden olyan nyelvi kísérőjelenséget, amely eredete egy általános intellektuális fogyatékoságra (pl. demencia), vagy a hangképzés, a hallás vagy a látás – a nyelv centrális mechanizmusaihoz képest – perifériás szerveit érintő szenzoros-motoros zavarra (apraxia, agnosia, anarthria) vezethető vissza.

Dolgozatomban az afázia tipologizálhatóságának sokféleségét és nehézségeit bemutatva nyelvészetiileg releváns, általános jelenségekre hívom fel a figyelmet egy-egy példával illusztrálva azokat.

3. Az afáziafajták osztályozási nehézségei

Az afáziákat neurológiai (lokalizációs), nyelvészeti és funkcionális (pszichológiai) megközelítésből is szokás vizsgálni, ami azonban a tipologizálást bonyolítja.

Nagyon kevés a klasszikus, minden szempontból homogén szimptomákat felsorakoztató afáziatípus, mely egy konkrét agyi lézióhoz köthető. Már a 19. századi neurológusok leírása óta elfogadott, hogy a Broca-afáziát a beszédmotorikum, a beszédprodukció, a Wernicke-afáziát a beszédpercepció erőteljesebb sérülése jellemzi. A globális afázia a kifejezés és a megértés egyidejű, totális zavarát jelenti.

Ez az elterjedt kódoló/dekódoló, produktív/perceptív, motoros/szenzoros, ill. expresszív/receptív felosztás egy-egy afáziás beteg klinikai-patológiai vizsgálatán alapult, s a hagyományos lokalizációs elméletek fontos pontjává vált. Ezen elméletek szerint a jobbkezesek 90%-ánál minden nyelvi funkció szempontjából a bal agyfélteke a domináns. Minden zavartünethez hozzárendelhető e félteke adott területére lokalizálható lézió, s ez a terület egyben a nyelvi funkció normális működéséért is felelős.

E lokalizációs-konnekcionista elmélet a 70-es évekig tartotta magát s célja a neurológiai diagnózis megkönnyítése és neurolingvisztikai modellek kiépítése volt. BENSON és GESCHWIND (1971-ben) 10 tagúra egészítette ki a klasszikus afázia tipológiát, melynek elemei (Caplan, 1987:146) a következők (részletes leírásukra itt most nem térek ki):

- (a) ismétlési zavarokkal: Broca-, Wernicke-, vezetékes afázia
- (b) ismétlési zavarok nélkül: izolációs, transzkortikális motoros, transzkortikális szenzoros, anomikus afázia
- (c) az írás és az olvasás készségeinek zavara: alexia agráfiával
- (d) totális afázia: globális afázia.

ESTABROOKS és ALBERT (1991) szerint az afázia szindrómák mintegy 80%-a ténylegesen besorolható ebbe az anatómiai csoportosításba, a fennmaradó 20%-ot azonban másképp kell osztályozni, ugyanis a tüneteket okozó sérülések lokalizációja nincs mindig közvetlen megfeleltetésben az adott nyelvi funkció tényleges centrumával. Mára már az is bebizonyosodott, hogy a kortárs (XIX. századi) holisztikus elmélet hívei, akik extrém anti-lokalizációs politikájukkal a beszédtevékenységben mindkét agyféltekének és a köztük lévő kommunikációs viszonyoknak is fontos szerepet szántak, nem tévedtek. De ők sem próbáltak a sérült kommunikációs tevékenységből nyelvészeti, pszicholingvisztikai megállapításokat tenni az ép nyelvi tevékenység egyes szintjeire vonatkozóan.

CAPLAN (1987) és HERMAN, SZENTESI-SZÉPE (1994) is hangsúlyozza, hogy az elmúlt 30 évben súlypont áthelyeződés figyelhető meg az afázia kutatásban. Az anatómiai-klinikai technika fejlődése mérhetővé tette a neurológiai elméletek helyességét. Nyilvánvalóvá vált, hogy a 10 klasszikus afázia típus nem elegendő az afázias betegek nyelvi zavarainak leírására a jellemzőnek tartott tünetek heterogén és "politipikus" (különböző nyelvi funkciók sérülése is eredményezhet hasonló tüneteket és fordítva) volta miatt. Szükségessé vált a fejlődő nyelvészeti és pszicholingvisztikai kutatások eredményeinek felhasználásával egy-egy konkrét tünet részletes leírása után a tipológia bővítése, újradefiniálása és az ép nyelvi működés egyes szintjeihez kapcsolása. Ezt a tendenciát tükrözi egy interdiszciplináris tudományág, a neurolingvisztika elnevezése is.

Vele közel egyidőben, de tőle élesen elhatárolódva jelent meg a nyelvészeti afaziológia, mely pusztán a nyelvészet (s ritkán a pszicholingvisztika és a kognitív pszichológia) keretei között vizsgálódik figyelmen kívül hagyva azt, hogy az egyes nyelvi struktúrák sérülése milyen – meghatározott agykárosodás kiváltotta – pszichikus zavar következménye. Kiemeli, hogy a nyelvi és a neurobiológiai rendszer szintjeinek önálló leírására van szükség, mivel ezek a szintek csak laza kapcsolatban állnak egymással. A XIX. századi klinikusok egy-egy esetre koncentrált hagyományait újraéleszti, az afázia tipologizálás kérdése azonban másodrendű tényezővé válik. A cél az abnormalis nyelvi működés új, nyelvészeti módszerekkel való leírása, "hogy patológiás jelenségekkel igazolja különböző nyelvi modellek helytállóságát .... és az ép nyelvi jelenségekre jellemző közös törvényszerűségek közelebbi megismerése" (Hermann, Szentesi-Szépe, 1994: 79). A nyelvészeti afaziológia így rámutat azokra a funkciókra, melyek lokalizációját érdemes kutatni.

4. Mi legyen az irányadó ma az afázia kutatásban?

GOODGLASS és KAPLAN (1972) kiemelik: annak ellenére, hogy egy kutató melyik megközelítés és tipológia híve, minden afázia vizsgálat hasonló az olyan alapvető nyelvi mechanizmusokat, készségeket illetően, mint a megnevezés, szavak és mondatok értése, produkciója, olvasása, vagy írása.

Ezért mindenkiben felmerül a kérdés, melyet HERMAN és SZENTESI-SZÉPE (1994:78) fogalmaznak meg a magyar afázia kutatóknak:

- (a) Vannak-e egyértelmű típusai az afáziának és a különböző tipológiák megfeleltethetők-e valamilyen szinten egymásnak?

(b) Ha igen, akkor ez módszertanilag milyen kapcsolatot igényel? Valamelyik tipológiát alapul véve a többi adatot is figyelembe kell venni az osztályok pontos meghatározásához, vagy egymástól független, kész tipológiákat kell összevetni?

A magyar afáziakutatásban két névre szorítkozva illusztrálom a vélemények változatosságát. OSMANNÉ SÁGI JUDIT (1991) a klasszikus tipológiából való kiindulást helyesli:

Csak a szintaktikai/ lexikai különbségek mentén ..., bármennyire relevánsak is ezek, nem lehet felépíteni egy valóban jól definiálható és a gyakorlatban is jól működő tipológiát, viszont jól kiegészíthetők, pontosíthatók, altípusokra bonthatóvá teszik az anatómiai alapú klasszikus tipológiát (342-343).

HERMAN JÓZSEF és SZENTESI-SZÉPE JUDIT (1994) mintha céljaikban és vizsgálati módszereikben is a nyelvészeti afáziológia önállóságát hangsúlyozzák:

A nyelvészeti afáziakutatás célkitűzése ..., hogy nyelvészeti módszerekkel és eszközökkel hozzájáruljon az afázia bizonyos aspektusainak pontosabb megismeréséhez, vagy az, hogy az afáziát a nyelvrendszer meghatározottságainak függvényében működő jelenségcsoportnak tekintve, magáról a nyelvről szerezzen ismereteket (87).

A magyar nyelvészeti afáziakutatás számára így a következő irányt határozzák meg (1994: 87): magyar afáziasok spontán és előhívott beszédprodukcióiból álló korpusz elemzése nyelvészeti eszközökkel, különös tekintettel az indoeurópai nyelvekétől eltérő sajátosságokra, majd ezen leépülések rendszerezése, leírása nyelvészeti kategóriák szerint.

Mindez elegendő alapot biztosíthat az afáziakutatás neurológiai, pszichológiai eredményeivel való későbbi összevetéshez. A megközelítés újszerűsége miatt elsőként azonban meg kell oldani az afázias betegek nyelvi tesztelési eljárásainak, feladatainak kidolgozását, s nem tisztázott az sem, hogy vajon a modern nyelvleírás kategóriái és eszközei elegendőek-e a sérült nyelvi teljesítmények leírásához.

Bármelyik vizsgálódási módszert is követjük az afáziáról alkotott nemzetközi képhez a magyar, ill. az agglutináló nyelvek természetéről fontos adalékokat szolgáltatnak.

5. Leggyakoribb afázias zavarok

A következőkben olyan jelenségeket említek meg, melyek típustól függetlenül rendszeresen előfordulnak afázias betegek teljesítményében, s melyek a későbbi fonetikai/fonológiai, morfo-szintaktikai, lexikai, stb. szintű elemzések célanyagává válhatnak.

Példáim R. J-nével, a veszprémi kórház neurológiai osztályán 1997. március 7-én, 11-én, és 12-én készített felvételekből származnak. Az 58 éves asszonyt 1997. február 27-én szállították kórházba baloldali agyvérzéssel. A klinikai diagnózis globális afázia.

1. A szóbeli kifejezés zavarai

Kiejtésbeli, szupraszegmentális elemek hibái:

a, a beteg nem reagál, csak néz, ... *haj* ..., ... *haj, jaj, jaj*, ... (beszédkiesés, elimináció, mutizmus)

b, monoton dallamú, szótagoló beszéd: *Nem. Nem min-den-nap sze-dem.*, ("katicabogár" ismétlések) *?-?-?-?-?-?, ?-?-?-?-?* (diszprozódia)

c, verbális fluenciája lassú (pl. szókeresés), de külső bátorításra könnyen megindul, felgyorsul (pl. automatizmusoknál: napok felsorolásakor):

KV: Szerda, csütörtök, ...

RJ: ... Ja, péntek, ... péntek ... jaj a fejem ....., jaj, ... mondom mindjárt ....

KV: A szerdát már mondta az előbb is, utána jön a csütörtök, péntek, ...

RJ: (hadarva) péntek, szombat, vasárnap, hétfő. (ritmuszavarok)

d, helytelen ejtés (hangisméltéskor): *ő>hő, ú>hő* (artikulációs hiba)

e, jól ejtett hangokat rosszul használ (szóisméltéskor): *szombat>támbat* (fonetikus transzformáció),

f, hasonló hangzású, más szót alkot: *asztal>aszal* (fonematikus parafázia)

g, egy adott nyelvi elem ismételtetése kommunikációs szándékkal:

akkor ... akkor ..., vagy számol (15 perces felvétel alatt négyszer):

KV: Jöttek a látogatók? -- RJ: 1876.

KV: Mondja el, mit lát a képen? -- RJ: Egyszáz, kétszáz, ...

vagy a kérdés/kijelentés utolsó szavának megisméltetésével indít: *KV: Szóval már nagy gyerek. --RJ: Igen, nagy gyerek.* (sztereotípiia)

h, a nyelv gyakori fordulatai a betegségnek jobban ellenállnak, tökéletesen megőrzöttek: *Nem tudom, persze, persze; nem tudom; aszonta, hogy; jaj istenem, hová juthat az ember?* (automatizmusok)

i, általános "pótszavak" használata: *Nagyon nehéz ..., jaj, ...; jaj ... mondom mindjárt; közelebbi testvérem, a ...; a ... izé, ... a erdős ismerősöm ... na ..., és akkor ... ah, hát, ... izé* (szótalálási nehézségek)

j, egy szó formailag, érthetetlen, de hasonló szótagszámú és magánhangzókat tartalmazó szóval való felcserélése: *testvérek> tövisokértérek* (morfológiai parafázia)

k, a kiejtendő szó felcserélése egy fogalmilag hasonlóval: *zenét hallottam>hallottam valamit; születési hónap>Ezer ...* (évszámmal indít); *szerda, csütörtök, péntek, naponta; hétfő, kedd, egy nap, két nap, három nap* (verbális parafázia)

l, szóként kiejtett nyelvi egységek: *... a erdős ismerősöm, ha ... a... serdebagonáci ... , ... éstetnikus* (foglalkozása), *... most itt végzett aztán elcickófált ... valahová ... ó.* (neologizmus)

m, spontán beszédben bizonyos szintaktikai szabályok figyelmen kívül hagyása: *jó, ... megmondtam, hogy az én fiam meg biztos jött ... , hát aszonták, hogy legalább két hete, ennek a szomszédától ... aztán két évet kell, ... már tudom mikor szedték ... annyit gondolkodni ... jaj istenem ..., ... Pista, Marika ... testvérek ... iskola, meg az asszonyok ....* (agrammatizmus?)

n, szintaktikai szerkezetek helytelen használata: *Nem ittam vizet pedig szomjas voltam> Nem ittam vizet, pedig nem vótam szomjas* (disszintaxia)

o, RJ spontán beszédében sok hosszabb érthetetlen egység (disszintaxia, neologizmus, parafázia) szerepel (zsargonafázia)

2. A szóbeli megértés zavarai

p, Ritkán ellenőrizhető. R. J. néha a kérdés többszöri átfogalmazására sem reagál helyesen:

KV: Mondja meg nekem még egyszer, hogy mikor született? Milyen hónapban?

RJ: Ezer...

KV: Ezerkilencszáz ....

RJ: Ezer .... és akkor ... ???

KV: 1955-ben, nem? Csak arra már nem emlékszem, hogy melyik hónapot mondta?

RJ: ... ja ... ja ...

KV: Május vagy április? Mikor van a születésnapja?

RJ: A születésnapja az ...az ...

KV: Az öné. Május, április?

3. Az írásbeli kifejezés zavarai: a beteg állapotát tekintve nem mérhettem

4. Az írásbeli megértés zavarai:

q, csak egy példát hozhatok: egy kártyára nyomtatott nagybetűk elolvasásakor (SHGLRT)

RJ: SH, LR, RS

KV: SH, aztán jön itt a ..

RJ: H, I, J ... (abc automatizmus)

KV: G, nem? Aztán, amit mondott az előbb ...

RJ: L R ...

Felhasznált irodalom

CAPLAN, D. (1987). *Neurolinguistics and Linguistic Aphasiology: An Introduction*. CUP.

CRYSTAL, D. (1987). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. CUP.

ESTABROOKS, N. H. and Albert, M. L. (1991). *Manual of Aphasia Therapy*. Austin, Texas: Proed.

GARMAN, M. (1990). *Psycholinguistics*. CUP.

GOODGLASS, H. and Kaplan, E. (1972). *The Assessment of Aphasia and Related Disorders*. Philadelphia: Lea and Febiger.

HERMAN, J. és Szentesi-Szépe, J.: Az afáziakutatás nyelvészeti perspektívái. In: Telegdi-Pléh-Szépe. (1995). *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVIII*. Bp., Akadémiai Kiadó. 77-90.

OSMANNÉ, S. J.: Az afázia klasszifikációja és diagnosztikája I. II. In: *Ideggyógyászati Szemle* 44. 1991. 339-350, 351-362.

A gyorsolvasás mint a kultúrák szelektív megismerésének egyik útja

*Szászné Veidner Katalin
Budapesti Műszaki Egyetem, Budapest*

Az idegen kultúrák, más civilizációk megismerésének egyik eszköze a fordítás. A fordítás tanításának metodikáját kutatva igyekszem egy olyan, elsősorban gyakorlati jellegű támpontrendszert összeállítani, amelyre támaszkodva hallgatóink könnyebben sajátíthatják el a fordítás technikáját.

Korábbi előadásomban szó volt a „blattolás” (traduction à vue) technikájáról, melynek elnevezését a zenéből kölcsönöztük, miután a kottáról olvasás technikájához hasonlítható módszerről van szó. Vizsgáltam a szövegértési és szövegelemzési készség fejlesztésének lehetőségeit.

Most egy olyan fontos módszerről akarok beszélni, amely a fordításnál jóval szélesebb körben alkalmazható, de amelynek jelentősége a nyelvoktatásban és ezen belül a fordítástanítás területén sem elhanyagolható. Ez a gyorsolvasás.

Mi is az olvasás?

Szerzett képesség, amelynek segítségével az írásjeleket értelmezzük és kapcsolatba hozzuk egymással. E jelek gondolatokat, érzéseket, eseményeket, véleményeket közvetítenek. Az olvasás több tevékenységet integrál tehát magába: a jelek megértését, értelmezését és kapcsolatba hozását egymással vagy egy külső dologgal.

Vannak olvasási beidegződéseink. Általában horizontálisan, sorról-sorra, balról jobbra majd jobbról balra, cikk-cakkban olvasunk. Ilyenkor látómezőnk nem az egész sort ragadja meg, hanem annak csak egyes pontjait, illetve szakaszait.

A gyorsolvasás elsajátításának egyik legfontosabb gyakorló feladata tehát a látómező kiszélesítése, hogy az egyes szavakat ne külön-külön olvassuk, hanem a sorok szavait csoportosítsuk, több pontban ragadjuk meg és egy folytatódó gondolat részeként fogjuk fel. Minél több szót ragadunk meg egy perc alatt, annál szélesebbé válik gondolati mezőnk.

Vertikálisan, fentről lefelé ritkábban és ezért sokkal lassabban olvasunk. Természetesen itt is vannak beidegződéseink: statisztikákat, TV-rádió műsorokat így olvasunk. De itt sem az egész oszlopot olvassuk. Iránypontokat keresünk, melyekre támaszkodhatunk. A fordításban igen fontos, hogy jól olvassuk a fordítandó szöveget, jól értsük a szöveg információit és jól értelmezzük azokat, hiszen nem szavakat, hanem gondolatokat kell áttennünk egyik nyelvből a másikba.

Az olvasás során egy képességet, magatartást kell elsajátítanunk, melyet a szakirodalom aktív olvasói magatartásnak nevez. Az aktív olvasói magatartás több területen is koncentrációt követel:

- tudatában kell lenni, hogy az olvasás időpontjában milyen a szellemi állapotunk (fáradt, élénk, ideges, levert, stb.)
- tudnunk kell, hogy milyen elvásásaink vannak az olvasandó művel szemben (szórakozni akarunk, informálódni valamiről, ötleteket meríteni, stb.)
- fel kell készülnünk arra, hogy saját magunknak kérdéseket tegyünk fel az olvasottakkal kapcsolatban (pl. ki a szerző; milyen a mű szerkezete, milyen összefüggések vannak a szövegben, stb.)
- ugyanígy meg kell határoznunk a szöveg eseményeinek, gondolatainak fejlődési irányát, értelmét és ránk tett hatását.

Vagyis egy szöveg olvasásakor a következő pontokra kell koncentrálnunk:

- **a témára** (eseményekre, gondolatokra, érzésekre)
- **a fejlődés menetére** (az eseményeket illetően időben, a gondolatokat illetőleg logikailag)
- **az egyes szakaszok értelmezésére** (az események, gondolatok tartalmára, mennyiségére)

- **az írásmű céljára** (események megismertetésére, gondolatok közlésére)
- **háttérinformációkra, hivatkozásokra** (szociális, morális stb. összefüggésekre, utalásokra, stb.)

Ezek a szempontok arra szolgálnak, hogy saját magunk is tisztában legyünk az olvasási tevékenységünk céljával és az olvasandó művel kapcsolatos elvárásainkkal. E kettő együttes szem előtt tartásával alakítható ki a tudatos olvasói magatartás.

Szeretnék néhány szót szólni olvasási szokásainkról.

Bármennyire furcsának is tűnik, meg kell tanulnunk, hogy ne csak a szövegre koncentráljunk, hanem arra a módra is, ahogyan olvasunk. Nagyon gyakran a lassú olvasás egyik oka az ún. „szubvokalizáció”, vagyis a gyermekkori olvasási technika továbbélése. Miben nyilvánul ez meg?

Mozog az ajkunk olvasáskor. (kézzel tapintható)

Hangszalagjaink mozognak olvasás közben. (kézzel tapintható)

A szubvokalizáció a beszéd és az olvasás közötti tudatalatti analógia következménye.

Másik gyakran előforduló, olvasást lassító szokás, hogy visszatérünk a már elolvasott szöveghez, mintha elfelejtettünk volna valamit, vagy bizonytalanok lennénk az elolvasottakban.

Mindezek azt mutatják, hogy a gyorsolvasási készség kialakításában a memória, a megfigyelési és koncentrálási készség fejlesztése, az információk kiszűrése és a köztük lévő relációk felfedezése nagyon fontos feladat. Tehát olvasási technikánk gyorsítását memóriafejlesztéssel, az elolvasottak egyes részeinek felidézésével, a kapcsolási pontok kijelölésével kell kezdenünk.

A **kapcsolási pontok** kijelölése a szöveg globális vizsgálata révén valósul meg. Elsősorban a címekre, a szöveg elejére és végére koncentráljuk figyelmünket és az egész szöveg tipográfiai jellemzőire. A feladat: újra megfogalmazni saját magunknak az olvasottak lényegét (eseményeket, gondolatokat).

Ezután a szöveg tartalmának elemzése következik: a támpontok meghatározása, vagyis:

- **a téma:** a cím, alcím segít abban, hogy a várható eseményekről, gondolatokról hipotéziseket állítsunk fel,
- **a szövegben rejlő fejlődés menete:** melyre utalnak az időpontok, a konnektív elemek, a helyszínek,
- **az egyes szakaszok értelmezése** során az alkalmazott szókészlet utal az elmondottak természetére, milyenségére,
- **az írásmű célját** vizsgálva a szerző stílusa (képek, hasonlatok, a rövid, tömör vagy szélesen kifejtett megfogalmazások) tájékoztat arról, hogy az író mit és hogyan akar megmutatni olvasójának,
- **a háttérinformációk, referenciák** mint a tipográfiai jelölések, tájékoztatnak a szövegnek egy kulturális közegben való helyéről (újság, gondolkodásbeli áramlat, civilizációs kör, évszázad, stb.). A nagy betűk, az oldalakon lévő fehér foltok információs jelleggel bírnak, akár csak a sorok között olvasható, odaértendő, de nem kimondott dolgok.

Tapasztalataim azt mutatják, hogy hallgatóink keveset olvasnak és ennek oka nemcsak az időhiány, hanem az olvasási tempó lassúsága is. A meglévő olvasási technikával az egyre bővülő információáradatból lehetetlen a bennünket leginkább érdeklőket kiválasztani. Tehát az információhalmazt szelektálva kell átolvasni.

Felmérést végeztem a hallgatók körében arról, hogy milyen módon olvasnak el gyorsan egy könyvet. A következő válaszokat kaptam:

1. Elolvassák a fejezetcímeket és a könyv belsejében lévő füljegyzetet vagy a hátsó oldalán lévő ismertetőt.
2. Elolvassák a tartalomjegyzéket, a bevezető és a záró részt.

3. Elolvassák a fejezetek első részét és befejezését.
4. Átfutják a tartalomjegyzéket és csak az érdekes fejezeteket olvassák el.

Gyakorlatilag nem olvassák el a könyvet, csupán beleolvasnak. Ezek az olvasási technikák ismertek a szakirodalomban, „lefölözésnek”, „lényegolvasásnak”, illetve szelektív olvasásnak hívják.

A „lefölözéses” technika alkalmazása mindig megköveteli, hogy pontosan határozzuk meg, milyen információt keresünk a könyvben. Egy szövegnek, könyvnek a lényegi gondolatát emeljük ki ilyenkor. Ennek a technikáját úgy sajátíthatjuk el, hogy a kulcsszavakat (a gyakran ismétlődőeket vagy az éppen bennünket meglepőeket) keressük ki. Kezdetben elegendő, hogy a főcímet és az alcímeket összekötő fő gondolatokat fogalmazzuk meg egy mondatban.

Később egy fejezet bekezdéseit összekapcsoló gondolat megragadása a célja a gyakorlatnak. Ha megtaláltuk, igyekezzünk rögtön újra megfogalmazni.

A **szelektív** olvasás kapcsán nem biztos, hogy a fő gondolat megragadása a cél. Az olvasásnak meghatározott célja van, egy meghatározott kérdésre szeretnénk választ kapni. Tehát magunknak kell előre megfogalmazni azokat a kulcsszavakat, támpontokat, melyeket keresni fogunk az elolvasandó könyvben. A támpontok kikeresését megkönnyíti, ha meghatározzuk a keresett információ típusát: definíció, pontosítás, esemény, bizonyítás, stb. Ennek megfelelően az olvasandó szöveg típusa is meghatározható:

- csak eseményeket vagy gondolatokat közöl tényszerűen,
- kommentálja is ezeket,
- meg akar győzni ezekkel kapcsolatban valamiről,
- érzelmeinkre akar hatni,
- cselekvésre ösztökél.

A gyorsolvasás elsajátításához tehát egyrészt a tartalomra való koncentrálással jutunk el. Másrészt a látómezőt szélesítő gyakorlatsorok segítségével tényszerűen bizonyítható módon (rövidebb idő alatt) megtanulhatunk gyorsabban olvasni. E gyakorlatokat a **látómező egy pontra koncentrálásával**, rögzítésével kezdjük.

A leggyakrabban használt, rövid szavak listájának olvasása az első gyakorlat. A szavak egymás alá, szűk oszlopokba vannak szedve. Fentről lefelé haladunk. Így szemünknek kezdetben nem kell oldalirányban mozogni. Ajánlatos letakarni az éppen nem olvasott szavakat. A letakaráshoz egy olyan papírt készíthetünk, amelynek nyílását két kis függőleges vonal jelöli. E két vonal közé kell kerülnie az olvasandó szónak. Igyekezzünk minél gyorsabban elolvasni a szót és a letakaró lapot főről lefelé a következő szóra csúsztatni. A gyakorlatokat többször ismétljük meg és mindig mérjük az időt. Így láthatóvá válik fejlődésünk.

Fokozatosan térünk át a hosszabb és ritkábban használt szavak listáira.

A **látómező két ponton történő rögzítését** az újságokban, folyóiratokban lévő cikkek oszlopai is indokolják. Ezért a következő gyakorlat két külön oszlopban elhelyezett szavakat tartalmaz, és kezdetben két külön pillantással kell elolvasni ezeket. Majd a két oszlop fokozatosan közeledik egymáshoz és végül egyetlen oszlopot alkot. Itt most vízszintesen haladunk és nem takarjuk már le papírral a nem olvasott szavakat. Arra figyelniünk kell, hogy ne a fejünket fordítsuk egyik oszlopról a másikra, hanem a szemünket mozgassuk ide-oda.

A könyvek nagy része gyorsan olvasható 3-4 szemrögzítési ponttal soronként.

A következő fázisa a gyakorlásnak a **3 oszlopba** szedett szavakkal kezdődik. Oszloponként egy pillantással kell elolvasni a szavakat. Itt is a gyakorlat az oszlopok közeledésével, végül egybeolvadásával végződik. Az oszlopokba szedett szavak mind szélesebbek, majd a szavak csoportokat alkotnak, így egy pillantással mind több szót kell befogni tekintetünkkel. Így tudjuk növelni

látómezőnket. Gyakorlás közben igyekezni kell egy ritmust felvenni és ezt gyorsítani. A gyakorlatot addig kell végezni, míg fejlődés nem tapasztalható. Itt is mérjük az időt.

A következő gyakorlat célja **szavak azonosítása**. Kiemelve áll egy **kulcsszó**, melyet gyorsan ki kell keresni az alatta álló sorba szedett szavak közül. A kulcsszó kétszer is előfordul, így két pontra kell rátalálni a szemünknek. A következő gyakorlat az előbbinek egy variánsa, ahol már nem egy kulcsszó, hanem egy **kulcsmondat** szerepel, szintén kétszer a kifejezések között. Végül a **teljes szöveg olvasásának gyakorlása** következik. Mintegy 13-16 oldal gyorsan történő elolvasása után válaszolni kell a megértést, memóriát ellenőrző kérdőívre. Az időt ilyenkor is mérjük.

A fentiekből is kiderül, hogy a gyors olvasó és a lassú olvasó közötti különbség abban áll, hogy a gyors olvasó 3-4 ponton ragadja meg pillantásával a sort. A lassú olvasó szemében 6-7 ponton is megáll a sor olvasása folyamán. A gyorsolvasók teljesítménye óránként 50.000 és 100.000 szó között mozog, míg az átlagos olvasóé 20.000 szó körül van.

Felhasznált irodalom:

- Jean-Claude Sire : Lecture rapide La méthode Flexivel Les Éditions d'Organisation, Paris, 1989
F. Richaudeau - M. et F. Gauquelin : Lecture rapide Richaudeau RETZ-C.E.P.L., Paris, 1984
M. J. Gourmelin : Les règles d'or de la lecture rapide Marabout, Alleu (Belgique), 1989

Transzferjelenségek többnyelvű közegben

Zimmermann Claudia

Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs

Előadásomban *a három vagy többnyelvű kontextusban – kiváltképpen a rokon nyelvek esetében – fellépő transzferjelenségeket* szeretném megvizsgálni röviden utalva nemzetközi példákra majd bemutatva kutatásomat, melyet a JPTE Idegennyelvi Lektorátusán, németszakosok angoltanulásával kapcsolatban végeztem el.

A transzfer fogalma alatt általában az anyanyelv-cél nyelv közötti kölcsönhatást értik, nekem pedig az a szándékom, hogy rávilágítsak arra, hogy a harmadik (többedik) nyelv tanulásakor az anyanyelven kívül a többi már tanult nyelvnek is van szerepe – sőt a nyelvi távolság függvényében fontosabb is lehet egy második nyelv hatása az anyanyelvénél.

Ehhez először az egyik legfontosabb transzferálhatósági kritériumot, a nyelvi távolságot szeretném közelebről szemügyre venni. A genetikailag rokon és az egymástól szerkezetileg, tipológiailag sem túlságosan távollálló nyelvek esetében – tehát ha van elegendő mértékű (jelentős) hasonlóság, illetve kongruencia a nyelvek között – nagyobb a valószínűsége a transzfernek, s ezen belül is a pozitív, tehát helyes és megfelelő elemeket eredményező formájának. Ezeknek a nyelveknek az esetében a (pozitív) transzfer szerepe leginkább az adott cél nyelv tanulásának, illetve elsajátításának *kezdeti szakaszában* a legjelentősebb, hiszen az egyre magasabb szintű és összetettebb nyelvi elemek és szerkezetek egyre jelöltebbek és nyelvspecifikusabbak és ezért egyre kevésbé transzferálhatóak. Vannak azonban hátulütői is a (túlzott) hasonlóságnak, mint pl. a *hamis barátok* és az ún. *homogén gátlás*. Emellett a pszicholingvisztikai tényezőket sem szabad figyelmen kívül hagyni (a tanuló pszichotipológiáját), hiszen az, hogy a tanuló miképp látja a nyelvi távolságot anyanyelve (ill. egyéb korábban tanult nyelvek) és a cél nyelv között, nagyban befolyásolja a transzferálási (kölcsönzési) hajlandóságát, amint ezt Odlin (1989) a következőképpen fogalmazza meg: "A nyelvi távolság jelentősége nagymértékben függ attól, hogy azt a tanuló hogyan érzékeli. (percepciójától)

Visszatérve a szorosan vett többnyelvű helyzetre Corder (1981) megállapítja, hogy a transzferálás, a kölcsönzés forrása nem feltétlenül csak az anyanyelv: "Bármely más, a tanuló által ismert nyelv szolgálhat forrásul. Ahol egyike ezen második nyelveknek formailag közelebb áll a cél nyelvhez, inkább abból transzferál a tanuló, mint anyanyelvéből." A legjelentősebb szerepe tehát mindig annak a nyelvnek van, amely a legközelebb áll a cél nyelvhez. Odlin (1989) /ill. Brown (1994) is hasonlóképpen/ a háromnyelvű nyelvtanulási helyzetekkel kapcsolatban a következőket mondja: "A legérdekesebb bizonyíték, amit ilyen helyzetekben nyerhetünk, a nyelvi távolságra vonatkozik. Háromnyelvűségről szóló tanulmányok arra mutatnak rá, hogy minél hasonlóbbak a nyelvi szerkezetek két nyelvben, annál nagyobb a transzfer valószínűsége." Ugyanakkor utal arra is, hogy általában igen nehéz beazonosítani a hibákat többnyelvű közegben: "Valószínűleg három vagy több nyelv ismerete három vagy több forrásnyelvi hatáshoz vezethet, bár a konkrét hatások leszögezése gyakran igen nehéz."

Pontosan ezt tapasztaltam saját kísérletemben, melynek ezzel kapcsolatos vonatkozásait majd előadásom második részében ismertetem. Így néhány esetben az, hogy melyik hibát melyik forrásnyelvnek tulajdonítottam, megkérdőjelezhető, hiszen talán részben okozhatta egy másik nyelv is, vagy esetleg fejlődési hibának kellene tekinteni (ehhez szükséges volna más nyelvi háttérrel angolul tanuló csoportoknak a megfigyelése).

Mielőtt azonban rátérnék saját kísérletemre Hakan Ringbom (1981, 1986, 1994) tanulmányát szeretném ismertetni, mely azért rendkívül jelentős számomra, mert igen érdekes véletlen egybeesésről van szó, ami a szóbanforgó nyelvek egymáshoz fűződő rokoni kapcsolatait illeti: Ringbom tanulmányában két csoport szerepel: az első csoportban finn anyanyelvű diákok vannak, akiknek második nyelve az angol, és harmadik nyelve a svéd. A második csoportban pedig finnországi svédok, akinek anyanyelve a svéd, második nyelve az finn és harmadik nyelve az angol.

Saját kísérletemben az első nyelv a magyar, a második a német és a harmadik nyelv az angol. Mind saját, mind Ringbom tanulmányában a vizsgálat tárgya az *angol nyelvet* érő hatások voltak. Az igazán

érdekes tény az, hogy az anyanyelv mindkét csoportban nem indoeurópai, hanem finnugor és a második és harmadik nyelv indoeurópai nyelv, melyek még ráadásul még ugyanabba a nyelvcsaládba (germán) is tartoznak. Ringbom központi kérdése a fentiekhez kapcsolódóan éppen az, hogy:

"Az angolul tanuló finn anyanyelvűek esetében, az angol célnyelv alakulására az anyanyelv (a finn) ugyanolyan módon és ugyanabban a mértékben van-e hatással mint a – sorrendben – harmadik nyelvük a svéd, és hogy ez hogyan hasonlítható egy csoport finnországi svéddelel, akiknek a svéd az anyanyelvük (és a finn a második nyelv)."

Itt tehát, mint az én esetemben is, az anyanyelv nincs rokonságban sem a második, sem a harmadik nyelvvel, míg az utóbbiak egymással szoros genetikai és tipológiai kapcsolatban állnak. Míg az anyanyelvek az új nyelv számos grammatikai és lexikai kategóriáját tekintve nem jelentenek referenciapontot, a rokon második nyelvek az új nyelvvel rokon elemek, kategóriák segítségével támaszt jelentenek a megértésben, valamint ezzel együtt az egész tanulási folyamatban.

A nyelvi távolságról mint transzferálhatósági kritériumról és a rokon nyelvek szerepéről elmondottakkal összhangban vannak Ringbom eredményei, hiszen mindkét csoport a svédből transzferált az angolba (és kerülték a transzfert a svédből), függetlenül attól, hogy a svéd az anyanyelvük vagy a második nyelvük volt-e. Úgy tűnik tehát, hogy a diákok pszichotipológiája lehetővé tette a nyelvi közelség felismerését és a transzfer elősegítését. A két csoport között annyi különbség volt, hogy a finn anyanyelvűek több esetben vettek át svéd *szavakat* teljesen eredeti formában (változtatás nélkül), sőt néha még svéd kötött morfémákat is átvesznek. Bár a lexikában alapvetően a formai hasonlóság a vezérelv a szemantikaival szemben. (pl. teljes hamis barátok), az is jellemző erre a csoportra, hogy a transzferált elemek formailag nem mindig hasonlók a célnyelvi elemekhez.

Ringbom szerint két rokon nyelv viszonya elsősorban a lexikában nyilvánul meg, s az anyanyelv melletti további nyelvek esetében nem igazán jelentős a grammatika és nem létező a fonológia területén, legalábbis ha a tanuló ismeretei ezeken a nyelveken nem elég alaposak. A következőkben bemutatásra kerülő tapasztalataim alapján elmondhatom, hogy egyéb nyelvi szinteken is lehet igen jelentős szerepe a rokon idegen nyelveknek.

Tanítási kísérletemben, melyet a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen végeztem el, a diákok első idegen nyelve s egyben egyik egyetemi szakjuk a német, ami után kezdő szintről egy azzal rokon idegen nyelvet, az angolt tanulták elsőéves és harmadéves koruk között (1990-1993). A nyelvi rokonságra alapozva egy közvetítőnyelves tanítási projektet indítottam be, melyben a német nyelvet használtam fel közvetítőként az angol nyelv tanulásához, hogy a két nyelv közötti még közvetlenebb kapcsolatot biztosíthassam. Ily módon kívántam az új nyelv megtanulásának folyamatát elősegíteni, felgyorsítani.

A kísérlet három éve alatt a csoport írásbeli munkái közül hét irányított fogalmazásban megjelenő interferenciahibákat csoportosítottam nyelvi szintenként, és a forrásnyelveket (az anyanyelvet, a második nyelvet és a célnyelvet) megadva. Elvégeztem továbbá egy minden lehetséges interferenciaforrásra (itt már a célnyelvi hibákból kiemeltem az ún. célnyelvi hibákat) kiterjedő hibaelemzést az egyes nyelveknek a célnyelvi köztesnyelv kialakításában játszott szerepének alakulását nyomon követve.

Az egyik kérdésem az volt tehát, hogy a rokon német nyelv hatása a diákok angol hibáiban az egyes nyelvi szinteken milyen formában jelenik meg és milyen jelentőséggel bír. A másik kérdés az volt, hogy az egyes forrásnyelvek (az anyanyelv, a második nyelv és maga a célnyelv) szerepe a három év alatt az egyes nyelvi szinteken hogyan alakult, hogyan változott.

Az elvégzett elemzések alapján elmondható, hogy német nyelv hatása a diákok fejlődő angol nyelvrendszerében minden nyelvi szinten: a morfológiában, a lexikában, a lexiko-szemantikai szinten, a szintaktikai szabályok alkalmazásában, az idiómák és vonzatok területén, valamint a helyesírásban is többféle formában jelentkezik. A második legfontosabb tényező maga a célnyelv, az intralingvális és fejlődési hibák igen jól képviseltetik magukat. A nem rokon anyanyelv azonban alulreprezentált. Az anyanyelv szerepe néhány esetben kap jelentőséget, de elsősorban a német-magyar konstrukcióban.

A morfológiai szinten a német és az angol dominanciája érvényesül az explicit hibák esetében, míg az anyanyelv ún. implicit hibák formájában, bizonyos szerkezetek, végzések hiányában mutatkozik meg.

A lexikai szinten a legjelentősebb a német hatása, kiválóan illusztrálva a német-angol rokonszavak szerepét. Ez a tény arra is utal, hogy a lexikai elemek transzfere, kölcsönzése a nyelvi hatások legexplicitebb, de nem kizárólagos formája. A szemantikai transzfer legérzékenyebb formáira, a hamis barátokra is igen nagy számban vannak példák, melyek azért jelennek meg, mert igen sok német-angol szópár van, melynek elemei formailag hasonlóak, de jelentésük részlegesen vagy teljesen eltér. Itt a célnyelvi hibák szintén elég jelentősek az angolon belüli homonimák és többjelentésű szavak miatt.

A grammatikai szabályalkalmazás során felmerülő interferenciajelenségek esetében mindegyik forrásnyelvnek van bizonyos mértékű szerepe. Ha megnézzük a szintaktikai szintet, ezen belül is leginkább a szórendet, ismét a német hatása a legváltozatosabb és legjelentősebb. Ez azért van, mert a németnek rendkívül erősen jelölt szórendi szabályrendszere van és úgy tűnik, hogy igen mélyen rögzült a tanulók fejében. A célnyelvnek is van szerepe, elsősorban a kérdőmondatok és az alárendelő mondatok szórendjében. A tagadó- és kérdőszerkezetekre mindegyik forrásnyelv hatással van, hiszen ezek az angol szerkezetek egyformán különböznek mind a magyartól, mind a némettől, sőt talán ezért ún. túlszerkesztési hibák is előfordulnak a célnyelven belül. A névelőhasználat szintén különbözik a magyartól és a némettől is. A megszámlálhatóság kérdése intralingvális interferenciához vezet. Az igei aspektusok és az igeidők egy része szintén egyformán különbözik mind a magyartól, mind a némettől. Ahol a németben található az angol igeidőnek/-szemléletnek párja, mint pl. a perfekтивitás, az eltérő használati minták miatt német interferenciára kerül sor. Ezen a területen azonban a túláltalánosításból adódóan intralingvális hibák is találhatóak.

A helyesírás esetében az általános helyesírási elvek terén változatos nyelvi hatások jelentkeznek, azonban a formai hasonlóságon alapuló helyesírási transzfer tipikusan német hatás.

Összegzésképpen tehát, a kísérleti csoport írásos szövegeinek hibaelemzése alapján kimutatható, hogy a nyelvtanulási folyamat elején a német hatása mind a szókincs, mind a nyelvtan, mind a helyesírás területén igen jelentős, felülmúlja mind az anyanyelv, mind a célnyelv hatását.

Előadásom záró részében a második kérdésselvetésnek megfelelően azt szeretném röviden ismertetni, hogy milyen módon változott meg a kísérlet ideje alatt az egyes forrásnyelvek szerepe az adott nyelvi szinteken belül.

A lexikai szinten belül a német nyelv szerepét illetően látható egy fokozatos – bár néha félbeszakított – eltolódás a formai hasonlóságon vagy gyakoriságon alapuló teljes szókölcönzéstől a szavak igeikötőkkel vagy végződésekkkel a célnyelvhez való adaptálásán át a szó szerinti fordításig, tehát a kevésbé direkt vagy explicit formai transzferig. Néhány fosszilizált elem azonban időről időre előbukkan, ezért található még viszonylag magas százalékarányú teljes átvétel az egyik késői levélben. Ez az a terület, mely leginkább ellenáll a célnyelv hatásának a lexikai szint. Míg a 4. szövegnél jelenik meg a fordulópont a morfo-szintaktikai szinten és az összhibák esetében, ekkor veszi át a célnyelv a vezető szerepet a némettől, csak a 6. szövegnél jelenik meg ez a változás a lexikai szinten. Ez egyben az a szöveg, ahol a lexikai fejlődési hibák aránya is a legmagasabb. A szókincs területén tehát a kísérlet harmadik évében bár csökken a német abszolút szerepe, mégis megtartja igen jelentős viszonylagos szerepét, s csak lassan váltja fel jelentőségben a célnyelvi szókincset. A szókincs területén az anyanyelv és az ún. fejlődési hibák aránya néhány százalékos csupán.

A nyelvtan területén is igen erős a német hatás (valamivel kisebb mint a szókincsen) s ezen belül is a szórendben mutatkozik meg legerőteljesebben. Itt az anyanyelv szerepe továbbra sem igen jelentős (bár jelentősebb, mint a szókincsen), viszont a fejlődési hibák erőteljesebb jelenléte jellemző, illetve a célnyelv korábban veszi át a vezető szerepet a némettől, mint a lexika területén. A morfo-szintaktikai szinten német hatásán belül fokozatosan csökken a szórend szerepe, bár viszonylagos aránya még mindig elég jelentős: sok szórendi minta rögzül és nehezen küszöbölhető ki.

A utolsó előtti szöveg kivételével fokozatosan csökken a német szerepe a nyelvtan területén (ez többé-kevésbé igaz a német-magyar és a magyar hatásra némi ingadozással) az angolé (a célnyelvé) pedig fokozatosan nő. A fejlődési hibák az 5. szövegnél érik el a csúcspontot, s utána fokozatosan csökkennek.

Összegezve elmondható, hogy a már említett 4. szöveg jelzi a célnyelv dominanciájának kezdetét. Az 5. szöveg egy kis visszaesést mutat, majd a 6. szöveg ismét a célnyelv fokozatos megközelítését mutatja. Ezek a "visszaesések" – kiváltképpen az egyes nyelvi szinteken belül (lexika, illetve nyelvtan) –

bizonyítják azt az elképzelést, mely szerint a célnyelv fokozatos megközeledését nem egyenesvonalú folyamatként kell elképzelnünk, illetve hogy az egyes nyelvi szinteken eltérő folyamatok játszódhatnak le.

Tehát mind a nemzetközi példák, mind saját tanulmányom alátámasztják a nem anyanyelvi, rokon idegen nyelvek célnyelvre kifejtett hatásának jelentőségét.

Bibliográfia

- Brown, H.D. (1994) *Principles of Language Learning and Teaching*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall
- Corder, S.P. (1981) *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford: OUP.
- Odlin, T. (1989) *Language Transfer: Crosslinguistic Influence in Language Learning*. Cambridge: CUP.
- Ringbom, H. (1981) The Influence of Other Languages on the Vocabulary of Foreign Language Learners. *International Review of Applied Linguistics*, 86-95.
- Ringbom, H. (1986) Crosslinguistic Influence and the Foreign Language Learning Process. In Kellerman, E. - Sharwood-Smith, M. (eds.) *Crosslinguistic Influence in Second Language Acquisition*, 150-161.
- Ringbom, H. (1994) On L1 Transfer in L2 Comprehension and L2 Production. *Language Learning*, 42:1, 85-122.

NÉVMUTATÓ

Ajtay-Horváth Magda	II/294	Holló Dorottya	I/142
Andric Edit	II/10	Horváth Gáborné	I/193
Antal Zsuzsanna	II/70,230	Horváth Gyuláné	II/265
Aradi András	II/14	Horváth Katalin	II/327
Bachofer, Wolfgang	II/19	Horváth Márta	I/42
Bagi Ferenc	II/22	Hurka Katalin	II/329
Balaskó Mária	II/94	Imre József	II/39
Balázs Géza	I/166	Iványi Zsuzsanna	I/283
Balogh Katalin	I/65	Jagusztin László	I/196
Bárkán György	I/171	Jagusztinné Ujvári Klára	I/47
Békési Imre	I/34	Jakabné Somogyi Rozália	II/164
Bencsik Julia	II/74	Jászay László	I/50
Bencze Ildikó	I/174	Jenei Teréz	II/297
Bendik József	II/98	Józi Ottóné	II/300
Berényi Pálné	II/186	Károly Krisztina	II/215
Biacsi Dávid	I/232	Károlyi Margit	I/199
Bihari Gábor	II/27	Kathi Erzsébet	II/113
Bihari Márton	I/177	Katona Lucia	II/86
Boda István Károly	I/237	Katus Elvira	I/146,
Bogner István	II/30		II/269
Borbás Gabriella Dóra	I/38	Képes Júlia	II/304
Budai László	II/35	Kertész Benőné	I/204
Cs. Jónás Erzsébet	II/100	Kis Ádám	I/246
Csernus Sándorné	I/117	Kis Balázs	I/250
Csillagné Asztalos Enikő	II/150	Kiss Kálmán	II/307
Csőlle Anita	II/210	Kohn János	II/94
Czeplédi Katalin	I/182	Koltay Tibor	II/168
Czellerné Farkas Mária	I/114	Kósáné Oláh Júlia	II/241
Deakin, Jonathan	I/70	Koutny Ilona	I/73
Dévényi Márta	II/153	Kovács Ilona Julianna	II/171
Duenas, Herrero Arturo	II/260	Knipf Erzsébet	I/187
Élthes Ágnes	II/104	Kunyák Károlyné	II/221
Erb Mária	I/187	Laczik Mária	II/44
Erdős József	I/242	Lebovics Viktória	II/117
Estók Tivadarné	II/156	Leeds, Christopher	I/19
Fábián Miroszláva	I/191	Lendvai Endre	I/81
Fábiánné Nádudvari Tatjana	I/70	Lizanec Péter	I/85
Falkné Bánó Klára	I/121	Loch Ágnes	II/189
Fazakas Emese	I/270	Lőrincz Ildikó	II/91
Fekete Hajnal	II/77	Lukács Gillike	II/48
Feld-Knapp Ilona	II/233	Máros Judit	I/89
Filinger Margit	II/237	Márta Anette	II/120
Fodor Katalin	II/109	Máté Éva	II/52
Fodorné Balthazar Enikő	II/160	Medeová, Helena	I/208
Földvári Sándor	I/125	Mihalovics Árpád	II/55
Fuchs Balázs	II/230	Mikó Pálné	I/93
G. Láng Zsuzsa	I/128	Misad Katalin	II/329
Gatheron, Monique	I/158	Mohácsi János	II/70,230
Gerdelics Éva	II/82	Müller Mónika	II/246
Gósy Mária	I/273	Muráth Ferencné	I/254
Győri Anna	I/132	Nagy L. János	I/96
Hatoss Anikó	I/136	N. Lőrincz Julianna	I/53
Hegedűs Rita	II/322	Naszódy Mátyás	I/256
Hervej Sándor	I/139	Navracsics Judit	I/287
Hibara Miyuki	II/263	Olaszyné Kállay Kamilla	II/192
Hidasi Judit	I/28	Ortutay Péter	II/123
Hodoványné Varga Györgyi	I/278	Osváth Gábor	I/99
		P. Csige Katalin	II/310
		Pacsai Imre	II/60
		Papp László	I/291

Penkova, Roszica	II/269	Széky Annamária	II/202
Pogány Béla	II/272	Szenténé Vida Éva	II/254
Pomogáts Béláné	II/196	Szépe György	I/10
Porkoláb Judit	I/236	Szerencsi Katalin	II/224
Prószekey Gábor	I/23	Szikoráné Kovács Eszter	II/313
Rébék-Nagy Gábor	II/175	Szilfai Annamária	II/183
Répási Györgyné	II/63	Szili Katalin	I/57
Resch, Renate	I/102	Szólós Péter	I/160
Rohonyi András	I/232	Szűcs Andrea	II/134
Sáfár Éva	II/275	Szűcs Tibor	I/149
Sajtosné Csendes Gyöngyi	II/277	Telekiné Nagy Ilona	I/217
Salánki Ágnes	I/210	Tellinger, Dusan	II/137
Sárosdyné Szabó Judit	II/281	Tóth Szergej	I/221
Sato Setsuko	II/263	Udvari István	I/110
Sebon, Wolfgang	I/261	Úzonyi Pál	I/61
Simigné Fenyő Sarolta	II/127	Varga Lídia	I/265
Simon Orsolya	I/295	Varga Zoltán	II/333
Smidéliusz Kálmáné	II/284	Veres Ferenc	II/141
Steinerné Molnár Judit	II/249	Veszprémi Eszter	I/224
Sturcz Zoltán	I/214	Vidékiné Reményi Judit	II/205
Szabari Krisztina	II/130	Villányi Eszter	II/146
Szabó Géza	I/199	Vörös Ferenc	I/226
Szászné Veidner Katalin	I/300	Vörös Ottó	I/162
Szaszovszky Józsefné	II/198	Wang Youmin	II/289
Székács Anna	I/105	Zahn, Gunther	II/316
Székely Gábor	I/108	Zimmermann Claudia	I/304
Székelyné Jakab Valéria	II/179	Zólyomi Theodóra	I/154

987, 436

+